

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**DERSAADET'TE SON LEH ELÇİSİ: FRANCISZEK PIOTR
POTOCKI'NİN ELÇİLİĞİ EKSENİNDE OSMANLI-LEH
DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE ULUSLARARASI BOYUTU
(1788-1793)**

Hacer Topaktaş

Doktora Tezi

Ankara, 2012

DERSAADET’TE SON LEH ELÇİSİ: FRANCISZEK PIOTR POTOCKI’NİN
ELÇİLİĞİ EKSENİNDE OSMANLI-LEH DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ VE
ULUSLARARASI BOYUTU (1788-1793)

Hacer Topaktaş

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

Hacer Topaktaş tarafından hazırlanan “Dersaadet’te Son Leh Elçisi: Franciszek Piotr Potocki’nin Elçiliği Ekseninde Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri ve Uluslararası Boyutu (1788-1793)” başlıklı bu çalışma, 24.12.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

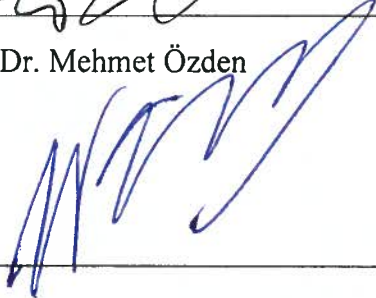
Prof. Dr. Mehmet Öz (Bařkan-Danıřman)

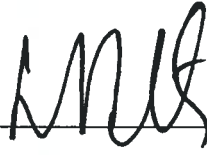
Prof. Dr. Çağrı Erhan

Doç Dr. Mehmet Özden

Doç. Dr. Hakan Kırımlı

Yrd. Doç .Dr. Selim Aslantaş

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf Çelik

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun ...3... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24.12.2012

Hacer Topaktaş

TEŞEKKÜR

Lehistan konusu üzerine doktora eğitimimi yürütmeye karar aldığım andan itibaren geçen süre zarfında birçok kişinin teşvik, öneri ve yardımlarını gördüm. Bu bakımdan bu çalışmayı vücuda getiren kişi olsam da aşağıda zikredeceğim şahısların katkıları şüphesiz çalışmanın şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Arz-ı teşekkürde bulunacağım kişileri, doktora süresince çalışmalarım için bulunduğum ülkeleri baz alarak sıralamayı yeğleyeceğim. İlk olarak tezimi kaleme aldığım Hacettepe Üniversitesi'nin Tarih Bölümü Başkanı ve danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Mehmet Öz'e teşekkür etmeliyim. Başta iyi bir doktora çalışmasının yapılması için bölümümüzdeki bütün imkânları seferber ettiği, önümüzü açarak yurt içinde ve dışında gerekli her yerde bulunmamız ve dil öğrenmemiz hususunda teşvikleri ve yoğun mesaisinde bana da zaman ayırarak bu heyecanlı doktor adayını dinlediği ve tezin şekillenmesinde gösterdiği isabetli yönlendirmeleri için sevgili hocama müteşekkirim. Prof. Dr. Öz'ün yönlendirmeleri olmadan şahsım, Polonya'da iki yıl gibi kalamayarak çalışmanın gereklerini yapamazdı. Aynı zamanda hiçbir zaman yardım ve desteğini esirgemeyen, Avrupa tarihi konusundaki engin bilgilerinden ve yabancı dillerinden istifade etmemize müsaade eden, bütün bunların yanında nezaketine ve çalışmalarındaki titizliğine hayran olduğum ilk danışmanım emekli öğretim üyesi Doç. Dr. Gümeç Karamuk'a teşekkür ederim. Sevgili hocam her ne kadar emekli olsa da bu fakirden ilgisini çalışmanın sonuna dek esirgememiştir. Ayrıca bölümümüzün diğer hocalarının da çalışmanın hazırlanmasında büyük bir yeri vardır. Her an her konuda sorular yöneltebildiğim ve kıymetli fikir ve görüşlerinden bizi mahrum etmeyen sayın Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a, Doç. Dr. Mehmet Özden'e, Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na, Doç. Dr. Yunus Koç'a, Doç. Dr. Rüya Kılıç'a ve Yrd. Doç. Dr. Selim Aslantaş'a, yine Osmanlıca okumalarımızda ilk başvurduğumuz kişi olan kıymetli Yrd. Doç. Dr. Hulusi Lekesiz'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Almanca ve İtalyanca çeviriler hususunda yardımını esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Arş. Gör. Ömer Gezer ve Güner Doğan'a teşekkür ederim. Yine aynı zamanlarda duttan düşenler olarak birbirimizi anlayıp beni moralman destekleyen arkadaşlarım Öğr. Gör. Dr. Selda Güner ve Serhat Küçük ve Fatih Yeşil'e, Arş. Gör. Nagihan Doğan ve Filiz Yaşar'a da teşekkür etmeliyim.

Bir çalışmanın şekillenmesinde o alanın önde gelenlerinin katkısı çoktur. Bu bakımdan çalışmam boyunca tezimin ortaya çıkışında kıymetli yönlendirmelerini ve teşvik dolu sözlerini esirgemeyen hocaların hocası Prof. Dr. Halil İnalıcık'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez izlemelerinde ve savunma sınavımda yer alan sayın Doç. Dr. Hakan Kırımlı ve Prof. Dr. Çağrı Erhan'ın çok yerinde ve faydalı katkıları olmuştur. Kendilerine candan teşekkür ederim. Keza sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli de bu konuda doktora tezi yürüteceğimi öğrendiği andan itibaren şahsımdan ilgisini ve desteğini esirgememiştir. Yıllar önce bu çalışma hususunda biriktirdiği malzemeleri benimle cömertçe paylaştığı, yazışmalarımızda hiç sıkılmadan sorduğum suallere cevap verdiği ve çalışmam konusundaki değerli yorumları için kendisine şükran borçluyum. Yine Lehistan konusuna beni yönlendiren, yüksek lisans çalışmam süresince danışmanlığımı yürütmekle beraber her an desteğini yanımda hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçinkaya'ya ve sayın Prof. Dr. Kemal Çiçek'e de çeşitli vesilelerle gördüğüm yardım ve teşvikleri için teşekkür ederim. Bilkent Üniversitesi Yabancı Diller Koordinatörü sevgili Engin Soyupak hocama da beni Fransızca derslerine kabulü için teşekkür etmeliyim. Kendisinden aldığım iki buçuk yıllık dersler sayesinde bu çalışmanın sayısız Fransızca kaynaklarını okuyabildim. Ayrıca çeşitli yardımlarını gördüğüm sayın Doç. Dr. Bülent Arı, Doç. Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. İbrahim Şirin'e, henüz bitirmediği doktora tezinden istifademe müsaade ettiği için de sevgili Filiz Bayram'a teşekkür ederim. Çalışmanın yoğun arşiv araştırması ayağında arşivlerinde gösterdikleri nezaket ve yardımsever tutumları için Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Cumhuriyet ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve özellikle sayın Fuat Saraç'a, İSAM ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına ve bilhassa Mustafa Sönmez'e teşekkür etmeliyim.

Çalışmanın Polonya ayağında ise yine şükranlarımı sunacağım kişiler sayısızdır. Bunlardan ilk olarak Prof. Dr. Dariusz Kołodziejczyk'a Polonya'daki ilk yılımda danışmanlığımı yürüttüğü, Varşova'da bulunduğum süre zarfında kıymetli fikir ve yönlendirmelerini sunduğu için teşekkür ederim. Yine Varşova Üniversitesi Tarih Enstitüsünün güzide hocalarından Prof. Dr. Zofia Zielińska'ya hassaten teşekkür etmeliyim. Prof. Dr. Zielińska, Polonya'da geçirdiğim ilk yıl süresince yardımlarını esirgemediği gibi ikinci yıl resmen danışmanlığımı yürütmüş, bana evinin kapılarını sonuna kadar açarak bütün kütüphanesini ve arşivini önüme sermiştir. Kendisinin bir

kadın akademisyen olma gerçeğiyle bir taraftan eşinin gömleklerini ütülerken diğer taraftan uzunca listelediğim sorularımı cevapladığı günleri asla unutmayacağım. Prof. Dr. Zielińska, gerek üniversitede, gerekse çeşitli arşiv ve kütüphanelerde işlerimin kolaylaştırılması için elinden geleni yapmış, ziyaretine gittiğim her seferinde sıcak sohbetini ve çayını esirgemediği gibi çantalar dolusu malzemeye beni uğurlamıştır. Ayrıca Türkiye'ye döndükten sonra da yazışmalarımızda bitmek bilmeyen bütün sorularımı çok hızlı bir şekilde cevapladığı gibi yerince şahsım için kütüphanelere giderek mevzuyu kontrol etmek suretiyle vaktini ve enerjisini harcamıştır. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Eğer kendisini tanımasaydım, bu çalışmanın Polonya ayağında büyük bir boşluk doğardı. İki yılımı geçirdiğim Varşova Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nün diğer hocalarına, beni bağrılarına basan sevgili öğrencilerine ve kütüphane çalışanlarına da sıcak karşılamaları ve misafirperverlikleri için ayrıca teşekkür ederim. Krakov Jagiellon Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nden Prof. Dr. Mariusz Markiewicz'e burada geçirdiğim süre zarfında danışmanlığımı yürüttüğü için teşekkür ederim. Yine Lehçeyi öğrenmem konusundaki katkılarından ötürü POLONICUM'un kıymetli hocalarına, öğretim dinamizmine hayran olduğum Rusça hocam Magda Tulska'ya teşekkürü borç bilirim. Arşiv ve kütüphanelerde gösterdikleri kolaylık ve nezaket için de AGAD, Biblioteka Czartoryskich, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska ve "Hoş geldin Türkiye elçisi!" diyerek beni karşılayan BUW çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Bunların haricinde Polonya'daki iki senemin daha rahat geçmesinde katkısı olan sayın Doç. Dr. Danuta Chmielowska'ya teşekkür etmeliyim. Keza Dr. Natalia Królikowska ve ailesine de beni hiçbir zaman yalnız bırakmadıkları ve her türlü sıkıntıda yanımda oldukları için teşekkür borçluyum. Birlikte geçirdiğimiz bayram yemeklerimizi hiçbir zaman unutmayacağım. Krakov'daki sevgili dostlarım Dr. Piotr ve Beata Nykiel'e de bütün yardımları için müteşekkirim. Arkadaşım Claudia ve Maria Luisa meslektaşına da hem yurttaki arkadaşlıkları hem de İtalyanca belgelerin okunması konusunda gösterdikleri yardımlarından dolayı teşekkür etmeliyim. Ayrıca vazgeçilmez dostluklarıyla iki yıl boyunca manevî desteklerini gördüğüm can yoldaşlarım Joanna Bojarska ve Saidbek Goziev'e, sohbetlerini özlediğim ve desteklerini gördüğüm sevgili arkadaşlarım Julia Petrova, Marianna Barczuk, Krystyna Lawisz, Mikołaj Gętko-Kenig, Dr. Grzegorz Myśliwski, Dr. Dorota Dukwicz, Dr. Robert Kołodziej, Dr. Tomasz

Szwaciński, Olga Karolczyk, Ewelina Stankiewicz, Doç.Dr. Abdullah Temizkan ve eşi Emilia'ya teşekkür borçluyum. Onların varlığı olmaksızın “bulka” arası yediğim peynirlerin ve susuz AGAD'da yürütülen araştırmaların ürünü olan çalışmam ortaya çıkamayacağı gibi uzun, soğuk, karamsarlık saçan Polonya geceleri ve “İslav kederi” de çekilmezdi.

Polonya sonrası aşamada Londra'daki sevgili meslektaşım Dr. Richard Butterwick'e, University College London'ın School of Slavonic and East European Studies'e daveti ve buranın kütüphanesinden, seminerlerinden ve İngiltere Millî Arşivleri'nden istifadem için tanıdıkları fırsat için teşekkür ederim. Ayrıca aynı okulun seçkin hocalarından sayın Prof. Dr. Simon Dixon'a da gösterdiği nezaket ve teşvik dolu sözleri için teşekkür ederim. Londra'da bulunduğum esnada misafirperverliğini esirgemeyen sevgili Rukiye Kaya'ya şükranlarımı sunarım. Paris'te Fransa Dışişleri Arşivi'ndeki araştırmalarım esnasında gösterdikleri yardımlar için de sevgili arkadaşlarım Dr. Özgür Yılmaz ve Eyyüb Şimşek'e müteşekkirim. Keza Almanya Bonn Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Stephan Conermann'a davetleri için, buradaki ikametimde sıcak ilgisini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Veruschka Wagner ve Caspar Hillebrand'a teşekkür ederim.

Ayrıca tezimi okuma zahmeti gösteren sevgili arkadaşlarım Seyfettin Yıldız ve Dr. Turan Açık'a ve tezimin haritasının mimarları Sakıp Okur ve Ertuğrul Cinpolat'a teşekkür ederim. Bir çalışmanın yürütülmesinde maddî olanakların da mühim olduğu gerçektir. Bu bakımdan beni burslarıyla destekleyen Polonya Hükümeti'ne, DAAD'ye, AB Erasmus Programı'na, TÜBİTAK'a, TTK'ya ve YÖK'e teşekkür borçluyum. Son olarak uzun soluklu çalışmamı tek başıma yürütsem de varlıklarını ve manevî desteklerini yanımda her an hissettiğim canım aileme teşekkürlerimi sunarken bana kitapların kıymetini öğreten sevgili dedem Recep Aşık Beyefendi'yi rahmetle anarım. Tezin bitişini dörtgözle bekleyen, beni destekleyenler ümit ederim ki, bu tezden umdukları bir şeyler bulacaklardır. Her çalışmada görülebilecek birtakım eksik-gediğin tabîî varlığına binaen, bu tezde de oluşacak bu gibi durumlar yalnızca şahsıma aittir.

Eylül-2012

Eryaman

ÖZET

Topaktaş, Hacer. *Dersaadet'te Son Leh Elçisi: Franciszek Piotr Potocki'nin Elçiliği Ekseninde Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri ve Uluslararası Boyutu (1788-1793)*, Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Bu tez, 1788-1793 yıllarının Avrupası'nda Franciszek Piotr Potocki'nin elçiliği odaklı Osmanlı-Leh diplomatik ilişkilerini incelediği gibi bu ilişkilere tesir eden belli başlı etkenleri de ele almaktadır. Belirli kavramların, konuya ilişkin çalışmaların ve Osmanlı diplomasisinin tartışıldığı girişin ardından, Osmanlı-Leh ilişkilerinin 1789'a kadarki seyrine yer verilen birinci bölüm gelmektedir. Fr. Piotr Potocki'nin elçiliğinin diplomatik bir olgu olarak incelendiği ikinci bölümü müteakip, Potocki'nin misyonunun en önemli tarafını teşkil eden Osmanlı-Leh ittifak projesi üçüncü bölümde her yönüyle değerlendirilmektedir. Dördüncü bölümde ise 1788-1793 yıllarında Avrupa'da cereyan eden hadiselerin ve dönemin Avrupa siyasetinin baş aktörlerinin Osmanlı-Leh ilişkilerine ne yönde tesirde bulunduğu tartışılmıştır. Tezde Türkiye ve Polonya kaynaklarının yanı sıra İngiliz, Fransız ve Rus kaynaklarından da faydalanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Lehistan, Polonya, Osmanlı Devleti, Osmanlı diplomasisi, diplomasi, ittifak, elçi, Franciszek Piotr Potocki, III. Selim, Stanisław August Poniatowski

ABSTRACT

Topaktaş, Hacer. *The Last Polish Ambassador in Istanbul: Ottoman-Polish Diplomatic Relations Based on the Embassy of Franciszek Piotr Potocki and its International Extend (1788-1793)*, PhD Thesis, Ankara, 2012.

This thesis deals with the Ottoman-Polish diplomatic relations based on the embassy of Franciszek Piotr Potocki in the years 1788-1793 and the main factors affecting these relations. After the introduction where certain notions, main works related to the topic and Ottoman diplomacy are argued, the first chapter dealt with to place to Ottoman-Polish diplomatic relations to 1789. Following to the second chapter in which the embassy of Fr. Piotr Potocki is analysed as a diplomatic fact, the Ottoman-Polish alliance project that is the most important side of Potocki's mission is evaluated in its all aspects in the third chapter. In the fourth chapter the influences of the events occurred in Europe in the years 1788-1793 and of the main actors in European politics on the Ottoman-Polish relations are discussed. In this thesis in addition to the Turkish and Polish sources, the British, French and Russian sources are also used.

Key Words

The Polish-Lithuanian Commonwealth, The Ottoman Empire, Ottoman diplomacy, diplomacy, alliance, envoy, Franciszek Piotr Potocki, Selim III, Stanisław August Poniatowski

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiv
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ.....	1
1. Amaç-Kapsam-Kavramlar-Tanımlamalar.....	1
2. Konuya İlişkin Arşiv Kaynakları, Temel Eserler ve Kronikler.....	11
3. Osmanlı Diplomasisi.....	14
4. Osmanlı-Leh İlişkileri Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Problemleri	25
1. BÖLÜM : BAŞLANGICINDAN 1789'A KADAR AVRUPA SİYASETİ BAĞLAMINDA OSMANLI-LEH DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN GENEL SEYRİ	35
1.1. Savaştan Barışa: 1414'ten 1699'a Kadar Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri	35
1.1.1. İlişkilerin Başlaması ve Kesişen Coğrafyada Mücadeleler.....	35
1.1.2. Seçilmiş Krallar Dönemi ve Mücadelelerde Son Yüzyıl.....	37
1.2. Barıştan İttifaka: 1699 Karlofça Antlaşması'ndan 1789'a Kadar Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri	42
1.2.1. Karlofça Antlaşması (1699) ve Büyük Kuzey Savaşları (1700-1721).....	42

1.2.2. Culus Elçileri Dönemi (1730-1760)	46
1.2.3. Poniatowski'nin Kral Seçilmesi ve Babıâli (1763-1766).....	50
1.2.4. Bar Konfederasyonu ve Rusya'yla Savaş (1768-1774).....	54
1.2.5. Lehistan'ın Birinci Taksimi (1772).....	59
1.2.6. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve Babıâli'nin Yeni Dönem Politikaları	61
1.2.7. İhtilâle ve Muharebeye Yaklaşırken Avrupa (1780-1789).....	63
2. BÖLÜM : DİPLOMATİK BİR OLGU OLARAK FRANCISZEK PIOTR POTOCKI'NİN ELÇİLİĞİ	71
2.1. Vatan Uğruna Bir Ömür: Franciszek Piotr Potocki'nin Kısa Biyografisi (1745-1829).....	71
2.2. İstanbul'a Açılan Yol: Potocki'nin Elçiliğini Ortaya Çıkaran Sebepler.....	75
2.3. Devletin Şan ve Şerefine Yaraşır Olmak: Elçilik Hazırlıkları	79
2.4. Dersaadet'e Uzanan Yolculuk: Potocki'nin İstanbul'a Seyahati.....	96
2.5. Osmanlı Dünyasıyla Tanışma: İstanbul'a Varış, Kabuller ve Törenler.....	110
2.6. Elçiliğin Anlamı Nedir? Potocki'nin Bu Bağlamdaki Faaliyetleri.....	117
2.6.1. Elçiliğin Yönetimi İle İlgili İşler.....	117
2.6.2. Esir Askerler	117
2.6.3. Elçilik Heyeti ile İlgili Meseleler:.....	120
2.6.4. Konsolosluk İşlerine Dair Hususlar	124
2.6.5. İstanbul'da Lehistan Posta Sisteminin Kurulması Çalışmaları.....	127
2.7. Bir Sefaret Kaça Mâl Olur: Elçiliğin Malî Boyutu.....	129
2.8. Diplomasinin Vazgeçilmezi: Hediyeleşme.....	147
2.9. Hayal Kırıklıklarıyla Gelen Son: Eve Dönüş Yolunda ya da Dönememe.....	151

3. BÖLÜM: OSMANLI-LEH İTTİFAK PROJESİ	163
3.1. İttifak Projesinin Fikren Ortaya Çıkışı	163
3.2. Tarafların İttifak Fikrine Bakışı.....	168
3.3. Son Şekli Verilemeyen İttifak Metni.....	172
3.4. İttifakın Sonuçlandırılıp Hayata Geçirilemeyişi veya Eve Eli Boş Dönmek.....	209
4. BÖLÜM: AVRUPA’NIN SİYASÎ VE DİPLOMASİ ARENASINDA OSMANLI-LEH İLİŞKİLERİNE TESİR EDEN AKTÖRLER, FAKTÖRLER.....	226
4.1. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı ve Rusya-Avusturya İkili Aleyhine İttifak Girişimleri.....	226
4.2. Fransız İhtilâli ve Avrupa’nın Yeni Halleri.....	247
4.3. Osmanlı-Leh İttifakının Dönüm Noktası: Reichenbach Mutabakatı.....	251
4.4. Lehistan’ın Dört yıllık Sejmi ve 3 Mayıs Anayasası ile Umulan Değişimler	255
4.5. “Büyük İttifak Projesi” ve Etrafındaki Avrupa.....	261
4.6. Lehistan’ın İkinci Taksimi	279
SONUÇ	290
KAYNAKÇA.....	299
EKLER.....	354

KISALTMALAR DİZİNİ

A.DVN.DVE	Bâb-ı Âsafî Düvel-i Ecnebiye Belgeleri, BOA
A.DVN.NMH	Nâme-i Hümâyûn Belgeleri, BOA
A.DNVS.NMH-d	Nâme-i Hümâyûn Defterleri, BOA
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych, Varşova
AE	Ali Emirî, BOA
AKW	Archiwum Koronne Warszawskie, AGAD
A. { AMD	Bab-ı Asafî Amedi Kalemi, BOA
AMAEF	Archives du Ministère des Affaires Étrangères Français, Paris
AORMP	Akta Osobisto-Rodzinne i Majątkowo-Prawne, AGAD
APP	Archiwum Publiczne Potockich, AGAD
AR	Archiwum Roskie, AGAD
ASECZ	Archiwum Sejmu Czteroletniego, AGAD
Bib. Czart.	Biblioteka Czartoryskich, Krakov
Bkz.	bakınız
BKR	Biblioteka Kórnicka, Kórnik
BJ	Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Krakov
BN	Biblioteka Narodowa, Varşova
BO	Biblioteka Ossolińskich, Poznań
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
bs.	baskı
BUW	Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Varşova
CA	Cevdet Askeriye, BOA
CEM	Cevdet Eyâlet-i Mümtâze, BOA
CH	Cevdet Hariciye, BOA
CS	Cevdet Saray, BAO
C.	cilt
çev.	çeviren
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.BŞM-d.	Başmuhasabe Defterleri, BOA
DTCF	Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
ed.	edited/editör

FO	Foreign Office, NA
HAT	Hatt-ı Hümâyün Tasnifi, BOA
haz.	hazırlayan
İE	İbnü'l-Emin, BOA
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler, BOA
MK	Metryka Koronna, AGAD
NA	The National Archives, Londra
nr.	numara, numer
opr.	opracował/a
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PAU	Polska Akademia Umiejętności, Krakov
p.	page
pp.	pages
red.	reduced
RGADA	Rossiyskiy Gosudarstvienniy Arhiv Drievnih Aktov, Moskova
rkps.	rękopis
s.ss.	sayfa, strona-sayfalar, strony
SP	State Papers, NA
sy.	sayı
tlm.	tłumaczył/a
TOEM	Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
trn.	translated
TSMA	Topkapı Sayı Müzesi Arşivi, İstanbul
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul
TTK	Türk Tarih Kurumu
T.	tom
V	varak
vol.	volume
vd.	ve devamı, ve diğerleri
wyd.	wydawnictwo
yay.	yayınları, yayınlayan
ZP	Zbiór Popielów, AGAD

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo-I	Potocki'nin Osmanlı Sultanı ve Erkânına Sunacağı Hediye­lerin İlk Etapta Öngörülen Maliyeti
Tablo-II	Potocki'nin Heyetinde Yer Alması Planlanan Görevlilerin Listesi
Tablo-III	Potocki'nin Heyetinde Bulunması Düşünülen Kişiler ve Araçların Listesi
Tablo-IV	Elçiliğin Tahmin Edilen Maliyeti
Tablo-V	22 Mayıs 1790'a Kadar Oluşan Elçilik Harcamalarının Listesi
Tablo-VI	İstanbul Elçilik Heyetinin Olağan ve Olağanüstü Harcamaları (22 Mayıs 1790-20 Aralık 1791)
Tablo-VII	Potocki'ye Henüz Yolda İken Korint'te Verilen Tayinat (26 Ocak 1790)
Tablo-VIII	XVIII. Yüzyılda İstanbul'a Gelen Lehistan Ortaelçilerine Verilen Günlük Tayinat Listesi
Tablo-IX	Osmanlı Devleti'nin Potocki'nin Elçiliği Dolayısıyla Yaptığı Harcamalara Dair Kayıtlar
Tablo-X	Potocki'nin İstanbul'a Getirdiği Hediye­lerin Listesi
Tablo-XI	Elçilik Heyetinden 1791'de Lehistan'a Dö­nenlerin Listesi
Tablo-XII	1791'de Lehistan'a Dö­nen Gruba Yolda Verilen Tayinatın Listesi (26 Eylül 1791)
Tablo-XIII	1790'da Lehistan'a Dö­nen Grubun Listesi
Tablo-XIV	Potocki ve Maiyetine Dönüş Yolunda Verilen Tayinat Listesi (20 Eylül 1792)

HARİTALAR DİZİNİ

Harita-I	Lehistan'ın Taksimi (1772, 1793, 1795)
Harita-II	Fr. Piotr Potocki'nin Varşova'dan İstanbul'a Geliş Güzergâhı

ÖNSÖZ

Bu çalışma 1788-1793 yıllarında Avrupa'nın batı yakasında değil, doğu yakasında yaşanan diplomasinin, beynelmilel ilişkilerin anlatımıdır. Başlıca aktörlerin artık gücü azalmış gördüğü devletler üzerinde oynadığı senaryonun hikâyesidir. Doğu Sorunu'nun ortaya çıktığı ve Lehistan Sorunu ile paralel olarak girift bir şekilde işlediği olguların betimidir.

1414'te resmen başlayan Osmanlı-Leh diplomatik ilişkilerini Karlofça Antlaşması (1699) öncesi ve sonrası olarak iki devreye ayırmak mümkündür. Bu dönemlemede Karlofça Antlaşması'nın söz konusu devletlern arasındaki ilişkilere yeni bir başlangıç getirmesi etkilidir. Zira mezkûr antlaşma öncesinde savaş ve mücadeleler iki devlet arasında eksik olmazken, sonrasında bu mücadelelerin yerini karşılıklı dostluk ve muhabbete yapılan vurgular almıştır. Aynı zamanda her iki devletin tarihinde XVIII. yüzyıl tecridi olarak güç kayıplarına sahne olunan bir dönemdir. Rusya'nın her iki ülke topraklarını da genişleme alanı olarak göz diktiği ve buna yönelik siyasetler ürettiği bir devir olarak da önceki dönemden ayrılır. Bu yüzyıl sonunda Lehistan resmen bir devlet olmaktan çıkarken, Osmanlı Devleti aynı kaderi paylaşmayıp sadece güç kaybetmeye devam edecektir. Türkiye-Polonya ilişkileri olarak konu değerlendirildiğinde ise 1795-1918 yıllarını ilişkilerde gayrı-resmî bir üçüncü dönem olarak değerlendirebilir, 1918'den günümüze kadarki süreci de dördüncü bir dönem olarak görebiliriz. I. Dünya Savaşı sonunda Polonya'nın bağımsızlığına yeniden kavuşmasıyla önce İstanbul'a gönderilen hükümet temsilcileri ve nihayet 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını müteakıp 1924'te karşılıklı olarak başkentlere atanan elçilerle dördüncü dönem başlamıştır. Sınır ortaklığı söz konusu olmayan bu dönemde münasebetlerin yapısal içeriği öncesine nazaran daha farklıdır.

Konusu ikinci dönem içerisinde yaşanan bir sürece tekabül eden bu tez, esasen tetkik altına alınan devrin uluslararası olaylarını topyekun değendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma canlı bir betimlemeyle söz konusu dönemin belgelere düşen gölgesini her iki ülkenin arşivlerindeki vesikaların diliyle ve diğer bir kısım ülkelerin kayıtlarını da katmak suretiyle yansıtmak emelindedir. Bu bakımdan günümüzde komşu olmayan iki devletin geçmişteki münasebetlerini incelemekle beraber 1788-1793 yıllarında cereyan eden hadiseler ışığında Osmanlı-Leh ilişkilerinin şekillenişini, Orta ve Doğu

Avrupa'nın iki hâkim gücünün bu coğrafyada nasıl sindirildiğinin resmini çizmek ister. Söz konusu dönemde yaşanan Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın ikili ilişkilere ve Potocki'nin elçiliğine doğrudan etkileri ortadadır. Bu noktada devreye giren diğer devletlerin savaş boyunca meydana gelen hadiselerle tesiri ve politikalarının sonuçlarının da katılması suretiyle devrim çağına bir Avrupa siyasî ve diplomatik portresini, aynı coğrafyanın doğu profilinden yakalamak gayesindedir. Bu bağlamda Franciszek Piotr Potocki'nin İstanbul elçiliği ana eksene oturtulurken, elçiliğin diplomatik bir olgu olarak incelenmesi, Potocki'nin Dersaadet'teki serüvenini görmeye, Osmanlı diplomasi uygulamalarının XVIII. yüzyıl sonundaki hallerini daha yakından seyre mahal vermektedir. Osmanlı Devleti'nin 1793'te daimî elçilikler kurmaya başlamasının hemen arifesinde, sürekli diplomasi uygulamalarına geçiş evresinin mühim noktalarını tespit açısından Potocki'nin elçiliği ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Potocki'nin elçiliğinde görüleceği üzere sürekli diplomasiye geçişin lüzumu da böylece örneklendirilecektir. Bu bakımdan Potocki'nin elçiliğinin meydana gelişi, uygulamada neler yaşandığı, her iki devlet açısından taşıdığı anlam ve maksatlar kıyaslanacaktır. Osmanlı perspektifinden “ortak düşman” olarak algılanan Rusya'ya karşı mevcut harp esnasında Babıâli'nin çare olarak kurguladığı ittifaklar içerisinde Lehistan ile kurulması tahayyül edilen ittifakın fikren ortaya çıkışı, devletlerin ittifaka bakışı ve niçin hayata geçirilemediği, mezkûr iki ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar göz önüne alınarak sorgulanacaktır. Aynı zamanda tez, İstanbul'da yaşanan diplomatik cereyanların Babıâli siyasetine tesirleri, Avrupa saraylarının Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri politikaları şekillendirme biçim ve gayelerine dair birçok ipucunu sunmak istegindedir. Bu bakımdan Osmanlı yönetiminin gündeme taşıdığı diğer ittifaklarla birlikte Lehistan ittifak projesi değerlendirilerek Babıâli'nin XVIII. yüzyıl sonundaki siyasal algılamalarını, fikrî terakkisini ölçmek adına olaylar topyekûn değerlendirilecektir.

Çalışma dahilinde incelenen Osmanlı-Leh ilişkileri sadece iki devletin iradesi dahilinde gelişmemiştir. Lehistan politik sisteminin bazı zafiyetleri, 1772'de gerçekleşen birinci taksimin de etkisiyle dış müdahaleye açık yapısını iyice yıpratmıştır. Bilindiği üzere

1569'dan beri var olan Lehistan-Litvanya Birliği,* 1572'den itibaren kralların, çoğu asilzadelerden mürekkep mebusların “seçim Sejmi”nde (Seym) oylamasıyla kaydı hayat şartıyla seçildiği bir idarî sistemle yürütülmüştür. Ancak bu yapı, Lehistan'ın dış müdahalelere uğramasına zemin hazırladığı gibi komşu devletlerin yönetime karışmasını da kolaylaştırmıştır. Sejm içerisindeki bir kısım mebusun kendi isteklerini gerçekleştirmek için yer yer komşu devletlere başvurmasıyla Lehistan içerisindeki birlik-beraberlikte oluşan zafiyet, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında devletin üç kez taksime uğramasına neden olmuştur. XVIII. yüzyılda Fransa ve Osmanlı Devleti'nin kral seçimlerine ciddî bir şekilde ilgi göstermeyişi, mezkur yüzyıl başından itibaren yükselen Rus nüfuzunun Lehistan'a yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu nüfuz çalışma içerisinde görüleceği üzere aynı yüzyıl sonunda Lehistan'ı bağımsızlığından edecektir. Bu bakımdan 1788-1793 yıllarını kapsayan çalışma, Rus Çariçesi II. Katerina'nın seçiminde büyük rol oynadığı eski sevgilisi Leh Kralı Poniatowski üzerindeki etkisini nasıl kullandığını, bir kısım asilzadenin ülkesinden bağımsız bir şekilde Rusya ile nasıl ortak hareket ettiğini, bir kısmının Prusya'dan nasıl medet umduğunu ve bu umudun nasıl hayal kırıklıklarıyla sonuçlandığını, Rusya karşıtı kesimin ise Babiâli ile ortak harekete olan isteğini gözler önüne serecektir.

Bu incelenen dönem sonunda hem Lehistan hem Osmanlı Devleti için “dost” bilinen Prusya'nın saf değiştirdiğine şahit olunacaktır. Tez içerisinde ise Prusya'nın henüz taraf değiştirmeden önceki vakitlerde iki devlet sarayı üzerindeki etkisi üzerinde durulurken, “Prusya devlet felsefesi realitesi” tüm çıplaklığı ile karşımıza çıkacaktır. Zira Prusya'nın devlet politikası anlayışına göre şartların gereğine göre hareket etmek kaçınılmazdır. Keza İsveç'in de benzer şekilde geliştirdiği siyasetin içeriği, bilhassa Babiâli nezdindeki karşılığı yansıtılmak istenen bir diğer mevzudur. Kurulması düşünülen ve adına “Büyük İttifak”, “Büyük Federasyon” ya da “Federatif Birlik” denen oluşumun Avrupa güçlerini ne şekilde bir araya getirip, şartların değişimiyle beraber nasıl birbirinden ayırdığını da resmetmek tez çalışması içerisinde verilmek istenen önemli bir husustur. Ayrıca 1788-1793 yılları Avrupası'nın 1787-1792 Savaşı,

* Devletin resmî adı Lehistan-Litvanya Milleteyn Topluluğu/Lehistan-Litvanya Birliği (Rzeczpospolita Obojga Narodów, Polskiego i Litewskiego) olsa da Türkiye'deki yaygın kullanımı olan Lehistan deyimini bu çalışma dahilinde tercih edilecektir.

Fransız İhtilâli, Reichenbach Mutabakatı gibi mühim gelişmelerinin Osmanlı-Leh ilişkilerine etkisinin çalışmaya dahili de gerekli görülmüştür.

Özellikle Rusya'ya karşı başarısızlıkların arttığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı devlet kurumlarında reform girişimlerini beraberinde getirmiştir. Yenilgilerin müsebbibi olarak görülen askerler ve askerî yapı, öncelikle düzeltilmek istenen kesim ve kurum olmuştur. 1787-1792 Savaşı bu reformların amacına ulaşmadığının canlı şahidi olacaktır. III. Selim'in savaş esnasında tahta çıkışı, daha hükümdarlığının başında yenik bir sultan olarak nitelendirilmek istememesi dolayısıyla savaşı uzatmasına sebep olmuş; fakat Sultan'ın gayretleri harbin kaderini değiştirememiştir. İşte bu yüzdendir ki Sultan Selim, savaşın sonlandırılmasıyla birlikte *Nizam-ı Cedid* reformlarına girişecektir. Aynı zamanda devlet içerisinde merkezî otoriteye karşı ortaya çıkan huzursuzlukların ve kıyımların artarak görüldüğü bu dönemde, Babıâli'nin her anlamda güç testine tabi tutulduğu da gerçektir. Bu tez çalışması, bu bağlamda Nizam-ı Cedid reformlarına geçişten hemen önceki evrenin Osmanlı siyasî-diplomatik manzarasını çizmek amacındadır. Böylece hem Osmanlı Devleti ve Lehistan tarihi için, hem de bütün Avrupa başat güçlerinin tarihi açısından önemli bir dönemin uluslararası panoramasının seçilmiş kareleri gösterilecektir. Bu bağlamda son bölümde anlatılan mevzuların çok daha geniş bir şekilde ele alınmasının Babıâli'nin bu dönemdeki siyasetini anlama noktasında çok daha çarpıcı hususların ortaya çıkarılmasını sağlayacağı aşîkârdır. Mezkûr bölüm, ileride bu yönde yapılacak çalışmalar için sadece bir girizgâhtır.

GİRİŞ

1. AMAÇ-KAPSAM-KAVRAMLAR-TANIMLAMALAR

“Dersaadet’te Son Leh Elçisi: Franciszek Piotr Potocki’nin Elçiliği Ekseninde Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri ve Uluslararası Boyutu (1788-1793)” başlıklı bu doktora tezi, Piotr Potocki’nin elçiliği odaklı olarak XVIII. yüzyıl sonu Osmanlı-Leh diplomatik ilişkilerini ve bu bağlamda dönemin Avrupa’sını, İstanbul’da diplomasiinin işleyişini belirli kesitlerden incelemeyi hedeflemektedir. 1788-1793 yıllarının seçilmesinin sebebi, hem Piotr Potocki’nin elçiliğini kapsayan yıllar olması, hem bu dönemde 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı’nın Osmanlı Devleti’ni olduğu kadar bütün Avrupa devletlerini etkisi altına alması ve hem de 1788-1792 yıllarında süren ve “Dört yıllık Sejm” olarak kayda geçen Lehistan için tarihî meclis toplantılarından birini teşkil etmesidir. Aynı zamanda 1789 Fransız İhtilâli’nin patlak vermesi ve diğer Avrupa devletlerinin Fransa’daki yeni duruma karşı vaziyet alması gibi unsurlar bu devrin seçilmesin belirleyici etkenlerden olmuştur. Yine II. Katerina Rusyası’nın emelleri uğruna gerçekleştirdiği politikaların en can alıcı yıllarını kapsıyor olması ve Prusya Almanyası’nın Kralı II. Friedrich Wilhelm’in çok sık değişen siyasî taleplerinin kaygan bir zemin oluşturması bu çalışma açısından önemlidir. Bunların dışında belirtilen dönemin 1793 yılında Lehistan’ın ikinci taksimini getiren olayları barındırması da şüphesiz büyük önem arz etmektedir. Ayrıca Avrupalı devletlerin söz konusu dönemde çeşitli ittifaklar içine girmesi ve sık sık safların ve müttefiklerin değiştiği bir sahnede dünyanın kalbinin attığı mekân olarak başta Osmanlı Devleti, Lehistan, Rusya, Avusturya, Prusya, İsveç, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi birçok başat gücün dahil olduğu oyunun sunulduğu Avrupa sahnesindeki girift ilişkiler ağının da incelenmeye değer olduğunu bu tez göstermektedir. Belirtilen dönem sonunda Avrupa’nın eski Avrupa olmaktan çıktığı ve çok farklı hallere büründüğü görülecektir. Bu da Avrupa’nın bu yeni çehresini hazırlayan saiklerin belli noktalardan ve açılardan incelenmesini ve odak noktası olarak Osmanlı-Leh ilişkileri boyutunu almayı manidar kılmaktadır. Mekân olarak mevzu, İstanbul-Varşova boylamında ana hattı teşkil etse de, gerçekte Londra’yı, Kıta Avrupası’nın başkentlerini ve St. Petersburg’u da kapsayan geniş bir coğrafyayı içine almaktadır. Tüm bu durumlar dolayısıyla, III. Selim’in

cülusunun ilk yıllarına, Poniatowski'nin hükümdarlığının ise son yıllarına tekabül eden dönemde, Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasında yürütülen Selim ve Poniatowski diplomasisinin mercek altına alınması, Avrupa'nın siyasî fotoğrafı netleştireceğinden gerekli görülmüştür.

Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileri Osmanlı tarihi açısından önem arz eder. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda ikili ilişkileri inceleyen çalışmalar oldukça yetersizdir. Oysa önemli kırılma anlarını barındıran bu yüzyılda Osmanlı-Leh ilişkileri her açıdan incelenmeye değerdir. Özellikle 1788-1793 yıllarının Osmanlı tarihi kadar bütün Avrupa tarihi için özel bir önemi vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Fransız İhtilâli, Rusya ve Avusturya'nın yayılmacı girişimleri, Prusya'nın yükselen güç olması, İsveç'in uluslararası siyasete dahil olma emelleri, İngiltere'nin kıta Avrupa'sından uzak kalmamaya çaba göstermesi, Lehistan'ın politik bir güç olarak kendisini ispat etme çabalarının ve Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu idame gayretlerinin en şiddetli şekilde ortaya çıktığı bir dönem olarak 1788-1793 yılları Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileri ayrıntılı bir şekilde incelenmeye ve tarih vesikalarından günümüz tarih kitaplarına aktarılmaya layık bir konudur. Bu çalışma dahilinde Leh elçisi Potocki'nin İstanbul'a gelişini belirleyen sebepler, elçiliğin icrası, Osmanlı-Leh ittifak müzakereleri ve diğer devletlerin buna bakışı bütün ayrıntılarıyla sorgulanacak ve her iki devletin arşivleri doğrultusunda yazılı hale getirilerek soruların cevapları aranacaktır. Sürekli diplomasiye geçiş arifesinde III. Selim'in ilk saltanat yıllarında Avrupa'da ve İstanbul'da yürütülen diplomasinin belirli kesitlerinin tez çalışması kapsamında değerlendirilmesi de söz konusudur. Bu bağlamda Potocki'nin elçiliği bir XVIII. yüzyıl diplomatik olgusu olarak mercek altına alınacaktır. Cevabı aranacak bir diğer soru ise, nitelik değiştiren iki ülke ilişkilerinin bu dönemde nasıl bir ittifaka dönüştüğü ve içerik açısından ittifakın kendisidir. Ayrıca ittifakın uygulanamama sebepleri de bir diğer üzerinde durulması gereken meseledir.

Böylece XVIII. yüzyılın sonlarındaki en kritik yıllara damgasına vuran önemli bir zaman dilimi ayrıntılı bir şekilde araştırılıp tarih biliminin hizmetine sunulurken, XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkilerinin yanı sıra, ilgili devletlerin uluslararası politikalarının ortaya konulması da mümkün olabilecektir. Meselenin tetkiki için öncelikle belli kavram ve olguların açıklanması yerinde olacaktır.

XVIII. yüzyılı birçok tarihçi *güç dengesi* (balance of power) kavramının altın çağı olarak tanımlar.¹ Bu durumu Sheehan henüz ulus-devleti anlayışının ortaya çıkmayışına bağlayarak milliyetçiliğin doruğuna erişmediği zamanları kasteder.² Bununla birlikte XVIII. yüzyıl için güç dengesinin en çok alaşağı edildiği ve tekrar inşasına çalışıldığı bir yüzyıl denilmesi de yerinde olur. Bilhassa mezkûr kavramı, 1789 sonrası dönem için dünyayı dengeleyen veya mîzân üzre koyan terazinin kefelерinin ağır basan tarafının sık sık değiştiği bir dönem için kullanmak çok daha uygun olacaktır. Güç dengesi üzerine yapılan birçok tanım bulunmaktadır. Morgenthau güç dengesini, *gücün ülkeler arasında neredeyse eşit dağıtımı* olarak görür.³ *Bir devlet tarafından komşularını çok fazla güçlü olmaktan alıkoymak için yapılan eylem, komşu devletler arasında bir çeşit eşitliğin devamına dikkat etme*, olarak da tanımlanmaktadır. Crowe de *bir grup güç tarafından kurulu eşitlik, teknik olarak güç dengesi olarak bilinir*, demektedir.⁴ Toynbee ise *bir devletin tehdit durumu arttığında diğerlerince otomatik olarak ortak yapılan baskı* olarak nitelemektedir.⁵ *Belirli bir alanda birbirine rakip güçlerin, yelpazenin belirli kanatlarını işgal etmek suretiyle oluşturdukları dengeli bütünlük*, şeklinde de tarif edilir.⁶ Kısacası güç dengesinin tek bir tanımı olmadığı gibi, kavram üzerine farklı yaklaşımlar vardır. Ama “daha güçlü”, “eşitlik” ve “tehdit” terimleri ortak vurgu yapılan noktalardır. “Üstünlük kavramı” da güç dengesinin vazgeçilmez ögesidir. Yani bir devletin diğerlerinden üstün hale gelmesine diğerleri göz yummamak adına doğada meydana gelen denge unsurları gibi güç dengesi sistemini devreye sokmaktadırlar.⁷ Bu ise sistemin özünde “çokkutupluluk”un elzem olarak görüldüğünü ortaya koyar. Güç dengesi Avrupa’nın barışını ve hürriyetini korumayı amaçladığı gibi “zeki” devlet adamlarının da mevzusu olmuştur. Yani Avrupa devletler sisteminin muhafazası

¹ Bkz: Morgenthau (1985: 196); Anderson (1993: 163); Sheehan (1996: 97)

² Sheehan (1996: 102)

³ Morgenthau (1985: 187)

⁴ Sheehan (1996: 3)

⁵ Toynbee güç dengesi sistemine dahil olmayan diğer devletlerle de sistemin uygulanabildiğinin örnekleri olduğunu belirtir. İtalyan şehir devletlerini örnek verir. Bkz. Toynbee (1956: V. I, 17-21; V. III, 301, 345) Sözlük tanımlamasıyla, *güç dengesi gücün eşit bir şekilde dağılımı, dağıtılması gerektiği ilkesi, birini diğerleri için kanun koyabileceği derecede hiçbir devletin ve devlet grubunun üstünlük elde etmediği süreç*’tir. Evans, Newnham (2007: 244-246) Bazı yerlerde de bir nevi “gücün güçle kontrolüdür” şeklinde tanımlamalarla karşılaşılabilir. Jervis (2001: 1039-1042) Ya da güç dengesi sistemi “mukavemet sistemi”, dolayısıyla rahatsızlık, şok ve infilâkın sebebidir. Gilbert (2004/I: 255) Haas’a göre tanımlamalardan biri *evrensel bir tarih yasası* olmalıdır. Bkz. Haas (1972: 452-479)

⁶ Acar, Demir (2005: 175)

⁷ Arı, T. (2001: 101-102)

bakımından güç dengesi kaçınılmazdır. Avrupa devletler sisteminde hiçbir daimî anahtar aktör yoktur. Zira savaşlar, sistemde ciddi değişimleri getirmektedir. Değişimler de sisteme yeni üyeleri eklemektedir. XVIII. yüzyıl ortalarında Prusya'yı ve savaşlarıyla Avrupa'ya daha da yaklaşan Rusya'yı birçok tarihçi artık bu sisteme dahil etmektedir.⁸ Bu bağlamda yüzyıl başlarında yaşanan “Büyük Kuzey Savaşları” (1700-1721) Baltık bölgesine güç dengesini getirmiş, İsveç'in gücü kırılır. XVIII. yüzyılda görülen veraset savaşlarında Avrupalı devletler güç dengesini sağlamak için ittifaklar oluşturur. Avrupa'da daimî dost ya da düşman yoktur artık. XVIII. yüzyılda birçok defa güç dengesi kavramının harekete geçirildiği görülür.⁹ İspanya Veraset Savaşları (1700-1713) sonrasında 1717'de İngiltere ve Fransa ittifakında olduğu gibi, eski hasımlar taraf olabilmekte, kalın duvarlar yıkılabilmektedir. Zira artık Avrupa devletleri politikasında dinî rekabet nüfuzunu büyük ölçüde yitirirken, çıkar birliği ön plana geçmiştir.¹⁰ Bu bakımdan XVIII. yüzyıl diplomatik devrimin de çağıdır.¹¹ Fiiliyatta Avrupa devletler sisteminin bir parçası olduğu halde Avrupa tarafından kabul edilmeyen¹² Osmanlı Devleti'nin Avrupa güç dengesinde önemli bir yeri olduğunu Rus Çariçesi II. Katerina 1772'de tanımıştı.¹³ Davison'a göre, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sistemine girişinin ilk adımı, XIX. yüzyılda İngiltere, Fransa, Prusya ve Rusya ile Boğazlar Sözleşmesi'nin (1841) imzalanmasıyla mümkün olmuştur.¹⁴ 1856 Paris Antlaşması ile bunun mümkün olduğu söylene de, belirgin bir şekilde Karlofça Antlaşması'ndan bu yana Osmanlı Devleti'nin bu sisteme dahil olduğu görülebilir.¹⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa ile ittifakı da aslında daha XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni bu sistemin içinde denge koruyucu vasfını gösterir bir olgudur.¹⁶ İncalcık'ın konuya ilişkin

⁸ Anderson (1970b: 195-196); Sheehan (1996: 102)

⁹ Bkz. Black (1990b: 157-162)

¹⁰ Anderson (1970b: 183)

¹¹ XVIII. yüzyılda diplomatik devrimi değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Horn (1966: 440-464)

¹² İncalcık (1999: XVI); (2009: 212); (2011: 191)

¹³ Davison (2000: 264) Ciobanu ise 1792'den sonraki uluslararası gelişmelere karşı Babıâli'nin politikalarını Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasî ve askerî sistemine entegrasyon için girişimler olarak görür. Bkz. Ciobanu (2004: 17-31)

¹⁴ Davison (2000: 275)

¹⁵ Hurewitz (1961a: 457) Osmanlı Devleti'nin güçler dengesi sistemin önemli bir elemanı olduğu Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki politik durumlardan görülebilir. Bkz. Yurdusev N. (2004: 21-25), Yurdusev N., Yurdusev E. (1999: 137-147) Goffman'ın ve Adanır'ın da Osmanlı Devleti'nin Avrupa diplomatik sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğuna dair görüşleri vardır. Bkz. Goffman (2009: 17-28); Adanır (2005: 396-399)

¹⁶ Yurdusev N. (2004: 22-23); Arı B. (2004: 37-39)

makalesinde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sistemi içerisinde daha XV. yüzyıldan itibaren önemli bir faktör olduğu ortaya koyulur.¹⁷

Güç dengesi sisteminde bir “dengeleyici” olması gerekir ise bu dengeleyici XVIII. yüzyılda İngiltere olmuştur.¹⁸ Kıta Avrupa'sında toprağı olmaması ve büyük bir deniz gücüne sahip oluşu bunda etkilidir. Buna mukabil İngiltere'nin 1787-1792 Savaşı esnasında ve sonunda yürütülen barış görüşmelerinde mutavassıt devletlerin başında yer alması bu görüşü doğrular. “Denge bozan” ise yer yer Rusya, Fransa ve Prusya olacaktır. Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748) ve Yediyıl Savaşları'nda (1756-1763) Avrupa devletler sistemini sarsan Prusya olacaktır. 1768-1774 savaşında Rusya denge bozan olarak görülebilir. Lehistan'ı taksim eden Prusya ve Rusya da yine güç dengesi sistemini delerek Avrupa muvazenesini sallamıştır. İhtilâl Fransası da yine sistemin diğer üyelerince denge bozan olarak görülmüş ve koalisyonlar oluşturularak cephe alınmıştır. 1798 Fransa'nın Mısır'ı işgali ise İngiltere'nin tekrardan kıta Avrupası ile kuracağı dengeleri gözden geçirmesini gerektirecek ve Londra, yüzyılın sonunda içlerinde en güçlü ve kendisi için en faydalı olarak gördüğü Rusya ve stratejik ve ticarî çıkarları dolayısıyla Osmanlı Devleti ile imzaladığı ittifaklarla Fransa'ya karşı sırtını sağlama almak isteyecektir.¹⁹

Bazı açılardan aslında güç dengesi söylemleri bir “idealizm”dir. Gerçekte uzun süre muhafaza edilemeyen ve güçlü olanın baskın çıktığı bir kavramı temsil etmektedir. Lehistan'ın paylaşılması (1772, 1793 ve 1795) vak'asında Avrupa'nın suskunluğu, güç dengesi kavramının yıkılışının ifadesinden başka birşey değildir. Özellikle XIX.

¹⁷ Bkz. İnalçık (2006: 241-258), (2011: 169-188) Morgenthau, “XV. yüzyıl sonlarında modern devlet sisteminin başlangıcından Napoléon Savaşları sonuna kadar (1815) Avrupalı milletler, güç dengesinin aktif elementleriydi, Türkiye hariç” demektedir. Ancak aynı eserinde VIII. Henry ve Türklerin Habsburgların V. Karl'ına karşı Fransa ile ittifakı güç dengesinin ilk modern büyük örneği olarak görmektedir. Morgenthau (1985: 208-210) Yine aynı yazar, XIX. yüzyılda Balkanlardaki güç dengesinin Avrupalı milletlerin derdi olduğunu, 1790 gibi erken bir tarihte Türkiye, Prusya ile antlaşma yaptığını ve Prusya, Rusya ve Avusturya ile savaşa girmeyi taahhüt ettiğini belirtmekte, “Prusya, Tuna civarında güç dengesini gerekli ve arzu edilir gördüğü için düşmanına hakkını vermek istedi”, derken sisteme dahil etmediği Osmanlı Devleti'ni aslında kendisiyle çelişerek fiilen dahil etmektedir. Morgenthau (1985: 218-219) Birçok Avrupalı tarihçi, Osmanlı Devleti'ni güç dengesi sistemine ve de Avrupa devletler sistemine dahil etmese de İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlı Devleti bu sisteme girmiş gözükmektedir. Yukarıdaki örnekler de bunun bariz göstergelerindendir. Neumann ise, 1768-1774 Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin artık güç dengesi oyunun kenarında köşesinde olsa da, önemli bir aktörü olmaktan çıktığı görüşündedir. Bkz. Neumann (2011: 78)

¹⁸ Arı, T. (2001: 102-103)

¹⁹ Eton (1799: 438-453)

yüzyılda görülecektir ki, güç dengesinde ancak “güçlülerin arasındaki denge” ve bunu muhafaza hedefti. Yani güç dengesi sonsuza dek sürmemekte bir veya birkaç güç tarafından bozulmakta, hegemonya düşmektedir.²⁰ Kissinger’e göre imparatorlukların hüküm sürdüğü devirlerde güç dengesi pek kullanılmamıştır. Zira imparatorluklar uluslararası sistem içerisinde hareket etmeye ilgi duymazlar, bizzat kendileri uluslararası sistem olma çabası içindedirler.²¹ Avrupa güç dengesi sistemi *ortaçağın evrensellik umudunun çöküşünden sonra* XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştır.²² Ancak birçok bilim adamına göre güç dengesinin, evrensel değerleri ve kalıpları yoktur. Ayrıca güç dengesinin kalıcılığı da olamaz. Kissinger’in XVII. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıktığını düşündüğü güç dengesi sistemi XVIII. yüzyılda olgunluğa erişmiş ve sık sık başvurulan bir mekanizma haline gelmiştir. Nitekim XVIII. yüzyılda güç dengesi sisteminin evrensel değerlerinin olmayışını simgeleyen hadiseler görülmektedir. Çokkutuplu güç dengesi sistemi kendisinin de içerisinde yer aldığı herhangi bir üyesi tarafından bozulabilir. Uluslararası politikanın siyasî teorilerinin özelliklerini belirten en iyi şey güç dengesidir.²³

Küresel siyasette ve iktisadî bağlamda etkinlik, üstünlük veya liderlik kavramlarıyla bağdaştırılabilecek *hegemonya* nosyonu belirgin bir şekilde XIX. yüzyılda kendini gösterir. Bu bakımdan XIX. yüzyılda İngiltere, XX. Yüzyılda ise ABD’nin hegemonyal devletler olduğu görüşü hakimdir.²⁴ Fakat bölgesel anlamda Kuzey Asya ve Orta-Doğu Avrupa’da XIX. ve XX. yüzyılda Rusya’nın hegemon kuvvet olarak kabul edilmesi gerekir. Hegemonya ile bağlantılı ve dünya tarihi açısından önemli bir başka kavram da *başat güç* (dominant power) kavramıdır. Modelski’nin ortaya attığı kurama göre XV. yüzyıldan itibaren kabaca bir yüzyıl devam eden süreçte belirli bir devlet denizlerde ve dünya siyasetinde etkinlik kazanmakta ve sonunda bir başka devlet yeni başat güç olarak egemenlik kurmaktadır.²⁵ Bu devletler Avrupa’da kabaca Portekiz, İspanya,

²⁰ XIX. yüzyıl ikinci yarısında güç dengesi sisteminin doğurduğu ittifakların ne kadar değişken ve farklı yönleri olduğunu görmek açısından olaylara teoritik olarak bakan bir çalışma için bkz. Healy, Stein (1973: 33-61) Kaufman ve diğerlerinin görüşüne göre güç dengesi, dünya tarihinin en erken devirlerinde ve yalnız Kıta Avrupa’sında değil dünyanın her yerinde görmek mümkündür. Bkz. Kaufman, Little, Wohlfort, (2007: 228-230)

²¹ Kissinger (2011: 13)

²² Kissinger (2011: 48)

²³ Waltz (1979: 117)

²⁴ Evans, Newnham (2007: 267); Modelski (1987. 17)

²⁵ Bkz. Modelski, Thompson (1988)

Hollanda, Fransa ve İngiltere’dir.²⁶ XVIII. yüzyılda İngiltere ve Fransa arasında başat güç olma gelgitleri yaşanmıştır. XX. yüzyılda ise küresel başat güç ABD’dir. Finley, başat güç olabilmek için politik üstünlüğün yanı sıra ekonomik üstünlüğün de bulunması gerektiğini vurgular.²⁷ Ayrıca XX. yüzyılda dünyanın iki ayrı bölgesel başat gücü olduğu da kabul görmektedir: ABD ve Sovyetler Birliği.²⁸ Söz konusu başat güçlerin kudretinin ziyadesiyle hissedildiği devletler ise *bağımlı devletler* (subordinate states)dir.

XVIII. yüzyıl aynı zamanda “ittifaklar” çağıdır. Bu asır tarafların sık saf değiştirdiği, ideolojilerin belirleyici güç olmaktan uzak tutulduğu bir dönemi işaret eder. *Genellikle devletler olmak üzere, iki ya da daha fazla aktör arasında varlığı karşılıklı olarak algılanan güvenlik meseleleri hakkında işbirliği halinde çalışmak için yapılan “gizli ya da açık” olabilen “resmî antlaşma”* olarak tanımlanan ittifak²⁹, güç dengesi sistemi içerisinde “anahtar bir değişkendir.”³⁰ Devletler istikrarı korumak için ittifaka başvururlar. Gilbert’e göre ittifaklara savunma ittifakı denilse de bunlar aslında daima saldırı ittifakı niteliğindedir.³¹ Çokkutuplu sistemlerde ise ittifak, dinamiklerinin doğası gereği daha akıcıdır ve dış politikalar ve ittifak dinamiklerine dair daha çok belirsizlik ve daha az öngörülebilirlik olabilir. Bu ise XVIII. yüzyılda sık başvurulmuş ittifakların neden kalıcı olmadığını ve uzun süre yürürlükte kalmağını açıklamaktadır. Zira Avrupa’ya hâkim dinamiklerde görülen değişiklikler müttefiklerin/ittifak edenlerin arasına girmekte ve onları ayırmaktadır. Devletler, emellerine tek başlarına ve kendi imkanlarıyla ulaşamayacakları durumlarda aynı amacı paylaşan diğer devletlerle, güçlerle koalisyonlara ve ittifaklara girmektedirler. İttifakın ömrü mevcut durumun yani statükonun muhafazasıyla doğru orantılıdır. Bir başka deyişle “revizyonist/yenilikçi çıkarlara” hizmet eden ittifaklardan ziyade “statükoyu korumayı” amaçlayan ittifaklar daha uzun vadeli olmaktadır.³² Taahhütlerin, yükümlülüklerin “casus foederis” söz konusu olduğunda, yani gerekli şartların ve uygun ortamın zamanı geldiğinde harekete

²⁶ Daha ayrıntılı bir tablo ve açıklama için bkz. Modelski (1987: 40, 42, 68-98); Modelski, Thompson (1988: 317)

²⁷ Bkz. Finley (1986: 202)

²⁸ Bunu farklı açılardan değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Triska (1986)

²⁹ Holsti (2001: 397-401)

³⁰ Evans, Newnham (2007: 325-326)

³¹ Gilbert (2004/I: 255)

³² Arı, T. (2001: 245)

geçilmesi anlayışının yerine getirilmemesi, ittifakların bozulmasında en önde gelen sebeplerden olmuştur. 1790 Prusya-Osmanlı ittifakı II. Friedrich Wilhelm'in vaadlerini yerine getirmemesi ve ittifakı gerektirecek zorunlulukların, dinamiklerin ortadan kalkmasıyla geçersiz hale gelmiştir. XVIII. yüzyılda ittifaklar genellikle savaş hallerinde askerî güçlerin birleştirilmesine yönelik, yani savaş kazanmak için oluşturulmuş ve amaçları sınırlıdır.³³ Barış zamanlarında da söz konusu olmayıp caydırıcılık etkisine sahip değildir ve savaş sonrasında ise statükoyu devam ettirme amaçlanmıştır. Sander, Osmanlı Devleti'nin 1798'e kadar uluslararası ilişkilerde ittifaklar sistemine girmeyip "yalnızcılık" ilkesine bağlı kaldığını savunsa da XVIII. yüzyılın daha iyi bir analiziyle aslında Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması sonrası, hatta en belirgin biçimiyle Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan itibaren siyasetinde ittifaklara daha geniş yer verdiği görülür.³⁴ Ayrıca İsveç'te ve Avusturya'da dinî farklılıklar dolayısıyla oluşan muhalefete rağmen 1740 İsveç-Osmanlı ittifakını, 1771 Avusturya-Osmanlı ittifakını da buna örnek göstermek mümkündür.³⁵ Keza, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasında yürütülen yoğun diplomasi ve çeşitli Avrupa ülkeleriyle ittifaklara girişilmesi de 1798 tarihini geriye çekmek gerektiğini gösterir.

Osmanlı belgelerinde "istatüsko" diye tabir edilen *statüko*, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu koruma adına ya da diğer devletlerin mevcut durumu bozması meselesinde dış politikada ve diplomaside sık sık telaffuz ettiği bir kavram olmuştur.³⁶ Statüko (status quo) *hali hazırda varolan düzen* olarak tanımlanabilir.³⁷ İstikrar ve düzenin kilit değerler olarak görüldüğü zamanlarda değişimin toplumsal düzen için yıkıcı

³³ Arı, T. (2001: 252)

³⁴ Bkz. Sander (2006: 182)

³⁵ Bkz. Beydilli (1985: 194-195), (1999: 40-41)

³⁶ Buna dair birkaç örnek vesika için bkz. BOA, HAT:33/1570; AE, III. Selim: 11347: "...Bu sûretde Prusya eğer muhârebeye âğâz eder ise biz dahi ol vakit i'ânet ederiz ve eğer Prusya seferi murâd etmeyip mücerred mükâlemât ve müzâkerât ile maslahat-ı sulha nizâm vermek dâ'iyyesiyle vakit geçirir ise İngilterelü bu vechile olan Prusya müzâkerâtını tervic için harben i'ânete mecbûr değildir deyu İngiltere elçisi vesâtatıyla Prusya Kralı'na kat'î beyân ve îrâd eylediler ve murâdın istatüsko esâsı üzere Moskovlu'yu musâlahaya icbâr ve tazyîr ise bu harbe âğâz etmeksizin bitmez ve Moskovlu dahi üzerine sefer tahakkukunu cezm etdiği sûretde istatüsko esâsını kâmilten kabûl etmeyip kendüye biraz arâzî terki sûretiyle kabûl edeceği zâhirdir..." Ayrıca bkz. BOA, A.DVN.DVE, (9), 175/71, 175/73; A.DVN.DVE (8), 170/67, 171/42.

³⁷ Acar, Demir (2005: 381)

olabileceğini ima eder.³⁸ Mesela 1815'te Napoléon Savaşları sonrası oluşturulan yeni statükonun muhafazası için Avrupalı devletler kurdukları ittifakı "Avrupa uyumu" adıyla I. Dünya Savaşı'na değin uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Ama revizyonist çıkarlarla inşa edilen ittifakların bu kadar uzun ömürlü olduğu pek görülmemiştir. Statükocu devletlerin birçoğu büyük güçlerdir ve kendi kudretlerinin devamı veya değiştiği hallerde statükoyu sonuna dek savunurlar. Osmanlı Devleti de özellikle toprak kayıplarının arttığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılda statükonun mevcut durumu muhafazaya olan yönüne vurgu yapmış ve statükoyu korumacı bir politika sürdürmüştür.³⁹ Ancak dünya tarihi statükoyu korumanın yalnız bir "çaba" olduğunu ve başta savaşların statükoyu değiştiren önemli unsurlar olduğunu göstermiştir. Birçok kere savaşlar statükoyu etkileyen ve yeni dengeleri getiren hadiseleri doğurmuştur. Mesela Lehistan Veraset Savaşı'na (1733-1738) Fransa, Avusturya ve Rusya'nın dahil olması, savaş sonunda Rusya'nın Avrupa'ya daha da yakın erişimini getirmiş ve statükoyu etkilemiştir. Artık Avrupa güç dengesi sisteminin yeni bir üyesi vardır.

"Diplomasi", resmî temsilciler kanalıyla devletler arasındaki ilişkileri yürütme işi olarak tanımlanabilir. Dar anlamıyla *egemen devletlerin hükümetleri arasında iletişim ve müzakere sanatı* denebilir.⁴⁰ Diploma kelimesinden türeyen diplomasi, devleti tarafından kendisine diploma (credential/itimadnâme/güven mektubu) verilen yüksek rütbeli memurun dışişlerinde yapmakla mükellef olduğu vazifedir.⁴¹ Hariç'ten bir diplomat olarak Yakup Kadri, diplomasiyi "politika santranç tahtası ise diplomatları da bu tahtanın üzerinde oynayan, oynatılan birer piyadedir" diye betimler. "İleri geri hareket ettirilen, ne şah olan ne de mat edilmeye değen, zeval olmaktansa ezval olan kimselerdir."⁴² Diplomasi dış politikanın uygulanmasında bir araç, aynı zamanda bir kurumdur. Dış politika bir devletin uluslararası sistemden beklentileri yani amaçları; diplomasi ise bu amaçlara varmak için kullanılan araç ve mekanizmalardır.⁴³ Bu bağlamda diyalog ve müzakereye ilişkindir ve bizzat devlet sisteminin bir parçası olarak

³⁸ Evans, Newnham (2007: 574-575)

³⁹ Mesela bkz. BOA, A.DVN.DVE (9), 175/71: "...El-hâletü hâzihî Nemçelü iâde-i harb etmek derecelerinde bulunup Moskovlu dahi istatüskoyu kabûl etmemek dâ'iyyesindedir..."

⁴⁰ Davison (2000: 246)

⁴¹ Savaş (2007: 9)

⁴² Karaosmanoğlu (1967: 28-30)

⁴³ Sander (2006: 13) Sander söz konusu eserinde geniş anlamda bir devletin diplomasisi ile dış politikasının aynı şey olduğunu belirtir. Ancak kelimeler içerik itibarıyla kesişmekle birlikte birbirini her zaman tam olarak karşılamamaktadır.

bir kurumdur.⁴⁴ Diplomasi, disiplin olarak uluslararası ilişkiler bilimi içerisinde değerlendirilse de, yapısal olarak diğer sosyal bilimlerle sıkı iletişim halindedir.⁴⁵ Savaşlar söz konusu olduğunda diplomasi iletişim kurmanın bir yolu olarak uluslararası ilişkilerin bir enstrümanı olmuştur. Ancak tek başına uluslararası ilişkilerin kendisini ifade etmez.⁴⁶ Dünya varolduğundan beri diplomasi de uygulandığını düşünenler olmakla birlikte⁴⁷, Rönesans Avrupası'ndan günümüze diplomaside değişiklikler görülmüş, ilk olarak ticarî ilişkilerin kurulması ve yürütülmesine yönelik olarak İtalyan şehir devletlerince sıklıkla uygulanmıştır. Rönesans'la birlikte kurumsallaşan ve nizamı olan Avrupa diplomasisinin, iktidarın merkezîleşmesi, düzenli bir merkezî yapının ortaya çıkmasıyla diplomasiye uygun ortam doğmuştur. Dış politikanın tek elde toplanması, tutarlı düzenli bir diplomatik yapıya da kapı açmıştır.⁴⁸ Aynı zamanda ilk olarak İtalyan şehir devletlerinde, sonrasında diğer ülkelerde daimî statülü elçiler atanmaya başlanmıştır.⁴⁹ Bu elçiler aslında temsil ettikleri ülkelerin bir nevi ajanları, bulundukları ülkenin hükümdarlarının özel misafirleri konumundadır.⁵⁰ İstanbul'da da ilk olarak Venedik balyosları diplomatik misyonlarıyla ve yazdıkları ayrıntılı raporlarla Osmanlı dünyasını, Batı'ya aktaran kişiler oldular.⁵¹ XVIII. yüzyılda diplomatlar uluslararası ilişkilerde ön plana çıktı.⁵² XVIII. yüzyılın ikinci yarısında artık “yeni diplomasi” dönemi başladı.⁵³ Bu yüzyılda meydana gelen politik, ekonomik ve fikrî gelişmeler diplomasiye doğasında değişimleri getirdi.

Özellikle XIX. ve XX. yüzyılda ise diplomasi daha yoğun bir şekilde kullanılır. Kapsamı ve uygulandığında görülen değişiklik ve çeşitliliğiyle diplomasi, artık küresel

⁴⁴ Evans, Newnham (2007: 167)

⁴⁵ Bkz. Galtung, Ruge (2004/I: 133-146)

⁴⁶ Uluslararası ilişkiler = diplomasi olarak bu anlamda iki kavramı özdeşleştirmek, kavramları tam karşılamamaktadır. Mesela bkz. Potyemkin (2009)

⁴⁷ bkz. Butterfield (1970: 357-362)

⁴⁸ Mattingly (1955)

⁴⁹ Scott (2006: 122)

⁵⁰ Carter (2004/I: 235-236); Diderot'tan atıfla Gilbert (2004/I: 255)

⁵¹ Bkz. Şakiroğlu (1992: 43-47)

⁵² Öyle ki Fransa'da Kral XV. Louis kendi diplomatları haricinde onlardan habersiz gizli bir diplomasi sistemi kurmuştu. Belli başkentlere elçileri dışında kendi adamlarını gönderen XV. Louis, dış politikada Fransa'nın ters düşen politikalarına neden olmuştu. Bu politikasını XV. Louis Lehistan'a Fransız asıllı birini kral seçtirmek arzusuyla kullanmaya kalkmış, hatta Osmanlı Devleti, İsveç gibi ülkeleri bu amaçla teşvik etmiş, ancak başarısız olmuştu. İşte Kral'ın bu politikasına “secret du roi” denmektedir ve diplomaside bir söylem olagelmıştır. Bkz. Savage (1998: 225-258)

⁵³ Bkz. Gilbert (2004/I: 251-279)

boyutta çok daha özel bir saha haline gelir.⁵⁴ Diplomasinin yürütücüleri olarak adlandırılan diplomatlar ise, diplomasi sistemi içerisinde her türlü faaliyeti gösteren, onu işleten kişilerdir. Uluslararası ilişkilerin vazgeçilmezleri denilebilecek diplomatlardan olan elçiler, *bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezdinde görevlendirilen diplomat* olarak adlandırılır.⁵⁵ Sefirler diplomasinin bizzat yürütücüsüdür. Aynı zamanda bulunduğu ülke ile ilgili kendi hükümetine bilgi aktarıcı vazifesi de görür. Elçi tabiri “hükümdarın resmî habercisi”, “haber getirici” olarak da eski devirlerden itibaren kullanılmıştır.⁵⁶ Daha erken dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti’nde diğer devletlerin elçi bulunduruyor olması da, evvelinde bahsedilen ülkelere bilgi akışını sağlamak ve ticarî ilişkileri yürütmek amaçlıdır.

2. KONUYA İLİŞKİN ARŞİV KAYNAKLARI, TEMEL ESERLER VE KRONİKLER

Türkiye’de bu sahada yapılan çalışmaların kısıtlı oluşu, bizleri doğrudan arşivlere yönlendirmektedir. Nitekim bu tez çalışması sırasında arşiv evraklarından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Konunun Polonya boyutundan başladığında, şimdiye dek Türkiye’de Polonya arşivlerini de içeren kapsamlı bir araştırmanın yapılmaması, ilk dikkati çeken durumdur. Bununla birlikte gerek *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (Varşova Eski Belgeler Merkez Arşivi (AGAD)), gerek *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie* (Krakov Czartoryskiler Kütüphanesi) ve gerekse *Biblioteka Narodowa* (Millî Kütüphane) bu bakımdan Osmanlı-Leh ilişkileri konusunda sayısız kıymetli evrak içermektedir. AGAD’da mevcut *Archiwum Koronne Warszawskie* ve dahilindeki *Dział Turecki*, *Archiwum Roskie*, *Zbiór Popielów*, *Archiwum Publiczne Potockich*, *Archiwum Sejmu Czteroletniego* gibi fonlarda yer alan çeşitli dillerdeki birçok evrak, yine Potocki’nin elçiliğiyle ilgili Krakov *Biblioteka Czartoryskich*’te bulunan kayıtlar tezimizde geniş kapsamda kullanılmıştır. Bunun yanında Türkiye’deki arşivlerde de zengin malzemeler karşımıza çıkar. İstanbul *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi* ve *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*’ndeki *Hatt-ı Hümayun*, *Cevdet*, *Düvel-i Ecnebiye Belgeleri*, *Ali Emiri*, *İbn-ü’l-Emin*, *Nâme-i Hümayûn Defterleri*, *Nâme-i Hümayûn Belgeleri* hem Osmanlı-Leh

⁵⁴ Kissinger’in XIX.-XX. yüzyıl diplomasisine ilişkin farklı yorumlamalarıyla ilgili bkz. Kissinger (2011)

⁵⁵ İpşirli (1995: 3)

⁵⁶ Mansuroğlu (1945: 231)

ilişkileri üzerine hem de ilişkileri etkileyen dönemin diğer Avrupa ülkeleriyle ilgili vesikalar sayısızdır. Yine İngiltere'deki *The National Archives* (Milli Arşivler)'da mahfuz belgeler –ki Ainslie'ninkiler bunlardandır- tez çalışmasının önemli boşluklarını doldurmaktadır. Aynı şekilde Paris'teki *France Diplomatie-Ministère des affaires étrangères et européennes* (Fransız Dışişleri Arşivi)'de bulunan dönemin İstanbul'daki elçisi Choiseul-Gouffier'nin raporları da tez konusunun daha geniş bir perspektiften seyrine mahal vermiştir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileriyle ilgili Polonya'da yapılmış ve ilk akla gelen çalışma Władysław Konopczyński tarafından kaleme alınan *Polska a Turcja 1683-1792* adlı eserdir.⁵⁷ Bu kitap mühim bir çalışma olmakla beraber Türk kaynaklarını içermemesi bakımından eksiklikleri vardır. Diğer taraftan Józef Dutkiewicz'in hazırladığı *Polska a Turcja* adlı çalışma da 1788-1792 yıllarını kapsayan bir tetkik olmakla birlikte yine dönemin Leh kaynaklarını içeren bir bakışla konuya yaklaşır, Türk kaynaklarına yer vermez.⁵⁸

Biblioteka Krasieńskich'te bulunan Piotr Potocki'nin sefaretnâmesi ve sekreteri Michał Skrzetuski'nin günlüğü II. Dünya Savaşı sırasında bombaların kurbanı olduğundan şu an için mevcut değildir. Heyetinden Antoni Trębicki ve Stanisław Małachowski'nin günlükleri ve yolculuğun başlangıcından 1 Ekim 1790'a kadarki seyahatine dair günlük ve deniz seyahatine dair tutulmuş İtalyanca bir günlük, çalışma için kısmen boşluk doldurur.⁵⁹ Tez konusu itibarıyla en fazla değer taşıyan eser ise Kazimierz Waliszewski'nin *Ostatni poseł polski do Porty Otomańskiej, akta legacji stambulskiej Franciszka Piotra Potockiego* başlıklı çalışmasıdır.⁶⁰ Bu çalışmada Potocki'nin İstanbul elçiliği ile ilgili Polonya arşivlerinde bulunan birtakım yazışmalar yayımlanmıştır. Ancak bunlar elçilikle ilgili vesikaları kısmen içerir ve konunun Türkiye boyutu yer almaz. Bu bağlamda Walerian Kalinka'nın *Sejm Czteroletni* adlı temel eseri de tez kapsamında incelenecek dönemin Lehistan'ının en önemli olayı olarak *Dörtüylük Sejmi*

⁵⁷ Bkz. Konopczyński (1936a)

⁵⁸ Bkz. Dutkiewicz (1934)

⁵⁹ Trębicki'nin günlüğü için bkz. BN, BOZ: rkps. 886; Małachowski'ninki için bkz. Małachowski (1853); seyahat günlükleri için bkz. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 1-14; CXXXIV/39: 1-26.

⁶⁰ Bkz. Waliszewski (1894) Waliszewski, Potocki'nin Varşova ile yazışmalarını, konferans tutanaklarını vs. önemli birçok evrakı yayınlamakla beraber bu, bütün yazışmaları içermemektedir. Arada atlanan yazışmalar mevcuttur. Ayrıca yayınlanan belgelerin diğer nüshalarının birçoğunda tıpatıp aynılık görülmez. Atlanan eksik bırakılan, farklılaşan kısımları vardır.

ve bu süreçteki olayları incelemesi bakımından kıymet taşır.⁶¹ Bunun dışında Leh Kralı Poniatowski'nin bazı elçileri ve Rus Çariçesi Katerina ile yazışmalarına ve Bulgakov'un günlüğüne yer veren W. Kalinka'nın *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*⁶² ve J. Zaleski'nin *Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego do czasu Sejmu Czteroletniego*⁶³ adlı eseri, B. Dembiński'nin *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*⁶⁴ ve H. Schmitt'in *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*⁶⁵ adlı eseri ve Poniatowski'nin kendi kaleminden çıkan *Mémoires du roi Stanislas-Auguste Poniatowski* adlı eser, tez konusu açısından önem arz eder.⁶⁶ Ayrıca *Historia dyplomacji polskiej* adlı Lehistan diplomasi tarihini ele alan çalışma tez konusu kapsayan dönemi içermesi bakımından önemlidir.⁶⁷ *The History of Polish Diplomacy X-XX c.*, adlı edite kitap da yine bu konuda önemli bir kaynaktır.⁶⁸ Tez çalışması için söz konusu zaman dilimine dair Zofia Zielińska'nın eserleri de bazı boşlukları doldurması bakımından ayrıca kıymet taşır.⁶⁹ Yine Lehistan'ın ikinci taksimine (1793) dair iyi bir çalışma olarak Robert H. Lord'un *The Second Partition of Poland* adlı eseri de önem arz eder.⁷⁰ Dönem olarak *Dörtüylük Sejm* yıllarına dair Henryk Kocój'un yazışmalara dayalı birçok çalışması da vardır.⁷¹

Arşiv belgelerinin yanında, Osmanlı Devleti döneminde kaleme alınan kronik ve yazma eserlere bakacak olursak; ilk olarak *Cevdet Tarihi*'nin IV.-VI. ciltleri konuya ilişkin önemli bilgiler içerir.⁷² *Vasıf Tarihi*'nin 1203-1208 yıllarını kapsayan basılmamış yazma kısmında tezimizin ele aldığı konuya dair bilgiler bulunmaktadır.⁷³ *Mehmed Emin Edib* ve *Enverî Sadullah Tarihi*'nde, *Enverî Tarihi*'nin özellikle üçüncü cildinde konuya ilişkin bilgi ve belgelere yer verilir.⁷⁴ Keza Mustafa Kesbî'nin *İbretnüma-yı Devlet* adlı eseri, Ahmed Câvid'in *Hadîka-i Vekâyi*' ve *Ahmed Câvid Bey Müntehabâtı*

⁶¹ Bkz. Kalinka (1895 ve 1991)

⁶² Bkz. Kalinka (1891)

⁶³ Bkz. Zaleski J. (1887)

⁶⁴ Bkz. Dembiński (1902)

⁶⁵ Bkz. Schmitt (1868-1884)

⁶⁶ Bkz. Poniatowski (1924)

⁶⁷ Bkz. *Historia Dyplomacji Polskiej* (1982)

⁶⁸ Bkz. *The History of Polish Diplomacy X-XX c.* (2005)

⁶⁹ Mesela bkz. Zielińska (1978), (1991a), (1992), (2000), (2001), (2003)

⁷⁰ Bkz. Lord (1915)

⁷¹ Kocój'un çalışmalarından bir kaçını için bkz. Kocój (2001), (2004), (2006), (2007), (2010), (2011)

⁷² Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV), (1309/V), (1309/VI)

⁷³ Ahmed Vasıf Efendi (MK, AE, 608, II)

⁷⁴ Bkz. Çınar (1999); Çalışkan (2000); Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1)

adlı eserleri de tez konusuyla ilgili bazı belgelere yer vermiştir.⁷⁵ Ayrıca III. Selim dönemi reisülküttablarından Ahmed Atıf ve kâtib İbrahim İsmet'in *Hulasat'ü-l Makalât fi Mecalis'ü-l Mekâlemât* adlı söz konusu dönemin uluslararası olaylarına ilişkin eseri de tez çalışması için önem taşır.⁷⁶ Batılı kaynaklar olarak Zinkeisen, Hammer ve Jorga tarihleri de tez konusuyla ilgili döneme dair bilgi vermektedir.⁷⁷

3. OSMANLI DİPLOMASİSİ

Osmanlı diplomasi tarihi konusunda Türkiye'de yürütülen çalışmalar, daha çok Osmanlı elçileri ve onların raporları (sefaretnâme) üzerine yoğunlaşmıştır.⁷⁸ Bunun yanında Osmanlı elçileri ve Batı modernleşmesi, Batı'yı algılama, diğer ilgili başlıklardır.⁷⁹ Ayrıca İstanbul'daki Avrupa elçilerinin raporları da önemli bilgiler içerir.⁸⁰ Osmanlı'da diplomasi anlayışı üzerine eğilecek olursak, Sander XVIII. yüzyıla kadar tam anlamıyla bir Osmanlı diplomasisinden ya da dış politikasından söz etmenin mümkün olmadığını savunur. Modern Avrupa diplomasisi göz önüne alındığında, elbette Osmanlı klasik çağında Avrupa'daki diplomatik sistem birebir uygulanmamıştır. Ancak kendine has özellikleriyle bir Osmanlı diplomasisi vardır. Bunu daha devletin kuruluşundan bu yana XV. yüzyılın başından itibaren gelip giden elçiler ve bu elçilere tatbik edilen uygulamalardan, diğer devletlere yazılan nâmelerden, yazışmalardan görmek mümkündür.⁸¹ Diğer devletlere yeni padişahın tahta cülûsunu haber vermek üzere gönderilen elçiler, Osmanlı Devleti'nin diplomasiye olumlu bakışının örneğidir. Zira zaten birçok kanal vasıtasıyla diğer devletler yeni sultanın tahta çıkışını haber almaktadır. Ancak Osmanlı sarayı hem bir güç, prestij gösterisi olarak, hem de bu bahaneyle elçilerinin farklı temaslarda bulunmaları için bu geleneği uzun süre

⁷⁵ Mustafa Kesbî (2002); Ahmed Câvid Bey (1998), (2004)

⁷⁶ Ahmed Atıf, İbrahim İsmet (1798)

⁷⁷ Bkz. Zienkeisen (2011/IV, V, VI); Hammer (1993/VII, VIII); Jorga (2005/IV, V)

⁷⁸ Bu konuda ilk akla gelen kaynak Unat'ın eseridir. Bkz. Unat (1992). Osmanlı sefaretnameleri ile ilgili ayrıca bkz. Yalçinkaya (1997)

⁷⁹ Osmanlı elçilerinde Avrupa algısı ve imgesi konusunda bkz. Şirin (2006)

⁸⁰ Mesela XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da İngiltere'nin elçiliğini yapan Ainslie ve dönemin İngiliz politikası ile ilgili bkz. Bağış (1984); Black (1984: 253-283); Yalçinkaya (2008: 127-159)

⁸¹ Hatta "Kanûn-ı Elçiyân" olarak adlandırılan 1657 tarihli Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde yabancı elçilere uygulanacak protokol ayrıntılı olarak yer alır. Bkz. Tevkiî Abdurrahman Paşa (2011: 17-18); Işıksel (2010: 334) Kanunnâme'nin transkripsiyonu için ayrıca bkz. Kınılı (2006: 161-162) XVIII. ve XIX. yüzyılda elçi teşrifatlarına dair uygulamalar, yabancı ülkelere gönderilen name-i hümayun suretleri, elçi kabullerine ilişkin tutanaklar da yine zapta alınmıştır. Mesela bkz. BOA, *Sadaret Teşrifat Kalemi Defterleri*, nr 350, 352, 353, 359, 362, 367. Ayrıca bkz. Karateke (2007)

uygulamıştır. Yurt dışına gönderilen her bir elçi için büyük hazırlıklar yapılmış, pahalı kıyafet, silah ve at koşumları emaneten tahsis edilmiştir. Padişahın huzurunda hil'at giydirme merasimi yapılırken talimatnâmesi yazılı değil sözlü olarak sunulmuştur. Yine elçilerin yanlarında, gidecekleri ülkenin devlet adamlarına verilmek üzere pahalı hediyeler götürmeleri adettendir. Bulundukları başkentlerde de kendilerine devlet erkânınca hediyeler verildiğini kayıtlar göstermektedir.⁸² Diğer yandan Osmanlı siyasetindeki önemin ve önceliğin bir göstergesi olarak da taht değişikliğinin resmen bir elçi vasıtasıyla bildirilmesi, diğer devletlerce de talep edilen bir husustur.⁸³ Mukabilen diğer devletler de cülus tebriki için elçiler göndermektedir. XVIII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin diplomasiyi kullanma anlayışıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin diplomasiyi savaşlarla da birlikte kullandığı, her savaş sonunda barışa ulaşılması için yürütülen müzakerelerin birer diplomasi uygulaması olduğunu söylemek gerekir. Yenilgilerin arttığı dönemlerde ise diplomasinin ittifaklar kurmak suretiyle araç haline geldiği görülür. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin ekonomik sebeplerle de diplomatik ilişkilere girdiği görülmektedir. Nitekim ilk diplomatik ilişkilerin Venedik ile kurulması bu bağlamda manidardır.

Yalnızca klasik deyiimiyle ve genel kanıyla 1793'te III. Selim döneminde daimî elçiliklerin açılmasına kadar, elçiliklerin diğer başkentlerde var olmayışı göz önüne alındığında, Osmanlı diplomasisinin işlevi bakımından keskin sınırlarla belirlenmiş iki ana döneme ayrıldığı görülür.⁸⁴ Bu ayrım daha evvelinde sürekli diplomasinin işlememesine bağlanır. Devletin kuruluşundan 1793'e kadar "ad hoc" elçilikler dönemi olan ilk devrin Yeniçağ'da dahi yürütüldüğüne, sistemin asyatik olduğuna vurgu

⁸² 1757-1758 yıllarında Lehistan elçiliğiyle görevli Mehmed Ağa'ya Lehistan ileri gelenlerince hediyeler verildiği görülmektedir. Hatta kâtibi Meramî Efendi'ye de verilen hediyelere kâtibin belirttiğine göre elçi el koymuştur. Bkz. Topaktaş (2006: 20-25); (2009: 50-53)

⁸³ Savaş esnasında tahta çıkan III. Selim'in sultanlığı Avrupa başkentlerine nâmelerle bildirildi. Ancak ileride üzerinde durulacağı üzere Lehistan elçisi Potocki, cülusu resmen bildirmek üzere bir Osmanlı elçisinin Varşova'ya gönderilmesini talep etti. III. Selim'in cülusuna dair İngiltere'ye gönderilen nameler ve çevirileri için bkz. NA, FO: 95/496; FO: 78/11: 28, 31-38. Büyük Britanya Kralı III. George'nin Sultan Selim'i cülus tebriki için gönderdiği mektupların kopyaları için bkz. NA, FO: 78/11: 70-77. Fransız elçisinin Sultan Selim'in tahta çıkışını bildirişi için bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 180: 113.

⁸⁴ Hurewitz Osmanlı diplomasisini 4 devre ayırır: 1453-1699, 1699-1793, 1793-1821 ve 1834-1923. Bu ayrım 1793 tarihi öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırmaktan daha iyi durabilir. Zira Osmanlı diplomasisinin evrildiğini ve aşamalar geçirdiğini buradan görmek mümkün olabilir. Bkz. Hurewitz, (1961a: 460-461) Erdem ise 1299-1453 yıllarını ilk dönem olarak verir ve yaptığı dönemlendirmesi çok daha makul ve yerindedir. Bkz. Erdem (2008: 106-401)

yapılır.⁸⁵ Aynı zamanda Osmanlıların dünyayı “Dârü’l-İslam” ve “Dârü’l-Harb” olarak dinî yaklaşımlarla ayırdığı ve İslamî sebeplerle kendisine ve dininin üstünlüğüne olan inançla Hristiyan devletlerle ilişki kurmayı ve onların topraklarında uzun süreli oturmayı uygun görmediği için XVIII. yüzyıl sonlarına dek daimî temsilcilikler açmadığı ve karşılıklı diplomasiyi benimsemediği gibi yorumlar getirilir.⁸⁶ Ancak Osmanlı diplomasinin İslamî prensiplere saygı içerisinde devletin politik koşullarına göre yürütülen, kendine özgü nitelikleri olan ve yerince esneklik gösterebilen bir aygıt olarak işlev gördüğü yorumunu yapmak daha yerinde olacaktır.⁸⁷ Zira bu yorumlara göre Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren hiç olmazsa Müslüman devletlerde daimî elçi bulundurması icap ederdi. Osmanlı Devleti Gayri Müslimlere verilen çeşitli emanlarla Müslüman olmayanlarla İslamî çerçevede diplomatik ilişkiler yürütmenin yolunu bulmuştu.⁸⁸ 1793’e gelindiğinde artık devletin içerisinde bulunduğu şartlara mukabil karşılıklı ve sürekli diplomasiye geçildi. Bu bakımdan en azından Karlofça sonrası, Osmanlılarda mutlak bir tek taraflılık anlayışının olmadığı söylenebilir.⁸⁹ 1699 sonrası dönemde Osmanlı-Avrupa diplomatik sistemi, tek taraflılıktan ziyade birçok açıdan karşılıklılık esasına dayalı bir şekilde icra edildi.⁹⁰ Osmanlı diplomasisi önemli sayıdaki örnekte, yeterli düzeyde işlev gördü.⁹¹ Diğer yandan Osmanlı Devleti’nin daimî elçiliklerinin olmayışı, Avrupa devletlerinin işine de gelmiş olmalıdır. Hem burnunun dibinde onu rahatsız edecek bir rakip temsilcisi yoktur, hem de maddî bir külfetten kurtarmaktadır.⁹² Bunun yanında 1793 evvelinde Babıâli’nin daimî elçilikler açma teşebbüsleri vardır.⁹³

⁸⁵ Kelimenin kökeni Latince’den gelmektedir ve “bu maksatla, bunun için” anlamında sürekli olmayıp belirli bir amacın ifası için kullanılmıştır. Bkz. Kınılı (2006: 69)

⁸⁶ Hurewitz, Anderson ve Naff bu gibi yorumlarda bulunmuştur. Bkz. Hurewitz (1961b: 146), Anderson (1993: 71) ve Naff (1963: 296), (1977: 97)

⁸⁷ Benzer görüşler için bkz. Yurdusev, N. (2004: 16); Arı, B. (2004: 37); Çelik (2011: 11, 14-26)

⁸⁸ Bkz. İpşirli (1999: 3-11)

⁸⁹ Karlofça Antlaşması görüşmeleri esnasında Osmanlı heyetinin yürüttüğü diplomasi ile ilgili iyi bir çalışma olarak bkz. Abou El-Haj (1967), (2004)

⁹⁰ Aksan da Karlofça Antlaşması sonrası karşılıklı diplomasiye geçildiğini belirtir. Bkz. Aksan (2011: 138)

⁹¹ Aksan (2011a: 233)

⁹² Birkaç aylık Varşova elçiliği esnasında (1777-1778) Numan Enis Bey’in masraflarından kurtarmak için İstanbul’a dönüşünün dört gözle beklendiğini kaynaklar yazmaktadır. Bkz. Kołodziejczyk (2000: 183) Ayrıca Osmanlı elçilerinin sınırlarda karantinaya alınmaları, yeme-içme konusunda yaşadıkları sıkıntılar, yabancı dil bilme gerekliliği, masrafların gereği gibi karşı ülke tarafından karşılanmaması da Osmanlı elçilerini olumsuz etkilemekteydi. Bkz. Aksan (2011b: 136-137)

⁹³ Margoliouth kaynağını belirtmemekle birlikte 1786’da Osmanlı hariciyesinin Sultan’ın (I. Abdülhamid) Berlin’de bir diplomatik temsilcilik kurulması için teklifte bulunduğunu, ancak Prusya ekonomisinin

Belirtildiği üzere bu gibi keskin sınırlarla Osmanlı diplomasisini iki devre ayırmak pek doğru bir yaklaşım olmayabilir. Sadece sürekli diplomasiye geçişle diplomasiyi araç olarak kullanımda teknik bir değişikliğe gidildiği söylenebilir. Zira belirtilen ve geleneksel Osmanlı diplomasisi olarak adlandırabileceğimiz bu ilk dönemde dahi Osmanlı Devleti birçok diplomatik kanalı, vasıtayı kullanmıştır. Müttefik bulmayı kolaylaştıran, Avrupa’da Osmanlı aleyhine muhtemel bir birliği önlemeye yarayan ve her yeni sultan döneminde yenilenen ahidnâmeler, Osmanlıların diplomatik ilişkilerini İslam’ın fıkıh prensiplerine uygun olarak inşa ettiği birer diplomatik araçtır⁹⁴ ve Osmanlı diplomasisinin önemli elementlerindendir.⁹⁵ Osmanlı Devleti elçilikler dışında dış dünyadan bilgi almak için çeşitli yollar kullanmıştır.⁹⁶ Daimî elçiliklerin olmayışı Osmanlı Devleti açısından çok da büyük mahzurlara sebep olmamıştır. Ancak bazen başkente düzenli bilgi aktarımı konusunda aksama ve gecikmelerin yaşandığı olmuştur. Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılda alınan yenilgilerden sonra, Avrupa devletler sistemiyle daha fazla bütünleşmesi süreci, diplomatik reformları da beraberinde getirmiştir.

Ayrıca klasik dönem ve Yeniçağ’da *İstanbul diplomasisi* olarak adlandırılabilir bir diplomatik merasimler serisi ve oturmuş usuller mevcuttur. Yabancı elçilerin Osmanlı toprağına kabulünden İstanbul’a girişlerine, Osmanlı erkânınca kabulünden, ciddiye alınan pahalı hediyeleşme faslına varıncaya dek her zaman uygulanan bir tören geleneğı olmuştur. Osmanlı diplomasisinde gelen elçinin hizmetine atanan bir mihmandar vardır. Elçi ve heyetinin masraflarının karşılanması da Avrupa diplomasisinde olmayan ayrı bir diplomatik usuldür. Osmanlı Devleti’nde bulunan yabancı elçiler de devletlerini her

buna karşı çıktığını belirtmektedir. İstanbul’daki Prusya elçisi Diez Osmanlı’yı bundan vazgeçmesi için ikna etmiştir. Bkz. Margoliouth (1917: 47) Bundan yola çıkarak Avrupa devletlerinin de Osmanlı’nın daimî temsilcilik bulundurma meselesine pek olumlu yaklaşmadıkları söylenebilir.

⁹⁴ İnalçık (2000: 238)

⁹⁵ Osmanlı hukuk sisteminde Osmanlı topraklarına gelen gayr-i müslim kişilerin her türlü hukukî işlerinin yürütülmesi için “aman” verilmesi gerekmektedir. Bu ise bir tür izin vermenin tescili demek olan ahidnamelerle yapılmıştır. Yapılan barış antlaşmalarına da ahidname denmektedir. Bu sayede barış dönemlerinde yabancı misafirler Osmanlı toprağına ticaret ve seyahatla ilgili veya diplomatik görevlerini sürdürebilmiştir. Bkz. Ortaylı (2010: 338) Aynı zamanda verilen ahidnamelerle diğer devlete bir lütuf sunulduğu izlenimi de verilmiştir. Bkz. Uzunçarşılı (1988: 273)

⁹⁶ Osmanlı Devleti’nin bilgi toplama yollarına dair bkz. Faroqhi (2010: 251-293), Ağoston (2011: 10-142) XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin bilgi edinme yollarına dair yorumlar ve birkaç örnek için bkz. Aksan (1988: 5-16)

manada temsille memur ve mesuldular.⁹⁷ İstanbul’da diplomat olmanın zorluğunun yanında Osmanlı Devleti’ndeki yabancı elçiler, ağırlanma şekli itibariyle diğer başkentlere nazaran İstanbul’da “kral gibi” yaşamışlardır.⁹⁸ Bu ağırlamadaki ihtişam bir yerde elçilere Osmanlı’nın haşmetini vurgulamanın, üstünlüğünü hissettirmenin bir yoluydu.⁹⁹

Osmanlılar Avrupa’daki “elçilik hakkı”, “diplomatik dokunulmazlık” gibi ilkeleri XVII. yüzyıl ortalarında benimsemiş, Karlofça Antlaşması sonrası ise elçilere yapılan muameleler ve konsolosluklarla ilgili düzenlemelerde değişim gerçekleşti. Bundan sonra Osmanlı Devleti’nin diplomasi stratejisi, şartları dikte etmekten eşitlerle müzakereye ve diplomatik ilişkilerin Avrupa koşulları çerçevesinde rasyonalizasyonuna doğru bir dönüşüm geçirdi.¹⁰⁰ Osmanlı diplomasisinin üslup boyutunda XIX. yüzyılda yaşanacak büyük değişimin tarihî kökleri aslında XVIII. yüzyılda uç vermeye başladı.¹⁰¹ Küçük Kaynarca Antlaşması, burada Rusya’ya karşı alınan yenilgi ve Kırım’ın elden çıkması, Osmanlı diplomasisi için katalizör bir etkide bulunacaktır. Bundan sonra diplomatik unsurlar daha da etkin hale getirilecektir. Küçük Kaynarca sonrası “Doğu Sorunu”nun doruğuna ulaşması artık Osmanlı Devleti için toprak bütünlüğünün sürdürülmesi adına denge siyasetinin daha da kapsamlı bir şekilde izlenmesini gerektirdi. Bu da diplomasi ve diplomatik kanalların takibini ve beynelmilel olayların kesintisiz izlenmesini gerektirmiş¹⁰² ki, işte bu noktada daimî elçiliklerin kurulması gerekli görülmüştür. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde yazılan bir lâyihadan anlaşıldığı üzere Avrupa’ya giden Osmanlı tüccarlarının karşılaştığı sorunların çözümü noktasında Avrupa başkentlerinde birer konsolosluk tesisi de

⁹⁷ Osmanlı Devleti’nin kendi devletleriyle savaşı durumlarında elçilerinin zindana gönderilmeleri dahi söz konusu olmuştur. Mesela 1768-1774 Savaşı’nda Aleksey Obreskov⁹⁷ (Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi (1978/II-A: 113-114); Köse (2006: 11)) ve 1787-1792 Savaşı’nda Rus elçisi Yakov Ivanoviç Bulgakov Yedikule Zindanları’nda uzun süre hapis kalmış, aylarca süren aracılık çabalarıyla kurtulabilmiştir. Berridge (2004: 118-120) Bu kurtarmayla ilgili olarak Kral Poniatowski’nin malumatına göre İngiliz elçisi kendi çabalarıyla, Fransız elçisi de kendi çabalarıyla gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Bkz. AGAD, ZP: 414: 449. Piotr Potocki ise Venedik’te iken aldığı malumatlara göre Fransız elçisinin buna dair çabaları beyhudedir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 283-285. Bulgakov 1781-1789 yılları arasında İstanbul’da Rus elçisi olarak görev aldıktan sonra, 1790-1792 yılları arasında Varşova’da görev yapacaktır. Bulgakov’un Varşova günlüğü için bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 277-418)

⁹⁸ Mansell (1995: 194)

⁹⁹ Şirin (2006: 131)

¹⁰⁰ Aksan (2011b: 136)

¹⁰¹ Erdem (2008: 176)

¹⁰² Akyılmaz (2000: 783)

1790’larda dillendirilmektedir.¹⁰³ Diğer yandan Osmanlı Devleti’nin yabancı devlet başkentlerinde elçilikleri olmasa da, İstanbul’da yabancı devlet elçiliklerinin oluşu Osmanlı Devleti’ni Avrupa diplomasi sistemi içinde tutmakadır.¹⁰⁴ Verilen örnekler nihayetinde 1793’ten de evvel belirli noktalarda Osmanlı diplomasisinin resmen olmasa da, pratikte karşılıklı olarak işlediği anlaşılabılır.¹⁰⁵

Osmanlı dış politikası noktasında konuya yaklaştığımızda, Sander, “imparatorluğun tanımlanmış, ayrıntılı ve tutarlı bir dış politikası yoktu” der.¹⁰⁶ Ancak Osmanlı dış politikası yüzyıllara göre doğal olarak değişikliğe uğramıştır. Bu politika XVIII. yüzyılda devletin mevcut toprak vaziyetini korumaya, olumsuz olarak görülen durumların sebeplerini sorgulamaya ve kaybedilen toprakları tekrar almaya yöneliktir. II. Viyana Kuşatması sonrasında genişlemenin durması ve toprak kayıpları, bunların telâfisi fikrini dış politikanın ana merkezine oturturken, Küçük Kaynarca sonrası dönemde ise ittifaklar yoluyla barışı muhafaza¹⁰⁷ ve bir Müslüman toprağı olan Kırım’ın geri alınması, Babıâli’nin en büyük politik hedefidir. Bu uğurda Osmanlı Devleti tekrar Rusya’ya savaş ilân etti ve çeşitli ittifaklara girdi. Bu dönemde çok sık değişen beynelmilel dengeler ve ilişkiler ağı göz önüne alındığında, duruma göre Osmanlı Devleti’nin politika geliştirmesini tutarsızlık veya rastgelelik olarak algılamamak gerekir.

Esasen Osmanlılar 1793’ten itibaren daimî elçilikleri kesintisiz uygulamamışlardır. Zira ilk daimî elçilerin gönderilmesinden sonra bir süre uygulamada aksaklıklar ve kesintiler olmuştur.¹⁰⁸ Öte yandan XVIII. yüzyıl başından itibaren ve özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı diplomasisinde sürekli diplomasi sürecinde uygulanan, Avrupa’da uluslararası ilişkileri düzenleyen prensip ve pratiklerin bir kısmı fiilen yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti bunları ciddî bir dayatma olmaksızın kendi bünyesine uygun hale getirerek, sistemine aşılayarak almaktaydı.¹⁰⁹ Bunu gönderilen elçiler geçici olsa da görev mahiyetleri ve anlayışlarındaki iyileşmeden görmek mümkündür. Osmanlı

¹⁰³ Bkz. Yeşil (2012: 130-131)

¹⁰⁴ Goffman (2011: 100)

¹⁰⁵ Yurdusev’de aynı görüşü paylaşır. Bkz. Yurdusev N. (2004: 5)

¹⁰⁶ Sander (2006: 211)

¹⁰⁷ Gezer (2006: 55-71)

¹⁰⁸ Osmanlı Devleti’nin ilk daimî elçileriyle ilgili çalışmalar olarak bkz. Yalçınkaya (2010, 2006, 1994); Herbette (1997)

¹⁰⁹ Bu meseleye Işıksel de aynı görüşü destekler yorumlar getirir. Bkz. Işıksel (2010: 324-329)

Devleti'nin bu alanlarda kendi ihtiyaçlarına göre devlet yapısını şekillendirdiğini, yani sistemin evrildiğini ifade etmek, yerinde olur. Zira Avrupa devletlerinin dahi Rönesans dönemi ile Modern Çağ diplomasi uygulamalarında farklılık görülür. XX. yüzyıl dünya diplomasisi ise iletişim ve savaş usullerindeki başkalaşım yüzünden tamamen farklı hallere bürünmüştür. Bu bakımdan Osmanlı diplomasisinin yapısal içeriğinin 1793 tarihiyle tamamen değiştiğini ileri sürmek yanlıştır. Osmanlı Devleti Modern Çağ Avrupası'nın diplomatik usullerini bu dönemde gerekli gördüğü için bir model olarak almıştır. Özellikle III. Selim'in ilk saltanat yıllarında gönderilen elçilerin ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili layihâları ve görevleri esnasında gönderdikleri birçok takrir, 1793 öncesi evrilen Osmanlı diplomasisine işaret eder. Ebubekir Râtib Efendi'ninkiler bu kabilden sayılır. Bu bakımdan XVIII. yüzyılın son çeyreği iki devir arasında bir geçiş süreci olarak da değerlendirilebilir. 1793'e kadar kurumsal boyutta oluşan birikimle sürekli diplomasi sürecine geçilmiş olmalıdır. Yukarıda açıklanlar ışığında, Osmanlı diplomasisini keskin iki ana devreye ayırmaktansa geçiş dönemlerinin de olduğunu varsaymak daha yerinde olabilir. Bu anlamda 1793 yılını "sürekli diplomasiye geçiş" yerine, "sürekli ikamet elçilikleri dönemine geçiş" tarihi olarak nitelemek belki de daha uygun olacaktır. Zira sürekli diplomasiye geçiş, belirli başkentlerde atanmış daimî Osmanlı elçiliklerinin bulunmasından ve Avrupaî diplomatik birtakım usullerin Osmanlı diplomasi bünyesine sindirilmesinden başka bir şey değildir. Osmanlı Devleti 1793'ten itibaren Avrupa usulü müteakabiliyet ve mübadele usullerini benimsemiştir. 1793 uygulamalarıyla birlikte her devlet kendi elçisinin masraflarını kendisi karşılayacaktır. Zaten süresi uzayan elçiliklerin hazineye külfeti maliyeye sorun yaşatmaktadır.

Daimî elçiliklerin açılmasından birkaç sene sonra 1802'de III. Selim daimî elçiliklerden istediği randımanı alamamış ve masrafların çok yüksek olmasından dolayı elçilikleri kaldırmaya karar vermiştir. İlk daimî elçilerin meslekî tecrübesizlikleri, yeni sistemden beklenen başarının sağlanamamasında muhakkak etkilidir.¹¹⁰ Elçiliklerin birden bire kaldırılması yerine, devletin birer maslahatgüzar tarafından temsili kararlaştırılır.¹¹¹ Zaten sadece birkaç Avrupa başkentinde (Londra, Berlin, Paris, Viyana) daimî elçilik

¹¹⁰ Bkz. İskit (2011: 132-140)

¹¹¹ Kuran (1988: 47); Dönmez (2006:26-29)

mevcuttur. Devletin modernleşmesine hız veren II. Mahmut, sistemi tekrar canlandırmak için 1834'te birtakım girişimlerde bulunarak elçilikler daha da yaygınlaştırılmıştır.¹¹² İlk başlarda yeterli kalifiye eleman sıkıntısı çeken Babiâli, bu meseleyi diplomasinin bazı sahalarında Rumları ve Ermenileri istihdam ederek çözmek ister. Babiâli meslekten yetişecek diplomatları bu görevlere atamak için XIX. yüzyılın ikinci yarısını bekleyecektir. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar genelde Avrupa saraylarında Türkçe bilen tercümanlar himaye edilmiş ve Osmanlı Devleti ile yazışmalarda ve Osmanlı elçileri geldiğinde bu kişilerden faydalanılmıştır. Mesela Lehistan sarayında genelde İtalyan ya da Arnavut asıllı tercümanlar himaye edilmiştir. Otwinowski, Meniński¹¹³, Guillani, Antoni ve Piotr Crutta bunlardandır. Tercüman olarak istihdamının yanında, XIX. yüzyıl ilk yarısında oldukça hatırı sayılır bir Rum taifesi diplomat olarak Avrupa başkentlerinde görevlendirilmiştir.¹¹⁴ Ancak Yunan İsyanı sebebiyle Rumlara duyulan güvenin sarsılması artık onların diplomasi görevlerinde devre dışı bırakılmalarına yol açmıştır.¹¹⁵ Bundan dolayı 1821'te *Tercüme Odası* kurulmuş ve dil bilen eleman sayısının artırılması amaçlanmıştır.¹¹⁶

Osmanlı diplomasi sisteminin XVIII. yüzyıldaki önemli kilit noktası denebilecek kişisi “reîsü'l-küttâb” -yabancı elçilerin ve kaynakların belirttiği üzere “reis efendi”- ve sistemi yürüten kurum reîsü'l-küttâblık olmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminden beri varlığı bilinen reisülküttâblık kurumu ilk dönemlerde Nişancı'ya bağlı bir Dîvân-ı Hümâyûn kalemi iken özellikle XVIII. yüzyılda başta kalemiyenin başı¹¹⁷, yani bürokrasinin, dışişlerinin ve birçok açıdan İstanbul'da diplomatik işlerin

¹¹² Tanzimat dönemi ve sonrası Osmanlı diplomasisi ve elçileri ile ilgili genel bilgiler için bkz. Kuneralp (1999: 112-126); Karasu (1993: 205-221)

¹¹³ XVII. yüzyılın önemli tercümanlarından olan Meniński, önce Viyana sarayında görev almış, sonra Lehistan sarayında vazife görmüş ve meşhur sözlüğünü kaleme almıştır. Viyana sarayındaki tercümanlık görevi esnasında 1665'te Osmanlı elçisi Kara Mehmet Ağa ve heyeti ile ilgili tuttuğu raporları oldukça ilginçtir. Rapordan bir pasaj için bkz. Turan, N. (2004: 62-63)

¹¹⁴ Hurewitz (1961a: 462-463)

¹¹⁵ Koloğlu (1999: 132)

¹¹⁶ Bkz. Bilim (1990: 29-43) Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde İstanbul'da bulunan diplomatları, Fransızca'yı iletişim dili olarak kullanır. Buna XIX. yüzyıl başlarında *Konstantinopolis sistemi* denmekteydi. Bu sistem Avusturyalı diplomat Metternich'in girişimiyle Viyana Kongresi (1815) dönemi Avrupa'sının benimsediği bir sistem olmuştu. Ortak diplomasi dili olan Fransızcanın kullanılacağı görüşmelerle, Osmanlı heyetleriyle yapılacak ve çevirmenin kullanılacağı görüşmeleri birbirinden ayırmak için bu sisteme *Konstantinopolis sistemi* denilmiştir. Zira Metternich'e göre “Türkler Türkçeden başka dil konuşmazlardı”. Bkz. Ataç (2010: 53)

¹¹⁷ Deny (1995: 481)

yürütülmesinden sorumlu en önemli kurum haline gelmiştir.¹¹⁸ Reisülküttabın dışişleri haricinde de görevleri bulunmaktadır ve Dîvân-ı Hümâyûn üyesi değildir.¹¹⁹ XVIII. yüzyılda sadrazamdan sonra dışişlerinden birinci derece sorumlu kişi konumuna ulaşan Reisülküttab, İstanbul diplomasi dünyasının ve birçok noktada reformlarla ilgili her türlü organize işlerinden mesuldür¹²⁰ ve dairesi diplomasideki işleviyle adeta Dışişleri Bakanlığı'nı andırmaktadır. Kâtiplerin başının ön plana çıkışını zamana ve şartlara göre Osmanlı devlet yapısındaki evrilmeye bağlamak gerekir. Yine içişlerinde yürütülen ve diğer dairelere gönderilen yazışmalar da önce reisülküttabdan geçmektedir.¹²¹ Aynı zamanda yabancı elçileri ilk kabuller, onlarla yapılan mükâlemeler, yabancı devletlere yazılacak mektuplar kendisinin sorumluluk alanı dahilindedir.¹²² XVIII. yüzyıl sonunda yabancı elçilerin sayısının artması bu elçilerle koordinasyonu sağlayacak kişi olarak reisülküttabı göstermektedir. Elçiler her türlü isteklerini, görüşme taleplerini önce reisülküttaba bildirir ve kendisi de gerekli organizasyonları gerçekleştirir.¹²³ Yine “Osmanlı kâtiplerinin başı” diplomatik törenlerde ve teşrifatlarda önemli bir kişidir.¹²⁴

Tanzimat dönemi arifesinde devletin yeniden yapılandırılması bağlamında girişilen reform çalışmalarında Babıâli, sürekli diplomasiye geçişin ikinci evresini başlatırken diğer yandan dışişleri sistemine de el atmış, Osmanlı Devleti 1836'da son Reisülküttab Mehmed Akif Paşa'yı Hariciye Nazırı olarak atayarak Dışişleri Bakanlığı'nı kurmuştur.¹²⁵ Bu bir anlamda özellikle XVIII. yüzyılda ön plana çıkan reisülküttaplık kurumunun daha kapsamlı ve çağa uygun biçimde şekillendirilmesi demektir.¹²⁶ Devlet,

¹¹⁸ Bkz. Ahıskalı (2001: 65-230), (2007: 546-547)

¹¹⁹ Ortaylı (1985: 278)

¹²⁰ Naff (1977: 89-90), (1963: 296-297)

¹²¹ Ahıskalı (2007: 547-549)

¹²² Bu bağlamda Reisülküttaba bağlı olan Divân-ı Hümâyûn kalemlerine bakıldığında, diplomasi alanında Beylikçi (Beğlikçi), Mektubî, Amedî ve Divan-ı Hümâyûn Tercümanlığı'nın ön planda olduğu görülür. Bkz. Erdem (2008: 121-123)

¹²³ Potocki'nin birçok yazışmalarında da *bugün reis efendiye yazdım, görüştüm* vs. gibi tabirler geçer. Mesela bkz. B. Czart. rkps. 846: 293-294, 381-388, 393-397. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-16, 176: CXXXIV/116-16. CXXXIV/115-17, 176: CXXXIV/116-17.

¹²⁴ Sander III. Selim döneminde daimî büyükelçiliklerin açılmasıyla birlikte Reisülküttablığın önem kazandığını belirtse de, Reisülküttablık kurumunun önem kazanması XVIII. yüzyılın daha erken tarihlerinde çoktan meydana gelmişti. Bkz. Sander (2006: 208) Bunun yanında Soykut'un vurgulağı ve 1780'lere dair bir deftere dayalı olarak yaptığı bir tespit, bu büroda çalışan âmedi ve beğlikçinin de bazı hallerde sadrazam ve reisülküttabın önünde Osmanlı dış politikasında önemli bir yere sahip olduğu ve karar vericinin olmadığı savunulmaktadır. Soykut (1993: 30-31)

¹²⁵ XIX. yüzyıl Osmanlı diplomasisi ve reformları üzerine bazı çalışmalar için bkz. Davison (1999); Hurewitz (1961)

¹²⁶ Osmanlı Hariciye Nezareti'nin kurulması ile ilgili bkz. Findley (1970: 334-357); Soysal (1999a: 71-78)

gücündeki azalmaya bağlı olarak diplomasiye daha sık başvurarak bu alanı güçlendirmeye çalışmıştır.¹²⁷ Bir süre sonra sistem birçok açıdan Avrupa'daki gibi işlemeye başlamıştır.¹²⁸ Hurewitz'in yorumuyla 1793'ten beri Osmanlı diplomasisinde yapılan yenilikler, Osmanlı diplomasisinin Avrupalılaştırılması esasına dayanır.

Sefaretnâme, “*Yabancı memleketlere gönderilen Osmanlı elçilerinin İstanbul'dan hareketlerinden gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştikleri devlet adamları, siyasî hadiseler ve yaptıkları işlerle ilgili tanzim ve takdim ettikleri raporlar*” olarak tanımlanabilir. Osmanlı elçilerinin yolculuklarını ve bulundukları yerlerle ilgili faaliyetlerini anlattıkları yönleri düşünüldüğünde sefaretnâmeler, seyahatname ve hatırat türüne daha çok yaklaşırlar. Zaten birçok sefaretnâme siyasî bilgi yönünden zayıftır.¹²⁹ Bu durumu Osmanlı Devleti'nde devlet bilgisinin gizliliği anlayışına bağlamak uygun olabilir.¹³⁰ Elçilerin dönüşlerinde sundukları raporlar ise bazılarının kısa tutulması sebebiyle sefaret takriri olarak adlandırılabilir. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı elçilerinin artan sayıda sefaret takrirlerini ise bundan ayrı tutmak gerekir. Zira bunlar *dépêche* tarzında olup görevleri esnasında bulundukları başkentten veya yoldayken gönderilmiştir. Yine bu takrirler, sefaretnâmelere nazaran daha çok siyasî ve gizli bilgiler içerirler ve elçilerin yaptıkları görüşmelere ilişkin gelişmeleri aktarırlar.¹³¹ Ahmed Azmi Efendi ve Ebubekir Râtib Efendi'nin gönderdikleri takrirleri bu kabilden sayabiliriz.¹³² Osmanlı elçilerinin sefaretnâmeleri, genellikle kendilerince değil, maiyetlerindeki kâtipler tarafından tutulmaktadır. Bunlardan 1754-1755 yıllarında Lehistan'a gönderilen Hacı Ali Ağa'nın sefaretnâmesi manzum oluşuyla diğerlerinden

¹²⁷ Kürkçüoğlu (2004: 131)

¹²⁸ Bakanlık yayınladığı yıllıklar itibariyle de bunu göstermektedir. Erken dönemlere nazaran daha detaylı bir bürokrasinin olduğu görülmektedir. Mesela bkz. Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciyye (1302-1320) ve yeni basım olarak bkz. Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciye (2003)

¹²⁹ Beydilli (2007a: 10)

¹³⁰ Topaktaş (2011a: 33)

¹³¹ Sefaret takriri nevinde bilinen ilk rapor, Hacı Zağanos'un 1495 tarihli Macar Kralı II. Władysław'a gönderilmesi vesilesiyle yazdığı raporudur. Karamuk (1992: 391-403) XVIII. yüzyıl başında Paris elçiliğinde bulunan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, belki de bir elçiden beklenen tarzda bir sefaretnâmeyi ilk kez kaleme alan elçi olarak büyük ilgi toplamıştır. Burçak (2007: 149)

¹³² Ahmed Azmi Efendi 1791'de Berlin'e gönderilen elçidir. Sayısız takrirlerinin bir kısmı BOA Ali Emiri kısmında bulunmaktadır. Ahmed Azmi Efendi'nin elçiliği ile ilgili bkz. Karamuk (1975). Ebubekir Râtib Efendi ise yine 1791'de Viyana'ya gönderilen elçidir ve kendisinin takrirleri BOA'nın çeşitli tasniflerinde mahfuzdur. Râtib Efendi ile ilgili en yeni ve kapsamlı bir çalışma olarak bkz. Yeşil (2011)

ayrılır.¹³³ Sefaretnâme yazımı XIX. yüzyılın ilk yıllarından sonra büyük ihtimalle sürekli diplomasiye geçişin de etkisiyle terk edilmiştir. Bununla birlikte bazılarının seyahatname veya hatırat türünde eserleri mevcuttur. Buna 1838 tarihli Paris elçilik kâtibi Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risalesi*'ni, Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın *İtalya Seyahatnâmesi*'ni, Hayrullah Efendi'nin *Yolculuk Kitabı*'ni örnek gösterebiliriz.¹³⁴

Osmanlı elçilerinin genelde meslekten olmadığı, çavuşlardan, Divân-ı Hümayûn tercümanlarından, Bâb-ı Âsafî çalışanlarından seçildiği bazı görüşlere karşın,¹³⁵ Osmanlı bürokratik yapısında elçilerin ya da elçilik heyeti mensuplarının sadece diplomasi alanında memur edilmediği, bazen diplomat bazen Osmanlı bürokratik sisteminin diğer sahalarında kendilerine görev verildiği görülür. Findley'in "çarkıfelek hareketliliği" dediği bu sistem uyarınca devlet işlerinin topyekûn değerlendirildiği ve bu yüzden memurlarının da ayrıma uğramadığı bir yapıda, memurlar sık sık bu çark içerisinde yer değiştirmektedirler. Buradan Osmanlı devlet yapısında diplomatların sırf bu alanda görevlendirilmek suretiyle kullanılmadıklarını, ihtiyaca ve zamanın şartlarına göre planlama yapıldığı söylenebilir.¹³⁶ Klasik dönem ve Yeniçağ Osmanlısı'nda elçilere verilen "çavuş", "kapıcıbaşılık", daha sonraları artan bir şekilde verilen "baş muhasebeci", "defterdar", "nişancı" payeleri, hatta büyükelçilik söz konusu ise "Anadolu veya Rumeli Beylerbeyi" unvanlarını gönderildikleri ülkelerde itibar görmeleri açısından yüksek birer rütbe tevdisi olarak görmek gerekir. XVIII. yüzyılda bunun en iyi örnekleri olarak Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi, Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Efendi'yi, Mustafa Hattî Efendi'yi, Hacı Ali Ağa'yı, Ahmed Resmî Efendi'yi, Vasıf Efendi'yi ve Ebubekir Râtib Efendi'yi gösterebiliriz. Kendileri hem elçilik vazifesinde bulunmuş, hem de bürokratik yapmışlardır.¹³⁷ Elçilik heyeti

¹³³ Hacı Ali Ağa'nın elçiliği ve sefaretnamesi ile ilgili bkz. Abdurrahman Şeref (1328: 777-795); Topaktaş (2005: 33-40, 69-99) Bu meyanda yine manzum olarak kaleme alınan bir diğer sefaretname de 1775 tarihli Sünbülzâde Vehbi Efendi'nin "Kaside-i Tannane"'sidir. Bkz. Unat (1992: 134-136) Yine İngiltere'ye gönderilen ilk daimî elçi Yusuf Ağâh Efendi'nin sır kâtibi Mahmud Raif'in Fransızca olarak kaleme aldığı eseri de oldukça dikkat çekicidir. Yusuf Ağâh Efendi'nin elçiliği ve Mahmud Raif Efendi ile ilgili bkz. Yalçınkaya (1994: 385-434), (2010); Engin (1999: 135-162)

¹³⁴ Beydilli (2007a: 27); Şirin (2006: 245-270)

¹³⁵ Bkz. Arı, B. (2004: 36-65); Goffman (2011: 87-104)

¹³⁶ Findley (1994: 338)

¹³⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, darphane nazırlığı ve baş muhasebecilik gibi bürokrasinin birçok dairesinde çalıştığı gibi 1720-1721'de gerçekleşen Paris büyükelçiliği ile tanınmıştır. Bkz. Göçek (1987); Veinstein (2002); Rado (2006). Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Efendi de yine 1730-1731'de

içerisinde kâtiplik yapan memurlar da yine dönüşlerinde bağlı bulundukları bürolara yerleştirilmişlerdir.

4. OSMANLI-LEH İLİŞKİLERİ HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR VE PROBLEMLERİ

Genelde Osmanlı-Leh ilişkileri, özelde ise iki devletin diplomatik ilişkileri üzerine şimdiye kadar yeterince araştırma yapılmadığı görülmektedir. Özellikle Türkiye’de bu sahada yapılan araştırmaların yok denecek kadar az oluşu, durumu ortaya koymaya yetmektedir. Yakın zamanda 600. yılına girecek olan Osmanlı-Leh diplomatik ilişkilerinin derinliğinin, mahiyetinin ve yoğunluğunun ortaya konulması, Türk tarihi için olduğu kadar Polonya ve Avrupa tarihi açısından da önemi haizdir. İ. Hakkı Uzunçarşılı’nın belirttiği üzere “Hiçbir ecnebi devlet Lehistan kadar sık sık elçi göndermemiştir.”¹³⁸ Bu sözler iki ülke diplomatik ilişkilerin ne derece yoğun bir mahiyet içerdiğini göstermesi bakımından manidardır. Türkiye’de ve özellikle Polonya’da şimdiye dek ortaya konulan çalışmalar, bu konudaki birçok meseleye dair önemli hususları içerir. Özellikle son yıllarda sayıları daha da artan araştırmalar yapıldığı gibi daha fazla sayıda araştırmacı da konuya eğilmektedir.

Polonya’da özellikle Prof. Dr. Dariusz Kołodziejczyk tarafından yürütülen çalışmalar erken dönem Osmanlı-Leh ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Türk kaynaklarını da kullanarak araştırmalarını yürüten Kołodziejczyk’ın çalışmalarının geneli XVIII. yüzyıla kadar gelmekte ve geç dönemleri içermemektedir. Ancak XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkilerinin erken döneme göre farklı bir karakter taşıması ve her iki ülke açısından farklı bir yön izlemesi de XVIII. yüzyıl ve sonrası dönem açısından önemli görülmelidir. Polonya’daki Türkoloji ve Türk tarihi çalışmaları oldukça erken tarihlerde

Rusya’da, 1732-1733’te Stokholm’de elçi olarak bulunur. Ayrıca bir dönem Osmanlı sadrazamlığı da yapmıştır. bkz. Baş (2004); Topaktaş (2005: 50-52). Hattî Efendi’ye kethüdalık, mevkûfatî görevleriyle, Rusya’da ikinci muhaddidlik verildikten sonra, Viyana elçiliği tevdi edilmiştir. Bkz. Savaş (1996: 114) Yine 1754-1755’te Lehistan’a gönderilen Zıştovili Hacı Ali Ağa valilik görevinde de bulunmuştu. Bkz. Topaktaş (2005: 33) Ahmed Resmî Efendi 1755’te Viyana’ya ve 1763’te Berlin’e gönderilmişti. Kendisi daha sonra da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması görüşmelerini yapan heyette üst düzey görevli olarak bulundu. Bkz. Aksan (1997) Vasîf Efendi 1787’de İspanya’ya elçi tayin ediliren, İstanbul’da da birtakım bürokratik işlerde vazifelendirildi. Bkz. Öksüz (1998); Tabakoğlu (2010), (2011). Yine Ebubekir Râtîb Efendi de 1791’de Viyana’ya gönderilmiş, bunun dışında merkez bürokrasisinde önemli görevler almıştı. Bkz. Yeşil (2011), Bayram (2000), Uçman (1999), Arıkan (1996).

¹³⁸ Uzunçarşılı (1995/II: 481)

başlar. Bu bağlamda ortaya konulan ilk çalışmalar XVI.-XVII. yüzyıl odaklıdır. Bu eserlerin genel itibariyle savaşlar, antlaşmalar, diplomatik ve siyasî hadiseler, kültürel konular odaklı yürütülmektedir.¹³⁹ XIX. yüzyılda resmî olarak bağımsız bir Lehistan'ın olmayışı, Türkoloji çalışmalarını etkilese de yine de bilimsel faaliyetler sürdürülmüştür. Doğu bilimi çalışmaları Lehistan'ın paylaşımının ardından Rusya'nın eline geçen ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Litvanya sınırlarına dahil edilen Vilnius şehrindeki Vilnius Üniversitesi'nde yürütülür. İstanbul'da Lehistan Kralı Poniatowski'nin himayesinde 1766'da kurulan *Şarkiyat Okulu* (-Doğu Bilimleri Okulu-Szkoła Orientalna) dışında, 1802'de Vilnius'de açılan ve ilk Şarkiyat Okulu unvanını alan bu okul, 1830'da Ruslar tarafından kapatılana dek birçok ünlü Türkolog yetiştirir.¹⁴⁰

Geç dönem Osmanlı-Leh ilişkileri ile ilgili XX. yüzyıldan bu yana yapılan araştırmaları Polonya boyutunda incelediğimizde, ayrı iki koldan yapılan çalışmaların mevcut olduğunu görürüz: Tarih Enstitülerinde yürütülen araştırmalar ve Türkoloji Bölümlerinde yürütülen araştırmalar. Tarih Enstitüleri açısından en önde gelen isim Dariusz Kołodziejczyk'tır. Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileri üzerine yapılan en kapsamlı çalışma, Kołodziejczyk tarafından kaleme alınan *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of Ahdnâmes and other Documents* adlı eserdir.¹⁴¹ Bu çalışma, öncelikle ahidnâmelerin ve diğer protokoller yazışmaların genel mahiyeti hakkında bilgi verir. Ardından Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında geçen antlaşmaları ve elçileri birkaç başlık altında değerlendirdikten sonra Lehistan Ahidnâme Defteri'nden ve birtakım arşiv vesikalarından belgeyi önce Latin harflerinde, ardından İngilizce ve bazı mevcut dillerdeki metinleriyle sunar. Bununla birlikte XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileri erken dönemlere nazaran daha kabataslak bir şekilde verilmiştir. Dariusz Kołodziejczyk tarafından 1672 Kamanice Seferi ardından tutulan *Kamanice Tahrir Defteri* İngilizce olarak yayımlanmıştır.¹⁴² Kołodziejczyk'ın

¹³⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Topaktaş (2011b: 539-542)

¹⁴⁰ Józef Julian Sękowski (1800-1858), Antoni Muchliński (1808-1878) ve Ignacy Pietraszewski (1799-1860) bunlardandır. Bkz. Abrahamowicz (1988: 1004) Sękowski'nin önemli eserlerinden birisi Osmanlı-Leh ilişkileri üzerine bazı konularda derleme olan *Collectanea z dziejepisów tureckich, rzeczy do historii polskiej służących* (Türk Tarihi Kayıtlarından Koleksiyon, Polonya Tarihine Hizmet Eden Şeyler)'dir. Bkz. Sękowski (1824-1825). Muchliński'nin çalışmalarından biri Leh diline Doğu dillerinden giren kelimeler üzerinedir. Bkz. Muchliński (1858). Pietraszewski'nin eserlerinden biri Osmanlı coğrafyasına seyahat üzerinedir. Bkz. Pietraszewski (1989)

¹⁴¹ Bkz. Kołodziejczyk (2000)

¹⁴² Bkz. Kołodziejczyk (2004)

Kamaniçe üzerine olan doktora çalışması dahil birçok araştırması genelde XVI-XVII. yüzyıl üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁴³ Yine *Ottoman Diplomats on Eighteenth Century Poland: Contempt or Discouragement* başlıklı makalesinde XVIII. yüzyılda Osmanlı-Leh münasebetleri kısaca değerlendirilmekle birlikte çalışmada sadece Ahmed Resmî Efendi ile Abdülkerim Paşa'nın Berlin ve Moskova elçilikleri üzerinde durulmuştur.¹⁴⁴ İlişkiler üzerine bir diğer makalesi, *1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler* adıyla yayınlanan ve Osmanlı-Leh münasebetlerinin genel olarak değerlendirildiği çalışmadır.¹⁴⁵ Kendisinin en son ses getiren eseri ise Kırım Hanlığı ile Lehistan arasındaki münasebetlere dair olan *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania* başlığıyla sunulan muazzam çalışmasıdır.¹⁴⁶ Ayrıca Kołodziejczyk'ın öğrencisi Natalia Królikowska da Kırım Hanlığı ile ilgili çalışmalarıyla son yıllarda bu sahaya emek vermektedir. Królikowska'nın doktora tezi *Law and Division of Power in the Crimean Khanate. A Study on the Reign of Murad Giray (1678-1683)* başlıklıdır.¹⁴⁷ Piotr Nykiel de Çanakkale Savaşları üzerine yazdığı ve *Wyprawa do Złotego Rogu*, (Haliç'e Sefer) adıyla yayımlanan doktora tezi ile bu sahadaki bir diğer önemli isimdir.¹⁴⁸ Bunların yanında Türk kaynaklarını kullanmamakla birlikte Türk-Leh diplomatik ve ticarî ilişkileri üzerine araştırmalar yapan Andrzej Dziebuński'nin de çalışmalarını zikretmek gerekir. *Na szlakach Orientu: handel miğdzy Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku* ve *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500-1572 w kontekście miğdzynarodowym* bunların en önemlileridir.¹⁴⁹ Yine Türkolog Danuta Chmielowska tarafından kaleme alınan *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie miğdzywojennym* başlıklı kitap da XX. Yüzyıl ilk yarısında Türkiye-Polonya ilişkilerini ele alan genel bir eserdir.¹⁵⁰ Kazimirz Dopierała'nın *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego* adıyla hazırladığı kitabı III. Murad dönemi

¹⁴³ Bkz. Kołodziejczyk (1994) Kołodziejczyk'ın çalışmalarıyla ilgili bir liste için bkz. Topaktaş (2011b: 556-590)

¹⁴⁴ Bkz. Kołodziejczyk (1992)

¹⁴⁵ Bkz. Kołodziejczyk (2002a ve 2002b)

¹⁴⁶ Bkz. Kołodziejczyk (2011)

¹⁴⁷ Bkz. Królikowska (2010)

¹⁴⁸ Bkz. Nykiel, (2009)

¹⁴⁹ Bkz. Dziebuński (1998), (2005) Ayrıca Robert Kołodziej Osmanlı Devleti'ne gelen Leh elçileri üzerine Türk kaynaklarını kullanmamakla birlikte bazı çalışmalar yapmıştır. Bkz. Kołodziej (2006a), (2006b)

¹⁵⁰ Bkz. Chmielowska (2006)

Osmanlı-Leh ilişkileri üzerinedir.¹⁵¹ Leszek Podhorodecki'nin *Chana Krymski* başlıklı çalışması Kırım Hanlığı ile Lehistan ilişkilerini ele alması bakımından önem taşır.¹⁵²

Polonya'da yürütülen araştırmaların Türkoloji ayağına baktığımızda, Jan Reychman ilk akla gelen isimdir. Reychman tarafından hazırlanan *Historia Turcji* adlı eserde Türk tarihi genel olarak değerlendirildiği gibi Osmanlı-Leh ilişkilerine de kısaca yer verilmektedir.¹⁵³ Bunun dışında *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü* başlıklı makalesi, Osmanlı-Leh münasebetleriyle ilgili Jan Reychman'ın bir diğer çalışmasıdır.¹⁵⁴ Bu makale yazıldığı tarih itibarıyla oldukça eski olmasının yanı sıra bazı yanlış ve eksik bilgileri de içermektedir. Yine aynı kişi tarafından hazırlanan *1945'ten Beri Polonya'da Türkiye Tarihiyle İlgili Çalışmalar* adıyla sunulan makalede, Polonya'daki Türk tarihi çalışmalarının değerlendirildiği görülmektedir.¹⁵⁵ *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku* adlı bir diğer çalışması da XVIII. yüzyılda Lehlerin İstanbul yaşamlarını ve kültürel ve diplomatik faaliyetleri içeren bir diğer eseridir.¹⁵⁶ *Orient w kulturze polskiego Oświecenia* yazarın bir başka çalışması olup Lehistan aydınlanma kültüründe Doğu'nun etkisini soruşturan bir yapıttır.¹⁵⁷ Yine yazar Zajaczkowski ile beraber hazırladığı *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*'te Avrupa'daki Doğu arşiv kaynaklarını ve çalışmalarını değerlendirmekte ve Osmanlı paleografyası hususunda bilgiler vermektedir.¹⁵⁸ Lehistan'ın Osmanlı ve Osmanlı coğrafyasında ilişkili olduğu Tatarlarla ilgili bir kısım belge değerlendirilmekte ve iki ülke elçilerinin listesi verilmektedir. Zygmunt Abrahamowicz'in Varşova'daki AGAD'da bulunan Osmanlı dönemi belgeleri üzerine kataloğu çok mühimdir.¹⁵⁹ Abrahamowicz tarafından kaleme alınan *Encyclopedia of Islam*'daki *Leh* maddesi, ilk Müslüman ve Türk-Leh ilişkilerini değinilmekle birlikte, Osmanlı-Leh mücadeleleri ile ilgili sadece Polonya görüşünü yansıtan yorumlar yapılır.¹⁶⁰ Öte yandan çalışmada, XVIII. yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkilerine yeterince

¹⁵¹ Bkz. Dopierała (1986)

¹⁵² Bkz. Podhorodecki (1987)

¹⁵³ Bkz. Reychman (1973)

¹⁵⁴ Bkz. Reychman (1964a)

¹⁵⁵ Bkz. Reychman (1964b)

¹⁵⁶ Bkz. Reychman (1959)

¹⁵⁷ Bkz. Reychman (1964c)

¹⁵⁸ Bkz. Reychman, Zajaczkowski (1968)

¹⁵⁹ Bkz. Abrahamowicz (1954), (1959)

¹⁶⁰ Bkz. Abrahamowicz (1978)

değinilmez. Bunların yanında Tadeusz Majda'nın hazırladığı ve Ananiasz Zajaczkowski'nin redaktörlüğünü yaptığı katalog çalışması günümüzde Polonya'da bulunan kütüphanelerde mahfuz Osmanlı Türkçesi ve Farsça elyazması eserler açısından mühimdir.¹⁶¹

Yine *Savaş ve Barış 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri* adlı edite eser de Osmanlı-Leh ilişkilerini birçok açıdan değerlendiren bir çalışmadır. Aslında eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü dolayısıyla Ankara'da açılan ve birçok ülkede bulunan Osmanlı-Leh ilişkileriyle alâkalı tarihî belgelerden, diğer kültürel öğelere kadar her türlü malzemenin teşhir edildiği bir serginin ardından, iki ülke ilişkilerinin diplomatik, ticarî, kültürel, sosyal pek çok açıdan değerlendirildiği ortak bir çalışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Eser aynı zamanda bir katalog şeklinde yayımlanmıştır. Bu eserde Osmanlı-Leh ilişkilerinin tarihî boyutu genel manada verilir, Polonya arşivlerinde bulunan Osmanlı belgeleri değerlendirilir ve iki ülke tarihiyle ilgili birçok konu değişik makalelerle sunulur. Ancak yazılan makalelerin sadece Polonyalı tarihçilerin kaleminden çıkması, bu alanda Türkiye'deki boşluğu apaçık gösteren bir gerçekliktir.

Türkiye'de Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki diplomatik ilişkiler alanında yakın döneme kadar ciddi bir boşluk vardı. Ancak giderek artan çalışmalar vesilesiyle henüz yeterli seviyede olmasa da boşlukların doldurulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda en çok gözüümüze çarpan ve oldukça faydalı bir çalışma olan Nigar Anafarta tarafından hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler* adlı eserde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Lehistan'la ilgili yazışmalar tek tek özet halinde verilmiş ve akabinde İngilizce olarak sunulmuştur.¹⁶² Genel manada büyük değere sahip olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın her devletle olduğu gibi Lehistan'la ilişkilere de bölüm ayıran *Osmanlı Tarihi* adlı eseri de şüphesiz bu alanda kaynak durumunda olan belli başlı çalışmalar arasındadır.¹⁶³ Kemal Beydilli'nin *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı* başlıklı eseri de tez

¹⁶¹ Bkz. Majda (1967)

¹⁶² Bkz. Anafarta (1979)

¹⁶³ Bkz. Uzunçarşılı (1995)

konumuzu ilgilendiren konuları da kapsayan Türkiye’de yapılmış yegâne çalışmadır.¹⁶⁴ Halime Doğru tarafından yayınlanan *Lehistan’da Bir Osmanlı Sultanı* adlı kitap ise 1672 Kamanıçe-Hotin Seferi’nin mutfak masraf defterini değerlendiren bir diğer çalışmadır.¹⁶⁵ Ayrıca XIX. yüzyıl Osmanlı-Leh ilişkileri açısından Bayram Nazır’ın Leh mültecilere de yer verdiği *Osmanlı’ya Sığınanlar* adlı çalışması bu alanda ortaya konulan araştırmalar içerisinde.¹⁶⁶ Yukarıda bahsedilenlerin dışında Türkiye’de makale olarak da birçok çalışmanın yapıldığını söyleyebiliriz. Münir Aktepe, Akdes Nimet Kurat, Selahattin Tansel, M. Tayyib Gökbilgin, Bekir Sıtkı Baykal gibi araştırmacılar, Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileriyle ilgili yazdıkları bazı makalelerle alana katkıda bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında tarih araştırmaları için oluşturulan komisyonların çıkardığı dergilerde tarihçilerin Lehistan ve Osmanlı-Leh ilişkileri üzerine makaleler kaleme aldıkları görülür. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*’nda yayımlanmış birtakım makaleleri buna örnek gösterebiliriz. Mesela Abdurrahman Şeref Bey’in *Manzum Bir Sefâretnâme* başlıklı makalesi, Lehistan’a giden Hacı Ali Ağa’nın sefaretnâmesini değerlendirmekte ve elçinin güzergâhını gösterir bir haritayı da vermektedir.¹⁶⁷ Ahmed Refik’in de Lehistan ile ilgili makaleleri yine bu dönemde Osmanlı mecmualarında yer bulmuştur.¹⁶⁸ Bunun dışında yine bu dönemde Halil Edhem, İsmail Hami (Danişmend), Ahmed Midhat, Lehistan tarihine dair ve Rıdvan Nafiz’in II. Viyana Kuşatması üzerine neşriyatları mevcuttur.¹⁶⁹

Tezimizde ele alacağımız söz konusu Osmanlı-Leh ittifak projesine genelde kitapların yer vermediği görülür. Sadece birkaç eserde kısaca birkaç cümleyle bahsi geçen bu ittifaka dair en fazla bilgiyi Beydilli’nin, birkaç cümleyle de Shaw’ın ve Karamuk’un eserleri verir.¹⁷⁰ Uzunçarşılı geniş ve büyük bir boşluk dolduran eserinde yine bu ittifaktan söz etmez.¹⁷¹ Osmanlı diplomasi yapısı ve usulleri üzerine çok iyi bir çalışma

¹⁶⁴ Bkz. Beydilli (1984a)

¹⁶⁵ Bkz. Doğru (2005)

¹⁶⁶ Bkz. Nazır (2007)

¹⁶⁷ Bkz. Abdurrahman Şeref (1328/1912)

¹⁶⁸ Bkz. Ahmed Refik (1340/1924a), (1340/1924b), (1331/1915-1916)

¹⁶⁹ Bkz. Halil Edhem (1326/1910); İsmail Hami (Danişmend) (1335/1926); Ahmed Midhat (1337/1918); Rıdvan Nafiz (1927a), (1927b), (1927c)

¹⁷⁰ Bkz. Beydilli (1984a); Shaw (2008); Karamuk (1975: 202-203)

¹⁷¹ Bkz. Uzunçarşılı (1995/IV)

yürüten Erdem'in tezinde İsveç ve Prusya ittifaklarından söz edilirken, Leh ittifakından bahsedilmez.¹⁷² Kurat, Konopczyński'nin *Polska a Turcja 1683-1792* başlıklı eserine yazdığı tanıtım vesilesiyle bu ittifaka değinir.¹⁷³ Konuyla doğrudan ilgili olmamakla birlikte dönemin Osmanlı diplomasisiyle ilgili olan Kanat'ın ve Gezer'in yüksek lisans tezlerinde ise mevzu, birkaç sayfaya sığdırılırken¹⁷⁴ Kuzucu'nun doktora çalışmasında Potocki ve Leh ittifakı meselesine değinilmez.¹⁷⁵

Lisansüstü düzeyde Osmanlı-Leh diplomatik ilişkileriyle ilgili çalışmalar yeni yeni görülmektedir. Ortaya konulmuş çalışmalara baktığımızda, Krzysztof Wawrzyniak'ın *Ottoman-Polish Diplomatic Relations in the 16th Century* başlıklı yüksek lisans tezi XVI. yüzyıl Osmanlı-Leh diplomatik ilişkilerini Osmanlı ve Leh kaynakları doğrultusunda çok genel hatlarıyla değerlendirmektedir.¹⁷⁶ Sabire Arık'ın *Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)* adlı doktora tezinde ise söz konusu döneme ilişkin arşiv malzemelerinden yeterli derecede faydalanılmamıştır.¹⁷⁷ *Osmanlı Sefaretnameleri Işığında 1730-1763 Yıllarında Osmanlı Devleti ile Lehistan/Polonya Arasında Diplomatik İlişkiler* adlı tarafımızca hazırlanan yüksek lisans tezi de Türkiye'de son yıllarda Lehistan sefaretnâmelerine ilişkin bir diğer çalışmadır.¹⁷⁸ Yine Özlem Akay'ın *Madame Geoffrin ile Yazışmaları Işığında Stanisław August Poniatowski'nin 1764-1768 Yılları Arasındaki Politik Portresi* başlıklı çalışması da Poniatowski'nin ilk hükümdarlık yıllarına dair bir yüksek lisans tezidir.¹⁷⁹ Musa Gümüş'ün 1848 İhtilâli sonrası Osmanlı Devleti'ne gelen Leh ve Macar mültecilerin Osmanlı modernleşmesine etkileri üzerine yüksek lisans tezi de bu sahada ortaya konan bir diğer çalışmadır.¹⁸⁰ Vedat Kanat'ın *Lehistan'ın Parçalanma Sürecinde Osmanlı Devleti ile İlişkileri (1772-1795)* adlı yüksek lisans tezinde ise ele alınan dönem lâyıkıyla değerlendirilememiştir.¹⁸¹

¹⁷² Bkz. Erdem (2008: 247 vd.)

¹⁷³ Kurat (1936: 314-315)

¹⁷⁴ Kanat (2011: 57-70); Gezer (2006: 75-76)

¹⁷⁵ Kuzucu (2012)

¹⁷⁶ Bkz. Wawrzyniak (2003)

¹⁷⁷ Bkz. Arık (2004)

¹⁷⁸ Bkz. Topaktaş (2005)

¹⁷⁹ Bkz. Akay (2006)

¹⁸⁰ Bkz. Gümüş (2007)

¹⁸¹ Bkz. Kanat (2011)

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Polonya’da yapılan çalışmaların ekseriyetle XV.-XVII. yüzyıl ekseninde savaşlar ve antlaşmalar ve çoğu bu sebeple oluşturulmuş elçilikler üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bu durumun söz konusu yüzyıllarda Osmanlı-Leh siyasî ve diplomatik münasebetleri bağlamında özellikle savaşların sayısındaki artıştan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özellikle Polonya’da şimdiye dek ortaya konulan Osmanlı-Leh ilişkileri ve genel manada Türk tarihi üzerine çalışmaların konuyu ele alış ve kaynak kullanımı bakımından değerlendirecek olursak; Osmanlı dönemi ilişkiler üzerine Kołodziejczyk, Nykiel ve Królikowska dışındakilerin Türk arşivlerini kullanmadıkları görülür. Türkçe ve Osmanlı Türkçesini öğrenmeyi gerektiren bir saha oluşu muhakkak Polonya’daki araştırmacıları olumsuz etkilemektedir. XX. yüzyıl Türkologlarından yetenekli kişiler Osmanlı Türkçesini bilmekle beraber daha 20-30 yıl öncesine kadar şimdiki gibi sistemli bir Türk arşivinin olmayışı kendilerinin rahatlıkla faydalanamamasında menfî etkiye bulunmuş olmalıdır. Ancak günümüzde yapısal anlamda ve sunduğu imkanlarıyla Türkiye arşivleri Polonya arşivlerinden çok çok üstündür. Türk arşivlerinin XX. yüzyıl erken dönemlerinde Polonyalı araştırmacılar tarafından kullanılmamasına rağmen birçoğu diğer ülke arşiv ve kaynaklarına oldukça hakimdir. Bu bakımdan bu çalışmaları yabana atmamak gerekir.

Konuyu ele alış bakımından, özellikle söz konusu Türk-Leh savaşları ise Polonya’daki tarihçiler tarafından yapılan çalışmaların mahiyetinde bazı açılardan ister istemez taraflılık görülür. Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’da ve Karadeniz çevresinde ilerlemesini müteakıp karşı karşıya gelen iki devlet olarak Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında sıkça cereyan eden savaşlar ve çekişmeler, özellikle yapılan çalışmaların hacmi göz önüne alındığında birinci sırada yer alır. XV. yüzyıl ortalarında Papalık Lehistan’ı, elçileri vasıtasıyla “Hristiyanlığın Siperi” (przedmurze chrześcijaństwa) olarak adlandırırken, dini kendi konumunu sağlama almak adına kullanmakta ve Lehistan’ı Haçlı Birliği’ne teşvik etmek istemektedir. Osmanlı Devleti’nin ve Türklerin İslam’ı temsil eden bir öge olarak görülmesi ve karşısında da Katolik bir devlet olan Lehistan’ın yer alışı, Lehistan’a Hristiyanlık dünyası önünde misyon yüklemiştir. Nitekim birçok Haçlı Savaşları’nda ve II. Viyana Kuşatması esnasında bu misyonunu ortaya koymuştur. Bu durum haliyle Leh tarih yazımına da yansımaktadır. Tarih kitaplarında ve dolayısıyla toplumsal bilinçte “*Avrupa’nın ve Hristiyanlığın Koruyucusu*” sıfatına nail

olmuş bir Kral'ın millet olgusu kemikleşmiş bir gurur kaynağıdır.¹⁸² İki devlet arasında geçen sayısız sefer ve savaşların bir kısmının ise kimler tarafından kazanıldığı gerçeği bir muammadır. Zira aynı savaşın Osmanlı kaynaklarında Türkler, Leh kaynaklarında Lehler tarafından kazanıldığı yazar.¹⁸³

Savaşlar dışında iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler, Doğu sanatı kapsamında Osmanlı sanatı ve bunun Lehistan'a tesiri mevzuları da çalışmalarda ele alınan konulardır. Lehçe'ye geçen onlarca Türkçe sözcüğün bu etkileşimin somut kanıtları olduğu söylenebilir. S. Stachowski'nin bu konu üzerine çalışması bir örnek teşkil eder.¹⁸⁴ Ayrıca, her şeyden önce Lehistan siyasî modelinin, yaşam biçiminin, geleneklerinin, edebiyatının ve hatta kıyafetlerinin tartışılmaz üstünlüğüne olan inancı karakterize eden ve Doğu etkisinde ortaya çıkan "sarmatizm" ideolojisi de özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Lehistan'ı etkisine almıştır.¹⁸⁵ Leh asili, Batı kültürüne eleştirel bakmaya başlarken, soyluluk gelenekleri ve modası kesinlikle Doğu seçkinliği özelliğindedir. Gösterişli ziyafetler, olağanüstü cenaze törenleri, doğum ve düğün kutlamaları, pahalı elbiseler, kemerler, altın düğmeler, süslü kılıçlar bu modayı temsil etmektedir.¹⁸⁶ İşte bu akım üzerine yapılan çalışmalarda da özellikle birçoğu Osmanlılar vasıtasıyla geçen kültürel öğeler üzerine yapılan vurguyu görmek mümkündür.

¹⁸² Topaktaş (2011b: 548-549)

¹⁸³ Mesela, Leh tarih yazımında Lehistan'ın Eflâk ve Boğdan'daki faaliyetleri ve Kazakların Osmanlı topraklarına saldırıları yüzünden çıkılan 1620 seferi, 1621'deki seferden ayrı olarak Boğdan Voyvodalığı yakınlarındaki Cecora (Romence Tutora) denen yerde gerçekleştiği için *Cecora Savaşı* olarak adlandırılır ve bu savaşta Lehistan'ın yenildiği kabul edilir. Bkz. Suwara (1930); Majewski (1970) Hatta Lehistan Baş Hatmanı Stanisław Żółkiewski bu mücadeleler esnasında kahramanca savaşır ve ölür. Bkz. Pajewski (2006) 1621 Hotin Savaşı ise Leh tarihçi Janusz Tazbir tarafından Osmanlı birliklerinin çözülememesi ve karşılıklı anlaşmaya dayalı bir barışın yapıldığı şeklinde anlatılır. Tazbir (1983: 9). Bu yorum en objektif olabilecek bakışlardan biridir. Zira özellikle popüler Leh tarih yazımında çoğu yerde 1621 Savaşı'nı, ki Türk kaynaklarında *Leh Seferi* olarak geçer, Lehistan'ın kazandığını yazar. Bkz. Abrahamowicz (1978: 720-723) Osmanlı kaynaklarında da şimdiye kadar çok detaylı bir çalışmanın yapılmadığı bu savaşla ilgili Osmanlı Devleti'nin toprak kazandığı ve barış yapmak için Lehistan tarafının elçi gönderdiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin kaybeden taraf olmadığı anlaşılabilir. Kołodziejczyk (2000: 130-131); Pajewski (2006: 63-64) "*Hotin Savaşı'nın Yankıları, Lehler ve Kazaklar Osmanlı Türklerinin Tarihini Nasıl Değiştirdi?*" başlıklı Lehçeye çevrilmiş makalesinde Tezcan, II. Osman'ın Hotin Savaşı'ndaki yenilgisinin veya Lehistan'ın zaferinin etkisiyle 1622'de yeniçeriler tarafından katline sebep olduğunu belirten tartışmalı bir yorumda bulunur. Bkz. Tezcan (2009: 38-43). Yine 1672 Kamanice Seferi sonrası yaşanan bir dizi mücadelenin ayrıntıları henüz Türk kaynaklarında etraflıca incelenmemiştir. Bu konuda Polonya'da yapılan bir çalışma için bkz. Wagner (2009)

¹⁸⁴ Bkz. Stachowski (2007)

¹⁸⁵ Çok eski devirlerde Ukrayna coğrafyasında yaşayan Sarmatlara atıfta bulunarak bu akıma sarmatizm dense de, akımın karakteristikleri itibarıyla Şarkî unsurlar taşıdığı açıkça fark edilmektedir.

¹⁸⁶ Bkz. Chmielowska (2010: 923-930)

Diğer yandan Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh mülteciler ve seyyahların eserlerine de değinmek yerinde olacaktır. Lehistan'ın üçüncü taksiminden sonra ve özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı toprağına gelen mültecilerle ilgili bazı çalışmalar mevcuttur. Bu mültecilerin bir kısmının özellikle askerî sahada Osmanlı Devleti'ne birçok hizmeti olmuştur.¹⁸⁷ İstanbul'un Lehistan bağımsızlık hareketlerine merkezlik etmesi, Polonya tarih yazımında hak ettiği yerini alamamıştır; oysa Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Lehistan'ın tekrar bağımsızlığını elde etmesi için yürütülen girişimlerde Prens Adam Czartoryski'yi Lehistan birliklerinin lideri olarak tanırken, bu faaliyetler dahilinde İstanbul'a gelen Lehistan millî şairi Adam Mickiewicz'i bağrına basmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, politikasının bir gereğı olarak Rusya'ya karşı Lehistan bağımsızlık hareketlerini sonuna kadar desteklemiştir; ancak bütün bunlar Polonya tarih yazımında yerini layığıyla bulamamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde elçi olarak bulunan, seyahat etmiş veya hizmet eden mültecilerin yazdığı pek çok hatırat da incelenmeyi beklemektedir. Elçilerin sefaretnâmelerinin bir kısmı basılmış olarak bir kısmı da el yazması olarak mevcuttur. Bunlardan tez çalışmasını kapsayan döneme ilişkin XVIII. yüzyıl son çeyreğinde diplomatik vazifeli Mikosza ve Chrzanowski'nin Osmanlı Devleti üzerine yazdığı eserlerin incelenmesi çok faydalı olacaktır.¹⁸⁸ Yine XIX. yüzyılda İstanbul'a gelen Jan Potocki'nin seyahatnamesi, Mickiewicz'in mektupları, Czaykowski (Sadık Paşa)'nin hatıratları da önem taşıyan eserler arasındadır.¹⁸⁹ Bu noktadan itibaren tez çalışmasına konu olan ikili ilişkilere kısa bir göz atmak ve ilişkileri söz konusu zaman dilimine taşımak yerinde olacaktır. Böylece 1789 yılına gelinceye değin ilişkilerin mahiyetini ve bu dönemde ilişkilerin şekillenmesinde ne gibi faktörlerin rol oynadığını açıkça anlayabiliriz.

¹⁸⁷ Leh subaylara dair bir çalışma olarak bkz. Ortaylı (2004)

¹⁸⁸ Bkz. Mikosza (1787), Chrzanowski (1786)

¹⁸⁹ Jan Potocki'nin seyahatnamesi için bkz. Potocki, J. (1849). Mickiewicz'in mektupları üzerine bkz. Reychman (1955). Czaykowski'nin hatıratları ile ilgili olarak bkz. Czaykowski (1965), (1962)

1. BÖLÜM: BAŞLANGICINDAN 1789'A KADAR AVRUPA SİYASETİ BAĞLAMINDA OSMANLI-LEH DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN GENEL SEYRİ

1.1. SAVAŞTAN BARIŞA: 1414'TEN 1699 KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NA KADAR OSMANLI-LEH DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

1.1.1. İlişkilerin Başlaması ve Kesişen Coğrafyada Mücadeleler

IX.-X. yüzyıldan itibaren siyasî bir teşekkül oluşturan ve etnik olarak Batı Slavlarının bir kolundan gelen Lehler, bilinen ilk kralları Mieszko zamanında Roma'dan Katolik inancı benimserken, komşuları Almanlarla mücadeleleri sırasında Avrupa'da seslerini duyurmaya başlar. Lehistan XII. yüzyılda Piast Hanedanı zamanında artık Doğu Avrupa'da kendini hissettirir; 1384'ten itibaren ise Jagiellon (Yagielon) Hanedanı ile gittikçe gücünü artırmıştır. Osmanlı-Leh siyasî ilişkilerinin başlaması da işte bu hanedanın döneminde gerçekleşir.

1414 yılında Macar Kralı Zygmunt, Lehistan'a mektup göndererek Osmanlılara karşı kendisine yardım edilmesini talep etmişti. Bu talebe karşı Leh Kralı Władysław Jagiellon, Macar Kralı'na yardım yerine, arabuluculuk teklif etmiş ve bu amaçla Góralı Skarbek ve Ermeni Gregory'i elçi olarak Çelebi Mehmed'e yolladı. Lehistan kronik yazarı Jan Długosz'un belirttiği üzere, bu hadise neticesinde iki devlet arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkiler başladı.¹⁹⁰ Aracılığın sonunda Macaristan ile Osmanlı Devleti altı yıllık bir ateşkes antlaşması imzaladı.¹⁹¹ XIV. yüzyıl Lehistan diplomasisi üzerine makalesinde Nowak'ın belirttiğine göre ilk Osmanlı elçileri Lehistan'a 1427 yılında gelmiştir. Ancak Lehistan ve Litvanya, Osmanlı elçilerini kabul edip Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilere girmeye çekinmektedir. Zira Katolik inancının düşmanı olan bir devletle

¹⁹⁰ Bkz. Długosz (1997: 418-419) Osmanlı Devleti'nin Bizans haricinde ilk diplomatik ilişkileri kurduğu ülkelerden birisi Lehistan'dır. Osmanlılar tarafından ilk kabul edilen elçilik heyetinin I. Murad döneminde gelen Raguza heyeti olduğu sanılmaktadır. Kınlı (2006: 113-114). Ancak yeni araştırmalar bizleri daha da erken tarihlere götürebilir.

¹⁹¹ Bartoszewicz (1860: 44-45); Nowak (1982: 350-351); Kołodziejczyk (2000: 99-100), (1999: 21), (2002: 680). (Nowak, 1411 Toruń Barışı'ndan itibaren Osmanlı Sultanı ile ilişkilerin başladığını ve 1415'te belirtilen iki elçinin Osmanlı sultanına geldiğini belirtir) Zygmunt Abrahamowicz ise ilişkilerin başlangıcını 1410'a kadar götürmektedir. Abrahamowicz (1978: 720)

yakın ilişki içerisine girilmesinin Macaristan ve diğer devletlerce hoş karşılanmayacağı endişesi egemendir.¹⁹²

Bundan sonraki dönemlerde iki devlet arasındaki ilişkilerin odağında Macaristan'ın bulunduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ilerlemesi karşısında Batı'da oluşturulan ittifaklarda kimi Leh kralları veya Leh gönüllüler de yer alır. 1444'te Osmanlı Devleti'nin başına küçük yaştaki II. Mehmed'in geçirilmesini fırsat bilen Bizans ve Papa, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girişmişlerdir. Rumeli'deki halk, olay karşısında paniğe kapılarak Anadolu'ya kaçmaya başlar. Durumun ciddiyet arz etmesi üzerine, II. Murad tekrar tahtına çağrılır.¹⁹³ Gerçekleşen Varna Savaşı'na Lehistan resmen katılmasa da Haçlı Birliği'nin yanında yer almış, savaş 1434'ten beri Lehistan ve aynı zamanda 1440'tan beri Macaristan Kralı olan III. Władysław Warneńczyk tarafından yönetilmiş ve birçok Leh gönüllü de iştirak etmiştir. Savaşın sonucu Haçlılar açısından müspet olmadığı gibi Kral Warneńczyk da hayatını yitirir.¹⁹⁴ İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinin gerçekleştiği ve takibindeki dönemlerde yaşanan hadiselerde, Lehistan'ın pek sesinin duyulmadığını görmekteyiz. Sebebi ise o dönemde Lehistan'ın Baltık Denizi'ne açılabilmek için Töton Şövalyeleriyle mücadele etmekte olmasıdır. Yine II. Mehmed'in Kırım'ı almasına da Leh Kralı IV. Kazimierz Jagiellończyk tepki göstermemiştir. Ancak II. Bayezid'in yönünü Eflâk ve Boğdan'a çevirmesinden sonra Kili ve Akkerman Kaleleri'ne yönelik seferde, Boğdan Voyvodası Lehistan Kralı'ndan yardım istese de yardım kuvvetleri Osmanlıların kaleleri fethini engelleyemez. Sonuçta Lehistan, iki yıllık bir ateşkes antlaşması için elçi Mikołaj Firlej'i İstanbul'a yollar ve ilk resmî Osmanlı-Lehistan antlaşması olacak olan ve 22 Mart 1489 tarihinde ahidnâme olarak verilen metin, kısa bir süre sonra Osmanlı elçisi İsa'nın şahitliğinde, Lehistan Kralı IV. Kazimierz tarafından da onaylanır.¹⁹⁵ Ancak IV. Kazimierz'in ölümünden sonra yerine geçen Jan Olbracht, iki ülke arasındaki mevcut antlaşmanın yenilenmesi işini geciktirdiği gibi Boğdan konusunu da içine

¹⁹² Bkz. Nowak (1982: 351) Tansel'in belirttiğine göre, Osmanlı Devleti'nin ilk elçisi Lehistan'a 1439'da bkz. Tansel (1941: 69), Unat'ın ve Beydilli'nin belirttiğine göre ise 1443 yılında gitmiştir. bkz. Unat (1992: I); Beydilli (2007b: 310) Ayrıca 1427'de Lehistan'a gelen elçi haricinde, Jan Długosz kroniğinde 1439'da Sultan Murad tarafından gönderilen bir Türk elçisinin Lehistan Kralı Władysław'a ittifak teklifi için geldiği yazar. Bkz. Długosz (1997: 477)

¹⁹³ İnalçık (2003: 27-28)

¹⁹⁴ Varna Savaşı ile ilgili bkz. Imber (2007) Polonya'da bu konuda yayınlanmış makaleler derlemesi için bkz. *Balkanica Posnaniensia* (1997)

¹⁹⁵ Kołodziejczyk (2000: 110), (1999: 22)

sindiremediğinden Fransa Kralı VIII. Charles'ın başını çektiği, İmparator Maximilian'ın da desteklediği yeni bir Haçlı Birliği oluşturma girişimleriyle ve Papa Alexander Borgia'nın Osmanlı Devleti aleyhine Jan Olbracht'ı kışkırtması sonucu, Osmanlılarla yaptığı antlaşmayı bozarak Boğdan'a hücumu kalkmıştır. Boğdan Voyvodası Stefan, II. Bayezid'den yardım istemiş, gönderilen kuvvetlerin de yardımıyla 26 Ekim 1497'de Kozmin'de Olbracht yenilgiye uğratılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde ise ikili ilişkiler ılımlı bir havada cereyan ederken Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi'nde münasebetler gerginleşse de çatışmaya dönüşmez.¹⁹⁶ 1525 yılında Lehistan'a verilen ahidnâme ile üç yıllık bir barış antlaşması imzalanır.¹⁹⁷ 1526 Mohaç Savaşı'nda Lehistan, Macaristan'ı resmen desteklememiştir. Ancak Jagiellon Hanedanı'nın bir üyesi olan Macaristan ve Çek Kralı Ludwik Jagiellończyk (Layoş) bu savaşta ölür.¹⁹⁸ Kanuni döneminde iki ülke arasında birtakım çekişmeler ve anlaşmazlıklar olsa da ilişkilerin olumlu seyrinde Kanuni'nin eşi Rutenyalı Hürrem Sultan'ın da etkisinin olduğu görülür. 1549'da Hürrem Sultan ve kızı Mihrumah Sultan'ın Lehistan Kralı II. Zygmont'a hediyeler yollaması bunun bir göstergesidir.¹⁹⁹ Aynı zamanda II. Zygmont'a baş sağlığı için mektup göndermeleri sıcak ilişkilerin oluşmasına katkıda bulunmuştur.²⁰⁰ Bu dönemde Eflâk ve Boğdan Voyvodaları'nın Lehistan ile zaman zaman tehlikeli görülebilecek ilişkileri, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmektedir. 1564'te Boğdan Prensi Tomşa sıkıştırılınca Lehistan'a kaçmıştır. Lehistan kralları yer yer Boğdan üzerinde süzerenlik iddiasında bulunmaktadır.²⁰¹

1.1.2. Seçilmiş Krallar Dönemi ve Mücadelelerde Son Yüzyıl

1569'da Lehistan tarihi için yeni bir süreç başlamıştır. Zira Lehistan ile Litvanya'nın tarihî birleşimi söz konusu olurken Osmanlı kaynaklarındaki kısa adı olan "Lehistan"

¹⁹⁶ Macaristan topraklarını kendi etki alanında gören Lehistan, Macaristan üzerindeki Osmanlı nüfuzu ve seferlerinden doğal olarak memnun olmaz. Bu dönem için bkz. Dziebuński (2005: 58 vd.)

¹⁹⁷ 1525 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Leh Kralı I. Zygmont'a bir ahidnâme verilir. bkz. Gökbilgin (1964: 127-129), (1973: 481); Kołodziejczyk (2000: 223)

¹⁹⁸ Łowmiański (2006: 459)

¹⁹⁹ Dziubinski (1999: 41)

²⁰⁰ Uçtım (1980: 697-715)

²⁰¹ Faroqhi (2010: 134) 1568'de sıkça görülen sınır ihlaline karşın İstanbul'daki Lehistan elçisi [Piotr Zborowski olmalı] uyarılır. Bkz. Düzbakar (2009: 185)

adının dışında devletin bundan sonraki resmî adı *Lehistan-Litvanya Birliği* olacaktır.²⁰² Ayrıca 1572 yılı, Lehistan için bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra Lehistan'da krallar, hiçbir Avrupa devletinde uygulanmayan bir sistemle seçimle iş başına getirilmeye başlar. Usule göre kral adayının tahta çıkmak için tarihi çok eskilere giden Lehistan meclisi *Sejm*'de tüm Leh boyarlarının reyini alması gerekmektedir.²⁰³ Bu durum, Lehistan ile Litvanya arasındaki kişisel bağların politik bağlarla da güçlendirilmesi ve de Lehistan-Litvanya Birliği'nin kurulması manasına gelmektedir.²⁰⁴ Lehistan'da uygulanan bu sistem, bundan sonraki dönemde Lehistan'ın birçok devletin çıkar çatışmalarına sahne olmasına neden olur. Avrupa'nın başat güçleri, kendi çıkarları doğrultusunda Lehistan tahtına adaylar gösterince, her kral seçiminde Lehistan kaynayan kazan durumuna gelir. 1572'den 1795'e, Lehistan'ın üçüncü taksimine kadar bu sistem devam etmiştir.

Sokullu Mehmed Paşa ilk seçilen Leh krallarının seçimlerinde yaşanan karışıklıklarda, olaylara müdahale ederek kendi desteklediği adayı tahta geçirmekte başarılı olmuştur.²⁰⁵ 1572'de Henri de Valois (Henryk Walezy), Lehistan tahtına çıkmış, ancak kısa bir süre sonra tekrar ülkede seçim karmaşası yaşanmıştır. 1576'da ise özellikle Osmanlı Devleti'nin desteğini alan Erdel Beyi Stefan Batory Lehistan tahtına çıkar. Her ne kadar Papalık ve Habsburglar, Batory'yi Osmanlı kuklası olarak tanıtmaya çalışsalar da, Batory Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Sokullu Mehmed Paşa'nın Lehistan siyasetine ilgisini, döneminde Lehistan'a gönderilen Osmanlı elçilerindeki artıştan da görmek mümkündür.²⁰⁶ 1587 yılında Lehistan tahtına çıkan III. Zygmont Waza'nın Katolik ve Habsburg taraftarı politika gütmesi dolayısıyla ilişkilerde bozulmalar görülür. Yine de karşılıklı gidip gelen elçiler vasıtasıyla ve 1591 yılında

²⁰² Lehistan Krallığı ve Büyük Litvanya Prenslığı 1 Temmuz 1569'da *Lublin Birliği* (Unia Lubelska) denen uluslararası bir antlaşma ile iki devlet birleşik bir birlik haline getirilir. Birlik 1795'te üçüncü paylaşıma kadar sürer. Birliğin monarşik şekillenmesi üzerine bkz. Bues (2001: 58-81); (2010: 85-111)

²⁰³ Lehistan'da seçilmiş krallarla ilgili bkz. Kaniewska (2006); Tarczyński (1997)

²⁰⁴ Kołodziejczyk (1999: 24)

²⁰⁵ Sokullu Mehmed Paşa'nın Lehistan politikası ve krallık seçimlerinde etkileri için bkz. Beydilli (1976), Ahmed Refik (1331: 663-687)

²⁰⁶ Sokullu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Lehistan'a bilinen dört elçilik heyeti gönderilir. Kendisi aslen Leh bir mühendis olan İbrahim Bey (1568), Hasan Çavuş (1569) Ahmet Çavuş (1575) ve Ahmet ve Mustafa Çavuşlar (1576) bkz. Unat (1992: IV)

Osmanlılar tarafından verilen ahidnâme vesilesiyle ilişkiler normale döndürülür.²⁰⁷ I. Ahmed döneminde ikili ilişkilerin farklı bir boyutu olarak, Kazak akınları sorun oluşturmaya başlar.²⁰⁸

XVII. yüzyıl, Osmanlı-Leh ilişkilerinin en yoğun ve savaşların en fazla yaşandığı yüzyıllardandır. Asrın başlarında artan Kazak akınları dolayısıyla ekonomik anlamda tahribat yaşayan Osmanlı Devleti, Lehistan'dan Kazaklar hususunda hassas davranmasını istemiştir. Nitekim Kazaklar, 1606'da Varna'yı, 1613'te Kırım kıyılarını, 1614'te Sinop'u ve de 1615'te İstanbul'a yakın birkaç köyü yağmalayarak hem ekonomik açıdan hem de itibar yönünden Osmanlı Devleti'ne zarar vermişlerdir. III. Zygunt'un Habsburg ve Katolik yanlısı politikaları, Osmanlılarla olan ilişkilerin giderek gerginleşmesine sebep olur. Ayrıca bazı Leh soylularının Boğdan'a müdahaleleri de iki ülke arasında savaş zeminini hazırlamaktadır. Bütün bu huzursuzlukların akabinde, 1620'de II. Osman *Leh seferine* çıkar. *Cecora* denen yerde gerçekleşen mücadele sonunda Osmanlı Devleti galip gelirken, Baş Hatman Żółkiewski savaşta ölmüş, birçok Leh soylusu da esir alınmıştır.²⁰⁹ Bu dönemde Kazaklar, birçok kere Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın arasının açılmasında büyük rol oynamıştır.²¹⁰ 1620 yılındaki seferden bir yıl sonra, Padişah II. Osman *Leh Seferi*'nin ikinci faslına girer. *Hotin Seferi* olarak da bilinen bu sefer neticesinde, Leh kuvvetleri direnç göstermiş ve ardından Leh elçilerinin barış istemesi üzerine, tekrar eski antlaşma maddeleri uyarınca, Kazak ve Tatar akınlarının durdurulması, sınır tespitinin yapılması, Eflâk, Boğdan, Erdel ve Macaristan hususunda Lehistan'ın müdahalede bulunmaması gibi şartlarla Osmanlı Devleti lehine kararlar alınmış; ancak antlaşmayı takip eden yıllarda Kazak ve Tatar akınlarının önüne her iki devlet de geçememiştir.²¹¹ Bu sefer sonrasında Leh elçisi

²⁰⁷ D'ohsson ilk Osmanlı-Leh antlaşmasının 1598 yılında III. Mehmed ile III. Zygunt Waza arasında imzalandığını ve antlaşmanın Tatar akınları ve Boğdan Voyvodalığı ile ilgili olduğunu belirtir. Ancak 1598 antlaşması iki devlet arasındaki ilk antlaşma değildir. Bkz. D'ohsson (2001: 345)

²⁰⁸ Osmanlı-Kazak ilişkileri ilgili bkz. Öztürk (2004) Ayrıca bkz. Bartl (1998: 301-329)

²⁰⁹ Uzunçarşılı (1995/III-I: 128-132); Pajewski (42-52)

²¹⁰ İnalcık, Quataert (2004: 558)

²¹¹ Uzunçarşılı (1995/III-I: 128-132) Abrahamowicz, *Hotin Seferi*'nde Lehistan'ın zafer kazandığını beyan etmekle birlikte, böyle bir zaferin söz konusu olmadığı görülmektedir. Söz konusu durumda, savaş sonunda yapılan antlaşma maddelerinin yenik bir devletle yapılabilecek bir antlaşma mahiyetini taşıması gerekirdi. Ancak yapılan antlaşmada böyle bir ifade söz konusu değildir. Antlaşmanın ayrıntıları için bkz. Kołodziejczyk (2000: 131-132) Ayrıca D'ohsson, antlaşma gereği Lehistan'ın Kırım Hanı'na 4000 florin ödeyeceğini belirtir. Bkz. D'ohsson (2001: 346)

Krzysztof Zbaraski İstanbul'a gelir.²¹² 1622-1628 yılları arasında Kırım Tatarları, Kazaklar ve Lehistan arasında bir mücadeleler süreci yaşanır.²¹³

1648-1667 yıllarında Lehistan'daki Kazak isyanı,²¹⁴ 1654'te Ukrayna toprakları yüzünden çıkan Leh-Rus Savaşı, 1655'te İsveç ile girişilen II. Kuzey Savaşı, politik dengenin sağlanması açısından Osmanlı Devleti'nin önemini artırmaktadır. Bu zamanda Erdel Prensi Rakoçi de Osmanlılara karşı ayaklanmış, Rakoçi meselesinin hallinden sonra Osmanlı Devleti savaşa daha fazla karışmak istememiştir. Sık sık taraf değiştiren Kazaklar, 1668'de Osmanlı Sultanı'ndan tekrar korunma isteğinde bulunurlar. Bu teklif, Doğu Avrupa'da dengelerin değişmesi manasına geldiği gibi kabul edilmesi halinde Lehistan'ın Rusya karşısında zayıf kalmasına da yol açacaktır. XVII. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Moskova'nın Lehistan tahtı konusunda uğraş verdiği bilinmektedir.²¹⁵ Buna rağmen Osmanlılar, Kazakları desteklemeye karar vermiş ve Kazak (Ukrayna) Hatmanı Doroşenko'yu vasal kabul etmiştir;²¹⁶ ancak Leh Baş Hatmanı III. Jan Sobieski, 1672'de Ukrayna'yı işgal etmiştir.²¹⁷ Lehistan'ın bu ilerlemesinden rahatsız olan Osmanlı tarafı 1672'de *Kamaniçe Seferi* olarak anılan sefere çıkar ve sonucunda Lehistan için çok büyük öneme sahip Kamaniçe Kalesi Osmanlılara geçer, yapılan Bucaş Antlaşması, Podolya'nın Osmanlı toprağı olmasını ve Lipka Tatarlarının Osmanlı Devleti'ne göçüne imkân verir. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'ne haraç verilmesi de öngörülmüştür.²¹⁸ Antlaşmanın Sejm'de onaylanmaması dolayısıyla 1672 Seferi'nden bir yıl sonra tekrar Leh ordusu harekete geçmiş ve Sobieski komutasındaki Leh ordusu Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini yenmiş, mücadeleler 1676'ya kadar

²¹² Zbaraski'nin elçiliği ile ilgili Polonya kaynaklarına bkz. *Dziennik Wileński* (1827), Twardowski (2000); Wojtasik (1961)

²¹³ Bkz. Ostapchuk (1989: 23-164)

²¹⁴ XVII. yüzyılda görülen Kazak isyanlarının önemli sebeplerinden birisi de Kazaklar ile Lehliler arasındaki mezhep farklılığıdır. Kazakların Ortodoks olması ve Lehlerin Katolik oluşu arada sürtüşmelere ve yer yer çatışmalara yol açmıştır. İnalçık, Quataert (2004: 559)

²¹⁵ Bkz. Wójcik (1982: 59-72)

²¹⁶ Aslında Ukrayna Kazakları Osmanlı Devleti'nden 1650 başlarından beri çeşitli kereler himaye isteğinde bulunmuş, 1651'de Sultan VI. Mehmed verdiği nâme ile bu duruma olur vermiştir. Ancak araya giren bazı meseleler ve de Ukrayna Hatmanı'nın rüzgara göre yön değiştirmesi, Ukrayna Kazaklarının Osmanlı himayesinde daimî olarak kalmasına engel teşkil eder. Bartl (1998: 308-321) Bu dönemde Erdel Prensi, Boğdan Voyvodası ve Ukrayna Kazakları arasında da rekabet sürmüştür. Bkz. Jorga (2005: 81-103)

²¹⁷ Bu seferle ilgili bkz. Sikorski (2007)

²¹⁸ Uzunçarşılı (1995/III-I: 424-425); Pajewski (2006: 94-98) Ancak antlaşmada yer alan "haraç" maddesi yürürlüğe girmemiştir. Fakat D'ohsson söz konusu antlaşmaya göre yıllık 22.000 sequin "hediye" namıyla Lehistan tarafından ödenmesi şeklinde bir madde yer aldığını belirtir. Bkz. D'ohsson (2001: 346)

sürmüştür. 1677’de Sejm’in Osmanlı Devleti ile barış müzakereleri için seçtiği Jan Krzysztof Gniński, Vezirazam Kara Mustafa Paşa ve Sultan’ın huzurunda kabul töreninin gerçekleşmesi için sekiz ay beklemiştir. Bunun dışında elçinin 450 kişilik maiyetinin ve 650 atının harcamalarının karşılanması İstanbul maliyesi için büyük külfet getirir. Gniński İstanbul’a Kamaniçe’yi geri almak konusunda görüşmeler için gelmiş, ancak sadece Żurawno Antlaşması’nın tasdikini sağlayabilmiştir.²¹⁹

III. Jan Sobieski (1629-1696), Avrupa’da Prusya’ya karşı ittifak girişimlerinde bulunmuş ve Kamaniçe’yi geri almak için seferler düzenlemiş; ancak Żurawno Ateşkes Antlaşması (1676) ile sonucu değiştirememiştir. İki taraf arasında 1672’de imzalanan Bucaş Antlaşması’nın bir iki maddesinde değişikliği içeren bir temessük takas edilmiştir.²²⁰ Papa’nın Viyana’ya karşı tehdit olarak tüm Avrupa’yı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması neticesinde III. Jan Sobieski de yeni Haçlı oluşumunun içinde yer alır. Buna karşın Fransa’nın Habsburglar aleyhine Lehistan ve Osmanlı Devleti’ni yanına çekme politikaları, 1670 ve 1680’li yıllarda Avrupa’da, iki farklı kutbu ortaya çıkarır.²²¹ 1676’da Kazak Hatmanı Doroşenko’nun Rus himayesine geçmek istemesi, XVIII. yüzyıl başlarına kadar Ukrayna’nın bağımsızlığını engeller. 1686’ya gelindiğinde ise Rusya ve Lehistan, Ukrayna Kazaklarının topraklarını paylaşmış bulunmaktadır.²²² 1683’te Osmanlı Devleti bilhassa Kara Mustafa Paşa’nın ısrarı neticesinde Viyana üzerine sefere çıkmıştır. III. Jan Sobieski Osmanlılarla olan mevcut sınırdan pek hoşnut olmamasından dolayı Habsburglar’la antlaşmaya vararak Osmanlılar’la olan ahdi bozmuştur.²²³ 10 Eylül 1683’te başlayan mücadeleler sonunda, Osmanlı Devleti II. Viyana Kuşatması’ndan yenik ayrılır. Sobieski, 12 Eylül 1683’te Kahlenberg tepesinde Osmanlı ordularının dağılmasına neden olacak darbeyi vurur. Mücadeleleri 1699’a kadar sürdüren Osmanlı kuvvetleri, ancak Karlofça’da barışa razı olacaktır.

²¹⁹ Bkz. Davies (2005: 299-300) Gniński’nin elçiliği ile ilgili bir çalışma olarak bkz. *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678* (1907)

²²⁰ Woliński (1983: 382-413)

²²¹ İnalçık, Quataert (2004: 560)

²²² Bartl (1998: 326).

²²³ Jan Sobieski’yi krallığa taşıyan sebeplerle ve Osmanlı Devleti’ne karşı yürüttüğü politikalar ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Wojcik (1980: 659-673)

1.2. BARIŞTAN İTTİFAKA: 1699 KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NDAN 1789'A KADAR OSMANLI-LEH DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

1.2.1. Karlofça Antlaşması (1699) ve Büyük Kuzey Savaşları (1700-1721)

Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Haçlı Birliği 1683'ten 1699'a kadar geçen zaman zarfında, Osmanlı Devleti'nin dört cephede birden savaşmasına neden olmuştur. Lehistan'ın savaşlar esnasındaki ilk hedefi, kaybettikleri Podolya'nın merkezi Kamaniçe'yi geri almaktır. Ancak Kamaniçe'nin geri alınması, 1699'da savaş sonunda yapılacak antlaşmayla mümkün olmuştur.²²⁴ Padişah II. Mustafa (1695-1703) bu dönemde üç kez sefere çıksa da Kuşatma'dan beri süren olumsuz vaziyetin önüne geçememiştir. Daha sonraki mücadelelerde, Belgrad ve Kanije Kalesi de kaybedilir. Venedik cephesinde, Mora Beyi olarak atanan Liberius Geratschari'nin Venedik tarafına geçmesi Mora ile ilgili ümitleri bitirmiştir.²²⁵ 1687'de Lehistan'la ittifak yaparak bu seferden nasiplenmek isteyen Ruslar ise Azak Kalesi'ni zapt etmiştir. Bu ittifak, Rus tarihi için mühim bir hadisedir. Zira Osmanlı Devleti'nin çekilişinden Rusya faydalanacaktır.²²⁶ Yeterli hazırlıkların yapılamaması, Balkanlar'daki tebaanın kıskırtmalar sonucu ayaklanması, merkezden uzaklık gibi faktörler Osmanlı Devleti'nin bu seferde yaşadığı başarısızlıkların sebeplerindendir.

Osmanlı tarihinde mühim bir yer teşkil eden Karlofça Antlaşması, 26 Ocak 1699'da Osmanlı Devleti ile Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya arasında imza edilmiştir. *Dörtüylük Sejm*'de (1788-1792) Poznań Voyvodası Małachowski'nin avukatı "ülkeye Karlofça Antlaşması ile huzur gelmiştir" demiştir.²²⁷ Gerçekten de Osmanlı-Leh ilişkileri için savaşlar döneminin kapatan olay Karlofça Antlaşması'dır ve bundan sonra iki ülkenin ilişkilerinde referans vazifesi görmüştür. Savaş sonrası gerçekleşen elçiliklerin bir başka örneği Karlofça Antlaşması ertesinde Lehistan ile 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması dolayısıyla Dersaadet'e gelen Rafał Leszczyński'nin elçiliğidir.²²⁸ Ancak Osmanlı-Leh sınırının tayini 1703 yılında yapılan ahidnâme ile

²²⁴ Bkz. Król-Mazur (2008: 19-45)

²²⁵ Uzunçarşılı (1995/III-I: 539-566)

²²⁶ Roberts (2010: 366)

²²⁷ Bkz. AGAD, ASECZ: T. I, K. 642.

²²⁸ Bu elçilikle ilgili bkz. Radzewski (1744); Dunin-Karwicky (1889); Leszczyński (1700), (1998)

mümkün olmuştur.²²⁹ Yapılan Karlofça Antlaşması'nın müzakereleri esnasında yaşanan üstünlük/öncelik meselesi düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti farklı bir diplomasi dönemine girmiştir.²³⁰ Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni birçok yönden etkilediği gibi siyasî ve diplomatik bağlamda da yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir.²³¹

Karlofça Antlaşması sonrasında, Doğu Avrupa'da meydana gelen önemli olaylar, İsveç'in Rusya ve müttefikleri ile olan *Büyük Kuzey Savaşları* (1700-1721) ve *Prut Seferi*'dir (1711).²³² İsveç-Rusya Savaşı'nda İsveç'i destekleyen Osmanlı Devleti, Prut Savaşı'nda Rusların emellerini engellemeyi bir süre de olsa başardı. 1703'de Osmanlı tahtına geçen III. Ahmed döneminde Osmanlılar, savaşçı bir siyaset gütmemekle beraber, III. Jan Sobieski'nin 1696'de ölümünün ardından seçilen Saksonya Elektörü ve Leh Kralı II. August'a pek sıcak davranmadı. Ayrıca Lehistan tahtına aday olan Rus karşıtı Stanisław Leszczyński'yi ve Rusya'ya karşı Lehistan'ın bağımsızlığını desteklemekteydi. Bu dönem itibarıyla Rusya'nın Lehistan'a yönelik amaçları da iyice gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Rusya'nın yayılmacı politikalarından en çok etkilenecek devletler ise Lehistan, İsveç ve Osmanlı Devleti'ydi.

Karlofça Antlaşması sonrasında Avrupa'da yaşanan İspanya Veraset Savaşları (1700-1713) Utrecht Antlaşması'yla sonuçlandı. İsveç-Rus Savaşları ise Lehistan ekseninde cereyan ederken 1709'a kadar İsveç lehine sürmüştü. Ancak Poltova Savaşı'ndan sonra Rusya, İsveç Kralı Demirbaş Karl'ın (XII. Karl) Osmanlı Devleti'ne sığınmasına dahi yol açtı.²³³ İsveç Kralı bulunduğu durumdan kurtulmak için çok ciddî bir diplomasi ve yazışma furyasına girmişti.²³⁴ Bu hadise Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya

²²⁹ Lehistan ile yapılan 11 maddelik antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Bucaş ile aldığı Podolya eyaletini ve Kamanice'yi Lehistan'a geri vermiş, Boğdan'daki Ukrayna Hatmanı'nın görevine son verilmiş, Kırım Hanı Lehistan'a saldırıların önüne geçeceğini taahhüt etmiş ve de Lehlilerin vermekte olduğu vergi kaldırılmıştır. Uzunçarşılı (1995/III-I, 592) Antlaşmanın onaylanması ile ilgili prosedür için bkz. Kołodziejczyk (2000: 156-158)

²³⁰ Abou El-Haj (1967: 500-509)

²³¹ Karlofça Antlaşması'na Polonya perspektifinden bakış üzerine bir çalışma olarak bkz. *Balkanica Posnaniensia* (2003). Ayrıca bu çalışma içerisinde bkz. Kołodziejczyk (2003a: 25-33)

²³² Prut Seferi'yle ilgili olarak bkz. Kurat (1943)

²³³ XII. Karl'ın İstanbul'da kaldığı zamana ait belgeler Akdes Nimet Kurat tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Kurat (1943)

²³⁴ Bkz. Beydilli (2001a: 409)

getirerek Prut Savaşı'na sebep oldu.²³⁵ Prut Savaşı'nda Osmanlı ordusu Rusya'yı köşeye sıkıştırırsa da Baltacı Mehmed Paşa bu fırsatı değerlendirememiştir. İstanbul, çıkarları gereği XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Lehistan tahtına Avusturya ve Rusya'nın desteklediği kişilerin seçilmemesine yönelik politikalar izler. Nitekim 1711 Prut Antlaşması'na Osmanlılar ısrarla Rusya'nın Lehistan içişlerine karışmaması yönünde bir hüküm de koydurur.²³⁶

Rusya'nın desteğiyle tahtına kavuşan II. August, Osmanlı Devleti'nin XII. Karl'ı himaye etmesinden şüphelenerek İstanbul'a elçiler göndermişti. Bu arada Karlofça Antlaşması'na aykırı hareket ettikleri için Venedik ve Avusturya ile 1718'e kadar vuku bulan savaşlar, Osmanlı Devleti'nin Belgrad dahil bir çok önemli toprağını kaybettiği Pasarofça Antlaşması ile sonuçlandı. III. Ahmed döneminin etkin siyasetçisi Damat İbrahim Paşa, devlet işlerinde faal rol almış ve Lâle Devri'ne imzasını atmıştır. Bu dönemde (1718-1730) Doğu'da meydana gelen gelişmelerden dolayı İran Seferi'nin zaruret haline gelmesine rağmen, III. Ahmed'in devlet işleriyle yeterince ilgilenmemesi ve sefere çıkma hususunda isteksiz oluşunun yanında, dönemin zevk ve sefahatına duyulan tepkinin de etkisiyle çıkan *Patrona Halil Ayaklanması*, Damat İbrahim Paşa'nın ölümü ve III. Ahmed'in tahtını I. Mahmud'a bırakmasıyla sonuçlanır.

Karlofça Antlaşması'ndan Osmanlı Devleti bağlamında Podolya kazancıyla ayrılan Lehistan, bu tarihten sonra yine kral seçimleri karmaşasıyla meşgul olmuştur. Büyük Kuzey Savaşları esnasında Lehistan, başlangıçta İsveç'e karşı oluşturulan ittifakı fırsat bilip Litvanya'daki bir kısım toprağı işgal etmek istemişse de müttefiklerden Danimarka'nın yenilmesi üzerine, Lehistan Kralı II. August İsveç Kralı'nın asıl memleketi olan Saksonya'ya yöneleceğini düşünerek Saksonya'ya gitmiş ve Rus Çarı Petro'dan yardım istemiştir. Bu savaşlarla birlikte Rus Çarı I. Petro Lehistan'da nüfuz sağlar.²³⁷ İsveç ordularının Lehistan topraklarına girişinin akabinde, İsveç desteğiyle Stanisław Leszczyński, 1704'te Saksonya Elektörü sıfatını da taşıyan II. August Wettin'in yerine Lehistan tahtına geçirilir.²³⁸ 1706'da Saksonya'yı işgal eden XII. Karl, artık Rusya üzerine dönmek istese de yedi sekiz yıllık bir zaman zarfında Rusya'nın

²³⁵ Bkz. Kurat (1951); (1953)

²³⁶ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 365)

²³⁷ Bkz. Zielińska (1997: 87)

²³⁸ Uzunçarşılı (1995/IV-I: 51-55)

toparlanması için Rusya'ya fazlasıyla zaman tanımıştır. İsveç 1709 Poltova Savaşı'yla tarihinde bir dönüm noktası yaşarken, II. August Rusya'nın desteğiyle tahtına kavuşur. İsveç Kralı XII. Karl ise Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalır. Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan Lehistan topraklarından çıkarak Lehistan'ın içişlerine karışmamasına dair aldığı teminat, Lehistan için avantaj gibi görünse de gerçekte Rusya emellerine kavuşmak için Lehistan'ın içerisindeki soylular arasından kendisine destek bulacaktır. 1715-1716 yıllarında Leh Kralı ile muhalifleri arasında çıkan savaş, Rus Çarı'na büyük bir fırsat sunmuştur. Arabulucu rolündeki Petro'nun ordusu 1717'de toplanan *Sessiz Sejm*'de hazır beklediğinden önceden belirlenen çözümler tartışmasız kabul edilir. Bundan sonra ise Lehistan Cumhuriyeti yavaş yavaş Rus himayesine giren bir devlet²³⁹, Rus İmparatorluğu'nun önemsiz bir uzantısı, Rusya'yı Batı'dan saklayan; fakat bunun için hiçbir bedel gerektirmeyen geniş bir tampon devlet haline gelmeye başlamıştır.²⁴⁰ Bu gelişmeler ardından II. August, tahtını muhafaza etmesine rağmen Osmanlı Devleti'nce Rusya'nın kuklası olarak görülmektedir. Hakikatte İstanbul'a çok sempatik bakmayan Lehistan, XVIII. yüzyılda da Osmanlı Devleti'ne sık sık elçiler göndermeyi ihmal etmemektedir. Nitekim 1707'de Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Leh elçisi Samuel Górski İstanbul'a gönderilir.²⁴¹ 1714'te Leh elçileri Franciszek Goltz ve Stanisław Chomętowski'nin faaliyetleriyle Lehistan'a verilen temessükte mevzu edilen konulardan biri de, XII. Karl'ın ülkesine güvenli bir şekilde dönebilmesidir. Bu amaçla Varşova, İstanbul'dan ve Bahçesaray'dan Leh başkentine gönderilen elçilere ve XII. Karl'n ülkesine salimen dönmesine yönelik müzakerelere sahne olur.²⁴² Nihayet XII. Karl 11 Kasım 1714'te İsveç'e dönebilmiştir.²⁴³

Bu dönemde, Rusya'nın Lehistan üzerine planları, Leh Kralı II. August'u zor durumlara sokmuştur. II. August'un Rus Çarı'na yakın tavırlar sergilemesi de Rusya'nın ekmeğine yağ sürer. 1720'lerden itibaren gittikçe belirginleşen niyetler, Lehistan'la çıkarı olan bütün devletlerin tahta kimin seçileceği konusuna müdahale etmesine zemin

²³⁹ Büyük Petro'dan bu yana Rusya'nın Doğu Avrupa ve bilhassa Lehistan üzerindeki nüfuzu artmaya başlamış, aynı zamanda Saksonya Elektörü de olan Wettinler, yani II. Ve III. August dönemlerinde, bu nüfuz daha bariz bir hale gelmiştir. Bkz. Lewitter (1966: 36-390)

²⁴⁰ Davies (2006: 706)

²⁴¹ Hammer (1993: VII, 119)

²⁴² Bkz. Konopczyński (1936a: 64-74); Ahmed Câvid (2004: 170-177, 184-185)

²⁴³ Hill (1967: 342)

hazırlamaktadır. Nitekim 1725'te Stanisław Leszczyński'nin kızı Maria'nın, Fransa Kralı XV. Louis ile evlenmesi, Lehistan tahtı meselesini daha da genişletir. Fransa'nın desteğini alan Leszczyński, 1733'te Sejmi'yle Lehistan tahtına geçebilmiştir.

1.2.2. Cülus Elçileri Dönemi (1730-1760)

1730'da Osmanlı Devleti, Patrona Halil İsyanı'nın ardından I. Mahmud (1730-1754) dönemine girmiştir. Elçi Mehmed Efendi Lehistan'a I. Mahmud'un cülusunu bildirmek üzere gönderilir. Mehmed Efendi, sefaretâmesinde Lehistan'da yaptığı görüşmeler sonucunda her iki ülke arasında Karlofça Antlaşması'ndan beri süregelen dostluğun devamına ilişkin görüşler beyan edildiğini belirtmektedir.²⁴⁴ Leh Kralı'nın cülus tebriki için gönderdiği mektubunda da I. Mahmud'un tahta çıkışından duyulan "memnuniyet" diplomatik bir dille ifade edilmektedir.²⁴⁵ Ayrıca Baş Hatman Poniatowski, 16 Mart 1731 tarihinde yazdırdığı ve Mehmed Efendi'nin Lehistan'a gelişini fırsat bilerek yolladığı mektubunda, İsveç Kralı XII. Karl'ı Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar misafir etmesinden duyduğu memnuniyeti belirterek teşekkürlerini sunmuştur.²⁴⁶ Leh Kralı II. August'un Osmanlı Devleti'ne pek sıcak bakmadığı bilinmektedir. Nitekim 1732-1733 yıllarında İsveç'e elçi olarak gönderilen Mehmed Said Efendi, İsveç'e gidebilmek için Lehistan topraklarından geçerken Leh Kralı'nın elçinin gelişinden pek memnun olmadığının kendisine söylendiğini sefaretnâmesinde ifade etmektedir.²⁴⁷ 1733'te II. August'un ölümünün ardından yeni kralın seçimi, bütün Avrupa'da çekişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Elçi Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Efendi'nin İsveç'ten dönüşü de işte bu karışık döneme tesadüf eder. Bu esnada II. August yeni ölmüş ve Lehistan, ölen Kralı'nın cenaze işleriyle meşguldür. Burada Mehmed Said Efendi, Lehistan'da krallar ölüp yerine yenisi seçilene kadar ülkeye vekalet eden dinî üst düzey yetkili olan kral vekili konumundaki Prymas Teodor S. Potocki ile görüşmüştür. O sıralarda Lehistan'da yeni kralı seçmek için yoğun kulisler gerçekleştirilmektedir. Osmanlı elçisi, kral seçimi için iki ayrı görüşün var olduğunu,

²⁴⁴ Bkz. TSMK, nr. 1641, Mehmed Efendi (Lehistan Sefaretnâmesi: 2-3)

²⁴⁵ Bkz. TSMA, E. 6509.

²⁴⁶ Anafarta (1979: 25) Ayrıca elçi Mehmed Efendi Varşova'da iken Lehistan topraklarından Rus askerlerinin Avusturya'ya yardım için geçirilmemesi hususunda, iki ülke arasındaki antlaşmaya uygun davranılması gerektiği konusunu da dile getirir. TSMK, nr. 1641, Mehmed Efendi (1-3)

²⁴⁷ TSMK, nr. 1641, Mehmed Said Efendi (İsveç Sefaretnâmesi:12)

bir kısım Lehin Stanisław Leszczyński'yi desteklerken, Litvanya ve Krakov taraflarının ise Rusya'nın desteklediği III. August'un kral seçilmesini istediklerini belirtmektedir.²⁴⁸

Lehistan'da Mehmed Said Efendi'nin de şahit olduğu olaylar giderek büyümüş, Leszczyński kral seçilmesine rağmen, Avusturya ve Rusya'nın müdahalesi sonucunda III. August tahta çıkmıştır. III. August'un tahta çıkışını haber vermek üzere elçi Jan Stadnicki 1733'te İstanbul'a yollanır.²⁴⁹ Fransa Kralı XV. Louis ise damadı olduğu Leszczyński'yi desteklemekte ve Osmanlı Devleti'nden de bu meselede yardım istemektedir. Bu olaylar 1733-1738 yıllarında *Lehistan Veraset Savaşı*'na neden olur. III. August'un Rusya'ya Kurland'ı vaad etmesiyle Rus askerleri Varşova'ya girerek Stanisław Leszczyński'yi tahtından indirmiştir.²⁵⁰ Savaş sonunda Fransa, Avusturya'ya karşı galip gelmiş ve yapılan II. Viyana Antlaşması ile Avusturya büyük miktarda toprak kaybetmiştir. Ancak Stanisław Leszczyński tahtından vazgeçip yalnızca Nantes ve Loren Dukalıkları ile tatmin olunca III. August tahtını tekrar elde edebilmiştir.²⁵¹ Savaş esnasında III. August aleyhtarı olan bir kısım zevat, 1738'de Baş hatman Potocki önderliğinde Osmanlı Devleti'ni ittifaka ve III. August'a karşı mücadeleye davet etmek için Andrzej Gurowski'yi İstanbul'a gönderir.²⁵² Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa bu teklife karşı, bütün Leh boyarlarından toplu olarak imzalanmış bir senet gelirse ittifakı düşünebileceklerini belirterek elçiyi geri çevirecektir.

Osmanlı Devleti, Lehistan Veraset Savaşı esnasında İran ve 1736-1739 Avusturya-Rusya Savaşları ile meşguldür. Babiâli, Lehistan meselesinde her ne kadar Stanisław Leszczyński'yi desteklese de Doğu'da İran'la yaşanan sorunlarından dolayı adayına askerî yardımda bulunamamaktadır. 1736 yılında başlayan Rus Savaşı'na, 1737'de Avusturya'nın da dahil olması işleri iyice zora sokar. Bu esnada Avusturya, III.

²⁴⁸ Bu karışık dönemde Lehistan'da birkaç gün kalarak bilgi edinmek isteyen Mehmed Said Efendi sefaretnamesinde, yaşanan yoğun tartışmalar esnasında Rusya'nın Leszczyński'nin seçilmesi durumunda 30.000 kadar asker ve bir tabur ile Varşova üzerine yürüyeceğini bildirmesi üzerine, Leszczyński taraftarlarının telaşa kapıldığını, bu durumda görüştüğü son Lehistan kralı olacak olan Stanisław August Poniatowski'nin babası Baş Hatman Poniatowski'nin Rusya ile yapılacak savaşta Osmanlı Devleti'nden yardım talep ettiklerini de eklemektedir. Ayrıca Poniatowski, Mehmed Said Efendi'ye Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın Rus tehdidi altında olmasından ötürü Azak Kalesi taraflarına asker, mühimmat ve zahire tedarik etmelerini de öğütlemiştir. TSMK, nr. 1641, Mehmed Said Efendi (İsveç Sefaretnâmesi:12)

²⁴⁹ Hammer (1993: VII, 496)

²⁵⁰ Hill (1967: 439)

²⁵¹ Uzunçarşılı (1995/IV-I: 245); Hill (1967: 443-444)

²⁵² Subhî Mehmed Efendi (2007: 504-508)

August'u Osmanlılara karşı yapılan savaşta yanlarında yer alması için zorlamakta, ama Lehistan bu isteğe pek sıcak bakmamaktadır. Diğer yandan Hotin cephesinde, Rus askerlerinin Leh topraklarından geçişine izin vermiştir.²⁵³ Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, iznin Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki antlaşmalara aykırı olduğu ve Rusların Hotin Kalesi'ni istilasına müsaadesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin zarara uğradığını belirterek tekrarlanmaması hususunda uyarılarda bulunur.²⁵⁴ Lehistan tarafı ise Tatar akınlarını öne sürmektedir. Hatta, 1737 yılında Münif Mustafa Efendi Lehistan'a durumla ilgili olarak gönderilir.²⁵⁵ Osmanlı Devleti 1739 Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasından sonra uzun bir barış dönemine girecektir. Barış ortamının oluşumunda hem I. Mahmud'un barışçı siyaseti, hem de Avrupa Devletleri'nin kendi içlerindeki vaziyeti etkilidir. Yaşanan Lehistan Veraset Savaşı sonrasında meydana gelen *Avusturya Veraset Savaşı* (1740-1748) bu hususta önemli bir sebeptir. 1735'ten sonra da, Lehistan'da Rus nüfuzuna karşıt gruplar, Osmanlı desteğini istemekte ve temsilciler yollamaktadır. Rus Çariçesi Anna, Avrupa'daki olaylardan fırsat kollayarak Lehistan üzerinde nüfuz artırma çabasındadır. Bir süre durulan Osmanlı-Leh ilişkileri, 1742'de elçi Paweł Benoe'nin İstanbul'a gelişiyle canlanır.²⁵⁶

1733'teki Lehistan kralı seçimi konusunda isteğine kavuşamayan Fransa Kralı XV. Louis, Lehistan tahtına bir Fransız prensini geçirme isteğini sürdürmektedir. Nitekim 1745'te Lehistan ileri gelenlerinden oluşan bir heyet, ülkedeki anarşiye son vermek için gelecek kral seçiminde Fransız Prince de Conti'yi aday olarak düşünmektedir. XV. Louis bu fikrinin İsveç, Prusya, Osmanlı Devleti ve Lehistan'da da taraftar bulması için uğraşmaktadır. Bu amaçla Paris, İstanbul'da 1748'de Desalleurs'ü görevlendirir. Ardından 1755'te elçi Vergennes İstanbul'a gönderilecektir. Fransız elçisi Vergennes, Ruslara karşı Osmanlıları teşvik için oldukça uğraşmış, hatta maddî çabalar da sarf etmiş, Rusya'ya karşı bir Tatar akınının yapılacağını Fransa'ya rapor etmiştir. Bir süre sonra Fransa'nın girişimleri İngiltere sebebiyle kesilecek, Amerika'da İngiltere ve

²⁵³ Kołodziejczyk (2000: 162); Yalçınkaya (2002b: 492) Aynı makalenin İngilizcesi için bkz. Yalçınkaya (2002c: 91-121). Söz konusu savaşta Rusya'ya gönderilen casusların verdiği bilgilere göre Lehistan topraklarında Rus askerleri bulunmaktadır. Bkz. Ahmed Câvid Bey (2004: 204)

²⁵⁴ BOA, HAT: 1/7.

²⁵⁵ Unat (1992: XI)

²⁵⁶ Benoe'nin elçiliği ile ilgili bir kısım kayıt için bkz. AGAD, AKW: Dział Turecki, K. 80, t., 684-726.

Fransa çekişmesi baş gösterecek ve ardından *Yediyıl Savaşları* (1756-1763) Avrupa'yı meşgul edecektir.²⁵⁷

1754'te I. Mahmud'un vefatının ardından Osmanlı tahtına III. Osman (1754-1757) geçer. III. Osman'ın tahta çıkışını bildirmek üzere Zıştovili Hacı Ali Ağa 1754'te Lehistan elçiliği ile görevlendirilir. Hacı Ali Ağa, büyük bir ihtimalle maiyetinden biri tarafından manzum bir şekilde kaleme alınan sefaretnâmesinde, resmî görevinden bahsederken, seyahatname üslubuna yakın olan bir tarzda Lehistan'a gidişini, yolculuk esnasında uğradığı yerleri anlatmakta, Lehistan'ın içerisinde bulunduğu durumla ilgili olarak geniş bilgiler vermektedir. Hacı Ali Ağa, kendisini Lehistan başkentinde değil, *Wschowa*'da kabul eden Leh Kralı'na, III. Osman'ın Lehistan ile süren dostluğun devamını istediğini bildirmiştir. Leh Kralı III. August da, III. Osman'ın Osmanlı tahtına çıkışından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve kendisi de barışın ve dostluğun devamı dileklerinde bulunmuştur.²⁵⁸ Lehistan ileri gelenleri de elçiye bu memnuniyeti belirtirler.²⁵⁹ Leh Kralı III. August, Hacı Ali Ağa'nın kabulünün ardından, cülus tebriki için Jan Karol Mniszech'i İstanbul'a atar. Aynı zamanda Hatman Jan Klemens Branicki kendi temsilcisi/ajanı Karol Malczewski'yi Avrupa'daki gelişmelerle ilgili nabız yoklamak ve Babiâli'nin dikkatini cereyan eden olaylara çekmek amacıyla İstanbul'a gönderir.²⁶⁰ 1740-1748 yılları arasında Avrupa'yı meşgul eden Avusturya Veraset Savaşı, *Aachen Antlaşması* (Aix-la-Chapelle, 1748) ile sonuçlanmış olsa da, antlaşma Avrupa devletlerini tatmin etmeyecektir. Sonuçta 1756'da Avrupa, yedi yıl sürecek olan yeni bir savaşa girer ve Rusya Silezya'yı da alan Prusya'nın Lehistan'a doğru genişlemesinden endişe ederek Avusturya ile ittifakı lüzumlu bulur.²⁶¹ Prusya'nın Babiâli'yi bu savaşta yanına çekme çabalarına karşı Sadrazam Koca Ragıp Paşa temkinli davranmıştır. Avrupa'nın bu karışık yıllarında, Osmanlı tahtına III. Mustafa (1757-1774) geçer. Bu taht değişikliğinde de mutad olduğu üzere yeni sultanın tahta çıkışını bildirmek için elçi Mehmed Ağa Lehistan'a gitmiştir.²⁶² Mehmed Ağa'nın

²⁵⁷ Hill (1967: 500-505)

²⁵⁸ Abdurrahman Şeref (1327: 793-794)

²⁵⁹ BOA, A.DVN.DVE (8), 168/15.

²⁶⁰ BOA, A.DVN.DVE (8), 168/20; Konopczyński (1936a: 157-161)

²⁶¹ Uzunçarşılı (1995/IV-I: 351-352)

²⁶² Mehmed Ağa'nın elçiliği ve sefaretnâmesi için bkz. Topaktaş (2007) Hatta bu elçilik Mehmed Ağa'nın kâtibi Ebubekir Meramî Efendi'nin Lehistan Başbakanı Brühl'ün karısı Maria'ya aşkına sahne olmuştur. Bkz. Topaktaş (2006)

dönüşünü müteakiben 1759'da Leh elçisi Józef Antoni Podoski III. Mustafa'ya cülus kutlaması için İstanbul'a gelmiştir.²⁶³

1.2.3. Poniatowski'nin Kral Seçilmesi ve Babiâli (1763-1766)

Yediyıl Savaşları'nın (1756-1763) kapandığı 1763 yılında Ahmed Resmî Efendi Avrupa'da olup bitenleri anlamak ve özellikle Prusya-Rusya ilişkilerinin iç yüzünü öğrenmek üzere Prusya'ya giderken²⁶⁴, Lehlere Babiâli'nin himayesi teminatını verecek²⁶⁵ ve Lehistan'da olup bitenlere dair bilgi toplayacaktır.²⁶⁶ Zira bu esnada ölen Lehistan Kralı III. August'un yerine kimin kral seçileceği meselesi Avrupa'nın ortak derdi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti seçimlerde tarafsızlığını ilân etmiş,²⁶⁷ Rusya'nın desteklediği son Leh Kralı olacak olan Poniatowski'nin (XII. Karl ile Poltava Savaşı sonrası İstanbul'da onun elçisi olarak bulunan Stanisław Poniatowski'nin oğlu²⁶⁸) krallığına olumlu bakmamış; ancak seçilmesine mani olamamıştır.²⁶⁹ Sadece, Prusya ve Rusya'nın da dillendirdiği²⁷⁰ -Çariçe'nin kendi amaçları için en iyi namzet olarak gördüğü kişiyi işaret ederek (Poniatowski), Lehistan tahtına Leh asıllı birinin geçirilmesini uygun gördüğünü²⁷¹- Rus yanlısı birinin geçirilmesini istemediğini belirtmiş, Rusya'nın Lehistan'dan askerini çekmesini Rus elçisine verdiği bir nota ile bildirmiş²⁷² ve gelişmeleri çeşitli kanallar vasıtasıyla yakından takip etmiştir.²⁷³ 1755-

²⁶³ Aynı zamanda Podoski, Prusya'ya karşı III. August'un Osmanlı Devleti'nden destek almaya çalışma görevini de üstlenmiştir. Bkz. Konopczyński (1936a: 165); Gierowski, Leszczyński (1966: 385)

²⁶⁴ Yediyıl Savaşları dolayısıyla II. Friedrich (1740-1786), Osmanlı Devleti ile ittifak kurmak istemişti. Ancak bunun Osmanlı Devleti'ne hiçbir fayda sağlamayacağını düşünen Sadrazam Koca Ragıp Paşa, Prusya'nın bu isteğine temkinli yaklaşmıştı. Prusya da artık Avrupa güç oyunlarına dahil olmuştu. Potansiyel Rus ve Avusturya tehdidine karşı Babiâli'yi uygun partner olarak seçmişti. Daha 1750'lerde Fransa elçisi Desallieus vasıtasıyla Babiâli ile diplomatik ilişkiler kuran Prusya, İsveç'ten de destek almaktaydı. Desallieus'un ölümüyle atanan ve gizlice tüccar kılığında ve III. Mustafa'ya cülus tebrikine gelen Karl Adolf von Rexin, bundan sonra Prusya elçisi sıfatıyla İstanbul'da faaliyetlere başladı. Silezya konusundaki Avusturya-Prusya rekabeti, Avrupa'da Habsburg ve Bourbon rekabetini ikinci plana itmiş ve Avusturya'yı Fransa'ya yaklaştırmıştı. Bkz. Karamuk (1975: 139-146)

²⁶⁵ Ahmed Refik (1333: 6); Soloviev (1998: 90)

²⁶⁶ 1730-1763 arası Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki diplomatik ilişkilerin ayrıntılarına sefâretnâmeler odaklı olarak bkz. Topaktaş (2005)

²⁶⁷ Aksan (1997: 117), (2011: 145)

²⁶⁸ Bkz. Zinkeisen (2011/5: 266-319); Jorga (2005/4: 253-256)

²⁶⁹ Bkz. *Avrupa'ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır* (2012: 8) Babiâli, Poniatowski'nin adaylığını desteklemediğini resmen açıklamıştır. Bkz. Michalski (1982: 493)

²⁷⁰ Bkz. Soloviev (1998: 64-69); Ahmed Refik (1333: 7); Madariaga (2003: 189-192) Bu dönemde Rusya, Prusya ile Lehistan meselesi için antlaşmaya varsa da bu, eski partneri Avusturya'nın pek hoşuna gitmez. Zira Avusturya-Prusya rekabeti ve husumeti yüzyıl boyunca sürecektir. Bkz. Beales (2008: 275-276)

²⁷¹ Michalski (2005: 269)

²⁷² Topaktaş (2011c: 190); Tansel (1950: 491); Schmitt (1868/I: 281-282)

1758 yıllarında St. Petersburg’da İngiltere ve ardından Saksonya elçisi olarak bulunan Stanisław Poniatowski, aynı zamanda müstakbel Rus Çariçesi II. Katerina ile bir gönül macerası da yaşamıştır.²⁷⁴ Bu zaman zarfında kurduğu bağlantılar, Poniatowski’nin en güçlü kral adayı olarak belirmesini ve II. Katerina tarafından desteklenmesini sağlayacaktır. Fakat Babiâli, Poniatowski’yi kendi politik çıkarlarına uygun düşmediğinden Lehistan tahtında istememektedir.

Lehistan Pryması ve Kral Vekili II. Władysław Aleksander Łubieński ve Hatman Jan Klemens Branicki, İstanbul’da bulunan Leh Kapı Kethüdası Stankiewicz (İstankiyoviç) vasıtasıyla 5 Ekim 1763’te kralları III. August’un öldüğünü haber verir. Bunun yanında yeni kral seçiminde Lehistan’ın “serbestiyetinin” sağlanması hususunda bütün Avrupa’dan aynı davranışın beklendiğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin Karlofça Antlaşması uyarınca devam ettirilmesi istenir.²⁷⁵ Aynı temennileri içeren bir mektup Sadrazam’a da iletilmiş²⁷⁶, Osmanlı Devleti adına Sadrazam Mustafa Paşa, Lehistan Pryması’na ve Branicki’ye cevabî bir mektup göndererek III. August’un vefatının öğrenildiği ve Stankiewicz’in kabul edildiği ve mevcut antlaşmalar uyarınca davranılıp kral seçimi konusunda Lehistan’ın serbestiyetine riayet edileceği bildirilmiştir.²⁷⁷ Bu gelişme karşısında ilk olarak Avrupa’nın Lehistan kral seçimine bakışını öğrenmek için Divan Tercümanı’ndan İstanbul’daki elçiliklerden bilgi toplaması istenir.²⁷⁸ Ayrıca Prusya, Rusya ve Fransa elçileriyle mükâlemeler yoluyla bilgi alınır.²⁷⁹ Gerçekte Poniatowski’ye muhalif grubun başı Branicki ve diğerlerinin Rusya karşıtı bir mektupla²⁸⁰ İstanbul’a gönderdiği Stankiewicz, Sadrazam’ın Branicki’ye birlik olmalarını öneren mektubu ile geri döner.²⁸¹ Bu esnada Poniatowski’yi destekleyen grup da İstanbul’daki Rus elçisi Obreskov vasıtasıyla bir mektup göndererek Osmanlı

²⁷³ Fransa elçisi bu kanallardan biridir. Diğer devletlerin bu konudaki faaliyetlerini Osmanlı Devleti’ne aktarmıştır. Mesela bkz. BOA, CH: 179/8938.

²⁷⁴ Michalski (2009: 17-20)

²⁷⁵ BOA, A.DVNS.NMH-d, 8: 499 ve A.DVN.DVE. (8), 168/67. Gönderilen bu mektubun Lehistan’da hazırlanan Fransızca müsvette kopyası da günümüze ulaşmıştır. Bkz. B. Czart., rkps. 617, 419.

²⁷⁶ BOA, A.DVNS.NMH-d, 17: 59.

²⁷⁷ B. Czart., rkps. 606, 230-231. (Mektup, Leh tercümanlarca Osmanlıca olarak aynen kayıt altına alınmış nüshadır.) Fransızca özeti için bkz. B. Czart., rkps. 606, 233-234. Stankiewicz’in mektuplarını Hammer de verir. Hammer (1994/VIII: 556-565) ayrıca bkz. Zaleski (1870: 118-122)

²⁷⁸ Tercümanın hazırlayıp sunduğu tahriri Tansel aktarır. Bkz. Tansel (1945: 72-73)

²⁷⁹ Bkz. BOA, CH: 63/3104, 179/8938.

²⁸⁰ Bkz. BOA A.DVN.DVE (8), 168/50; Hammer (1994/VIII: 558-559)

²⁸¹ Zaleski B. (1870: 114-120); Soloviev (1998: 71-72); Hammer (1994/VIII: 359-361, 557-563). Zinkeisen (2011/V: 631) Stankiewicz’in elçiliğini değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Czepe (2004)

Devleti'nden yardım isteyen gruptan şikâyetle Ruslardan memnun olduklarını bildirmiştir.²⁸² Seçim esnasında Babiâli, olaylara fiilen karışmak yerine yakından takip etmeyi yeğlemektedir. Ancak Baş Hatman Branicki'ye yazılan mektupla Rusya'nın Lehistan'a girmesi durumunda nasıl hareket edileceğine dair görüş teatisinin yapılması ihmal edilmemiştir.²⁸³ Sonuçta İstanbul'un Varşova'da olup bitenlere fiilen müdahale etmeyişi ister istemez Rusya'nın işine yarayacaktır.²⁸⁴ St. Petersburg, bu sırada söz konusu Rus-İngiliz ittifakı yoluyla İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemek istese de bunun Levant ticaretine vereceği zararlar ve Rusya'ya bu konuda yardım etmenin İngiltere'ye hiçbir fayda sağlamayacağı gerçeği, St. Petersburg'un bu politikasının Londra'da pek kabul görmemesine yol açmıştır.²⁸⁵ Fakat Çariçe II. Katerina'nın Büyük Friedrich ile Poniatowski'yi destekleme konusunda hemfikir olması, Varşova'da iki ülke elçilerinin ortak koordinasyonu ile seçimi kolaylaştıracaktır.²⁸⁶ Seçim, hak ve hürriyetleri koruma bahanesiyle seçimlere karışan²⁸⁷, "liberum vetonun" korunmasına yönelik hareket eden²⁸⁸ Rusya'nın ve Varşova'daki Rus elçisinin nüfuzu altında yapılır ve Stanisław Poniatowski 7 Eylül 1764'te Lehistan Kralı ve Litvanya Büyük Dükü olur ve Stanisław August Poniatowski namıyla taç giyer.²⁸⁹ Son Leh kralı çoğunluğun oyuyla kral olmuştur. Ancak Rusya'nın desteği olmaksızın tahta çıkamayacağı da açıktır.²⁹⁰ Fakat II. Katerina Poniatowski'nin taç giyme merasiminden sonra dahi askerlerini Lehistan topraklarından çekmeyecektir. Bunu muhtemelen Lehistan'da düşündüğü değişiklikler için elzem görmektedir.²⁹¹

Seçimden sonra Poniatowski'yi Avrupa devletlerinin yeni Lehistan kralı olarak tanıması hadisesinde, Rusya ve Prusya tanımayı hemen gerçekleştirirken, Osmanlı Devleti iki

²⁸² Bkz. BOA A.DVN.DVE (8), 168/53; Mustafa Kesbî (2002: 68-71); Tansel (1950: 491)

²⁸³ Bkz. BOA, CH: 154/7687.

²⁸⁴ Baykal (1941: 150)

²⁸⁵ Anderson (1965: 255-256)

²⁸⁶ Bkz. Soloviev (1998: 72-84, 144-150) Ayrıca İstanbul'daki Rus elçisi Obreskov da Soloviev'in bildirdiği üzere bazı kişileri kazanmak için maddî sarfiyatta bile bulunmuştu. Ayrıca Saksonyalı bir adayın Lehistan'da irsî bir krallığı getireceği propagandasını yapmıştı. Bkz. Soloviev (1998: 91-92)

²⁸⁷ Zielińska (2005: 543)

²⁸⁸ Bkz. Zielińska (2004: 63-88) Liberum veto, Lehistan'da Sejm'deki vekillerin yapılacak oylamada aksi yönde oy kullanması, karşı çıkması ve bir kişinin dahi bu hakkı kullanması dolayısıyla oylamanın iptaline ve karar alamamasına sebep olan uygulamadır. Liberum veto için bkz. Konopczyński (2002)

²⁸⁹ Soloviev (1998: 153-154); Rostworowski (1966: 44); Zamoyski (1992: 100); Zielińska (1997: 100-101); Topaktaş (2011c: 192)

²⁹⁰ Rostworowski (1966: 44)

²⁹¹ Beales (2008: 278-279)

yıllık bir geciktirmenin sonunda Leh elçisi Aleksandrowicz'i uzun süre sınırda beklettikten sonra 1766'da tanır.²⁹² Bu zaman zarfında da Poniatowski'nin tahttan indirilip indirilemeyeceğinin soruşturmasını yapmıştır.²⁹³ Fransa, Osmanlı Devleti tanımadığı sürece Fransa'nın da Poniatowski'yi tanımayacağını ve eğer bir Osmanlı-Rus savaşı meydana gelirse, kendilerinin Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini belirtmektedir.²⁹⁴ Fakat bu esnalarda Fransa'nın odaklandığı noktanın koloniyal savaşlar ve İngiltere ve İspanya ile olan husumet oluşu dolayısıyla Lehistan ve Osmanlı Devleti istikametinden uzaklaştığı görülür.²⁹⁵ Bütün bu şartlar altında Osmanlı Devleti Poniatowski'yi hemen tanıma yoluna gitmemiş ve tanımayı 1766'ya kadar geciktirmiştir.²⁹⁶ Fransa da uzun süre Poniatowski'nin krallığını tanımamıştır.²⁹⁷ İstanbul'da Aleksandrowicz'e soğuk bir karşılama ve kabul gerçekleştirilir.²⁹⁸ Leh elçisi ile Poniatowski'nin III. Mustafa ve Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'ya hitaben gönderdiği mektuplarda, kendisinin Leh kralı olarak seçildiği ilân edilmekte ve Aleksandrowicz'i elçi olarak atadığı belirtilmektedir.²⁹⁹ Bu mektuba cevap olarak Poniatowski'ye gönderilen mektupta ise elçinin gelişiyle Poniatowski'nin kral olduğunun öğrenildiği, mevcut antlaşmalara riayet edilmesi gibi konular yer alırken, tebrik edilmemekte ve oldukça resmî ve soğuk ifadelerle yer verilmektedir.³⁰⁰ İki devlet arasında esen bu soğuk rüzgarın ardından Lehistan, ilişkileri gönderdiği elçilerle yumuşatır. 1766'da III. Mustafa ve Sadrazam'ın Lehistan'a gönderdikleri mektuplarla ilişkilerin normalleşmeye başlayacaktır.³⁰¹ Aynı zamanda 1766'da İstanbul'da ilk

²⁹² Hammer (1994/VIII: 361-363); Jorga (2005/IV: 379-380); Schmitt (1869/II: 5-8); Zaleski (1870: 124); Moszczyński (1858: 9-98); Dutkiewicz (1934: 7-8); Konopczyński (1936a: 181-193); Lubomirski (1971: 43, 49); Michalski (1982: 541-545) Elçinin kabulüne Fransız perspektifinden bakan bir eser olarak bkz. Marsangy (1894/II: 296-302)

²⁹³ Marsangy (1894: 275-290)

²⁹⁴ BOA, CH: 28/1386; Soloviev (1998: 172)

²⁹⁵ Anderson (1965: 258-259)

²⁹⁶ Topaktaş (2011c: 193); Schmitt (1880/III: 215-218); Hammer (1994/VIII: 578); Michalski (2005: 271, 283) Michalski, Osmanlı Devleti'nin bu seçim sürecinde Lehistan meselesi konusunda tamamen acizlik ve olayların içerisinde yer alma konusunda kötü bir manzara çizdiğini söylese de (bkz. Michalski (1982: 502)) Osmanlı Devleti'nin fiilen seçimlere karışmaması, olaylardan bîhaber oluşunu doğrulamamaktadır. Osmanlı sarayı seçim sürecini yakından ve ciddî bir şekilde takip etmiştir. Bkz. Topaktaş (2011c)

²⁹⁷ Michalski (2009: 26-28); Scott (1975: 385)

²⁹⁸ Hammer (1994/VIII: 361-363)

²⁹⁹ BOA, A.DVNS.NMH-d, 8: 520; 17: 67-68; Mustafa Kesbî (2002: 305-307) Bu mektupla ilgili olarak Özer, Poniatowski'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nden destek almaya çalıştığını belirtse de mektup tamamen resmî kraliyet mektubu olup tahta çıkış, aradaki dostluğun devamına ilişkin klasik sözler ve Aleksandrowicz'in elçi olarak atandığı üzerinedir. Bkz. Özer (2008: 12)

³⁰⁰ BOA, A.DVNS.NMH-d, 8: 520-521.

³⁰¹ Bu mektupların Lehçesi için bkz. Zaleski (1870: 162-164)

Şarkiyat Okulu'nu (Szkola Orientalna) açmış ve 1776'ya kadar elçisi Zygmunt de Everhardt vasıtasıyla hem bu okulun işlerini hem de ticarî ilişkileri geliştirmiştir.

1.2.4. Bar Konfederasyonu ve Rusya'yla Savaş (1768-1774)

Seçimden sonra ülke içerisinde çeşitli reformlara girişen aydınlanma çağına uyan bir profille Poniatowski³⁰², aslında Rusya'nın gerçek niyetini daha 1766'da anlar.³⁰³ Rusya'nın dış politika mimarı Nikita Panin, kendi tahayyülündeki "kuzey sistemini" uyarlamak için başta Lehistan olmak üzere Danimarka, İsveç ve İngiltere'yi bir oluşum içerisine sokma niyetindedir.³⁰⁴ Leh Kralı'nın bazı reform planlarından rahatsız olan bir kısım asilzade 1767'de Radom'da konfederasyon kurmuşlardır. Karol Radziwiłł'ın başı çektiği asiller, planlanan reformlarla haklarının kısıtlanmasına karşı çıkmıştır. Rus elçisi Nikolay Repnin ciddî manada Radom konfederasyonunun yönlendiricisidir.³⁰⁵ Fakat Sejm, Leh politik sisteminin Rus garantisi altında olmasını, Ortodoks ve Protestanlara eşit haklar verilmesini, kardinal kanunlarını, liberum vetoyu ve seçilmiş monarşik sistemi kabul etmiştir.³⁰⁶ Bunu müteakıp bu gelişmelerden rahatsız olan ve reformlara muhalefet eden bir grup Leh asilzade Bar Konfederasyonu'nu oluşturur.³⁰⁷ 1768'de Lehistan içerisindeki Rus karşıtlarından ve Gayrı-Katolik muhaliflerden mürekkep Bar Konfederasyonu'na bağlı bir kısım Lehin Osmanlı topraklarına sığınmasıyla kıvılcım alan ateş, Osmanlı Devleti'ni Küçük Kaynarca'ya sebep olacak büyük bir savaşa girişmesine neden olmuştur. Ancak uzun süredir Rusya'nın siyasetinden duyulan rahatsızlık bu savaşın ilânında yatan en gerçekçi sebep olmalıdır.³⁰⁸ Sadece Bar konfederatlarına Osmanlı toprağında saldırı, fişegi ateşleyen kıvılcım olmuştur. Osmanlı Devleti, Rusya'nın emelinin Lehistan'ın hallinden sonra Avrupa'ya daha da yaklaşarak Osmanlı Devleti'ne daha açık bir şekilde saldırı imkânı bulmak olduğunun

³⁰² Poniatowski'nin aydınlanmacı görüşleri üzerine bkz. Butterwick (2001: 193-218); (2010:233-262)

³⁰³ Bkz. Mouy (1875: 426-427)

³⁰⁴ Ragsdale (2006: 509)

³⁰⁵ Bkz. Schmitt (1869/II: 154 vd.); (1880/III: 15 vd.); Lubomirski (1971); Stiles (1991: 73-74) Bu dönemdeki olaylara Fransa elçisinin raporundan bkz. AMAEF, Paris, Mémoires et Documents, Pologne: vol. 28: 73-vd.

³⁰⁶ Zielińska (1997: 102)

³⁰⁷ Bar Konfederasyonu ile ilgili olarak bkz. Konopczyński (1991); Soloviev (1986: 72-108)

³⁰⁸ Tansel de Osmanlı sınırları boyunda Rusların birtakım kaleler yapmalarını ve gösterdikleri faaliyetleri bu savaşın en büyük sebebi sayar. Diğer bir sebep ise Lehistan meselesidir. Bkz. Tansel (1950: 475-476) Ayrıca Edib tarihine bkz. Çalışkan (2000: 16-20, 33-35)

farkındadır.³⁰⁹ Fransa, Yediyıl Savaşları'nın Osmanlı Devleti'ni Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşa sokma politikaları gütmüş; ancak başaramamıştı. Bu sefer 1768-1774 Savaşı patlak vereceği zamanlarda Fransa Dışişleri Bakanı Etienne François duc de Choiseul tekrardan elçisi Vergennes vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni Lehistan meselesi yönünde teşvik etmekte, İsveç'i de cesaretlendirmektedir. Böylece Fransa'nın hesabına göre Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti ve İsveç ile uğraşacağı için İngiltere'ye yardım edemeyecektir.³¹⁰ Vergennes'in çabalarından değil ama Osmanlı erkânının ve devletin içerisindeki dinamiklerin etkisiyle Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa girer. Aynı zamanda II. Friedrich'in son birkaç yıldır Osmanlı Devleti'ni Rusya ile ilgili olarak uyarıları ve hatta ittifak isteği doğmuştur. Bu dönemde Rus ordusu karşısında Osmanlı Devleti'nin siyasî bir müttefiki de yoktur. Prusya elçisi Rexin Osmanlı Devleti'yle bu yönde bir ilişki kurmak için İstanbul'a gelmiştir. Ancak Osmanlı Devleti uluslararası camiada oluşan yeni durumlar karşısında Friedrich'in tekliflerine temkinli davranır ve ittifak kurulamaz. Zaten Friedrich 1762'de Katerina ile bir ittifak yaparak Osmanlı aleyhine maddeler de içen bir antlaşmaya imza atarak İstanbul ile olan ilişkilerini baltalamıştır.³¹¹ Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın 1763'te ölümünden sonra artık Avrupa'da dengeler değiştiği için ve Friedrich'in ittifak konusundaki anlaşılmaz tavırları dolayısıyla 1768 Savaşı öncesi Prusya'dan faydalanılamayacaktır. Ahmed Resmî Efendi'nin Berlin elçiliği de Friedrich'in gerçek yüzünü görmeye yetmiştir.³¹²

Rusya'nın çeşitli bahanelerle Lehistan'a asker sokması, Osmanlı Devleti'ni endişelendirmektedir. Diğer taraftan Protestan ve Ortodokslardan müteşekkil bir *dissident* (iftirakçılar/muarızîn) grubu *Genel Konfederasyon* adıyla bir cephe oluşturur.³¹³ Katerina'nın Ortodoks cemaatle ilgili destek ve istekleri karşısında da Lehistan içerisindeki hizipleşmeler artar.³¹⁴ *Liberum vetonun* da kaldırılmasını isteyen ve Rusya ve Prusya tarafından desteklenen muarızların (dissidentler) Çariçe'den yardım istemesi, Katerina'nın işini kolaylaştırır.³¹⁵ Varşova'daki İngiliz elçisi Wroughton'un

³⁰⁹ Tansel (1945: 70)

³¹⁰ Sorel (1898: 20)

³¹¹ İttifakın maddeleri için bkz. Smitt (1861: 159-165)

³¹² Bu dönemde Prusya ile yaşanan gelişmeler için bkz. Karamuk (1975: 146-153); Beydilli (1985: 25-95)

³¹³ Zienkeisen (2011/V: 634); Baykal (1941: 151); Lewitter (1965: 339-340)

³¹⁴ Soloviev (1986: 115-146); Markiewicz (2006: 662-664) Vernadsky (1936: 262-264); Riasanovsky (1993: 268)

³¹⁵ Smitt (1861: 118)

dediği üzere muarızların haklarını koruma bahanesi aslında Lehistan'da istedikleri gibi bir hükümeti kurmak amacını gütmektedir.³¹⁶ 1767'de toplanan Sejm'de muarızların hakları Rusya ve Prusya'nın da destekleriyle kabul edilmiştir. Bu gelişme üzerine Kamanice Piskaposu Adam Stanisław Krasinski, Kraliyet Mareşal Yardımcısı Jerzy August Mnischech, Kraliyet Genel Konfederasyonu Komutanı Joachim Potocki, Konfederasyon Ordusu Birlikleri Mareşali Józef Puławski ve Litvanya Genel Konfederasyonu Komutanı Michał Jan Pac gibi isimlerin başı çektiği Bar Konfederasyonu, Lehistan içerisinde Poniatowski'nin Rusya ile münasebetlerinden rahatsız olan asilzadelerden mürekkep *vatanperver-katolik* bir kesim olarak Genel Konfederasyon'a karşı 1768'de oluşturulur.³¹⁷ Bu konfederasyon kralın tahttan indirilmesi, muarızlara verilecek hakların iptali, Ruslardan ülkenin temizlenmesiyle beraber Lehistan'ın tekrar özgürlüğüne kavuşmasını istemektedir. Bu esnada Bar konfederatlarıyla yerli Ortodoks köylülerden oluşan eşkıya *haydamaklar* arasında çatışmalar çıkar. Ardından Bar konfederatlarına Rus askerlerinin saldırısı ve aradaki mücadelelerin Kırım Hanlığı toprağı olan Balta kasabasına sirayet etmesi Osmanlı Devleti için kabul edilmez bir durumdur. Bar Konfederasyonu'nu temsilen yazılan mektupla Balta Muhafızı Yakup Ağa³¹⁸ Babiâli'den yardım ister.³¹⁹ Gerilen tansiyon karşısında savaş çıkması ihtimali yükselmiştir. Ayrıca Rusya Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da da tahrikkâr hareketlerde bulunmaktadır.³²⁰ Bu gelişmeler ertesinde Rus elçisi Obreskov'la görüşen yeni Sadrazam Hamza Paşa, Babiâli'nin isteklerini bildirir: Rusya'nın Lehistan'dan çekilmesi, Lehistan içişlerine karışmaması, Osmanlı Devleti ile antlaşmalarına sadık kalması, Danimarka, Prusya, İngiltere ve İsveç'e kefalet ödemesi. Ancak Rus elçisi oyalama taktiklerine girişince, Osmanlı Devleti 6 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş ilân etmiş³²¹ ve 1769 baharında "Leh Seferi"ne çıkılacağını

³¹⁶ *Un Ancien Diplomate en Orient* (1869: 18)

³¹⁷ Bkz. Soloviev (1986: 163-173); Schmitt (1880/III: 22-vd.)

³¹⁸ Konopczyński (1991: 186); Tansel (1945: 78)

³¹⁹ "Evvelâ Lehlüden Potovski nâmında bir derbeder üç beş yüz nefer ile sâye-i Devlet-i 'Aliyye'ye gelip büyük kırmızı Frengî mühürler ile mühürlü mahzar-güne kâğıdlar getirip "Leh cumhûru öteden berü Devlet-i 'Aliyye himâyetinde dâhil ve Karlofça Musâlahası şartınca serbest olup âherden ta'arruz iktizâ etmez iken şimdi Moskovlu diyârimızı pây-mâl eyledi, Devlet-i 'Aliyye'den inâyet ricâ ederiz" deyü feryâd eyledi..." Ahmed Resmî Efendi (2011: 53-54) Yakub Ağa dışında Stefan Makowiecki de Bar Konfederasyonu elçisi olarak İstanbul'a gelecektir. Bkz. Konopczyński (1991: 38, 100)

³²⁰ Köse (2006: 9)

³²¹ Soloviev (1986: 184-186); Zinkeisen (2011/V: 638-639); Rostworowski (2004: 451)

bildirmiştir.³²² Savaş beyannamesinde Rusya'nın mevcut antlaşmalara uymaması dışında, Karlofça Antlaşması gereği Osmanlı Devleti'nin Lehistan'ı korumayı taahhüt ettiği ve Bar konfederatlarından Potocki ve Krasinski'nin ülkelerinin korunması yönünde talepte bulunmaları da harbe sebep olan hadiselerden gösterilmektedir.³²³ Bar konfederatları, öncelikle Rusların Lehistan'daki faaliyetlerini vurgulayarak, kendilerine destek verilmesine ve elçilerinin kabulüne dair mektupları İstanbul ve Bahçesaray'a göndererek irtibata geçerler.³²⁴ Daha sonra Joachim Potocki ile Han Tepesi'nde görüşen Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Rusya'ya yardım eden Lehistan'ın topraklarına da girme kararı alır, Potocki ise Lehistan topraklarında erzak tedariki konusunda teminat sözü verir.³²⁵ Aynı zamanda konfederatlar, Fransa'nın da desteğini almaktadır.³²⁶ Fransa'nın verdiği bu maddî ve manevî destekten Kral Poniatowski oldukça rahatsızdır.³²⁷ Fransız temsilcisi Châteaufort, Bar konfederatlarının bulunduğu bölgede temaslarda bulunur.³²⁸ Fransa, İstanbul'daki elçisi Saint Priest de Lehistan'a yardım ve teşvik yönünde emirler almaktadır.³²⁹ 16 Aralık 1768'de Fransa'nın garantisi altında resmî olmayan bir Leh (Bar Konfederasyonu)-Osmanlı-Kırım ittifakı yapılır.³³⁰ Buna göre Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, Lehistan eski sistemine dönene dek Rusya ile barış yapmayacaklarına dair söz vermektedir. Ayrıca Prut Antlaşması'na uygun şartlarda Lehistan'ın bağımsızlığı garanti altına alınacaktır.³³¹ Buna mukabil Podolya Eyaleti'nin Osmanlı Devleti'ne verilmesi öngörülmüyordu.³³² İngiltere Kralı III. George'un arabuluculuk teklifleri ve Osmanlı'nın Bar hadisesindeki zararının tazminini sağlayacağını söylemesi

³²² TSMA, No: E. 2380/158; Anafarta (1979: 50); Kethüda Said Efendi (1999: 6-7) Bu seferi, İstanbul'daki İngiliz elçisi yakından takip etmişti. Bkz. NA, SP: 88/96-110.

³²³ Bkz. TSMA, E. 2380/158; Bozkurt, F., Arslantürk (2012: 71-73)

³²⁴ Bkz. Bozkurt, F., Arslantürk (2012: 66-68)

³²⁵ Vasıf'a atıfta bulunarak bkz. Hammer (1994/VIII: 426-427); Jorga (2005/IV 397-399); Schmitt (1888/III: 280-286); Konopczyński (1936a: 219-221); Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi (1980/II-B: 13-14); Kethüda Said Efendi (1999: 7-9); Ahmed Câvid (2004: 312-317); Çalışkan (2000: 27-33); Bozkurt, F., Arslantürk (2012: 73-76)

³²⁶ Black (1990b: 122-123); Butterwick (2012: 78-79)

³²⁷ Bkz. Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, *Correspondance Relative aux Partages de la Pologne* (1897: 4-6)

³²⁸ Bkz. Schmitt (1880/III: 262)

³²⁹ Bkz. Duparc (1969: 427-465)

³³⁰ Bu dönemde Baron de Tott Kırım'da bulunmaktadır ve Fransa adına Kırım Hanlığı'nı Ruslara karşı kıskırtmak üzere faaliyetlerde bulunmaktadır. Bkz. Konopczyński (1991: 185-188)

³³¹ Konopczyński (1991: 184-187)

³³² Bazı kaynakların belirttiğine göre Bar konfederatları, Osmanlı Devleti'ne bu iyilikleri karşılığında Kamanıçe'yi bırakmayı taahhüt etmişti. Hatta Lehistan üzerinde bir Osmanlı süzerenliği dahi konuşuluyordu. Bkz. Smitt (1861: 143-144); Uzunçarşılı (1995/IV-1: 362, 365)

savaşın önlenmesi yönünde hiçbir işe yaramayacaktır.³³³ Savaş başlarında bir kısım Leh soylusu da Rusya ile birlikte savaşa dahil olmayı düşünse de bu gerçekleşmeyecektir.³³⁴ 1769-1770 yıllarında Rusya'nın genişlemesi karşısında bir araya gelen Prusya ve Avusturya, 1770'ten itibaren iki ülke arasında arabuluculuk teklif etmiştir.³³⁵ Rusya'ya karşı savaş taraftarı Kaunitz'e rağmen Avusturya, Rusya'nın gidişatından Prusya'ya nazaran daha çok endişeli olsa da ne Prusya ve ne de Avusturya'nın faaliyetleri gerçekten savaşıma yönünde olacaktır.³³⁶ 1771'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında işbirliğini öngören bir mutabakat hazırlanır.³³⁷ 1771'de Rusçuk'tan François de Saint Priest'e yazan Potocki, Sultan ve diğer erkânla yaptığı görüşmelerden bahisle savaşta yapılabilecek manevraları tartışmıştır.³³⁸ Konfederat liderleri para yardımı sağlamak için İstanbul'la sıkı irtibat halindedir.³³⁹ 1772'ye kadar mukavemetlerini sürdüren ve sayıları 1500'ü bulan³⁴⁰ Bar konfederatlarına başta Osmanlı Devleti ve Fransa maddî manevî destek verecektir.³⁴¹ Ancak bu durum Ahmed Resmî Efendi'nin deyimiyle hiç bir işe yaramayacaktır.³⁴² Diğer taraftan Osmanlı Devleti Lehistan için bu

³³³ Uzunçarşılı (1995/IV-1: 368-371); Anderson (1954: 41-42)

³³⁴ Bkz. *Korespondencja między Stanisławem Augustem a Ksawerym Branickim r. 1768* (1872: 115 vd.) Ayrıca bkz. Tansel (1941: 82-83)

³³⁵ Black (1990b: 123-124)

³³⁶ Bkz. Beales (2008:280-292) Ayrıca Viyana'nın elçisi Thugut'un raporunu referans gösteren Hammer'in belirttiği göre 1770'te Reisülküttab İsmail Raif Efendi, Thugut'a Lehistan'ı paylaşmayı teklif etmiştir. Thugut ise bunun için uygun ortam olmadığı cevabını vermiştir. "... Eğer Ruslar Polonya'dan çıkarılırsa Avusturya İmparatorluğu dilediği gibi hareket edebilir, dilerse Lehistan tahtına kendi istediği bir kralı oturtur, dilerse bu ülkeyi Osmanlı Devleti ile paylaşabilir." Hammer, Reisülküttab İsmail Raif Efendi'nin söylediği bu sözlerin 24 Mart 1770 tarihli Thugut'un raporunda geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Hammer (1994/VIII: 461-464) Sorel de buna dair aynı şeyleri yazar. Bkz. Sorel (1898: 88-89) Fakat antlaşma metninde Lehistan'ı paylaşım ifadesi bulunmamaktadır.

³³⁷ Bkz. Testa (1898/IX: 117-121); Sorel (1898: 150-155) Bu muahede Avusturya hükümdarı tarafından tasdik edilmemiştir. Fakat yapılan bu gizli antlaşmaya binaen Avusturya, savaş sonrasında bir oldubittiye getirerek Bukovina'yı da elde eder. Bkz. *Relatiile Româno-Ottomane (1711-1821): Documente Tureşti* (1984:465-467); Uzunçarşılı (1995/IV-1: 426-427)

³³⁸ Hurmuzaki (1886/I-supplement: 832-833)

³³⁹ Bkz. Schmitt (1880/III: 365-375)

³⁴⁰ Zinkeisen (2011/V: 643)

³⁴¹ Bazylow, Wiczorkiewicz (2005: 170-171); Hammer (1994/VIII: 467-468); Jorga (2005/IV: 400) Mevcut kayıtlar dahilinde 1770'te Osmanlı Devleti tarafından Potocki ve Krasinski'ye (Michalski (2009: 34)) Varna'daki ikametleri esnasında günlüğü 150 guruştan 4250 kuruş verilmişti. Bkz. BOA, CH: 15/712. Aynı evrakı Kurat da doğrular. Bkz. Kurat (1936: 311) Ahmed Câvid 550 guruş olarak verir. Bkz. Ahmed Câvid (2004: 301-302)

³⁴² "... yüz yirmi iki tarihinde Şived kralının Devlet'i 'Aliyye'ye ilticâ sûretinde Bender'e gelmesi sebebi ile Moskov kralı Deli Petro'nun memâlik-i İslâma hücumu dağdağasında mücerreb ve ma'lûm olup ol makûle müdirlere iltifât olunmak münâsib değil iken Potovski dedikleri mekrûh sâye-i himâyete alınıp bin nefer etbâ'na ta'yinât-bahâ şehriyye otuz kırk kîse akçe verildiğinden başka aralık aralık karz tarikiyle hazîne-i pâdişâhîden altı yedi yüz kîse akçe alıp bir iş yaramadı." Ahmed Resmî Efendi (2011: 54); Ahmed Câvid (2004: 718) Ayrıca Potocki için yapın masraflar için bkz. BOA, D.BŞM.d-4072.

savaşa girdiğine vurgu yapsa da Lehistan Kralı Poniatowski, durumu “Osmanlı Devleti’nin krallığını Aleksandrowicz’in elçiliği ile tanımasına rağmen, bir kısım vatandaşının 1768’de ülkesine giren ve kralı tanımayı reddeden Türklerle bir olduğu” şeklinde yorumlayarak, bunu 1789 yılında dahi hatırlayacaktır.³⁴³ Hatta Rus elçisi Repnin’in Osmanlı Devleti’ne karşı savaşma teklifini değerlendiremeyeişini hayıflanarak hatırlamaktadır.³⁴⁴ Faaliyetlerini Osmanlı nezdinde sürdüren Bar Konfederasyonu, Poniatowski’nin tahtan indirilmesi yönündeki çabalarına Osmanlı Devleti’nden destek bulmak için 1769’da Roch Dołęga Lasocki’yi Boğdan’a gönderir.³⁴⁵ Daha sonraki zamanlarda ise yürütülen yoğun diplomatik faaliyetler dolayısıyla Mikołaj Kaleński ve ona eşlik eden Michał Czaromski konfederasyonun temsilcileri olarak gelecektir.³⁴⁶ Fakat konfederatlar 1772’de başarı sağlayamadan dağılacaktır. Poniatowski bu konfederatları kendisine geri çekmek için Fransa’nın aracılığını lüzumlu görmüştür.³⁴⁷ Fakat ilerleyen süreçte hepsinin Lehistan’a kazanımının mümkün olmadığı görülecektir.

1.2.5. Lehistan’ın Birinci Taksimi (1772)

Savaş esnasında 1772’de Lehistan daha ölmeden onun terekisini Prusya, Rusya ve Avusturya birinci kez paylaşır.³⁴⁸ Avusturya başlangıçta bu paylaşımdan nasiplenmeyi düşünmese de Kançıları Wenzel Anton von Kaunitz, Osmanlı-Rus Savaşı’nın uygun ortamı hazırladığı düşüncesiyle Prusya ve Rusya’nın Lehistan’dan bir kısım toprağın koparılması fikrine destek verecektir.³⁴⁹ Prusya ise *agrandissement* politikalarına da uyar bir durum olarak gördüğü bu fikre karşı olumlu bir tavır sergiler. Aslında üç paylaşımcı ortak bir *agrandissement* ile herkesin gönlünü hoş ederek Avrupa muvazenesini sarsmıyordur. Livonya, Belarus ve civarındaki bir kısım araziye Rusya’ya, Galiçya’daki Leh arazisinin, yani Küçük Lehistan’ın (małopolska) büyük bir kısmını Avusturya’ya ve Gdańsk ve Toruń hariç Lehistan’ın batıdaki bir kısım arazinin Prusya’ya geçmesi her üç devletin de çıkarlarını okşadığı için buldukları ilk fırsatta

³⁴³ Bkz. AGAD, ZP, 414: 599-600.

³⁴⁴ Zielińska (2010: 129)

³⁴⁵ Konopczyński (1991/I: 343-350); (1936a: 229, 247-258, 253)

³⁴⁶ Konopczyński (1991/II: 714-717); (1936a: 249-250, 252-254)

³⁴⁷ Bkz. *Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, Correspondance Relative aux Partages de la Pologne* (1897: 48-49)

³⁴⁸ Lehistan’ın birinci taksimi ile ilgili bkz. Sorel (1898); Padover (1935); Reddaway (1941a: 88-111); Kaplan (1962); Müller (2005); Konopczyński (2010)

³⁴⁹ Beales (2008: 294-299)

Lehistan'dan pay alacaklardır.³⁵⁰ Yediyıl Savaşları'ndan kısa bir süre sonra Avrupa çapında bir savaşın çıkması Prusya'nın işine gelmediği için her üç devletin birlikte Lehistan aleyhine genişlemesiyle durum dengelenecektir.³⁵¹ Poniatowski ancak bu noktada Büyük Friedrich ve II. Katerina'nın niyetlerini bütün acı gerçekliğiyle görmüştür.³⁵² Böylece aslında bir "Avrupa sorunu" olan Doğu Sorunu'nun ilk bölümü tamamlanır. Bundan sonra üç paylaşımcı devletin ilişkilerinin ortak bir yönü daha olacak, aynı zamanda Avrupa'nın büyük güçlerinin Lehistan'a yaklaşımı da değişecektir.³⁵³ Taksime karışmasa da Fransa, İsveç ve İngiltere'nin ciddî bir tepkide bulunmaya mecali olmaması da üç paylaşımcı devletin işini kolaylaştırır.³⁵⁴ Birinci taksimde Bar Konfederasyonu'nun da etkisi olmuştur.³⁵⁵ 1773'te toplanan Sejm, paylaşımı tanımak zorunda kalacaktır.³⁵⁶ Bundan sonra Poniatowski yaşanabilecek daha elim hadiselerin önüne geçmek için Çariçe ile daha iyi geçinmeye çalışmış ve hatta oğlunu St. Petersburg'a göndermiştir.³⁵⁷ Savaş halinde bulunan Babıâli ise Lehistan'ın taksimini ancak İstanbul'daki yabancı devlet elçileri vasıtasıyla takip etmekle yetinecektir.³⁵⁸ Bu durumda Poniatowski, seçiminden sonra zaten ülke içerisindeki *szlachtalarla*/soylularla planladığı ama yürütemediği reform hareketlerini, artık II. Katerina'nın gölgesinde çok daha zor şartlarda gerçekleştirmeye çalışacaktır.³⁵⁹ Taksim, bu isteğini neredeye imkânsız hale getirmiştir. Altı yıldır savaşan Osmanlı ordusu, 1774'te gelindiğinde artık barışa meyletmektedir. Bu esnada Szymon Kossakowski Sadrazam'ın karargahına gelerek, Lehistan (Bar) Konfederasyonu adına Kazimierz Puławski'nin İstanbul'a elçi olarak geleceğini bildirir.³⁶⁰ Ancak bu elçiye daha önceki konfederasyon elçileri gibi iyi bir karşılama yapılmayacağı gibi, Şumnu'da Osmanlı

³⁵⁰ Her ne kadar taksimi yapan devletler paylaşım ile birlikte toprak kazansalar da bu topraklarda yaşayan Leh nüfusla ilgili ilerde sorunlar yaşanacaktır. Buna dair Prusya örneği için bkz. Hagen (1976: 115-128)

³⁵¹ Wiesner-Hanks (2009: 481)

³⁵² Lehistan'ın parçalanmasına dair Rus perspektifini ve II. Katerina'nın politikalarını değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Stegny (2002)

³⁵³ Scott (2006: 166-167)

³⁵⁴ Bkz. Stiles (1991: 83); Black (1990b: 125); *Avrupa'ya Mensûb Olan Mizân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır* (2012: 16-17)

³⁵⁵ Bkz. Dukwicz (2010: 103-116)

³⁵⁶ Bkz. Poniatowski (1924/II: 92-194)

³⁵⁷ Michalski (2009: 41)

³⁵⁸ BOA, İE: Hariciye: 1444.

³⁵⁹ Bu dönemde asillerle kral arasındaki ilişki ağı ilgili olarak bkz. Łukowski (1985: 557-574)

³⁶⁰ Konopczyński (1936a: 252) Puławski'nin yaşamı ile ilgili bkz. Konopczyński (1931)

ordusu karargâhı terk edilince, Edirne'ye kaçması üzerine Puławski Rodos'a sürülecektir. Puławski buradan Fransa'ya ve ardından Amerika'ya gidecektir.³⁶¹

1.2.6. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve Babıâli'nin Yeni Dönem Politikaları

Osmanlı Devleti'nin Kili, Akkerman, İsmail, Bender gibi yerlerdeki yenilgiler ve daha da kötüsü Çeşme'deki facianın da yaşandığı olaylarla nihayet bulan savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti tarihi için büyük öneme sahiptir.³⁶² Ayrıca Rus tarihinde de önemli bir dönemeçtir; nitekim II. Katerina'nın Mareşal Rumyantsev'e dediği üzere "Rusya Rusya olalı böyle bir şey olmamıştır".³⁶³ Osmanlı Devleti'nin politikalarında yol açtığı değişiklikler hesaba katılırsa bu tarih bir milattır. İlk olarak bu uzun bir dönem Avrupa'nın meselesi olacak Doğu Sorunu'nun başlangıcıdır.³⁶⁴ İkinci olarak Osmanlı Devleti çok önemsedığı Müslüman toprağı olan Kırım'ı yitirmiştir. Üçüncüsü dünya kamuoyunda büyük bir prestij kaybı yaşamıştır. Buna rağmen toprak kayıplarının daha yüksek olmamasında özellikle Prusya ve Avusturya'nın Rusya'nın Avrupa'daki dengeleri değiştirecek boyutta büyümesine izin vermeme politikaları gütmelerinin etkisi büyüktür.³⁶⁵ Osmanlı Devleti Kırım haricinde de ciddî toprak kayıplarına maruz kalmıştır. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması ile hem askerî hem diplomatik açıdan Karadeniz'e yerleşmektedir.³⁶⁶ Aynı zamanda Karadeniz'de ve Boğazlar'da serbest ticaret hakkı elde etmiştir.³⁶⁷ Eflâk-Boğdan bölgesinde de daha rahat hareket edebilecektir.³⁶⁸ Ayrıca Osmanlılar tek başına Rusya ile başa çıkamayacağını görmüştür. Bu yüzden bundan sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti yeni bir diplomatik ve stratejik sürece girecektir. Artık Avrupa devletleriyle güçler dengesine uyacak daha güçlü ilişkiler ve bağlantılar kuracak ve Rusya aleyhine

³⁶¹ Bkz. Hammer (1994/VIII: 529-530)

³⁶² Antlaşma görüşmeleri için bkz. Ahmed Câvid (2004: 389-419); Antlaşma maddeleri için bkz. Köse (2006: 112-118); NA, FO: 881/280A; AMAEF, Paris, Mémoires et Documents, Turquie: vol. 45. Antlaşma ile ilgili bkz. Beydilli (2002: 514-527); Drujinina (1955); Köse (2006). Antlaşma maddelerinin farklı bir değerlendirilmesi için bkz. Davison (1976: 463-483), (1981: 343-368), (1990: 29-59) Mesela Davison, yaygın görüşün aksine Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Rusya'ya Osmanlı tebası Ortodokslara karışma hakkını tanıma hadisesini farklı yorumlar, diğerlerine katılmaz. Antlaşma sonrasında Osmanlı-Rus elçileri değişimine dair bkz. Itzkowitz (1970)

³⁶³ *SIRIO* (1874/XIII: 429)

³⁶⁴ Bkz. Sorel (1898); Anderson (2001); (1970a: 9-17)

³⁶⁵ Anderson (1965: 260-265)

³⁶⁶ Vernadsky (2009: 213)

³⁶⁷ Bazyłow, Wiczorkiewicz (2005: 171)

³⁶⁸ Bkz. Miller (1901: 456-458)

ittifaklar arama yoluna gidecek, bu arada gönderilen casuslar, sınırdaki paşalar, Eflâk ve Boğdan Voyvodaları vasıtasıyla Rusya ve Lehistan'ı yakından takip edecektir.³⁶⁹ Bunun yanında Kırım'ın geri alınması ideali yüzyılın sonuna kadar Osmanlı politikasının “gayetü'l-gayesi” olacaktır. Bu hedefe yönelik olarak 1774'ten itibaren Kuzey Afrika, Güney Doğu Asya ve Hindistan ve Kafkasya çerçevesinde yürüttüğü siyasetle buradaki yöneticilerle arayı iyi tutup, Ruslara karşı desteklerini sağlamak istemiştir.³⁷⁰ Fas Hâkimi'nden maddî destek sağlamak için gönderilen elçiler, Hindistan coğrafyasından gelen elçiler ve Asya'daki hanlıklarla ilişkilerin sıkılaştırılması, Kafkaslarda Rus tarafına dönen Kartli-Kaheti Kralı dışındaki diğer yerel beylerle bağlantıların kurulması, Küçük Kaynarca sonrası Osmanlı realpolitikinin yansımalarıdır.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikaların bir uzantısını Lehistan bağlamında görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'ne göre ortak düşman olan Rusya'ya karşı bütün kozlarını kullanmak üzere 1777'de Lehistan'a giden son Osmanlı elçisi olacak olan Numan Enis Bey'i Babıâli, ittifak kurmak amacıyla Varşova'ya göndermiştir.³⁷¹ Ayrıca Lehistan tarafından gelen ve İstanbul'da bulunan Lehistan elçisi Boscamp'ın girişimleriyle I. Abdulhamid'in tahta çıkışının resmen Lehistan'a bildirilmesi talebi de elçiliğin ortaya çıkışında etkilidir.³⁷² Aynı zamanda hâlâ Osmanlı Devleti, Poniatowski'yi resmen tebrik etmemiştir ve özellikle Lehistan tarafında prestij faktörü düşünülerek böyle bir talep vardır. Normalinden daha uzun süren elçilik aynı zamanda Türk modasını tekrardan Lehistan'da canlandırmış ve halkın Numan Enis Bey'e sempatisini geliştirmiştir.³⁷³ Fakat nihayetinde bu ittifak girişimi Lehistan'ın isteksiz oluşu nedeniyle sonuçsuz kalacaktır. Bu esnada İstanbul'da bulunan Leh elçisi Karol Boscamp Lassapolski ise 1778'de daimî Lehistan elçiliğinin açılması

³⁶⁹ Bunlara dair birkaç örnek için bkz. BOA, HAT: 9/326, 10/327/D, 10/327/E, 11/436/G, 17/749, 17/764, 26/1264.

³⁷⁰ Sarıcaoğlu (2002: 547-549)

³⁷¹ Unat, 1730-1731'de Lehistan'a giden elçi Mehmed Efendi'yi atlayarak eserinde verdiği listede XVIII. yüzyıl sonuna kadar 20 Osmanlı elçisinin Lehistan'a gönderildiğini belirtir. Bkz. Unat (1992: I-XIII) Numan Enis Bey'in günümüze değin bilinen bir sefaretnamesi olmayışı, bizi bu elçiliği Osmanlı boyutunda incelemekten mahrum etmektedir. Ancak kendisi ile ilgili Osmanlı arşivinde bulunan birkaç belge ve daha da önemlisi Lehistan arşivlerinde bulunan çok sayıdaki evrak ve Lehistan'da mihmandarı tarafından tutulmuş olan günlük, bu elçilikle ilgili birçok hususu gözler önüne sermektedir. Bkz. Crutta (1860)

³⁷² Michalski (1982: 595-596)

³⁷³ Topaktaş (2011a: 32)

için faaliyet gösterecektir.³⁷⁴ Ancak Rusya, Lehistan'dan bu elçiliği lağvetmesini istemiştir.³⁷⁵ Zaten Boscamp'ın Rusya ile olan bağlantısı, Lehistan çıkarlarını İstanbul'da geliştirmemesine neden olacaktır.³⁷⁶ 1778'den bu yana ise yarı-resmî olarak Lehistan elçileri bilhassa ticarî meselelerle ilgilenmek üzere Osmanlı başkentine atanmaya başlar.³⁷⁷ Bu diplomatlar 1795'te Lehistan'ın üçüncü taksimine kadar şu kişiler olacaktır: Antoni Dzieduszycki (1778-1780), Stanisław Pichelstein (1780-1785), Kajetan Chrzanowski (1785-1790), Piotr Potocki (1790-1792), Kajetan Chrzanowski (1793), Chabert (1793).³⁷⁸

1.2.7. İhtilâl ve Muharebeye Yaklaşırken Avrupa (1780-1789)

1780 başlarında küresel bağlamda Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kazanması önemli bir gelişmedir. İngiltere, 1776'da bağımsızlığını elde eden Amerikan kolonilerini 1783'te tanır.³⁷⁹ Kolonilerin birleşik bir Amerikan devleti kurması ise 1787 yılında mümkün olacaktır. Diğer taraftan Uzak Doğu'da İngiltere nüfuzunu gün geçtikçe artırmaktadır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Hindistan coğrafyasındaki Babür Devleti tedricî olarak zayıflamaktadır. 1780'lerde Avrupa'daki vaziyete bakacak olursak, Avrupalıların Bavyera Veraset Savaşı'nı (1778-1779) bitirdiği görülür. İngiltere ve Fransa, Amerika hayallerinin sona erişiyile kıta Avrupası ve Yakın Doğu ile daha fazla meşguldür. Lehistan'ın birinci taksiminden ardından Rusya, Avrupa'da gücüne güç katmaktadır ve 1783'e gelindiğinde Kırım, Rusya tarafından ilhak edilir. Daha evvelinde yapılan 1779 *Aynalıkavak Tenkihnamesi/Konvansiyonu* bu konuda Babiâli'nin işine yaramamıştır.³⁸⁰ 1781'de Şahin Giray'a karşı çıkan bir isyanı bahane eden Çariçe, askerlerini Kırım'a gönderirken 1783'te burayı tamamen ilhak ettiğini

³⁷⁴ Konopczyński (1936a: 260-268) Döneminde dünyanın en güzel kadını ve birçok ünlü kişinin metresi olan Bitinyalı Sofia'nın yaşam hikayesi kapsamında Boscamp'ın elçiliğine de yer veren bir çalışma olarak bkz. Łojek (1972)

³⁷⁵ Michalski (2009:42)

³⁷⁶ Michalski (1982: 595-596): (2002: 621)

³⁷⁷ Michalski (1982: 597); Kołodziejczyk (2000: 165)

³⁷⁸ Bu elçilerle ilgili Polonya ve Türkiye arşivlerinde birçok materyal bulunmaktadır. Ancak şimdiye kadar söz konusu tez çalışmasına konu olacak olan Potocki'nin elçiliği dışında geniş kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

³⁷⁹ Bkz. Black (1991:216-221)

³⁸⁰ Özer (2008: 32-73) Mezîkür tenkihnamenin uygulanması yönünde dönemin İngiliz ve Fransız elçilerinin Babiâli ile temasları olmuştu. Bkz. Ahmed Vâsıf Efendi (1978: 31-32)

açıklar.³⁸¹ 1784'te ise Babıâli, Rus elçisine verilen üç maddelik bir tasdikname (Aynalıkavak) ile Kırım'ın durumunu "şimdilik" diyerek kabul eder.³⁸² Osmanlı Devleti'nin askerî ve malî vaziyeti, bu kabullenilmez duruma anında cevap verecek yeterlilikte değildir.³⁸³ II. Katerina *Grek Projesi*'ni uygulama adına büyük bir adım atmıştır.³⁸⁴ Kırım'ın jeopolitik konumu kadar ticarî açıdan da Rusya'nın önemseydiği bir yer oluşu³⁸⁵ Çariçe'nin Kırım sevdasının sebebini açıklar. Gelişmeler üzerine XVI. Louis'nin genel sekreteri Kont Ségur, Fransa'nın Avusturya'ya saldırması, hiç değilse Osmanlı Devleti'ne daha fazla zarar vermemesi için durdurulması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁶ Ancak II. Joseph'in eniştesi olan XVI. Louis bu görüşe katılmaz. Ayrıca Fransa'nın İngiltere'ye karşı Avusturya'yla da iyi geçinmesi gereklidir.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin gergin ortamından faydalanmak isteyen Lehistan Kralı Poniatowski 1787'de ülkesinde istediği reformları böylece sürdürebileceği düşüncesiyle Rusya'ya Osmanlı aleyhinde ittifak teklif etmiştir.³⁸⁷ Bu yıllarda Avusturya-Rusya işbirliği sürerken, 1779'de Bavyera Veraset Savaşı sonlandırılrsa da Bavyera tahtı konusunda oluşan gerginlik çözülemediği için devam eden Prusya-Avusturya düşmanlığı³⁸⁸ ve deniş aşırı bölgelerdeki çıkar çatışmasının neden olduğu Fransa-İngiltere çekişmesi de devam etmekteydi.³⁸⁹ İngiltere 1768'lerden itibaren Baltık bölgesinde nüfuzunu artırma çabasındadır, Rusya ile soğuk ilişkiler yürütmektedir ve Prusya ile ittifakını pekiştirmiştir.³⁹⁰ Bu gelişmeler dolayısıyla iki kutuplu bir Avrupa söz konusudur: Bir yanda İngiltere, Prusya, Hollanda; diğer yanda Fransa, Avusturya ve Rusya. Bu durumda Babıâli, Avrupa devletleri içerisinde yalnız hale gelmiş, Kırım'ın ilhakına karşı da ciddi bir tepki gösterememiştir. İsveç ise III.Gustav'ın 1788'de Rusya ile girdiği savaşıyla meşguldür. Uzun süredir aralarının iyi olduğu bilinen II. Joseph ile II. Katerina 1787'de Herson'da tarihî bir görüşme yapar. Tam bir diplomatik zirve

³⁸¹ Anderson (1954: 39-45); Vernadsky (1936: 271); Yalçinkaya (2002b: 505)

³⁸² Sarıcaoğlu (2002: 546) Bu konuda yaşanan diplomatik hadiseler için bkz. Ahmed Vâsıf Efendi (1978: 1-32)

³⁸³ Bkz. Ágoston (1999: 142)

³⁸⁴ Katerina'nın bu planlarının ayrıntıları için bkz. Fisher (1970)

³⁸⁵ Bkz. Salih Münir Paşa (2000: 15-16)

³⁸⁶ Bkz. Anderson (1958: 32); Orville (1998: 48)

³⁸⁷ Michalski (2005: 288)

³⁸⁸ Bkz. Beales (2008: 388-419)

³⁸⁹ Bkz. Black (1991: 215-242)

³⁹⁰ Anderson (1954: 39-45); Vernadsky (1936: 271)

konumundaki Herson buluşmasına II. Katerina, Kırım'ın ilhakından sonra taç giymek üzere gitmiş, Osmanlı Devleti'yle ilgili planlarını açıklamış ve 1781'de Avusturya ile yapılan gizli ittifakı daha da geliştirmek istemiştir.³⁹¹

Bunu müteakıp çok fazla idare tecrübesi olmayan Koca Yusuf Paşa, devletin gerçek durumunu gözetmeksizin yaptığı kulislerle taraftar toplayarak Rusya'ya harp ilânı için gerekli ortamın hazırlanmasında rol oynamıştır.³⁹² Osmanlı devlet erkânı içerisinde Kırım'ın geri alınması yönünde oluşan istek aslında savaş hususunda çekingen davranan I. Abdulhamid'in Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın halkın galeyana geldiğini ve eğer savaş açmazsa hükümdarlığının tehlikeye gireceğini ifadesi üzerine daha fazla ertelenemeyecektir.³⁹³ Herson'da 1787 yılındaki görüşmelerinin maksadı ile ilgili olarak Ainslie sebebin Leh krallığı meselesi olduğunu belirtir.³⁹⁴ Aslında St. Petersburg'daki Fransa elçisinin de hazır bulunduğu bu görüşmenin gerçek sebebi son zamanlardaki dış gelişmeler dolayısıyla fikir teatisi yapmaktır. Fakat İngiltere elçisi Ainslie, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya savaş açması konusunda cesaretlendirmek arzusundadır. Zira İngiltere'nin Rusya ile ilişkileri soğuktur.³⁹⁵ Bununla birlikte Prusya elçisi Diez ise Osmanlı tarafına itidal tavsiye etmektedir.³⁹⁶ Herson görüşmesinde Ruslar Avusturyalıları şimdilik Osmanlı Devleti'ne savaş açmak gibi bir niyetleri olmadığı teminatını vermişlerdir.³⁹⁷ Fakat son zamanlarda Osmanlı Devleti ile oluşan küçük pürüzler gündeme getirilmiştir. Avusturya'nın Rusya'ya yaklaşma nedenlerinden birisi

³⁹¹ Buna göre Çariçe Bulgaristan, Trakya, Mora ve Makedonya'nın dahil edileceği ve başına torunu Konstantin'in getirileceği bir Grek İmparatorluğu kurmayı planlamaktadır. Grigory Potyomkin'in payına ise Eflâk ve Boğdan düşecektir. Avusturya ise Sırbistan'ı alırken, Venedik unutulmayarak Girit ve Kıbrıs dahil birkaç Mora civarındaki kale verilecektir. Buluşmaya İstanbul'daki temsilciler de katılmıştır. Kalinka (1991/I: 19-25); *SIRIO* (1879/XXVI: 394-395, 397-404); Padover (1967: 247-249, 253-259); Uzunçarşılı (1995/V-1: 521-52); Karamuk (1975: 156-165); Anderson (2001: 28), Lefebvre (2002: 193-194); Bazylow, Wiczorkiewicz (2005: 177-178) Bu geziye İngiliz gazetelerinde de geniş yer verilmiştir. Bkz. Özer (2008: 74-75) Kırım'da noktalanın şaşalı ve masraflı bu seyahat, herkesten önce Potyomkin için bir zafer niteliğindedir. Madariaga (2003: 373)

³⁹² Uzunçarşılı (1975: 236-238)

³⁹³ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 500-501) İngiltere elçisi Ainslie'nin Sadrazam Koca Yusuf Paşa ile yaptığı fasılalı görüşmeler neticesinde de görüşünün netleştiği anlaşılmaktadır. Bkz. Bağış (1984: 29-31 ve 34)

³⁹⁴ Sarıcaoğlu (2001: 227)

³⁹⁵ Anderson (2001: 30) XVIII. yüzyıl başlarından itibaren İsveç ve Lehistan üzerindeki Rusya yayılmasından İngiltere rahatsızlık duymaktaydı. Bu durumla ilgili rahatsızlığını daha 1720'de İstanbul'daki İngiltere elçisi bir raporla bildirmişti. Bkz. BOA, CH: 141/7046.

³⁹⁶ Beydilli (1985: 153)

³⁹⁷ Bkz. Roider (1982: 172-173, 182-183)

de Prusya ile mevcut husumetidir. Ayrıca Balkanlar'da kazanabileceği olası topraklar ve Osmanlı kalelerinin yetersizliği de Habsburgların hevesini artırmaktadır.³⁹⁸

Bu hadiseler içerisinde İskenderiye'deki Rus konsolosunun Mısır'daki bazı Çerkez beylerini Osmanlı aleyhine kışkırttığına ortaya çıkmasıyla durum, Rus elçisi Bulgakov'a uyarı niteliğinde bildirilir.³⁹⁹ Rusya'nın Varna'da konsolosluk açma isteğinin reddedilmesi ise problem haline gelir. Ayrıca Potyomkin'in Kırım'daki kışkırtıcı duruşu da Babıâli'nin savaşa dair hırsını artırır.⁴⁰⁰ Yapılan görüşmede Bulgakov'un Osmanlı Devleti'nin isteklerine karşı kayıtsız tavrına mukabil Reisülküttab Feyzi Efendi, Osmanlı tüccarlarının haklarını koruması için Kırım'a elçi atanacağını, Rusya'ya kaçan Boğdan Voyvodası'nın iadesini ve Özi meselesinin hallini ister.⁴⁰¹ Söz konusu meselelerle ilgili Bulgakov'dan hemen bir cevap gelmemesi üzerine savaş meylinin dorukta olduğu bir zamanda Divan'da Sultan'a savaş açma teklifi sunulur. Savaş yanlılarının çoğunluğu oluşturması karşısında I. Abdulhamid savaş kararını hatt-ı hümayunla onaylamak mecburiyetinde kalır.⁴⁰² Bulgakov ise Yedikule Zindanları'na hapsedilir.⁴⁰³ Babıâli, Fransa elçisinin Avusturya'nın Rusya yanında savaşa girmeyeceğine dair teminatlarına güvense de, 9 Şubat 1788'de Avusturya elçisi Herbert Rathkeal'in gönderdiği bir takrirle Rusya ile olan ittifak antlaşması uyarınca (casus belli) Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiklerini bildirir. Fakat Sadrazam'ın geri adım atmanın mümkün olmadığı yönünde düşüncesi neticesinde savaşın devamına karar verilir.⁴⁰⁴ Ancak diğer taraftan II. Joseph, Prusya'nın tazyikinden endişelenmekte ve barış yollarını aramaktadır.⁴⁰⁵

Birinci taksimden bu yana Avrupa'da etkin bir siyaset yürütemeyen Lehistan'da tarihî Sejm toplantılarından birisi olan *Dörtüylük Sejm* 1788'de başlamış bulunmaktadır.

³⁹⁸ Bkz. Roider (1976: 539-541); Mayer (2004a: 265-270)

³⁹⁹ Bunlardan XVIII. yüzyıl ikinci yarısında Arabistan Yarımadası'nda ortaya çıkan Vehhabî-Suudî kıyamını mercek altına alan bir çalışma olarak bkz. Güner (2012)

⁴⁰⁰ Dixon (2010: 288)

⁴⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 23-25)

⁴⁰² Uzunçarşılı (1995/IV-2: 504-507)

⁴⁰³ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 38); Mustafa Kesbî (2002: 368-369) Savaş ilânı ile ilgili manifesto bütün Avrupa devletlerine gönderilir. Lehistan'a gönderilen manifesto için bkz. AGAD, AR: AORMP: 165: CXXXIV/6. Hatta manifesto Lehistan gazetelerinde Lehçe yayınlanır. Bkz. Gazeta Warszawska, 26.IX. 1787, nr. 77-suplement. Prusya'ya gönderilen nüsha için bkz. Zinkeisen (2011/VI: 658-660)

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 522-523)

⁴⁰⁵ Bkz. Mayer (2004a: 276-277)

1772’de bu yana Rus nüfuzunu daha fazla kendinde hissedenden Lehistan, siyasî sisteminden kaynaklanan zafiyetler yaşamaktaydı. Poniatowski paylaşım öncesi gücüne kavuşmayı ve kayıplarını telafiye hedefleyen bir dış politika çizse de Sejm üyelerinin bir kısmının desteğini alamadığından üyeler arasında görüş birliği sağlayamıyordu. *Pulawy Grubu* denen Adam Czartoryski, Stanisław Potocki, Litvanya Büyük Mareşali Ignacy Potocki gibi vatanperverler grubu Poniatowski’yle arası iyi olmayanların başında gelmektedir. Ayrıca Sejm Mareşali (Marszałek Sejmu) Stanisław Nałęcz Małachowski de Rusya’ya karşı sempatiyle yaklaşmamaktadır.⁴⁰⁶ Bu grup, Prusya desteği ile Avusturya’ya 1772’de kaptırılan yerlerin geri alınabileceğini ve Lehistan üzerindeki Rus nüfuzunun azaltılabileceğini düşünmektedir. 1767 Radom Konfederasyonu’ndan ders çıkaramayan Seweryn Rzewuski, Franciszek Ksawery Branicki ve Szczesny Potocki gibi simalar ise Poniatowski’nin arkasında yer alan ve Rusya’nın yardımını savunan *Saray Grubu* idi.⁴⁰⁷ Çariçe’nin Kırım seyahati dolayısıyla 1786 yılında gündeme gelen Katerina-Poniatowski buluşması⁴⁰⁸, 1787’de Poniatowski’nin Kaniów’daki görüşmesinde ülkesi için yapmak istediği reformlar için destek vermesi karşılığında Osmanlı Devleti’ne karşı Rusya ile birlikte savaşmayı teklif ettiği bir neticeyi getirmişti.⁴⁰⁹ Aslında kral daha Kırım’ın Rusya’ya dahili esnalarında ve Bavyera Veraset Savaşı’nda St. Petersburg’a destek tekliflerinde bulunmuştu.⁴¹⁰ Kaniów’daki bu buluşmadan ve ittifak hadisesinden elbette Osmanlı Devleti de haberdardı.⁴¹¹ Kendi gücüne güvenen II. Katerina ilk etapta bu teklife pek itibar etmese de Rusya, 1788 yılında tedbiren Lehistan’la bir savunma antlaşması yapmayı istemiştir. Ancak bu antlaşma Sejm’in muhalif grubun engeline takılır. Aynı zamanda Rusya’nın bu niyetinden haberdar olan II. Friedrich Wilhelm, ittifakın Prusya’ya karşı yapılacağı

⁴⁰⁶ Lehistan içerisinde Rus yanlısı olanlar da kamuoyu oluşturma çabasıdır. Mesela 1788’de Rus generallerden Nassau’nun Karadeniz’de Dinyeper (Özi) ve Bóg (Aksu) Nehirleri civarındaki Türk limanlarında gösterdiği zaferle ilgili Stanisław Trembicki bir şiir yazar. Bkz. Trembicki (1817: 353-354)

⁴⁰⁷ Radom Konfederasyonu 1767’de devletin eski sistemine dönüştürülmesi için Kral Poniatowski’ye karşı oluşturulmuş bir konfederasyondur. Bkz. Smitt (1861: 108-111)

⁴⁰⁸ Bkz. Zaleski (1872: 207)

⁴⁰⁹ Kalinka (1991/I: 58-60); Zaleski (1872: 212-215); Lord (1915: 83-84, 510-511); Łopaczyński (1919: 677); Dutkiewicz (1934: 14-15); Rostworowski (1957: 177-178); Łojek (1975: 5-9); Ledonne (1997: 47); Michalski (2002: 623), Zielińska (2000: 3-5) Kral Rusya ile bir antlaşma ve ittifaka dair niyetini Kaniów’dayken Rus ordusu generallerinden Prens Nassau ile yazışmalarında da paylaşmıştı. Bkz. RGADA, f. 5, nr. 165: 39-40, 43-44, 47-48, 49-51, 56-60; Zielińska (2003: 106-117).

⁴¹⁰ Lord (1915: 82); Zielińska (2001a: 136-141); Michalski (1964: 91-102), (2007d: 421-422), (2009: 43); Buttewick (2012: 210, 217)

⁴¹¹ BOA, CH: 81/4001; Ahmed Vâsıf Efendi (1978: 386)

yargısıyla şiddetle karşı çıkmış ve aleyhinde çalışmıştır.⁴¹² Savunma antlaşması Lehistan'ı Rusya tarafında tutma görevi verilen Varşova'daki Rus elçisi Otto Magnus von Stackelberg ile Poniatowski arasında hazırlanırken,⁴¹³ Prusya taraftarı grup kesinlikle böyle bir antlaşmayı kabul etmez.⁴¹⁴ Sejm bu arada Leh ordusunun sayısını artırmak, 100.000'e kadar çıkartmak için faaliyetlere başlar. Ardından da Osmanlı-Rus Savaşı'nda Lehistan'ın tarafsızlığını göstermek için daha evvel verilen izin kaldırılarak,⁴¹⁵ Lehistan topraklarındaki Rus depolarından erzak dağıtımını yasaklar ve Lehistan topraklarından yabancı askerlerin çekilmesini ister.⁴¹⁶ Lehistan için ve Poniatowski'nin gözünde mevcut savaş ve bu savaşta Rusya'nın yanında yer almak bir fantaziden öte belki de kaybedilen toprakların tekrar kazanımı, ordunun ve devletin tekrardan güç kazanması, reformların yapılabilmesi için bulunmaz bir fırsattır.⁴¹⁷

Diğer taraftan savaş halindeki Osmanlı Devleti için 1788 yılı sonlarına doğru başarısızlıklar gelmeye başlar. Ocak 1789 ise mühim bir kale olan Özi'nin düşmesi, büyük tesir yarattığı gibi, Sultan I. Abdulhamid'in ölümüne neden olur.⁴¹⁸ 7 Nisan 1789 itibariyle artık taht sırasının III. Selim'de (1789-1807) olduğu bütün belli başlı devletlere duyurulur.⁴¹⁹ Choiseul-Gouffier Selim'in tahta çıkışı durumunda barışın imkânsız olduğu öngörüsünde yanılmayacaktır. Zira III. Selim, 1792'ye kadar barış lafzı duymak istemez.⁴²⁰ 1789 yılı aynı zamanda ileride büyük etkilerini bütün büyük devletlerin yaşayacağı Fransız İhtilâli'nin de patlak vereceği yıldır. Yine Lehistan Sejmi, 1788 yılı sonlarında belli başkentlere elçiler gönderme kararı alır. 1789 yılı çalışmanın baş aktörü Piotr Potocki'nin İstanbul'a sefir olarak gönderilmek üzere yoğun hazırlıkların yaşanacağı, uzun ve yorucu bir yolculuğun süreceği bir senedir.

⁴¹² Michalski (1982: 614); (2009: 47-48)

⁴¹³ Bkz. Zielińska (2000: 9-20)

⁴¹⁴ Kalinka (1991/I: 85-90)

⁴¹⁵ Varşova'daki Rus elçisi Stackelberg 1788'de bu izni koparmıştı. Bkz. Dutkiewicz (1934: 18)

⁴¹⁶ Hatta 16 Şubat 1789'daki Sejm toplantısının ardından verilen resepsiyonda Mareşal Ignacy Potocki, Rus elçisine Rus askerlerinin Lehistan topraklarından çekilmesi için bir nota verir. AGAD, ZP: 393: 49. Savaş başında Osmanlı Devleti'nin bu konuda uyarısı olmuşsa da uyulmamıştı. Bkz. Koźmian (1858: 205) Ayrıca Leh tercümanının Mayıs 1789'da verdiği takirde de Lehistan topraklarındaki Rus askerinin çok az sayıda olduğu belirtilmişti. Bkz. BOA, A. { AMD: 29/46.

⁴¹⁷ Kalinka (1991/I: 94-95)

⁴¹⁸ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 543)

⁴¹⁹ Bkz. BOA, A.DVN.NMH 2/40; A.DVNS.NMH-d, 9: 120.

⁴²⁰ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 35b, 210-vd., 396-vd.; 180: 231-vd.

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca sonrası politikası Kırım'ı geri almak üzerine kurulmuştur. Ancak hemen harekete geçilememiş, 1787'ye kadar beklenmiştir. Bunu gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti, Avrupa ittifaklar sistemine daha da fazla duhul ederek, 1789 Temmuz'unda İsveç'le 1790 Ocak'ında Prusya ile ittifaka girecektir. Ajandada, Lehistan ile bir ittifak da uzun süre Osmanlı sarayını meşgul edecektir. Aslında daha I. Abdulhamid döneminde (1774-1789) Babiâli, diplomatik atılımlara başlamıştır. Nitekim 1780 yılında İstanbul'a Hindistan'dan gelen bir elçi, I. Abdulhamid'e Rusya'ya karşı mücadelesinde askerî destek teklifinde bulunur.⁴²¹ Babür hükümdarından geldiği anlaşılan bu teklif, o esnada Rusya ile fiilî bir savaşın olmaması nedeniyle pek ilgi görmemiştir. Fransa'nın elçi olarak atadığı Choiseul-Gouffier öncelikle Osmanlı'yı yanlarına çekmenin yolunu askerî alandaki reformlara sağlanacak katkıda görür. Fransız elçisi bu yönde başta Halil Hamit Paşa ile işbirliği içinde Fransız subay ve uzmanlarla Osmanlı ordusunu yenileme faaliyetlerine başlar. III. Selim de daha tahta çıkmadan evvel Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmaktadır.⁴²² Ancak 1787'de Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı patlak verince Fransa askerî alandaki desteğinden vazgeçer ve İstanbul'dan subaylarını çeker.⁴²³ Zira Fransa ve Rusya aynı tarihte yaptıkları ticaret, dostluk ve seyr-ü sefer antlaşmasıyla birlikte hareket etmeye ahdetmişlerdir.⁴²⁴ Uzak denizlerde aradığını bulamayan Fransa, artık yüzyıl ortalarında içdeniz olan Akdeniz yoluyla uzak diyarlara açılmayı umar ve gözünü Osmanlı'nın Akdeniz kıyısındaki kritik bölgelerine diker.⁴²⁵ Ancak patlak veren Fransız İhtilâli 1798'e kadar bu hevesi biraz ertelese de Fransa, "ancien régime"nin bu yöndeki arzularını devam ettirerek yüzyıl sonunda Mısır'ı işgal edecektir.

Ehem ve mühim bağlamında Osmanlı-Leh ilişkileri bu dönem Avrupa siyasetinin gündeminde birinci sırada yer almaz. 1787 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı, Fransız İhtilâli, Prusya-Avusturya çekişmesi Avrupa'nın daha fazla dikkat sarf ettiği hususlardır. Avrupa siyaset arenasının baş aktörleri II. Friedrich Wilhelm, II. Joseph, II.

⁴²¹ Bkz. Câbî Ömer Efendi (2003:I: 4-8)

⁴²² Bu mektuplardan biri için bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie, Suplement: vol. 30: 1. Ayrıca bkz. Soysal (1999: 51-61)

⁴²³ Aksan (1990: 28-33); AGAD, ZP: 417: 65-66, 70.

⁴²⁴ Bkz. Çerkasov (2001: 282-302)

⁴²⁵ Choiseul-Gouffier'nin merkeze gönderdiği mektuplarında bu ilgiyi Mısır ve Suriye bağlamında apaçık görmek mümkündür. Cezzar Ahmet Paşa'nın bütün faaliyetleri merkeze rapor edilmiştir. Bkz. AMAEF, Paris, Mémoires et Documents, Turquie, vol. 179-184.

Katerina, III. Selim ve XVI. Louis'dir. Osmanlı-Leh ilişkilerinin XVIII. yüzyıldaki boyutu diğer yüzyıllara göre farklı bir karakter taşır. İki devletin emelleri ve birbirine yaklaşımları da değişmiştir. Çok çabuk değişen uluslararası zeminde iki devletin kendilerini idame ettirmeye yönelik çabaları, bu bakımdan diğer devletlerin meseleyle ilişkisi hep beraber incelendiğinde anlamlı bir bütün oluşturmaktadır.

2. BÖLÜM: DİPLOMATİK BİR OLGU OLARAK FRANCISZEK PIOTR POTOCKI'NİN ELÇİLİĞİ

2.1. VATAN UĞRUNA BİR ÖMÜR: FRANCISZEK PIOTR POTOCKI'NİN KISA BİYOGRAFİSİ (1745-1829)

Avusturya topraklarında bulunan Schchirets'te 1745 yılında doğan Franciszek Piotr Potocki, Lehistan'ın ünlü ve köklü ailelerinden olan Potockilerdendir. Babası Józef Potocki (1695-1764), annesi ise Podhajeclerden Pelagia Potocka (1721-1794)'dır. 1777'de Avusturya Kontluğu hanedan arması olan *Pilawa* Hanedan Arması (herb *Pilawa hrabia austriacka*) verilir. Bar konfederatlarından Joachim Karol Potocki'nin kızı Krystyna Potocka (1753-1789) ile evlilik yapmıştır. Potocki'nin Kazimierz (1773-1797), Jan Alojzy (1776-1855), Feliks (1777-1811) ve Aleksander (1777-öl. 1796 sonrası) adlı dört oğlu vardır.⁴²⁶ Bunlardan Kazimierz ve Feliks İstanbul'a kendisiyle birlikte gelecektir. Babasının ölümünden sonra Piotr Potocki'ye teyzesi Katarzyna Kossakowska'nın büyük ilgisi ve yardımı görür. Teyzesiyle aralarında daha sonraki dönemlerde de süren yakın ilişkiyi, birbirlerine gönderilen mektuplarda da görmek mümkündür.⁴²⁷ Evliliklerine son vermelerine rağmen Breslau'da (Wrocław) yaşayan karısı ile mektuplaşan Piotr Potocki'ye, eski eşine son mektubunu 30 Mayıs 1789'da yazar.⁴²⁸ Potocki, İstanbul'a gitmek üzere çıktığı seyahati sırasında Breslau'ya gelip burada Ağustos 1789'da Krystyna ile vedalaşacaktır.

Genel manada ve birkaç istisna isim dışında Rusya'dan hoşlanmayan bir ailenin ferdi olarak kendisi de Bar Konfederasyonu'nun aktif oyuncularındandır. 1767 yılında Paris'te bulunmuş, daha sonra konfederatların Osmanlı Devleti ile ittifakında faaliyet göstermiştir. Potocki Rus karşıtı fikirleri ve politikalarıyla bilinmektedir. Bazı kaynaklar kendisinin Bar konfederatlarıyla faaliyetleri için Varna'da ve Dresden'de bulunduğunu bildirmektedir.⁴²⁹ 1770 yılı sonunda General Zboiński ile beraber gittiği Viyana'da, 1771 yılı boyunca konfederatların temsilcisi sıfatıyla temaslarda bulunur.⁴³⁰

⁴²⁶ Czeppe (1984-1985: 131)

⁴²⁷ Katarzyna Kossakowska'nın Piotr Potocki'ye yazdığı mektuplar için bkz. *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 159 vd.)

⁴²⁸ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/68: 182-184.

⁴²⁹ Bkz. Konopczyński (1991: 298-300, 700-703)

⁴³⁰ Dutkiewicz (1934: 36)

Konfederasyonun dağılmasının ardından Saksonya ve Bavyera'da vakit geçirir. Münih'de Joachim Potocki'nin şahsi işlerini idare eder ve bu sırada Joachim Potocki'nin kızıyla izdivaçta bulunur. 1763-1773 yılları arasında Leipzig, Leopold, München, Krystynopol, Viyana ve Dresden'de bulunmasının ardından⁴³¹ teyzesi Katarzyna Kossakowska'nın davetiyle kardeşleriyle birlikte 1772'deki Lehistan'ın birinci taksimiyle artık Avusturya'nın eline geçen, günümüzde Ukrayna topraklarında kalan Stanisławów'a (Ivano Frankivsk) gelmiş ve birkaç yılını burada geçirmiştir. 1778 yılı Sejmi'nde aktif olarak vekil görevinde bulunur.⁴³² Bu Sejm'de Daimî Konsey'e ciddî bir şekilde muhalefet etmiştir.⁴³³ 1780 yılında keza Sejm'de temsilcidir. Sejm'de krala yönelttiği eleştiriler ve söylemleri ona ün kazandırmıştır.⁴³⁴ 1782'de Rus Prens Pavel ve eşinin Białystok ziyareti esnasında burada bulunur. 1783'te ise II. Joseph'in Lwów ziyaretinde hazır bulunmuştur. Czeppe, 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı başlarında (Ekim 1787) Potocki'nin kısa bir süreliğine de olsa Rusya tarafında savaşma niyetinde olduğunu belirtse de Rusya'dan pek hoşlanmadığı bilinen müstakbel İstanbul elçisinin böyle bir niyetinin olması pek ihtimal dahilinde gözükmemektedir.⁴³⁵ Zira İstanbul elçiliği sırasında söz konusu olacak Osmanlı-Leh ittifakına karşı görüşü olumludur. Potocki, 1786 Sejmi'nde yer aldığı gibi⁴³⁶, kralın isteksizliğine rağmen Sejm Mareşali Małachowski'nin desteğiyle 1788 yılı Sejmi'ne mebus olarak girmiş⁴³⁷, aktif rol almış, birçok kere konuşmalar yapmıştır.⁴³⁸ Hatta başlangıçta Sejm'e başkanlık etmek için kulis oluşturmaya çalışsa da başaramamıştır.⁴³⁹ Lehistan'ın birinci taksimi sonrası oluşturulan *Rada Nieustająca* (Daimî Konsey) ve onun *Departament Wojskowy* (Askeriye Bölümü) birimine muhalefet etmiştir.⁴⁴⁰ Kendisi bir vatanperverdir. 1787'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rusya'nın Lehistan topraklarını kullanma isteğine karşı 20 Nisan 1789 günü Rus elçisine cevaben Sejm'de yaptığı konuşma bunu

⁴³¹ AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. 1.

⁴³² Bkz. Filipczak (2000: 55-56, 74-77, 177-178, 195-196, 246-250)

⁴³³ Bkz. Poniatowski (1924/II: 623)

⁴³⁴ Dutkiewicz (1934: 37)

⁴³⁵ Bkz. Czeppe (1984-1985: 128)

⁴³⁶ Bkz. Danilczyk (2010: 117)

⁴³⁷ Bkz. Zaleski (1872: 247)

⁴³⁸ Bkz. Kalinka (1991/I: 121, 127, 146, 401, 410,416); Bu konuşmalarının kayıtları için bkz. Estreicher (1913: 154-156)

⁴³⁹ Kalinka (1991/I: 117, 127); Dutkiewicz (1934: 37)

⁴⁴⁰ Konopczyński (1936a: 284) Bu muhalefete dair Potocki'nin Sejm'de yaptığı bir konuşma için bkz. Potocki P. (1788: 1-3)

apaçık ortaya koyar.⁴⁴¹ Potocki, konuşmasında Rus ordusunun gerektiğinde Leh topraklarını kullanmasına karşı olduğunu belirtmektedir. Yine Rus askerlerinin Lehistan topraklarında bulunmasının Leh tarımına ne gibi zararlar verdiğini örneklerle açıklamıştır. Daha önce de olduğu gibi savaşa Lehistan'ın karışmaması ve Ruslara kendisini kullandırmaması yönünde görüşünü beyan etmiştir.⁴⁴² Potocki'yi İstanbul elçiliği doysisıyla tanıyanlar, barış zamanında iyi bir diplomat olabileceğini, çok fazla şakacı olmayan iyi, sıcak ve neşeli, nargileden hoşlanan birisi olarak anlatmaktadır.⁴⁴³ Ancak Babıâli'nin baştercümanı Moruzi İstanbul elçiliğinden sonra, Potocki için pek iyi sözler sarf etmemiştir.⁴⁴⁴

Franciszek Piotr Potocki, 1788 yılında başlayan tarihî Dörtyıllık Sejm'e *Szczerzec Starostası* olarak Wojwódstwo Bielskie'den vekil sıfatıyla iştirak etmiştir. 1788 sonunda Lehistan Sejmi'nin aldığı kararla İstanbul'a elçi olarak atanır. 1789'da çıktığı uzun yolculuğun ardından ancak 1790 başlarında İstanbul'da olur. Elçiliği 1792 sonlarına kadar sürmüştür. Kendisine 6 Nisan 1790'da hizmetlerinden ötürü Lehistan'daki en yüksek ve en önemli nişan olan *Order Orła Białego* (Beyaz Kartal Nişanı) tevdi edilir.⁴⁴⁵ Potocki aynı zamanda Kraliyet Ordusu Generalleri'nden olup Potockiler Alayı'nın başıdır. 3 Mayıs Anayasası'nın destekçilerindendir. Kendisi anayasanın ilânından sonra anayasayı desteklemediğine dair aleyhinde çıkan asılsız haberleri çürütmüştür. Beraberinde gelen oğulları Feliks ve Kazimierz 1791 yılı Ekim'inde bir kısım elçilik heyeti mensubu ile İstanbul'dan ayrılmış ve babalarının isteği üzerine İtalya'da Siena'da özel bir okula kaydolmuştur. İki oğul Lehistan ile ilgili oluşan gelişmeleri babalarıyla buradan yazışarak takip etmiştir. Kendisi İstanbul'da iken 1792'deki savaşa katılan Yedinci Piyade Alayı Şefliği'nden alınır.⁴⁴⁶ Potocki'den alınan alay Kraliyet Baş Hatmanı Piotr Ożarowski'nin oğluna (Kajetan Ożarowski olmalı) verilmiştir.⁴⁴⁷ Potocki İstanbul'dan bazı yakın dostları ve akrabalarıyla yazışmıştır. Bu

⁴⁴¹ AGAD, ASECZ: T. I, K. 563-567.

⁴⁴² AGAD, ASECZ: T. I, K. 563-567.

⁴⁴³ Von Dedem (37-38); Reyman (1959: 52-53)

⁴⁴⁴ Bkz. Reyman (1959: 52-53, 234); Ogiński (1826/II:167)

⁴⁴⁵ Łoza (1939: 55, 86) İstanbul elçilik heyetinden Trębicki'nin bildirdiğine göre, aslında daha evvelden Potocki, kraldan bu nişanı almak için uğraşmış ve hatta nişan verilene dek elçiliği için yol kat etmeyeceğini söyleyerek inat etmiştir. Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 7); (1967: 477)

⁴⁴⁶ 1792'ye kadar bu alayın başı olarak kaldığı kesindir. Bkz. Górski (1893: 149)

⁴⁴⁷ Bkz. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 186); *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 271)

kişilere İstanbul'da olup bitenleri ve Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı ile ilgili gelişmeleri aktarmıştır.⁴⁴⁸

1794'te Lehistan'da ikinci taksimin ardından çıkan Kościuszko Ayaklanması sırasında Lehistan'ın bağımsızlığı için yürütülen faaliyetlerde yer alır.⁴⁴⁹ *Korespondent Narodowy i Zagraniczny*'nin 2 Ağustos 1794'teki sayısında 29 Temmuz tarihli haberine göre Lubelski Voyvodalığı Genel Başkanı Piotr Potocki, Moskof ordusunda komiser olan bir vatandaşı için danışma kuruluna başvurmuştur.⁴⁵⁰ Nitekim 1794'te Bug ve Wisła Nehri çevresinde 420 kişilik ekibiyle savaştığı kaynaklarda geçer.⁴⁵¹ Fransız İhtilâli'nin başlamasını takip eden yıllarda Avrupa'daki karışık durumlar içerisinde kendisine faaliyetleri için uygun bir yer bulmaya çalışmış ve ülkesi için bir şeyler yapmaya çaba harcamıştır. Paylaşımı müteakiben Osmanlı topraklarına da sığınan Leh göçmenlerle ilgili organizasyonların yürütülmesi için yazışmalar sürdürür. Bu organizasyonların merkezlerinden birisi de İstanbul'dur.⁴⁵² Bu sebeple Bologna ve Zürih'de bulunur ve bu dönemde bütün Avrupa'ya çeşitli çareler bulmak amacıyla dağılan diğer Leh vatanperverlerle temas kurmaya çalışır. 1795 ortalarında Viyana'da Lehistan'ın tekrar diriltilmesi faaliyetlerinde rol aldığı ve bu yönde Babiâli'ye teşvike çalıştığı Kaptan Paşa'ya yazdığı bir mektuptan anlaşılmaktadır.⁴⁵³

1800 yılında Saksonya'ya bütün mal varlığıyla birlikte gelir. Burada yazışmalarda bulunduğu Dąbrowski'yi görüp ona Paris'teki Lehistan temsilcisine maddî destek teklifinde bulunmak istemiştir. 1801 yılında Berlin'dedir. Daha sonra ise Ukrayna'daki Białółówka'ya gelir. Burada narenciye bahçesi oluşturmuş ve banka kurmuştur. İlçe okulunun kuruluşunda da yer alır. Białółówka Kilisesi'nin restorasyonuna yardım etmiştir. 1812'den itibaren Kijów Szlachta Mareşali'dir. Aynı zamanda Kiev'de üniversite kurulması çalışmalarında yer almasıyla tanınmaktadır. 1818'de Rus Çarı I. Nikolay zamanında Kiyev'de vatanperver derneklerde faaliyet göstermekten tutuklanmıştır. Bócki'de başta kendi ailesine ait birçok yazılı malzemenin de bulunduğu *Archiwum Roskie* adlı önemli belgeleri barındıran bir arşiv kurmuştur. Bu arşiv

⁴⁴⁸ *Tajna korespondencja z Warszawy 179-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 32-33)

⁴⁴⁹ Smoleński (1911: 4-13); Kukiel (1912: 58); Czeppe (1984-1985: 130)

⁴⁵⁰ *Korespondent Narodowy i Zagraniczny*, 2. VIII. 1794. nr. 61.

⁴⁵¹ Dutkiewicz (1934: 40)

⁴⁵² Smoleński (1911: 20-45); Kukiel (1912: 58)

⁴⁵³ Bkz. Öner (1999: 134-135)

günümüzde Varşova’da *Archiwum Główne Akt Dawnych*’da (AGAD) bulunmaktadır. Potocki 1829’da Białolówka’da ölmüş ve buraya yakın Berdyczów’da gömülmüştür. Belirtildiğine göre, cenazesine birçok kişi katılmıştır.⁴⁵⁴ İstanbul elçiliği heyetinden Hordyński Potocki’yi erdemli, gece gündüz çalışmaktan yorulmaz, dinlenmez, vatanperver ve dürüst olarak anlatır.⁴⁵⁵ Diğer yandan elçilik heyetinden bir başkası Trębicki, Potocki’yi olumsuz bir şekilde değerlendirmektedir.⁴⁵⁶ Trębicki, kendisinin elçi seçilme nedenini, “Türklerin elçilerde akıldan çok dış görünüşe baktığı düşüncesiyle” görünüşünün düzgünlüğüne ve ondan kurtulmak istenmesine bağlayıp elçilikte asıl işi Chrzanowski’nin yürüteceği düşüncededir. Fakat kendisinin daha evvelki vazifeleri elçilik görevini yerine getirebileceğine şüphe uyandırmamış olmalıdır.

2.2. İSTANBUL’A AÇILAN YOL: POTOCKI’NİN ELÇİLİĞİNİ ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER

1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı her üç devleti etkilemekle birlikte en az onlar kadar Lehistan’a da tesir etmiştir. Bu bakımdan Lehistan’da her iki yılda bir düzenli olarak toplanan Sejm, yani millî meclis 1788 senesi geldiğinde tam olarak dört yıl sürecek bir şekilde cereyan etmiştir. Zira Lehistan Kralı Poniatowski ve Lehistan’ın önde gelen zadeğânı, ülke için köklü reformlar yapma yolunda çok isteklidirler. Bunun için ise normalde 40 gün süren Sejm, bu sefer Lehistan kaynaklarında geçtiği adıyla *Türk Savaşı*’na paralel olarak dört yıl sürmüş ve tarihe *Dört yıllık Sejm* (Sejm Czteretni) olarak yazılmıştır. Dört yıllık Sejm’de Poniatowski’ye taraftarlar olmakla birlikte muhalifler de oldukça güçlüdür. Havada savaş rüzgarları eserken 1787’de Kaniów’da eski sevgilisi II. Katerina ile buluşan Poniatowski, Türk Savaşı’nda Osmanlılar aleyhine Çariçe’ye ittifak teklif etmiştir.⁴⁵⁷ Karşılığında ise Lehistan askerinin sayısını 45.000’e kadar çıkarmak istemektedir. Hatta 20.000’inin destek birlikleri olması öngörülmektedir ve bunlar bizzat Kral Poniatowski tarafından kumanda edilecektir.⁴⁵⁸ Savaşın kazanılması durumunda ise Lehistan, Akkerman

⁴⁵⁴ Bkz. Grzymała (1856)

⁴⁵⁵ Dutkiewicz (1934: 39)

⁴⁵⁶ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 5); Trębicki (1967: 476); Dutkiewicz (1934: 39)

⁴⁵⁷ Kalinka (1891/II: 305); Zaleski (1872: 212-215, 218-220); Konopczyński (1936a: 279); Rostworowski (1957: 182-201); Michalski (1982: 626); Zielińska (1997: 105-106), (2000: 13-19); Morawski, Szawłowska (2006: 80); Anusik (2009: 148-151); Butterwick (2012: 234, 244-245)

⁴⁵⁸ Michalski (1982: 626-629); (2005: 294-295)

Limanı'ndan Karadeniz'e ulaşabilecektir. Poniatowski, bu isteğini Prens Nassau'ya Prusya ve Avusturya'ya karşı bir tedbir olarak göstermiştir.⁴⁵⁹ Ayrıca ittifakla beraber Lehistan'a Prusya ve Osmanlı Devleti tarafından saygı gösterileceği ve saldırıya uğrayamayacağı düşüncesindedir.⁴⁶⁰ Ön hazırlıkları Varşova'daki Rus elçisi Stackelberg ile yapılan bu teklif metni, 7 Ekim 1787'de St. Petersburg'a gönderilir. Hatta muhalif kesimden bir kısım zadeğân kendi birlikleriyle bu işe destek vereceklerini açıklamıştır. Sonuçta Potyomkin'in dahi Lehistan'daki siyasî gücünü artırmak için geliştirdiği oyun dahilinde destek verdiği bu plana, II. Katerina Sejm'de kabul görmezse küçük düşeceği düşüncesiyle pek itibar etmek istememiştir.⁴⁶¹ Gerçi 1788 Haziran'ında krala, karşı bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Rusya'nın malî destek vereceği Lehistan ordu birlikleri, kendi tarafında olduğunu bildiği Hatman Franciszek Ksawery Branicki⁴⁶², Stanisław Szcześny Potocki ve Prens Stanisław Poniatowski kumandasında üç ana kısma ayrılacaktır. II. Katerina karşı teklifinde ne Lehistan siyasî sistemindeki değişikliklerle ilgili konulara, ne de toprak kazancı konularına girmekte, ordudaki asker sayısının artışı hususunu ise bunu savaş sonrasına bırakmak istemektedir. Ancak ittifak projesi Sejm'de kabul görmeyecektir. Bu arada Prusya'nın bu işe şiddetle karşı çıkışı, Eylül 1788'de bu girişimden vazgeçmesinde etkilidir.⁴⁶³ Diğer taraftan II. Katerina'nın yeterli gücü vardır ve sonuçta boş yere Osmanlı Devleti'nden elde edeceği kazançlardan Lehistan'a pay vermek işine gelmeyecektir. Ayrıca Çariçe, Rusya içerisinde bu ittifaka destek verenlerin yanında Prusya ile Lehistan üzerinde antlaşmaya varmak isteyen bir kesimin de varlığı nedeniyle bölünmeyle yüzyüze gelmiştir.⁴⁶⁴ Potyomkin bu ittifakla Lehistan üzerindeki emellerinin sekteye uğramasını istememektedir. Fakat Bezborodko, Zavodovskiy ve Vorontsov'un desteklemesi ittifak için yeterli gelmez.

Prusya ise bu gelişmeler karşısında Varşova'daki Prusya yanlısı kesimi güçlendirmeye ve Rusya karşıtı bir hava oluşturmaya çalışacak ve Varşova'daki Prusya temsilcileri bu yönde faaliyetlere girişecektir.⁴⁶⁵ Ayrıca yapılacak Leh-Rus ittifakının bir noktada kendi

⁴⁵⁹ RGADA, f. 5, nr. 165: 57-58.

⁴⁶⁰ RGADA, f. 5, nr. 165: 58-59.

⁴⁶¹ Potyomkin'in bu konudaki projesi için bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 104-113)

⁴⁶² Branicki için bkz. Konopczyński (1936b: 398-399)

⁴⁶³ Rostworowski (197: 196-201); Lord (1915: 87-89); Butterwick (2012: 248)

⁴⁶⁴ Dixon (2010: 290)

⁴⁶⁵ Kalinka (1991/I: 181-214). Kral tarafından böyle bir ittifak söz konusu edilse de ülke içerisindeki herkesin bu görüşü benimsemediği ve Prusya ile olacak ittifaka sıcak baktığı söylenebilir. Mesela Piotr

ülkesine yönelik olduğunu, Sejm'e gönderdiği bir nota ile bildirecektir. Bu durum Lehistan Sejmi'nde hissî bir atmosfer oluştururken, durum Prusya'nın lehine işlemiş ve elini güçlendirmiştir. Sejm oluşan bu hava içinde Lehistan ordusunu 100.000'e çıkarma kararı alır. Bu gelişme dolayısıyla Sejm'de işler karışmış, Rada Nieustajęca'nın Askeriye Bölümü feshedilmiş, ardından muhalif gruptan bir kısım zevat, kendilerine sınırdan hazır beklediklerini belirten bir yazıyla Prusya'yı Leh topraklarına davet etmiştir. Sejm'de vatanperverler partisi denen grup gittikçe güçlenir. Kazimierz Nestor Sapieha ve Ignacy Potocki'nin başını çektiği bu grup, Prusya yanlısı, Rusya karşıtı propagandalar yapmış ve iki devlet arasında bir ittifak arzulamıştır. Artık kamuoyu ve Sejm içerisinde güçlü bir Rus aleyhtarı anlayış mevcuttur ve Rusya ile itifak pek taraftar bulamamıştır.⁴⁶⁶ Prusya muhtemel Leh-Rus ittifakının aleyhine faaliyetler gösterir.⁴⁶⁷ Rusya'nın Lehistan'a toprak vermeyi dahi vaat ederek kendine çekme girişimlerine rağmen,⁴⁶⁸ bu gelişmeler ertesinde 1789 Mayıs'ında II. Katerina Lehistan topraklarındaki Rus askerlerini çeker, fakat bunun acısını ilerde fazlasıyla çıkaracaktır.

Ancak çok hızlı değişen dünyada ve dengelerde, Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulmak istenen ittifak projesini destekleyenlerden hariç, Sejm'de İstanbul'a da bir elçi gönderilmesi gündeme gelecektir. Elçi gönderilmesi meselesi yine Sejm'in alacağı radikal reform projeleri çerçevesinde olacaktır. Zira Sejm'de krala muhalif kesim eski *ad hoc* temelli soylu ailelerden seçilmiş kralın gözdeleleri olan diplomatlar yerine profesyonel olarak bu işi yapabilecek yeni kadroları oluşturmak istemektedir.⁴⁶⁹ Muhaliflere göre eski sistem, bir Avrupa ülkesi olan Lehistan'a uymamaktadır. Bu nedenledir ki mevcut elçiler çağrılıp yerine yenileri daimî elçiler olarak atanmalıdır. İşte 1788 yılı sonunda Avrupa'nın belirli başkentlerine yeni baştan belirli simaların atanması meselesi gündeme gelir. Ayrıca ülke için düşünülen yenilikler dahilinde Lehistan'ın gücünü göstermek bakımından da elçiliklerin reformasyonu önemsenmektedir. Yine Lehistan'ın bağımsız hür bir devlet olarak dış politika yapısında

Potocki'n kız kardeşi Maria Grabowska, Piotr Potocki'ye 22 Eylül 1788'de yazdığı mektubunda "Türlere karşı Moskov ile ittifaka izin veremez Lehistan, zira Türlere Karlofça Antlaşması'nı kutsal bir şekilde koruyorlar, uyuyorlar. Ama Lehistan Prusya Kralı ile ittifaka ihtiyaç duyuyorsa bu olabilir." demektedir. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/69: 43-46.

⁴⁶⁶ Rostworowski (1966: 147)

⁴⁶⁷ Dutkiewicz (1934: 20-21); Michalski (2005: 296-297)

⁴⁶⁸ Dutkiewicz (1934: 22)

⁴⁶⁹ Bkz. Michalski (1982: 657); (2005: 306-307)

değişikliğe gidilmesi isteniyordur.⁴⁷⁰ Bu doğrultuda 10 Aralık 1788’de elçi atamaları yapılır. Buna göre Józef Czartoryski Berlin’e, Szcześny Potocki St. Petersburg’a, Stanisław Kostka Potocki (Ignacy Potocki’nin kardeşi) Paris’e, Franciszek Bukaty⁴⁷¹ Londra’ya ve Franciszek Piotr Potocki İstanbul’a atanır. 1789 yılında devam eden atamalarla da Jerzy Potocki (Ignacy Potocki’nin kardeşi) Stokholm’e, Adam Rzewuski Kopenhag’a ve Jan Małachowski (Sejm Mareşali’nin yeğeni) Dresden’e atanır.⁴⁷² Elçilerin tayininde, Sejm’de bulunan soyluların kraldan daha fazla tesiri olur. Özellikle Sejm Mareşali Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki ve Kazimierz Sapieha’nın Piotr Potocki’nin atanmasında büyük etkisi vardır.⁴⁷³ Aynı zamanda Potocki’nin İstanbul’a gönderilmesiyle, Poniatowski’nin Çariçe’ye ittifak teklifiyle zayıflayan, “Lehistan’ın Osmanlı Devleti’nin doğal müttefiki olduğu inancı” yeniden kuvvetlendirilmek istenmiştir.⁴⁷⁴ Bazı Leh tarihçiler gülünç olduğunu söylese de Ignacy Potocki, kuzeni Piotr Potocki aracılığıyla Babıâli ile işbirliğini düşünmüştür.⁴⁷⁵ Atanan elçiler arasında sadece Potocki’ye büyükelçilik rütbesi verilmesi söz konusu olacaktır.⁴⁷⁶ Bu elçilerden atanmalarının ardından her faaliyetini düzenli olarak merkeze raporlaması, yazışmaları kendi zarfında ve mühürlü göndermesi, Kral’a sadakat ve gizlilik yemini etmesi istenmiştir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ Gierowski (1982: 235-236)

⁴⁷¹ Bukaty’nın Londra elçiliği için bkz. Libiszowska (1966: 79-130)

⁴⁷² Bkz. AGAD, ASECZ: T. I, K. 426-441. Ayrıca bkz. Kalinka (1991/I: 233, 1991/II: 144); Dembiński (1913: 219); Michalski (1982: 307, 657); (2005: 307); Łojek (1962: 521-522); Rostworowski (1966: 286) Bu atamalara dair yazı tam olarak şöyledir: “*Yabancı Ülkelere Elçi Göndermenin Anlamı* Lehistan Cumhuriyeti’nin şimdiki durumu diğer güçlere oyalanmadan elçi atanmasını anlamaya, adilane bir güven içerisinde, bütün bir barış içinde ve ülkemizin güvenliği bakımından ihtiyaç duymaktadır. Kralımızın onayı ile diğer saraylara büyükelçiler gönderiyoruz: Viyana, Stanisławów Starostası Woyna; Petersburg, Kraliyet Topçu Generali Potocki; İstanbul, Szczerzec Starostası Potocki; Berlin, Prens Czartoryski; Fransa, Kraliyet Eski Sekreter Yardımcısı Potocki; İngiltere, daha önceden aday gösterilen ve burada bırakılan Bukaty. Bizim için bir an evvel gitmeleri için anlaşmaya varılmıştır. Devletin izniyle Sejm Mareşali’nden ve Konfederasyon Generali’nden yapılacak harcamalar için Kraliyet Hazinesi’ne gerekli iznin verilmesini talep ediyoruz.” Bkz. AGAD, ZP, 393: 57-58.

⁴⁷³ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34-1.

⁴⁷⁴ Konopczyński (1936a: 284)

⁴⁷⁵ Mesela bkz. Dembiński (1913: 219)

⁴⁷⁶ Nawrot (1999: 127)

⁴⁷⁷ AGAD, ZP, 393: 60-64. Dış devletlere atanan elçiler için verilen talimatnamede (1789) kısaca Potocki için şöyle yazılıdır: “... *Büyükelçilerin talimatnamenin savaş zamanında zorluğu ve görüşmelerin yürütülmesi esnasında gerekli olan şeylerin antlaşmalar vasıtasıyla sağlanması için sıfatlarını belirlemek adına... Osmanlı Devleti’ne... F. P. Potocki’nin elçi sıfatıyla [atanmasına karar verilmiştir] ...*” AGAD, AR: AORMP: 165: CXXXIV/46.

⁴⁷⁷ Michalski (1982: 661)

Kral Poniatowski halihazırda Rusya ile savaşan Osmanlı Devleti'ne elçi gönderilmesine karşı çıkmıştır.⁴⁷⁸ Aslında biraz da II. Katerina'nın gazabına uğramaktan çekinmektedir.⁴⁷⁹ Ancak Sejm'deki çoğunluğun etkinliği ağır basar. Kral, aynı zamanda ordunun tek bir kuruşa dahi ihtiyaç duyduğu vakitte İstanbul, Viyana ve Berlin elçiliklerinin müsriflik olacağı kanısındadır.⁴⁸⁰ Potocki'nin atanmasında Varşova'daki Prusya elçisi Lucchesini'nin krala Potocki'yi öven sözlerinin de rolü olmuştur.⁴⁸¹ Bununla birlikte kral, 24 Haziran'da, Osmanlı Devleti ile dostluğun korunması, ticarî işlerin halli, İstanbul'da daimî Lehistan elçiliğinin kazanımı için Osmanlı başkentine elçi gönderildiğini elçisi Augustyn Deboli'ye yazarken, aslında daimî elçi bulundurma hakkını Boscamp'ın çok önceden kazandığını, bunu kıskanan Rusya'nın Boscamp'ın İstanbul'dan kovulmasına neden olduğunu belirtmiştir.⁴⁸² Piotr Potocki, 15 Aralık 1788'de ve 27 Ocak 1789'da Sejm'de yaptığı konuşmasıyla elçi olarak atandığı için teşekkür eder.⁴⁸³ Ardından durum Osmanlı tarafına bildirilecektir.

2.3. DEVLETİN ŞAN VE ŞEREFİNE YARAŞIR OLMAK: ELÇİLİK HAZIRLIKLARI

Aralık 1788'de Piotr Potocki'nin İstanbul elçiliğine aday gösterilmesinin ardından, Ocak 1789 başlarında bunun İstanbul'a bildirilmesi ve Babıâli'den kabul alınması için Kaptan (Binbaşı) Piotr Gołkowski, kurye olarak görevlendirilir.⁴⁸⁴ Gołkowski eliyle Kraliyet Kançıları Jacek Małachowski, 14 Ocak 1789 tarihinde Sadrazam'a, Kaymakam Salih Paşa'ya ve Reisülküttab (vekil) Mehmed Raşid Efendi'ye hitaben birer mektup yazarak Potocki'nin elçi olarak atandığını bildirir.⁴⁸⁵ Gołkowski'ye, yola çıkarken neler yapması gerektiği konusunda direktifler verilir. Buna göre özetle: Gołkowski İstanbul

⁴⁷⁸ Michalski (1982: 661)

⁴⁷⁹ Dutkiewicz (1934: 24)

⁴⁸⁰ Kalinka (1991/: 233) Danimarka'ya elçi gönderilmesini de gereksiz bulan Poniatowski, Sejm'in yaptığı açılımı aşırı bulmuş olmalıdır. AGAD, ZP, 414: 532-535.

⁴⁸¹ Dutkiewicz (1934: 38) Buchholtz'ten Sejm'in elçi atamaları işleriyle uğraştığını öğrenen II. Friedrich Wilhelm buna çok memnun olur. Zira krala göre böylece Lehler orduyla meşgul olmayarak pasif durmaktadırlar. Bkz. Kalinka (1991/I: 238)

⁴⁸² AGAD, ZP, 414: 319-324. Uzunçarşılı Prusya'nın Lehleri Osmanlılarla ittifaka teşvik ettiği ve bu sebeple 1789'da Lehistan'dan bir elçi geldiğini belirtmektedir. Bkz. Uzunçarşılı (1995/IV-1: 629) Ancak resmî olarak Potocki'nin atanması, bir ittifak kurulması için değildir.

⁴⁸³ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/8. Czeppe (1984-1985: 128)

⁴⁸⁴ B. Czart., rkps. 846: 115-116. 847: 235. AGAD, AR: AORMP: 178: CXXV/1/18-47.

⁴⁸⁵ B. Czart., rkps. 846: 117-118, 119-120, 121-122, 847: 235. AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 3, 4, 5-6 ve CXXV/1/18-48. AGAD, MK, Księgi Kancelarskie: 84: 12-13, 1-14, 1-15. BOA A.DVN.DVE (8) 171/25.

yolculuğunu, en iyi ve en hızlı şekilde yapmaya çalışacak, İstanbul'a Venedik yoluyla gidecektir. Eğer Osmanlı toprağı boyunca kara yoluyla gitmeye karar verilirse İstanbul'dan ferman alınması işini Chrzanowski kendi yetkilerini kullanarak yapacaktır.⁴⁸⁶ İstanbul'da bağlantıları kurmak Chrzanowski'yi bilgilendirmek şeklinde olacak, yani kendisi özel olarak Sadrazam, Kaymakam ve Reis Efendi'ye mektupların verilmesini farklı yöntemlerle yürütebilecektir. Gołkowski İstanbul'da elçinin kabulü, yolculuk rotası ve hazırlıkları, gerekli fermanlar vs. işleri halletmeden buradan ayrılmayacaktır.⁴⁸⁷

Gołkowski İstanbul'a giderken birkaç noktaya dikkat çekmek isteyen Piotr Potocki'nin 27 Ocak tarihli dilekçesi, 12 Şubat 1789'da Sejm'de okunur.⁴⁸⁸ Çiçeği burnunda elçi adayı Potocki, dilekçesinde şu meselelere değinir: Sultan, Sadrazam ve diğer önemli kişilere verilecek hediyelerin daha fazla ve daha az maliyetli olması gerekir. Elçilik heyetinin ve Lehistan'ın gösterişini sergilemek açısından yapılacak masraflar yaklaşık 3000 Venedik dukası tutarındadır. Komşunun savaş halinde almasından dolayı, yolculuk her zamanki güzergâhından değil, Venedik yoluyla olacaktır; ama Venedik'ten pasaport almak sorun olursa, Belgrad civarındaki Sadrazam görülerek farklı bir yoldan gidilmesi denenecektir. Yolculuğun hem kara hem deniz yolu ile olması durumunda bu, ilave harcamalara sebep olacaktır. Sultan'ın kabul töreninin masrafları diğer belli başlı elçilerde olduğu gibi 1000, Sadrazam ve diğerlerinde ise 500 Venedik dukası tutacaktır. Elçilik heyetinin Sekreteri ve kançılıryasının masrafları ise ayrıdır.⁴⁸⁹ Din görevlileri (Kapelan), doktor, sıhhiye memuru ve eczacı da gerekecektir.⁴⁹⁰ Ayrıca Potocki şahsî

⁴⁸⁶ Chrzanowski, Potocki'nin atanma haberinden sonra, kralından İstanbul'daki görevine son verilmemesini ister. Poniatowski'de bilgi akışı sağladığı için Chrzanowski'nin görevine devam etmesi kararı verir. Bkz. AGAD, ZP: 417: 473.

⁴⁸⁷ B. Czart., rkps. 846: 123-124, AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 7-8.

⁴⁸⁸ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/9. B. Czart., rkps. 846: 53-65, 847: 235.

⁴⁸⁹ Daha sonra 31 Temmuz 1789'da elçilik sekreterinin maaşı belirlenir. Buna göre 500 Venedik dukası alacaktır. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 73, 847: 236.

⁴⁹⁰ Potocki dilekçede, belirtilen masrafların yanında bir önceki İstanbul elçiliklerinin hediyeleri hakkında bilgi verilmesini ve 3000 Venedik dukasının hizmet için uygun görülmesini ve Osmanlı'dan ferman gelmeden işlerin çözülmesinin zor olduğunu belirtir. Sejm Mareşali elçiliğin ihtiyaçları için çok daha düşük bir meblağı, 1500 Macar altını verilmesini önermiştir. Bkz. B. Czart., rkps. 847: 235.

olarak Hazine'ye 6000 Venedik dukası vereceğini beyan etmiştir.⁴⁹¹ Buna göre Potocki, hediyelerin ne kadar olabileceğine dair tahminî bir cetvel çıkartır.⁴⁹²

Tablo-I	POTOCKI'NİN OSMANLI SULTANI VE ERKANINA SUNACAĞI HEDİYELERİN İLK ETAPTA ÖNGÖRÜLEN MALİYETİ
Sultan	2000 Venedik dukası
Sadrazam	800 Venedik dukası
Reisülküttab	500 Venedik dukası
Çavuş Başı	300 Venedik dukası
Kahya Bey	300 Venedik dukası
Dragoman	300 Venedik dukası
Ara Toplam	4.200 Venedik dukası
Daha düşük mevkideki ve işlerin gereği hediye verilecek yöneticiler için büyük küçük saatler, tütün tabakaları, zengin materyaller, elbiseler, gümrük vs. elçilik heyetinin yolculuğu boyunca en az	1.300 Venedik dukası
Toplam	5.500 Venedik dukası

Potocki'nin istekleri 5 Mart 1789'daki Sejm oturumunda kabul edilir.⁴⁹³ Önceki İstanbul elçiliklerinden 1756'daki Mniszech'in hediyelerinin maliyeti, 11.000 Venedik dukasıdır. 1776'daki Boscamp'ın⁴⁹⁴ de Potocki'nin kendi elçiliği için öngördüğünden daha yüksektir.⁴⁹⁵ Bir başka hesaplamada ise elçiliğin şimdilik toplamda 22.500 Venedik dukasına mal olması umulmaktadır.⁴⁹⁶ Piotr Potocki mümkün olduğunca

⁴⁹¹ 6000 Venedik dukası ortalama 60.000 zloty etmektedir. Bkz. B. Czart., rkps. 847: 235.

⁴⁹² B. Czart., rkps. 846: 53-65, 847: 235.

⁴⁹³ B. Czart., 846: 53-65.

⁴⁹⁴ 1776'daki Boscamp'ın İstanbul elçiliği esnasında Sultan'a hediye için 1.062, Sadrazam'a 267, Reisülküttab Efendi'ye, Kahya Bey, Çavuş Başı, tercüman, diğer vezir ve bürokratlar için 604 Venedik dukası, İstanbul'a yolculuk için 369 Venedik dukası, Sultan ve Sadrazam'ın kabul törenine 650 ve veda törenine 650, kaftan giydirme töreninde tercüman için 50 Venedik dukası harcanmıştı. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 9-11 ve 53-65. Aynı zamanda Boscamp Kamu Hazinesi'nden ve Kral'ın Hazinesi'nden de maaşlıydı.

⁴⁹⁵ Yine 16 Şubat tarihli yazısında Potocki, yol masrafları için vs. 3000 Venedik dukası öngörmekte ve bundan şikayet edilmemesini talep etmektedir. Aynı zamanda elçilik Sekreteri Mogilnic Starostası Skrzetuski için 400 Venedik dukası maaş, diğer elçilik kançılıyasındakilere de orantılı bir şekilde verilecektir. Daha sonra 4 Ağustos 1789'da ise Dışişleri Heyeti'nin din adamları, doktor, sıhhiye memuru, vs için önerdiği 1000 Venedik dukasının yeterli olmayacağını ve heyetin Sekreter ve yardımcısının maaşının 750 Venedik dukasına çıkarılmasını, sadece eczacı ve sıhhiye memuru için 250 Venedik dukası talep etmiştir. Yolculuk için verilen 2000 Venedik dukasının Eflâk'tan gidilseydi yeterli olacağını, ama daha uzak mesafeden, Venedik'ten gidileceği için yetmeyeceğini bildirmiştir. B. Czart., rkps. 846: 75-76

⁴⁹⁶ Bu rakamın 3500'ü ekipmanlar için, 5500'ü hediyelere, 1500'ü iki elçilik çalışanı için maaş olarak, 1500'ü kançılar, din adamları, eczacı ve sıhhiye memuru için, 2500'ü konağın mobilyası için, 500'ü İstanbul'a resmî kamu girişine, 3000'i Sultan ve Sadrazam huzurundaki kabul ve veda törenlerine, 500'ü İstanbul'dan ayrılmak için, 4000'i ise yol masrafları ve tayinat için öngörülmüştür. Ayrıca bankerlerden kredi mektupları da alınacaktır. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/60.

makul hediyeler talep eder. Zira devlet maliyesinin hali ortadadır. Ama önceki elçilerinkinin masraflarının çok yüksek olduğunu da meclise belirtir. Her elçilikte hediyeleşme, aynı zamanda diplomaside şan şeref göstergesi olduğundan ihmal edilmemesi gereken bir mevzudur.

Ocak ayı oralarında Varşova'dan ayrılan Gołkowski savaş alanından uzak durmak için dolambaçlı bir rota çizer: Leipzig, Venedik, Zara, Ragusa, İzmir ve İstanbul.⁴⁹⁷ Kış ortasında yolculuk etmesi dolayısıyla Leipzig'de büyük bir kaza geçirir. Buzlanma dolayısıyla arabaları kayarak kullanılmaz hale gelir ve satın aldığı Alman atlarıyla yoluna devam eder.⁴⁹⁸ Venedik'te karantinaya tabi tutulur.⁴⁹⁹ Burada kendisiyle Lehistan konsolosluk işlerine bakan Giuseppe dall'Oglio ilgilenir. Venedik'te ise idarecilerin ilgisizliği söz konusu olmuştur.⁵⁰⁰ Ragusa yerine Zara yoluyla gitmek ister; ama Zara'ya vardığında şehrin valisi kendisini Osmanlı sınırına kadar götürmeyi kabul etmez.⁵⁰¹ Ragusa'dan Osmanlı topraklarına deniz yoluyla İzmir'e ulaşır. Ancak kendisinin Potocki'nin elçilik işlerini ayarlamak üzere geleceği bilgisi, İzmir'deki yetkililere ulaştırılmamıştır. Burada Hollanda Konsolosu D'Hochepied'in yardımlarıyla kendisine refakat etmesi için birkaç yeniçeri atanır.⁵⁰² Hatta çalınır korkusuyla Chrzanowski'ye getirdiği mektubu taşıması için yeniçeriye verir ve nihayetinde Gołkowski mevcut savaş dolayısıyla meşakkatli ve sapa menzillerden geçerek 4 Nisan'da İstanbul'a ulaşır.⁵⁰³ Babîâli daha evvelden 19 Şubat 1789'da İstanbul'daki Lehistan maslahatgüzarı Kajetan Chrzanowski vasıtasıyla -19 Şubat 1789 tarihli yazıyla- Potocki'nin elçi atandığından haberdardır.⁵⁰⁴ Gołkowski üç ay içinde elçilik

⁴⁹⁷ Gołkowski'nin yolculuğu esnasında Varşova'ya gönderdiği mektuplardan, yolculuğunun zahmetini ve ne denli pahalıya mal olduğunu görmek mümkün. Bkz. Leipzig'den mektubu B. Czart., rkps. 846: 125-127 ve AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 9-10. Venedik'ten mektubu B. Czart., rkps. 846: 129-133 ve AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 10-12. Zara'dan mektubu B. Czart., rkps. 846: 135-136 ve AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 13-14.

⁴⁹⁸ B. Czart., rkps. 846: 125-127 ve AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 9-10.

⁴⁹⁹ B. Czart., rkps. 846: 141-142. Varşova'daki Prusya temsilcisi Lucchesini'den Venedik'teki Prusya temsilcisi Cattaneo vasıtasıyla Gołkowski'nin işlerine yardımcı olması istenir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 145-146, 147-148. AGAD, AR, Korespondencje: XL/28: 1-9.

⁵⁰⁰ AGAD, APP: 280-cz.II: 811, 812.

⁵⁰¹ B. Czart., rkps. 846: 135-136 ve AGAD, AR, AORMP: 178: 2. dosya, 13-14.

⁵⁰² Hochepied ailesi uzun süredir İzmir'de Hollanda konsolosluk işlerini yürütmektedir. Bkz. Erdbrink (1975: 85-266)

⁵⁰³ B. Czart., rkps. 846: 137-140 ve AGAD, AR, AORMP: 178:2. dosya, 15-16.

⁵⁰⁴ TSMA, TKSREÜ: 101. Osmanlı tarafının Potocki'yi elçi olarak kabulünü Varşova'ya bildiren Chrzanowski'ye, şimdi de gerekli hazırlıkların yapılması için talimat gelmiştir. AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/15-16.

için gerekli ön hazırlıkları yapıp dönmeyi planlamaktadır. İstanbul’a ulaşır ulaşmaz temaslara başlayan Gołkowski⁵⁰⁵, peş peşe Potocki’ye yazdığı mektuplarda kendisine elçiliğinin şekli, maiyetinin kişi sayısı ve maddî vaziyeti ile ilgili önerilerde bulunur. Buna göre kendisinin Leh zevkine uygun, zengince süslenmiş at koşumları olmalıdır, gardırobu çok zengin olmalı, elbiseler cömertçe süslenmiş, ceket ve kemer şık, gösterişin en fazla sergilendiği kürk ise pahalı olmalıdır. Sultan ve vezirleri için çok seçkin hediyeler seçilmeli ve bu iş için devlet ikramiye vermelidir. Gołkowski’ye göre, pahalı hediyeler seçilmeyecekse, İstanbul’a gelmemek daha yerindedir.⁵⁰⁶ Bu arada Osmanlı tarafı Gołkowski’yi “nameres” sıfatıyla tanır. Ordu-yı hümayunda bulunan Sadrazam tarafından verilecek cevabî mektup hazır olana dek İstanbul’da ikameti söz konusu olduğundan, kendisine 1768’de Osmanlı Devleti’ne gelen Maslahatgüzar’a verilen 18 guruşluk yevmiye verilir.⁵⁰⁷ Buna göre 2 Nisan’dan itibaren 12 guruş tayinat bahası ve 6 guruş hane icaresi miriden tahsil edilecektir.⁵⁰⁸

Daha sonra Kaptan Gołkowski, Pera’ya giderek oradaki diğer ülke elçileriyle tanışır ve gözlemlerde bulunur.⁵⁰⁹ Şimdi Osmanlı ile ilgili görüşü tamamen değişmiştir. Kaptan’a göre Türk milleti eski Türk milleti değildir. Şimdiki Türk bürokrasisi hediye ve paraya özen gösterdiği kadar hiçbir şeye özen göstermiyordur. Artık Fransız elçisinin onların dostu olmadığını biliyorlardır, ama ülkesinin 3 milyon rublelik vergisi vardır. Potocki’nin yapması gereken ilk şey, hizmetine gerçekten ihtiyaç duyacağı kadar kişiyi yanına almaktır. Fransız elçisin 40 kişiden fazla ekibi yoktur, diğerlerinininki bunun yarısı kadar değildir. Eski elçilerden Mniszech (1756-1757) ve Podoski’nin (1759-1760) arşivden alınan tayinat listeleri Osmanlı tarafına sunulur.⁵¹⁰ Yine 1700 yılından bu yana gelip giden elçilerin tayinat ve harcamalarıyla ilgili kayıtlar da örnek babında

⁵⁰⁵ Gołkowski’nin Potocki’nin tayinat işlerini ayarlamak istediği, Babıâli’ye yazıyla bildirilir. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/4-5.

⁵⁰⁶ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 4-7, 8-11.

⁵⁰⁷ BOA, HAT: 181/8289.

⁵⁰⁸ BOA, CH: 182/9081.

⁵⁰⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 12-19.

⁵¹⁰ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/5-6. CXXXIV/78/13-15. Tayinatın tam listesi için bkz. AGAD, AR: AORMP: 165: CXXXIV/69. Ancak Osmanlı tarafı da 1168’de gelen büyükelçi Mniszech’e 550, 1173’te gelen ortaelçi Podoski’ye ise 225 guruş tayinat ve 76 guruş hane icrası verildiği, muhasebe defterlerin çıkarılarak Chrzanowski’ye ispat için sunulur. Ortaelçiye velen tayinat listesinde 200 ekmek, 10 adet tavuk ve balık, 6 baş koyun, 2 baş büyük hayvan, 35 kile şa’ir, 15 katran saman, 15 çeki hatab bulunmaktadır. Bkz. BOA, CH: 50/2461.

gösterilir.⁵¹¹ Ancak ister 1000 ister 10 adam olsun aynı tayinat verilmektedir. Chrzanowski Potocki'nin 1756'da İstanbul'a gelen elçi Mniszech'inki kadar tayinatı olmasını talep eder. Fakat Babiâli, eski defterlerden kontrol ederek 1759'da gelen Podoski'ye verilen 301 gurushevmiye ve 76 gurushevane icaresini Potocki için de uygun bulmaktadır.⁵¹² Kaptan Gołkowski, burada İngiliz elçisi Ainslie ile görüşür. O, "... ben eskiden beri Potocki'nin dostuyum. Dürüstçe söyleyeyim öyle büyük bir maiyetle gelirse çok büyük hata eder. Bu heyetin sefalet içinde yaşamasına neden olur, Lehistan'ın çıkarlarını düşünen insanlar boş konuşmalarla ve dil ısırmalarla bunu kötüye yönlendirirler." der. Kaptan, Potocki'ye ne kadar çalışana ihtiyaç varsa o kadar almasını, lüks göstergesi olan ve İstanbul'da pek bulunmayan farklı şaraplar ve kendisi ve hediye olarak güzel porselenler almasını tembih eder. Kalacağı ev konusunda rahat ve iyi bir ev bulmanın zor olduğunu, Chrzanowski'nin buna uğraştığını, ama Osmanlı sarayının "tembel" olduğu için ağır işlediğini belirtir. Her şeyin Varşova'dakinden 10 kat daha fazla pahalı olduğuna da dikkat çekerek, ayna ve saat getirmesini tembih eder.⁵¹³ Sultan III. Selim'in gerekli emirleri vermesinin ardından Haziran ayı itibariyle eski Avusturya elçilik binası onarılarak elçi Potocki için hazır hale getirilecektir. Bu durum Pera'daki diğer elçiler arasında kıskançlığa yol açsa da Osmanlı yetkilileri, "buna şaşacak bir şey yok, zira Lehler bizim apaçık dostumuzdur" diyerek karşılık vermişlerdir.⁵¹⁴ Potocki için ilk karşılamının Mora'da yapılmasına karar verilir.⁵¹⁵ Bunun dışında Gołkowski Pera'daki diplomasi yaşamını, elçilikleri ve elçileri, Osmanlı bürokratik yaşamını uzun uzun anlatan bir rapor gönderir.⁵¹⁶ Buna göre tek güvенеbileceği kişi İsveç elçisi Gerhard Johan Baltasar von Heidenstam'dır.⁵¹⁷ Diğer elçiler tehlikeli, hırslı ve dolandırıcıdır. Chrzanowski ise dürüst, çalışkan bir insandır. Prusya elçisi Diez'e karşı dikkatli ve uyumlu olması gerekir.⁵¹⁸ Osmanlı bürokrasisi çok

⁵¹¹ AGAD, AR: AORMP: 165: CXXXIV/3, CXXXIV/12, CXXXIV/41, CXXXIV/47, CXXXIV/58, CXXXIV/61, CXXXIV/65.

⁵¹² BOA, MAD, 4101: 139.

⁵¹³ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 22-25, 28-30.

⁵¹⁴ Bkz. AGAD, APP: 280-cz.II: 81-817.

⁵¹⁵ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 33-35.

⁵¹⁶ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 36-43.

⁵¹⁷ Bu dönemde İsveç elçisi olarak görev yapan elçilerden biridir. Bkz. Beydilli (1984b: 264) Oğlu Kazimierz'in günlüğünde yazıldığı üzere Potocki'nin İsveç elçisiyle sık sık görüşmesi, kendisine verilen bu raporda yazılanlara itimat ettiğini göstermektedir. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 171: CXXXV/127.

⁵¹⁸ Gerçi Prusya elçisi ülkesinden emir geldiğini ve Gołkowski'ye işlerinde yardımcı olacağı, hatta maddî destek vereceğini eklemiştir. Bkz. AGAD, ZP, 414: 254.

tuhaftır. Mükâlemeler sırasında ciddî olmak lazımdır. Ön hazırlıkları yerine getiren Gołkowski İstanbul'dan ayrılıp büyük zorluklara Varşova'ya döner.⁵¹⁹

Maiyete gelecek olursak, Gołkowski'nin onurunuz ve milletiniz için son derece önemli diyerek Potocki'ye önerdiği heyette ilk başta şu kişilerin bulunması öngörülmektedir:

Tablo-II	POTOCKI'NİN HEYETİNDE YER ALMASI PLANLANAN GÖREVLİLERİN LİSTESİ
	Fransızca ya da İtalyanca bilen bir heyet başkanı
	İyisinden 4-5 tane Pajuk (yaya asker)
	Kıyafetleri Fransız elçisindeki gibi gümüş işlemeli olan 6-8 tane Hajduk (Macar askeri sisteminden alınma askerler)
	4 aşçı
	1 Fırıncı
	Arabacılar ve arabalar, karetiler ve faytonlar vs. ve 6 Avrupa atı.
	4 seyis
	Güzel ve eğitilmiş 8 süvari askeri
	3-4 tane genç hizmetkar
	Fransızca bilen dürüst ve güvenilir görevliler
	Doktor ve sıhhiye memuru ⁵²⁰ (Mümkünse Leh yoksa da sadık birileri)
	Papaz ve din adamları

Kaptan, sonraki mektuplarında da zengin hediyelere ve şiddetle az kişi almasına vurgu yapar.⁵²¹ Gołkowski'nin getirdiği 112 kişiden oluşan muhtemel maiyet listesini gören Chrzanowski, sayının çok fazla olduğunu yazar ve azaltılmasını önerir.⁵²² Hatta ilk etapta düşünülen gerekli kişiler listesindeki üye sayısının 152 olarak planlanması dahi söz konusudur.⁵²³ 15 Ocak 1789'da gönderilen listeye göre maiyet planı şöyledir: ⁵²⁴

⁵¹⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 44.

⁵²⁰ Gołkowski doktorlarla ilgili ilginç yorumlarda bulunur: "Burada bunlar vasıtasıyla entrikalar çevirmek kolay. Türkler doktorlara saygı duyuyorlar."bkz. AGAD, AR, Korespondencje, XL/64: 18-19.

⁵²¹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 22-25 Benzer bir mektup için bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 28-30.

⁵²² Chrzanowski'nin önerisi şöyledir: 1 kapelan (din görevlisi) ve hizmetkarı, 4 elçilik memuru ve 4 hizmetkar, bilinçli bir heyet başkanı, seyis, teşrifatçı vs., 2 odacı, bu ikisi 4 hizmetkarın yanında yeterli olacaktır, 4 yaya asker, 12 asker, 1 subay ve 1 hizmetkarı. AGAD, AR, Korespondencje: XL/36: 7-10.

⁵²³ AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/49. Muhtemel maiyet listeleri oluşturulurken 152 kişi, 69 at ve 33 arabanın söz konusu edildiği olmuştur. Ayrıca bir başkasında 60, bir diğerinde 130 kadar kişi öngörülür. Mesela bkz. AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/15, CXXXIV/55

⁵²⁴ B. Czart. 846: 45. AGAD, ZP, 209: 71-72.

Tablo-III-1		POTOCKI'NİN HEYETİNDE BULUNMASI DÜŞÜNÜLEN KİŞİLER VE ARAÇLARIN LİSTESİ	
Posta ile Gidenler		Kişi Sayısı	Atlar
Elçi		1	
Heyet Sekreteri		1	
Heyet Sekreter Yardımcısı		7 (posta arabası)	6
Doktor		1	
1 Hizmetli Kurye		1	
Elçinin Oğulları bir İdareci ile		3	
ve 2 Odacı ile		5 (taşıt)	4
Elçilik Sekreteri		1	
Aşçı		1	
2 Hizmetli		4 (taşıt)	4
TOPLAM		Kişi: 17	Atlar: 15 ⁵²⁵
Tablo-III-2	Kendi Hizmetindekiler ve Postaları ile Giden Süvariler:		
Małachowski		Grabowski	
Jaraczewski		Przeciszewski	
Taszycki			
Bunların ikisinde biri, birinden birisinin hizmetçisi olacak			
Tablo-III-3	Elçilik Heyetinin Arabacılarıyla Giden Kişiler ve Hizmetindekiler:		
		Kişi Sayısı	
Papaz, hizmetkariyle		2	
Sıhhiye Memuru		1	
Linowski adamıyla		2	
Chwalibóg		2	
Badzynski		2	
Wilamowski		2	
Kraliyet Türkü ⁵²⁶		1	
Elçilik Türkü ⁵²⁷		1	
Elçilik Heyet Başkanı		1	
Seyisler		1	
Elçilik Heyet Memuru, birisi teşrifatçı diğeri yedek		2	
Genç Hizmetkarlar		2	
Odacılar		2	
2 Aşçı, 1 fırıncı		3	
Yardımcılar		2	
Nameresler ve yardımcıları		4	
Seyis		2	
Heyet Hizmetkarları		4	
Subay, albay ve 12 asker		14	
Elçilik Heyetini Oluşturan Toplam Kişi Sayısı		40	

⁵²⁵ Kaynakta geçtiği üzere tablolaştırılan toplam rakamlar, verilen rakamlarla örtüşmemektedir.

⁵²⁶ Lehçe *Turczyn*, kraliyet adına Türk kıyafetleri giymiş Leh hizmetli demektir. Bkz. Stachowski (2007: 434)

⁵²⁷ Aynı şekilde bu da elçilik adına *kraliyet Türkü* ile aynı görevi gören kişidir. Bkz. Stachowski (2007: 434)

Askerî Kişi Sayısı	14

Toplam	54⁵²⁸

Tam olarak hangi kişilerin yer aldığına dair bir kayıt bulunmamakla birlikte, sonuçta bu kadar uyarıya rağmen elçilik heyeti Trębicki'nin belirttiğine göre 190 kişinin üzerinde kalabalık bir sayıya ulaşır.⁵²⁹ Fakat yolda ayrılanlar ve heyete katılan esir Türk askerlerin Venedik'ten sonra heyetten ayrı yolculuk etmesi dolayısıyla, Osmanlı sınırında ekip 102 kişiye inecektir.⁵³⁰ 1764 yılı itibarıyla İstanbul'daki diğer devletlerin maiyet listelerine bakıldığında benzer işleri görmek üzere, Fransa 78, İngiltere 55, Hollanda 38, Venedik Balyosu 118, Avusturya 37, İsveç 29, Sicilyateyn 35, Danimarka 31, Rusya 38 kişilik bir kadroya sahiptir.⁵³¹ Ancak XVIII. yüzyıl sonunda elçilik kadrolarının sayıların azaldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1789'da Fransa'nın elçi, konsolos ve görevlileri de önceki döneme nazaran azdır.⁵³² Yine 1794'te İstanbul'a gelen İngiltere elçisi Robert Liston'un hizmetçileri ve güvenlikten sorumlu yeniçerileri hariç tutunca 10 kişilik bir elçilik ekibinin olduğu anlaşılmaktadır.⁵³³

Lehistan elçilerinin debdebeli ve gösteriş amaçlı kalabalık elçilik heyetlerinin doruğa ulaştığı dönem XVII. yüzyıldır. 1622'de İstanbul'a gelen Lehistan elçisi Zbaraski'nin elçilik heyetinde, yaklaşık 1000 kişi ve neredeyse 1500 at olduğu söylenmektedir.⁵³⁴ Bu durum Sadrazam'ın "bu kadar kişiyle İstanbul'u fethetme mi yoksa hazineyi soymaya mı geldiniz" diye esprilerine sebep olmuştur.⁵³⁵ 1560'ta İran'dan gelen elçilik heyeti ise 300-400 kişilik bir ekiptir.⁵³⁶ 1677'de İstanbul'a gelen Lehistan elçisi Gniński'nin toplamda 450 kişilik bir maiyeti vardır.⁵³⁷ 1700 yılında Lehistan'dan gelen Rafał

⁵²⁸ Toplamda 54 kişi gösterilse de sayı, planlamada daha fazla çıkmaktadır. Ancak kayıtlarda bulunan birkaç maiyet listesinin hiçbirinde tam olarak heyette bulunanların isimleri verilmemektedir.

⁵²⁹ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 13); (1967: 481)

⁵³⁰ Bkz. Bkz. B. Czart., rkps, 846: 323 ve çevirisi için bkz. B. Czart., rkps, 846: 319-321, AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-6.

⁵³¹ Mustafa Kesbî (2002: 32-33) Bütün devletlerin elçilik elemanlarının sayısının verildiği bu eserde, Lehistan atlanmıştır.

⁵³² AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie, Suplement: vol. 22: 183.

⁵³³ Bkz. Berridge (2009: 48)

⁵³⁴ Bkz. Wisner (1982: 141). Czapliński (1966: 238). Przybos, Żelewski (1959: 198)

⁵³⁵ Bkz. *Poselstwo Krzysztofa Xsięcia Zbaraskiego do Turcji w r. 1622* (1827: 101). Aynı alıntı için bkz. Ostapchuk (1989: 25-27); Kołodziejczyk (2006: 47)

⁵³⁶ Turan, Ş. (1964: 275)

⁵³⁷ Bkz. Davies (2005: 299-300)

Leszczyński'nin heyeti 853 kişiden, 1713'te gelen Chomętowski'ninki 450 kişi ve 700 attan, 1756'da gelen elçi Mniszech'inki ise 146 kişiden mürekkeptir.⁵³⁸ Buna mukabil Osmanlı Devleti'nin geçici görevlerle gönderdiği elçilerinin maiyetleri de oldukça kabarık rakamlara sahiptir. 1699'da Avusturya'ya giden elçi İbrahim Paşa'nın maiyeti toplamda 571 kişidir.⁵³⁹ 1746'da İran'a gönderilen Ahmed Paşa'nın yollarda korumacılığını yapmak üzere eyaletlerden talep edilen asker sayısı sadece 232 idi.⁵⁴⁰ Yine 1777'de Lehistan'a giden elçi Numan Bey'in heyeti 78, 1791'de Viyana'ya gönderilen Ebubekir Râtib Efendi'nin maiyeti de 112 kişiden oluşmaktadır.⁵⁴¹ Diğer taraftan İstanbul'a gelen elçilik heyetlerinde bulunmak da eskiden beri ayrı bir övünç kaynağıdır. Bu yüzdendir ki birçok kimse bu heyetlerde yer almak için can atmaktaydı. Hatta III. Jan Sobieski de genç yaşında 1654'te Lehistan elçisi Mikołaj Bieganowski'nin heyetiyle, o zamanların cazibe merkezi ve merak konusu olan İstanbul'a gelmişti.

Potocki'nin heyetinde yer alacak kişilerin tespiti ise şu şekildedir: Antonio Crutta'nın Varşova'da ve Doğu dillerini bilen Marcin Wilamowski'nin İstanbul'daki Şarkiyat Okulu'nda tercüman olması tercih edilecektir.⁵⁴² Yüksek Askerî Komisyon'dan Potocki'nin yolculuğunda refakat etmesi için 6 asker ve 1 subay talep edilir.⁵⁴³ İlk başta bu elçiliğe karşı çıkan Kral Poniatowski, Dzieduszycki'nin bildirdiğine göre elçinin ihtiyaçları konusunda gerekenlerin seve seve yapılacağını belirtmiştir.⁵⁴⁴ Mayıs ayında Stanisław Małachowski ve Tadeusz Jaraczewski, elçilik heyetine süvari olarak atanır.⁵⁴⁵ Antoni Trębicki, Lazard Hordyński ve Zygmunt Grabowski de heyettedir.⁵⁴⁶ Małachowski, Ligmann ve Sobestian Łyczkowski adlı iki hizmetli, bir uşak ve okçudan

⁵³⁸ Reychman (1959: 22)

⁵³⁹ Bkz. Uluskan (2008.: 256)

⁵⁴⁰ Bkz. Sevinç (2011: 416)

⁵⁴¹ Crutta (1860: 20); Yeşil (2010: 63)

⁵⁴² AGAD, AR, AORMP: 168: CXXIV/66. Zaten Wilamowski de bunun için can atmaktadır. Bu iş için Kral Poniatowski'ye dilekçe yazar. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 171: XCVIII 1/62. Kendisi daha 17 yaşında Chrzanowski'yle İstanbul'da bulunmuş ve Türkçe öğrenmiştir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 107. Wilamowski'nin İstanbul'daki Şarkiyat Okulu'nun Vakfı'nda istihdam edilmesi de gündeme gelir. AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/52.

⁵⁴³ B. Czart., rkps. 846: 101, 103, 847: 236. AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/22.

⁵⁴⁴ AGAD, AR, Korespondencje: XL/49: 4.

⁵⁴⁵ B. Czart., rkps. 847: 235.

⁵⁴⁶ B. Czart., rkps. 846: 177 ve AGAD, AR: AORMP: 178: CXXXV/1/18-73. AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 1-4, XL/70: 9-10, XLIII/59: 5-8.

bir ekip oluşturur.⁵⁴⁷ *Kapelan* denen din görevlisi ise Janowski olacaktır.⁵⁴⁸ Heyette Piotr Świederski, Bądryński ve Taszycki de yer alır.⁵⁴⁹ Ayrıca aşçılar ve 12 kadar müzisyen, esir Türk askerleriyle beraber bir binbaşı ve ayrıca elçinin ve Mareşal'ın gözdeleleri de yer alacaktır.⁵⁵⁰ Ayrıca Sultan'a hediye edilecek esir askerleri gözetmek üzere “şişman Türk” denen birisi de heyettedir. Piotr Potocki'nin elçi olarak görevlendirildiğini duyan yakınları kendisine heyetinde bulundurması için bazı kişileri tavsiye ederler.⁵⁵¹ Ayrıca Ömer Ağa adlı bir Osmanlı tüccarı mevcut savaş dolayısıyla normal güzergâhtan Osmanlı toprağına dönemediği için, Potocki'nin heyetiyle İstanbul'a gelecektir.⁵⁵² Aynı zamanda Potocki elçi seçilişinden ötürü birçok tebrik mesajları ve kendisine elçiliğiyle ilgili yardımcı olunabileceğine dair mektuplar almaktadır.⁵⁵³ 20 Temmuz 1789 tarihli yazıyla Potocki'nin elçiliğe dair taleplerinin uygun görülmesinin ardından artık heyet yola çıkmaya hazırdır.⁵⁵⁴

Öbür taraftan da elçiliğin diğer hazırlıkları yürütülmektedir. Heyete alınacak aşçılarla, doktorlarla kontrat imzalanır.⁵⁵⁵ Heyette bir bando orkestrası da yer alacaktır.⁵⁵⁶ Elçilik mensuplarının Lehistan Cumhuriyeti'ne yaraşır olması bakımından çok şık giyinmeleri gereklidir. Bu yüzden pahalı ve seçkin kumaşlardan elbise sipariş edilir.⁵⁵⁷ Elçilik heyet başkanı Jakób Nayzer, Bócki'de bulunan terzi Gofy Bey'e açıklı koyulu lacivert kumaşlardan oluşan yüklüce bir elbise siparişi verir. Bunun dışında yolculuk ve İstanbul için faydalı olacağı düşüncesiyle çeşitli kitaplar alınır. J. J. le Français de la Lande'nin *Voyage en Italie*, Baron de Tott'un *Memoires sur les Turcs*'ünün de aralarında

⁵⁴⁷ Małachowski (1853: 31)

⁵⁴⁸ Reychman (1959: 52)

⁵⁴⁹ Reychman (1959: 238); Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 10, 13); (1967: 479, 481)

⁵⁵⁰ Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 7-8); (1967: 477-478)

⁵⁵¹ Kuzeni Wincenty Potocki kendi yanında çalışan sekreterlerinden, birkaç dil bilen Bourgewald Hochszteter'i heyetine almasını istemektedir. AGAD, AR, Korespondencje: XLIII/3. Teyzesi Katarzyna Kossakowska da Türkçe ve İtalyanca bilen Józef Mrozowicki'yi ve Tadeusz Mysłowski'yi de maiyetine almasını istemiştir. AGAD, AR, Korespondencje: XL/108: 154-157. AGAD, AR, Korespondencje: XL/108: 166. Kuzeni Anna Jabłonowska da Potocki'den İstanbul'a gelme isteğinde bulunur. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/82: 15. Tadeusz Jaraczewski de oğlu Józef'in yetenekli biri olarak heyete katılmasını ister. AGAD, AR, Korespondencje: XL/88: 5-7. Yine Jan Iwasziewicz, hiçbir maaş almaksızın bir doğu ülkesi olan Osmanlı Devleti'ni görmek için Potocki'den kendisini de maiyetine katmasını istemiştir. AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/44-1.

⁵⁵² AGAD, AR, Korespondencje: XL/26.

⁵⁵³ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/33, XLI/43: 5-6, XLII/10, XLIII/3, XL, XLI/55.

⁵⁵⁴ B. Czart., rkps. 846: 105.

⁵⁵⁵ AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/13, CXXXIV/50.

⁵⁵⁶ Kalinka (1991/II: 145)

⁵⁵⁷ AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/7, CXXXIV/19.

bulunduğu kitaplara toplam 98 zloty ödenir.⁵⁵⁸ Bunun dışında ekipmanlar için ufak tefek tamiratlar yaptırılır. Yine Potocki, 21 Temmuz 1789'da dönüşünde geri vermek üzere Kraliyet Ordusu generallerinden Bay Jan Drokoziwski'den mücevherlerle süslü bir kılıç ödünç alır.⁵⁵⁹ Ayrıca diğer elçilerin krala ve Potocki'ye önerisi üzerine Osmanlı Devleti ile ilgili tören, gelenek-görenek ve antlaşmaların birer kopyası Trębicki'ye verilir.⁵⁶⁰ Ayrıca Potocki, henüz 12 yaşındaki oğlu Feliks ve 16 yaşındaki oğlu Kazimierz'i İstanbul elçiliğinde yanına almaya karar verir.⁵⁶¹ Bu konuda oğullarının çok hevesli oldukları görülür. Bunu babalarına hitaben mektuplarında şu sözlerle belirtirler:

“Buraya gelen haberlere göre babam Türklere elçi olarak seçilmiş. Biz bunun Polonya için büyük bir fırsat olduğunu düşünüyoruz. Eğer bu doğruysa babamdan beni de yolculuk ekibine katmasını rica edebilir miyim, ki böylece böylesi iyi bir babadan, büyük bir tecrübe edinme fırsatı yakalayabileyim. İyi ülkem için sağlık diliyorum.

10 Aralık 1788

*Babama, aciz hizmetlin ve sadık sevenin oğlun Kazimierz Potocki”*⁵⁶²

“Mon cher Papa!

Babamız bizi Türkiye yolculuğuna alsın diye gece gündüz çalışıyoruz. Babamız bizim bunu, ilginç bir milleti ve coğrafya ve tarih derslerinden kısmen bildiğimiz yerleri görme merakından sanmasın, genel itibariyle bilimde ve bilgide kendimizi iyileştirmek isteğindendir.

Babamın ellerinden öperim ve en derin saygılarımı sunarım.

*14 Aralık 1788 Bócki, Kazimierz Potocki”*⁵⁶³

Diğer taraftan güzergâh tespit çalışmaları sürmektedir.⁵⁶⁴ Savaş dolayısıyla güzergâh her zamankinden farklıdır. Babiâli, Divan-ı Hümayun'dan Mustafa Efendi'yi güzergâh tespit çalışmaları için görevlendirir.⁵⁶⁵ Chrzanowski de İstanbul'da buna dair çalışmalar yapar. Karşılama töreni kendisine yaraşır olacaktır. Başta güzergâhın Boğdan üzerinden değil, Belgrad ve Venedik üzerinde olması planlanır.⁵⁶⁶ Osmanlı topraklarına girişinden sonra ise Korint'ten (Korinthos) Selanik'e ve oradan İstanbul'a geçilmesi kararlaştırılır.⁵⁶⁷ Korint'ten Derbent'e kadar ve oradan İstanbul'a kadar 40 menzil içeren 212 saat sürecek bir güzergâh belirlenir.⁵⁶⁸ Potocki, Yüksek Dışişleri Heyeti'ne sunduğu

⁵⁵⁸ AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/48.

⁵⁵⁹ AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/17.

⁵⁶⁰ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 14); (1967: 481-482)

⁵⁶¹ Oğullarını yanına alan tek elçi Potocki değildi. Boscamp (1776) da iki oğlunu getirmişti. Bkz. BOA, CH: 148/7388.

⁵⁶² AGAD, AR, Korespondencje: XLII/12: 26.

⁵⁶³ AGAD, AR, Korespondencje: XLII/12: 27-28.

⁵⁶⁴ AGAD, AR, AORMP: 168: CXXIV/66. AGAD, AR, Korespondencje: XLI/46.

⁵⁶⁵ TTK, Y/223: 21.

⁵⁶⁶ AGAD, AR, Korespondencje: XL/36: 1-4.

⁵⁶⁷ AGAD, AR, Korespondencje: XL/36: 7-10.

⁵⁶⁸ BOA, CH: 33/1609; MAD, 4101: 138. B. Czart. 847: 267-271. AGAD, ZP, 209: 408-409, 409-419.

yazısında Avusturya üzerinden gidilecekse pasaport gerekeceğini belirtir. Ayrıca elçi yardımcısı ve sekreterinin Sejm’de sadakat yemini etmesini istenir.⁵⁶⁹ Haziran ayında elçilik Sekreteri Michał Skrzetuski, elçilik Sekreter Yardımcısı Antoni Trębicki, elçilik süvarisi Tadeusz Jaraczewski ve kançılara işlerinden sorumlu Adam Broniec yemin eder.⁵⁷⁰ Trębicki’den gizli bir talimatla elçilik süresince olup bitenleri ve Potocki’nin faaliyetlerini merkeze bildirmesi istenir.⁵⁷¹ Elçi ve maiyeti için pasaport işlemlerine başlanır. Pasaportlar ikamet değil, sadece ziyaret amaçlı olacaktır.⁵⁷² Bunun için Viyana’daki Lehistan elçisi Woyna ve Varşova’daki Avusturya elçisi Cache ile yazışılır.⁵⁷³ Venedik’teki Lehistan temsilcisi dall’Oglio de burada gereken işlemleri halledecektir.⁵⁷⁴ Viyana, Venedik, Napoli’den geçiş için pasaportlar alınır.⁵⁷⁵

Unvan, teşrifat, tayinat, konaklama konularında da iki başkent arasında yazışmalar sürecektir.⁵⁷⁶ Öncelikle Potocki’nin Osmanlı tarafından büyükelçi olarak kabul edilmez. Bu durumu Chrzanowski Varşova’ya bildirirken büyükelçi olarak kabulü için uğraşır.⁵⁷⁷ Sultan III. Selim’e, Sadrazam Hasan Paşa’ya, Kaymakam Elhac Salih Paşa’ya, Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi’ye hitaben Potocki’nin olağanüstü elçi sıfatıyla atandığına dair güven mektubu, Kraliyet Yüksek Noteri Albert Skarszewski ve Kançılar Yardımcısı Poray Garnysz imzasıyla hazırlanır.⁵⁷⁸ Potocki hazırlıklar esnasında

⁵⁶⁹ B. Czart., rkps. 846: 66-67.

⁵⁷⁰ B. Czart., rkps. 847: 236. Broniec, Poniatowski’nin oğlu Stanisław Poniatowski’nin sekreteri ve himayesinde bulunmaktadır. Genç yaşta Potocki’nin elçilik heyetine dahil edilir. Bkz. Małachowski (1953: 31) Bunda kralın kendisine yakın kişileri heyete sokmak istemesinin etkisi olmalıdır. Broniec elçiliğin sonun kadar Potocki ile kalmayacak, rahatsızlığı dolayısıyla Sejm’dan alınan izinle erkenden geri dönecektir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 109. Süvari Grabowski ise Ağustos ayında yemin eder. Bkz. B. Czart., rkps. 847: 236.

⁵⁷¹ Hatta heyet yola çıkmadan önce Trębicki’yle görüşen Poniatowski, kendisinin koruması altında olduğunu belirterek uyanık olmasını emreder. Ayrıca ayrıntılı bir günlük tutmasını ister. Trębicki’nin emrine Mękarski ve Chamant’ı verir. Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 15-17); (1967: 483)

⁵⁷² AGAD, AR, AORMP: 168: CXXXIV/21.

⁵⁷³ AGAD, AR, Korespondencje, XLIII/35.

⁵⁷⁴ B. Czart., rkps. 846: 66-67.

⁵⁷⁵ Pasaportlar için bkz. AGAD, AR, AORMP: 168: CXXXIV/25, CXXIV/30, CXXXIV/32, CXXXIV/33. Viyana’da bu işleri Leh diplomatlar halletmiştir. Bkz. Nawrot (1999: 158)

⁵⁷⁶ AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/6-7. CXXXIV/78/7-8. CXXXIV/8-9. CXXXIV/78/9-13.

⁵⁷⁷ AGAD, AR, Korespondencje, XLIII/35. AGAD, AR, AORMP: 164: CXXIV/78/15, CXXXIV/78/22-23.

⁵⁷⁸ Sultan’a hitaben mektup için bkz. B. Czart., rkps. 846: 31-33, AGAD, AR, AORMP: 178: 1. dosya, 6-7. Sadrazam’a hitaben mektup, B. Czart., rkps. 846: 33-35, AGAD, AR, AORMP: 178: 1. dosya, 7-8. Kaymakam’a hitaben mektup, B. Czart., rkps. 846: 35-36, AGAD, AR, AORMP: 178: 1. dosya, 9-10. Reisülküttab’a hitaben mektup, B. Czart., rkps. 846: 36-38, AGAD, AR, AORMP: 178: 1. dosya, 10-11. ayrıca bkz. AGAD, AR, AORMP: 168: CXXXIV/26.

İstanbul'daki İngiltere elçisi Robert Ainslie'yle yazışır.⁵⁷⁹ Eski dost olan iki elçi, Avrupa'daki mevcut vaziyete dair görüşlerini belirtirler. Aynı zamanda Ainslie Pera'da iyi karşılanacağını, kendisini İstanbul'da elçi olarak göreceğinden duyduğu memnuniyeti belirtir.⁵⁸⁰

23 Mayıs 1789 tarihli Sejm oturumunda elçilik için ilk etapta öngörülen toplam masraf 17.000 dukadır.⁵⁸¹ Ayrıca İstanbul'dan banker kredisi için mektup gelecektir. Hali hazırda Potocki de Varşova'da iken kredi bağlantıları kurmuştur.⁵⁸² Bu arada hediyelerin ne gibi emtialardan oluşacağı ve maliyetleri tespit edilir.⁵⁸³ Sırf Sultan için alınan saatin değeri 1000 zlotydir.⁵⁸⁴ Lehistan gazetelerinde elçiliğin çok pahalıya mal olacağı, hediyelerin maliyetinin çok yüksek olduğuna dair haberler yer alır.⁵⁸⁵ Hazırlanmasında bazı gecikmeler yaşansa⁵⁸⁶ da Piotr Potocki'nin elçiliği boyunca uyacağı hususları içeren talimatnamesi 17 Haziran 1789'da Sejm'de okunarak kabul edilir.⁵⁸⁷ Buna göre elçi Potocki'nin Karlofça'dan beri süren dostluk bağlarını devam ettirmesi,⁵⁸⁸ sürmekte olan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Lehistan topraklarından Rus askerinin terkinin sağlandığını belirtmesi, geleneksel olarak her sultan değişiminde elçi değişimi yapılırken bu sefer, bu gibi bir uygulamanın şartlara bağlı olarak yapılamadığı, Lehistan ticarî çıkarlarının korunması, iki ülke vatandaşları ile ilgili meselelerin halli, mevcut savaş sonunda toplanacak kongrede Lehistan temsilcisinin de bulunması ve Lehistan'ın bağımsızlığının ve bütünlüğünün teminat altına alınması, Potocki'nin merkezin haberi olmaksızın karar alıp nota vermemesi, talimat uyarınca söz konusu

⁵⁷⁹ Ainslie ile ilgili olarak bkz. Bağış (1984); Black (1984); Grant (2004)

⁵⁸⁰ AGAD, AR, Korespondencje, XL/3: 1-3, 4-6.

⁵⁸¹ AGAD, AR: AORMP: 168: CXXXIV/14.

⁵⁸² AGAD, AR: AORMP: 166: CXXXIV/18.

⁵⁸³ Hediyelerin tespitinde Potocki önceki İstanbul elçilerinden Dzieduszycki ile de yazışır ve onun elçiliğinin malî harcamalarının tablolarını ister. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/49: 1-2, 3.

⁵⁸⁴ AGAD, AR, AORMP: 167: CXXXIV/10, CXXXIV/11

⁵⁸⁵ Kaptan Hebdowski Potocki'e yazdığı mektubunda, 12 Mayıs 1789'da Gazeta Polska'da çıkan haberde Potocki'nin gidişinin yakın olduğu, ancak İstanbul elçiliğinin çok yüksek rakamlara mal olacağını (20.000 altına) ve bu elçiliğin Osmanlı-Leh ilişkilerini pekiştireceğinin de belirtildiğini yazar. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/76: 20-21. Ayrıca bkz. Gazeta Polska, 12. V. 1789.

⁵⁸⁶ B. Czart., rkps. 846: 69. Talimatname ilgili en fazla sıkıntı, Osmanlı-Leh ticarî meseleleri üzerinden çıkar. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 71, 847: 236.

⁵⁸⁷ AGAD, ASECZ: T. II, K. 559. AGAD, AR: AORMP: 178: CXXXIV/75. B. Czart., rkps. 847: 236.

⁵⁸⁸ 30 Eylül 1769'da Varşova'da Kral Poniatowski başkanlığında Senato Konsili'nde 1768'de çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nın Karlofça Antlaşması'nın sonu olup olmadığı, Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı iptal edip etmediği tartışılmıştır. Bkz. B. Czart. 846: 79-81, 97-100.

edilmektedir.⁵⁸⁹ Ardından 22 Haziran'da Osmanlı Devleti'nin atadığı tercüman Yozef (Iossif) Alexander, Osmanlı sarayına elçinin gelişi ile ilgili her fermanın hem Türkçe hem Fransızca kopyaları olacak şekilde hazırlanmasını isteyen bir not gönderir. Bunlar, Osmanlı sınırından İstanbul'a kadar güzergâhı belirtir bir ferman, mihmandarın atanması ve tayinatı ile ilgili ferman, Sadrazam, Kaymakam ve Reisülküttab'ın elçinin yolculuğuna dair fermanı, İstanbul'da elçiyi karşılama törenine dair fermanın oluşması sekiz ayrı fermanıdır.⁵⁹⁰

Yeni bir elçi kabul edecek olan Osmanlı başkentinde de hazırlıklar başlar. İlk olarak 13 Haziran 1789'da Kâmilî Mustafa Efendi Mora'dan İstanbul'a kadar yolculuğunda Leh elçisine mihmandar olarak tayin edilir.⁵⁹¹ Elçi Potocki'nin ilk etapta karşılanması düşünülen Osmanlı sınırındaki Gördos'tan İstanbul'a kadar yol menzillerinde, yani bütün Adriyatik ve Arnavutluk civarındaki paşalara, valilere ve idarecilere emirnameler gönderilerek gerekli hazırlıkların yapılması buyrularak yolda verilecek tayinat belirlenir.⁵⁹² Piotr Potocki'nin elçi olarak kabulünü ve Maliye Tezkirecisi unvanıyla Kâmilî Mustafa Efendi'nin mihmandar atandığına dair yazılar, Sadrazam Hasan Paşa, Kaymakam Salih Paşa ve Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi tarafından 26 Haziran 1789 tarihli mektuplarla Kraliyet Kançılar Yardımcısı Jacek Małachowski'ye bildirilir.⁵⁹³ Gołkowski mektuplarında mihmandarı övse⁵⁹⁴ de, ileri de görüleceği üzere, elçi Potocki ile aralarında sorunlar çıkacaktır.⁵⁹⁵ Oysaki baştan beri seçkin, temsil yeteneği güçlü ve rütbesi yüksek bir mihmandar talep edilmiştir.⁵⁹⁶ Mihmandarın herhangi bir kazaya mahal vermemek için yerel idarecilerle iletişim halinde olması,

⁵⁸⁹ B. Czart., rkps. 846: 23-28. AGAD, MK, Księgi Kancelarskie: 84: 42-44. AGAD, AORMP; 178: CXXXIV/75.

⁵⁹⁰ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/21-22.

⁵⁹¹ BOA, HAT:1385/54934; BOA A.DVN.DVE (8) 171/28; Çınar (1998: 148); *Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un En Uzun Dört Yılı (1785-1789)* (2003/I: 391)

⁵⁹² BOA A.DVN.DVE (8) 171/28; MAD, 4101: 138. Ayrıca bkz. *Księga pamiętnicza Majora A. Ptaszyńskiego 1769-1793* (1881: 26-29)

⁵⁹³ AGAD, AR: AORMP: 173: CXXXIV/126-1. AGAD, AKW, Dz. Tureckie: K. 80: t. 759: 1456, t. 760: 1457, t. 761: 1459, t. 762: 1462. AGAD, ZP, 209: 400-405, 425-426, 427-428, 428-429, 429-430, 431-432. B. Czart., rkps. 859: 265, 846: 273-274, 275-277, 279-281. AGAD, MK, Księgi Kancelarskie: 84: 50-51, 52-53, 54-55.

⁵⁹⁴ AGAD, APP: 280-cz. II: 815-817.

⁵⁹⁵ III. Selim'in diplomasi alanındaki yenilikleriyle getirilen kurala göre, artık yabancı elçilere eşlik eden rehber olarak atanan kişilere Mihmandar denmeyecektir. Ancak kullanımda bu tabirin henüz devam ettiği görülmektedir. Naff (1963: 307)

⁵⁹⁶ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/9-13.

koruma ve güvenlik konusunda zafiyet yaşanmaması da istenir.⁵⁹⁷ Diğer taraftan elçiye verilecek tayinat miktarı tartışılmaya devam etmektedir. Chrzanowski, 1756'da gelen Lehistan büyükelçisi Mniszech'inki gibi 550 guruş yevmiye talebinde ısrarlıdır.⁵⁹⁸ Zira Lehistan da Türk elçileri, sınıra dahil olduktan sonra bütün masrafları karşılanıp, yevmiye olarak 1500 piaster/guruş verilmektedir.

Bir yandan da elçi Potocki'nin oturacağı konağın tespitine gidilir. Buna göre Beyoğlu'nda harabe halde bulunan, eskiden Avusturya elçilerinin oturduğu konağın tamirine karar verilir. Daimî elçiliği olan Venedik, Hollanda ve Fransa'nın elçilik sarayları da çoktandır buradadır.⁵⁹⁹ Potocki için uygun görülen yere keşfe giden mimar başı, gerekli işleri beyan eder. Tamir masraflarını Osmanlı hazinesi karşılayacaktır ve Potocki'ye kiraya verilecektir.⁶⁰⁰ Chrzanowski'ye göre tamirata 10.000 guruşluk bir masraf yapılacaktır. Bununla birlikte Lehistan tarafı mevcut savaş dolayısıyla hazırlıklarda oluşan gecikme ve aksamalardan defalarca yakınmaktadır.

Bunun yanında gelen her elçiye uygulandığı üzere resmî karşılama törenin nasıl olacağına dair pusula teşrifattan alınır ve III. Selim'e sunulur. Ayrıca Sultan'dan adet üzere olduğu gibi kapıcıbaşılardan dört tanesini kabul töreni için irade buyurması istenir. III. Selim ise mutad olduğu üzere kapıcıbaşılardan İzzet Paşa ve İsmail Ağa'nın bu göreve atanmasını uygun görür.⁶⁰¹ Diğer taraftan tercüman Alexander, Nisan ve Haziran 1789'da Osmanlı sarayına Potocki'nin gelişi, nasıl karşılanacağına dair açıklamalı yazılar gönderir. Mora'dan itibaren mihmandar eşliğinde geleceği, gittiği her yerde isteklerinin yerine getirilmesi için fermanlar yazılacağı, mihmandarın unvanının kapıcıbaşı olması gibi hususlara vurgu yapılır.⁶⁰² Ancak mihmandarın unvanı maliye

⁵⁹⁷ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/19-21.

⁵⁹⁸ BOA, HAT: 208/10981. AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/9-13. CXXXIV/78/16-17. CXXXIV/78/17-19, CXXXIV/78/22-23, CXXXIV/78/25-26.

⁵⁹⁹ Adahl (2006: 14) Fakat XVIII. yüzyıla kadar diğer ülkelerin elçilikleri henüz Beyoğlu'na taşınmamıştır. Bkz. Tournefort (2005/II: 38). Tavernier (2007: 77) Bazı durumlarda elçilerin başka konaklarda kalmalarına izin verildiği görülür. Mesela 1677'de gelen Lehistan elçisi Jan Gniński Elçi Hanı'nı beğenmediği için Panayot Konağı'nda misafir edilir. Bkz. Eyice (1970: 109) 1706'da gelen Lehistan küçükelçisi Samuel Górski için Tophane'deki Ağa Camii'nde bulunan Ali Ağa Konağı kiralanır. Kütükoğlu (1989: 205) Kazimierz Franciszek Wysocki (1671)⁵⁹⁹ ve Stanisław Rzewuski (1699) ise Edirne'de ağırlanır. AGAD, AR, AORMP: 179, CXXXV/1-28; Kütükoğlu (1989: 206)

⁶⁰⁰ BOA, HAT: 1390/55392.

⁶⁰¹ BOA, HAT: 214/11722

⁶⁰² AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/2-4, CXXXIV/78/19-21.

tezkirecisi olacaktır.⁶⁰³ Elçiye uygulanacak teşrifata dair eski Lehistan elçilerinin nasıl bir törenle kabul edildiğine dair notları arşivden çıkaran Chrzanowski, hatırlatma babında Osmanlı sarayına iletir.⁶⁰⁴ Zira elçi karşılamaları, teamüllere göre gerçekleştirilmektedir. I. Abdulhamid'in ölüp III. Selim'in tahta çıkması, kuryelerin zamanında yerine ulaşamaması,⁶⁰⁵ Osmanlı tarafından gelecek fermanın gecikmesi⁶⁰⁶ vs. dolayısıyla Gołkowski'nin göndermesi beklenen Potocki'nin elçi olarak Osmanlı sarayınca tanındığına dair ferman, ancak Temmuz sonlarında Varşova'ya ulaşır. Bu gecikme, teyzesi Katarzyna'nın deyimiyle Potockileri sevmeyenlerin yüzünü güldürmüştür.⁶⁰⁷ Ancak fermanın ulaşmasının akabinde son hazırlıklarını tamamlayan Potocki, 4 Ağustos 1789 günü Sejm'de son kez konuşma yapar.⁶⁰⁸ İstanbul vazifesini nasıl ve ne gibi bir başarıyla yerine getireceğini bilmediğini belirtirken, özellikle o sıralarda Sejm'de tartışılmakta olan ordunun asker sayısının artırılması ile ilgili endişeleri vardır. Konuşmasında vatanperver vurguları dikkat çekmektedir. Tüm uyarılara rağmen kalabalık maiyetiyle Varşova'dan İstanbul yollarına düşer.⁶⁰⁹ Yola çıkmadan bir gün önce Crutta Potocki'ye rotada değişiklik olduğunu bildirir.⁶¹⁰

Kendisinin yola çıkışının ardından 7 Nisan 1789'da tahta çıkan Selim'in cülûsuna dair nâme-i hümayun ve Sadrazam Yusuf Paşa'nın Rusçuk'tan yazılan mektubu, 18 Eylül'de

⁶⁰³ Elçiler arasında mihmandarın rütbesi de önemlidir. Bu, onlara verilen önemi göstermesi bakımından kıymet taşır. Bazı elçiler kendilerine atanan mihmandarın rütbesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. Mesela 1775'te Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası, Osmanlı Devleti'ne gelen Rusya elçisi Repnin, kendisine atanacak mihmandarın iki tuğlu bir vezir olması konusunda ısrar eder. Bkz. Iztkowitz, Mote (1970: 65)

⁶⁰⁴ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/4.

⁶⁰⁵ Elçiliğin hazırlık safhasında Prusya kurye ağı kullanılır. Ancak birçok kere gecikmeler yaşanmış ve bu yüzden de Potocki'nin Varşova'dan ayrılışı da gecikmiştir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 151, 153-154, 161, 163-164, 165-166, 167-168.

⁶⁰⁶ Chrzanowski Potocki'nin elçi olarak tanındığına dair fermanın bir an evvel Varşova'ya gönderilmesi için Osmanlı sarayına birçok kere yazılar yazar. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/19-21, CXXXIV/78/23-25.

⁶⁰⁷ AGAD, AR, Korespondencje: XL/1: 197-199

⁶⁰⁸ AGAD, ASECZ: T. II, K. 533-536; BKR, *Diariusz Sejmu Czteroletniego*, sesja 134, 1789.4.VIII: 533-537. Potocki'nin yola çıkışı gazatelere de yansır. Bkz. Gazeta Warszawska, 8. VIII. 1789, nr. 63 ve 12. VIII. 1789, nr. 64-suplement.

⁶⁰⁹ Potocki'nin maiyetinin tam olarak 102 kişiden ibaret olduğu, 12 Ocak 1790 tarihinde Mora Valiliği kethüdası Hacı Ahmed ve Mihmandar Seyyid Hacı Kâmilî Mustafa Efendi'nin Potocki'nin maiyetinden bu işlerden sorumlu üyesi Małachowski'ye gönderdiği mektupta teyid edilmektedir. Mektup bir nevi elçi Potocki'nin salimen teslim alındığı ve İstanbul'a ulaştırılacağına da ifadesidir. Bkz. B. Czart., rkps, 846: 323 ve çevirisi için bkz. B. Czart., rkps, 846: 319-321, AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-6.

⁶¹⁰ AGAD, AR, Korespondencje: XL/37 1-2.

Sejm'e ulaşır.⁶¹¹ III. Selim'in tahta çıkışı çoktan duyulsa da resmen bildirilmesi ve Varşova'ya ulaşması oldukça zaman almış gözükmetedir.⁶¹² Bu nedenle gelecek elçi, yeni sultana çeşitli hediyelerle cülûs tebrikinde de bulunacaktır.

2.4. DERSAADET'E UZUNAN YOLCULUK: POTOCKI'NİN İSTANBUL'A SEYAHATI

Uzun süre Babîâli'den Potocki'nin elçi olarak kabulüne dair gelecek davetiye'nin beklenmesi ve hazırlıkların tamamlanmasının ardından kalabalık heyet, 4 Ağustos 1789'da Varşova'dan yola çıkar. Heyetin hizmetinde büyük mutfaklı bir karavanın dışında 16 şık araba ve 11'i elçiye ait yaklaşık 100 at bulunmaktadır.⁶¹³ Potocki'nin Osmanlı topraklarında yolculuğu esnasında gelişen olayları sadece Potocki'nin mektuplarından yola çıkarak tespit etmek mümkündür. Buna göre ilk başta İstanbul'a uzanan rota Varşova, Krakov, Viyana, Venedik ve oradan Osmanlı toprakları olarak belirlenmiştir.⁶¹⁴ Ancak ilerleyen zamanlarda rotanın değişecektir. Normal şartlarda Lehistan elçilerinin güzergâhı direkt Lehistan topraklarından Hotin'e gelinmesi ve burada Boğdan topraklarına dahiliyle birlikte Osmanlı yerel yöneticileri tarafından karşılanarak, seyahati için gerekenlerin yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Mniszech, Podoski, Aleksandrowicz, Boscamp gibi elçilerinki böyledir.⁶¹⁵ Ancak savaş alanı Potocki'ye bu kolaylığı sağlamamıştır. Hatta Choiseul-Gouffier, Potocki'nin atanmasının ardından kendisinin Sejm adına Sadrazam'la görüşmek için İstanbul'dan önce ordu kampında duracağını düşünmüştür.⁶¹⁶

⁶¹¹ B. Czart., rkps. 846: 667, 671, 847: 237. Yine aynı içerikli çeviri ve kopya mektuplar için bkz. AGAD, ASECZ: T.III, K. 273-285, 301-304. T. XVIII, K. 154-155, 156-157. AGAD, MK, Księgi Kanclerskie: 84: 47-49, 49-50. AGAD, ZP, 209: 445-448, 449-450, 556-557, 558-559, 559, 560-561. Gazeta Warszawska, nr. 76, 23. IX. 1789.

⁶¹² Selim'in tahta çıkışı çok önceden Varşova'da ve St. Petersburg'da duyulur. Poniatowski St. Petersburg'daki elçisi Deboli'ye 16 ve 30 Mayıs 1789 tarihli mektuplarında, Deboli de 26 Mayıs tarihli mektubuyla durumu bildirir. Bkz. AGAD, ZP, 414: 244, 267-268, AGAD, ZP, 419: 196.

⁶¹³ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 17); (1967: 483-484)

⁶¹⁴ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 1

⁶¹⁵ Hatta bir kuzey ülkesi olan İsveç'in elçileri de Lehistan üzerinden gelip Osmanlı hududunda karşılanarak Osmanlı başkentine ulaşmaktaydılar. 1657'de gönderilen İsveç elçisinin seyahati bu şekilde olmuş ve Silistre sancak beyi tarafından karşılanmıştı. Bkz. Ådahl (2006: 12)

⁶¹⁶ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 95.

Piotr Potocki yola çıkmadan hemen önce Sejm’de veda konuşması yapar.⁶¹⁷ İlk olarak Krakov, Viyana, Venedik olarak daha kestirme olacak olan güzergâhın yerine, Breslau’ya yönelinmesinde, belki de Potocki’nin eski eşi Krystyna’yı görmek istemesinin büyük etkisi vardır. Zira Krystyna çok hastadır. Daha sonra ise bu vesile ile buraya yakın bir yer olan Dresden’e de gidilmesi kararlaştırılmış olabilir. Heyet, Varşova’dan ayrıldıktan sonra ilk varılan yer 7 Ağustos’ta *Blonie* olacaktır. Ertesi gün *Szymanów*’a, akşama *Nieborów*’a varılır ve gece Radziwiłłların evinde kalınır. *Arkadia*’dan sonra, *Kutyn*’a, ardından *Sampolen*’e ve *Kleczów*’a gelinir.⁶¹⁸

13 Ağustos günü heyet *Poznań*’dadır. Burada kendilerini korumak üzere heyete katılacak olan askerler vardır. Elçilik heyetinden Jaraczewski de elçi Potocki’yi *Poznań*’da beklemiş ve babasının evinde Potocki onuruna davet vermiştir.⁶¹⁹ Heyet buradan 15 Ağustos’da *Sielce*’ye, 17 Ağustos’ta ise *Breslau*’ya ulaşır. Burada Potocki, daha önceden evliliğini sonlandırdığı eski eşi Krystyna ile buluşur. Eski eşi çok hastadır ve bu durum onu çok üzer.⁶²⁰ Piotr Potocki bu görüşmenin onlar için son görüşme olacağını kendisi İstanbul’da iken Krystyna’nın ölüm haberini almasıyla anlayacaktır. Prusya toprağı olan Breslau’da gümrükte memurlar heyete hiç zorluk çıkarmaz. 19 Ağustos’a kadar elçi Potocki Breslau’da kalır. Eski eşiyle vedalaştıktan sonra yoluna devam eden Potocki, Prusya toprağı olan *Haynau*’ya varır. Yolda Małachowski’nin arabasında keyifli sohbetler eder.⁶²¹ *Gnadenberg*, *Görlitz* ve *Bautzen*’in ardından 21 Ağustos’ta *Dresden*’e varmak mümkün olur. Burada çeşitli yerleri ziyaret eden elçi, Dışişleri Bakanı Stuterheim ve Yabancılar Bakanı ile görüşür. Graf Hartig elçiyi baloya davet eder.⁶²² 23 Ağustos’da Dresden’de Saksonya Elektörü tarafından kabul edilir. Yemekte bütün yabancı elçiler hazır bulunurken, elçi Potocki, Elektör’ün sağına oturtulur. Ertesi gün Elektör’ün kardeşlerini saraylarında ziyaret eden Potocki, öğle yemeğinde İngiltere elçisi Milord Eden ile buluşur.⁶²³ Burada iken III. Selim’in tahta çıkış haberinin resmen alınmasının ardından, yeni bir mektubun Potocki’ye

⁶¹⁷ AGAD, ASECZ: T. II: K. 533-536.

⁶¹⁸ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/1-2; Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 18-19); (1967: 486-487)

⁶¹⁹ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 3

⁶²⁰ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 6

⁶²¹ Małachowski (1853: 32)

⁶²² Burada Leipzig Gazetesi’nde Potocki’nin talimatnamesi ile çıkan yalan haberin düzeltilmesi sağlanır, Graf Stuterheim bu haberle ilgili olarak özür diler. B. Czart., rkps. 846: 265-268. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-1, 176: CXXXIV/116-1. Waliszewski (1894/I: 70-72)

⁶²³ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 7.

gönderilmesi gereği ortaya çıkar. Potocki'nin Sultan'a sunacağı ve III. Selim'e hitaben olması gereken tebrik mektubu ise Venedik'te beklenecektir. 27 Ağustos günü Dresden'den ayrılan Potocki, Prusya vilâyetlerinden geçerek *Tirol* ve Bavyera'dan 1 Eylül'de *Münih*'e varır. *Goricia* yoluyla *Mestre*'ye gelir.⁶²⁴

7 Eylül'de ise heyet *Trentino*'dan geçerek *Venedik*'e ulaşır.⁶²⁵ 9 Eylül'de elçi Venedik'teki dall'Oglia ile buluşur ve kendisi için kiralanan eve gider. Potocki burada diğer yabancı devlet elçileri ile görüşür. Daha sonra bagaj işlerini halletmek üzere *Trieste*'de kalan elçilik heyetinin diğer üyeleri de Venedik'e gelir.⁶²⁶ 21 Eylül'e kadar heyet Varşova'dan gelecek haber için bekler. Bu haber yeni Sultan Selim tarafından Potocki'nin kabulüne dair nâmedir.⁶²⁷ Zira Potocki'nin elçi olarak kabulü ilk başta I. Abdulhamid tarafından verilmiştir. Diğer taraftan elçi, yolculuk için gerekli gemileri hazırlatmaktadır.⁶²⁸ Bu arada Potocki, Venedik'te önemli yerlere ziyarette bulunur. Kiliseler, Aziz Mark Meydanı, Venedik Doğu'nun Sarayı, Belediye Binası, cephanelikler vs. Ayrıca Potocki senatör seçimini de izler.⁶²⁹ Venedik, bütün heyetin çok hoşuna gitmiştir.⁶³⁰ 16 Eylül'de İstanbul'dan gelen ve yeni Sultan'ın tahta çıkışını resmen doğrulayan mektup, Varşova'dan yola çıkar.⁶³¹ Bu arada Potocki peşpeşe merkeze Venedik'ten gönderdiği mektuplarıyla artık beklemek istemediğini, hiçbir haber alamayışının nedenlerini sorar. Chrzanowski'nin mektuplarını deşifre cetveli olmadığı için okuyamamaktadır. Ancak deşifre cetvelinin verilmemesi tesadüfî olmamalıdır. Zira Poniatowski Potocki'nin her adımını izlemek istemiştir. Nitekim elçiliğin 1791'deki erken dönecek olan gruptan Hordyński, “Burada Kral sanki kendi gözleriyle görmüş gibi her şeyden haberdar”, diye yazacaktır.⁶³² 22 Eylül günü Potocki, Venedik Doğu Luigi Manini'yi ziyaret eder. 23 Eylül'de, 4 Ekim'de Venedik'ten ayrılıp

⁶²⁴ Małachowski (1853: 32)

⁶²⁵ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 9

⁶²⁶ Bagajları bekleyenler arasında Małachowski, Hordyński, Trębicki, Broniec, Jaraczewski ve Ömer Ağa adlı bir Türk tüccar da vardır. Bkz. AGAD: AR, XL/87: 1-4.

⁶²⁷ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-1. AGAD, ZP, 209: 76-77. Waliszewski (1894/I: 72-73)

⁶²⁸ B. Czart., rkps. 846: 271-273. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-3, 176: CXXXIV/116-3. Waliszewski (1894/I: 74-75)

⁶²⁹ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 10

⁶³⁰ Małachowski (1853: 32-33)

⁶³¹ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-3. Waliszewski (1894/I: 75)

⁶³² AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 38-41.

Brindisi'ye gitmeye karar aldığını Varşova'ya bildirir.⁶³³ Varşova'dan gelen haberlere göre yazışmalarda yollardaki gecikme yüzünden aksamalar olmaktadır ve merkez de Gołkowski'den gelecek haberi, yani fermanı beklemektedir.⁶³⁴ Kraliyet Kançıları Jacek Małachowski'nin bildirdiğine göre Potocki'nin mektuplarının bir kısmı ulaşmamaktadır.⁶³⁵ Beklemeler esnasında Potocki, 24 Eylül günü oğullarıyla beraber İspanya elçisine öğle yemeğine gider. Venedik'teki bekleyiş çok pahalıya mal olur. Üç haftada, kalacak yer ve maiyet için 500 Venedik dukası harcanmış ve Venedik'teki ikâmetinin maliyeti 2000 Venedik dukasını geçmiştir. Zaten 500 duka da gemi kiralamak için verilmiştir.⁶³⁶ Bu oyalanmaların ardından *Padova*'ya ve *Ferrara*'ya varılır. 26 Eylül'de *Fusino*'dadır.⁶³⁷ 29 Eylül'de *Bologna*'da Akademi gezilir. 30 Eylül'de ise *Pesaro*'ya hareket edilir.⁶³⁸ Masrafları azaltmak için Brindisi'ye gitme kararı alınır ve malum mektup burada beklenecaktır. Yolculuk esnasında heyetin birçoğu ömürlerinde ilk defa denizle tanışmıştır ve hastalanır. Fakat Potocki heyeti neşelendirmek için sabah akşam müzik çaldırır.⁶³⁹ Deniz seyahati, hava şartları ve deniz soyguncuları yüzünden oldukça zor geçer. *Manfredonia*'dan sonra bir süre kara yolculuğu yapılır.⁶⁴⁰ *Bartella*'dan sonra nihayet *Brindisi*'ye varılır. Bu arada Potocki, Osmanlı tarafına gecikmelerinin sebeplerini açıklayan mektuplar gönderir.⁶⁴¹ 15 Ekim'de Korfu'ya gitmeye, malum mektubu beklemeksizin yola devam etmeye karar verir.⁶⁴² Zaten Reisülküttab'dan gelen haberlere göre Sultan, elçi Potocki'yi kabulden memnuniyet duyacağını bildirmişti. Ancak hava muhalefeti buradan hareketine izin vermez. Annesi Pelagia Potocka'ya 29 Ekim'de Brindisi'den yazdığı mektupta, üç gün

⁶³³ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-5, 176: CXXXIV/116-5, CXXXV 1/18-133-135. Waliszewski (1894/I: 77-79)

⁶³⁴ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-4. AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/19-21. AGAD, ZP, 209: 80. Waliszewski (1894/I: 79-80) Ancak Gołkowski'nin toplu harcama listesinden yola çıkarak kendisinin Ağustos'ta Raguza'da, Eylül ayında Venedik'te olduğu ve oradan Ekim ayı itibarıyla Varşova'ya döndüğü anlaşılmaktadır. Yani Gołkowski, beklenen mektubu almadan İstanbul'dan ayrılmış olmalıdır. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 166: CXXXIV/54.

⁶³⁵ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-5. Waliszewski (1894/I: 80-81)

⁶³⁶ B. Czart., rkps. 846: 283-285. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-135-136.

⁶³⁷ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-6, 176: CXXXIV/116-6.

⁶³⁸ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 13.

⁶³⁹ Małachowski (1853: 33)

⁶⁴⁰ Burada gece yaşlı bir kadının evinde misafir olurlar. Yerli halkın dili İtalyanca'dan oldukça farklı olduğu için anlaşılamazlar. Zeytin yağıyla pişirilmiş tavuk ve tereyağı yerler ve gece kadın dışarı çıkmak ister, panik oluşur. Ancak Broniec kapıyı kitleyerek ortalığı sakinleştirir. Małachowski (1853: 34-35)

⁶⁴¹ AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/26-27.

⁶⁴² B. Czart., rkps. 846: 293-294. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-7, 176: CXXXIV/116-7, CXXXV 1/18-138-140. Waliszewski (1894/I: 82-83)

içinde yola çıkabileceklerini ve buranın çikolatalarını çok sevdiğini belirtmektedir.⁶⁴³ Ancak dediği gibi üç gün içinde Brindisi'den ayrılması mümkün olmaz. Potocki'nin fırtına muhalefetiyle bir türlü İstanbul'a ulaşamaması kralın da merakını celbetmiştir.⁶⁴⁴

Bütün bu oyalanmaların ardından Varşova, Potocki'ye yoluna mektup olmaksızın devam etmesini, yeni Sultan'ın kendisini kabul edeceğini bildirir. Ayrıca Dinyester (Turla) ticareti işini de görüşmelere eklemesi istenir.⁶⁴⁵ Piotr Potocki'nin büyükelçi olarak tanınması meselesi ise Osmanlı sarayından yeniden talep edilecektir. Bu unvan, tayinatın tayini bakımından son derece önemlidir. Potocki'nin de bu konuda aktif bir şekilde teşebbüste bulunması tembih edilir.⁶⁴⁶ Ertelemeler dolayısıyla ancak 22 Kasım'da Brindisi'den yola çıkar. İki günlük yol hava muhalefeti, rüzgar dolayısıyla, yolculuğun bu aşaması beş gün sürer. *Korfu*'da yöneticiler elçiyle yakından ilgilenir. Hava şartları izin verirse iki gün sonra Patras'a yani Mora kıyısındaki büyük liman kentine gitmeyi istemektedir. İstanbul'dan dönüşünde ise daha kısa sürecek bir yoldan Bender veya Belgrad üzerinden dönmeyi yeğlemektedir. Venedik Amiral Yardımcısı'nın iki aydır Osmanlı komutanlarının elçiyi kabul için beklediklerini söylemesi ise Potocki'yi şaşırtır.⁶⁴⁷ Gerçekten de mihmandarı Kâmilî Efendi uzun süredir Mora'da Potocki için hazır bulunmaktadır.⁶⁴⁸ Kâmilî Efendi, 22 Kasım 1789'da Potocki'ye yazdığı mektupta güzergâhın tespiti konusunda öneriler sunar. Buna göre her ne kadar Brindisi'den en kestirme yol olsa da Avlonya (Vlorë) ve Yanya'dan (Ioannia) gidilmesi uygun gözükmemektedir. Çünkü soğuk kış sürmekte, yollar güvenli değildir ve kalınacak konak konusunda sıkıntı çekilebilir.⁶⁴⁹ Mihmandar Kâmilî Efendi tercüman Chabert⁶⁵⁰ vasıtasıyla Avlonya ve Yanya'dan gelişin çok tehlikeli olacağını, zira coğrafyanın elverişsiz olduğunu ve orada bulunan Arnavut eşkiyaların “bir soğan

⁶⁴³ AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. IV, 817-818. Potocki, annesiyle bütün elçiliği boyunca yazışıp Lehistan'daki gelişmelerle ilgili bilgi almıştır. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XLII/1: 693-822.

⁶⁴⁴ AGAD, ZP, 414: 589.

⁶⁴⁵ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-6. Waliszewski (1894/I: 91)

⁶⁴⁶ AGAD, ZP, 209: 82.

⁶⁴⁷ B. Czart., rkps. 846: 295-298. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-8, 176: CXXXIV/116-8, 178: CXXXV 1/18-140-142. Waliszewski (1894/I: 92-94)

⁶⁴⁸ 18 Ekim'de yazdığı mektubunda Potocki'den emirlerini beklediğini bildirmektedir. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/38. Ainslie de Temmuz 1789'dan beri mihmandarın beklediğini belirtir. Bkz. NA, FO, 78/10-181. 5 Aralık'ta yazdığı mektubunda, iki buçuk aydır kendisi için beklediğini bildirmektedir. AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-3.

⁶⁴⁹ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-2.

⁶⁵⁰ François Chabert (Lehçe Franciszek Chabert) Potocki'ye hizmetinden sonra, 1810-1834 yıllarında İstanbul'daki İngiltere elçiliği için çalışır. Bkz. Berridge (2009: 52-62); Reychman (1959: 70, 221)

için bile” adam öldürebileceklerini, liderlerini bile tanımayan başıbozuklar olduğunu belirtir.⁶⁵¹ Diğer yerel yöneticiler de buna sıcak bakmamaktadırlar.⁶⁵² Livonya’dan (Livotya) gelip kendisini almayı istese de eşkiyaların kendilerini dahi soyması mümkündür. Bu yüzden kendisinin Zanta (Ksanthi) Adası’na gelip gelemeyeceğini sorar.⁶⁵³ Güzergâh tespiti için yazışmalar uzun süre devam eder. Savaş dolayısıyla hangi güzergâhın daha iyi olacağına dair karara ilişkin III. Selim’in de görüşü alınır.⁶⁵⁴ Görös’tan sonra, kara yoluyla Selanik’e ve oradan İstanbul’a olması uygun görülür.⁶⁵⁵ Artık üç aydan fazla süredir mihmandar, Potocki için beklemektedir.⁶⁵⁶ Mora Paşası Ebubekir, Potocki’ye kendisine yolculuğu esnasında yardım edeceğini yazar.⁶⁵⁷

Korfu’daki bekleyiş esnasında elçilik yardımcısı Antoni Trębicki, hastalığı dolayısıyla elçiden daha fazla yolculuğa devam edemeyeceğini bildirerek dönüşünü ister.⁶⁵⁸ Hava şartları dolayısıyla deniz yolunun müsaade etmemesi nedeniyle heyet, kara yoluyla Arnavutluk’tan yoluna devam etmek istemiş, buna yerel idareciler izin vermemiştir. General Francesco Folier de karadan seyahatın tehlikeli olacağı görüştedir.⁶⁵⁹ Folier elçiyi ve bütün heyeti kendi evinde misafir eder ve kendisinin kumanda ettiği 74 askerî gemi ile elçilik heyetinin Mora’ya ulaşması için büyük bir çaba gösterir.⁶⁶⁰ Venedikli yetkililerin ilgisinden ve kendisi için verilen uğraşılardan çok memnun olan Potocki, onlara sonsuz şükran duymuştur. General Folier ve Süvari Angelo Emo’nun adlarını

⁶⁵¹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/33: 1-2

⁶⁵² AGAD, AR, Korespondencje: XLIII/42: 7-9.

⁶⁵³ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-4. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/40.

⁶⁵⁴ BOA, HAT: 183/8446.

⁶⁵⁵ Çınar (1999: 148)

⁶⁵⁶ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/35, CXXXIV/36. 168: CXXXIV/36. Trębicki’nin bildirdiğine göre mihmandar 7 Haziran’da beri beklemektedir. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV/1/18-167.

⁶⁵⁷ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-5.

⁶⁵⁸ B. Czart., rkps. 846: 299-302. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-9, 176: CXXXIV/116-9, 178: CXXXV 1/18-143-145. Trębicki gerçekten hastalığı dolayısıyla mı yoksa elçi ile aralarındaki husumetten ötürü mü yolculuğa devam etmek istememiştir, bilinmez. Ancak daha Dresden’de heyetten ayrılmak istediğini belirtmektedir. Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 28); (1967: 490)

⁶⁵⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/55: 1-12. AGAD, AR, AORMP: 168: CXXIV/37.

⁶⁶⁰ B. Czart., rkps. 846: 299-302. Małachowski (1853: 35)

özellikle belirtir.⁶⁶¹ Korfu'da bekleyiş esnasında heyet üyeleri, Korfu'nun operasının müdavimi olur.⁶⁶²

Yazarı belirsiz İtalyanca günlüğe göre heyet 2 Aralık'ta bir çeşit Venedik gemisi olan *Vascello* ile Korfu'dan ayrılır.⁶⁶³ Geminin kaptanı Konstantin Vahilopulos'tur. Havanın bazen sakin bazen oldukça rüzgarlı ve fırtınalı oluşu yüzünden çok az yol kat edilebilmiştir. 8 Aralık'ta bölgenin valisi Potocki'yi ziyarete gelir. Zaman zaman yerel idareciler elçinin ihtiyacı olup olmadığını sormaktadır. Bazı günler kayıklarla karaya inilerek gemiye su takviyesi yapılır.⁶⁶⁴ 13-14 Aralık'ta bulundukları Zenta ve Kefalonya civarında hava çok yağmurlu ve rüzgarlıdır. Elçi başta olmak üzere heyetin birçoğu denize alışık olmamanın etkisiyle olsa gerek, hastalanır. 21 Aralık'ta *Selanik* yönünde hareket emri verilir.⁶⁶⁵ 30 Aralık'ta İngiliz elçisinin kuryesinin verdiği haberlere göre bir an önce elçi Potocki'nin İstanbul'da olması beklenmektedir.⁶⁶⁶ Zira masaya yatırılmış önemli mevzular vardır ve o olmaksızın hiçbirşey yapılamamaktadır. Bu mevzuların ittifakla ilgili hususlar olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Ainslie de Potocki'nin gecikmesinin birçok başkentte şüpheler uydırdığını ve politik değişikliklerin söz konusu olabileceğini belirtmektedir.⁶⁶⁷

Uzun, zahmetli ve bol rüzgarlı bir yolculuğun ardından, İtalyanca günlüğe göre 28 Aralık'ta, Trębicki'nin ve Ainslie'nin bildirdiğine göre elçi 2 Ocak günü *Mora* kıyılarına ulaşılmıştır.⁶⁶⁸ Geminin karaya yanaşmasıyla mihmandar ve iki kişi elçiyi ziyarete gelir. Buradaki İngiliz konsolosu 29 Aralık'ta elçiyi hoşgeldin ziyaret için gemiye gelir.⁶⁶⁹ 30 Aralık'ta ise mihmandar yanında tercümanla gemiye tekrar gelir. Yine aynı gün Hollanda konsolosu da Potocki'ye hoşgeldin ziyaretinde bulunur. Potocki, 3 Ocak'ta Dışişleri Heyeti'ne yazdığı mektupta mihmandarın en çabuk ve

⁶⁶¹ B. Czart., rkps. 846: 325-332. AGAD, AR: AORMP: 175: CXXXIV/115-11, 176: CXXXIV/116-11, 178: CXXXV 1/18-156-165. Waliszewski (1894/I: 102-105) General Folier de Potocki'ye hizmetten mutluluk duymuştur. AGAD, AR: Korespondencje: XL/55: 1-12. Angelo Emo ise kendisi için gemi işlerini halletmiştir. AGAD, AR: Korespondencje: XL/50-1.

⁶⁶² Małachowski (1853: 35-36)

⁶⁶³ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/39: 1-7.

⁶⁶⁴ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/39: 6-11.

⁶⁶⁵ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/39: 16-19. Fakat Elçi Patras'ta karşılanacaktır.

⁶⁶⁶ B. Czart., rkps. 846: 307. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV/1/18-148, 167.

⁶⁶⁷ NA, FO: 78/10: 288.

⁶⁶⁸ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/39: 20-26; B. Czart., rkps. 846: 338-340. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV/1/18-167. NA, FO: 78/11: 5.

⁶⁶⁹ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/39: 20-26.

güvenli bir şekilde kendisini İstanbul'a ulaştırma emri aldığını belirtmektedir. 8 Ocak'ta Osmanlı tarafına yazdığı mektupta elçi, gecikmenin hava koşullarından kaynaklandığını ve üç gün içinde Mora'da olacağını belirtir.⁶⁷⁰ Kendisine ulaşan haberlere göre de İstanbul'da sabırsızlıkla beklenmektedir.⁶⁷¹ Patras'da Potocki için yapılacak resmî karşılama töreninden evvel, Eolo denen 80 savaş gemisi ile sahile kadar gelen elçinin yanına ilk olarak mihmandarı Kâmilî Efendi bir kaç Türk'le beraber gelir.⁶⁷² Hava şartları dolayısıyla Osmanlı tarafının gemi göndermesi, ancak 10 Ocak'ta mümkün olur. Elçi Potocki, Chrzanowski'ye yazdığı mektubunda eyalet yöneticilerinin kendisine yardım etmek istemediklerini vurgulamaktadır.⁶⁷³ Stanisław Małachowski, heyeti güvenli bir şekilde ulaşmaları için Osmanlı sınırına kadar eşlik etmiştir.⁶⁷⁴ Kaidelere göre elçileri karşılama esnasında öncelikle Osmanlı tarafından birilerinin gelip elçiyi karşılaması gerekmektedir.⁶⁷⁵ 11 Ocak 1790 günü elçi Piotr Potocki için resmî karşılama töreni düzenlenir. Öncelikle Małachowski, mihmandar Kâmilî Efendi ile törenin ayrıntılarına dair görüşür. Mevcut talimatnamede Osmanlı sarayına verilen talimatnameden farklılıklar vardır. Ertesi gün 12 Ocak 1790 tarihinde ise Potocki'nin Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gelişinden duyulan memnuniyet, bir mektupla mihmandar Mustafa Kâmilî, Mora Valiliği'nden Kâhya Hacı Ahmed ve Mora Kadısı

⁶⁷⁰ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/27-28.

⁶⁷¹ AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. IV, 819-821. Trębicki ise hastalığı dolayısıyla yolculuğa daha fazla devam etmesi uygun görülmeyle Korfu'da heyetten ayrılır. B. Czart., rkps. 846: 309-312. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-10, 176: CXXXIV/116-10, 178: CXXXV 1/18-148-150. AGAD, ZP, 406: 2-23. Waliszewski (1894/I: 97-98) Trębicki geldiği yoldan tekrar hareketle döner ki 10 Mart'ta Venedik'ten yazdığı mektupta, burada yeni Prusya elçisi Knobelsdorf'u da gördüğünü Varşova'ya bildirir. B. Czart., rkps. 846: 345-346, AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-171-172.

⁶⁷² Daha önceki Lehistan elçileri, Hotin'den serasker ya da paşalarca karşılanmıştır. Şimdi ise güzergâh değiştiği için yeni bir uygulama getirilmesi gerekmiştir. Bu yüzden karşılamamanın nasıl olacağı, 29 Temmuz 1789'da bir notla belirlenir. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 168: CXXXIV/27.

⁶⁷³ Waliszewski (1894/I: 98-99)

⁶⁷⁴ B. Czart., rkps. 847: 237. B. Czart., rkps. 846: 317. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-152.

⁶⁷⁵ Yabancı elçilerin Osmanlı sınırında karşılanma hikayeleri pek ilginçtir. Zira kimi zaman ilk önce kimin geleceği, adım atacağı dahi mesele haline gelmiştir. Mesela 1578'de Osmanlı sınırında karşılanan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun daimî elçisi Joachim Freiherr von Sintzendorff'un, yanına ilk başta hiçbir Osmanlı yetkilisi gelmez ve elçiden Osmanlı yetkililerine yaklaşması beklenir. Ancak bunun bir oyun olduğunu anlayan elçi, gönderdiği adamıyla Osmanlı yetkililerinin gelmesini beklediği söyler. Ardından resmî karşılama yapılır. Bkz. Schweigger (2004: 27-28.)

Mehmed Hamid imzasıyla takdim edilir.⁶⁷⁶ Top ve tüfek atışları eşliğinde yapılan şaşalı karşılama töreni bir kayıta şu şekilde tasvir edilir:⁶⁷⁷

“Aydın 11’inde öğleden sonra elçi hareket etti, Malachowski önden gitti, sonra da mihmandar yaklaştı ki yanında yerel yönetici kesim, Türkler ve Rumlar vardı ve bu kişiler elçiye hoş geldin dediler ve hemen kahve, şerbet, şekerler ve tütün ikramı yapıldı. Yarım saat içinde her şey elçi için hazırlandı ve elçi ata bindi ve o anda tüfekler ateşlenerek 30 pare top atışı yapıldı.

Elçinin girişinde şu kişiler hazır bulundu:

Çavuş Paşa gümüş büyük zillerle, zilcilerle ve tezahüratlarla “Selim ve onun dostuna” diye bağırarak

Sancağıyla beraber 100 Arnavut yaya askeri

Sancağıyla 120 Yeniçeri

30 subay Missolongia’dan

Yardımcılarıyla onlarca ekâbir Türk

Mareşal ve elçilik heyetinin ileri gelenleri

Leh tercümanı Chabert, İstanbul’dan gönderilen Konsolosluk Dragomanları ile

Elçilik heyetinin Süvarileri

Maiyetiyle birlikte Missolongia’nın Voyvodası ve Komutan

Mora Paşası yardımcılarıyla

Osmanlı sarayının mihmandarı kendi ekibiyle

Elçilik heyetinin Sekreteri

Elçi, onun yanında elçilik heyeti yaya olarak, yanında askerler ve törenin başında, ortasında ve sonunda borazan çalan borazancılar

Elçinin hemen ardında İngiltere ve Hollanda Konsolosları

Elçinin hizmetlileri

Elçinin seyisleri

Farklı yönlerde ateş edilerek yüründü. Elçinin kalacağı saraya yaklaşıldığında kapıda bekleyen mehter takımının sesi onlarca Türk ile atlar üzerinde duyuldu. Elçi attan indi ve odasına gitti, orada mihmandar ve ekâbirle birlikte kahve, şerbet ve tütün ikramı oldu”.

Kalabalık bir eskort eşliğinde krallara layık olarak nitelenen⁶⁷⁸ törenle ilgili, Osmanlılar tarafından çok dostane ve güzel bir karşılama yapıldığı dillerde dolaşmıştır.⁶⁷⁹ Ancak bu merasim, İstanbul’da yapılacak olanın yanında, onun küçük bir provasıdır. Elçi Ainslie’ye göre Leh elçisinin gelişi Türklerde bir canlılık getirmiştir.⁶⁸⁰ Bu arada Chrzanowski, Osmanlı sarayına Potocki’nin yolculuğu için bütün kolaylıkların sağlanması yönünde nota gönderdiği gibi⁶⁸¹, Potocki’den biran evvel İstanbul’da olmasını istemektedir. Zira Lehistan’ı da ilgilendiren önemli gelişmeler vardır. Yapılan

⁶⁷⁶ Bu yazı daha sonra Varşova’ya gönderilir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 319-321, 323. AGAD, AR, AORMP: 173, CXXXIV/126-6, 178: CXXXV 1/18: 153-154.

⁶⁷⁷ AGAD, AR: AORMP: 170: CXXXIV/74. B. Czart., rkps. 846: 333-336. AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/73.

⁶⁷⁸ AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV/1/18-167.

⁶⁷⁹ AGAD, ZP, 420: 740-743.

⁶⁸⁰ NA, FO: 78/11: 17.

⁶⁸¹ AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/28

görüşmeler barış için değil, savaş çıkmasına yöneliktir.⁶⁸² İstanbul'daki bu yeni gelişmeler karşısında Potocki, Dışişleri Heyeti'nden çabucak yeni bir talimatname gönderilmesini talep eder. Aynı zamanda Potocki gelişmeleri Mareşal Małachowski ve kuzeni Ignacy Potocki'ye de yazar.⁶⁸³ Günler geçmesine rağmen hâlâ tayinatıyla ilgili sıkıntılar giderilmemiştir. Üzerindeki para çok azdır. Tayinatın Mniszech'inki gibi günlük 550 piaster (guruş) olup olmayacağı, tayinatın Korfu'dan mı yoksa Arnavutluk limanlarına gelen ikinci fermana göre mi olacağı tartışmaya sebep olmuştur.⁶⁸⁴ Potocki'nin ısrarlarına rağmen mihmandar Kâmilî Mora'da bu konuda inat ederken, Korfu'da ise halk tayinat bahası vermeyi reddetmiştir. Hatta durum mahkemeye intikal etmiştir. Mora Kadı Naibi Mehmed Hamid bu durumun elçinin şanına yaraşır olmadığını belirterek Potocki'ye bir özür mektubu yazar.⁶⁸⁵ Potocki buna kızgınlığını Dışişleri Heyeti'ne şöyle belirtir:⁶⁸⁶

“Osmanlı ülkesindeki elçilerin masraflarının karşılanması geleneği, kendi elçilerinininkinin de başka ülkelerce karşılanması geleneği bu milletin gurur duyduğu bir nokta idi. Ancak şimdi bu tayinat konusunda beni reddederlerse, İstanbul'a kadar aynısı olur ve bu durumda kendimde dava açma hakkı görürüm. Ve İstanbul'a kadar kendi cebimden masrafları karşılayarak gideceğimi ilân ettim. Gerçi benim günlük tayinatımla ilgili mihmandar benim mutfığıma ne gönderirse onu kabul etmemi söyleyerek cevap verdi. Ayrıca buradaki şehir bana tayinat vermek istemiyor, burada param yok, bana tayinat verecek yer/makam da yok. Yani kendi kraliyet tayinatımla döneceğim ve kendi paramla Türk devletinde kalıyorum. Bu ise bundan sonraki ilk Türk elçisinin de Lehistan'da böyle kalacağını gösterir, yani günlerce tayinatsız. Chrzanowski'ye bu durumu yazdım ve şimdi cevabı bekliyorum...”

Kraliyet Kançıları Jacek Małachowski ise “Chrzanowski Osmanlı bürokrasisini iyi tanıyor, sizin işlerinizi en iyi şekilde hallediyor” diyerek Potocki'yi sakinleştirmek istemiştir.⁶⁸⁷ 12 Ocak'ta Osmanlı sarayına Potocki'nin gönderdiği mektupta mihmandarından memnun olduğunu belirtse de yerel yöneticilerin kendisine yardımı

⁶⁸² B. Czart., rkps. 846: 325-332. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-11, 176: CXXXIV/116-11, 178: CXXXV 1/18-156-165. Waliszewski (1894/I: 102-105)

⁶⁸³ AGAD, APP: 280-cz.II: 668-675.

⁶⁸⁴ Aslında Osmanlı Devleti'nde bazı durumlarda elçilik heyetine verilecek tayinat, heyetteki kişi sayısına göre belirlenmiştir. Bazı elçiler verdikleri bir listeye göre tayinatlarının verilmesini istemişlerdir. Mesela Küçük Kaynarca sonrası gelen Rus elçisi Repnin, 1740'ta İstanbul'a gelen Rus elçisine verildiği üzere kendi tayinatının da aynı şekilde ve miktarda karşılanmasını talep etmiştir. Kütükoğlu (1989: 202)

⁶⁸⁵ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-6.

⁶⁸⁶ B. Czart., rkps. 846: 325-332. AGAD, AR: AORMP: 175: CXXXIV/115-11, 176: CXXXIV/116-11, 178: CXXXV 1/18-156-165. Waliszewski (1894/I: 102-105)

⁶⁸⁷ AGAD, AR: AORMP: 174: CXXXV 1/10-8. Waliszewski (1894/I: 112) Chrzanowski'nin hem Leh çıkarlarını iyi temsil ettiği, hem de Osmanlı bürokratlarıyla arasının iyi olduğunu Trębicki de belirtir. Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 5); (1967: 476)

reddettiğini belirtir.⁶⁸⁸ 18 Ocak'ta Mora'dan ayrılmayı planlayan Potocki, 12 Şubat'ta Larissa'dan Dışişleri Heyeti'ne yazdığı yeni bir mektupla Osmanlı topraklarında uğradığı köylerde bile herkesin kendisini çok iyi karşıladığını bildirir.⁶⁸⁹ Kendisini yeniçeriler karşılamakta, müzik eşliğinde en yaşlı ve itibarlı kişilerin de katılımıyla törenler yapılmakta, kalacağı yere kadar eşlik edilerek onore edilmektedir. Heyet ise farklı bir ülkeyi görmenin şaşkınlığını yaşamaktadır. Heyetin bir bölümü bagajlarla beraber deniz yoluyla İstanbul'a gelecektir. Elçi ve yakın adamları ise birçoğu develerden oluşan bir seyahat yaşayacaktır. Małachowski ömründe ilk defa yediği bazı meyvelerden boğaz ağrısına tutulur ve hasta olur.⁶⁹⁰ Konit (Konitsas), Thebow (?), Levadia (Leivadeia), İzdin (La-mia), Dameka (Dimetoka?), Çatalca'da aynı şekilde büyük görkemli karşılamalar yapılır.⁶⁹¹ Larissa'dan sonraki durak Selanik olacaktır. Selanik'teki İngiliz Konsolosu George Moore, Potocki'yi kendi evinde ağırlamak ister.⁶⁹² Chrzanowski, gecikme dolayısıyla Osmanlı Devleti ile ilişkilerin olumsuz etkilenmemesi için askerî teknik yardımda bulunsun diye gönderilen⁶⁹³ İsveç temsilcisi Baron de Brentano'nun Potocki'nin görüşmelerinde kişisel kredisini kullanacağını belirtmektedir.⁶⁹⁴ Potocki, 21 Şubat'ta Chrzanowski'ye yazdığı mektubunda İstanbul'a hemen gelemeyeceğini yazar, hâlâ halledilemeyen tayinat meselesi için birşeyler yapmasını ister.⁶⁹⁵ Heyet aslında Atina'yı da görmek istese de, mihmandar güzergâh dahilinde olmadığı için izin vermemiştir.⁶⁹⁶ Potocki Selanik yakınlarındaki Langaza'dan (Langadas) Osmanlı sarayına yazdığı mektubuyla burada başına gelen talihsizliği anlatır ve mihmandarı şikayet eder.⁶⁹⁷ Potocki'nin anlatımına göre mihmandar, tayinatını tam olarak vermemiştir ve başına gelen nâhoş olaylar yüzünden mihmandar ile karşı karşıya

⁶⁸⁸ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/28-30.

⁶⁸⁹ B. Czart., rkps. 846: 341-343. AGAD, AR: AORMP: 175: CXXXIV/115-12, 176: CXXXIV/116-12, 178: CXXXV /18-168-170. AD, ZP, 406: 2-23. Waliszewski (1894/I: 113-114)

⁶⁹⁰ Małachowski (1853: 36)

⁶⁹¹ B. Czart., rkps. 846: 391-393. AGAD, AR: AORMP: 175: CXXXIV/115-12, 176: CXXXIV/116-12.

⁶⁹² AGAD, AR: Korespondencje: XLI/29: 1, 2-3. Waliszewski (1894/I: 113-114)

⁶⁹³ Bkz. Beydilli (2001a: 412)

⁶⁹⁴ PAU, rkps, nr.1651: 36. Diğer taraftan 15 Ocak'ta Osmanlı sarayına yazdığı dilekçelerle mihmandarın güzergâh üzerinde bulunan yerlerde gerekli hazırlık ve tedarikatın sağlanması yolunda gereken gayretin sarf edilmesi yönünde emirlerin verilmesini talep etmiştir. BOA, CH: 30/1476. Dilekçenin hemen işleme konulmasının ardından, Mihmandar Mustafa Kâmilî Efendi'ye, yeniçeri zabitanına, şehir kethüdalarına vs. hitaben Potocki'nin salimen İstanbul'a ulaştırılması için gereken herşeyin yapılmasına dair emirnameler gönderilir. BOA, CH: 31/1515.

⁶⁹⁵ Waliszewski (1894/I: 116-118)

⁶⁹⁶ Małachowski (1853: 38)

⁶⁹⁷ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/30-34.

kalır. Bir kaza yaşanır ve atı kazada ölür, ne yapacağını bilemez. Bir yeniçeri serdarının sesini köprüde duyar ve onlar 40'tan fazla yeniçeri ile elçinin yanına gelirler. Bu yüzden bir köyde aç susuz kalırlar. Selanik'te arabaların tamirini talep eder. Yetkili öncelikle hasta, yaralı kişiler varsa tespit etmek, ardından da elçiye oda vermek ister ve sonra Paşa'ya yazacağını belirtir. Yiyecek içecek talebine olumlu cevap alamaz. Potocki, Selanik'e kadar gitmek için üç at ister. Malum kişi üstleriyle yazışır ve 50 yeniçeri elçiye eşlik eder. Fransız Konsolosu da bir şeyler yapmaya çalışır, kurye ile İstanbul'a yazar. Elçi durumu mektupla Reisülküttab'a bildirir. Ancak kendisi tayinat işleriyle ilgili, yani tayinatın Selanik'te verilmesi talebine olumlu yanıt alamaz.⁶⁹⁸

Bütün bu olanların ardından şubat ayının son günlerinde Potocki Selanik'e gelmiş olmalıdır. Langaza'da yaşadıkları ise kendisi ile Mihmandarı Kâmilî Efendi'nin arasının açılmasına neden olmuştur. Bu olanlar, Mihmandar Kâmilî Efendi'nin soruşturma geçirmesine sebep olacaktır. Kâmilî Efendi savunmasında kendisini müdafa ederek, olayla ilgili olarak Potocki'nin maiyetindeki tercümanı Yoklifis(?)'i (Yozef Alexander?) suçlamıştır. Kâmilî Efendi'nin üzerinde yoğunlaştığı olay ise tayinat meselesidir.⁶⁹⁹ Elçi, üç gün Göreke (?) ve üç gün de Langaza'da verilmesi gereken tayinatı istemektedir. Mihmandar ise, başta “ahâlî-i beldeye bir mikdâr hediye bahâ verilse sûret-i haseneden bir şey olur, Devlet-i Aliyye'nin müsâfiridir deyu ikdâm olundukda cümlesi kat'î cevâb verdiğini”, elçiye her yerde en iyi şekilde teşrifatın yapıldığı, ağırlandığı, “ancak yevmiyesini hilâf-ı teşrîfât ve hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugayir-i emr-i münîf edâya adem-i kudreti hasebiyle” Dendene Boğazı (?) denen yerde elçinin “tayinatımı kendim idare ederim ve Devlet-i Aliyye'ye tahrir ederim” diye mihmandara sitem ettiğini, Başmuhasebe'nin defteri ve Teşrifat'ta yazılı fiyatları göstererek, kurallara göre tutulan teşrifatı doğru kabul edip almadığı eşyalara saman, arpa vs. için daha fazla fiyat söylediğini belirtir. Kâmilî Efendi, “elinde bir senet yazılı olmadığı halde ahaliden tayinat bedelininin istenmesinin yalnızca hata olduğunu” belirterek sadece bu noktada kusurunu kabul ederken mazur görülmesini istemektedir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/38-2.

⁶⁹⁹ BOA, CH: 158/7890

⁷⁰⁰ BOA, CH: 158/7890-1/2.

Elçiye verilen tayinat İstanbul'dan gelen emre göre ortaelçilere verilen kadar olacaktır. Elçi Potocki ise büyükelçi olduğunu ve günlük 550 gurus tayinat verilmesi konusunda ısrarcı davranır. Zira Chrzanowski'nin kendisine gönderdiği tayinat defteriyle mihmandarın verdiği tayinat listesi farklıdır. Elçi, "kaide-i kadîme-i teşrifâtının" uygulanması yönünde talebiyle ancak Chrzanowski'nin gönderdiği tayinat listesini kabul etmektedir. Mihmandar Çatalca'ya gelinceye dek toplamda 10.335 gurusluk tayinat bahası verildiğini, 39 yıldır devletine hizmet eden altmış yaşında birisi olarak kendisine itimat edilmesini istemektedir.⁷⁰¹ Ayrıca baştan beri Selanik Valisi ve ahalisinin elçinin askerliği dolayısıyla şehre girişini hoş görmemelerine rağmen ısrarla gittiğini ve bu konuda tercümanın art niyet gösterdiğini belirterek, "Selanik'e ahalinin komamasını" kendisinden bildiğini; ancak bu konuda suçu olmadığını söyleyerek kendisini aklamak ister.⁷⁰² Potocki'nin Selanik yakınlarında aç susuz kaldıklarını belirttiği olay bununla ilgili olmalıdır. Ayrıca Teşrifat kaleminden gelen deftere göre tayinat almaya Potocki'nin razı olmadığını, bunun üzerine Teşrifat'tan alınan tayinat defteri ile Chrzanowski'nin Potocki'ye gönderdiği defterin birer nüshası karışıklığı önlemek için arz eder. Mustafa Kâmilî Efendi, İstanbul'dan gönderilen tercümanın ihanet ettiğini, kin ve düşmanlığa sebep olanın yalnızca tercüman olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰³ Osmanlı tarafından yapılan soruşturma sonunda, 9 Mart 1790'da mihmandara uyarı niteliğinde bir ferman gönderilir. Buna göre asıl görevinin elçiyi salimen Küçük Çekmece'ye kadar getirmek olduğu, tayinat bedelini karşılamak için halktan fazladan vergi aldığından duyulduğu belirtilerek, görevine yakışmayan hareketleri dolayısıyla uyarılarak verilen talimatlara göre hareket etmesi emredilir.⁷⁰⁴ Bu üzücü

⁷⁰¹ BOA, CH: 158/7890-1/1 Elçinin Osmanlı Devleti'nin 550 gurus yevmiye vereceğine dair mukavele edildiğini belirtmesi üzerine kendisiyle ilgili merkezden gelen kağıtlar yüzünden elçinin sinirlenip kabalaştığı belirtilerek, Baş Muhasebe'den ve Teşrifat'tan defterlerin acilen gönderilmesi talep edilir.

⁷⁰² Birçok elçi, aynı güzergâhtan İstanbul'a getirildiği için, aynı yıl içerisinde çok fazla elçi aynı kazadan geçmekte ise buranın halkının zarar görmesi söz konusu olabilmektedir. Zira elçi tayinatları için her yıl vermeleri gereken yıllık vergileri aşan talepler olabilmektedir. Bu durumda Osmanlı Devleti, tek bir kazadan bu tayinatları karşılamak yerine birçok kazadan ve hatta sancaktan karşılama yoluna giderken, ya da mihmandarın eline verilen avans ile o yörenin halkından para karşılığı satın almalar yapmak yoluyla tayinatı karşılamaktadır. Örnekleri için bkz. Kütükoğlu (1989: 199-201) Potocki'nin Korfu ve Selanik olaylarını ise bu gibi ekstra taleplerden bıkan halkın göstermiş olduğu bir tepki olarak görmek gerekir.

⁷⁰³ BOA, CH: 158/7890-1/2. İngiltere elçisi Ainslie de bu olaydan haberdar olur. Mihmandar Kâmilî'nin bu kaba davranışların bedelini ödemesi gerektiği fikrindedir ve meseleyi Reisülküttâb'a açmaya çalışacaktır. AGAD, AR, Korespondencje: XL/3: 9-10.

⁷⁰⁴ BOA, CH: 158/7890-3.

"Yazıla

olaya canı çok sıkılan Potocki, bu işin peşini bırakmayacak ve daha sonraları yazdığı dilekçelerle mevzunun aydınlığa kavuşturulmasını isteyecektir.⁷⁰⁵ Kâmilî Efendi,

Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan hâlâ rikâb-ı hümâyûnumda mâliye tezkirecisi olup der-bâr-ı atûfet-karâra gelecek Leh Cumhûru elçisine mihmândâr ta'yîn olunan Seyyid el-Hâc Kâmil Mustafa-zîde mecduhû-ya hüküm ki

Sen ki mihmândâr-ı mûmâ-ileyhsin bu hilâlde elçi-i mûmâ-ileyh Gördos Kazâsı tarafından gelmek üzere bulunduğundan kazâ-i mezbûrdan Küçükçekmece'ye gelince iktizâ eden ta'yînâtı ve mekârî bârgîri ve arabaları sâbıklarda gelen elçilere verilenden ziyâde bi'l-istid'â sürh ile işâret olunduğu üzere ma'a zamâim ta'yînâtı tertîb ve kazâlar ahâlîleri taraflarından tedârük ve elçi-i mûmâ-ileyh tarafına teslim ve sarf ederek refâh-ı hâl üzere âminen ve sâlimen Der-aliyyeme getirmek üzere Hazîne-i Âmirem defterlerinden muhrec sûret ve ol bâbda sâdır olan evâmîr-i aliyyem yedine teslim ve elçi-i mûmâ-ileyhe ta'yîn ve bir türlü zarûret ve müzâyaka çekdirmeyerek Âsitâne-i sa'âdetime getirmeğe sarf-ı kudret eylemen sana tavsiye ve telkîn ve ol savba irsâl olunmuşdun elçi-i mûmâ-ileyh bu def'a Balyabadra'ya [Paleo Patrass] sefîne ile vürûd ve eğerçi Der-sa'âdetime gelmek üzere olup ancak esnâ-yı râhda nüzûl eylediğiniz menâzilde iktizâ eden ta'yînât ve mâlzeme-i sâireyi mukaddemâ tertîb olunup yedine verilen memhûr ve mûmzâ sûret-i deftere tatbîk ile taleb olunmayıp katî ziyâde kalmış nesne talebiyle fukarâ-yı ra'îyyete rencide ve te'addî eylediğin resîde-i sem'-i şâhânem olmağla binâen aleyh bu def'a dahi Başmuhâsebe'den ihrâc ve derûn-ı emr-i şerîfime mevzû'an irsâl olunan memhûr ve mûmzâ sûret-i defter mücebince iktizâ eden bahâ ve ücretleri kazâlar ahâlîlerinin tekâliflerine takas ve mahsûb olunmak şartıyla ta'yînât ve bârgîr ve arabalarını kazâlar ahâlîlerine tedârük ve i'tâ ve teslim ve defter-i mezkûrdan ziyâde re'âyâ fukarâsından nesne talebiyle rencide ve te'addî eylemekden ve elçi-i mûmâ-ileyhe zarûret ve müzâyaka çekdirmekten ziyâde tehâşî ve mücânebet eylemen fermânım olmağın tenbîhi hâvî hâssaten işbu emr-i celîlî'l-kadrim ısdâr ve () ile irsâl olunmuşdur. İmdi vusûlünde sen ki mihmândâr-ı mûmâ-ileyhsin elçi-i mûmâ-ileyhe ma'a zamâim tertîb olunan ta'yînâtın mukaddem ve bu def'a gönderilen sûret-i deftere tatbîk ederek yevmiye ta'yînâtını ve araba ve bârgîrlerini yedinde olan diğer emr-i şerîfim mücebince ahal-i kazâ taraflarından tedârük ve elçi-i mûmâ-ileyhe teslim ve refâh-ı hâl ile Der-aliyyeme vürûduna ihtimâm ve dikkat ve fukarâ-yı ra'îyyetden ziyâde nesne talebiyle rencide ve te'addî eylemekden hazer ve mücânebet ve mücib-i emr-i şerîfimle amel ve hareket eylemek bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur.

Fî 22 C. sene [1]204"

⁷⁰⁵ Potocki, bir yıl sonra dahi yazdığı dilekçelerle ya Kâmilî Efendi'den ya da bizzat devletin Derbent'ten İstanbul'a kadar oluşan ve tercümanının mihmandarın topladığını söylediği 23.000 gurusu olarak telafuz edilen meblağın tahsilini ve olayın mahallinde araştırılmasını ister. BOA, CH: 187/9308-1, 3; HAT: 269/15707. En sonunda ise 23 Ocak 1791'de yazdığı dilekçe ile yol boyunca alması gereken toplam 33.117 gurusu alacağını ispat etmek zorunda olmadığını belirtirken, zaten mihmandarın Selanik'te 600 gurusluk bir ilâm aldığını ispat etmiştir. A.DVN.DVE (8) 171/32. Ayrıca Numan Bey mihmandarın 8 kese akçe aldığını ve Defterdar Efendi de mihmandarın kayıt defterinde yapılan hileyi ortaya çıkardığını belirterek bu iki kişi haricinde başka şahıtlara ihtiyacı olmadığını beyan eder. (Adı geçen Numan Bey'in 1777'de Lehistan'a gönderilen elçi Numan Enis Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu elçilik dolayısıyla Piotr Potocki ile tanışıklığı olmuş ve kendisine zaman zaman yardımcı olmuştur. Antoni Crutta, Potocki'ye Sultan'a yakın olan kişilerle iletişim kurabileceğini söyler. Bunlardan birisi de Numan Bey'dir. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/37: 3-5.) Ayrıca mihmandarın kurallara aykırı davranışı dolayısıyla mesleğini lekelediği gerekçesiyle şikayetle, gereğinin yerine getirilmesini talep eder. 1 Mart 1791'de tekrardan kaleme aldığı mektubunda hâlâ ne ödemenin yapıldığı ne de Kâmilî Efendi'ye tarziye verildiğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, yapılacak ödemenin bir kısmından feragat etmekle bu sefer gereken tarziyenin affedilmeyip ertelenmeyeceğini umduğunu yetkililere iletir. BOA, A.DVN.DVE (8) 171/35. Aynı mevzu, elçinin tercümanı Alexander tarafından bir yıl sonra 25 Haziran 1792'de tekrar dile getirilerek, Reisülküttâb'a gereğinin yapılması ve mihmandarı korumanın tazminini talep eder. AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 9-10. Kâmilî Efendi, 1791 yılı içerisinde yazdığı bir mektupla Mora'da olanlar için özür diler. AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXIV/123. Yani Korfu'da halkın kendisine tayinat bahası vermemesinden ötürü oluşan durumla ilgili özür diler. Ancak Selanik'te yaşananlar ve tayinatı Potocki'ye teslim etmemesi ile ilgili bir özür kaydı yoktur. Elçinin aç gözlü, paracı olarak tanımladığı Kâmilî Efendi'ye bundan sonraki aşamada tam olarak nasıl bir muamele yapıldığı bilinmemekle birlikte görevinden alındığı kesindir. B. Czart., rkps. 846: 347-348. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-

İstanbul'a gelişlerinden hemen sonra görevinden alınmıştır. Zira görevi Leh elçisinin İstanbul'a kadar sağ salim getirmesidir ve Potocki'nin Pera'ya resmî giriş töreninde, yeni mihmandar bulunmaktadır.⁷⁰⁶ Bu mihmandar Mustafa Rıfat Efendi olmalıdır.⁷⁰⁷ Dönüşünde ise Potocki'ye Yahya Bey adlı bir kişi mihmandar olarak hizmet edecektir. Bu nahoş olayı Potocki Varşova'ya pek yansıtmaz. Ancak yolda birçok defa para sıkıntısı çekmesinde verilmeyen tayinatların da etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bütün bu yorucu, sansasyonel ve çetrefelli yolculuğun ardından Fraciszek Piotr Potocki, 10 Mart'ta artık Dersaadet'e ulaşmış bulunuyordur.⁷⁰⁸ Potocki mahall-i memuriyyetine, Varşova'dan hareketinden tam yedi ay bir hafta sonra ulaşır. Patras'tan İstanbul'a seyahat ise, altı hafta alır. Elçiliği “vakt-i hazara” değil, “vakt-i harbe” tesadüf ettiğinden yol güzergâhı normalin dışında uzun ve macera doludur. Kendisi İstanbul'a geldiğinde dahi tayinat meselesi halledilmemiştir.⁷⁰⁹

2.5. OSMANLI DÜNYASIYLA TANIŞMA: İSTANBUL'A VARİŞ, KABULLER VE TÖRENLER

Günümüz bakış açısıyla konuya yaklaşıldığında diplomatik törenlerin gülünç ve gereksiz olduğu görüşünde olanlar vardır.⁷¹⁰ Fakat gerçekleştirildikleri çağın perspektifiyle, barok çağının düşünce yapısıyla mevzu değerlendirildiğinde, bu törenler gerçekten önemli hadiseler olarak görülür. Nitekim sergilendiği dönemlerle ilgili birçok önemli ayrıntıyı içeren bu gibi seremonilerin tahlili, diplomasi tarihi çalışmaları için elzemdir. Ayrıca erken modern çağda ülkelerin birbirini tanıma fırsatlarının kısıtlı

13, 176: CXXXIV/116-13 178: CXXXV 1/18-172-177. Waliszewski (1894/I: 119-121) Potocki'den evvel Lehistan'a dönen grupta yer alan Lazard Hordyński'nin dönüş yolunda 30 Ekim 1791'de Potocki'ye yazdığı mektubunda “ölen mihmandar Kâmilî'nin kendi milletini kötü gösterdiğini” belirtmesinden yola çıkarak 1791 Ekim'inden önce öldüğü veya öldürüldüğünü çıkarmak mümkündür. AGAD, AR, Korespondencje: XL/7: 30-32.

⁷⁰⁶ Bkz. AGAD, AR, AORMP:170: CXXXIV/80. BO, Dział Starodruków, XVIII-11238-III. BN, NTPŁ: XVIII, 1835 adl. Gazeta Warszawska, 9.VI.1790. nr. 46 suplement.

⁷⁰⁷ Zira Potocki, 19 Eylül 1790'da Mihmandarı Mustafa Rıfat Efendi için Ramazan'ın 15'inden Şevval'in 15'ine kadar olan bir aylık süre için yevmiyesi 80 akçeden 20 guruşun verilmesini talep eder. Bkz. BOA, CH: 145/7211.

⁷⁰⁸ B. Czart., rkps. 846: 347-348. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-13, 176: CXXXIV/116-13, 178: CXXXV 1/18-172-177. Waliszewski (1894/I: 119-121). Ancak Dutkiewicz, Konopczyński ve Michalski İstanbul'a geliş tarihini 12 Mart olarak verir. Bkz. Duktiewicz (1934: 45); Konopczyński (1936a: 287); Michalski (1982: 662); (2005: 308) Heyetten Małachowski ise Ocak ayı sonunda İstanbul'a vardıklarını belirtse de yanlış hatırlamış olmalıdır. Bkz. Małachowski (1853: 38)

⁷⁰⁹ Chrzanowski 8 Mart'ta Osmanlı sarayına sunduğu yazıyla hâlâ tayinat konusunda net cevap alamamasından şikayetçidir. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 164: CXXXIV/78/34-35.

⁷¹⁰ Mesela bkz. Hill (1967/III: 26)

olduğu göz önüne alındığında, misafir ve ev sahibi devletlerin çoğu kere bu göz kamaştırıcı hadiseleri, birbirlerine güç gösterisinde bulunma vasıtası olarak birer araç olarak kullandıkları da doğrudur. Zira “şeref-bahşâ” olan hükümdar, bu törenler vasıtasıyla gelen elçiye yaptığı muamele ile aslında temsil ettiği devleti ve hükümdarını yüceltmekte ya da yerine göre alçaltmaktadır. Düzenlenen törenlerin abartı derecesi de o elçinin devletine verilen kıymeti yansıtmaktadır. Aynı zamanda bu gibi törenlerin köklü bir yapısal bütünlük içerisinde, nizamlı ve kurallı bir geleneği doğurduğunu ve bu bağlamda daha fazla incelenmeye değer olduğu göz ardı edilmemelidir.⁷¹¹ Elçilerin ülkelerini, kendilerini gönderen hükümdarı temsil ediyor olması da bu törenlerin seçkinliğini artıran bir diğer sebeptir. Bu nedenle de bu gibi merasimler debdebeli bir şekilde icra edilir. Bu törenler farklı iki ülkenin, kültürün birbirini tanıma ve iletişim kurmaları bakımından da işlev görür. Bu gibi törenlerin hâlâ canlılığını koruduğu çağ olarak da XVIII. yüzyılda Osmanlı başkentinde icra edilen elçi kabul merasimleri, içerdiği ayrıntılar itibariyle önemi haizdir.

10 Mart 1790’da İstanbul’a ulaşan Potocki ve heyeti için de 18 Mart 1790’da görkemli bir şehre özel giriş töreni düzenlenir. Bundan evvel Reisülküttab Raşid Efendi, Potocki’ye yazdığı nezaket mektubunda, kendisine Beyoğlu’nda bir konağın hazır edildiğini ve işlerine başlamadan evvel burada dinlenebileceğini bildirir.⁷¹² 8 Mart’ta ve 11 Mart’ta Chrzanowski’nin Osmanlı sarayına yazdığı mektupta 1742 (Paweł Benoe) ve 1756 (Mniszech) yıllarında Lehistan elçilerine uygulanan teşrifatin kabul edilebileceğini ve şehre resmî girişte, teşrifatçıbaşının gereğini yapmasını hatırlatır.⁷¹³ Her zamanki gibi 50 çavuş ve 200 yeniçeri hazır bulunmalıdır. Ancak bu görev diğer elçilerinkinden farklıdır. Zira gelecek elçi Piotr Potocki şimdiki mecliste mebustur, çok sağlam karakterli ve unvan sahibidir. Bu yüzden süvarilerin sayısının 80’e çıkarılmasını talep eder.⁷¹⁴ Potocki’nin İstanbul’a ulaştığı da Sadrazam tarafından Poniatowski’ye resmî bir mektupla bildirilir.⁷¹⁵

⁷¹¹ Bkz. Roosen (1980: 454-455)

⁷¹² AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-7. B. Czart., rkps, 846: 349-352.

⁷¹³ AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/35-37. BOA, CH: 139/946.

⁷¹⁴ Chrzanowski 10 Mart’taki mektubuyla Osmanlı sarayından elçi için hazırlanan konağın içinde bir halk tavernası olduğunu ve bunun kapatılmasını talep eder. AGAD, AR, AORMP: 164: CXXXIV/78/38-1.

⁷¹⁵ AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/81.

Potocki için yapılan törenler fasıllı olarak gerçekleşir. Bunlardan ilki Dersaadet'e girişinde gerçekleşir. 102 kişilik kalabalık heyeti ile son Leh elçisinin Dersaadet'e girişi çok şaşalı ve Lehistan adına prestij doludur. 10 Mart'ta İstanbul'a ulaşan Potocki için giriş resmi, 31 Mart'ta Pera'da gerçekleştirilir.⁷¹⁶ Pera'dan Kağıthane'ye iki saatlik bir yürüyüşle beraber birçok asker ve üst bürokrat eşliğinde hali hazırda bulunan mehter takımının marşlarıyla İmrahor Köşkü'ne gelinir. Karşılama töreni için 200 yeniçeri, 40 çavuş ve 24 çuhadar, çavuşlar kâtibi, çavuşlar emiri bulunmaktadır. Aynı zamanda elçilik heyetindekiler de çok seçkin kıyafetleriyle tören mahalindedirler. Heyet muhafızları, konsolosu, sekreteri, süvariler, elçinin oğulları, Chrzanowski, Potocki'nin dostları, kalabalık bir grup törene katılır. Kapıcıbaşılar, teşrifatçı başı, yeni mihmandar, çeşitli görevlerde bulunan bürokratlarla Potocki, kendisi için özel kurulan çadıra davet edilir. Elçiye kahve, tütün, şekerler, şerbetler ve güzel kokular sunulur. Yabancı devlet elçileri, farklı ülkelerden oldukça kalabalık sayıda bir ecnebi topluluğu da vardır. Yabancı elçiler arasında, oğluyla beraber Hollanda elçisi, Prusya ve İsveç elçileri, İngiltere elçisi⁷¹⁷, Fransa elçisinin oğlu, Saksonya sarayının işlerini gören Baron Hübsch, Fransız ve Prusyalı albaylar, İspanya elçisi Juan de Bouligny ve oğlu ve daha birçok kişi yer alır. İki saat süren törende herkesin selamlamaları ve hoşgeldin dileklerinin ardından, saat 2.30 da elçi nihayet kalacağı konağa girer. Konak çok iyi tamir edilmiş ve süslenmiştir.⁷¹⁸ Burada elçiye gösterilen sıcak karşılamada, Lehistan ile olan dostluğa vurgu yapılır. Zira ikili ilişkiler, elçilerin karşılanmasına yansımaktadır.⁷¹⁹

Ertesi gün birinci tercüman Alexander, yeniçerilerle beraber elçinin kabulüyle ilgili olarak diğer devletlerin elçilerini dolaşır. Akşama Fransa elçisi ilk defa elçiye “hoş-amedî” ziyaretinde bulunur. Elçi, Fransa'ya Potocki'nin gelişi için çok şaşalı bir girişti, diye rapor eder.⁷²⁰ Aynı gün Potocki'nin Osmanlı erkânınca olağan kabulü yapılacaktır.

⁷¹⁶ Bkz. AGAD, AR, AORMP:170: CXXXIV/80. BO, Dział Starodruków, XVIII-11238-III. BN, NTPŁ: XVIII, 1835 adl. Gazeta Warszawska, 9.VI.1790. nr. 46 suplement.

⁷¹⁷ NA, FO: 78/11: 54.

⁷¹⁸ Osmanlı Devleti'ne gelen elçiler XVIII. yüzyıldan önce “elçi hanı” denen yerde kalmaktadırlar. Elçi Hanı genel anlatımlar itibarıyla gerçek manada bir “elçiler hanı” idi. Sadece elçiler ve maiyetleri için ayrılmış bir kompleks yapıyı andıran bu yer için aynı yüzyılda hatta aynı yıllarda aynı ülkeden gelen (XVI.) elçilerin kimi buyrukaltı mensupları iyi düşüncelere sahip iken, kimileri burayı beğenmez. Mesela bkz. Mitrovic (1996: 44); Schweigger (2004: 57-59)

⁷¹⁹ XVII. yüzyılda Lehistan'la Osmanlı Devleti'nin sık sık mücadeleye girdiği düşünüldüğünde, Leh elçilerine her zaman çok sıcak karşılamaların yapıldığı vaki değildir. Örnek olarak bkz. *Trzy relacje z polskich podróży na Wschód Muzułmański w pierwszej połowie XVII wieku* (1980)

⁷²⁰ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 181: 87-vd.

Ancak o gün Prusya elçisi ile mükâleme olması ve sadrazamın ölümü, bunun ertesi güne sarkmasına neden olur. Osmanlı baş tercümanı Kallimahi'nin de bulunduğu Reisülküttab ve Kâhya Bey'in katıldığı bu kabulde bir de davet gerçekleşir. Burada elçinin kabulünden ve sıcak karşılamadan ötürü teşekkürler sunulurken, Osmanlı tarafı adına Reisülküttab, elçi Potocki'nin gelişinden ötürü duyulan memnuniyeti ve Lehistan ile mevcut kadim dostluğu vurgular. Yine bu esnada kahveler, şerbetler, tütünler, şekerler ikram edilir. Potocki'ye her zaman uygulanan bütün teşrifat kuralları uygulanır.⁷²¹ Üçüncü gün ise Osmanlı tercümanı hediyelerle elçiye yollanır. Elçi de kendi hediyelerini sunar. Yapılan bu töreni tasvir eden yazılar –muhtemelen Potocki tarafından yazdırılmıştır- Lehistan gazetelerinde aynen yayınlanır.⁷²² Ayrıca böyle bir karşılama töreninin hiçbir elçiye yapılmadığına dair haberler çıkar.⁷²³

Diplomasi dünyasında davetlerin yeri büyüktür. Bu bakımdan Potocki için yapılan kabul törenleri ve davetler de önem taşımakta ve incelikle yerine getirilmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin iyi ilişkiler içerisinde bulunduğu devletlerin elçilerine de ayrı bir itina ile törenler düzenlenmekte ve onore edilmektedir. Mesela Hollanda elçileri genel itibariyle hep iyi muamele ve kabul görmüş, kredileri Osmanlı nazarında yüksek olmuştur.⁷²⁴ Bu bağlamda Potocki'nin bu seçkin karşılanışı da iki ülke arasında Karlofça Antlaşması'ndan beri süren iyi ilişkilerin bir delili olarak gösterilir. Aynı zamanda erken dönemlerde de böyle olmakla beraber, XVIII. yüzyıl boyunca her yeni cülusun Lehistan'a bir elçi vasıtasıyla bildirilmesi de Osmanlı politikasında Lehistan'ın önceliğine işaret eder. Elçi kabulleri için bütün kaidelerin harfiyen yerine getirildiği Potocki için düzenlenen bu ilk törenin ardından Potocki, 29 Nisan 1790'da, Sadaret

⁷²¹ Kıyaslamalar için bkz. Itzkowitz-Mote (1970: 156-191); Uzunçarşılı (1988: 287); Kütükoğlu (1989: 218-221); D'ohsson (2001: 360-365)

⁷²² Bkz. Gazeta Warszawska, 9. VI. 1790, nr. 46, nr. 46-supplement. Aynı dönemde diğer ülkelere giden elçilerle ilgili bu gibi yayınlara pek rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Lehistan gazetelerinde Avrupa'ya gönderilen Osmanlı elçileri ve kabulleriyle ilgili haberler vardır. Ebubekir Râtib Efendi'nin ve Azmi Efendi'nin resm-i kabulleri aynen yayınlanmıştır. Bkz. Gazeta Narodowa i Obca, 10.III. 1792, nr. XX: 117; AGAD, ZP, 373: 160-166.

⁷²³ B. Czart., rkps. 846: 347-348. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-13, 176: CXXXIV/116-13, 178: CXXXV 1/18-172-177. Waliszewski (1894/I: 119-121) Aslında bu gibi törenler tıpatıp aynısı olmasa da genelde her elçiye yapılır. Hatta XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da İngiltere elçisi olarak bulunacak Milord Wortley'in eşi Lady Mary Wortley Montagu, meşhur mektuplarında "... saraya giriş nizamından ve Milord Wortley'in kabul merasiminden bahsetmeyeceğim. Zira hep aynı şey. Bu tür törenler öyle çok anlatıldı ki tekrar anlatıp sıkamak istemem..." diyerek eşi için yapılan merasimlerden bahsetmez. Montagu (2011: 326)

⁷²⁴ Bkz. Erdbrink (1975: 85-87)

Kaymakamı tarafından kabul edilir.⁷²⁵ Çok seçkin ve şık bir tören de yine burada gerçekleşir. Her iki taraftan da kalabalık bir ekip hazır bulunur. Elçi kabul mahaline giderken sokaklarda büyük bir kalabalık heyeti izler. Kaymakam'ın huzurunda da eğlenceli bir kabul töreni gerçekleşir. Potocki de getirdiği mektupları teslim eder.⁷²⁶

Bütün bu kabullerin ardından Potocki, diğer yabancı devlet elçileri ve üst bürokratların katılımıyla 9 Mayıs 1790'da kralı adına bir davet verir.⁷²⁷ Bu davette bütün hatırı sayılılar vardır. Fransa elçisi Choiseul-Gouffier, oğlu, sekreterleri ve diğer adamlarıyla 30 kadar kişi hazır bulunur. Herkes süslü elbiseleriyle gösterişli bir şekilde gelmiştir. Sonra İngiliz, Venedik, Hollanda elçileri ve diğerleri, eşleri ve aileleriyle katılır. Kahve, şeker, dondurma ve farklı içeceklerin ikramından sonra, büyük bir konser başlar. İsveç elçisi ve Baron Hübsch'ün eşi tarafından arya söylenir. Geç vakte kadar konser ve oyunlar devam eder. İstanbul diplomasisinin nasıl cereyan ettiğine dair bir misal olarak bu toplantı, Potocki'nin diğer ülke elçileriyle kaynaşması ve tanışması açısından önemlidir. Nitekim Potocki'nin oğlu Kazimierz'in günlüğünden de sıkça cereyan eden bu gibi toplantılara dair notlar görmek mümkündür.⁷²⁸ Bir diğer kutlama da Kral Poniatowski'nin isim günü münasebetiyle verilir; ancak Fransa, Rusya ve Avusturya elçileri buna iştirak etmezler.⁷²⁹

Potocki için düzenlenen ve oldukça yankı uyandıran karşılama törenleri ile ilgili St. Petersburg'daki elçi Deboli, Kral Poniatowski'ye yazdığı mektupta buna “Szczerzec Starostası'nın elçi karakterine verilmiş olarak saymamak gerek, zira bu gibi şeyler bizde de olmaktadır” diyerek tepki verir.⁷³⁰ Ancak diğer elçiler arasında bu seçkin törenler raporlara yansıtılır. Asıl büyük kabul töreni, Sultan III. Selim huzurunda gerçekleşecektir. Venedik'ten beri beklenen Sultan III. Selim'e ve Sadrazam'a hitaben yazılan Potocki'ye dair güven mektupları, 6 Nisan 1790 tarihiyle ancak İstanbul'a ulaşır.⁷³¹ Bu arada Potocki için gerçekleştirilecek resmî seremoninin yerine getirilmesi

⁷²⁵ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/84, 92.

⁷²⁶ BOA, İE: Hariciye: 2001.

⁷²⁷ B. Czart., rkps. 846: 499. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-298-302.

⁷²⁸ AGAD, AR, AORMP: 171: CXXXIV /127: 1-55.

⁷²⁹ Reychman (1959: 53)

⁷³⁰ AGAD, ZP, 420: 178

⁷³¹ AGAD, MK, Księgi Kancelarskie: 84: 74-76, 76-78.

biraz zaman alır.⁷³² Tam olarak 10 Ağustos 1790 Salı gününde⁷³³, Potocki'nin İstanbul'a gelişinden altı ay sonra icra edilen törende Potocki, Lehistan Kralı Poniatowski'nin ve Kançılar Małachowski'nin cülus tebriki için ve Potocki'nin elçi olarak atandığına dair mektupları sunar.⁷³⁴

Lehistan elçisi Potocki, Sultan'ın huzurundaki bu kabulde aynı zamanda “tebrik-i cülus-ı hümayunu” da gerçekleştirir.⁷³⁵ Oldukça şaşalı ve detaylı bir teşrifatın uygulandığı bu tören, eski zaman diplomasisinin törensel boyutunu yansıtmaları bakımından güzel bir örnektir.⁷³⁶ Aynı zamanda Osmanlı diplomasi uygulamalarını anlatması açısından da kıymet taşır.⁷³⁷ Potocki'ye uygulanan protokol, XVIII. yüzyıl teşrifat kaidelerine genel

⁷³² Potocki'nin resm-i kabulü yaklaşık 6 ay gecikir. Bu gecikme ilk başlarda hava koşullarına bağlansa da daha sonraki ertemeler savaş ve Ramazan ayının girmesindendir. Bkz. NA, FO: 78/11: 63, 83; Gazeta Warszawska, 22.V.1790.

⁷³³ NA, FO: 78/11: 161; TTK, Y/223: 31. Ahmed Efendi (1993: 29-30) Gelen elçilerin güven mektuplarını sunuşları kapıkulu efradına ulufe verilen salı gününe denk getirilirdi. Bkz. Uzunçarşılı (1988: 281)

⁷³⁴ BOA, A.DVNS.NMH-d, 4: 19, 20; 9: 121, 122, 134, gönderilmemiş cevap için bkz. 4: 145.

⁷³⁵ BOA, CH: 139/6917; Çınar (1999: 167)

⁷³⁶ B. Czart., rkps, 846: 515-522. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/92, 178: CXXXV 1/18-315-323. BN, TNPl, XVIII, 1836 adl.Gazeta Warszawska, 16.X.1790, suplement. Bu kabulü özetle Reyhman da anlatır. Bkz. Reyhman (1959: 29-30) Potocki'nin elçiliği için yapılacak tören ve teşrifatlara ve diğer mevzulara örnek olması bakımından daha önce gelen elçilerle ilgili sefaretnameler, kabul törenleri vs. dair yazılar ve notlar edinilmiştir. Mesela 1671'de gelen Leh elçisi Wysocki'nin günlüğü, XVIII. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'ne İsveç Kralı XII. Karl'ın ikame ettiği dönemde gelen Goltz'e ait notlar, Osmanlı elçisi Hacı Ali Ağa ile ilgili notlar bunlardandır. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 179, CXXXV/1-28.

⁷³⁷ Sultan tarafından elçilerin kabullerinde daha erken dönemlere nazaran XVIII. yüzyılda birtakım değişikliklerin meydana geldiğini söylemek mümkün. Mesela elçilerin kollarından tutularak Sultan'ın huzurunda el etek öptürme adeti artık pek uygulanmamaktadır. Gerçi bunun sebebinin bilen elçiler, uygulamanın devam ettiği zamanlarda, buna çok da itiraz etmemiştir. Mesela bkz. Werner (2011: 60-63) Ayrıca XVIII. yüzyılda yemekler artık masalarda yenmektedir. XVI. yüzyılda aynı dönemde kabul edilen iki Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu elçisine uygulanan protokole, buna örnek olarak bkz. Schweigger (2004: 62-68). Mitrovic (1996: 55). XVIII. yüzyıldan önce gerçekleştirilen başka kabul törenleri misalleri için bkz. Zirogević (1968: 48-49); Sertoğlu (1994: 247-252); Tavernier (2007: 75-77) Schweiger ve Mitrovic aynı dönemde yapılan bu kabul törenini tamamen iki farklı bakış açısıyla anlatır. Schweigger kesinlikle bu törenleri ve ikramları beğenmezken, Mitrovic hayranlıkla ve büyük bir beğeniyle teşrifatı ve hadiseleri anlatır. İmparator II. Rudolf'un 1591'de gönderdiği olağanüstü elçisi Herr Frederic Kregwitz'in maiyetindeki Mitrovic, Schweigger'in aksine büyük paşalarla elçinin yemekleri masada yediklerini, maiyetin kalanına ise güzel bir döşeme üzerinde yemek sunulduğunu yazar. Ancak “Türkler sandalyeye oturarak yemek yemeye alışkın değillerdir.” diye belirtir. Bkz. Mitrovic (1996: 56) XVII. yüzyılda ise eski adetlerin sürdüğü söylenebilir. Zira 1640'da İstanbul'a gelen Lehistan elçisi Wojciech Miaskowski de verilen ziyafetten özellikle bıçak olmayışından pek memnun olmamıştır. Elçinin maiyetindeki kişilere ise daha az çeşitli ve hiçte damaklarına uymayan yemekler ikram edilir. Çatal ve bıçağın kullanılmamasını bir görgüsüzlük olarak algılayan elçilik anlatımları, Lehistan'a XVII. ve XVIII. yüzyılda henüz ve sadece üst tabakaya girmiş bir sofrada adetinden yola çıkarak Osmanlı sofrası kültürünü aşağılamayı yeğlemektedir. Belki de bunun altında Lehistan'ı yüceltme eğilimi yatmaktadır. Örnekleri için bkz. Kołodziejczyk (2006: 50) XVIII. yüzyılda yapılan merasimlerde elçilere biraz daha hürmet gösterildiğini söylemek mümkündür. Bkz. Ali Seydi Bey (t.y.: 142-144) Ayrıca bkz. Orgun (1942: 407-413) XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılda da daha erken dönemlere nazaran tatbik edilen sıkı protokol uygulamalarının bazı istisnaî durumlarda delindiği görülür. Mesela 1797'de gelen Fransa elçisi Dubayet,

manada uymaktadır.⁷³⁸ Elçinin Tophane'den alınması, Çavuşbaşı nezaretinde saraya iştirakı, kabul resminin yeniçerilere ulufe verilen Salı gününe isabet ettirilmesi, sunulan ikram ve hediyeler tamamen daha önceki elçilere uygulanan protokolle aynı çerçevede yapılır. Yapılan görkemli merasimin bir göstergesi de Potocki'nin elçiliği vesilesiyle iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin pekiştirilmesidir.

Osmanlı devlet geleneğinde teşrifat ve elçi kabulleri gayet titizlik gösterilen, belirli kuralları olan hususlardır. Öyle ki düzenlenen bu teşrifatlara dair defterler tutulur, bu iş için özel teşrifatçılar görevlendirilirdi. Eğer söz konusu törenle ilgili bir muamma yaşanırsa Hazine'de saklanan bu defterlere bakılırdı.⁷³⁹ Yapılan tören alaylarının yabancı elçiler tarafından izlenmesi ise adettendi. Zira Osmanlı teşkilât yapısını ve merasim nizamını gözlemlemek mümkündü. Aynı zamanda bu vesileyle Osmanlı dünyası, yazılan raporlarla diğer ülkelere aktarılmaktaydı.⁷⁴⁰ Tören esnasında elçilere giydirilen kürkler, büyük ve orta elçiler için samur olurken, sadece büyükelçinin kürkünün kaplandığı kumaşta değişiklik yapılırdı.⁷⁴¹ Ayrıca kabul günü verilen ziyafet de tam manasıyla bir “sultan sofrası” şeklinde icra edilirdi.

Elçiler için yapılan merasimlerde XIX. yüzyıldaki süreç içerisinde hızlı bir biçimsel değişiklik oluşmuştur. XIX. yüzyılda elçi kabul merasim geleneklerinin bazıları çağın şartlarına göre değişikliğe uğramış ve birçok anlamda Avrupaî bir yapıya bürünmüştü. Artık elçi kabullerinde gelecek sefirin mertebesine göre nasıl bir kürkün giydirileceği dair Osmanlı'ya has uygulamalar değil, Avrupa'da süren genel-geçer nişan takmak gibi teşrifat anlayışları yerleşecekti. Bu minvalde genel itibariyle yabancı elçiler için daha rahat bir atmosferin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunu Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirmesine, artık Osmanlı Devleti'ne daha rahat karışılmasına ve yeni diplomatik kuralların kabulüyle, Avrupa tarzında törenlerin daha yaygın olarak şekillendirilmesine bağlamak gerekir. Ancak bu dönemde elçilerin kimisi, uygulanan

bütün protokol kurallarını delmek adına ve uyarılara rağmen, kendi bildiği gibi bir kabul gerçekleştirmek ister. Bkz. Karateke (2004: 130-138) Yine 1877'de İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Layard, acil vaziyetler dolayısıyla Sadrazam ve Hariciye Nazırı'nın resmî davetini beklemeden ve henüz güven mektubunu Sultan'a sunmadan, Sadrazam'a gayri-resmî bir ziyaret yapar. Ayrıca Sultan'ın huzurundaki kabul resmi, bu dönemde sultanların yaşadığı Yıldız Sarayı'na taşınır. Layard örneği için bkz. Layard (2009: 37-46)

⁷³⁸ Kıyaslama için bkz. Renda (www.obarsiv.com/vct_0506_gunselrenda.html)

⁷³⁹ Bkz. Uzunçarşılı (1988: 58-60)

⁷⁴⁰ Atasoy (2006: 171-172)

⁷⁴¹ Bkz. Kütükoğlu (1989: 220)

protokollerde görülebilecek eksiklikleri ülkelerinin itibarını sarsması manasına getirerek çıkışlar yapabilmekteydi. Klasik Osmanlı Çağı'nda sultanın yüzüne bakmaya dahi cesaret edemeyen elçiler, XIX. yüzyılda onun huzurunda ayak ayak üstüne bile atabiliyorlardı.⁷⁴² Zira artık kurt kocamıştı.

2.6. ELÇİLİĞİN ANLAMI NEDİR? POTOCKI'NİN BU BAĞLAMDAKİ FAALİYETLERİ

2.6.1. Elçiliğin Yönetimi İle İlgili İşler

Bir elçinin ülkesi adına bir başka başkentte yürüttüğü işlerin ne gibi mevzulardan olacağının bir kısmı belirli iken, bir kısmı ise kendiliğinden, beklenmedik olaylardan oluşur. Nitekim Piotr Potocki'nin elçilik yılları da bu gibi ilginç, bazen çetrefelli, yerince büyük sorumluluk taşıyan işlerden oluşmuştur. İstanbul'a ve konağa yerleşir yerleşmez 29 Mart 1790'da Potocki'nin ilk işi, elçilik binasında işlerin nasıl yürüyeceğine dair komutlar vermek olur.⁷⁴³ Kimin hangi saatte ne yapacağı, hangi odayı kullanabileceği, hasta olana yapılacak muamele, güvenliğin nasıl sağlanacağı gibi hususlar belirleyerek düzeni kurma yoluna gider. Mesela sabah herkes tam tekmil hazır olmalı, kâtipler saat 11'den önce odalarında olmalıdır. Oğulları için masalar saat 12'de hazır olmalı, saat 14'te de Potocki'nin kendisi için hazır bulunmalıdır. Bundan sonra diğer mevzulara girer. 1790 Haziran'ı itibarıyla Potocki ve heyeti, yazları Tarabya ve Büyükdere'de kendilerine tahsis edilen konakta kalırlar.⁷⁴⁴ Fransa, Venedik, İngiltere ve Prusya elçilikleri de buradadır. Böylece Potocki, burada Prusya elçisiyle daha yakın irtibat kurma fırsatı elde eder. Kendisi ve heyet mensupları için yan yana dört ev tahsis edilmiştir.⁷⁴⁵ Diğer elçiliklerin Beyoğlu'nda oluşu heyettekilerin kolayca kaynaşmasını sağlamıştır. Mesela Małachowski diğer elçiliklerde yemeklere, davetlere katılır.⁷⁴⁶

⁷⁴² XIX. yüzyılda yürütülen merasimlere dair birkaç örnek için bkz. Karateke (2004: 147-157)

⁷⁴³ AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/79.

⁷⁴⁴ AGAD, APP: 280-cz.II: 694-695. Reyhman (1959: 53)

⁷⁴⁵ Bu evlerin olduğu sokak zamanla Leh Sokağı olarak anılacaktır. Reyhman (1959: 256-260)

⁷⁴⁶ Eğitimini yarım bıraktığı için kendisinde gördüğü eksikliği gidermek ve kendisini geliştirmek için burada bol bol diğer elçilerin kütüphanelerinden faydalanır. Heyet 1 Mayıs günü Sultan'ın eşliğinde yapılan şölene katılıp, cirit ve güreş izler. Her pazar farklı evlerde dansa giderler. Yine hamam safası da yaparlar ve bu Małachowski' Małachowski'nin çok hoşuna gider. Kendi tabiriyle hamam sonrası "sanki yeniden doğmuş" gibi olur. Osmanlı başkentindeki kahvehaneleri de ziyaret eder. Bu kahvehanelerde anlatılanları *Binbir Gece Masalları*'nda anlatılan hikâyelerin tiyatroya dönüştürülmesine benzetir. Małachowski (1853: 39-41)

2.6.2. Esir Askerler

Potocki henüz Varşova’da iken Ruslara esir düşüp kaçarak Lehistan’a sığınan Türk askerlerinin de elçilik heyetine dahil edilerek Osmanlı Devleti’ne teslimi gündeme gelmiştir. Bu durum Sejm’de görüşülür ve esir Türklerin salınmalarına karar verilir.⁷⁴⁷ Ancak bu askerler Venedik’te heyetten ayrılıp, sonradan İstanbul’a ulaşacaktır.⁷⁴⁸ Elçilik heyetine bağlı olarak, heyet takip ettirilerek başlarına atanan Dawid Rodziewicz eşliğinde, uzun bir yolculuğun ardından Dersaadet’e varmaları mümkün olur. Bu Türklerin Osmanlı topraklarına ulaşması, tıpkı elçininki gibi dolambaçlı bir güzergâhtan gerçekleşir. Esir askerlerin Avrupa’daki dolaşımları için izin alınırken Rodziewicz’in verilen talimatla bu askerleri nasıl götürüp teslim edeceği belirlenir.⁷⁴⁹ Askerler için Varşova’dan Venedik’e 8841 piaster (guruş), Venedik’te 736+180 piaster ve oradan İstanbul’a kadar 184 piaster harcanır. Toplamda ise 6.608.05 piaster harcanarak İstanbul’a getirilir.⁷⁵⁰ Temmuz 1790 başlarında İstanbul’a gelişlerinin ardından Potocki, bu esirleri özel bir törenle teslim etmek ister.⁷⁵¹ Babıâli, bu esirler için harcanan parayı ödemek ister.⁷⁵² Sadrazam ise bu askerleri Sultan’a hediye etmek niyetindedir.⁷⁵³ III. Selim bu esir askerlerin isim listesini isterken çok memnun olur ve getiren kişilere izzet-i ikramda bulunulmasını emreder.⁷⁵⁴ Ayrıca bu askerlere de yevmiye bağlanır.⁷⁵⁵ Esir askerlerin teslim hadisesi, iki ülke arasındaki dostluğun nişanesi olarak tanımlanır. Verilen esameler ve giydirilen kaputlardan sonra, tekrar “bu biçareler” sefere gitmeye mecbur edilir.⁷⁵⁶

Aynı zamanda Ruslara esir düşmüş iken Lehistan’a sığınan 200 kadar Tatarın Babıâli’ye teslimi ile ilgili, Lehistan tarafının oldukça iyi niyet sergilediği ve

⁷⁴⁷ AGAD, ZP, 414: 282.

⁷⁴⁸ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 8); (1967: 478)

⁷⁴⁹ AGAD, AR: AORMP: 172: CXXXIV/88.

⁷⁵⁰ AGAD, AR: AORMP: 172: CXXXIV/90.

⁷⁵¹ BOA, HAT: 139/56035.

⁷⁵² Potocki ise ödeme için ne kadar istenmesi gerektiğini merkeze sorar. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 589-591. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-28, 176: CXXXIV/116-28, 178: CXXXV 1/18-357-358. Waliszewski (1894/I: 280-281)

⁷⁵³ B. Czart., rkps. 846: 355-374. AGAD, AR, 175: CXXXIV/115-14, 176: CXXXIV/116-14, 178: CXXXV 1/18-180-200. Waliszewski (1894/I: 132-138)

⁷⁵⁴ BOA, HAT: 1397/56142, 206/10789.

⁷⁵⁵ BOA, CA: 772/32640.

⁷⁵⁶ Ahmed Câvid (1998: 45)

kadirşinaslık gösterdiğine şahit olunur.⁷⁵⁷ Uzun süre Lehistan tarafından bakılan bu Tatarlar 1791 yılı sonunda, önce Hotin'e gönderilerek Osmanlı tarafına ulaştırılmasına karar verilir.⁷⁵⁸ Avusturya'daki Lehistan elçisi Woyna ise bu Tatarların Osmanlı ülkesine toplu nakillerini önerir.⁷⁵⁹ Bu amaçla Viyana'da görüşmeler yaparak buna dair onayı alır.⁷⁶⁰ İki taraf arasında bu konuda yoğun yazışmalar yürütülür.⁷⁶¹ Bu işin İstanbul ayağında aracı olan Potocki, Dışişleri Bakanı Joachim Chreptowicz'e 10 Ocak 1792'de yazdığı mektupla, bu Tatarların Galiçya'dan Bukowina yoluyla güvenli bir şekilde Sadrazam'ın kışlık karargâhına aktarılmasını ister.⁷⁶² Potocki, 4 Şubat 1792 tarihli takririnde Tatarların yol masraflarının ve ihtiyaçlarının karşılanacağını bildirir.⁷⁶³ 1792 baharında Tatarlar yerine ulaştırılır. Osmanlı Devleti ve bizzat Sultan bu davranışından ötürü Potocki nezdinde Lehistan'a teşekkür eder.⁷⁶⁴

Buna mukabil Osmanlı-Rus ve Avuturya Savaşı esnasında Rusya lehine savaşırken esir alınan bir kısım Leh askerinin durumu da iki ülkenin ilişkilerinde yoğun bir diplomatik yazışmayı getirmiştir.⁷⁶⁵ Defalarca bu esirlerin salıverilmesini isteyen Lehistan tarafı, İstanbul'daki maslahatgüzarı Chrzanowski ve sonrasında Potocki tarafından sunulan dilekçelerle buna yönelik ısrarını ortaya koymakla birlikte mevzubahis esirlerin bırakılması öyle kolay olmamıştır. Zira savaş sırasında mükerreren ve oldukça çok sayıda Leh esirler alınmıştır. Uzun süredir saklı tutulan Leh esirlerle ilgi Potocki İstanbul'a gelişinin ilk zamanlarında salı verilmeleri konusunda temaslarda bulunur.⁷⁶⁶ Ayrıca bundan sonra hiçbir Lehin Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının hizmetine girmemesine dair bir emirname yayınlanması konusunda hükümetine yazacağını bildirir.⁷⁶⁷ Bunlardan dokuz tanesinin 1791 yılı içerisinde Chrznowski'nin peşpeşe gelen istirhamları üzerine, III. Selim tarafından salıverilmesi karşılaştırılır. Ancak III.

⁷⁵⁷ BOA, HAT: 246/13901.

⁷⁵⁸ B. Czart., rkps. 847: 245. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-8. Waliszewski (1894/I: 112)

⁷⁵⁹ B. Czart., rkps. 847: 245.

⁷⁶⁰ Nawrot (1999: 158)

⁷⁶¹ Bkz. B. Czart., rkps. 847: 315-320.

⁷⁶² B. Czart., rkps. 846: 1079-1080. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-13, 176: CXXXV 1/14-13, 178: CXXXV 1/18-623. Waliszewski (1894/II: 164)

⁷⁶³ BOA, HAT: 246/13901.

⁷⁶⁴ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-15, 176: CXXXV 1/14-15, 178: CXXXV 1/18-635-636. Waliszewski (1894/II: 178)

⁷⁶⁵ BOA, HAT: 15/631, 15/636, 190/9111, 190/9187, 195/9698, 195/9699. BOA, CH: 26/1279.

⁷⁶⁶ Reyman (1959: 205)

⁷⁶⁷ BOA, CH: 112/5573.

Selim “olur ama bir daha vermem” diyerek bu kondaki ciddiyetini gösterir.⁷⁶⁸ Fakat daha sonra Leh elçisi Potocki’nin üçü beyzade 42 Leh esirin salıverilmesi ve Lehistan’a dönmeleri hususunda başarılı bir diplomasi sergilediği ve bunların ülkelerine dönüş masraflarının dahi Osmanlı tarafından karşılanmak üzere ve başlarına bir sorumlu yetkilinin atanmasına dair taleplerinin yerine getirildiği görülür.⁷⁶⁹

2.6.3. Elçilik Heyeti ile İlgili Meseleler:

İstanbul’da bulunduğu süre zarfında Potocki Şarkiyat Okulu’nun işleriyle de ilgilenir. Okul için yeni bir ekonomi planı yapar.⁷⁷⁰ Yeni kurallar ve projeler tespit eder.⁷⁷¹ Hocalarıyla ilgili hususlarla meşgul olur, çalışanların seçiminde önerilerde bulunur, maaşlarının tespitini sağlar.⁷⁷² Heyetten Wilamowski de baştan beri bu okulda çalışmak istemektedir.⁷⁷³ Potocki İstanbul’dan ayrılmadan maaşının artırılmasını talep eden⁷⁷⁴ okul müdürü Mikozsa’nın maaşının eskisi gibi kalarak işine devam etmesine karar verilir.⁷⁷⁵ Ancak Potocki, masraflarının çok yüksek olması dolayısıyla Şarkiyat Okulu’nun Varşova’ya taşınması gerektiği görüşündedir. Bu düşüncesini 1792 yılında Dışişleri Bakanı Chreptowicz’le paylaşır.⁷⁷⁶ Chrzanowski de Potocki’yle aynı görüştedir. Ancak Kral Poniatowski, okulun İstanbul’da olmasının gençlere Varşova’da oluşundan daha fazla fayda sağlayacağı kanısındadır.⁷⁷⁷ Okulun taşınması işi mümkün olmaz. Potocki İstanbul’dan ayrılırken okulun yönetimini eski projeye göre tekrar kançılıryaya bırakır.⁷⁷⁸ Dzieduszycki ve Chrzanowski dönemlerinde de bu okulda çalışan Mikozsa buradaki görevine devam edecektir.⁷⁷⁹

⁷⁶⁸ BOA, HAT: 1390/55356.

⁷⁶⁹ BOA, HAT: 228/12688.

⁷⁷⁰ AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/125.

⁷⁷¹ B. Czart., rkps. 846: 487-498. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-24, 176: CXXXIV/116-24, 178: CXXXV 1/18-288-297. Waliszewski (1894/I: 209-213); Reychman (1959: 94-97)

⁷⁷² B. Czart., rkps. 846: 935-940, 941-944. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-4, 176: CXXXV 1/14-4, 178: CXXXV 1/18-536-547. Waliszewski (1894/II: 69-73)

⁷⁷³ Waliszewski (1894/I: 66-67)

⁷⁷⁴ B. Czart., rkps. 846: 805-807.

⁷⁷⁵ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-6. Waliszewski (1894/I: 91)

⁷⁷⁶ B. Czart., rkps. 846: 1101-1104, 1125-1126. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-17, 176: CXXXV 1/14-17, CXXXV 1/13-19, 176: CXXXV 1/14-19, 178: CXXXV 1/18-638-640, 178: CXXXV 1/18-659-660. Waliszewski (1894/II: 185-187)

⁷⁷⁷ AGAD, AR, AORMP: CXXXV 1/10-6. Waliszewski (1894/I: 91)

⁷⁷⁸ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-29, 176: CXXXV 1/14-29, 178: CXXXV 1/18-704-716. Waliszewski (1894/II: 237-243)

⁷⁷⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/27.

Potocki, aynı zamanda Rum Patrikhane'siyle de iletişim halindedir. Zira Ortodoks Leh vatandaşlarının Rum Patrikhanesi'ne bağlanması meselesi söz konusudur. Bu yönde Leh Ortodokslarınca ciddi bir talep ve baskı vardır.⁷⁸⁰ Ayrıca Patrik'ten maddî destek de talep edilir.⁷⁸¹ Sejm de Ortodoks vatandaşlarına dinî serbestiyet vermek istemektedir. 1790 baharında görüşmeler başlar ve yapılan görüşmeler sonunda İstanbul'daki Patrik'ten Lehistan'daki Ortodoks tebanın da kendisine bağlandığına dair "Paster mektubu"nun ilk nüshası alınır.⁷⁸² Fakat mektubun geçerlilik kazanması söz konusu olmayacaktır.

Bunun yanında Potocki, elçilik heyetinin çeşitli problemleriyle de ilgilenir.⁷⁸³ Heyette askerî hizmette bulunan Józef Forsth ve Jan Kanty Forsth kardeşler şimdiye kadar ülkelerine yaptıkları hizmet karşılığı bir diploma verilmesini talep eder.⁷⁸⁴ Altı yıldır Lehistan Kralı'na hizmet ettiği gerekçesiyle birinci tercüman Yozef Alexander 400 duka olan maaşına zam ister.⁷⁸⁵ Potocki bu talebi 10 Ağustos 1792'de Dışişleri Bakanı Chreptowicz'e bildirir. Potocki elçiliğinin sonuna kadar tercümanı Alexander ile sorunlar yaşayacaktır.⁷⁸⁶

⁷⁸⁰ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1083. Ayrıca bkz. Paździor (2000: 338-346); Butterwick (2012: 412-414)

⁷⁸¹ Waliszewski, (1894/II: 88-90.)

⁷⁸² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 765-767. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-420-424, 424-428. Daha sonraki görüşmeleri Patrik ile genelde Chrzanowski sürdürür. Bunlardan 2 Ekim 1791'de Patrik, Lehistan'a yapacağı hizmet için paraya ihtiyaç duyduğunu ve birkaç bin duka olabileceğini söyler. AGAD, AR, Korespondencje: XL/36: 15-17. Ama Lehistan böyle bir şeyi hiç yapmamıştır. Fakat Patrik, bu kişiye Lehistan'ın rüşvet vermesi gerektiğini yoksa da Çarlık ile Karadeniz'deki serbest dolaşım izni için büyük pazarlık yapması gerektiğini belirtir. Ancak Chrzanowski devlet hazinesinden ödeme yapılamayacağını belirtir. AGAD, AR, Korespondencje: XL/36: 15-17. Nihayetinde mektubun geçerlilik kazanması söz konusu olmayacaktır.

⁷⁸³ AGAD, AR, Korespondencje: XL/9,

⁷⁸⁴ B. Czart., rkps. 846: 805-807, 845, 847.

⁷⁸⁵ AGAD, AR, Korespondencje: XL/5-5.

⁷⁸⁶ B. Czart., rkps. 846: 125-1209; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-31, 176: CXXXV 1/14-31, 178: CXXXV 1/18-721-724. Waliszewski (1894/II: 248-250) Ancak diğer taraftan Alexander'den işkillenmektedir. Alexander'in St. Petersburg'la çıkarı olduğu görüşündedir ve bununla ilgili St. Petersburg'daki Lehistan elçisi Debolı ile görüşse de bir sonuç alamamıştır. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-14, 176: CXXXV 1/14-14, 178: CXXXV 1/18-624-629. Waliszewski (1894/II: 165-168) Nitekim 26 Ekim 1792'de verdiği bir yazıyla Potocki, Alexander'i protesto eder. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-14, 176: CXXXV 1/14-14, 178: CXXXV 1/18-624-629. Waliszewski (1894/II: 165-168) Potocki, Alexander'in boş yere elçiliği maddî zarara uğrattığını belirtmektedir. Alexander, elçi için kiralanan konağa günlüğü 21 piaster (guruş) olabileceği yerde yıllık 1000 piaster vermiş, hiçbir kontrat da imzalamamıştır. Bu durum Osmanlı yetkililerinden de tepki alır. Çünkü faturalar tek taraflı ve karşılaştırılmaksızın verilmiştir. Yaptığı usulsüz davranışlar dolayısıyla Potocki, İstanbul'dan ayrılmadan evvel Alexander'in illegal, hizmete aykırı bu tavırlarını Osmanlı yetkililerine ciddi bir usluhta bildirir. Ancak tercüman Alexander, elçiliğe değil, Osmanlı yetkililerine hesap vermekle yükümlüdür. Konak ve 15.911 piasterlik görevi kötüye kullanma nihayetinde oluşan zararı, Potocki alamasa da durumu

Heyetten teşrifatçı Lazard Hordyński özel görevle, büyük ihtimalle Sadrazam'la görüşmeye giden Prusya elçisi Götze'yle yola çıkacaktır. Bu görevin Hordyński'nin ordugâhta bulunan Sadrazam'la görüşmek üzere gönderilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hordyński, 22 Temmuz 1790'da Vidin'den Serasker Yusuf Paşa'nın karargâhından Potocki'ye yazar.⁷⁸⁷ Hordyński, 20 Haziran 1790'da kendisine verilen talimatnameye göre Götze'nin sözünden ve tavsiyelerinden çıkmayacak, başka yetkililerle görüşmelere katılmayacak ve başkalarıyla yazışmayacaktır. Türk savaş taktikleri hakkında bilgi edinmek gereklidir. Yazdıkları konusunda dikkatli olacak ve ülkesine yaraşır davranacaktır.⁷⁸⁸ Hordyński'nin bu görevi için 260 duka para harcanır.⁷⁸⁹ Heyetin en aktif çalışanlarından olduğu anlaşılan Hordyński, Venedik'e gidecek olan dall'Oglıo'nun maiyetiyle kendisi de Lehistan'a dönmek istemiş, ancak Potocki buna temkinli yaklaşmıştır. Hordyński İstanbul'da bulunmaktan pek hoşnut değildir.⁷⁹⁰ 1791 başlarında dönmek için sunduğu dilekçeleri geri çevrilir.⁷⁹¹ Potocki, Hordyński'yi ikna çabaları harcar. Zira kendisi, aynı zamanda bir Osmanlı tarihi yazma göreviyle memur edilmiştir. Bu görevi tamamlaması istenir. Potocki, bu işe çoktan başladığını, ülkesi için ve kendisi için önemli bir mevzu olduğunu hatırlatır. “Zor bir görev ama işe olan istek işi mümkün kılar, balıklar sabırla tutulur...” diyerek verilen görevi tamamlaması istenir ve dönme isteği reddedilir.⁷⁹² Gönüllü gönülsüz Osmanlı tarihi kitabını yazmaya başlan Hordyński, kitabın içeriğinin I. Mahmud dönemi sonuna kadar olmasına karar verir.⁷⁹³ Zira III. Mustafa, iktidardaki Sultan III. Selim'in babasıdır, dolayısıyla o dönemin yazılmasında sakıncalar görülebilir. Hordyński'ye göre bu kitap, Potocki'nin elçiliğini ölümsüzleştirecek bir hatıra olacaktır. Kendisi eserin mükemmel olması,

yetkililerin bilmesi gerektiği düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ne bu protesto yazısını yazar. Tercüman Alexander Potocki'ye durumla ilgili cevaplar yazsa da elçiyi pek tatmin edemez. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-14, 176: CXXXV 1/14-14, 178: CXXXV 1/18-624-629. Waliszewski (1894/II: 165-168) Bu yazı sonucunda Alexander'in ceza alıp almadığı bilinmese de hem mihmandarından hem de Osmanlı Devleti'nin kendisine atadığı tercümanından maddî olumsuzluklar yaşayan Potocki için, bu olaylar muhakkak ki Osmanlı Devleti'ni hayırla anmasına mani olacaktır.

⁷⁸⁷ AGAD, ZP, 104: 154-156. Ayrıca Ainslie de 22 Haziran 1790'da Vidin'e gitmek üzere yola çıkan Götze'ye birkaç Leh görevlinin katıldığını yazar. Bu görevliler Hordyński ve yanındaki adamları olmalıdır. Bkz. NA, FO: 78/11: 123.

⁷⁸⁸ AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/86.

⁷⁸⁹ B. Czart., rkps. 846: 999-1000. AGAD, AR: AORMP: 178: CXXXV 1/18-604-605.

⁷⁹⁰ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 11.

⁷⁹¹ AGAD, AR, AORMP: 171: CXXXIV/110.

⁷⁹² AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/110.

⁷⁹³ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 12-13.

hatalar olmaması için elinden geleni yapmaktadır.⁷⁹⁴ Maddî olarak da kitabın hazırlanması önemli bir masrafa neden olmuştur. Ancak anlaşılan o ki kitabı bitiremeden Hordyński, Ekim 1791 başlarında elçilik heyetinin bir kısmıyla İstanbul'dan ayrılır.⁷⁹⁵ Yarım kalan mevzu bahis kitaba dair hiçbir kayıt, müsvette vs. bulunmamaktadır. Aynı zamanda Hordyński, I. Süleyman'ın Kanunnamesi'ni de çevirmek istemiştir.⁷⁹⁶

Elçilik heyetinde bulunan Józef Jaraczewski, 30 Ekim 1790'da alınan özel bir izinle dört adamıyla birlikte İzmir, Sakız ve Hanya civarına seyahat eder.⁷⁹⁷ Bu bölgede ticaretin nasıl yürütüldüğüne dair araştırmalar yapar.⁷⁹⁸ İzmir'in ticarî potansiyeline değinir. Hollanda, Danimarka, İsveç, Toskana gibi küçük ülkelerin dahi burada konsoloslukları varken, Lehistan'ın da olması gerektiği görüşünü, elçi Potocki ile paylaşır. İngiltere ve Fransa'nın burada oturmuş bir ticaret ağı vardır. Ayrıca Jaraczewski burada sadece Doğu ticaretini tanımaya çalışmakla kalmayıp alınıp satılan malların fiyat durumlarını da yoklar, raporlar hazırlar. Satılan mallar Lehistan için de gereklidir. İzmir'den sonra Mart 1791'de Malta'ya geçer ve burada da ticarî işlerle ilgili piyasa araştırması yapar.⁷⁹⁹ Malta'da satılan mallar Lehistan'a lazımdır. Osmanlı topraklarında ticaret ağı çok yoğun ve sağlam olan Lehistan'ın İzmir konusundaki gecikmişliği ilginçtir. Ya da Jaraczewski, Lehistan'ın bir konsolosluğunun olmamasını eksiklik olarak yorumlamaktadır. XVIII. yüzyıl itibariyle Batılı tüccarlar için bir cazibe merkezi haline gelen İzmir, Osmanlı Devleti'nde konumu itibariyle ticarî anlamda en parlak dönemini XIX. yüzyılda yaşamıştır.⁸⁰⁰

Yine Potocki, heyeti için bazı yiyecek içecek maddelerinin teminini de sağlamıştır. 22 Kasım 1790'da Kırkkilise, Istranca, Terkos ve civarındaki kazalardan rızaları ile satanlardan 300 baş *kara canavarı* yani domuz, parası ile alınıp Galata'daki hanesine nakledilir.⁸⁰¹ 10 Eylül 1791'de şarap yapmak amacıyla 200 sepet üzümü, Üsküdar ve

⁷⁹⁴ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 14-17.

⁷⁹⁵ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 20-22.

⁷⁹⁶ Reychman (1959: 52); (1964c: 265)

⁷⁹⁷ BOA, CH: 105/5243.

⁷⁹⁸ AGAD, AR, Korespondencje: XL/87: 7-10.

⁷⁹⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XL/87: 11-13.

⁸⁰⁰ Güneşi Osmanlı Devleti'nin geç dönemlerinde parlayan İzmir'i değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Goffman (2000: 88-151)

⁸⁰¹ BOA, CH: 30/1477.

civarından vergiden muaf tutulması kaydıyla alır.⁸⁰² Normalde Hristiyan elçilere altışar aylık şarap ve rakı verilmektedir. Ancak Potocki'nin 1791 yılı içerisinde kendisi ve maiyetine üç ay önce aldığı şarap (hamr) ve rakı (arak) bittiği için tekrar 40 bin kıyye şarap ve 10 bin kıyye rakı alma isteği, ancak Sultan III. Selim'in izniyle mümkün olur.⁸⁰³ Fakat yine içkileri bitince Potocki, 1792'de 20 fıçılık 4000 kıyye şarap ve 300 kıyye rakının Tekfurdağı ve Seddülbahir'den teminine dair talepte bulunur.⁸⁰⁴ Uygulamada yabancı elçilere bu gibi ihtiyaçları altışar aylık verilirken, Potocki dilekçeye göre bilmeden üç aylık istemiştir. Ancak elçiliğinin üçüncü yılında bunu bilmesi icap etmektedir. Sultan Selim bu isteği “sa’ir elçilere verildiği misüllü dikkat olunarak zabitan yediyle virile” diye onaylar.

2.6.4. Konsolosluk İşlerine Dair Hususlar

Potocki daha Varşova'dan yola çıkmadan, kendisine Osmanlı topraklarında ticaret yapan tüccarların her türlü meseleleriyle ilgilenmesi ve taleplerini içeren yazıyı Osmanlı Devleti'ne teslim etmesi için talimat alır.⁸⁰⁵ Buna göre Leh tüccarlardan tıpkı İngiliz, Fransız ve Rus tüccarlar gibi makbuzlar alınmalıdır. Zira Karlofça Antlaşması'nda usulün ne olduğu belirtilmiştir. Leh tüccarlar İstanbul'da mal aldıklarında Lehistan'a kadar başka hiçbir yerde ne Galata'da, ne Eflâk'ta ve ne de Boğdan'da ayrı bir vergi ödemelidir. İstanbul'daki tüccarların kredi işleri, Piotr Lazarowicz ve Gabriel Awi tarafından yürütülecektir. Elçi Potocki'nin Osmanlı Devleti'ne vereceği notaya göre İstanbul'da ölen tüccarların mallarından vergi alınmayacaktır. Elçi Potocki, Piotr Lazarowicz ve Gabriel Awi'den ticarî işlerle ilgili ayrıntılı bilgi isteyebilecektir. Yine Potocki, kendisini vatandaşlık işleri ile ilgili olarak adres gösterebilecektir. Yani her türlü konsolosluk işlerinden mesuldür ve Leh tüccarlar kendisinin korumasındadır.

Osmanlı Devleti'nde ticaret eden yabancı tacirin vereceği vergi normal şartlarda % 3'tür.⁸⁰⁶ Ancak Leh tüccarlar söz konusu vergi ve ticaret emtialarıyla ilgili sık sık problemler yaşamaktadır. Nitekim Antoni Muradowicz adlı Varşovalı bir tüccar, elçilik

⁸⁰² BOA, A. DVN. DVE. (8), 171/46.

⁸⁰³ BOA, HAT: 193/9548.

⁸⁰⁴ BOA, HAT: 197/9831.

⁸⁰⁵ AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXIV/28.

⁸⁰⁶ Lehistan'ın XVI. yüzyıldan itibaren “en ziyade müsaadeye mazhar devlet” (the most favored nation) statüsüne sahip olduğu bilinmektedir.

sekreteri Skrzetuski vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne verilmek üzere 5 Ağustos 1789 tarihli bir dilekçe gönderir.⁸⁰⁷ Dilekçeye göre Hristiyan tüccarlar Türkler gibi *mastarya* denen gümrük vergisini % 3 kuruş ödüyordur. Osmanlı Devleti'nde kızıl ve sarı deri, Türk kahvesi, pirinç, yağ, sabun gibi bazı malları ülkeden çıkarmak yasak iken, Fransa, Rusya ve Avusturya için yasak değildir. Osmanlı devleti ile Lehistan arasındaki antlaşmalara göre Leh tüccarlar bu *mastarya* denen vergiden muaf değildir. Fakat Muradowicz'e göre halk için gerekli bu malların taşınması yasak olmamalıdır. Bunun yanında Osmanlı tüccarları, Lehistan'a daha fazla mal getirip bu mallar için Leh vatandaşlarından daha fazla vergi ödememektedir. Bu dengesizliğin halledilmesi talep edilmektedir. Büyük tüccarlardan olduğu anlaşılan Paschalis Jakubowicz de Eylül 1789'da verdiği dilekçe ile Potocki'den kendisi, ailesi, evi ve malları için himaye istemektedir.⁸⁰⁸ Ayrıca Karlofça'dan beri % 3 oranında alınan *mastarya*, 22 Mayıs'tan beri yaklaşık olarak % 8'e çıkarılmış ve bu durumu Chrzanowski Osmanlı tarafına bildirirse de sonuç alamamıştır.⁸⁰⁹ Hatta bu sıkıntılar, Boscamp döneminde de mevcut iken çözülememiştir.⁸¹⁰ Bu yüzden Jakubowicz, Yüksek Dışişleri Heyeti'nden bu duruma müdahale etmelerini istemiş ve durum Potocki'ye havale edilmiştir.⁸¹¹

Bu uyarıları dikkate alan Potocki, uygulamada görülen aksaklıkları ve usulsüzlükleri tespit ettiği bazı durumlara göre bir öneri listesi hazırlar ve bunu Yüksek Dışişleri Heyeti'ne 22 Ağustos 1790'da gönderir.⁸¹² Buna göre, Lehistan, Osmanlı ülkesinde en ziyade müsaadeye mazhar devletlerden olarak gümrük vergisini % 3 ve transit geçiş için % 1 vermelidir. Fransızlar gibi diğer milletlere uygulanan ve her türlü mal için alınan % 3 gümrük vergisi, Lehistan için de geçerli olmalıdır. Tarife bütün Leh malları için yerine getirilmeli ve % 3'ü aşmamalıdır. Ticaret antlaşmasıyla gümrük vergilerinin değişmeyeceği teminat altına alınmalıdır. Pazarlıktan ve Leh tüccarlara zarar verilmesinden kaçınılmalı, gümrük memuru mallardan seçme hakkına sahip olmamalıdır. Transit geçişlerde % 1'lik dilim aşılmamalıdır. Türk gümrükçüler bu

⁸⁰⁷ AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXIV/29.

⁸⁰⁸ B. Czart., rkps. 846:47-52.

⁸⁰⁹ B. Czart., rkps. 846: 189-190. Ayrıca bkz. Dziebuński (1997: 262)

⁸¹⁰ Dutkiewicz (1934: 10-11)

⁸¹¹ Aslında Leh tüccarlarının verginin oranı ve kaç defa alınacağı konularındaki sıkıntılarının yeni olmadığı görülür. Zira 1568'de Leh elçisi (Piotr Zborowski olmalıdır) bu konuda Osmanlı Devleti'nden talepte bulunur. Bkz. Düzbakar (2009: 185-186)

⁸¹² B. Czart., rkps. 846: 555-559. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-335-338.

konuda zorluk çıkarmamalıdır. Lehistan'ın Türk topraklarındaki bütün yetkililerine, acentalarına, konsoloslarına yetkililerce özen gösterilmeli ve yargı yetkileri olmalıdır.

Yine Leh tüccarların yol izinleri ve çeşitli istekleri Potocki'nin ilgilendiği önemli işler arasındadır. 1792 yılında Ermeni asıllı Lehistan vatandaşı Moszko Abrahamowicz adlı tüccarın İstanbul'da ikâmetine dair isteği elçi Potocki'ye ulaşır.⁸¹³ Abrahamowicz'in diğer tüccarlar gibi ticarî güvence isteği uygun görülür. Potocki, Leh tüccarların ülkeye gidiş gelişleri için gereken izinlerin çıkarılmasını da sağlar. Mesela tüccar Antoni Lazarowicz'in Rusçuk ve oradan Lehistan'a rahatça gidebilmesi amacıyla yol izni alır.⁸¹⁴ Yine Leh tüccarı Krakaşoviç (?) ve Sifanis Yifoboviç (?) adlı tüccarların yol izinleri ve fazladan gümrük alınmaması talebiyle Osmanlı tarafına dilekçe yazar.⁸¹⁵ Daha bunun gibi birçok tüccar meseleleriyle ilgili dilekçeler, Potocki'nin mesaisini almıştır.⁸¹⁶ Bu mevzulardan elçinin başını en çok ağrıtan, Leh tüccarlardan ikinci kez vergi alınmasıdır. Mesela 15 Nisan 1792'de Lehistan elçisi Potocki, Osmanlı-Leh antlaşmalarına göre Leh tüccarının getirip götürdüğü mallardan bir kez gümrük alınması gerekirken, Antoni Lazarowicz, Gabriel Awi, Paweł Jakubowicz, Jerzy Amir (Corci Amir) adlı tüccarların Lehistan'dan İstanbul'a getirdikleri ham kehribar için Rusçuk'taki gümrükte İsmail adlı gümrükçü, "İstanbul'da alınacak gümrüğü bana verin", diyerek cebren gümrük almış ve tüccarlar alıkoyulmuştur.⁸¹⁷ Elçi, bu durumla ilgili ikinci kez gümrük alınmasının antlaşmalara aykırı olduğunu ve İstanbul'daki gümrük emininin diğer gümrüklere tenbiye yazarak tekrardan böyle bir hadise yaşanmasına mahal vermemesi için, bir "buyruldu" çıkarılması ister. Yazılan buyrulduda Rusçuk'taki gümrükçü İsmail'in kanunlara aykırı davrandığı ve tüccarların alınan parasının geri ödenmesi emredilir. Ayrıca İstanbul Gümrük Emini Hasan Bey tarafından Haleb, Mısır, Şam, Bağdad, Basra, İzmir, Sakız vs. iskelelerde, Belgrad, Vidin, Tutrekan, Zıştovi, Rusçuk gibi yerlerde de fazladan gümrük alınmamasına dair emirnameler yazılır. Ayrıca Potocki, Leh tüccarların diğer ülke tüccarlarıyla olan

⁸¹³ AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXV 1/1.

⁸¹⁴ BOA, A. DVN. DVE. (8) 171/44.

⁸¹⁵ BOA, A. DVN. DVE. (8) 171/50, 171/52.

⁸¹⁶ Mesela bkz. AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXIV/43, XXXIV/82, CXXXIV/87, CXXXIV/109, CXXXIV/118, CXXXIV/121. BOA, A. DVN. DVE (8). 171/53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78. BOA, CH: 30/1487, 41/2048, 105/5243. BOA, HAT: 209/11102.

⁸¹⁷ BOA, A. DVN. DVE. (8) 171/52.

meselelerine de el atmıştır. İngiltere elçisi Ainslie 8 Mart 1792 tarihli mektubuyla bir İngiliz vatandaşının 1783'te bir Leh vatandaşı olan Feliks Mathew Dulski'ye 5 piaster para verdiği halde Dulski'nin bunu geri ödemediğini ve Potocki'nin bu mevzuyla ilgilenmesini rica eder.⁸¹⁸

Potocki'den evvel Lehistan'ın her türlü temsil işini yürüten maslahatgüzar olarak görev yürüten Chrzanowski de Potocki'yle beraber birçok işle ilgilenir. Kendisinin hasta oluşu, vazifesini icrada sıkıntı doğursa da birçok hizmeti olmuştur. Leh asıllı esir ve mahpusların salıverilmeleri için Osmanlı tarafıyla birçok yazışmayı kendisi yürütür.⁸¹⁹ Piotr Potocki ayrıca ticarî işleri yoluna koymak ve Mikosza'yı konsolos olarak atamak ister.⁸²⁰ Fakat mevcut savaş yüzünden mümkün olmaz. Yine Leh elçisi İstanbul'daki Leh vatandaşların nikah akitlerini de yerine getirir.⁸²¹

2.6.5. İstanbul'da Lehistan Posta Sisteminin Kurulması Çalışmaları

Başta Prusya ve Venedik olmak üzere, İstanbul yazışmaları için diğer ülkelerin posta ağını kullanan Lehistan, Potocki'nin elçiliği vesilesiyle İstanbul'da bir kuzey posta sistemi kurmak ister.⁸²² Diğer taraftan kuryelerin güvenli bir şekilde Lehistan'a gidip gelmesi, çok vakit almakta ve büyük bir maddî külfet getirmektedir. Savaş esnasında Varşova'dan İstanbul'a bir kuryenin gelişi 4.000-5.000 zloty (400-500 duka) mal olmaktadır.⁸²³ Çünkü Varşova'dan Viyana'ya, oradan Venedik'e ve Korfu'ya sonunda İstanbul'a ulaşılması, yer yer özel araç ve gemi kiralanması, malî gideri kat be kat artırmaktadır. Osmanlı Devleti de savaş dolayısıyla kuryelerin güvenliğini sağlamak için yanlarına birer muhafız tayin etmektedir.⁸²⁴ Ayrıca kuryelerin gecikmesi büyük kayıplara ve sorunlara neden olmaktadır.⁸²⁵ Potocki sık sık ülkesiyle ve çeşitli devletlerdeki elçilerle haberleşmek, ordugâhta bulunan Sadrazam ile yazışmak için

⁸¹⁸ AGAD, AR, AORMP: 172: CXXXV 1/3.

⁸¹⁹ Mesela bkz. BOA, HAT: 15/631, 190/9187, 190/9611, 195/9698, 195/9699.

⁸²⁰ Reychman (1959: 194)

⁸²¹ BK: 1182.

⁸²² Aslında Aleksandrowicz'in elçiliği zamanında bu yönde bir deneme olmuştur. Bkz. *Poczta Polska w Stambule 1766-1922* (1960: 23-30)

⁸²³ Kalinka (1991/II: 15)

⁸²⁴ Mesela Potocki, 4 Kasım 1791'de kuryesinin salimen Eflâk yoluyla Lehistan'a ulaştırılması için Osmanlı Devleti'nden bir nefer ocak Tatarı talep eder. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (1): 32/23.

⁸²⁵ Potocki, mükâlemeler sonrasında durumu Lehistan'a bildirirken kendisine gelecek direktifleri bazen uzun süre beklemek zorunda kalmıştır. Kurye gecikmelerinden birçok kere yakınmıştır. Mesela bkz. AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. IV: 822-823.

kurye göndermektedir.⁸²⁶ Hatta edindiği bilgilerin bir kısmını, Osmanlı Devleti ile paylaşmıştır.⁸²⁷ Lehistan ile yürütülecek haberleşmelerde kuryelerin korunması, yeniçeri ocağından atanan askerlerce, ekseriyetle Tatarlar tarafından sağlanmaktadır.⁸²⁸ Potocki bu sistemin kurulması için gerekli araştırmayı yapar. Bu posta ağından diğer ülkeler de faydalanabilecektir. Posta merkezinin Kamanice olması düşünülür. Posta servisi fikri, Prusya elçisi Knobelsdorf'un da dikkatini çeker.⁸²⁹ Poniatowski Kazakların kurye olarak kullanılabileceğini ve İstanbul'da bir posta kantoru kurulabileceğini, böylece hem Lehistan, hem de Prusya ve İsveç'in bu kuzey posta sisteminden faydalanabileceğini düşünmektedir.⁸³⁰ Bu sistemin kurulması için bazı malların alınması gerekmektedir. Bunun için de Osmanlı tarafından ferman alınması icap eder.⁸³¹ Osmanlı Devleti de posta servisinin kurulmasına olumlu bakar. Sistemin kurulma işlemi epey ilerletilir. İdareci olarak Józef Mikosza atanır.⁸³² Boğdan üzerinden haberleşme dahi başlatılır.⁸³³ Ancak sistem her zaman düzgün işleyemez. Kamanice Kalesi Kumandanı Orłowski, Rusların postanın hızlı işlemlerini engellediğini Potocki'ye bildirir.⁸³⁴ Hatta bir seferinde Ağustos 1792'de Kamanice'deki posta istasyonuna Ruslar saldırmış ve Potocki'ye gelecek postalaların bir kısmı zarar görerek Potocki'ye ulaşamamıştır.⁸³⁵ Potocki birkaç ay kuzey posta sistemi üzerinden Varşova ile yazışır. Chreptowicz, 22 Mayıs'ta gönderilen mektubu 18 günde almıştır ve posta sisteminin işe yarayacağı ortaya konulmuştur.⁸³⁶ Sistem tam olarak rayına oturtulmadan Potocki İstanbul'dan ayrılır ve zaten hemen akabinde Lehistan'ın parçalanma süreci başlar ve posta sistemi projesi suya düşer.

⁸²⁶ Mesela bkz. AGAD, AR, AORMP: 179: CXXXIV/112. BOA, HAT: 193/9549.

⁸²⁷ Bkz. A.DVN.DVE. (8), 170/67, 171/42.

⁸²⁸ Örnekleri için bkz. BOA, A.DVN.DVE. (8), 171/33, 171/47. BOA, CH: 105/5245, 25/1229.

⁸²⁹ B. Czart., rkps. 846: 1125-1126. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-19, 176: CXXXV 1/14-19, 178: CXXXV 1/18-659-660. Waliszewski (1894/II: 200-201)

⁸³⁰ B. Czart., rkps. 846: 1095-1097. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-1. Waliszewski (1894/II: 179-184) Reychman (1959: 28)

⁸³¹ B. Czart., rkps. 846: 1135-1138. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-22, 176: CXXXV 1/14-22, 178: CXXXV 1/18-666-668. Waliszewski (1894/II: 207-208)

⁸³² Bkz. *Pocztą Polska w Stambule 1766-1922* (1960: 48)

⁸³³ B. Czart., rkps. 846: 1141-1145. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-23, 176: CXXXV 1/14-23, 178: CXXXV 1/18-670-673. Waliszewski (1894/II: 210-211)

⁸³⁴ AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-719-721. Waliszewski (1894/II: 246-248)

⁸³⁵ B. Czart., rkps. 846: 1211-1213. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-32, 176: CXXXV 1/14-32, 178: CXXXV 1/18-724-726. Waliszewski (1894/II: 251-253). NA, FO: 78/13: 110.

⁸³⁶ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-1792/6. Waliszewski (1894/II: 226-229); *Pocztą Polska w Stambule 1766-1922* (1960: 42-43)

2.7. BİR SEFARET KAÇA MÂL OLUR: ELÇİLİĞİN MALÎ BOYUTU

Osmanlı Devleti'ne gelen her fevkalade yabancı elçinin yol ve günlük masrafları *tayinat* adıyla, Osmanlı Devleti tarafından genel kaide olarak 1793 yılına kadar karşılanmıştır. Ancak her elçiye aynı miktar tayinat verilmemiştir. İki ülke arasındaki teamüller göz önüne alınarak ve elçinin payesine bakılmak suretiyle ve mutad olduğu üzere tayinat belirlenmiştir. Bu çerçevede Potocki'ye verilecek tayinat da eski teamüller ve payesi göz önüne alınarak kararlaştırılır. Babiâli ödeneğinden hariç, diğer devletler de doğacak olağanüstü masrafları için elçilerine harçlık tahsis etmiştir.⁸³⁷ Nitekim Potocki için de durum böyledir. Piotr Potocki'nin elçiliği için yapılan masrafların, diğer elçiliklere oranla daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Zira Potocki, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki normal güzergâhtan değil de çok daha uzun bir rotayı takiple İstanbul'a gelir. Osmanlı Devleti bir elçinin masraflarını, ancak Osmanlı sınırına dahil olduğu andan itibaren karşılamaktadır. Aynı zamanda genelde elçilik heyetindeki kişi sayısına bakılmaksızın belirli bir "tayinat bahası" tahsis edilmektedir. Bu sistem, III. Selim'in 1793 yılı itibariyle Avrupa diplomatik usullerini benimseyene dek icra edilir. Gerçi böyle bir uygulamanın yapıldığı tek devlet Osmanlı Devleti değildir. Zira XVIII. yüzyılda Rusya⁸³⁸ ve İran ve Osmanlı vasalları Kırım Hanlığı, Eflâk ve Boğdan'da da böyle diplomatik uygulamalar söz konusudur.⁸³⁹ Osmanlı Devleti'nin karşılayacağı kısım hariç Potocki yola çıkmadan 23 Mayıs 1789'da harcamalar şöyle hesaplanır:⁸⁴⁰

Tablo-IV	ELÇİLİĞİN TAHMİN EDİLEN MALİYETİ
Elçilik sekreterinin maaşı	500 (Venedik dukası)
Elçilik heyetinin süvarilerinin maaşı, Tręnbicki yardımı içinde	250
2 süvari ücretsiz, Stanisław Małachowski ve Solecki Starostası Jaraczewski	1000
Yolculuk esnasındaki bakımlar için en fazla	3000
Heyetin bakımı ve artacak insan sayısının ihtiyaçları	2000
Podlaski Kaştelanı'nın verdiği bilgiye göre İstanbul'da mobilyalı konak için	2000

⁸³⁷ Mesela Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, XVI. yüzyılda İstanbul'daki elçilerine yıllık 15.800 talerlik bir ödenek tahsis etmiştir. XVI. yüzyılda 1 taler 1 guruşa eşitti. Bkz. Schweigiger (2004: 77, 248)

⁸³⁸ Bkz. Michalski (1982: 307)

⁸³⁹ Bkz. Wójcik (1966: 278-179)

⁸⁴⁰ B. Czart., rkps. 846: 43. AGAD, AR, AORMP: 168: CXXXIV/14

Merasim, kayıklar ve Büyükdere'deki konağa varış	1000
İstanbul'a resmî merasimle giriş	500
Sultan'ın resmî kabul merasimi için Kaştelan'ın verdiği bilgiye göre	1000
Vezir'in huzuruna kabul	500
Resmî veda merasimi	1500
Yola çıkış masrafları	500
Seyahat masrafları buradan ve oradan, at ve yaşam masrafları ek olarak	4000
Toplam	17.000

Bir de Sultan'a ve diğer erkâna verilen hediyeler için ayrı bir bütçe ayrılmıştır. Varşova'da bu iş için harcanması öngörülen rakam 5500 Venedik dukasıdır.⁸⁴¹ Ancak Potocki'nin hediyelerinin değerleri çok da yüksek değildir.⁸⁴² Potocki'nin elçiliğinde ise seyahat harcamaları Varşova'dan Venedik'e kadar toplam 45.000 zloty tutarındadır.⁸⁴³ Yani 11.250 guruşluk bir harcama yapılır.⁸⁴⁴ Avusturya'daki ulaşım harcamaları toplam 9264 zloty ve Venedik sınırına kadarki ulaşım harcamaları ise 449 zlotydir.⁸⁴⁵ Napoli'deki harcamalar ise 211.60 zloty tutmuştur.⁸⁴⁶ Tercüman Alexander'nin notuna göre 1789 Ağustos'undan Şubat 1790'a kadar yolculuk için 26.803.17 piaster/guruş harcama yapılmıştır.⁸⁴⁷ Potocki'nin Eflâk Boğdan üzerinden değil de daha uzun mesafeli seyahati, maliyeti kat be kat artırdığından baştan beri kendisine ayrılan tahsilatın azlığından hayıflanmıştır.

1790'dan itibaren Lehistan hazinesi fevkalade İstanbul elçisine, maaş olarak 63.000, sekreterine 12.000 zloty harcar.⁸⁴⁸ Potocki'nin Varşova'ya Yüksek Dışişleri Heyeti'ne

⁸⁴¹ B. Czart., rkps. 846: 53-60.

⁸⁴² Mesela 1756'da İstanbul'a gelen elçi Mniszech'in hediyeleri 11.000 duka tutarındadır. 1776'da gelen Boscamp'ın elçiliğinde ise hediyeler için 2027 duka, Sultan ve Sadrazam'ın kabul ve veda törenlerinde ortalama 650'şer duka, kaftan giydirmeye töreninde tercüman için 50 duka, yolculuk normal rotasında gerçekleştiği için 369 duka harcanır. B. Czart., rkps. 846: 61-65. Toplamda Boscamp'ın elçiliği için 34.000 dukalık bir maliyet söz konusudur. B. Czart., rkps. 846: 43. AGAD, AR, AORMP: 168: CXXXIV/14.

⁸⁴³ AGAD, AR, AORMP: 169: CXXXIV/57.

⁸⁴⁴ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1 guruş 1 piastere eşitti. Ay zamanda 1 guruş, 40 para, 120 asper, 3 fransız livre ve 4 zlotyye eşitti. Bkz. Dziebuński (1997: 294)

⁸⁴⁵ AGAD, AR, AORMP: 169: CXXXIV/31.

⁸⁴⁶ AGAD, AR, AORMP: 169: CXXXIV/85.

⁸⁴⁷ B. Czart., rkps. 846: 409-410.

⁸⁴⁸ Bkz. Łojek (1962: 523)

raporunda, 22 Mayıs 1790'a kadarki harcamaları 23.449 kırmızı altın (czerwone złoty)dır.⁸⁴⁹

Tablo-V	22 MAYIS 1790'A KADAR OLUŞAN ELÇİLİK HARCAMALARININ LİSTESİ
Yol harcamaları	3.000 (duka)
Maaş artırım	1.500
Köyde ev kiralamalar	500
Araba ve kayıklar	500
Kançılarya, din adamı, doktor ve sıhhiye memuru vs	1.500
Patras'a giriş	150
Pera'ya giriş	500
Resmî hoşgeldin karşılaması	1.500
Ev tamirâtı, mobilyalar ve farklı masraflar için tercüman Bay Alexander tarafından özel olarak faturalandırılarak verilen	5.956
Konsolos Chrzanowski'nin belirttiği Venedik'teki çeşitli harcama ve mobilya masrafları	240
Dresden'den Venedik'e yolculuk	749
Viyana'da heyetin masrafları	1.405
Venedik'ten	700
Venedik'ten kara yoluyla Brindisi'ye	340
Brindisi'de 1 ay boyunca	200
Venedik'ten Patras'a, Patras'tan Korint'e, Korint'ten Selanik'e ve oradan İstanbul'a kadar gemi kiralama işlerine	3.700
Esirlerin bakımına (Türk askerler)	222
19 askerin bakımı, üniforma, silah ve at koşumları vs. için	400
Lenung ve Bay Bayraktar için maaş	187
Patras'ta bekleyen ikinci tercüman Chabert ve onun tedavisi için	100
Birilerine maaş	100
Toplam	23.449
Not: burada bulunmanın uzaması dolayısıyla ihtiyaca binaen maaşların artırım	1.500
Kançılarya, din adamı, doktor ve sıhhiye memuru vs	1.500
Toplam	3.000

22 Mayıs 1790'dan 20 Aralık 1791'e kadarki dönemde, Piotr Potocki tarafından sunulan tabloya göre, 24.922 Venedik dukası harcama yapılır. Ancak elindeki para, elçilik heyetine yetmediği için, Yüksek Dışişleri Heyeti Potocki'ye 14 Ocak 1791

⁸⁴⁹ B. Czart., rkps, 846: 407-408, 639. AGAD, ZP, 209: 147. Waliszewski (1894/I: 160-165, 1894/II: 256-257) Bir başka kayıttan ise bu meblağ 24.797 duka olarak gösterilir. Elçiliğin sonunda Lehistan'ın kasasından çıkan rakam, 35.949 duka olarak verilmektedir. Muhatemelen bazı harcamalar dahil edilmemiştir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 417.

⁸⁵⁰ B. Czart., rkps, 846: 575-585. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-27, 176: CXXXIV/116-27, 178: CXXXV 1/18-347-354. Waliszewski (1894/I: 261-266)

tarihinde 20.000 dükalık bir kredi mektubu gönderir. Trębicki'nin bildirdiğine göre, yolculuk esnasında Małachowski'de 18.000 duka, Jaraczewski'de kredi mektubunun haricinde bundan daha fazlası bulunmaktadır.⁸⁵¹

Lehistan gazetelerinde çıkan haberlerde “İstanbul'daki elçiliğin masraflarının çok olduğu ve gereksizliği” ifade edilince, Potocki bunun gerekliliğini ve harcamaların yüksek olmadığını iddia eder.⁸⁵² Harcamalarının yüksek oluşuna cevap mahiyetinde Yüksek Dışişleri Heyeti'ne ve kuzeni Litvanya Kraliyet Mareşali Ignacy Potocki'ye gönderdiği mektuplarla, İstanbul'da diğer elçiliklerinki gibi kendisinin aşırı harcama yapmadığını ispat etmek ister⁸⁵³ ve belirtilen elçiliklerin kişi sayısı ve yıllık masraflarının çizelgelerini gönderir. Zira diğer ülke elçileri, Osmanlı bürokratlarıyla yedikleri yemekleri dahi ülkeleri hesabına faturalandırmaktadır. Ayrıca tüccar beratları vardır ve ticaretle de kazanmaktadırlar. Oysa Leh elçiliğin harcamaları bunların yanında cılız kalmaktadır. Potocki, “kimin ağırlığı yoksa, kendisi de yoktur”, diyerek harcama yapılmasının bir yabancı elçilik için kaçınılmaz olduğunu ve ülkesinin uluslararası camiadaki ağırlığını gösterdiğini belirtmek ister. Potocki, elçilik mobilyalarını Chrzanowski'ye bırakarak buradan da tasarruf edecektir. 29 Mart 1792 tarihli raporunda Piotr Potocki, İstanbul'da ikinci derecede payeye sahip bir elçinin harcamalarını kendisinin harcamalarının yüksek olmadığını ispat sadedinde şu şekilde göstermektedir:

	Piaster	Zloty
1. Pera'da yabancı elçilik heyetlerinin gerekleri için kullanılan	:8145	40.725
2. Diğer devlet elçilerinin elçilik konutlarındaki yıllık kadrolar için	:26.026	130.130
3. Elçilik sekreteri maaşı, tercümanlar, hediyeler vs için	:10.000	50.000

⁸⁵¹ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 13); (1967: 481)

⁸⁵² *Elçilik masraflarının düzenli olarak ve diğerleriyle ilişkilendirildiğinde 10.000 piasteri aşmaması gerek. Buradaki mobilya ve kira masrafları, hediyeler vs. Sekreter ve diğer kişilerin maaşlarıyla düşünüldüğünde yıllık 30.000 piaster olabilir, eğer ilk 6 aylık tayinat ve kabullerde verilen hediyeler vs. daha az kârlı olmazsa. Gazeta Narodowa'da okuduğuma göre dış temsilcilikler içerisinde buradaki elçiliğin kurulmasının gerekli olmadığı düşünülüyor. Ben bu şartlarda burada büyükelçi tutmak gerektiğini düşünüyorum. Zira İngiltere, Fransa, Hollanda ve Venedik'in burada daima elçileri var. Masraflar bize geldiği kadar yüksek değil. Hiçbir elçilik heyeti benimki kadar kalabalık ve gösterişli değil. Bu durum hazine açısından biraz yük demek ama hizmet açısından gerekli. Buradaki bazı elçiler bu tarz masrafları ülkeleri açısından hiç önemsemiyorlar.* B. Czart., rkps. 846: 1115-1123.

⁸⁵³ B. Czart., rkps. 846: 1115-1123. AGAD, AR, AORMP: CXXXV 1/18-650-654, APP: 280-cz.II: 769-776. Aynı dönemde Berlin'deki Zabłocki, 1792 Ağustos'undan 1 Mayıs 1793'e kadar maaş ve ekstra harcamalarla 6.800 duka, Londra'daki Bukaty 4.275 duka, Kopenhag'daki Kochanowski 12.373 duka, Dresden'deki Czartoryski 3.375 duka ve Viyana'daki elçi yardımcısı Lembicki 2.250 duka gidere sahiptir. Bkz. AGAD, ZP, 104: 84.

Toplam: 44.171 220.855

Varşova'dan ayrılıştan 20 Aralık 1791'e kadarki zaman zarfında oluşan genel masraflar eldeki belgeler ışığında, toplamda 48.371 Venedik dukası tutarındadır. Bu masrafların Kraliyet Hazinesi'nden ödenen kısmı, 43.449 duka, Piotr Potocki'ye ödenecek rakamdan kalan ise 4.922 dukadır.⁸⁵⁴ Bununla beraber 20 Aralık 1791'den 1792 sonuna kadar yani Potocki'nin elçiliği sona erene kadarki harcamalara dair, net tablolar bulunmamaktadır. Potocki'ye kredi konusunda yardım etme sözü alınan⁸⁵⁵ Bay Blank'a oluşan kredi borcu için, Yüksek Kraliyet Hazinesi'nin 6000 duka ödeyeceği bilinmektedir.⁸⁵⁶ 1791 yılı içerisinde Bay Blank 20.000 dukalık kredi mektubuna karşılık, toplamda 15.150 duka kredi vermiştir.⁸⁵⁷ Ayrıca 1792 yılında toplamda 17.000 duka kredi mektubu almıştır.⁸⁵⁸ 6000 dukalık bir başka kredinin 2500 dukası, Lucchesini vasıtasıyla Potocki'ye ulaşacak, 3500'ü ise Bay Blank'a ödenecektir.⁸⁵⁹ Bunun haricinde ise 6000 dukalık bir ihtiyaç daha vardır. Ancak bu, Potocki'nin Varşova'ya dönüşüne bırakılır.⁸⁶⁰ Dışişleri Bakanı Chreptowicz, Potocki'ye farklı bir ihtiyaç daha oluşursa Chrzanowski'ye verilecek yıllık maaştan pay alabileceğini yazmıştır. Potocki'nin elçiliğinin uzaması, doğal olarak masrafların da artması demektir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti için de bir külfettir. Ancak Potocki'nin özel durumuna ve ısrarlarına karşı, gidene kadar tayinatın verilmesi uygun görülür. Elçiliğe atanmasının hemen ardından Potocki'ye protokole göre kendisinin de verdiği para ile beraber 60.000 zlotynin ayrıldığı yazılır.⁸⁶¹ Potocki'nin bütün elçiliği boyunca gerek

⁸⁵⁴ Waliszewski (1894/II: 257)

⁸⁵⁵ AGAD, ZP, 422: 26.

⁸⁵⁶ Bir kayda göre, Bay Blank Potocki'ye toplamda 1789-1792 yılları arasında 926.082 zloty kredi verir. Ayrıca Paschalis (B. Czart., rkps. 847: 245), Goltz ve Lucchesini vasıtasıyla da 19.158 piaster ödeme yapılır. Toplamda 1791 yılı içerisinde hazinenin 20.000 piasterlik kredi mektubuna karşılık, Potocki'ye 15.150 piaster kredi verilir. Bkz. AGAD, ZP, 209: 315, 316-317. AGAD, APP, 280-cz.II: 763-766.

⁸⁵⁷ AGAD, ZP: 209: 315.

⁸⁵⁸ B. Czart., rkps. 846: 1139.

⁸⁵⁹ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-6. 178: 510. AGAD, ZP, 104: 124, 141. Waliszewski (1894/I: 91)

⁸⁶⁰ Potocki'nin annesi 26 Haziran 1793'te krala yazdığı mektupla oğlunun Blank'tan alınan parayı ödediğini ve bunun hatırlanmasını ister. bkz. AGAD, ZP, 104: 143.

⁸⁶¹ Waliszewski (1894/I: 15) 1792 ortalarında belirtilen bu 6000 dukalık kredinin geri ödemesi, Dışişleri Heyeti tarafından halledilecektir. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-4. AGAD, ZP, 104: 124-127. Waliszewski (1894/I: 79-80) Dört yıllık Sejm döneminde 1 duka yaklaşık 18 zlotyye karşılık gelmekteydi. Bkz. Szwagrzyk (1990:242-243, 253) 1 duka aynı zamanda 1789 yılında 5 gurus 90 akçeye

Lehistan'ın kendisine ayırdığı kısıtlı bütçe dolayısıyla, gerekse Osmanlı Devleti'nin tayinatını muntazaman ödememesi ve mihmandarın işgüzarlığı dolayısıyla maddî sıkıntılar çektiği söylenebilir. Bu sıkıntıların oluşmasında elbette uzayan yolculuk ve maiyetinin kalabalıklığı da etkilidir. Hatta büyük ihtimalle Osmanlı Devleti'nin verdiği tayinat yetmediği için, kendisi de heyet için birçok gıda harcaması yapar.⁸⁶² Ayrıca elçilik binası için bazı bakım ve onarım masrafları, kumaş ve diktirilen kıyafet giderleri ve Osmanlı erkânıyla görüşmelerinde ekstra harcamalar da oluşur.⁸⁶³ Mesela 1790 Ekim'inde Sofuoğlu Seyyid Ali Reis, Vasilikozlu Panayot Reis ve Galatalı Ahmed Reis, elçinin mallarını Varna'ya deniz yoluyla götürmek üzere 200'er guruşa noter huzurunda anlaşılır.⁸⁶⁴ Elçilik heyet başkanı Bay Nayzer ile Potocki'nin yazışmalarının birçoğu, bu malî meseleler üzerinedir.⁸⁶⁵ Hatta İstanbul'da bulunan birkaç Ermeni tüccar, 1791 Nisan'ında Potocki'ye Varşova'ya döndüğünde geri ödemek üzere borç vermeyi teklif eder.⁸⁶⁶ Potocki ise "... hazinenin şimdiki halini düşünce her zlotynin ne kadar önemli olduğunu düşünüyorum..." diyerek harcamalarında aslında ne derece dikkatli davrandığını ifade eder. Yine elçi, Leh tacirinden Piotr Lazarowicz'ten 1791 Nisan'ında elçiliğin olağanüstü harcamaları için 2000 duka alır.⁸⁶⁷ Ayrıca Gołkowski'nin kurye olarak gelip gidiş masrafları da oldukça büyük bir yekün tutmuştur. Toplamda 24.323.4 zloty, Gołkowski'nin vazifesi süresince harcanır.⁸⁶⁸ Potocki harcamalara en fazla sebep olanın, gidip gelen kuryeler olduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁹ Buna göre 1791-1792 yıllarında Berlin, Varşova, Viyana, Madrid, Paris ve St. Petersburg'a gönderilen kuryeler için, 6094 duka ödenir.⁸⁷⁰ Potocki'nin harcamalarıyla ilgili tablo şöyledir:⁸⁷¹

eşitti. (Potocki kullanımında yuvarlak hesap 5 guruş olarak hesaplamıştı.) 1 Macar altını 1788'de 5 guruş idi. 1 zolota ise 90 akçe veya 30 para değerindeydi. bkz. Pamuk (1999: 178-179)

⁸⁶² Mesela bkz. AGAD, AR, AORMP: 181: CXXXIV/129: 1-13.

⁸⁶³ AGAD, AR, AORMP: 181: CXXXIV/23, CXXXIV/117, CXXXIV/128, CXXXIV/130.

⁸⁶⁴ B. Czart., rkps. 846: 211, 229.

⁸⁶⁵ Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XXXIV/224: 2, 4, 5, 7. mektuplar. XLI/38: 9-10.

⁸⁶⁶ AGAD, AR, AORMP: 178: 508.

⁸⁶⁷ AGAD, AR, AORMP: 178: 509.

⁸⁶⁸ B. Czart., rkps. 846: 12, 235-263. AGAD, AR, AORMP: 178: 3. dosya: 1-5.

⁸⁶⁹ B. Czart., rkps. 846: 1101-1104. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-17, 176: CXXXV 1/14-17, 178: CXXXV 1/18-638-640. Waliszewski (1894/II: 185-187)

⁸⁷⁰ AGAD, ZP, 104: 80.

⁸⁷¹ B. Czart., rkps. 846: 999-1000. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-604-605.

Tablo-VI İSTANBUL ELÇİLİK HEYETİNİN OLAĞAN VE OLAĞANÜSTÜ HARCAMALARI (22 MAYIS 1790-20 ARALIK 1791)		
Olağan Harcamalar		Venedik Dukası
1790	Eskortların üniformaları ve Milli Süvariler Üsteğmeninin Maaşı	590
	Elçilik heyetinin artan harcamaları ve heyetin maaşı	1.500
	Sekreter, kançılar, din görevlisi, eczacı ve sıhhiye memuru maaşı	1500
	İkinci tercüman Chabert'in maaşı, 1790'dan kalan maaş	140 3.730
	Asker giderleri ve Üsteğmen maaşı	390
1791	Elçilik heyetinin artan harcamaları ve heyetin maaşı	1500
	Sekreter, kançılar, din görevlisi, eczacı ve sıhhiye memuru maaşı	1500
	Köyde ev kiralama	500
	İkinci tercüman Chabert'in yıllık maaşı	240
	Birinci tercüman Alexander'nın 6 aylık maaşı	200
		8.060
Olağanüstü Harcamalar		
1790	Esir Türklerin taşınması ve Bay Rodziewicz için harcama	261
	Leh esirlerin Bay Rodziewicz ile Lehistan'a gidişleri için çıkarılan ferman için	10
	Bütün vezirlere hediyeler, Sultan'ın bayram süresince yazlık rezidansta bulunduğu süre zarfında	141
	Mükâlemeler için	216
	Kuryeler için	569
	Barış görüşmelerinin yürütüldüğü kampa gidip gelen Bay Hordyński ve onun orada satın aldığı iki Leh esir için	260
	Tamirler ve alınması son derece zorunlu olan eşyalar için	234
	Bankadan Bay Baron Hübsch tarafından avans olarak alınan toplam para için verilen yüzde (faiz)	533
	Bay Blank'tan alınan kredinin % 3'lük kısmı için (faiz)	332
	Bay Blank tarafından Bay Hübsch'e ödenen Kraliyet Hazinesi tarafından sayılan toplamdan düşen yüzde (faiz)	692
	Osmanlı memurlarına bayram vesilesiyle verilen bahşiş	41
	Mükâlemeler için	106
	Kuryeler için	1.211
	İşlemeli krallık portresi için	173
	İkinci tercüman Chabert'in kamptaki Vezirazam'a gönderilme masrafı	365
	Birinci tercüman Alexander'in takasının yenilenmesi	100
		5.244
Şarkiyat Okul İçin Harcamalar		685
Elçi'nin Kabulleri ve Görüşmelere Yapılan Harcamalar		
1790	Kaymakam'ın kabulü ve rütbenin yükseltilmesi	539

	Sultan'a hediyeler	1.183
1791	Sultan'ın kabulü esnasındaki bahşışler	1.140
	İstanbul ve ordugâhtaki Sadrazam ve diğer bürokratlar için ve Sultan'a ve yanındakilere ulaşmak ve kredi elde etmek için ve müzakereler esnasında çıkar gereği para harcamalarına	8.051
		10.933
HEPSİ TOPLAM		
	Olağan harcamalar	8.060
	Olağanüstü harcamalar	5.244
	Şarkiyat Okulu için harcamalar	685
	Müzakereler esnasında oluşan harcamalar	10.933
		24.922

Bir de bu elçiliğin ev sahibi tarafı olarak Osmanlı Devleti'ne maliyeti vardır. Buna göre Osmanlı maliyesi, Potocki Patras'a ayak bastığı günden itibaren tayinatını karşılamak durumundadır. Ancak yolculuk boyunca mihmandarı Kâmilî Efendi ile bu yüzden yüz göz olmuştur. Zira Potocki, mihmandarın vermesi gereken tayinatı vermediğini savunmaktadır. Ayrıca 22 Haziran 1790'da, Yüksek Dışişleri Heyeti'ne yazdığı raporunda hâlâ tayinatı alamadığını belirtir.⁸⁷² Zira kendisi büyükelçi olarak günlük 550 guruş tayinat bahası talep etmektedir. Reisülküttab'la görüşmesinde tercüman Alexander bu meseleyi dile getirmiş olsa da kural böyle denecek ve Osmanlı tarafı Potocki'yi önce ortaelçi olarak tanıyarak günlük 301 guruş tayinat bahası verecektir.⁸⁷³ Polonya arşivlerinden çıkarılan bir kayıta göre Potocki'ye 26 Ocak 1790'da Korint'te verilen bir günlük tayinat listesinde şunlar bulunmaktadır:⁸⁷⁴

Tablo-VII	POTOCKI'YE HENÜZ YOLDA İKEN KORINT'TE VERİLEN TAYİNAT (26 OCAK 1790)			
200 ekmek	60 okka et ⁸⁷⁵	3 koyun	3 hindi	8 tavuk
2 kaz	9 okka tereyağ	1 okka kuru üzüm	4 okka soğan	1 okka zeytin
7 okka un	60 yumurta	4 okka süt	1 okka yemiş	30 limon
30 bağ yeşillik	1 okka incir	5 araba odun	5 okka votka	60 okka şarap
1 okka tütün	3 ½ okka kahve	2 ½ okka şeker	10 dirhem tarçın	½ okka baharat

⁸⁷² B. Czart., rkps. 846: 435-440. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-20, 176: CXXXIV/116-20. Waliszewski (1894/I: 177-179)

⁸⁷³ AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 3-5.

⁸⁷⁴ AGAD, AR, AORMP: 169: CXXXIV/111.

⁸⁷⁵ Aslı Lehçe olan belgede okka olarak kullanılan ağırlık birimi, 1283 grama eşit gelmekte ve Arapça kıyye demektir. Bkz. Ayverdi (2010: 945)

	79.15 (duka?)

Ancak Osmanlı topraklarındaki yolculuk esnasında, her bir günlük tayinat dahilinde verilenlerin bedeli birbiriyle aynı değildir. Mesela 27 Ocak'ta verilenlerin bedeli 98.20 (duka?)dır. 25 Ocak'takininki 55.4'dür. Korint'te verilenlerin toplam değeri ise 585.4'dür.⁸⁷⁶ Yolda verilen bu tayinat, Osmanlı Devleti'ne İstanbul'a gelen yabancı elçilere verilen tayinat listesinin tamı tamına aynısı değildir. Bu durum mihmandarın tayinattan mı eksilttiği sorusunu akla getirir. Çünkü gelen fevkalâde ortaelçilere yolda verilen tayinat bahası, 1792 tarihli bir kayda göre toplam 108 guruş 55 paradır ve tayinat listesinde bulunan emtialar teşrifat dairesindeki kayıtlara göre şöyledir.⁸⁷⁷

Tablo-VIII	XVIII. YÜZYILDA İSTANBUL'A GELEN LEHİSTAN ORTAELÇİLERİNE VERİLEN GÜNLÜK TAYİNAT LİSTESİ			
Nân-ı azîz, beher yevm 40 neferen 480 akçe	Lahm-ı ganem 20 kıyye, fî 18 360 akçe	Tavuk 10 aded, fî 30 300 akçe	Pirinç 10 kıyye, fî 18 180 akçe	Soğan 5 kıyye, fî 6 30 akçe
Sirke 5 kıyye, fî 3 15 akçe	Revgan-ı sâde 6 kıyye, fî 60 260	Darı 20 kıye, fî 2 60 akçe	Şem'-i revgan 3 kıyye, fî 45 180 akçe	Yumurta 100 aded, fî 1 100 akçe
Dakik 20 kıyye, fî 9 180 akçe	Süd 10 kıyye, fî 6 60 akçe	Peynir 1 kıyye, 40 akçe	Kömür 100 kıyye, fî 2 200 akçe	Hatab 1 çeki 60 akçe
Saman 2 kantar, fî 20 120 akçe	Şa'îr 10 keyl, fî 60 600 akçe	Sabun 1 kıyye 60 akçe	Nohud 3 kıyye, fî 15 65 akçe	Sebzevât bahâ ... 200 akçe
Fiâtı yokdur. Araba 10 kî't'a	Bârgîr 40 aded Beher konağın sür'atine menzil hesâbıncadır			

Elçi Potocki ise ortaelçilere verilen tayinatı kabul etmiyor, Chrzanowski'nin kendisine gönderdiği listeye uygun olarak büyükelçilere verilen yevmiye 550 guruşluk tayinatı talep ediyordur. 19 Haziran 1789'da Lehistan tarafına da bildirilen, Górdos'tan Selanik'e ve oradan İstanbul'a kadarki bu tayinat, halktan vergilerine mukabil takas

⁸⁷⁶ AGAD, AR, AORMP: 169: CXXXIV/111, muhtelif sayfalar.

⁸⁷⁷ Bkz. BOA, HAT: 257/14814-C; CH: 158/7890-1/2.

usulüyle temin edilecektir.⁸⁷⁸ Tayinat listesine göre büyükelçilere verilen ve Potocki'ye de verilmesi öngörülen⁸⁷⁹ fakat ilk başta verilmeyen tayinat listesinde daha çeşitli ve zengin yiyecekler bulunmaktadır.⁸⁸⁰

XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen Rus elçilerine 1740 ve 1793'te verilen tayinat listeleri gözden geçirildiğinde, verilen yiyecek içecek maddeleri, odun ve sairenin birçoğunun aynı metallerden oluştuğu görülür.⁸⁸¹ Ancak verilen bazı maddelerin miktarı değişebilmektedir. Lehistan elçisine verilen tayinat listesinde, Rusya elçine verilen listeye göre büyükbaş hayvan eti daha fazla iken, kümes hayvanı eti daha az olabilmektedir. Her iki ülke elçilerinin listesinde balık olmakla beraber, havyar sadece Lehistan elçisinin sofrasına münasip görülmüştür. Rusya elçisine yine yumurta, şeker, kahve ve limon gibi ürünler daha fazla verilmektedir. Ancak Rus elçisine verilen tayinatın maddî olarak karşılığı, toplamda Leh elçisine verilenden daha fazla, günlük 494.5 guruş tutarındadır. Bunun yanında diğer maddelerde benzerlik görülmekle beraber, Müslüman ülkelerden gelenlerin tayinatlarında alkol bulunmamaktadır.⁸⁸²

Bununla beraber tayinatının büyükelçiler nevinde artırılmaması işine Potocki'nin canı, çok sıkılmış olmalı ki, Lehistan maslahatgüzarı Chrzanowski elçinin gelişinin ertesi gününde tekrardan Osmanlı sarayına yazdığı dilekçeyle tayinatın günlük 550 guruş olmasını talep eder.⁸⁸³ Ancak Osmanlı tarafının bütün bu ısrarlara rağmen Potocki'nin tayinat bahasını artırmadığını, verilen tayinat kayıtlar göstermektedir. Hatta Potocki'nin büyükelçiliğe çıkartıldığı 1791 yılı itibariyle dahi aynı meblağ tayinat verilmiştir. Ara sıra verilen atıyyelerle maddî sıkıntıları giderilmek istenir.⁸⁸⁴ Tayinat bahaları genelde birkaç aylık gecikmelerle geriye dönük olarak verilmektedir. İstanbul'daki elçiliğini

⁸⁷⁸ AGAD, ZP: 209: 406-407. Ayrıca bkz. *Księga Pamiętnicza Majora A. Potockiego 1769-1793* (1881: 28-29)

⁸⁷⁹ Osmanlı saray mutfağına giren yiyecek içecek malzemelerinin elçilere verilenlerinkiyle birçoğunun aynı olduğu görülür. Zira elçilere verilen tayinatlar matbah-ı amireden çıkmaktadır. Örnek olarak bkz. Bilgin (2004: 211-229, 271-279); Barkan (1979: 111-115)

⁸⁸⁰ BOA, CH: 158/7890-1/2. 13 Haziran 1789 tarihinde belirlenen aynı liste için bkz. BOA, CH: 33/1609.

⁸⁸¹ Bu karşılaştırmada Itzkowitz ve Mote'nin çalışmasında verilen tayinat listeleri baz alınmıştır. 1793'teki Rus elçisine 41 gün için verilen toplam 20.261 guruş 13 paralık tayinatın bir güne düşeni, 494.5 guruştur. Bu bakımdan Lehistan büyükelçisinin tayinatından biraz düşüktür. Ancak listelere bakıldığında verilen bazı maddelerin miktarının Rus elçisinin listesinde daha fazla olduğu görülür. Bkz. Itzkowitz, Mote (1970: 28-30.)

⁸⁸² XVI. yüzyılda gelen bir İran elçisine yolculuğu esnasında ne gibi tayinat maddeleri verildiğine dair bir örnek olarak bkz. Turan, Ş. (1964: 27-294)

⁸⁸³ BOA, CH: 139/6946. Mniszech'in günlük tayinat listesi için bkz. B. Czart., rkps. 846: 93-96.

⁸⁸⁴ BOA, HAT: 212/11537.

doldurduğu, Eylül 1790'dan sonra tayinatının kesilip kesilmeyeceği de gündeme gelir.⁸⁸⁵ Zira normal şartlarda yabancı elçilere 4-5 ay tayinat verilmektedir. Yedinci aydan sonra hâlâ veriliyorsa, kaidelere göre elçinin bunu reddetmesi icap etmektedir. Ancak Potocki bunu yapmayacak ve tayinat taleplerini sürdürecektir. Tekrardan mevzunun görüşülmesi nihayetinde, Potocki'nin "memuriyet-i mahsusa" ile gelmesi nedeniyle tayinatının devam ettirilmesi kararlaştırılır.⁸⁸⁶ Mevcut Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Potocki'ye Osmanlı Devleti tarafından yapılan harcamalar şöyledir:

Tablo-IX	OSMANLI DEVLETİ'NİN POTOCKI'NİN ELÇİLİĞİ DOLAYISIYLA YAPTIĞI HARCAMALARA DAİR KAYITLAR	
17 Temmuz 1790	Receb ayı için 28 günlük ⁸⁸⁷	8428 guruş
28 Temmuz 1790	Receb ayı için ⁸⁸⁸	9030 guruş
29 Temmuz 1790	Şâban ayı için Günlük 225 guruş tayinat ve 76 guruş hane icrası, 29 gün karşılığı ⁸⁸⁹	8729 guruş
31 Temmuz 1790	Şâban ayı için ⁸⁹⁰	8729 kuruş
5 Ağustos 1790	Ramazan ayı için Günlük 225 kuruş tayinat ve 76 kuruş hane icrası, 30 gün karşılığı ⁸⁹¹	9030 kuruş
8 Ağustos 1790	Mehmed ve Mustafa adlı iki Divan-ı Hümayun yeniçerisine Potocki'nin maiyetini koruma görevine atanmaları dolayısıyla oluşan 103 günlük yevmiye ⁸⁹²	3090x2=6180 akçe 103 gün için 5205.5 guruş ⁸⁹³
27 Ağustos 1790	Potocki'nin mihmandarı Mustafa Rıfat Efendi'ye Şâban 15'ten Ramazan 15'e 29 günlük nafaka bahası veymi 80 akçeden ⁸⁹⁴	19 guruş
19 Eylül 1790	Potocki'nin Mihmandarı Mustafa Rıfat Efendi'ye günlüğü 80 akçeden Ramazan'ın 15'inden Şevval'in 15'ine 1 aylık maaş ⁸⁹⁵	20 guruş

⁸⁸⁵ BOA, CH: 53/2617.

⁸⁸⁶ III. Selim verilecek üçüncü atıyyenin 7500 guruş olması teklifine 5000 guruşu kâfi görür, tayinatın ise 301 guruş olarak kalmasını uygun bulur. Zira III. Selim'in belirttiği üzere "bizim elçilerimize diğer devletler, bu meblağa karşılık para vermektedir." BOA, HAT: 1384/54853.

⁸⁸⁷ BOA, AE: 22767; MAD: 4101: 139.

⁸⁸⁸ BOA, CH: 53/2617. 17 Temmuz 1790 tarihli Potocki'nin Receb ayı için tayinat talebine karşılık, Baş Muhasebe 28 günlük 8428 guruş verilmesini öngörür. Ancak 53/2617 nolu diğer belgeye göre de aynı Receb ayı için 9030 guruş verilmesi söz konusudur. Bkz. BOA, AE: 22767.

⁸⁸⁹ BOA, CH: 50/2461; MAD: 4101: 139.

⁸⁹⁰ BOA, CH: 53/2617.

⁸⁹¹ BOA, CH: 40/1981; MAD: 4101: 139.

⁸⁹² BOA, CH: 151/7535.

⁸⁹³ XVIII. yüzyıl sonlarında 1 guruş 40 para ve 120 akçeye denkti. Bkz. Pamuk (1999: 175, 178)

⁸⁹⁴ BOA, CH: 164/8191

⁸⁹⁵ BOA, CH: 145/7211

	Şevval ayı için ⁸⁹⁶	8729 guruş
	Zilkade ayı için ⁸⁹⁷	9030 guruş
2 Temmuz 1792	Zilhicce ayı için ⁸⁹⁸	8729 guruş
12 Ekim 1790	Potocki'nin maiyetini korumakla görevli iki Divan-ı Hümayun Çavuşlarına Zilhicce ayı için ⁸⁹⁹	14.000 guruş
25 Ekim 1790	Muharrem ayı için ⁹⁰⁰	9030 guruş
3 Kasım 1790	Potocki maiyetine hizmet için atanan iki Divan-ı Hümayun çavuşuna yevmi 30'ar akçeden 60 akçe Muharrem ayı için 15'er guruş ⁹⁰¹	30 guruş
3 Ocak 1791	Rebîü'l-evvel ayı için ⁹⁰²	9030 guruş
28 Ocak 1791	Rebîü'l-âhir ayı için ⁹⁰³	8729 kuruş
7 Şubat 1791	Elçiye, nâmedara, sır kâtibine, tercümanına, hilatlar giydirilmesi ⁹⁰⁴	2310 kuruş
	Cemâziyü'l-evvel ⁹⁰⁵	9030 guruş
	Cemâziyü'l-ahir ⁹⁰⁶	8729 guruş
	Receb ayı için ⁹⁰⁷	9030 guruş
23 Temmuz 1792	Şâban ayı için ⁹⁰⁸	8729 guruş
Temmuz 1792	Ramazân ayı için ⁹⁰⁹	9030 guruş
Temmuz 1792	Şevval ayı için ⁹¹⁰	8729 guruş
Temmuz 1792	Zilkade ayı için ⁹¹¹	9030 guruş
Temmuz 1792	Zihicce ayı için ⁹¹²	8729 guruş
3 Nisan 1791?	Muharrem ayı için ⁹¹³	9030 guruş
Temmuz 1792	Sâfer ayı için ⁹¹⁴	8729 kuruş
25 Temmuz 1791	Potocki için verilen ziyafet için 20 çeki odun ⁹¹⁵	1800 akçe yani 15 guruş ⁹¹⁶

⁸⁹⁶ BOA, MAD: 4101: 139.

⁸⁹⁷ BOA, MAD: 4101: 139.

⁸⁹⁸ BOA, CH: 85/4230; MAD: 4101: 139. Zilhicce ayının tayinatı tam 11 ay sonra talep edilir. Eksik verildiği tespit edilmiş olmalıdır.

⁸⁹⁹ BOA, AE: 21286.

⁹⁰⁰ BOA, CH: 3/109; MAD: 4101: 139.

⁹⁰¹ BOA, CH: 127/6324

⁹⁰² BOA, CH: 5/218; MAD: 4101: 139.

⁹⁰³ BOA, CH: 91/4539; MAD: 4101: 139.

⁹⁰⁴ BOA, CH: 101/5042

⁹⁰⁵ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹⁰⁶ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹⁰⁷ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹⁰⁸ BOA, CH: 144/7167; BOA, MAD: 4101: 139.

⁹⁰⁹ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹¹⁰ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹¹¹ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹¹² BOA, MAD: 4101: 139.

⁹¹³ BOA, CH: 53/2617; BOA, MAD: 4101: 139.

⁹¹⁴ BOA, CH: 53/2617; MAD: 4101: 139.

⁹¹⁵ BOA, CH: 22/1080

⁹¹⁶ 1 Çeki odun 60 akçedir. Bkz. Ortaelçilere verilen tayinat listesinden. BOA, CH: 158/7890-1/2.

1 Ağustos 1791	Potocki onuruna velen ziyafetin kuru ve yaş yemiş harcamaları için ⁹¹⁷	26697 akçe yani yaklaşık 222.5 guruş
1791	Piotr Potocki'ye tayinatı az olduğu için yaptığı talep üzerine verilen atıyye ⁹¹⁸	7500 guruş
1791	Piotr Potocki'ye tayinatı az olduğu için yaptığı talep üzerine verilen atıyye ⁹¹⁹	10.000 guruş
15 Ağustos 1792	Rebîü'l-evvel ayı için ⁹²⁰	9030 guruş
7 Eylül 1792	Rebîü'l-âhir ayı için ⁹²¹	
7 Eylül 1792	Cemâziyü'l-evvel ayı için ⁹²²	9030 guruş
7 Eylül 1792	Cemâziyü'l-âhir ayı için ⁹²³	8729 guruş
1792	Piotr Potocki'ye tayinatı az olduğu için yaptığı talep üzerine verilen atıyye ⁹²⁴	7500 guruş
7 Eylül 1792	Receb ayı için ⁹²⁵	9030 guruş
16 Eylül 1792	Şâban ayı için ⁹²⁶	8729 guruş
16 Eylül 1792	Ramazan ayı için ⁹²⁷	9030 guruş
16 Eylül 1792	Şevval ayı için ⁹²⁸	8729 guruş
1792 sonu	Potocki'nin dönüşü esnasında Eflâk'a gelindiğinde, 300 guruş günlük tayinat, günlük 135 guruş beygirlere, 10 guruş arabalara verilirmek üzere ⁹²⁹	2015 guruş

XVIII. yüzyıl ortalarında diğer ülke elçilerine verilen tayinat bahalarıyla bir kıyaslama yapılırsa, İsveç ortaelçisine günde 10 guruş⁹³⁰, Avusturya ortaelçisine 12 guruş⁹³¹, Rusya kapu kethüdasına 5 guruş verilmiştir. 1759'da İstanbul'a gelen Lehistan ortaelçisine (Podoski) toplamda günde 301, ayda 9030 guruş ve kendisine atanan

⁹¹⁷ BOA, CS: 32/1606.

⁹¹⁸ BOA, HAT: 202/10382.

⁹¹⁹ BOA, HAT: 1414/57722.

⁹²⁰ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²¹ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²² BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²³ BOA, CH: 112/5599; MAD: 4101: 139.

⁹²⁴ BOA, HAT: 1402/56575

⁹²⁵ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²⁶ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²⁷ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²⁸ BOA, MAD: 4101: 139.

⁹²⁹ BOA, CH: 118/5866

⁹³⁰ 1657'de gelen İsveç elçisi Râlambe'a haftalık 14.000 akçe yiyecek içecek bahası verilmektedir. Ancak XVIII. yüzyılda tayinat bahaları haftalık değil günlük hesaplamalara dönüştürülmüş olmalıdır. Bkz. Kavanoz (2006: 313-318)

⁹³¹ XVI. yüzyılda İstanbul'a gelen Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu elçisi Sintendorff'a aylık 10.000 asper yani akçe verilmekteydi. XVI. yüzyılda 1 guruş 40 asper/akçe değerindeydi. Buna göre 2500 guruşluk tayinatı vardı. Tayinat olarak verilen gıda maddeleri, odun ve atlar için arpa ve saman ise yine XVIII. yüzyılda verilenlerle çok büyük benzerlik taşımaktaydı. Bkz. Schweigge (2004: 60-61, 248)

mihmandara günde 80 akçe verilmiştir.⁹³² Rusya ortaelçisine günde 138 guruş, aylık olarak 4140 guruş, Venedik elçisine günde 116 guruş, aylık ise 3480 guruş verilmiştir.⁹³³ Normalde ise 1792 yılı itibariyle herhangi bir fevkalade ortaelçiye 108 guruş, 55 para verilmesi öngörülmektedir.⁹³⁴ Bu kayıtlardan ortaya çıktığı üzere, yabancı elçilerden en şanslı olanı, yine Lehistan elçileridir. Buna rağmen Lehistan'ın Potocki'nin de büyükelçi sıfatıyla tıpkı Mniszech'e verilen günlük 550 guruş tayinat konusundaki ısrarı, bu durumda ilginç gözükmemektedir. Diğer taraftan bazı kaynaklar, Lehistan elçilerine itibar edilmediği için bu ülke elçilikleri için yapılan masrafların da düşük olduğunu belirtir. Mesela Barkan, XVII. yüzyılda saray muhasebe defterlerine göre Avusturya elçiliği için yapılan masrafların Lehistan elçiliğine göre daha fazla olduğunu söyler.⁹³⁵ Ancak bu durum, iki devlet arasında sık sık savaşların yaşandığı bir döneme tesadüf etmesiyle elçilerinin çok iyi karşılanmamasıyla ilgili olabilir. D'ohsson, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar yabancı elçilere günlük 100-150, 200 piaster/guruş arası elçiliğinin ilk 3-4 ayı boyunca, 1794 yılında bu uygulama kaldırılana kadar verildiğini belirtir.⁹³⁶ Ancak Potocki ile aynı dönemde Asitane-i Saadet'teki diğer yabancı elçilerden, Prusya ortaelçilerine günlük 200 guruş⁹³⁷, Rus elçisi Yakov İvanoviç Bulgakov'a günlük 12 guruş⁹³⁸, İsveç ortaelçisi Baron de Brentano'ya günlük 80 guruş⁹³⁹, halefine günlük 100 guruş⁹⁴⁰, Venedik elçisine günlük 116 guruş⁹⁴¹, Sicilyateyn elçisine günlük 100 guruş⁹⁴², Buhara elçisine günlük 250 guruş⁹⁴³, Zıştovi Antlaşması akabinde gelen Avusturya elçisine günlük 80 guruş⁹⁴⁴ tayinat bahası verilmiştir. Bu meblağlar ise Lehistan elçilerinin en iyi tayinat bahasıyla misafir

⁹³² Podoski, tayinatını aynî almak yerine nakdî olarak istemişti. Bkz. Kütükoğlu (1989: 218)

⁹³³ Mustafa Kesbî (2002: 37-38)

⁹³⁴ Bkz. BOA, HAT: 257/14814-C.

⁹³⁵ Bkz. Barkan (1979: 142). Düzbakar (2009: 188)

⁹³⁶ Bkz. D'ohsson (2001: 360)

⁹³⁷ BOA, CH: 13/617, 63/3137, 48/2351, 106/5290, 101/5022,

⁹³⁸ BOA, CH: 183/9106, 64/3173. Ancak Bulgakov, Yedikule Zindanları'na atılınca tayinatı günlük 25 guruş olarak artırılır. Bkz. BOA, CH: 149/7448, 170/8493, 88/4382, 97/4820.

⁹³⁹ BOA, CH: 97/4804

⁹⁴⁰ BOA, CH: 32/1559, 145/7231. BOA, HAT: 1395/55854, 227/12624/A

⁹⁴¹ BOA, CH: 65/3240,

⁹⁴² BOA, CH: 28/1358

⁹⁴³ BOA, CH: 174/8652.

⁹⁴⁴ BOA, CH: 7/350, 35/1736, 108/5366

edildiğini gösterir. Nitekim Choiseul-Gouffier tayinatının yetmediği için memnun olmayan Diez'in Leh elçilerine verilen tayinatı örnek verdiğini bildirmektedir.⁹⁴⁵

Birçok kere yazdığı dilekçelerle Potocki, kendisi sair elçilerden müstesna olduğuna ve Lehistan Kralı'nın muteber adamlarından olmasına binaen zam talebinde bulunur. Durum 9 Eylül 1790'da III. Selim'e bildirildiğinde Sultan biraz zam yapılmasını uygun görür.⁹⁴⁶ Ancak durum Defterdar'a sorulduğunda diğer yabancı elçilerin tepkisini çekeceği ve onların da böyle bir talepte bulunacağı gerekçesiyle vazgeçilir. Fakat Defterdar, "atiyye-i şahâne" olarak 10-15.000 gürüş verilebileceği belirtir. Bu değerlendirmeler üzere III. Selim mutad olduğu üzere verilmesini uygun görür.⁹⁴⁷ Büyükelçilik payesinin verilmesi iki taraf arasında uzun süre sorun teşkil etmiştir. Potocki baştan beri büyükelçilik unvanını talep etse de, Mareşal Małachowski buna karşı çıkmıştır.⁹⁴⁸ Fakat yeni gelişmeler büyükelçilik unvanının gerekliliğini ortaya koyar. Potocki'nin bu unvanı alması için gereken, yeni yetkilerle donatıldığına dair Kral Poniatowski'nin mektubu, Varşova'dan ancak 1791 başlarında gönderilir.⁹⁴⁹ Potocki, Kral Poniatowski'den gelen nâmeyi sunarak Kralı'nın kendisini büyükelçi olarak görevlendirdiğine binaen büyükelçilik rütbesine çıkarılmayı ve tayinatının artırılmasını talep eder.⁹⁵⁰ Bu durumda Nisan 1791 itibariyle büyükelçi unvanıyla Lehistan elçisinin mertebesi, Venedik'ten önce; İngiltere ve Fransa elçilerinden hemen sonra olacaktır.⁹⁵¹ Durumla ilgili 2 Şubat 1791'de yazışan Sadrazam Yusuf Paşa ile Sultan Selim, büyükelçilik payesinin verilmesine olumlu baksa da, elçinin tayinatını artırmak şöyle dursun, iki yılı aşkındır Potocki'ye verilen tayinatın hazineye büyük yük getirdiği gerekçesiyle artık kesilip kesilmemesini tartışır. Ancak III. Selim, gizli ittifak maddelerinin görüşmeleri devam ettiği için bir iki ay daha verilmesini uygun görür.⁹⁵² Nisan 1791'de verilen tayinat sonrasındakiler kaide dışı, özel bir durum olarak görülür.⁹⁵³ İstanbul'daki diğer yabancı elçilerden bir ikisi için birkaç ayı aşan tayinatın

⁹⁴⁵ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 180: 122.

⁹⁴⁶ BOA, HAT: 186/8746.

⁹⁴⁷ BOA, HAT: 1411/57428, 208/10981.

⁹⁴⁸ Michalski (1982: 661-662)

⁹⁴⁹ B. Czart., rkps. 859: 309, 349. AGAD, MK, Księgi Kancelarskie: 84: 122-123.

⁹⁵⁰ BOA, HAT: 272/15964, 274/16144, 208/10987.

⁹⁵¹ NA, FO: 78/12A: 47-49.

⁹⁵² BOA, HAT: 171/7347. Michalski (2005: 309) Babıâli'nin Potocki'nin tayinatını 1792 ortalarından itibaren ödemeyi reddettiğini belirtse de tayinat Potocki İstanbul'dan ayrılincaya dek devam etmiştir.

⁹⁵³ BOA, CH: 53/2617

durumun değerlendirilmesi neticesinde verildiği görülmekle beraber, Potocki'ninki kadar uzatılan olmamıştır. Mesela İspanya elçisine 11 ay tayinat verildiği için sonrası kesilir.⁹⁵⁴ Yine Prusya elçisi Diez'e 1790'da yedi ay tayinat verilmekle beraber, zaten döneceği için bir ay daha tayinat verilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵⁵ Yine aynı yıl Venedik elçisinin tayinatı sekizinci aydan sonra kesilir.⁹⁵⁶ Potocki'nin büyükelçiliğe çıkarılması dolayısıyla düzenlenecek merasim Ramazan Bayramı sonrasına bırakılmıştır. Yani tören, yaklaşık 6-7 ay sonrasında mümkün olur. 26 Temmuz 1791'de büyükelçiliğe çıkarılması dolayısıyla III. Selim, "debdebe ile Babiâli'ye gelen" Leh elçisi onuruna bir ziyafet düzenleyerek icra eder.⁹⁵⁷ Fakat anlaşılan o ki bu esnada Sultan Selim'in azarına sebep olacak bir olay da yaşanmış ve Potocki, Kazasker Abdullah Molla'dan bu olaydan hiçbir yerde bahsetmemesini rica etmiştir.⁹⁵⁸ Bu arada da tayinat meselesi görüşülmüştür.⁹⁵⁹ Artık Sultan Selim de uzayan bu meseleden bıkmış durumdadır. 1 Ağustos 1791'de de yine benzer bir tartışma gerçekleşir.⁹⁶⁰ Fakat yine tayinatın devamı yoluna gidilir. Potocki tayinatının yetmediği gerekçesiyle atıyye talep ettiği gibi mihmandarı Kâmilî Efendi'nin yolda kendisine noksan ödediği tayinatı da talep eder. Ayrıca Potocki, tercümanını o kadar sık Osmanlı Sarayı'na bu meseleyle ilgili olarak gönderir ki yetkilileri bıktırır. Hatta ikinci tercümanı Chabert'in Sadrazam'la görüşeceği mevzuların biri bu ödeme meseleleridir.⁹⁶¹ Potocki bir türlü netleşemeyen unvanı yüzünden neredeyse elçiliğinin sonuna kadar tayinatıyla ilgili sorunlar yaşar. 1791 yılında büyükelçilik mertebesine çıkarılsa da iki yılı aşkındır verilen tayinat göz önüne

⁹⁵⁴ BOA, CH: 43/2134

⁹⁵⁵ BOA, CH: 13/617

⁹⁵⁶ BOA, CH: 155/7737

⁹⁵⁷ BOA, CH: 22/1080, CS: 32/1606. NA, FO: 78/12A: 110; TTK, Y/223: 47; Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 117); Ahmed Câvid (1998: 72) Büyükelçiliğe çıkarılması için Poniatowski'nin gönderdiği mektubun nüshaları için bkz. A.DVNS.NMH-d, 4: 31; 9: 144-145.

⁹⁵⁸ Ahmed Câvid (1998: 99)

⁹⁵⁹ BOA, HAT: 204/10592.

⁹⁶⁰ BOA, HAT: 11/7373. Potocki'nin büyükelçiliğe yükseltilmesi münasebetiyle bir tören düzenlendiğine dair nâme-i hümayun, 30 Ağustos 1791 tarihiyle Maçin'de hazırlansa da Lehistan'a gönderilmemiştir. Zira hazırlanan name-i hümayunun aslı Osmanlı arşivindedir. BOA, A.DVN.NMH 2/43.

⁹⁶¹ Artık Defterdar, önceden iki defa daha atıyye verilmiş olmasına rağmen, bu kadar ısrarı geri çevirmek hoş olmaz diye, 10.000 guruşluk bir üçüncü atıyye daha verilmesini önerir. Evvelinde Sultan Selim 5000 guruş atıyyeyi uygun görmüşken bunu Potocki az bulur ve kabul etmez. Bunun üzerine, 1 Şubat 1792'de 7500 veyahud 10.000 guruşluk bir atıyye verilmesi kararlaştırılır. BOA, HAT: 202/10382, 188/8924, 1414/57722, 1384/54853, 245/13823.

alınarak tayinatın miktarı artırılmamış olmalıdır. Zira Eylül 1792’de dönüşünün hemen arifesinde verilen tayinat, baştan itibaren verilen miktar kadardır.⁹⁶²

Potocki, İstanbul’a gelişinden buradan ayrılışına kadar 30 ay tayinat bahası alacaktır.⁹⁶³ Bu ise yaklaşık 266.371 guruşa tekabül eden bir meblağın, Osmanlı hazinesinden ödendiğini gösterir. Aynı dönemde Berlin’deki Osmanlı elçisi Azmi Efendi’ye sadece beş ay tayinat verilmiş, sonrasında kesilince masraflarını Osmanlı Devleti karşılamıştır.⁹⁶⁴ Potocki’ye normal tayinat bahası ve yukarıda belirtilen ve elçinin diline pelesenk ettiği atıyılar dışında da harcamalar yapılır. Mesela giydirilen hilatların bedeli 2310 guruştur.⁹⁶⁵ Potocki onuruna Temmuz 1791’de III. Selim tarafından verilen ziyafette, sırf kuru ve yaş meyve ve sebzeler için, 26.697 guruş sarf edilir. Ayrıca bunların hammaliyesi için de 2500 akçe ödenir. Bu ziyafette sunulacak yemekleri pişirmek için kullanılan 20 çeki odunun maliyeti ise 1800 akçedir. Ayrıca kendisine atanan mihmandar⁹⁶⁶ ve güvenliğini ağılayan yeniçeriler için de aylık 14.000 guruş devletin kesesinden çıkmıştır.⁹⁶⁷ Potocki’nin elçiliği için Lehistan tarafından yapılan harcamaların 20 Aralık 1791’e kadarki kısmı 48.371 duka olduğu göz önüne alınırsa elçiliğin sonunda yaklaşık 60.000 duka tuttuğu söylenebilir.⁹⁶⁸ Osmanlı Devleti’nin yaptığı harcamalar için ise tam bir rakam vermek mümkün değildir. Osmanlı devlet sistemi içerisinde bir elçi için yapılan harcamaları gösteren toplu listeler bulunmamaktadır. Bu durum Potocki’nin elçiliği için de geçerlidir. Ancak eldeki veriler ışığında bir tahmin yürütmek gerekirse 1.500.000 – 2.000.000 guruşluk bir masraftan söz edilebilir. Czeppe ve Babiâli’nin tercümanı Moruzi’nin ağzından aktaran Ogiński, Potocki’nin elçi olarak seçimin yanlış olduğunu, elçiliğinin Osmanlı Devleti’ne

⁹⁶² Bkz. BOA, CH: 144/7167.

⁹⁶³ İngiliz elçisi Ainslie’nin de 30 aydır tayinat aldığını söylemesi, bu hesaplamamızı doğrulamaktadır. Bkz. NA, FO: 78/13: 130. Fakat daha sonradan maliyeden müdevver defterlere yapılan kayıta sadece 25 ayın ödeme bilgisi bulunmaktadır. Bkz. BOA, MAD: 4101: 139.

⁹⁶⁴ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-27, 176: CXXXV 1/14-27, 178: CXXXV 1/18-695-700. Waliszewski (1894/II: 231-235)

⁹⁶⁵ XVIII. yüzyıl sonu ve XIX.yüzyıl başlarında İstanbul’a gelen yabancı elçilere giydirilen hilatlar (Leh elçileri hariç) için bkz. Esad Efendi (1979: 125-142)

⁹⁶⁶ Aynı yıllarda Lehistan ve Prusya elçilerinin mihmandarlarına aynı miktar maaş verilmiştir. Kıyas için bkz. BOA, CH: 145/721, 173/8647.

⁹⁶⁷ Aynı dönemde Prusya ortaelçisine atanan iki Divan-ı Hümayun çavuşuna aylık 44 guruş bağlanmıştır. Bkz. BOA, CH: 43/2129.

⁹⁶⁸ Kalinka ve Czeppe de bu toplam meblağı doğrular. Bkz. Kalinka (1991/II: 165); Czeppe (1984-1985: 130) Michalski ise 1.000.000 zlotyye mal olduğunu belirtir. Bkz. Michalski (2005: 309)

3.000.000 piaster/guruş tutarında bir harcamaya mal olduğunu belirtir.⁹⁶⁹ Ancak Dutkiewicz'in de görüşümüze katıldığı eldeki veriler, bu kadar yüksek bir meblağın ortaya çıkabileceğini göstermemektedir.

Potocki, ciddî manada maddî sıkıntı yaşamıştır. Ama maddî sıkıntı yaşayan ve tayinatı yetmeyen tek elçi değildir. Aynı dönemde Fas Hâkimi'nin elçisi sıfatıyla bulunan Tahir Paşa ve Mekki Ağa da tayinatlarına zam talep edenlerdendir.⁹⁷⁰ Onlara da münasip ölçüde atıyye verilmiştir.⁹⁷¹ Hatta daimî olarak Avrupa'ya gönderilen ilk elçilerden Halet Efendi'nin Prusya elçisinden ve Napoléon'un kendisinden borç istediği bilinmektedir.⁹⁷² 1797'de Paris'teki elçi Esseyid Ali Bey'e de maaşı yetmediği için, 10.000 guruş kadar atıyye gönderilmiştir.⁹⁷³ Piotr Potocki'nin elçiliğinin ek masraflarına dair talebi ile ilgili olarak Varşova, bunlar için şimdilik bir şey yapılamayacağı, elçinin dönüşünde makbuzların vs. incelenmesi neticesinde adeletli bir şekilde, durumun Yüksek Dışişleri Heyeti tarafından göz önüne alınacağı belirtilmiştir.⁹⁷⁴ Bütün bu maddî sıkıntıların ardından söylenecek en manalı söz ise "Varşova'daki hesap İstanbul'a uymamıştı" olmalıdır.

Selim'in gelen yabancı elçilerin tayinatı karşılama geleneğini kaldırmasında belki de en fazla Potocki'nin uzayan elçiliği ve tayinatın miktarı, ödenip ödenmemesi ve mihmandarı Kâmilî Efendi ile bu yüzünden çıkan meseleler etkili olmuştur. Zira Potocki, tayinat ve atıyye talepleriyle Osmanlı tarafını düpedüz bıktırmıştır. Ayrıca 1791'de Zıştovi görüşmelerinde murahhas olarak bulunan İngiltere, Hollanda ve Prusya elçileri de Osmanlı Devleti'nden masraflarının karşılanmasını talep edince, tam tabiriyle III. Selim'in tepesi atmıştır. Zıştovi'den yazan Reisülküttab 40.000 guruş talebinde bulununca savaş dolayısıyla yaşanan maddî harcamalar yüzünden mirî hazinede para

⁹⁶⁹ Czeppe (1984-1985: 130); Ogiński (1826/II:167); Dutkiewicz (1934: 83-85)

⁹⁷⁰ BOA, CH: 114/5660.

⁹⁷¹ BOA, CH: 106/5252.

⁹⁷² Karal (1940: 18)

⁹⁷³ BOA, HAT: 1408/7118, 221/12322. Kral Poniatowski, 14 Kasım 1789'da St. Petersburg'daki elçisi, Deboli'ye yazdığı mektubunda "Prusya elçisi Jablonowski ve Zabłocki'ye yapılan harcamalara yüreğim dayanmıyor ve Danimarka'ya elçi göndermek gereksizdi", der. Yani çok masraflı olduğu düşünülen tek elçilik İstanbul elçiliği değildir. AGAD, ZP, 414: 532-535. Ancak İstanbul elçilik harcamaları için gerek mesafenin uzaklığı ve gerek hediye geleneği dolayısıyla çok fazla külfetli olduğu ve hiçbir faydasının görülmediği Varşova'da zaman zaman dillendirilir. AGAD, ZP, 421: 176. ZP, 413: 264. AGAD, ASECZ: T. VIII: K. 338-338 od.

⁹⁷⁴ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXV: 1/10.

olmadığı için, darphaneden 40.000 guruş (100 kese akçe) istenir.⁹⁷⁵ III. Selim Kaymakam'ın sunduğu takrire “umûra müteallik bir işleri yok, heman akçe isterler ise vazifeleri değil gibi görünüyor, galiba Reis Efendi Defterdar ile ortak olmuş, zira pek iltizam ediyor, 100 kise akçe dahi darbhaneden alub gönderesün, lâkin Defterdar'ı nihayet katl edeceğimi dahi yazasın” deyü hatt-ı hümayun-ı keşide eylemiştir.⁹⁷⁶ Hatta Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasına müteakıp, emeği geçen Prusya, İngiltere ve Hollanda elçilerine ve sırkatıplerine kürk giydirilir.⁹⁷⁷ Yine Prusya elçisine 70, kâtibine de 17 kese akçe verilir.⁹⁷⁸ İngiltere'nin temsilcisi Keith'in belirttiği üzere, 30.000 piaster para, şık kürkler, koşumlarıyla beraber asyatik atlar Sultan Selim'in hediyesi olarak verilir.⁹⁷⁹ Üst üste gelen bu gibi olaylar, şüphesiz savaş hemen sona erince, III. Selim'in diplomasi alanındaki reformlarını düzenlerken bu eski kaideyi kaldırmasında rol oynamıştır. Nitekim III. Selim'in 11 Haziran 1794 tarihli hattıyla artık yabancı elçilere tayinat ödenmeyecektir.⁹⁸⁰ Aynı zamanda elçileri karşılamaya giden kişilere artık mihmandar denmemesi de hükme bağlanmıştır.⁹⁸¹

2.8. DİPLOMASİNİN VAZGEÇİLMEZİ: HEDİYELEŞME

1268 yılında Venedik Senatosu'nun aldığı kararla, elçilerin aldığı hediyeleri döndüklerinde teslim etmeleri gerekiyordu. Elçiler ise bazı hediyelerin kendilerinde kalması için ricada bulunurlardı.⁹⁸² Ama Osmanlı elçilerinin kendilerine verilen hediyeleri teslim gibi bir zorunluluğu yoktu. Lehistan elçilerine verilen hediyeler de kendilerine kalmaktaydı. Fakat İstanbul elçilikleri için Lehistan hazinesinden ayrılan hediye bütçeleri diğer ülkelerden yüksekti ve elçiler bunun karşılığını görüyorlardı.⁹⁸³ Zira Osmanlı tarafı da elçilerin masraflarını karşıladığı gibi verilen hediyeler ve özellikle giydirilen kaftanlar, elçiler arasından büyük rağbet görmekteydi. Ayrıca

⁹⁷⁵ BOA, CH: 131/6515.

⁹⁷⁶ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 69-70)

⁹⁷⁷ BOA, HAT: 195/9703.

⁹⁷⁸ BOA, HAT: 195/9692.

⁹⁷⁹ Verilen parayı Keith İstanbul'a gönderir. Kız kardeşine yazdığı mektubunda bu davranışını, bir asil olarak paraya tamah etmeyen kişiliğiyle bağdaştırır. Bkz. Keith (1849: 481)

⁹⁸⁰ BOA, HAT: 194/9640; CH: 34/1660. Ancak ilk zamanlar bazı zarurî durumlarda yeni kuralın delinmesi icap etmiş olmalıdır. Bu yüzden ki D'ohsson'dan aktaran Uzunçarşılı, sadece komşu devletlerden gelen sefirlere tayinat tahsis edilmiştir, demektedir. Bkz. Uzunçarşılı (1988: 311)

⁹⁸¹ BOA, CH: 43/2108

⁹⁸² Karamuk (1975: 125); Beydilli (2007: 25-26)

⁹⁸³ Leszczyński (1966: 415)

İstanbul elçilikleri, her ne kadar hoş karşılanmasa da Lehistan'da oldukça büyük ilgi gören doğu mallarını memleketlerine götürmenin bir vesilesiydi.⁹⁸⁴ Sadece Lehistan elçileri değil, diğer ülke elçileri de eskiden beri yüklü hediyelerle İstanbul'a gelmekteydi. Mesela XVI. yüzyılın son çeyreğinde Sultan III. Murad'ın huzuruna çıkan Kutsal Roma-Germen İmparatoru elçisi Sintzendorff, 12.640 taler/guruş değerindeki pahalı hediyeler haricince, Sultan ve erkânı için 68.700 talerlik bir nakdî hediye sunmuştu.⁹⁸⁵ Buna kendileri "haraç" demeyip "hediye" demeyi daha uygun görmekteydi. Ancak XVI. yüzyıl sonunda Avusturya'dan İstanbul'a gelen 27 haraç elçisinin olduğu bilgisinden hareketle, bahsedilen Sintzendorff'un da haraç ödemek üzere İstanbul'a geldiği ortaya çıkacaktır.⁹⁸⁶ Yine aynı dönemde İstanbul'da bulunan İmparator'un elçisi Herr Frederic Kregwitz, hediyeleri hariç Sultan'a 4500 altın, Sadrazam Ferhat Paşa'ya 3000 guruş ve diğer vezirlere de 1000'er guruş vermişti.⁹⁸⁷ 1602'de Bahçesaray'a gelen Lehistan elçisi de Han'a hediye adı altında nakdî haraç vermeye zorlanmıştı.⁹⁸⁸ Ancak XVIII. yüzyılda elçilerin nakdî hediyeler sunduğu pek görülmemiştir. Bununla beraber İngiltere elçilerinin sultanla görüşebilmek için, ortalama 500 sterlin hediye etmesi gerekmektedir.⁹⁸⁹ Artık bu dönemde, Osmanlı Devleti için haraç dönemi kalkmıştır. Onun yerine kıymetli eşyalardan oluşan bir hediye setinin verilmesi adet olmuştu. Potocki de genel kabule uyarak, Sultan ve erkân için itinayla belirlenmiş bir hediye bohçası hazırlar. Potocki'nin Sultan ve diğer devlet adamlarına vermesi düşünülen seçkin hediye listesi şöyledir:⁹⁹⁰

Tablo-X	POTOCKI'NİN İSTANBUL'A GETİRDİĞİ HEDİYELERİN LİSTESİ
Saat	1.070 (Venedik dükası)
Saf altın cezve	473
Altın işlemeli ve votka kokulu kap	200
Çiçekli gümüş masa	300
2 sürahi ve 2 büyük kase	331
Gümüş işlemeli mozaik kutu	163
2 adet gümüş işlemeli leğen	137

⁹⁸⁴ Mesela 1742'de gelen Lehistan elçisi Paweł Benoe ülkesine 50 araba dolusu doğu mallarıyla dönmüştü. Bkz. Gierowski, Leszczyński (1966: 415), Kołodziejczyk (2006: 48)

⁹⁸⁵ Bkz. Schweigger (2004: 69-70, 248)

⁹⁸⁶ Bkz. Teply, Baykal (1969: 249)

⁹⁸⁷ Bkz. Mitrovic (1996: 46-47, 53)

⁹⁸⁸ Bkz. Kołodziejczyk (2003b: 251)

⁹⁸⁹ Bkz. Karateke (2004: 124)

⁹⁹⁰ B. Czart., rkps. 846: 77, 847: 235. AGAD, AR, AORMP: 167: CXXXIV/42, CXXXIV/102

Değerli taşlara oturtulmuş kupa	20
2 adet büyük gümüş sahan	222
Gümüş mangal	60
2 adet gümüş işlemeli vazo	83
Bronz işlemeli beyaz mermer üzerine konulmuş saat	70
2 adet bronz işlemeli vazo	30
Porselen sürahi ve kase	27
2 adet büyük porselen	36
2 takım kahve porseleni	40
Tüfek	45
2 adet gümüş işlemeli kupa	35
2 adet ayna	50
Gümüş leğen	80
Porselen cezve	60
Yeşil renkli leğen	20
4 adet pırlanta işlemeli ve zincirlerle süslü saat	694
6 adet altın saat	182
Bunun zincirleri	85
12 adet altın geleneksel saat	120
24 adet aynısından gümüş saat	168
Tütün tabakaları, 1'i mücevher ve inci işlemeli, 2'si sırlı ve 3'ü altın	335
Kehribar yazı masası	100
Büyük paketler ve ayna farklı hediyeler ve saat için özel taşıma	100
Toplam	5.380 duka

Bunun dışında Potocki'nin Sultan ve diğer erkan için hazırlanan hediyelerin az ve yeterince gösterişli olmadığını belirtmesinin ardından, kendisine yolda iken İstanbul'dan 2000-3000 Venedik dukası değerinde başka hediyeler alıp ekleyebileceği yazılır.⁹⁹¹ Ayrıca Potocki, İstanbul'a varışından sonra 23 Temmuz 1790'da Yüksek Dışişleri Heyeti'ne yazdığı raporunda, Sadrazam ve Sultan'a verilecek hediyelerin artırılması gerektiğini tekrar belirtmiştir.⁹⁹² Ancak Potocki'nin gözünde hediyeleri hâlâ azdır. Zira henüz Sultan'ın huzuruna çıkmadan bir gün önce, Varşova'dan getirdiği gümüş hediyelerin, birkaçı hariç işe yaramaz olduğunu düşünmektedir.⁹⁹³

Osmanlı tarafı da Lehistan elçisine hediyeler sunmayı ihmal etmez. Mesela takriben 1791-1792 yıllarında altı şal ve 10 ayrı çeşit top kumaştan oluşan pahalı ve kıymetli

⁹⁹¹ AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXV: 1/10.

⁹⁹² B. Czart., rkps. 846: 453-473. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-23, 176: CXXXIV/116-23, 178: CXXXV 1/18-260-275. Waliszewski (1894/I: 196-201)

⁹⁹³ B. Czart., rkps. 846: 473-485. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-24, 176: CXXXIV/116-24, 178: CXXXV 1/18-276-288. Waliszewski (1894/I: 209-213)

hediyeler sunulur.⁹⁹⁴ Potocki 7 Şubat 1791’de Kralı Poniatowski’den gelen nâmeyi sunmak üzere Sultan III. Selim’in huzuruna kabul edilir. Bu esnada elçiye, namerese, sırkatibine ve tercümanına 2310 guruşluk hil’atlar giydirilir.⁹⁹⁵ 26 Temmuz 1791’de Potocki, kendisi onuruna sarayda verilen ziyafette⁹⁹⁶ Sultan III. Selim’e büyükelçiliğe yükseltilmesi vesilesiyle birtakım hediyeler sunar.⁹⁹⁷ Hediyeler yastık, ayna, leğen, ibrik ve çeşitli kumaşlardan mürekkeptir.

1766’da İstanbul’a gelen Lehistan elçisi Aleksandrowicz’in Sadrazam’ın huzurundaki kabul töreni için için 853 piaster/guruş, Sultan’ın huzurundaki için 1091.22. piaster harcanır. Hotin’den İstanbul’a geliş ve kabuller, mihmandarlar, Hotin’deki paşalara sunulan hediyelere ve kabullere⁹⁹⁸ toplam 5189.32 piaster, yani 20759.6 Lehistan zlotysi harcanır. Ayrıca Potocki hediye olarak getirilen porselenlerin uzun yol boyunca dikkatlice taşınması için büyük gayret ve para harcar. Francesco Rajola bu işle Venedik boyunca ilgilenirken, İstanbul’a kadar taşıma ücreti olarak 211.60 duka ödenmiştir. Keza Kont Ludolf da bir kısım ücret ödemiştir.⁹⁹⁹ Bu bakımdan ilk etapta 5.500 dukalık bir meblağda öngörülen hediyelerin maliyeti gerçekte bunun iki katına çıkar.¹⁰⁰⁰

Naff’ın görüşüyle” rüşveti örtmece” olarak görülen hediyeleşme, Osmanlı diplomasisinde Osmanlı sarayı ile Avrupalı elçiler arasındaki işlerin yürütülmesinde çok yaygındır.¹⁰⁰¹ Aslında bu eski gelenek, hediye sunulan kişiyi yüceltmek adına yapılan bir nezaket davranışı olarak da yorumlanmaktadır.¹⁰⁰² Piotr Potocki’ye henüz elçiliğinin hazırlık aşamasında yazılan mektuplarda sıkça görülen “hediyeleri önemsemesi vurgusu” gerçekte işlerin hediyeyle döndürüldüğünü gösterir. Mesela Górkowski, İstanbul’dan yazdığı 1 Mayıs 1789 tarihli mektubunda özetle Potocki’ye şöyle der:

“... Tekrar ediyorum, maiyetinize çok kişi almayın. Türkler burada elinizdeki hediyelerinize bakacaklar. Hediyeleriniz 1000 kişi getirmekten daha etkili olacaktır. Fransız elçisi burada yüzyıllardır faaliyette ve maiyetinden birkaç kişiyi geri gönderdi ve toplamda 30 kişi var

⁹⁹⁴ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-12

⁹⁹⁵ BOA, CH: 101/5042.

⁹⁹⁶ BOA, CH: 22/1080.

⁹⁹⁷ TSMA, D. 236/11-1b.

⁹⁹⁸ AGAD, AR: AORMP: 165: CXXXIV/3.

⁹⁹⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XLIII/13: 1-12.

¹⁰⁰⁰ Konopczyński de 12.000 dukalık bir meblağı hediye harcaması olarak gösterir. Bkz. Konopczyński (1936: 286)

¹⁰⁰¹ Naff (1977: 95)

¹⁰⁰² Teply, Baykal (1969: 256)

yok şimdi. Eğer çok kişi alırsanız bunun arkadaşlarınızın ne manaya getireceğini düşünün. Kalacak yer de sorun olur. Verilecek tayinatın yetmeyeceğini ve açlık olacağını bilin. Benim görüşüm az kişiyle ve az eşya ile gelmek, diğer elçilerin yaptığı gibi. Görüşmelerde de seçkinliğiniz yarıya inecek, ölümsüz ün yapmak yerine. Zira daha önceki elçiler yiyiciler olarak görüldü ve ülkeleri için ne ticarî ne siyasî hiçbir antlaşma yaparak döndüler. İngiliz elçisi dedi ki, hediye ile faaliyet göstermek Çar aleyhine faaliyet göstermekten daha etkilidir...”¹⁰⁰³

Aslında dünya diplomasisinde hediyeleşme, ki pahalı ve lüks emtialardan müteşekkil olmalıdır, her zaman ve her yerde söz konusu olmuştur. Diplomatik başarıda da hediyelerin rolü vardır. Mesela 1657’de İstanbul’daki İsveç elçisi Rålamb’ın görevindeki başarılığının bir nedeni hediyesiz olarak İstanbul’a gelişine bağlanır.¹⁰⁰⁴ Zira hediyeleri beğenilmeyen, az bulunan elçilere pek de itibar edilmemektedir. Potocki, İstanbul bürokrasisindeki genel teamüllere uyararak hediyeler sunsa da Sejm Mareşali Igancy Potocki’ye yazdığı mektubunda “... İstanbul’da vezirlerle ne güven ne iletişim var. Hiçbir sınırlama, en ufak temel şeylerde bile hiçbir kural yok. Hiçbir şey kesin değil, hiçbir şey bedavaya hazır değil. Yaşamın gösterişi ve hediye tek, eşsiz ve çıkar çekişmesi haline gelmiş bir ilke...” diyerek hayretini ifade eder.¹⁰⁰⁵

2.9. HAYAL KIRIKLIKLARIYLA GELEN SON: EVE DÖNÜŞ YOLUNDA YA DA DÖNEMEME

Elçilik heyetinin dönüşü fasılalarla gerçekleşir. Görüşmelerin ziyadesiyle uzaması, zaten kalabalık olan heyetin masraflarının karşılanmasını güçleştirmektedir. Zaten bütün elemanların işe yaradığını da söylemek zordur. Heyetin bir kısmı 24 Temmuz 1791’de kendilerine atanan bir nefer ocak Tatarı’nın korumasında alınan yol izniyle¹⁰⁰⁶, Ekim 1791 başlarında İstanbul’dan ayrılır. Potocki’nin oğulları Kazimierz ve Feliks Potocki, Małachowski, Hordyński ve Walczewski’nin de olduğu 33 kişilik bu ilk giden grup ile Osmanlı Devleti’nin atadığı görevliler listesi şöyledir:¹⁰⁰⁷

Tablo-XI	ELÇİLİK HEYETİNDEN 1791’DE LEHİSTAN’A DÖNENLERİN LİSTESİ

¹⁰⁰³ AGAD, AR, Korespondencje: XL/64: 22-25.

¹⁰⁰⁴ Bkz. Ádahl (2006: 12). Yabancı elçiler tarafından pahalı hediyelerle gelmek iyi kabul görmenin ilk şartı olarak algılanmaktadır. XVI. yüzyılda birkaç örneği için bkz. Schweigge (2004: 89, 96)

¹⁰⁰⁵ AGAD, APP, 280-cz.II: 708-711. Erken modern çağda diğer devlet elçilerinin de hediye konusuna büyük önem verdiği görülmektedir. Sultan nezdinde ve diğer bürokratlarla yürülecek ilişkilerin seyrinde bu hediyelerin kendilerine gösterilecek itibarın nişanesi olması bakımından mühim yeri vardır. Birkaç örneği için bkz. Hitzel (2010)

¹⁰⁰⁶ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/45.

¹⁰⁰⁷ AGAD, AR, AORMP: 181: CXXXIV/131.

	KİŞİ SAYISI
Piotr Potocki'nin Oğulları	2
Stajyerler	3
Małachowski, adamlarıyla	7
Bay Pollini	1
Hordyński, oğluyla	2
Walczewski	2
Śniederski	1
Mękarski	1
Askerler	3
Güvenlik Görevlileri	4
Bendkowski	1
Seyisler	2
Aleksander Kuchta	1
Jakobowski	1
Szulc	1
Małachowski'nin yeniçerisi	1
Ermeni tercüman	1
Mihmandar, adamlarıyla	4
Arabacılar	4
Arabacılar	2

1791 yılında dönen grup için yapılan masraflar Lehistan sınırına, Mochilow'a kadar toplam 1416.11 piaster/guruştur. 27 Kasım 1791'den itibaren Mochilow'dan Bócki'ye kadar ise 1212 złoty harcanır.¹⁰⁰⁸ Ayrıca Osmanlı Devleti de Lehistan sınırına kadar tayinat verir. Sözkonusu 42 kişiye¹⁰⁰⁹ canib-i miriden 3000 guruş tahsis edilir. Küçükçekmece'den Rusçuk'a yerli halktan tahsis edilen tayinat listesi şöyledir:¹⁰¹⁰

Tablo-XII	1791'DE LEHİSTAN'A DÖNEN GRUBA YOLDA VERİLEN TAYİNATIN LİSTESİ (26 EYLÜL 1791)			
Nân 50 aded	Lahm-ı kâv 20 kıyye	Ağnâm 3 re's	Hind tavuğu 1 aded	Kaz 1 aded
Ördek 2 aded	Tavuk 3 aded	Erz 3 kıyye	Revgan-ı sâde 2,5 kıyye	Sarımsak 0,5 kıyye
Soğan 1 kıyye	Tuz 0,5 kıyye	Sirke 1 kıyye	Limon 10 aded	Kışniş 100 dirhem
Badem 1 kıyye	Kahve 0,5 kıyye	Dakîk 2 kıyye	Yumurta 30 aded	Süd 3 kıyye
Büber 10 dirhem	Şem'-i asel 0,5 kıyye	Şem'-i revgan 1 kıyye	Arak 1 kıyye	Ham sirke 10 kıyye

¹⁰⁰⁸ AGAD, AR, AORMP: 181: CXXXV 1/11: 2-14.

¹⁰⁰⁹ BOA, MAD, 4101: 138; B. Czart., rkps. 846: 209.

¹⁰¹⁰ BOA, CH: 33/1609; MAD, 4101: 145.

Şa'ır 2 keyl	Saman 1 kantar	Hatab 1 araba	Kömür 1 araba	Sebzevât .. 3 kıyye
bârgîr 30 re's	Araba-i kâv 6 kıta'ât			

Osmanlı Devleti bu kişilerin salimen Lehistan sınırına ulaştırılmaları için yol üzerindeki kazalara ilâmlar gönderir.¹⁰¹¹ Ayrıca bu kişiler için 30 beygir ve 6 sırim arabası tahsis edilir.¹⁰¹² Małachowski, dördü amcası Mareşal Małachowski'ye olmak üzere altı güzel Arap ve Türk atı alır.¹⁰¹³ Potocki bu gidenlerin ardından kendisi de bu yıl içerisinde ülkesine dönmeyi dilemiştir.¹⁰¹⁴ Hatta 26 Kasım 1791'de annesi Pelagia'ya yakında görevinin biteceğini ve İstanbul'dan ayrılacağını yazmıştır.¹⁰¹⁵ Fakat kendisinin İstanbul'dan ayrılışı ancak bir yıl sonra mümkün olacaktır. Potocki'nin elçiliğinin son yılı, hemen görevini bitirip yola çıkacağı havasında geçer. İlk dönen gruptan Lazard Hordyński, Büyükçekmece'den 5 Ekim'de Potocki'ye yazdığı mektubunda kendisinden ayrıldığı için duyduğu üzüntüyü ve kendilerine verilen mihmandarından çok memnun olduğunu vurgular.¹⁰¹⁶ Öyle ki, mihmandarları Hüseyin'i yere göğe sığdıramaz. Onun gibi bir Türk, işine sadık ve güvenilir birini hiçbir zaman görmediğini belirtir.¹⁰¹⁷ Ölen eski mihmandar Kâmilî Efendi'nin Türkleri kendilerine kötü gösterdiğini belirtir. Her ne kadar dönüş yolunda olsa da Hordyński'ye, Sultan Ahmet Camisi Kütüphanesi'nde bulunan kanunnamenin istinsah edilerek Potocki'nin kütüphanesine kazandırılması görevi de tevcih edilmiştir.¹⁰¹⁸ İlk dönen grup, Bükreş'te ellerinde ferman olmasına rağmen sorunlar yaşar ve bekletilir.¹⁰¹⁹ Yaş'ta Leh asillerinden Topçu Birlikleri Komutanı Szcześny Potocki ve Hatman Seweryn Rzewuski'nin bir gün önce burada olduğunu öğrenirler.¹⁰²⁰ Bu iki Rus yanlısı asil, Yaş'ta bazı işler çevirme peşindedirler ve epeydir Yaş'ta bulunmaktadır. Aynı zamanda Potyomkin daha yeni ölmüştür ve

¹⁰¹¹ BOA, A.DVN.DVE. (8), 171/47. BOA, CH: 184/9152.

¹⁰¹² BOA, CH: 95/4736.

¹⁰¹³ Małachowski (1853: 44); Reychman (1964c: 67)

¹⁰¹⁴ AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. IV: 831-832.

¹⁰¹⁵ AGAD, AR, Korespondencje: L/1: cz. IV: 833.

¹⁰¹⁶ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 20-22.

¹⁰¹⁷ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 30-32.

¹⁰¹⁸ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 24-25.

¹⁰¹⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/19: 8-10.

¹⁰²⁰ AGAD, AR, Korespondencje: XL/79: 34-37.

Małachowski cenazenin saklandığı odaya gider ve katafalkta onu görür.¹⁰²¹ Öğle yemeğine Hatman Branicki'ye davet edilir. İlk dönen grubun Varşova'ya varışı, Hordyński'nin bildirdiğine göre Aralık'ın son haftasında mümkün olur.¹⁰²²

Oğulları da babalarını beklemeden ilk dönen grupla beraber İstanbul'dan ayrılır.¹⁰²³ 4 Ekim 1791'de yola çıkan Kazimierz ve Feliks Potocki'nin babalarından ayrılışları duygusal anlara sebep olur ve zor bir vedalaşma yaşanır.¹⁰²⁴ Yalnız çocuklar, Lehistan'a değil, İtalya'ya gidecektir.¹⁰²⁵ Rusçuk'a kadar Lehistan'a dönen ekiple seyahat edip, sonrasında yollarını ayırırlar. Potocki Siena'da sadece asillerin gidebildiği bir okulda oğullarına yer ayarlamıştır. Oğulların dönüşü, öncelikle Edirne, Rusçuk, Bükreş, Hermannstadt (Sibiu), Temeşvar üzerinden Venedik'e olacaktır.¹⁰²⁶ Ancak Feliks ve Kazimierz Potocki ile yanındaki adamlarını Avusturya sınırına doğru yol alırken Niş kasabası civarında 50 kadar haydut tam manasıyla soyup soğana çevirir.¹⁰²⁷ Öyle ki, üzerilerinde bulunan 180 Macar altını ile 2000 gurusluk eşyası ve hizmetkârının 500 gurusluk malı gaspedildiği gibi üzerilerindeki "esbabları bile çalınmıştır". Durum mahkemeye intikal eder. Vidin Muhafızı'na başvuran mağdurlara, muhafız 150 gurus para ve giyecek bir şeyler tedarik eder. Yaşanan bu trajikomik olayla ilgili Potocki, 1 Ekim 1792'de yaptığı başvuru ile Osmanlı Devleti'nden gaspedilen eşya ve paranın tazminini talep etmesi üzerine, zararı ödenir.¹⁰²⁸ Çetrefelli ve olaylı yolculuğun ardından İtalya'ya ulaşan Potockizadeler, Ferrara, Bologna, Floransa yoluyla 10 Şubat'ta Siena'ya ulaşır.¹⁰²⁹ Yolculukları boyunca ve Siena'da Kazimierz ve Feliks'le mentorları Bay Pollini ilgilenir.¹⁰³⁰ Siena'daki kolejın rektörü Casimo Peintinger, Potocki'nin

¹⁰²¹ Potyomkin 16 Ekim'de ölür. Cenazesi birkaç gün bekletilir, iç organarı alınır ve daha sonra cenaze töreni yapılır. Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 133-135); Montefiore (2006: 565-567)

¹⁰²² AGAD, AR, Korespondencje: XLI/79: 38-41.

¹⁰²³ Oğul Kazimierz'in yazdığı Fransızca günlük ayrıca değerlendirmeye değerdir. Bkz. AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/127.

¹⁰²⁴ AGAD, AR, Korespondencje: XLII/4: 1-4

¹⁰²⁵ Elçinin oğullarına bakmakla görevli Chamant, daha 1790 Haziran'ında kendisine pek ihtiyaç olmadığı için ülkesine dönmek istemiştir. Bkz. AGAD, AR, AORMP: XL/32: 1.

¹⁰²⁶ AGAD, AR, Korespondencje: XLII/12: 44-47, 54-55, 70-72. Małachowski (1853: 45)

¹⁰²⁷ BOA, CH: 104/5192.

¹⁰²⁸ Bir diğer hırsızlık hadisesi ise 25 Eylül'de kurye olarak gönderilen bir Leh beyefendisinin yine Vidin civarında haydutlar tarafından soyulmasıdır. NA, FO: 78/13: 162.

¹⁰²⁹ AGAD, AR, Korespondencje: XLII/12: 48-51, 76-79, 80-83..

¹⁰³⁰ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/62.

çocuklarının okullarında bulunmasından çok memnundur.¹⁰³¹ Zira çocuklar gayet başarılı ve iyi terbiye edilmiştir.

Rusya ile beraber Osmanlı Devleti'ne karşı savaşır Osmanlı'ya esir düşen bir kısım Leh askeri de, Potocki'nin çabalarıyla alınarak, yanlarında birkaç Leh tüccar ve esir Türk askerlerini getiren Rodziewicz ile beraber 1790 sonlarında Lehistan'a döner.¹⁰³² Bu kişilerin dönüşü Potocki'nin mesuliyetinde olur. Grubun başkanı olarak Przyłuski'ye verilen talimata göre görevini yürütmesi öğütlenir.¹⁰³³ Toplamda 42 kişilik bir gruptan oluşan bu kişilerin listesi şöyledir:¹⁰³⁴

Tablo-XIII	1790'DA LEHİSTAN'A DÖNEN GRUBUN LİSTESİ
	KİŞİ SAYISI
Bay Feliks Przyłuski, yanında 1 kişi ile	2
Bay Chamant	1
Bay Rodziewicz, yanında bir kişi ile	2
Bay Chrzapowiczki	1
Friedrik Callemberg	1
Tüccar Jakob Danieliwick, yanında bir adamı ile	2
Tüccar Babik Sahacziewicz	1
Wacław Dzierzchowski	1
Piotr Sadowski	1
Jan Rawicz	1
Grzegorz Starkiewicz	1
Tomasz Strzelecki	1
Jakob Jablonski	1
Jan Szaden	1
Türklerden alınan esirler	25
Toplam	42

Potocki'nin dönüşünün 1791 yılı içerisinde olması beklenmektedir. Ancak müzakerelerin uzaması onu, 1792 sonlarına kadar Osmanlı başkentinde kalmaya zorlayacaktır. Hatta 10 ve 14 Aralık 1791'de Osmanlı tarafına devam etmekte olan dostluk ve ticaret antlaşması görüşmeleri şimdiye kadar matlup neticeyi vermediği için bir hafta içinde kesin bir cevap alamazsa görevinin sona ereceğine dair birer nota

¹⁰³¹ AGAD, AR, Korespondencje: XLI/54.

¹⁰³² B. Czart., rkps. 859: 209. AGAD, AR: AORMP: 178: CXXXV/1/18-90-91.

¹⁰³³ Dönüş için verilen talimatnameye bkz. AGAD, AR, AORMP:178: 3. dosya: 89-90.

¹⁰³⁴ B. Czart., rkps. 859: 209. AGAD, AR, AORMP: 178: 3. dosya: 90-91. Bu grubun dönüşü için 1087.27'lik bir harcama oluşur. Bkz. AGAD AR, AORMP: 178: 3. dosya: 3-89.

vermiştir.¹⁰³⁵ 19 Aralık 1791’de bir iki gün içinde kesin cevabın iletileceği bilgisinin gelmesi üzerine dönüşünü erteleme kararı alır.¹⁰³⁶ Ancak anlaşılan o ki net bir cevap alamayacak ve bir yıl daha ittifakı sonuçlandırmak için bekleyecektir.

Dönüş vaktinin yaklaşması dolayısıyla Potocki, İstanbul’dan ayrılmadan evvel birtakım işleri halletmek ister. Yerine daha önceden İstanbul’da bulunan Chrzanowski’yi büyükelçi sıfatıyla bırakmak için temaslarda bulunur. Buna göre Chrzanowski’nin maaşı 3000 duka olacaktır. Mikořsa ise Şarkiyat Okulu’nun başında kalacaktır.¹⁰³⁷ Sultan’ın huzurunda resmî veda merasiminin olup olmayacağı da bir süre belirsiz kalır. Dışişleri Bakanı Chreptowicz, daha Potocki’nin yola çıkışının bir yıl öncesinde 23 Ekim 1791 tarihli mektubunda, görevini Chrzanowski’ye bırakıp dönmesini, ittifak için süren görüşmeleri Chrzanowski’nin gönderilecek güven mektubu ile yürütmesini emreder.¹⁰³⁸ Ayrıca elçinin dönebilmesi için Mart 1792’de para ayarlanmakta ve bu paranın İstanbul’a gelecek Rus elçilik heyetiyle gönderilmesi düşünülmektedir. Potocki’nin parayı alır almaz yola düşmesi istense de bu mümkün olamayacaktır.¹⁰³⁹ Daha Ağustos 1792’de Lehistan’da oluşturulan yeni konfederasyon, Potocki’nin biran evvel dönmesini ister. Birçok masrafa rağmen, tantanalı ve faydasız bir görevin daha fazla sürdürülmesi gereksiz görülmektedir.¹⁰⁴⁰ Burada tercüman olarak Antonio Crutta’nın kardeşi Piotr Crutta’nın bırakılması söz konusu edilir. Ancak Potocki’nin, Piotr Crutta’nın İstanbul’da bırakılması konusunda endişeleri vardır.¹⁰⁴¹ Potocki’nin dönüşü için öncelikle hâlâ Hotin müsait olmadığı için Belgrad, Macaristan, Galiçya üzerinden gidilmesinin daha güvenli olacağı düşünülür.¹⁰⁴² Ancak Potocki bunu pek istemez. Zira bu güzergâh çok uzak ve dağlıktır.¹⁰⁴³ Kendisi, Kamaniçe, Fokşana, Bukowina, Czerniowiec ve Galiçya üzerinden yolculuğun daha uygun olacağı görüşündedir.

¹⁰³⁵ BOA,CH: 40/1978; 41/2042.

¹⁰³⁶ BOA, CH: 41/2043.

¹⁰³⁷ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-6. Waliszewski (1894/I: 91)

¹⁰³⁸ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV/ 1/10-7. AGAD, ZP: 104: 115-119. Potocki ve Chrzanowski’ye 1790-1792 yıllarında gönderilen güven mektupları için bkz. AGAD, ZP: 209: 298-314.

¹⁰³⁹ AGAD, ZP: 209: 295.

¹⁰⁴⁰ Lucchesini (198: 250-251)

¹⁰⁴¹ B. Czart., rkps. 846: 1131-1134. AGAD, AR, AORMP: 17: CXXXV 1/13-21, 176: CXXXV 1/14-21. Waliszewski (1894/II: 205-206) Zira Piotr Crutta’nın daha evvelki görevlerindeki sicili pek parlak değildir. Fakat Kořciuszko Ayaklanması sırasında gizli görevle İstanbul’a gönderilecektir. Descorches ile irtibat kurması ve Babiâli’den Lehistan için destek araması istenmektedir. Bkz. Reyçhman (1959: 61-64)

¹⁰⁴² AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-1792/6. Waliszewski (1894/II: 226-229)

¹⁰⁴³ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-28, 176: CXXXV 1/14-28, 178: CXXXV 1/18-701-703. Waliszewski (1894/II: 235-236)

Hazırlıklar yapılırken bu esnada Potocki müzakerelerini sürdürür. Elçilik konutundaki eşyaların sayımı yapılarak Chrzanowski'ye bırakılır.¹⁰⁴⁴ Potocki'nin veda törenleri çeşitli sebeplerle ertelenir.¹⁰⁴⁵ Ainslie bunu, genelde saraydaki kabul törenlerinde yer alan yeniçerilerin disiplinsiz davranışları olması ihtimaline bağlamaktadır.¹⁰⁴⁶ *Gazeta Warszawska* 6 Ekim'de, *Korespondent Warszawski* 3 Kasım'da Potocki'nin veda töreninin olduğunu ve 18'ine yola çıkmasının beklendiğini yazsa da hiçbiri doğru tarihi tutturamamıştır.¹⁰⁴⁷ 10 Ekim 1792'de Chreptowicz'e gönderdiği mektubunda veda kabullerinin ardından bir hafta sonra yola çıkacağını belirtir.¹⁰⁴⁸ Sadrazam'ın huzurunda veda kabulü gerçekleşir. Ancak Sultan'ın huzurunda kabul olup olmadığını kendisi açık bir şekilde belirtmemektedir. Fakat Ahmed Cevdet Paşa ve bir III. Selim dönemi ruznamesinde 2 Ekim 1792'de Leh elçisinin (Balyos-ı Leh) gelerek Sultan'a nâme-i hümayun teslim ettiği ve getirdiği nâmeye verilecek cevapnâmeyi alıp gittiği belirtilmektedir.¹⁰⁴⁹ Fakat veda kabulü biraz sorunlu olmuştur. Zira huzur-u hümayuna takdim olunmak üzere gönderdiği avize ve birkaç parça hediyesi, "hilaf-ı resm-i devlet" olduğundan kabul edilmemiş, "Bâbûs-Saade pişgahında" hilat giydirilmiş ve "resm-i vedası" icra edilmiştir.¹⁰⁵⁰ Potocki'nin dönüşü vesilesiyle Poniatowski'ye hitaben nâmeler sunulur.¹⁰⁵¹ Bununla beraber Jan Dembowski'nin 3 Kasım 1792 tarihli Ignacy Potocki'ye gönderdiği mektubunda, Sultan huzurunda veda ziyaretinin yapılmış olmasına rağmen Piotr Potocki'nin aniden çıkan gerekli işler için bir süre daha elçi sıfatıyla orada bulunması gerektiği belirtilmektedir.¹⁰⁵² Bu arada Chrzanowski'nin

¹⁰⁴⁴ AGAD, AR, AORMP: 181: CXXXV 1/20.

¹⁰⁴⁵ B. Czart., rkps. 846: 1219. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-35, 178: CXXXV 1/18-728-729. Waliszewski (1894/II: 254-255)

¹⁰⁴⁶ NA, FO: 78/13: 162.

¹⁰⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 79-80). *Gazeta Warszawska*, 28. XI. 1792, nr. 95, suplement. *Korespondent Warszawski*, 8. XI. 1792, nr. 82.

¹⁰⁴⁸ B. Czart., rkps. 846: 1089. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-36, 178: CXXXV 1/18-729-730. Waliszewski (1894/II: 255)

¹⁰⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 79-80). Aynı bilgiyi sırkatibi Ahmed Efendi de verir. Bkz. Ahmed Efendi (1993: 99) Uzunçarşılı (1973: 652)

¹⁰⁵⁰ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 79-80)

¹⁰⁵¹ A.DVNS.NMH-d, 9: 148; 17: 74.

¹⁰⁵² Potocki, yola çıkışının daha bir yıl evvelinde Varşova'ya artık Sultan huzurunda veda törenlerinin pek yapılmadığını söyler. Sadrazam veya Kaymakam huzurunda olmaktadır. Boscamp'ın ve Leszczyński'nin de olmamıştır. Zaten Potocki de veda törenine sıcak bakmamaktadır. Zira her tören masraf, hediye demektir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 927-934. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-3, 176: CXXXV 1/14-3, 178: CXXXV 1/18-526-535. Waliszewski (1894/II: 63-68) Yine de veda töreni için hediyeler ayarlamaya çalışmakta, eğer kral bu iş için para göndermezse, bazı eşyaları satarak bu masrafları karşılamayı dahi düşünmektedir. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-10, 176: CXXXV 1/14-10, 17: CXXXV 1/18-583-588. Waliszewski (1894/II: 109-113)

büyükelçi olarak bırakılması işi suya düşer. Chrzanowski ancak eski statüsüyle görevini sürdürebilecektir. Gerçi Chrzanowski uzun süredir hastadır. Poniatowski de Chrzanowski'nin hastalığından ötürü, İstanbul'da çok iyi hizmet edemeyeceğini ve zarar getirebileceğini düşünmüştür.¹⁰⁵³ Hatta daha 1792 Mart'ında Piotr Potocki, Ignacy Potocki'ye mektubunda "Chrzanowski'yi gömmek için yer düşünmek gerek, benim karar vermem zor olacak" diyerek hastalığının ağır olduğunun sinyallerini vermiştir.¹⁰⁵⁴

Potocki'nin dönüşü için yolda verilecek tayinat, Eylül 1792'de belirlenir. Ancak bir yıl önce dönmüş olan oğullarının da aralarında bulunduğu grup için verilen yolluk tayinatı, Potocki'nin yolluk tayinatından düşülür. Tayinatın içeriğine bakıldığında Potocki'ye yolda büyükelçilere tahsis edilen tayinat bahasının verildiği dikkat çekmektedir. İstanbul'daki ikâmetinde büyükelçilik mertebesine çıkarılmasına rağmen tayinat artırılmazken yolluğu için bu uygulanmaz. Buna göre verilen tayinat şöyledir:¹⁰⁵⁵

Tablo-XIV	POTOCKI VE MAİYETİNE DÖNÜŞ YOLUNDA VERİLEN TAYİNAT LİSTESİ (20 EYLÜL 1792)			
Nân-ı azîz 400 çift	Karasığır 2 aded	Dana 1 aded	Ağnâm 6 re's	Tavuk-ı Hindî 6 aded
Piliç 13 aded	Tavuk 11 aded	Kaz 4 aded	Ördek 8 aded	Erz-i Mısıfı 27 kıyye
Revgan-ı sâde 11 kıyye	Kişniş 2,5 kıyye	Sarımsak 5,5 kıyye	Tuz 9,5 kıyye	Taze balık 10 kıyye
Tuzlu balık 30 kıyye	Soğan 14 kıyye	Morina balığı 5 kıyye	Havyar 1,5 kıyye	Sirke 9 kıyye
Frenk nohudu 1 keyl	Nohud 10 kıyye	Bakla 1 keyl	Revgan-ı zeyt 4 kıyye	Darı 5 kıyye
Kahve-i Yemen 3 kıyye	Darçın 100 dirhem	Şeker 4,5 kıyye	Şem'-i revgan 4 kıyye	Dakîk 9 kıyye
Şem'-i asel 3 kıyye	Şa'îr 21 keyl	Saman 14 kantar	Yumurta 70 aded	Süd 9 kıyye
Büber 1 kıyye	Peynir 2 kıyye	Badem 1 kıyye	Limon 20 aded	Arak 9 kıyye
Ham sirke 90 kıyye	Sabun 6 kıyye	Karanfil 15 dirhem	Hindistan cevizi 10 aded	Darçın çiçeği 50 dirhem
Zencebil 200 dirhem	Envâ'-ı sebzevât 27 kıyye	Şekerleme 4 kıyye	Çay 100 dirhem	Duhân 3 kıyye

¹⁰⁵³ AGAD, ZP: 413: 79.

¹⁰⁵⁴ AGAD, APP: 280-cz.II: 769-776.

¹⁰⁵⁵ BOA, CH: 33/1609.

İncir 2 kıyye	Katran 20 kıyye	Hatab 9 araba	Kömür 8 araba	
Berây-ı tahmîl eşyâ ve irkâb				
Bârgîrân-ı mekârî 170 re's		Arabahâ-i kâv 24		

16 Ekim 1792'de Potocki, eşyalarının öncelikle deniz yoluyla Kalama (?)'ya ve ardından kayıklarla Fokşana'ya getirilmesi ve kara yoluyla da Lehistan sınırına ulaştırılmasını istemiştir.¹⁰⁵⁶ Bu iş için yeniçeri ocağından Ahmed Ağa ve kendi adamlarından birileri görevlendirilerek yol esnasında hiçbir yerde hiçbir gümrüğün alınmamasını ve yolculuğu için gerekli emirlerin çıkarılmasını istemiştir.¹⁰⁵⁷ Eşyaların Bükreş'ten Lehistan sınırına ulaşması söz konusudur.¹⁰⁵⁸ Küçükçekmece'den Rusçuk'a kadar tayinatı ve nakliye ücretleri yerli halktan vergilerine karşılık olarak alınacak ve Yergöğü'nden Lehistan sınırına kadar da bunları mirî hesabından olmak üzere Eflâk Voyvodası karşılayacaktır.¹⁰⁵⁹ Potocki İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, kendisine mihmandar atandığını -ki Yahya Bey atanmıştır- ve yolculuğu için gerekenlerin yapılacağını, Eflâk Voyvodası Aleksander Moruzi tarafından ayrıyeten 8 Kasım'da bildirir.¹⁰⁶⁰ Potocki'nin İstanbul'dan ayrılmasının ardından, Eflâk'a hangi güzergâh üzerinden geleceği, nerelerden geçileceğinin ayrıntıları da tekrar belirlenir.¹⁰⁶¹

Ekim 1792'de Potocki'nin geri dönme emri Targowica konfederatlarından gelir.¹⁰⁶² Targowica Kofederasyonu 1792 sonbaharında bazı Leh asilleri tarafından oluşturulan ve ülkeyi 3 Mayıs Anayasası öncesindeki yapıya kavuşturmak amacıyla kurulmuş bir konfederasyondur. 6 Ekim 1792'de Sejm Mareşali Małachowski ülkenin durumu karışık, biran evvel yola çıkın emrini verir.¹⁰⁶³ Ancak uzun süredir Osmanlı tarafının kendisini göndermek için uğraştığı da aşîkardır. Bir türlü sonuçlandırılmayan ticaret antlaşması maddeleri için Potocki'nin çabalaması beyhudedir. Zaten artık

¹⁰⁵⁶ BOA, A.DVN.DVE. (8), 171/79.

¹⁰⁵⁷ Ancak Boğdan Kapu kethüdası buradan Hotin'e kadar 70 saatlik bir mesafe olduğunu ve bu takdirde Boğdan halkının boş yere zarar göreceğini beyanla, Bender'e 30 saat mesafedeki İsmail'den elçinin geçirilmesini talep eder. Bkz. BOA, CEM: 1/16.

¹⁰⁵⁸ BOA, CH: 104/5185.

¹⁰⁵⁹ BOA, CH: 36/1763. Nitekim gerekli harcamaları Voyvoda yapar. Bkz. BOA, CH: 118/5866.

¹⁰⁶⁰ AGAD, AR, Korespondencje: XL/4: 1.

¹⁰⁶¹ AGAD, AR, Korespondencje: XLIII/48.

¹⁰⁶² Bkz. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 74)

¹⁰⁶³ AGAD, ZP: 209: 294.

Lehistan'da kim ne yapıyor bilinmezken Poniatowski'nin dahi katıldığı Targowica Konfederasyonu en etkin grup görünümündedir. Ayrıca Rusya'dan medet ummayı benimsemeyen kesimler de farklı hal çareleri için dört bir yana dağılmıştır.

Józef Swiętorzecki'nin 10 Ekim 1792'de Ignacy Potocki'ye yazdığı mektupta, Kamanice Kumandanı Orłowski'nin yazdığına göre, 15 Ekim'de Piotr Potocki'nin Kamanice'de olması bekleniyordur. Ancak onun ne sıfatla karşılanacağı, elçi sıfatıyla mı normal vatandaş sıfatıyla mı karşılama yapılacağı bilinmemektedir.¹⁰⁶⁴ Targowica Konfederasyonu'nun önemli şahsiyetleri gerek Potocki'nin gerek Chrzanowski'nin İstanbul'da bulunuşunu gereksiz hatta tehlikeli görmektedir.¹⁰⁶⁵ Bununla birlikte Piotr Potocki'nin dönüş tarihi biraz ertelenecektir. Zira Osmanlı tarafı gitmesi için henüz yol vermemiştir. Bununla ilgili yine Jan Dembowski'nin 3 Kasım 1792 tarihli Ignacy Potocki'ye gönderdiği mektubunda, Sultan'a veda ziyaretinin yapılmış olmasına rağmen Piotr Potocki'nin aniden çıkan gerekli işler için bir süre daha elçi sıfatıyla orada bulunması gerektiği belirtilir.¹⁰⁶⁶ Teyzesi Katarzyna'nın Ignacy Potocki'ye yazdığı 10 Kasım tarihli mektuba göre İstanbul'daki ihtilâlcilerin yeni Fransız temsilcisi Semonville, Divan'da Piotr Potocki'nin görevinin uzatılarak elçi sıfatıyla kalmasını sağlamıştır.¹⁰⁶⁷ Ancak Ainslie, bu olayı kendisine mal etmektedir.¹⁰⁶⁸ Potocki giderayak tercümanı ile haksız yere tatsız bir olay yaşar ve tercüman görevinden alınır.¹⁰⁶⁹ Reisülküttab Potocki'ye "biraz daha İstanbul'da eğlenmezseniz dönüş için gerekli fermanı alamazsınız", demiştir. Zira Leh elçisinin geri çağırılmasının Konfederasyon'un kararıyla olamayacağını, bunun yasal olmadığını belirtir.¹⁰⁷⁰ Genel kaideye göre İstanbul'da bulunan yabancı elçiler, Osmanlı tarafından dönüşlerine dair olur verilmeden yola çıkamamaktadırlar.¹⁰⁷¹ Son Leh elçisine nihayet 15 Ekim 1792'de, İstanbul'dan ayrılma izni verilir.¹⁰⁷² Fakat Potocki ancak 26 Kasım'da İstanbul'dan

¹⁰⁶⁴ Bkz. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 73)

¹⁰⁶⁵ Smoleński (1903: 308)

¹⁰⁶⁶ B. Czart., rkps. 846: 927-934. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-3, 176: CXXXV 1/14-3, 178: CXXXV 1/18-526-535. Waliszewski (1894/II: 63-68)

¹⁰⁶⁷ *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 268)

¹⁰⁶⁸ NA, FO: 78/13: 169.

¹⁰⁶⁹ NA, FO: 78/13: 169.

¹⁰⁷⁰ Bkz. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 86)

¹⁰⁷¹ Mesela İsveç elçisi Rålamb (1657-1658) ülkesine dönmek için Padişah'tan dokuz ay boyunca izin çıkmasını beklemiştir. Bkz. Ådahl (2006: 16-17)

¹⁰⁷² AGAD, AR, Korespondencje: XL/4: 1.

ayrılabilir.¹⁰⁷³ Potocki'nin Osmanlı toprağındaki dönüş yolculuğı da gelişi kadar zor, çetrefelli olacaktır. Bazen elçinin yollarda günlerce beklemesi gerekir. Eflâk Voyvodası Aleksander Yaş'tan yazdığı mektubunda, bu durumdan ötürü duyduğu üzüntüyü belirtir.¹⁰⁷⁴ Ancak Osmanlı yetkilileri Dersaadet'in son Leh elçisini, Lehistan sınırına kadar sağ salim ulaştırır.¹⁰⁷⁵

Ancak anlaşılan o ki, Piotr Potocki'nin bilinen Rus karşıtı fikirleri kendisinin Kamanice'de görevinden dönmekte olan bir büyükelçi sıfatıyla değil, normal birisi olarak karşılanmasında etkilidir. Zira bu esnada Targowica konfederatlarının en önemli aktörlerinden Szcześny Potocki'nin kendisini elçi olarak kabul etmeyeceğı haberi gelir. Heyetinden Trębicki, bunu elçinin aptallığına, hizmette kusur etmesine, kamu parasının ziyan olmasına ve diplomasi tarihinde benzeri olmayan beyhude bir elçilik olarak görülmesine bağlar.¹⁰⁷⁶ Bu durum Ignacy Potocki'ye Dembowski'nin 19 Aralık'ta yazdığı mektupla Piotr Potocki'nin geri dönmek zorunda bırakıldığı şeklinde bildirilir.¹⁰⁷⁷ Piotr Potocki'ye bu haber Fokşana'da iken ulaşır. Ainslie de Potocki'nin üstlerinin kendisini Edirne tarafında serbest bıraktığını yazmaktadır.¹⁰⁷⁸ 3 Aralık tarihinde burada iken teyzesi Katarzyna'ya yazdığı mektuba göre sınırda karantinanın sonlandırılması ve ekipmanlarının gümrükte kontrolünün denetlenmemesi için ricada bulunur. Bunun üzerine Katarzyna bu işlerden sorumlu Brygido'ya apar topar ulaşır ve ekipmanları, eşyaları olmaksızın sadece Piotr Potocki'nin sınırı geçişine ve Lwów'a teyzesine gelmesine izin verilmesini rica eder. Zira teyzesine göre Piotr'un, Targowica'ya hareket etmek için ne mallarına ne atlarına ihtiyacı vardır.¹⁰⁷⁹ Tabii Katarzyna'nın bu sözlerinden kendisinin Piotr Potocki'nin de Targowica Konfederasyonu'na katılmasını istediğini çıkarmak mümkündür. Hatta Katarzyna, Nayzer'e yazdığı mektupta, yeğeni kendisini dinlemediğı için hayıflanmaktadır.¹⁰⁸⁰ Bu

¹⁰⁷³ NA, FO: 78/13: 169, 174.

¹⁰⁷⁴ AGAD, AR, Korespondencje: XL/4: 2-3.

¹⁰⁷⁵ Güzergâhtaki kazalardan görevi yerine getirdiklerine dair cevap gelmiştir. Bkz. BOA, CH: 37/1816.

¹⁰⁷⁶ Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 18); (1967: 486) Yolda mektuplar yüzünden Potocki ile arası bozulan Trębicki, yoldaşlık ettiğı Jaraczewski'nin de Potocki'de eski Leh despotizmi karakterini gördüğünü söylediğini belirtir. Elçinin sekreteri dahil kimseye güvenmediğini ve mektuplarını paylaşmadığını da ekler. Bkz. Trębicki (BN, BOZ, rkps. 886: 20-29); (1967: 487-491)

¹⁰⁷⁷ Bkz. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego* (1961: 116)

¹⁰⁷⁸ NA, FO: 78/13: 174.

¹⁰⁷⁹ *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 269-270)

¹⁰⁸⁰ *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 271)

gelişmeler üzerine Potocki, heyetini Kamaniçe'ye gönderirken kendisi ülkesine dönmemeye karar verir ve yönünü batıya, önce Avusturya'ya, sonra da İtalya'ya çevirir.¹⁰⁸¹ Heyetin başında yer alan Bay Nayzer de Potocki'nin şahsî eşyalarının refakatini üstlenerek Kamaniçe'ye yol alır.¹⁰⁸² Cevdet Paşa, Rusya'nın Lehistan'a müdahalesi dolayısıyla ülkenin vakt-i fetrette olduğu için doğrudan doğruya vatanına dönmeye cesaret edemeyip Potocki'nin bir iki adamıyla Avusturya'ya geçtiğini belirtir. Bu duruma herkes farklı yorumlar getirmiştir.¹⁰⁸³

Yerine bıraktığı Chrzanowski'yi de zor günler bekliyordur. Targowica Konfederasyonu kendisini Lehistan'ın temsilcisi olarak tanımaz.¹⁰⁸⁴ Potocki'nin ayrılmasından sonra elçilik işleri Rus Maslahatgüzarı Kolonel Guastof'a emanet edilir.¹⁰⁸⁵ Bu durumda Chrzanowski 15 gün içinde ülkesine döneceğini bildirmiştir. Fakat eşinin ve kendisinin hastalığı, maddî sebepler yüzünden Guastof'un izniyle bahara kadar kalabilecektir. Ancak Chrzanowski ve Lehistan baş tercümanı, herhangi bir işe karışmamaları hususunda uyarılır. Verilen izin onun ebedi hayata İstanbul'da uğurlanması anlamına geliyordur. Zira Chrzanowski Ocak 1793'te İstanbul'da vefat eder.¹⁰⁸⁶ Sicilyateyn elçisinin kuzeni Kont Ludolf Lehistan işleriyle ilgili tek ajan olarak, Kolonel Guastof ise ikinci tercüman olarak atanır.¹⁰⁸⁷ Daha sonra ise Potocki'nin ikinci tercümanı Chabert, İstanbul'daki diplomatik temsilciliği üstlenir. 1793 güzünde Şarkiyat Okulu'yla beraber Lehistan temsilciliği kapatılır.¹⁰⁸⁸ Bazı Leh tarihçiler, Potocki'nin elçiliğini boş yere paranın hiç uğruna sarf edildiği bir elçilik olarak değerlendirir.¹⁰⁸⁹ Osmanlı erkânının Potocki'ye alaycı bir tavır içinde muamele ettiklerini, belirtenler vardır. Zayıf bir devletin temsilcisi olarak görülen Potocki'nin ittifaka girişmesi ise Katerina'nın Lehistan'a dış bilemesinin sebeplerinden gösterilir.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 79-80). Reyhman (1959: 24); Czeppe (1984-1985: 129)

¹⁰⁸² Potocki, Nayzer'e 20 Nisan 1793'te Venedik'ten yazdığı mektubunda, eşyalar içerisinde bulunan kendisine ait Hint şallarından Kamaniçe'deki düşesin seçebileceğini yazar. AGAD, AR, Korespondencje: XXXIV/224: 16. mektup.

¹⁰⁸³ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 80)

¹⁰⁸⁴ Konopczyński (1936a: 296); Michalski (1982: 665); (2005: 317)

¹⁰⁸⁵ NA, FO: 78/13: 174, 183. Ainslie Chrzanowski'nin adı "Charnowski" olarak yazmaktadır.

¹⁰⁸⁶ Michalski (2005: 317)

¹⁰⁸⁷ NA, FO: 78/13: 174.

¹⁰⁸⁸ Reyhman (1959: 68-70); Monko (1971: 27)

¹⁰⁸⁹ Kukiel (1912: 59-60); Michalski (2005: 309)

¹⁰⁹⁰ Kalinka (1991/II: 165)

3. BÖLÜM: OSMANLI-LEH İTTİFAK PROJESİ

3.1. İTTİFAK PROJESİNİN FİKREN ORTAYA ÇIKIŞI

Çok devletli sistemlerde güç dengesi yönetimi için ittifak yapılmasına ihtiyaç duyulması olağan bir durumdur.¹⁰⁹¹ Osmanlı Devleti de bu doğrultuda Karlofça sonrası ve özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'na müteakıp Avrupalı devletler ile ittifaklara girer. İttifaklar müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet ettiği sürece yürürlükte kalır. Osmanlı Devleti, 1787-1792 Savaşı esnasında Avrupa'daki mevcut durumu göz önüne alarak harp halinde olduğu güçlere karşı Avrupa'nın diğer unsurlarıyla ittifak arayışına girmiştir. Bu devletlerden birisi de eski hasım, yeni dost ve kadim komşu Lehistan olacaktır. Daha evvelki yüzyıllarda sık sık savaş halinde bulunduğu ve devamlı çekişmelerin yaşandığı kuzey komşusuyla Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'ndan beri dostane ilişkiler sürdürmekle beraber bu tarihe kadar iki devlet arasında bu derecede ciddi bir ittifak gündeme gelmemiştir. Numan Enis Bey'in Lehistan elçiliği (1777-1778) bu minvalde bir teşebbüstür; ancak Piotr Potocki'nin elçiliği esnasında söz konusu edilen ittifak projesi kadar yol alamamıştır.

1787'de Rusya'ya savaş ilânının ardından Babıâli, sadece cephelerde savaşmak yerine, diplomatik yollarla da düşmanlarına karşı galibiyet arayışına girer. Bu bakımdan o yıllarda İsveç'le bir ittifak akdetmiştir. Ayrıca bu dönemde İstanbul diplomasisinde en fazla etkinliği olan Prusya'yla da ittifak da cazip görünmektedir. Tabii bu esnalarda Prusya'nın politikaları da bu fikri okşar niteliktedir. İstanbul'daki Prusya elçilerinin Babıâli'nin politikalarını etkileme çabaları aşikârdır. Aynı zamanda 1789 başlarında meydana gelen taht değişikliğiyle iktidara gelen III. Selim, savaşı başlatan olmasa da inatla devamına karar verirken diplomatik manevraları kamçılayarak ittifaklara zemin hazırlayacaktır. Söz konusu gelişmeler bu esnada Potocki'nin Varşova'dan ayrılmasından hemen sonra bir Osmanlı-Leh ittifak fikrinin ortaya atılmasına neden olacaktır. Zira gerek Varşova'daki gerek İstanbul'daki Prusya elçileri gündemde olan Prusya-Osmanlı ittifakına Lehistan'ın da dahil edilmesini dillendirmektedir.¹⁰⁹² Bu bağlamda politikalarına makul geldiği için Lehistan ile ittifaka sıcak bakan Osmanlı

¹⁰⁹¹ Morgenthau (1985: 201)

¹⁰⁹² Bkz. AGAD, ZP, 414: 483; AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-10. Waliszewski (1894/I: 122-123)

tarafı, ittifakı teklif edendir. Zaten savaş başlarından beri İstanbul, Varşova'yı Rusya lehine tutumlardan uzak tutma siyaseti gütmektedir. Her ne kadar tarafsız olmayı tercih eden bir tavrı olsa¹⁰⁹³ da Osmanlılar Lehistan Kralı Poniatowski'nin savaş başlarında Rusya ile Osmanlı Devleti aleyhine ittifaka kalkıştığından bîhaber değildir.¹⁰⁹⁴ Nitekim Prusya elçisi Diez Aralık 1788'de Reisülküttab ile görüşmesinde Osmanlı Devleti'yle bir ittifak istediklerini açıklarken Rusların Lehistan'ı Osmanlılar aleyhine ittifaka çekme gayretlerini de beyan etmiştir. İstanbul'daki Leh elçiliği tercümanı 30 Aralık 1788'de, Leh Kralı'nın Osmanlı karşıtı ittifak girişimine dair söylentilerin asılsız olduğunu iddia etse de Babıâli gerçeklerin farkındadır.¹⁰⁹⁵ Durumu yakından takip eden Babıâli'ye Prusya elçilik tercümanı Pangali, Çariçe'nin Lehistan ile ittifaktan vazgeçtiğini, zaten ittifakı teklif edenin Leh Kralı olduğunun haberini, 1789 başlarında verir.¹⁰⁹⁶ Ayrıca Varşova'daki İsveç elçisi, İstanbul'daki İsveç elçisine Poniatowski'nin görüşmek için altı hafta beklediği Çariçe ile Kaniów'ta buluşup¹⁰⁹⁷ ona ittifak teklif ettiği, Lehistan'daki Osmanlı taraftarlarının buna karşı çıktığı, Katerina'nın resmî olmasa da Leh topraklarını savaş esnasında kullanmak istediği haberlerini 17 Şubat 1789'da İstanbul'a uçurmuştur.¹⁰⁹⁸ Kralın kendisi de 19 Aralık'ta Augustyn Deboli'ye yazdığı mektubunda "Prusya Kralı bize savunma ittifakından başka bir şey teklif edemiyor; ama bizim bütün sürece teminat veriyor. Diğer taraftan Moskof kendi tarafından bize, bizim için de hoş gelecek böyle tekliflerle faaliyet gösteriyor."¹⁰⁹⁹ Gerçi çok olmadı ben kendim bu tavsiyeyi ona (Rusya) verdim," sözleriyle işin aslını ortaya koymaktadır.¹¹⁰⁰ Ayrıca Leh Kralı, Rusya'nın Lehistan'la ittifaka ihtiyacı olduğu görüşündedir.¹¹⁰¹ Fakat yeni gelişmelerle Lehistan'da Prusya yanlısı taraf güçlenmiş ve Hatman Branicki gibi Rus taraftarı isimlerin etkinliği nisbeten azaltılmıştır.¹¹⁰² Bu olaylar yüzdendir ki İstanbul'daki Leh maslahatgüzarı Chrzanowski'nin Karadeniz ticaretine dair yeni bir

¹⁰⁹³ 1789 yılı içerisinde elçisi Deboli'ye "üç devlet de bizi abluka altına almak istiyor; ama hiçbirine yaklaşmamak gerek" diyerek tarafsızlığı yeğlediğini göstermektedir. Bkz. AGAD, ZP: 414: 52.

¹⁰⁹⁴ Bkz. BOA, HAT: 1038/43004.

¹⁰⁹⁵ TSMA, TKSREÜ: 102.

¹⁰⁹⁶ TSMA, TKSREÜ: 100; BOA, A.DVN.DVE (9): 174/44.

¹⁰⁹⁷ Bkz. Kalinka (1891/I-cz.1: 314-323)

¹⁰⁹⁸ BOA, A.DVN. DVE. (12): 187/25; A. { AMD: 29/87.

¹⁰⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, ilk olarak ittifak teklif edenin Poniatowski olduğunu bilmemektedir. Fakat Çariçe'nin Lehistan'ı kendi yanına çekme faaliyetlerini vurgular. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 15)

¹¹⁰⁰ AGAD, ZP: 414: 599-600.

¹¹⁰¹ Rostworowski (1966: 132)

¹¹⁰² AGAD, ZP: 414: 84, 94.

antlaşma isteğiyle bir süredir yürütülen çalışmaları sekteye uğramıştır. Chrzanowski, Lehistan'ın ticarî faaliyetlerinin aleyhine olarak görülen bazı durumların düzeltilmesi için girişimlerde bulunmaktadır.¹¹⁰³ Zira Rusya'nın Karadeniz'deki genişlemesiyle Leh ticareti ancak Rus bandıralı gemilerle yapılabilmektedir.¹¹⁰⁴ Osmanlı Devleti ise Leh bayrağı ile Lehistan'ın Karadeniz'de gemi ticaretine müsaade etmemektedir. Yine de Babiâli, Lehistan'ın gerek siyasî ve askerî, gerek lojistik açıdan Rusya'ya destek vermesinin önüne geçmeyi istemekte ve tarafsızlığını sağlamaya çalışmaktadır.¹¹⁰⁵

Bunun dışında İstanbul'un gündeminde olan Prusya ittifakı, bu ittifakın genişletilip büyütülmesi noktasında ittifaka Lehistan'ın da dahil edilmesi fikrini getirir. Bu sebeple Potocki henüz görev mahali Osmanlı başkentine ulaşmadan İstanbul'daki Lehistan maslahatgüzarı Chrzanowski vasıtasıyla bu istek Varşova'ya iletilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu fikri Eylül 1789'da gündeme getirdiğini söylemek mümkündür. Zira III. Selim'in 20 Eylül 1789 tarihli hatt-ı hümayununda "Leh maddesinin yarınki gün meşveret olunması" irade buyrulur.¹¹⁰⁶ Ayrıca 20 Kasım 1789 Cuma günü toplanan "meclis-i istişarede" Reisülküttab vekili Raşid Efendi'nin Beykoz'da Leh beyzadesi yani Chrzanowski ve Prusya murahhasıyla yaptığı mükâleme zabtı okunup tartışılır.¹¹⁰⁷ Buna göre Chrzanowski, mevcut savaşın sona ermesiyle beraber Lehistan'ın bağımsızlığının teminatını niyaz ederken Prusya murahhası barış için mutavassıt devlet olmayı ister. Karadeniz'de seyr-ü sefer serbestiyeti ise istişarede şiddetle karşı çıkılan bir mevzudur. Yine 4 Aralık 1789'da Reisülküttab (vekili) Raşid Efendi, söz konusu Prusya ittifakının senedini ve yapılan Leh mükâlemesini orduya, yani Sadrazam'a görüş

¹¹⁰³ Konopczyński (1936a: 282) Daha evvelki yüzyıllarda da Lehistan ticarî dengesi birçok açıdan Osmanlı lehine ve Lehistan aleyhine bir görünümdeydi. bkz. Kołodziejczyk (1996: 106-108)

¹¹⁰⁴ Kołodziejczyk (2001: 188) 1700 İstanbul Antlaşması'ndan bu yana yavaş yavaş Rusya, Karadeniz ticareti konusundaki haklarını ve ticaret hacmini genişletmişti. Özellikle Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Karadeniz'de gemiyle en fazla ticaret yapan devlet haline geldi. Bkz. Bostan (1995: 353-394) Fakat bu, Neumann'ın iddia ettiği üzere Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte Karadeniz seyrüsefer hakkını Rusya'ya terk etmesi anlamına gelmiyordu. Zira 1790 yılında dahi, Leh elçisinin bu konuda Babiâli'den yapılacak antlaşmayla imtiyaz elde etmeye çalışması ve bu iznin her devlete verilmemesi, hâlâ Osmanlı Devleti'nin bu hakkı elinde tuttuğunu gösterir. Bkz. Neumann (2011: 78)

¹¹⁰⁵ Kalinka (1891/II: 111); Ahmed Câvid (1998: 60-61) 27 Ocak 1789 tarihli İstanbul'dan yazılan Lehçe kopyası bulunan belgeye göre Osmanlı Devleti, Lehistan'ı şu sözlerle Rusya'ya karşı yardıma ve desteğe davet etmektedir: "... Moskof'un Lehistan'a karşı tavırları ve Sejmi'ni bölmeye çalışması karşısında Lehistan'ın birilerine bağlı kalması mümkün değildir. Bu duruma Osmanlı Devleti'nin tahammülü yoktur ve Osmanlı Devleti Lehistan ile arasındaki dostluk ve eski antlaşmalar uyarınca eğer Lehistan sınırında bir durum olursa yardım teklifine hazırdır..." AGAD, AR, AORMP: 165: CXXXIV/62.

¹¹⁰⁶ Bkz. BOA, HAT: 187/8852.

¹¹⁰⁷ Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 269a)

almak üzere gönderir.¹¹⁰⁸ Bu bağlamda Aralık 1789 ve Ocak 1790'da Potocki'ye gelen haberlerde çabucak İstanbul'a gelmesi istenmektedir. Zira Lehistan'ı da ilgilendiren önemli gelişmeler ve görüşmeler cereyan ediyordu.¹¹⁰⁹ Aynı zamanda 31 Ocak'ta imzalanacak Osmanlı-Prusya ittifakının Lehistan ile ilgili kısımları da İstanbul'daki görüşme hararetini artırır. Diğer taraftan Berlin sarayı Varşova'ya tedafû bir ittifak için girişimlerde bulunmaktadır. Bütün bunlar daha Potocki İstanbul'a gelmeden Lehistan'la bir ittifakın Babiâli'nin gündeminde olduğunu göstermektedir.

6 Aralık 1789'da Chrzanowski, Babiâli'ye sunduğu takririyle, Osmanlı-Prusya ittifakının memnuniyetle karşılandığını ve Kırım'ın alınmasına yardım edeceğini bildirir.¹¹¹⁰ Chrzanowski Rusya'ya karşı, Prusya'ya yakın tavırlar çizmektedir.¹¹¹¹ 10 Aralık'ta ise Chrzanowski, Varşova'ya; Prusya elçisi Heinrich Friedrich von Diez'in Osmanlı tarafına ittifak konusunda güvence vererek bu ittifakın Lehistan'ın da katılmasıyla yeni bir savaş ilânının söz konusu edildiğini bildirir.¹¹¹² Bu haberi alan ve kendisi Sejm'de oluşan *kral grubu* taraftarlarından olan Kraliyet Kançıları Jacek Małachowski, Potocki'ye mektubunda Prusya Kralı'nın Osmanlı Devleti ile bir ittifaka girdiği gibi Lehistan ile de ittifak kurmak istediğini ve bu konuda iletişim halinde olunacağını bildirir. Ancak Potocki'nin kendi başına hareket etmemesi emredilir. Ayrıca hiçbir devlet elçisine güvenmemesi, yakın ilişki kurmaması ve sadece çıkarları Osmanlı Devleti ile ortak olan İsveç'in elçisi ile samimî olabileceği yazılır. Fakat İsveç elçisinin faaliyetleri dolaylı ya da doğrudan Lehistan'a zarar vermemelidir. Potocki, İstanbul'daki gelişmelere karşı gözünü dört açmalıdır. Małachowski'nin direktiflerine göre Potocki, Osmanlı ile ittifak meselesinde anî karar almaktan ve Lehistan'ı savaşa sürüklemekten uzak durmalıdır. Ancak mevcut savaşta müttefiklere karşı savaşma görüşüne katılabilecek ve dostluğu pekiştirecek hareketler sergileyecektir. Małachowski'nin deyiimiyle, Lehistan Galiçya'yı almak için erkek gibi ihtilâle hazırdır. Bu savaş bunun için bir fırsattır. Lehistan, eskiden Rusya'nın aldığı toprakları geri almayı ister. Osmanlı bilmelidir ki, Lehistan'ın dostluğu samimîdir ve onunla ittifak şu

¹¹⁰⁸ Bkz. BOA, HAT: 227/12623-A.

¹¹⁰⁹ B. Czart., rkps. 846: 325-332. AGAD, AR: AORMP: 175: CXXXIV/115-11, 176: CXXXIV/116-11, 178: CXXXV 1/18-156-165. Waliszewski (1894/I: 102-105)

¹¹¹⁰ Bkz. BOA, CH: 38/1854.

¹¹¹¹ Bunu Choiseul-Gouffier de belirtir. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 180: 197 vd.

¹¹¹² AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-10. Waliszewski (1894/I: 123-132)

anda kolay ve doğaldır. Anlaşıldığı üzere Lehistan, gelişmelere göre politika geliştirme niyetindedir. Mevcut savaşı kendi istikbâli için bir fırsata çevirmeyi istiyordur. Lehistan’la ilgili maddeleri de içeren Osmanlı-Prusya ittifakı, muhtemel Osmanlı-Leh ittifakını destekler niteliktedir Zira antlaşmanın 1. maddesine göre;

“... bu mukabelede Devlet-i Aliyye dahi der-uhde ve va’d eder ki sulh esnâsında Nemçe Devleti tasarrufunda olan Galiçya eyâletiyle mukaddemâ Leh taksîminde Nemçelü’nün zabt eylediği memâlik Leh Cumhuriyeti’ne Nemçelü tarafından reddettirmeğe sa’y eyliye ve Devlet-i Aliyye’nin Prusya Devleti kavî dostu ve müttefiki olmakdan nâşî Nemçe ve Moskovlu ve Lehlü’nün Prusyalı ile olan maslahatlarına ve zaruret-i mülkiyesine dâir olan nizâ’larına Lehlü’nün mesâlih-i mülkiyelerine hâlel gelmiyerek ve Prusya Devleti’ne fâidelü olarak gereği gibi nizâm verile”

ibaresi mevcuttur.¹¹¹³ Yine üçüncü madde de Osmanlı-Prusya ittifakına İsveç ve Lehistan’ın da dahil edilmesi öngörülmektedir. Varşova’da verilen talimatnameye göre elçinin bu yeni oluşan duruma göre hareket etmesi olanaksız olduğu için Potocki’nin yetkilerinin genişletilmesi durumu ortaya çıkar. Sejm 30 Mart 1790’da bunu tartışır.¹¹¹⁴ 8 Nisan’da karar Potocki’ye gönderilir. Sejm’de oluşan hava içerisinde bir kısım mebus, Osmanlı tarafından gelen teklife sıcak bakacaktır. Sejm Mareşali Małachowski de bunlardandır. Kral Poniatowski ise başından beri şiddetle karşı çıkıp talimatnamenin genişletilmemesi yönünde ikna çabaları harcarsa da Sejm’in, özellikle Yüksek Heyet’in ve Litvanya Büyük Mareşali Ignacy Potocki’nin önüne geçemeyecektir.¹¹¹⁵

Diğer taraftan İstanbul’daki Prusya elçisi, baharda Prusya Kralı’nın Avusturya ve Rusya’ya savaş ilân edeceğini Leh elçisi Potocki’ye bildirirken istenen Lehistan-Prusya ittifakına zemin hazırlama amacı gütmüş olmalıdır.¹¹¹⁶ Aynı zamanda barış görüşmelerinde İsveç ve Lehistan temsilcilerinin de bulunacağını söyleyerek bir süre Potocki’yi oyalayacaktır. Fakat Poniatowski, başlangıçta Prusya ile bir ittifakın belki de güvenli olmayacağını düşünmektedir.¹¹¹⁷ Prusya Devlet Bakanı Ewald Friedrich von

¹¹¹³ Bu antlaşmanın maddeleri için bkz. Muâhedât Mecmûası (2008/I: 90-94), *Treaties between Turkey and Foreign Powers 1535-1855* (1855: 418-421); Erim (1953/I: 163-166); Beydilli (1984a: 144-148) Antlaşmanın maddeleriyle beraber ittifakın Prusya Kralı tarafından 20 Haziran’da yapılan tasdikine dair metin için bkz. Ahmed Câvid (1998: 74-78, 82-86); Mustafa Kesbî (2002: 138-143). Polonya arşivlerindeki kopyası için bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/76.

¹¹¹⁴ Bkz. AGAD, ASECZ, T. IV: K. 471-479, 482-483; ZP, 209: 160.

¹¹¹⁵ Bkz. AGAD, ZP, 420: 895; 413: 9-11.

¹¹¹⁶ Bkz. B. Czart., 846: 359-374. AGAD, AR, AORMP: 175, CXXXIV/115-14, 176: CXXXIV/116-14, 178: CXXXV 1/18-180-200. Waliszewski (1894/I: 132-138)

¹¹¹⁷ Bkz. AGAD, ZP, 414: 566.

Hertzberg'in planında öngörülen Lehistan'ın Galiçya karşılığında Gdańsk ve Toruń'un Prusya'ya vermesi gibi bir niyetinin olmadığını Potocki, Prusya elçisine belirtir. Aslında Galiçya ile ilgili haberler Varşova'da önce resmen açıklanmayarak söylenti şeklinde dolaşır.¹¹¹⁸ Prusya elçisi görüşmede hükümetinin Galiçya'da Lehistan'a konuşlanmış asker yardımı yapabileceğini belirtir. Görülen o ki henüz Reichenbach Mutabakatı ile sırtını sağlama alamayan Prusya, gerek Lehistan ve gerek Osmanlı devletini menfaatleri doğrultusunda koz olarak kullanma niyetindedir. İlk başlarda Osmanlı-Prusya ittifakı için açık ifadeler kullanan Varşova'daki Prusya elçisi Lucchesini ise, artık Leh Kralı'na ittifakla ilgili net bilgiler vermemektedir.¹¹¹⁹

3.2. TARAFLARIN İTTİFAK FİKRİNE BAKIŞI

Bir güç ya da güçler grubu tarafından kurulan ittifak veya ortak baskılarla bir devletin diğerlerinin güvenliğini tehdit edecek güçte büyümesine izin verilmemesi, güç dengesi olarak tanımlandığında, durum 1788-1793 yıllarını kapsayan dönemde söz konusu bir seri ittifak projelerini anlamlı kılmaktadır.¹¹²⁰ İttifaklar güç dengesi sistemi çerçevesinde kurulduğundan kısa sürelidir, zira geçici amaçlar uğruna kurgulanmaktadır.¹¹²¹ Bu nedendir ki III. Selim diplomasisinin Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'na yönelik ittifak girişimleri savaş nihayete erdiğinde ortadan kalkacaktır.

Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı müttefik olarak görmek istediği Lehistan'la ittifaka bakışlar çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca Avrupa'daki genel vaziyet, yapılacak ittifakın mahiyetini ve yazgısını etkileyecektir. Düşünülen ittifakla beraber bir ticaret antlaşmasının da imza edilmek istenmesi ise tarafların önceliklerini farklı mevzulara dağıtacaktır. 1790'nın 29 Mart'ında bir Lehistan-Prusya savunma antlaşması imzalanır. Bu antlaşma daha çok Avusturya aleyhine Lehistan'ın kaybettiği eski topraklar ve Prusya'nın gücünün korunması üzerinedir.¹¹²² Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile gündemde olan ittifakın Rusya'da duyulmuş olması, bu ittifakın önüne engel koyması bakımından bir tedbir işlevi de görmüş olmalıdır. Gerçi St. Petersburg'ta Osmanlı Devleti'nin ne adımlar attığı

¹¹¹⁸ Bkz. AGAD, ZP, 372: 147.

¹¹¹⁹ Bkz. AGAD, ZP, 414: 540.

¹¹²⁰ Sheehan (1996: 3)

¹¹²¹ Arı T. (2001: 101)

¹¹²² Gierowski (1996: 251-253)

çok yakından takip edilse ve anında duyulsa da elçi Deboli bütün soruşturmalara rağmen ne Osmanlı ile ne İsveç’le ittifak ettiklerini söylemektedir.¹¹²³ Leh tarafında Osmanlı Devleti’nin genel yapısı itibariyle, onunla kurulacak ticarî ilişkilerin çok büyük avantajları olacağına, kapitülasyonların faydasına, tarihî, coğrafi ve dil okulları açısından İstanbul ile ilişkilerin gerekli olduğuna dair bir yazı, tarihsiz ve isimsiz olarak arşivlere girmekle beraber¹¹²⁴, diğer taraftan bu ittifaka olumlu bakmayan ve tarafsızlığı ülkesinin bekâsı için hayırlı gören bir kesim de vardır. Bu yüzden Potocki’yi fazla radikal ve vatanperver görenler mevcuttur.¹¹²⁵

İmzalanan Osmanlı-Prusya ittifakı, Lehistan’ı ilgilendiren taraflarının bulunması dolayısıyla Lehistan’da oldukça yankı bulur. Hatta Sejm’de Chrzanowski tarafından gönderilen ittifak maddeleri okunarak Lehistan’a dair kısmının ne manaya geldiği tartışılır.¹¹²⁶ Genel itibariyle Osmanlı-Leh ittifakı fikrine olumlu baktığı söylenebilecek Litvanya Büyük Mareşali Ignacy Potocki, elçi Piotr Potocki’ye mektubunda, Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşmanın Lehistan için en iyi şartları sağlayacak şekilde yapılmasını ve Karadeniz’deki Leh çıkarlarının gözetilmesini istemektedir.¹¹²⁷ Kral seçilme sürecinden beri Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri olmayan Poniatowski, başından itibaren Osmanlı-Leh ittifakını sıcak karşılamamıştır. Ancak Ignacy Potocki, Mareşal Małachowski gibi Leh ileri gelenleri ve özellikle Sejm’de mevcut bir kısım mebus, Rusya aleyhine politikalarının ilk destekçilerinden biri olarak Osmanlı Devleti’ni gördüğünden bu kişilerin Babıâli ile işbirliğine ve ittifaka olumlu tavır sergiledikleri söylenebilir. Leh Kralı ve St. Petersburg sadık dostu ve elçisi Deboli savaş başlarında Ruya ile ittifakı ülkesi için kaçınılmaz ve acil görmüştür.¹¹²⁸ Fakat savaş başlarında yaptığı teklifin değerlendirilemesinden sonra kral, tarafsızlığı yeğler; ancak Prusya’nın

¹¹²³ Bkz. AGAD, ZP, 419: 335. Hatta Rusya Kançılar Yardımcısı, Kasım 1789’da Deboli’ye “Türklerle antlaşma mı yapacaksınız” diye sorar. O da böyle bir şey olmadığını söyleyince Kançılar yardımcı “Prusya Kralı da var mı” diye sorunca Deboli, “sizin bildiğinizden daha çok şey bilmiyorum, biz savaşa karışmak istemiyoruz” diyerek sıkıştırmaların üstesinden gelemeye çalışır. Bkz. AGAD, ZP, 419: 354. Yine Aralık 1789’da Rus başkentindeki Sicilyateyn elçisi, Deboli’ye İstanbul’dan 22 Eylül tarihiyle aldığı mektubu göstererek Chrzanowski’nin Reisülküttab ile bir ittifak kurmak için gizliden görüştüğünü ve Leh elçisine bunun için daha geniş yetkiler verileceğini söylemiştir. Bkz. AGAD, ZP, 419: 377.

¹¹²⁴ AGAD, AR: AORMP: 171: CXXXIV/124.

¹¹²⁵ Mesela bunlardan Berlin’den yazan elçi Czartoryski, Eflâk’taki Rus birlikleriyle olan durumla ilgili olarak risk almamak gerektiği, savaşa girmek zorunda kalınabileceği, Avusturya’yı da karşıya almamanın iyi olacağı görüşündedir. Bkz. Waliszewski (1894/I: 30, 32-37)

¹¹²⁶ Bkz. AGAD, ASECZ: T. IV: K. 685-693.

¹¹²⁷ Bkz. AGAD, APP, 796: T. V: 585-588; APP, 280/cz.II: 753-754.

¹¹²⁸ Bkz. AGAD, ZP, 417: 219-220.

sadece Lehistan’la savunma/tedafû ittifakı kurmaktan başka bir şey istememesi, Leh Kralı’nın 1789 sonlarında hâlâ Rusya’ya karşı olumlu bir tavır sergilemesine yol açmaktadır.¹¹²⁹ Debolu ise kralıyla aynı görüşte artık ne Türklerle, Ruslarla ve ne de Prusyalılarla olmayı ülkesi için uygun görür.¹¹³⁰ Potockilerce desteklenen bu plan ve “federatif sistem” fikrine karşın,¹¹³¹ kral Osmanlı Devleti ile ittifak kurmayı kesinlikle düşünmemekte ve Sejm’de de buna dair bir ortamın oluşmaması için çaba sarf etmektedir.¹¹³² Zaten kendisi, Prusya Kralı’nın Osmanlı Devleti ile ittifakı gereği savaşa gireceğine dair her geçen gün daha çok şüphe duymaktadır. Leh Kralı, bu gelişmelerin yanında bir taraftan Zıştovi’deki görüşmeleri, diğer taraftan Rusya ile savaş vaziyetini yakından takip etmektedir.¹¹³³ Fakat talimatlar dışına çıkarak elçisi Potocki’nin bir ittifak imzalayacağından endişelidir.¹¹³⁴ Ayrıca Sejm’de mevcut savaşta tarafsızlıktan ziyade Rusya tarafında olunmasını isteyen bir kesim baştan beri mevcuttur.¹¹³⁵

1790 ortalarında Poniatowski, Sejm’deki konuşmasında Lehistan’ın bağımsızlığı için çabalamaları güzel olsa da Osmanlılar ile savunma ittifakının en çok da saldırı ittifakının, Kiyev, Belarus ve Inflanty’dan yani Galiçya üzerinden saldırının, Lehistan’ı tüm Avrupa’da gülünç bir hale sokacağını ve Rusya ve Avusturya’nın silahsız öğ almasına yol açacağını; bu durumda ne Prusya ne İngiltere ne de hiç kimsenin Lehistan’ın tarafını tutacağını belirtmektedir.¹¹³⁶ Lehistan’a da teklif edilen “Büyük Lig’e” girmek ise sadece Babîali ile değil, Prusya, İngiltere, Hollanda ve İsveç’le hep beraber olmalıdır. Poniatowski, “Zaman aleyhe işliyor ve bu aşamada Lehistan’ın zarar görmeksizin ve utanmaksızın bu işten geri dönmesi mümkün olmayacak”, sözleriyle

¹¹²⁹ Bkz. AGAD, ZP, 414: 599-600.

¹¹³⁰ Bkz. AGAD, ZP, 419: 64; 420: 322. Elçi, “Türklerin teklifini geri çekmesini dilerdim, ya da yüzeysel bir ittifak olmasını” diyerek Poniatowski’ye görüşlerini sunmaktadır. Bkz. AGAD, ZP, 420: 446.

¹¹³¹ Rostworowski (1966: 259)

¹¹³² Buna dair görüşleri için bkz. AGAD, ZP, 413: 9-11, 24.

¹¹³³ Hatta bütün gelişmeleri St. Petersburg, Berlin ve Viyana’daki elçileriyle ve maslahatgüzar Chrzanowski ile karşılıklı yazışmıştır. Bkz. AGAD, ZP, 413: 17, 21, 28, 32, 46, 65, 75, 80, 88, 119, 130, 131, 155, 167, 183, 199, 209, 229, 265, 274, 279, 286, 289, 318, 375, 446; 414: 9, 45, 49, 85, 179-180, 201, 208, 215, 247, 277, 316, 325, 361, 379, 408, 427, 466-467, 488, 495, 532-535, 543, 598-599, 612; 415: 46, 84; 417: 1, 19, 52-53, 65-66, 99, 107, 111, 376, 402, 421, 433, 463, 469, 502, 508-509, 521, 555; 419: 35, 123, 156, 159, 165, 215; 420: 334, 597-598, 607, 617, 808, 1069-1070, 1120; 372: 51-52, 105, 133, 138, 179, 242, 244, 270, 287, 392, 408; 373: 15, 18, 44, 179; 423: 52, 218, 669, 699, 701-702, 732; 90: 129, 296, 630. Ayrıca kral, ajanı Ghigiotti vasıtasıyla da savaşla ilgili bütün gelişmeleri takip etmiştir. Bkz. AGAD, Archiwum Ghigiottiego:101: K. 5-10, 16.

¹¹³⁴ Bkz. AGAD, ZP, 413: 8, 158; 420: 913, 1091.

¹¹³⁵ Bkz. AGAD, ZP, 414: 404-405.

¹¹³⁶ Bkz. B. Czart., rkps. 859: 297-298.

ittifaka dair görüşleri sıralamaktadır. Bunlar, daha görüşmelere başlandığı yılda, Leh Kralı'nın ittifak fikrine sıcak yaklaşmamasının kendince haklı gerekçelerini ve karar vermekten çekindiğini göstermektedir. Potocki'den önceki Lehistan elçileri Chrzanowski, Dzieduszycki de Karadeniz ticareti üzerine yazdıkları raporlarla bir ticaret antlaşması yapmaya çabalamış, bu hususun önemine vurgu yaparak zemin hazırlamıştır.¹¹³⁷ Kral Poniatowski de Karadeniz ticareti ve özellikle Boğdan'dan ve Kırım'dan yapılan tuz ticaretini önemsemekte ve tehlikeye girmesinden endişe duymaktadır.¹¹³⁸ Ayrıca Kral, Osmanlı ile ticaretin savaşta ve sonrasında olumsuz etkilenmesini de istemez.¹¹³⁹ El değiştirecek topraklarda ve özellikle Karadeniz'de yeni hâkim gücün Leh ticaretine nasıl bakacağı daha savaş esnasında tartışılmaktadır.¹¹⁴⁰

Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı müttefiklere şiddetle ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda Lehistan için de bir tehdit olarak düşündüğü Rusya'ya karşı ittifak etmeyi mantıklı görmüş, bu meseleye coğrafi olarak da Rusya ve Avusturya'yı bölebileceği fikriyle yaklaşmıştır. Fakat karşı taraf bu kadar istekli olacak mıdır? Zira daha bir sene öncesine kadar Leh Kralı, Osmanlı aleyhine Rusya'ya ittifak teklif etmiştir. Poniatowski, kral olduğundan beri siyasî olarak herhangi bir işbirliği yoktur. Ancak Lehistan'ın topraklarında ve siyasî iradesinde gözü olduğunu Rusya, Lehistan'ın birinci taksimının önderliğini yürüterek göstermiştir. Bu durumda Lehistan ve kralı mantıken, Rusya tehdidinin ve ülkeleri üzerindeki tasavvurlarının bununla sınırlı kalmayacağını idrak etmiş olmalıdır. Öte yandan bu esnada Lehistan'ın, önceliği ticarî manada Osmanlı topraklarında kâr sağlamaktır. Siyasî olarak mücadele içinde olunmasa da ticarî meselelerde iki ülke arasında bazı pürüzler vardır.¹¹⁴¹ Haksızlığa uğradığını ileri süren Leh tüccarların dilekçeleri de sık sık ilgililere iletilmektedir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'in Rus ticaretine açılmasının etkileri, aynı denizin kuzey kıyılarında yaşayan ve Osmanlı Devleti'ni en önemli ekonomik üssünden mahrum eden

¹¹³⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 632, 633, 859, 914, 915.

¹¹³⁸ Bkz. AGAD, ZP, 414: 404-405. Lehistan'ın birinci taksiminde Avusturya'ya kalan Galıçya topraklarında önemli tuz madenleri vardı ve bu madenler Râtib Efendi'nin bildirdiği üzere Avusturya'nın önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Bkz. Yeşil (2011: 335-336)

¹¹³⁹ Bkz. AGAD, ZP, 417: 550.

¹¹⁴⁰ Bkz. AGAD, ZP, 419: 212.

¹¹⁴¹ Daha evvelden de Leh tüccarların alınan vergiler konusunda Osmanlılarla Lehlerin sorun yaşadıkları olmuştu. Mesela 1568'de Leh elçisi Leh tüccarlardan eskiden beri alınan fazla gümrük vergisinin alınmaması, sınıra dahillerinden sonra tekrardan ayrı bir vergi istenmemesi için talepte bulunmuş ve gerekli yerlere emirler gönderilmişti. Bkz. Düzbakar (2009: 185-186)

toprak kaybıyla iki katına çıkmıştır. Karadeniz, Osmanlı Devleti için Akdeniz ticaretindeki Fransız ve İngiliz hâkimiyetine karşı denge sağlayan çok önemli bir ticaret alanıdır. Ayrıca Karadeniz’de ticaret yapan tüccar taifesi için önemli bir kaynaktır.¹¹⁴² Osmanlı Devleti bu potansiyelin farkında olarak Lehistan’la hiçbir çıkar gözetmeksizin imtiyazlı bir ticaret antlaşması akdetmek istemez. Ancak Babîâli, mevcut savaş sonrası Karadeniz ticaretine yönelik bu korumacılık politikalarını uzun süre sürdüremeyecektir.

3.3. SON ŞEKLİ VERİLEMEYEN İTTİFAK METNİ

Potocki İstanbul’a ulaşmadan ortaya atılan ittifak projesine dair görüşmeler, ilk olarak 5 Mayıs 1790’da Kağıthane’de iki ülke temsilcileri arasında gerçekleşen bir mükâlemeyle/konferansla başlar.¹¹⁴³ Görüşmeler başladığında Osmanlı-Prusya ittifakı çoktan imzalanmış ve bunun etkileri Avrupa’yı sarmıştır. Diğer taraftan savaşın uzamasına da sebep olmuştur. Potocki İstanbul’a ulaştıktan sonra, 20 Nisan’da acilen gizli bir mükâleme talebinde bulunur.¹¹⁴⁴ Fakat ilk mükâleme ancak 5 Mayıs’ta yapılır. Osmanlı tarafı adına Rumeli Kazaskeri Abdullah Molla, dragoman, Reisülkütab vekili Raşid Efendi¹¹⁴⁵ ve Beylikçi hazır bulunurken Leh tarafı adına elçi Potocki ve sekreteri

¹¹⁴² Karpas (2006: 12)

¹¹⁴³ Mükâleme tutanağı için bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-1, CXXXIV/91-1. Waliszewski (1894/I: 143-147) Yapılan mükâlemeler İngiliz elçisi Ainslie’nin sıkı takibi altındadır. Bkz. NA, FO: 78/11: 80, 83, 100, 101, 143-144, 161, 183, 195-196, 214, 217, 273, 282; 78/12A: 47, 69, 176, 207,

¹¹⁴⁴ Bkz. BOA, HAT: 255/14576.

¹¹⁴⁵ Mehmed Raşid Efendi 1787’de Reisülkütab olarak orduyla gider ve 14 Ekim 1788’de reis vekili olarak İstanbul’a döner. Bkz. Mehmed Süreyya (1996/IV: 1356) Bu tarihten Nisan 1792 başlarına kadar reis vekili görevini sürdürür. Zira savaş süresince Reisülkütab Abdullah Berrî Efendi hem orduyla bulunmaktadır, hem de Zıstovi ve Yaş görüşmelerinde birinci murahhas olarak Osmanlı heyetinde yer almıştır. Potocki’nin 10 Nisan 1792 tarihli Chreptowicz’e mektubundan bu tarihte artık Raşid Efendi’nin çavuşbaşı olduğunu ve ordunun İstanbul’a dönüşüyle reisülkütablığı artık Abdullah Berrî Efendi’nin yürüttüğünü görüyoruz. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1127-1130; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-20. Berrî Efendi 6 Eylül 1792’ye kadar bu görevi sürdürecektir ve yerini tekrardan Mehmed Raşid Efendi’ye bırakacaktır. Bkz. Mehmed Süreyya (1996/IV: 1356) Bu bakımdan son mükâleme hariç Potocki ile yürütülen görüşmeleri Mehmed Raşid Efendi idare eder. Ancak kendisinin vekil olduğunun belgelerde belirtilmemesi Berrî Efendi’yle karıştırılmasına mahal vermektedir. Ahmed Cevdet Paşa da Leh elçisiyle Reisülkütab vekili Raşid Efendi’nin görüşmeler yaptığını doğrular. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 15) Normalde Reisülkütabların listeleriyle ilgili kayıtlarda Abdullah Berrî Efendi 23 Eylül 1789’dan 6 Eylül 1792’ye kadar Reisülkütab olarak gösterilir. bkz. Danişmend (1955/IV: 641); Öztuna (1996/II: 1030); Shaw (2008: 563) Ayrıca Balczewski, Potocki ile görüşmeler yapan kişinin Firdevsî Emin olduğunu, onun ardından reisülkütablığa Seyid Abdullah Bey’in geldiğini belirtirken, yanılığa düşmüştür. Bkz. Balczewski (2001: 32-34) Raşid Efendi ile ilgili olarak bkz. Yalçınkaya (2001: 109-134)

vardır.¹¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin bu dönemde istisnalar hariç bilgisine başvurmayı yeğlediği kazaskerler ve şeyhülislamı da bu gibi meclislerde görevlendirdiği görülmektedir. Mükâlemede Reisülküttab, Osmanlı Devleti için Lehistan'ın dostluğuna ve savaşta Osmanlı tarafında yer almasının önemine vurgu yapar. Eğer Lehistan savaşta Osmanlı tarafında yer almazsa, barış görüşmelerinde temsilci bulunduramayacaktır.¹¹⁴⁷ Prusya ile ittifaka paralel olarak teklif götüren Babıâli'nin hesabına göre, Eflâk ve Boğdan civarında Galiçya kıyısında bir savaş olacak ve Prusya, Bohemya ve Moravya'dan saldırırken, Avusturya ve Rusya birlikleri bölünecektir. Böylece Lehistan da bağımsız bir devlet olarak Rusya'nın etkisinden kurtulacaktır. Elçi Potocki, Osmanlı Devleti'nin Galiçya'nın Lehistan'a terki için sonuna dek uğraşıp uğraşmayacağı konusunda söz almak isterken, Reisülküttab bu hususta ellerinden geleni yapacaklarını belirtir. Ancak Reisülküttab'ın, Prusya'nın Osmanlı Devleti'yle savaşa gireceği ve Lehistan'la da anlaşarak Lehistan'ın da savaşa dahil olacağına dair sabit fikirleri vardır. Gayet temkinli davranan Potocki, ilk görüşmede Lehistan'ın savaşa girme fikrinin olmadığını göstermek ve Galiçya'nın Lehistan'a geri verilmesi hususunu garantiye almak ister. Hemen ertesi gün durumu Varşova'ya bildiren Potocki, Osmanlı tarafının isteklerini belirtir ve mükâleme tutanağını/mazbatasını gönderir.¹¹⁴⁸ Aslında proje elçi Potocki'nin aklına yatmıştır.¹¹⁴⁹ Osmanlı Devleti bir an evvel görüşmeleri sonuçlandırmak ve ittifakı hayata geçirmek emelindedir. Lehistan tek başına hareket ederse ne Galiçya'yı elde edebilecek, ne de barış görüşmelerinde yer alabilecektir. Bu durumda görüşmelerin bekâsı için kilit isim Prusya Kralı II. Friedrich Wilhelm ve kilit nokta Galiçya'dır. Bu esnada İstanbul'da Gdańsk ve Toruń'la ilgili Prusya teklifi büyük yankı uyandırır ve Potocki, bu söylenti karşısında Babıâli'nin geri adım atmasını ister.¹¹⁵⁰ Potocki'nin adımlarını yakından takip eden diğer elçiler, durumu başkentlerine

¹¹⁴⁶ Konopczyński, ilk görüşmelerde Vezir Said Hasan Paşa'nın da bulunduğunu belirtse de, bu dönemde sadrazam ordugâhta bulunduğu için görüşmelerde yer almamıştır. Zaten yabancı elçilerle yapılan bu gibi görüşmelerde genelde sadrazamlar yer almaz. Bkz. Konopczyński (193: 288)

¹¹⁴⁷ Buna dair talebi 1789 sonlarında Potocki'den önce Chrzanoski de dile getirmiş ve Reisülküttab uygun olabileceğini; ancak Avusturya ve Rusya buna karşı çıkarsa bir şey yapılamayacağını belirtmiştir. Bkz. AGAD, ZP, 414: 579.

¹¹⁴⁸ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 381-388. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-16, 176: CXXXIV/116-16, 178: CXXV 1/18-205-217. Waliszewski (1894/I: 148-151) Bu görüşmede Małachowski de bulunmuştur. Bkz. Małachowski (1853: 42-43)

¹¹⁴⁹ Kalinka (1991/II: 147)

¹¹⁵⁰ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 399-405. AGAD, AR, AORMP: 176: CXXXIV/116-18, 178: CXXXV 1/18-221-227.

bildirmektedir.¹¹⁵¹ Bu sırada Rusya da Lehistan'ın muhtemel ittifakından ve savaşa katılma ihtimalinden rahatsızdır.¹¹⁵² Prusya diplomasisi tiyatrosunun başrol oyuncularını olan Prusya elçilerinden Varşova'daki Lucchesini, Mart 1790'da Lehistan'ı Prusya ile ittifaka teşvik ve bir yerde zorlamak için Leh Kralı ile görüşmesinde Poniatowski'nin “üç buçuk saat beni öldürdü” dediği Lucchesini ile aralarında geçen diyalogda:

“... burada ben Prusya elçisi olarak değil tarafsız biri olarak konuşuyorum. Kabul ediyorum ki Prusyalılar size zarar verecektir, ama eğer bizimle ittifak yapmazsanız, biz daha fazla zararlı olacağız size, o zaman Lehistan kime dayanacak, tek başına mı olacak hiçbir müttefiki olmadan. Biz çoktan Türklerle ittifak ettik, Ruslar ve Avusturyalılar savaş başında aldıkları yerleri iade edene kadar Türklerle beraber savaşmayı taahhüt ettik. Bunun yanında muharebe başladığında Lehistan savaş tiyatrosu olacak. Sonuç olarak diğer savaşan devletler yanında bizimle müttefik olursanız en azından biz sizi savunacağız. Sadece antlaşmayla biz size garanti vermeyeceğiz, size sınır teminatını ve bağımsızlığı da sunuyoruz. Fakat Türklerle İsveçliler, Hollanda ve İngiltere ile -ki kendisi açıkça deklere ediyor bizimle olduğunu- kendi birliğine davet ediyor. Yani öyle bir an ki Lehistan'ın geleceği yer Avrupa'nın yarısıyla birlik olma anı. Öyle bir an ki sonsuza dek horlanma ve kaybolma anı. ...”

iknaya yönelik sözleri oldukça iddialıdır. Buna kral sadece “bende ne korku ne de ümit var” diyerek karşılık verir.¹¹⁵³ Aynı zamanda Lucchesini Lehistan'a bunun faydalarını da sıralar. Her durumda Lehistan'ın kârlı çıkacağını, Ruslara karşı Karadeniz ticareti konusunda Hollanda ve İngiltere ile birlikte haklar elde edileceğini, Leipzig yoluyla ticaretin mümkün iken Lehler için böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyler.¹¹⁵⁴

Potocki ile Haziran'ın 6'sında yapılan bir sonraki mükâlemede, Reisülküttab düşünülen ittifakın her iki taraf için yararlarını ortaya koymak ister ve Leh elçisine bu fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.¹¹⁵⁵ Potocki, bu esnada Ortodoks Leh vatandaşların İstanbul'daki Patrikhane'ye bağlanması meselesini de açar.¹¹⁵⁶ Mükâlemeden sonra Potocki, Yüksek Dışişleri Heyeti'ne gönderdiği mektubunda, aslında Osmanlıların

¹¹⁵¹ Mesela 8 Mayıs'ta Choiseul-Gouffier, AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 181: 112-113; 8 Haziran'da da Ainslie bildirir. NA, FO, 78/11: 99-100. Knobelsdorf ve Sicilyateyn elçisi Ludolf da ayrıca takiptir. Bkz. Dutkiewicz (1934: 49-50)

¹¹⁵² SIRIO (1881/XXIX: 77)

¹¹⁵³ Bkz. AGAD, ZP, 420: 776-777.

¹¹⁵⁴ Bkz. AGAD, ZP, 420: 984-985.

¹¹⁵⁵ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-2, CXXXIV/91-2, CXXXIV/8-52.

¹¹⁵⁶ Bu mesele Lehistan içerisindeki Ortodoks vatandaşlar açısından önem taşıdığı gibi, Sejm için de bütün vatandaşların dinî özgürlüklerinin verildiğinin gösterilmesi açısından gündemdedir. Fakat Sejm'de bazı vekillerden farklı sesler ve fikirler çıkabilmektedir. Bkz. Paździor (2000: 337-342); Konopczyński (1936a: 291); Butterwick (2012: 412-414)

teklifinin birdenbire reddedilmemesi gerektiğini ifade eder.¹¹⁵⁷ Zira barış yakındır ve Lehistan'ın tarafsız kalarak savaş sonundaki görüşmelere katılması, Galiçya'yı geri alması ve ticarî kazançlar sağlaması imkânsızdır. Ayrıca Prusya elçisi Diez'in, Osmanlı tarafına Lehistan'ın da savaşa gireceğine dair teminat verdiğini belirtir. Reisülküttab, Lehistan savaşta aktif olarak yer alırsa, Galiçya'yı alabileceği sözünü vermiştir. Potocki, aynı mükâlemde Lehistan'ın hürriyeti, bağımsızlığı, bütünlüğü, Karadeniz'de serbest ticaret hakkı, İstanbul'daki Leh elçiliğinin daimileştirilmesi gibi meselelerin unutulduğunu belirtir. Reisülküttab bunların da görüşüleceğini ve Prusya ittifakına ek olarak Lehistan'la ittifakta bunların ilâve edileceğini belirtir. Birçok şartına olumlu yanıt alan elçi Potocki, bu durum karşısında yapılan teklifi hemen reddedemez. Ayrıca kendisi de yapılacak ittifakın avantajlarının farkındadır. Zira Potocki'ye göre Osmanlı ile ittifak verilecek ticarî haklar ve politik güvenceler göz önüne alınınca büyük yarar getirecektir. Bu bakımdan Babîâli'nin güvenini zedelememek, Lehistan'ın Osmanlı nezdindeki kredisini yükseltmek gerekir. Zaten barış yakın zamanda yapılacakken, bunu avantaj haline dönüştürmek faydalıdır. Bu yüzden elçi, teklifi Varşova'nın düşünmesini, hemen reddetmemesini ister. Potocki'den gelen talep üzerine bir Türk elçisinin III. Selim'in tahta cülus haberi için Lehistan'a gönderilmesi ise barışın hemen ertesinde gerçekleşecektir. III. Selim, Sadrazam ve serdar-ı ekrem Şerif Hasan Paşa'ya 17 Haziran tarihiyle gönderdiği emirlerle savaş hazırlıklarını hızlandırmasını, hali hazırda Prusya ve İsveç ittifakları var iken Lehistan'ın da Osmanlı Devleti'nin galibiyetini ümit ettiğini belirterek muhtemel ittifak projesinden duyulan umudu ortaya koyar.¹¹⁵⁸

Kraliyet Kançıları Małachowski'den 19 Haziran tarihiyle gelen cevapta, Lehistan'ın Galiçya konusundaki ısrarını görmek mümkündür.¹¹⁵⁹ Potocki'nin artık Osmanlı murahhaslarıyla bir ittifak için yetkilendirileceği haberi duyulur.¹¹⁶⁰ Ancak Varşova'ya gelen haberlere göre Prusya'nın Galiçya'nın Lehistan'a bırakılması yönündeki teklifini Avusturya reddetmiştir.¹¹⁶¹ Diğer taraftan Potocki, Lehistan'ın halihazırda savaşa

¹¹⁵⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 413-434. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-19, 176: CXXXIV/116-19, 178: CXXXV 1/18-232-252. Waliszewski (1894/I: 160-163)

¹¹⁵⁸ Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 302a-302b)

¹¹⁵⁹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-15. Waliszewski (1894/I: 174-177)

¹¹⁶⁰ NA, FO: 78/11: 100.

¹¹⁶¹ Bkz. AGAD, ZP: 372: 138.

katılmak gibi bir düşüncesi olmadığını Osmanlı tarafına kabul ettirmek niyetindedir.¹¹⁶² 18 Haziran tarihli Sejm toplantısında “Türk Savaşı’na karışmama” kararı çıkar.¹¹⁶³ Diğer yandan Sejm aynı toplantıda İsveç Kralı’ndan gelen ittifak teklifine pek sıcak bakmaz. Varşova’ya göre Viyana sarayı, Galiçya’nın Lehistan’a verilmesini kesinlikle reddetmiştir. Jabłonowski’den gelen haberlere göre ise Prusya Kralı Lehistan’ın kendisiyle savaşmasından ziyade, sadece Galiçya sınırında kendisini güvence altına almak niyetindedir ve Lehistan’ın tarafsızlığını istemektedir. Poniatowski’nin Berlin’deki elçisi Załbocki’ye 8 Haziran’da yazdığına göre, Prusya elçisi Lehistan’ın Osmanlı Devleti’yle anlaşarak kısmen Galiçya’dan kısmen Boğdan’dan toprak parçası alabilmesi önerisini getirmiştir.¹¹⁶⁴ Fakat böyle bir şeyin olamayacağını herkes bilmektedir. Poniatowski’nin savaşmaksızın böyle bir kazanç elde edebileceğini düşünmesi de ilginçtir. Gerçi Rusya da Lehistan’ın kendisinin istemediği taraflarda yer almaması için Boğdan’ın Lehistan topraklarına eklenmesi için çaba harcayacağı gibi bir söylentiye ortaya atmıştır.¹¹⁶⁵ Leh Kralı’nın o anki isteği, Türklerle bir ittifaka girmemek ama barış için yapılacak kongrede yer alabilmektir.¹¹⁶⁶ Bu esnada da Prusya Kralı’nın Osmanlı ile olan ittifakı hâlâ onaylamaması, Potocki ile görüşmeleri de olumsuz etkilemiştir. İstanbul’daki diğer ülke elçileri de bu durumu fırsat bilip bunun Osmanlı’yı aldatmak manasına geldiğini söylese de yeni Prusya elçisi Knobelsdorf antlaşmanın onaylanacağını söyleyerek ortamı sakinleştirmek ister.¹¹⁶⁷ Osmanlı tarafı Prusya’nın savaşa gireceğinden emindir ve Prusya Kralı’nın onayı gelmeden de Potocki’nin mükâleme talepleri kesilmez,¹¹⁶⁸ ama bir süre bekletilir.¹¹⁶⁹ Bu arada İstanbul’a bir Lehistan-Prusya ittifakının akdedildiği ve sınırlara asker sevk ettiği haberleri gelir.¹¹⁷⁰

¹¹⁶² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 435-440. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-20, 176: CXXXIV/116-20. Waliszewski (1894/I: 177-179)

¹¹⁶³ Bkz. AGAD, ASECZ, T. VII: K. 852-856. Potocki’nin gönderdiği dépêcheler genelde Sejm’de okunmuş ve buna göre cevapları yazılmıştır. Birkaçı için bkz. AGAD, ASECZ, T. VIII: K. 65, K. 151-152.

¹¹⁶⁴ Bkz. AGAD, ZP, 372: 138.

¹¹⁶⁵ Rostworowski (1966: 262)

¹¹⁶⁶ Nawrot (1999: 59)

¹¹⁶⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 441-446, 447-451. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-21, 22, 176: CXXXIV/116-21, 22, 178: CXXXV 1/18-252-257, 257-260. Waliszewski (1894/I: 183-184; 185-186)

¹¹⁶⁸ AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 6.

¹¹⁶⁹ Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL5: 2.

¹¹⁷⁰ BOA, HAT: 226/12564; 227/12601; 33/1602.

10 Temmuz'da Bebek Köşkü'nde yapılacak bir diğer mükâlemeden evvel Potocki Lehistan kançıları Małachowski'nin de isteği üzerine, Lehistan Maslahatgüzarı Chrzanowski'nin de mükâlemede bulunmasını talep eder.¹¹⁷¹ Mükâlemede Reisülküttab, elçiye Prusya'nın bu fırsatı kaçırmayacağını söyler.¹¹⁷² Ayrıca Osmanlı tarafı, ittifakın tedafûi ve tecavüzî olmasını istemekte ve karşılığında Galiçya Lehistan'a geçene dek savaşmayı vaat etmektedir. Ayrıca Lehistan'ın ticarî antlaşma şartlarına da olumlu bakar. Fakat Potocki, kendisinin böyle bir ittifak için yetkilendirilmediğini, sadece tedafûi antlaşmaya salahiyeti olduğunu; ancak Galiçya dolayısıyla bu antlaşmanın giderek tecavüzî bir hal alacağını ve durumu hükûmetine yazacağını belirtir.¹¹⁷³ Prusya Kralı'nın Gdańsk ve Toruń konusundaki istekleri Lehistan'da büyük yankı bulmuştur.¹¹⁷⁴ Osmanlı Devleti biran evvel Lehistan'ın ittifak fikrine bakışını net bir şekilde bilmek istemektedir.¹¹⁷⁵ Zira Avusturya ve Rusya'ya karşı planlarını buna göre netleştirecektir. Reisülküttab elçiden ısrarla tecavüzî bir ittifakın yapılmasını istese de Varşova'dan buna dair bir yanıt gelmediği için, elçi net bir cevap veremez.¹¹⁷⁶ Reisülküttab bu konudaki ısrar ve acelesini belirtmek için "tecavüzî ittifak konusunda hemfikirsek, hemen bugün bu ittifak işini ticaret antlaşmasıyla beraber bitirebiliriz", der. Divan, Reisülküttab'dan haber beklemektedir. Anlaşılan o ki savaşın uzayıp uzamayacağı meselesi, bu ittifakın akıbetine bağlıdır. Aynı mükâlemede muhtemel Osmanlı-Leh ittifakının maddelerinin ilk hali oluşturulur.¹¹⁷⁷ Potocki, bu olanların ardından Varşova'ya bu teklifi düşünmek gerektiğini belirtir. Ancak ilk etapta Kançılar Małachowski'den gelen haberlerde tecavüzî ittifaka dair bir ibare yoktur.¹¹⁷⁸ Sadece Karadeniz ve Dinyester (Turla) ticareti, İstanbul'da daimî elçilik ve savaş esnasında serbest ticaret hakkı ve saireden bahsetmektedir. Fakat daha sonra Osmanlı tarafından gelen teklif Sejm'de tartışılmış,¹¹⁷⁹ buna göre bir süre sonra gelen mektupta Potocki'ye

¹¹⁷¹ BOA, HAT: 270/15757-C; 270/15757-D.

¹¹⁷² Bkz. BOA, HAT: 270/15757. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-3, CXXXIV/91-3. Waliszewski (1894/I: 188-193)

¹¹⁷³ BOA, HAT: 270/15757.

¹¹⁷⁴ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-17. Waliszewski (1894/I: 193-194)

¹¹⁷⁵ AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 3-5.

¹¹⁷⁶ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 453-473. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-23, 176: CXXXIV/116-23, 178: CXXXV 1/18-260-275. Waliszewski (1894/I: 196-201)

¹¹⁷⁷ Bkz. BOA, HAT: 270/15757-B.

¹¹⁷⁸ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-18, ZP, 209: 105-107. B. Czart., rkps. 859: 323-327. Waliszewski (1894/I: 201-203)

¹¹⁷⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 859: 299-301.

verilen talimatlar şöyle sıralanmıştır:¹¹⁸⁰ Yüksek Dışişleri Heyeti, Potocki'nin Osmanlı ile antlaşmayı hemen sonuçlandırmasını ve Galiçya'yı Lehistan'ın alması konusunda Osmanlı tarafının ne gibi hizmeti olacaktır tam olarak bilmek ister. Osmanlı-Prusya ittifakı icra edilirse bu durumda özel gizli maddeler kabul edilebilecektir. Antlaşma maddeleri tek tek ve açık ifadelerle metinde yer almalıdır. Ayrıca İstanbul'da Boğazlar'dan hatta Güney Avrupa'ya Leh mallarının serbestçe taşınması hakkı verilmelidir.¹¹⁸¹ Prusya elçisinden tam bir cevap alınmalı ve ona göre ittifaka dair istek sergilenmelidir. Keza Akkerman'da bir Leh Konsolosluğu açılmalı, Eflâk tuzu ticaretinde Osmanlı'nın hami sıfatıyla karışmamalı ve Boğdan'a votka ticareti yasağının kaldırılmalıdır.¹¹⁸² Ayrıca Sejm'de birçok taraftar bulan Osmanlı ittifakı, Prusya'nın savaşa girmesi şartıyla kabul edilecektir. Potocki'nin devletinin görüşünü almaksızın adım atmaması da sık sık hatırlatılmaktadır.¹¹⁸³ Nihayet 31 Temmuz 1790'da Sejm, kralın şiddetli muhalefetine rağmen Osmanlı Devleti ile tedafû ve tecavüzî ittifakın sonuçlandırılmasına izin verir.¹¹⁸⁴ Bu kararın en fazla destekçileri olanlar vatanperver grubun öncüleri Ignacy Potocki ve Mareşal Stanisław Małachowski'dir. Ancak elçiden Prusya ve İsveç'in, Rusya'ya karşı hareket etmesi durumunda ittifakın imzalanacağını bilmesi istenir.

Bununla beraber Potocki, Knobelsdorf'un hâlâ Osmanlı tarafına Prusya Kralı'nın savaş ilân edeceğine dair teminatlar vermesini yadırgamaktadır.¹¹⁸⁵ Hatta St. Petersburg'da Knobelsdorf'un bu teminatı konuşulur.¹¹⁸⁶ Diğer taraftan Debolı Osmanlı-Leh ittifakı konusunda sıkıştırılmaya devam edilmekte, o ise yapılacak barış kongresinde Leh

¹¹⁸⁰ AGAD, AR, AORMP: 174; CXXXV 1/10-19. Waliszewski (1894/I: 204-209) BOA, HAT: 226/12564.

¹¹⁸¹ Małachowski iki devlet arasındaki ticaret emtialarının listesini ve fiyatlarını da gönderir. Bkz. AGAD, ZP, 209: 190-206.

¹¹⁸² Votka ve tuz ticareti meselesi 1779'dan beri çözülememektedir. Bkz. Dutkiewicz (1934: 11-12)

¹¹⁸³ AGAD, ASECZ, T. VIII: K. 152-153. Hatta Potocki'ye yeni talimatnamenin hazırlandığı 20 Temmuz günü, Kral Poniatowski, Sejm'de yaptığı konuşma Potocki'nin Sejm'in olurunı almadan Osmanlı heyetinin baskılarıyla hareket ederek istenmeyen kararlar almasının önüne geçilmesi ve bu yüzden kuryenin bir an evvel İstanbul'a ulaştırılması lüzumunu belirtir. AGAD, ASECZ, T. VIII: K. 162-163.

¹¹⁸⁴ B. Czart., rkps. 887: 370-371; Kalinka (1991/II: 148-150); Dutkiewicz (1934: 55) Bazı kaynaklar bu talimatnamenin tarihini 2 Ağustos olarak verir. Bkz. Lord (1915: 168); Michalski (1984: 394); (2009: 56)

¹¹⁸⁵ Bkz. B. Czart. rkps. 846: 473-485. AGAD, R, AORMP: 175; CXXXIV/115-24, 176: CXXXIV/116-24, 178; CXXXV 1/18-276-288. Waliszewski (1894/I: 209-213)

¹¹⁸⁶ Bkz. AGAD, ZP, 420: 392.

temsilci bulunması için görüşüldüğünü öne sürmektedir.¹¹⁸⁷ 1790 yılı boyunca gerek Rus yetkililerden gerekse diğer devlet elçilerinden ittifakın imzalanıp imzalanmadığı sorusunu, “haberim yok” diye cevaplar.¹¹⁸⁸ Prusya’nın hareketlerinden işkillenen Babiâli ise Prusya Kralı’nın Kutsal Roma İmparatoru ile niçin görüştüğünü bilmek ister. 12 Ağustos’ta düzenlenen dördüncü mükâlemede Reisülküttab, Prusya elçisinin yaptığı ile söylediğinin birbirini tutmadığını, Gdańsk ve Toruń, Galiçya ve Eflâk konusunda açık konuşmadığını belirtir.¹¹⁸⁹ 15 Temmuz günü Sejm’de görüşüldüğü üzere Varşova’daki Prusya elçisi Lucchesini, kralının Gdańsk ve Toruń konusundaki önerisinden vazgeçtiğini açıklar.¹¹⁹⁰ Ancak 1789 güzünden beri Varşova’daki Prusya elçisi Lucchesini, kralının Osmanlı ile ittifak edeceğini ve buna Lehistan’ı da davet edeceklerini beyan etmiştir. İstanbul’daki Prusya elçisi Knobelsdorf ise Galiçya konusunda Lehistan’a güvence vermektedir. Berlin’deki Leh elçisi’nden Prusya Kralı’yla görüşmesine dair ulaşan kağıda göre Kral Friedrich, Osmanlı-Leh ittifakına dair olumlu görüşler taşımaktadır.¹¹⁹¹ Prusya Kralı’nın Çariçe ile görüşmeleri de Lehistan’ın aleyhine konuları içermemektedir. Potocki, mükâlemede Lehistan’ın izni olmadan topraklarından geçilemeyeceğini hatırlatır.¹¹⁹² İngiliz elçisi Ainslie mükâlemelerde hazır bulunmasa da olup bitenleri öğrenebilmekte ve doğru çıkarımlarda bulunmaktadır.¹¹⁹³ Bu arada İsveç-Rus antlaşmasının yapıldığı haberi gelir.¹¹⁹⁴ Bu hadiseye dair Potocki, Osmanlı Devleti’nin bundan müteessir olmayarak Prusya Kralı ile olan ittifakın gereğini ve böylece Lehistan Kralı’nın taahhüdünü düşünmesi

¹¹⁸⁷ AGAD, ZP, 420: 424-425. Elçi o kadar sıkıştırılır ki kralına “Starosta’ya Osmanlı ile ittifak imzalayabilmesi emri verilmesi nedeniyle konuşmamda şunu diyeceğim. İttifakla ilgili dengeleri korumak için tutarlı olmam lazım. Ama bunun Beyaz Rusya’yı geri almak düşüncesiyle bağlantılı olduğunu söyleyip inkar edeceğim”, derken bir başka mektubunda “Buradaki görevim her geçen zaman daha çok nahoş oluyor, ilk ve son elçi ben değilim böyle durumda kalan ama mümkün olduğunca görevimi yürüteceğim”, sözleriyle ne derece çıkmazda olduğunu ifade eder. AGAD, ZP, 420: 455, 460.

¹¹⁸⁸ Bkz. AGAD, ZP, 420: 691, 702-703.

¹¹⁸⁹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-4, CXXXIV/91-4. Waliszewski (1894/I: 223-228). Yapılan mükâleme tutanağı Sultan Selim’e de sunulur. bkz. BOA, HAT: 268/15629.

¹¹⁹⁰ AGAD, ASECZ, T. VIII: K. 68od.

¹¹⁹¹ Bkz. BOA, CH: 16/788; BOA, AE, III. Selim: 24559.

¹¹⁹² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 500-514. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-25, 176: CXXXIV/116-25, 178: CXXXV 1/18-302-314. Waliszewski (1894/I: 230-234)

¹¹⁹³ Nitekim Potocki’nin bu mükâlemesinden sonra, özellikle ticaret antlaşması ve Karadeniz ticareti ile ilgili isteklerini aşırı bulmakta, Babiâli’nin ise Lehistan’a ve hazırlanan reformlara karşı bir tereddüdü olduğunu, bu yüzden de antlaşmayı imzalamak için acele etmeyeceğini ifade etmektedir. NA, FO: 78/11: 161-162.

¹¹⁹⁴ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-21, AGAD, ZP, 104: 105-109. Waliszewski (1894/I: 241-242)

lüzumunu belirtir.¹¹⁹⁵ Ardından 22 Ağustos 1790'da Prusya Kralı'nın Avusturya ile antlaştığı haberi ulaşır.¹¹⁹⁶ Yani Reichenbach Mutabakatı imzalanmıştır. III. Selim buna çok kızar ve barıştan söz etmeyi yasaklar. Mutabakata göre Prusya Kralı, Galiçya'nın eskiden olduğu gibi Avusturya'da kalmasını kararlaştırmıştır.¹¹⁹⁷ Yani Lehistan'ın Galiçya hayalleri suya düşer. Prusya Kralı altı ay içinde Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile ateşkese gitmesini istemektedir. Prusya elçisi Knobelsdorf, hemen görüşmeye çağrılır ve elçi, kralının Kutsal Roma İmparatoru ile Rusya'ya karşı gerekli durumlarda güçlerin bölünmesi üzerine bir antlaşması olduğunu söyleyerek durumu idare etmeye çalışır.¹¹⁹⁸ Devlet-i Aliyye ile Lehistan arasında söz konusu ittifakın tıpkı Prusya-Lehistan ittifakındaki gibi, tedafûl olması gerektiğini iddia eder. Fakat Reisülküttab eğer Rusya'ya karşı savaşılacaksa bunun tecavüzî olması gerektiğini savunur. Knobelsdorf ise musalahadan sonra bu ittifakın İsveç, İngiltere ve Hollanda'nın da dahil edilmesiyle genişletileceğini vurgular. Bu gelişmeler karşısında Potocki, bir an evvel harekete geçilmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu sebeple Reisülküttab'dan müzakerelerin devamını isteyen bir görüşme talep eder.¹¹⁹⁹ Aynı zamanda Yüksek Heyet'ten ittifaka dair adımlar atmak için izin ister.¹²⁰⁰ Aslında Berlin sarayı, Lehistan'ın ittifak konusunda acele etmemesini dilemektedir.¹²⁰¹ Varşova'da ise bir kararsızlık söz konusudur. Projeden beklenenlerden birisi de birinci taksimde kaybedilen Belarus'un tekrar kazanımıdır.¹²⁰² Prusya yanlısı politikanın baş mimarlarından Ignacy Potocki Prusya'nın da dahil olduğu bir ittifakı desteklemektedir.

1 Eylül'de yapılan bir diğer mükâlemde elçi Potocki, Galiçya konusunda Osmanlı tarafının fikrini sorarken, Reisülküttab da Lehistan'ın savaşa katılması meselesini açar.¹²⁰³ Leh elçisi, Prusya-Osmanlı ittifakında yer alan Lehistan maddesinin henüz Lehistan'ı bağlamadığını ve Prusya Kralı'nın farklı davrandığını belirtir. Reisülküttab,

¹¹⁹⁵ Ahmed Câvid (1998: 125-126); (2004: 665-666)

¹¹⁹⁶ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 561-567. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-26, 176: CXXXIV/116-26, 178: CXXXV 1/18-338-344. Waliszewski (1894/I: 242-246)

¹¹⁹⁷ Bu olayı Osmanlı tarafı 19 Ağustos 1790'da ordu-yı hümayunda, Reisülküttab çadırında Prusya elçisiyle yapılan görüşmede öğrenir. Bkz. BOA, HAT: 152/6402-B.

¹¹⁹⁸ Bkz. BOA, HAT: 146/6188.

¹¹⁹⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 569-571, AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-345-348.

¹²⁰⁰ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1014.

¹²⁰¹ Kalinka (1991/II: 157-158); Dutkiewicz (1934: 56)

¹²⁰² Konopczyński (1936a: 289)

¹²⁰³ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1717-5, CXXXIV/91-5.

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile barış yapıp, Rusya ile savaşa devam etme kararı aldığını bildirir. Elçi Potocki ise “devletim tarafsızlığı bozup savaşta yer almayı düşünüyor” diyerek yeni bir adım atar. Potocki, mükâleme esnasında yapılacak tedafûi ve gizli olacak olan tecavüzî ittifak maddelerine dair hazırladığı Fransızca metni sunar.¹²⁰⁴ Ancak elçi yapılacak savunma antlaşması ile ticaret antlaşmasının birbirinden ayrılmamasını ister. Bu ise Kral Poniatowski'yi rahatlatmaktadır.¹²⁰⁵ Ayrıca ittifakın Prusya'nın savaş ilânına bağlı olması da bir önlem olarak algılanmaktadır. Aynı gün Kaymakam Paşa'nın Sultan'a güncel durumla ilgili sunduğu *kaimesinde*, Prusya elçiyle yapılan toplantıda eğer tecavüzî ittifaka razı olmazsa, Lehistan'la hiç olmazsa tedafûi bir ittifakın iyi olacağı görüşünün ortaya çıktığını bildirmiştir.¹²⁰⁶ Varşova'dan gelen bu yeni talimatlardan tedirgin olan Prusya tarafı, Lehistan'ı böyle mühim bir karar için acele etmemesini ve Prusya ile buna dair anlaşmaya varmasını ister.¹²⁰⁷

Diğer taraftan İstanbul'daki İsveç elçisi Baron Brentano, 3 Eylül'de bir İsveç-Leh ittifakına dair ve Osmanlı-Leh ittifakının gerçekleşmesi yönünde Leh elçisini razı etmek için bir görüşme yapar.¹²⁰⁸ Ancak Potocki ertesi gün ittifak ile ticaret antlaşmasının ayrılmaması yönünde görüşünü bildirir. Leh elçisiyle yapılan mükâleme ve Potocki'nin sunduğu fezlekeler, Sultan'a ulaştırılarak her gelişmeden haberdar edilmektedir.¹²⁰⁹ 8 Eylülde bir kez daha buluşan Osmanlı ve Leh murahhasları, karşılıklı detayları tekrardan görüşür.¹²¹⁰ Bir önceki mükâlemelerde Potocki'nin sunduğu ittifak maddelerine ilişkin kağıtlar incelenmiştir. Buna göre Reisülküttab tedafûi ittifak maddelerine olur verir iken, tecavüzî ittifakla ilgili olarak bazı noktaları tartışmak ister. İsveç ve Prusya ile olan ittifaklarına binaen, onlardan gizli olarak Lehistan'la ittifaka girişemeyeceklerini belirtir. Zira Osmanlı-Leh tecavüzî ittifakı, Kırım'ı Osmanlı Devleti, Galiçya'yı Lehistan tekrar alana dek savaşın sürdürülmesi üzerine kuruludur. Bu, İsveç ve Prusya'dan habersiz uygulanamayacak ve iki devleti de zor duruma

¹²⁰⁴ TSMA, E. 1843.

¹²⁰⁵ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1029.

¹²⁰⁶ BOA, A.DVN.DVE (2): 64/6.

¹²⁰⁷ Dutkiewicz (1935: 77-79)

¹²⁰⁸ Bkz. BOA, HAT: 177/7767.

¹²⁰⁹ BOA, A. { AMD: 29/83.

¹²¹⁰ Bkz. TSMA, E. 1843. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-6. ayıca bkz. Mustafa Kesbî (2002: 392-403); Waliszewski (1894/I: 256-261)

düşürecektir.¹²¹¹ Daha evvelden Varşova'ya yazdığı mektuplarla Potocki, ittifakla ilgili talebi ilettiğini ve “Onlar dahi bi'l-mülâhaza Devlet-i Aliyye'nin irâde ve dilhâhı üzere i'lân-ı harb mâddesine karâr vermiş olmalarıyla bu karârın haberini ve iki sûretle yani bir sûreti alenen tedâfû'î ve mestûren tecâvüzî ittifâk akdini” elçilerine bildirmişlerdir. Ayrıca Reisülküttab ticaret antlaşmasının ittifaktan ayrılmasını, Karadeniz ticaretinin sadece ehl-i İslam bayrağıyla olabileceğini söylese de Potocki, düşman olan Rusya ve Avusturya'ya bile bu hakkın verildiğini öne sürerek ittifak ve ticaret antlaşmasının birlikte yürümesinde ısrar eder. Potocki, bu ittifak meselesinin Prusya elçisine sorulmasının “zamanın müzakerat ve muhaberat ile zayi edilmesi”¹²¹² ve mevzuyu uzatıp zarara sokacağı görüşündedir. Ayrıca bu mükâleme sonuçsuz dağılırsa Lehistan'daki bir kısım Rus yanlılarına gün doğacağını, bu sebeple hiç olmazsa tedafûî

¹²¹¹ “...tabî'at-ı maslahata nazaran Devlet-i Aliyye ile Lehlü müttelik gibi olmağla... Tedâfû'î olan ittifâk terâzî-i tarafeyn ile tanzîm-i şerâ'it olunarak akd olunmakda bir be'is olmayıp tecâvüzî akd olunacak ittifâk zımnında bu meclisde biraz söyleşilecek şeyler vardır. Bu ittifâk-ı tecâvüzî müttelik devletlerin ma'lûmları olarak akd olunmak iktizâ ediyor. Zirâ Devlet-i Aliyye'nin İsveçlü ile olan ittifâkı muktezâsı üzere İsveçlü musâlahada beraber olmak ve ber-muktezâ-yı ittifâk Prusyalı Moskovlu üzerine bizimle ma'an i'lân-ı harb eyledikde tahsîl-i emniyet için Kırım'ın Devlet-i Aliyye'ye reddi suretleriyle Moskovlu musâlahaya izhâr-ı sûret-i rızâ eder ise biz ve Prusyalı mutavassıt olacak devletler ma'rifetleriyle Moskovlu ile akd-i sulh olunmak muktezâ-yı şerâ'it-i ittifâkımdandır bu sûretde mütteliklerimizin haberleri olmayarak Lehlü ile mestûren ittifâk akd olunduğu hâlde İsveçlü'nün ve bizim maksadımız husûliyle musâlahanın tanzîmi iktizâ eylediği hengâmda Lehlü'nün dahi maksadı yani mukaddemâ Moskovlu'nun aldığı Leh küt'asının istirdâdî sûreti ol vakte dek husûl-pezîr olmuş bulunur ise ne güzel; ol vakit Lehlü dahi musâlahada beraber olur. eğer Lehlü'nün maksûdu ol vakte dek hâsıl olamaz ise Prusyalı ben Devlet-i Aliyye ile olan ittifâkı muktezâsı üzere Moskovlu ile muhârebeyi Kırım istihlâsına dek edecek idim şart-ı ittifâkı bu idi işte Kırım'ın reddiyle maslahat-ı sulh u nizâm bulacak dedikde ve İsveçlü dahi benim ittifâkı Devlet-i Aliyye'nin ve benim maksadımız husûlüne dek cenk etmek idi. İşte maksûdlarımız husûle geldi. Moskovlu ile musâlahaya olalım dedikde ol vakit Devlet-i Aliyye bizim sonradan Lehlü ile ittifâkı vâki' oldu. Onun maksadı hâlâ husûle gelmedi biz muhârebeyi terk etmeyeceğiz demek lâzım gelir ol zamân Prusyalı ve İsveçlü bizler ifâ-yı şart-ı ittifâk etdik deyip işlerine nizâm ve musâlahaya başkaca hitâm verirler. Bunların ikisi muhârebeden çıkdıktan sonra Lehlü ile biz ikimiz meydânda kalacağımız üç muhârib devletin ikdâmıyla husûle gelen maksadımız geriye kalacak bu sûretde Lehlü ile ittifâkı tecâvüzî olarak akd eylediğimiz hâlde bu mahzûrları def' için beher hâl sâir mütteliklerimizi dahi bu ittifâka da'vet etmeliyiz ve onların ma'lûmları olarak tanzîm olunmalıdır...” TSMA, E. 1843.

“... l'alliance entre la Pologne et la Porte étant naturelle par la position des deux pays, il ne s'agit que de la bâtir sur de fondements solides, en poursuivant que l'on a eu en vue une alliance défensive et offensive, la première peut être publique, la seconde doit rester secrète. La Porte étant déterminée à contunier la guerre contre les Russes, le roi de Prusse s'est obligé de la leur déclarer d'après ses engagements, et dans les deux buts qui sont aussi ceux de la Porte, savoir: la restitution de la Crimée et la satisfaction à la Suède. S'il vient à bout d'effectuer ces deux objets par la négation on ne se trouverait pas dans la nécessité de poursuivre la guerre. Or, si la Porte contracte de nouvelles liaisons avec la Pologne et que le roi de Prusse se refuse à poursuivre la guerre contre la Russie, la Porte serait obligée de la continuer par rapport a la Pologne. Si le roi de Prusse n'y voulait pas avoir part, après qu'il eût rempli son objet par rapport à la Porte, et si la Suède obtient son but, il serait difficile d'attendre celui de la Pologne. En concluant une alliance offensive, elle ne saurait être caches aux alliés, la Prusse et la Suède, qui en devraient être averties...” AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-6.

¹²¹² Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 78-79)

ittifakın maddelerini hazırlamayı teklif eder. Yedi saat süren mükâleme, durumun İsveç ve Prusya'ya bildirilmesi, o zaman zarfında da Potocki'nin hazırladığı ittifak metninin incelenmesi kararı alınır. Potocki gerçekten bu ittifaka isteklidir. Fakat ittifaka can-ı gönülden inanmayan ve desteklemeyen Varşova'yı ittifaka ve savaşa teşvik etmek durumundadır.¹²¹³ Başkentine “Kararsız kalırsak hiçbir kâr elde edemeyiz”, demektedir. Potocki'ye göre Rusya'ya karşı hep beraber karşı koyma zamanıdır, Lehistan'ın gücü Türk ve İsveç gücüyle birleştirilerek Rusya aleyhine kullanmaya karar verilmelidir. Bu görüşlerini kuzeni ve Litvanya Büyük Mareşali Ignacy Potocki'yle de paylaşan elçi, düşman Rusya'ya karşı savaşmaksızın bir şey elde edilemeyeceği, eski kayıpların telafisi için bunun bir fırsat olabileceğini belirtir.¹²¹⁴ Yine Potocki Sultan'a mükâleme mazbatasını sunulurken¹²¹⁵ verilmek üzere bir takrir verir.¹²¹⁶ Buna göre elçi ifakın İsveç ve Prusya'dan gizli tutulması gerektiğini savunur. Bu iki devletin Rusya'ya karşı savaş açması konusunda şüpheler bulunduğunu ve Lehistan'ın Rusya karşısında yalnız kalabileceğini ifade eder. Zira Prusya Kralı, Galiçya'nın yeniden Lehistan'a terkine muhalefet edebilir. Rus Çariçesi de Prusya Kralı'ndan ayrı iş görmemektedir. Potocki, Leh Cumhuriyeti'nin “muhârebeye hâzır ve âmâde olduğunu” belirtirken, böylece Eflâk ve Boğdan üzerinden Rus kuvvetlerinin iki ateş arasına alınacağını, aksi takdirde İslam askerinin hücumuna takviye gerektireceği vurgusuyla bir an evvel ittifaka dair katî cevap istemektedir. Bu ifadeler, Potocki'nin gerçekten ittifakın gerçekleşmesi için çalıştığını göstermekte, hatta kralının muhalefetine ve hiçbir zaman onay vermeyeceğini bilmesine rağmen muharebeye hazır olduğunu bildirmesi ise Osmanlı tarafını bu ittifaka istekli kılmak için uğraştığını düşündürmektedir. Öte yandan Potocki, 13 Eylül'de sunduğu takriri ile kralın vazgeçme ihtimali nedeniyle ittifakın imzası hususunda acele edilmesini ister.¹²¹⁷ Bu esnada bütün ısrarlara rağmen Zıştovi'deki barış görüşmelerinde Lehistan temsilcisinin olamayacağı kesinleşir.¹²¹⁸ Bu esnada bir tereddüdün olduğundan bahseden İngiliz elçisi, Potocki ile antlaşma yapılmamakla beraber, daha ne kadar

¹²¹³ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 575-585. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-27, 176: CXXXIV/116-27, 178: CXXXV 1/18-347-354. Waliszewski (1894/I: 261-266)

¹²¹⁴ Bkz. AGAD, APP, 280-cz.II: 708-711.

¹²¹⁵ BOA, HAT: 264/15254; 255/14526..

¹²¹⁶ TSMA, E. 8210. ayrıca bkz. Mustafa Kesbî (2002: 389-392)

¹²¹⁷ BOA, AE, III. Selim: 24235.

¹²¹⁸ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-23. Waliszewski (1894/I: 267-270)

Türklerin Lehistan'la antlaşmayı düşünüp Leh elçisinin İstanbul'da tutulacağını kestirememektedir.¹²¹⁹

Bütün gerçekliği gün yüzüne çıkarmak için her iki ülke elçisi tarafından talep edilen mükâleme¹²²⁰, 26 Eylül'de iki taraf ve Prusya elçisi Knobelsdorf'un katılımıyla Bebek'teki köşkte gerçekleşir.¹²²¹ Reisülküttab her iki elçiye aynı anda devletlerinin asıl niyetleri konusunda sorular yöneltir: Lehistan savaşa gitmek niyetinde midir? Prusya Kralı Osmanlı Devleti ve Lehistan olmadan barışa razı olur mu? Knobelsdorf teminat vermekle birlikte, yeni bir Osmanlı-Leh ittifakı yapılırsa, yeni ayarlamaların yapılması görüşündedir. Potocki ise devletinin yeni planlara giriştiğini ve bazı ayarlamalara ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Reisülküttab Knobelsdorf'a "İsveç ile bir ittifaka, Lehistan da dahil olursa, Prusya Kralı da katılır mı" diye sorar. Prusya elçisi ise "Lehistan olmadan Prusya Kralı barışa gitmez, ama Osmanlı ve Lehistan konusunda garanti veremem", diye karşılık verir. Potocki Karadeniz ticareti konusunda adaletli davranılmasını ister. Bu karşılık Reisülküttab Lehistan'a seyr-ü sefer hakkı tanınması konusunda şimdilik bir şey yapılamayacağını, ancak kolaylık sağlanacağını belirtirken, Karlofça Antlaşması'nın devamının sağlanması gerektiğini öne sürmüştü; fakat Reisülküttab'ı ikna edememiştir.¹²²² Piotr Potocki başlangıçta bir taraftan Osmanlı Devleti'ni ittifaka teşvik ederken, diğer taraftan da uygun bir dille Varşova'nın buna olan isteğini uyandırmak için ortam oluşturmaya çalışmış olmalıdır. Bu çabaları takdir eden Ainslie, diğer taraftan Lehleri büyük beklentiler içinde görmektedir. Ayrıca Leh elçisiyle yapılan görüşmelerin, Babıâli üzerinde en fazla nüfuza sahip olan Berlin

¹²¹⁹ NA, FO: 78/11: 211.

¹²²⁰ Bkz. BOA, HAT: 228/12754.

¹²²¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXX 1/17-7, CXXXIV/91-7. Waliszewski (1894/I: 270-278)

¹²²² TSMA, E. 4066. Ayrıca bkz. Mustafa Kesbî (2002: 403-404) 29 Eylül'de sunduğu takriiriyle Potocki, kendisine Prusya elçisinin söylediğine göre, İsveç'in aniden Rusya ile barış yapmasından dolayı İsveç'e para yardımında dahi bulunmuş olan Prusya Kralı'nın çok hiddetlendiğini ve bu yüzden Lehistan ile beraber Rusya'ya karşı hareket etmeyi planladığını ve Prusya Kralı'nın bu durumda Osmanlı Devleti'ne daha fazla yardımda bulunacağını kralın elçisine gönderdiği mektuplardan görüldüğünü belirtir. Bu durumda elçi, Babıâli'nin kaybettiği toprakları almak için Prusya ve Lehistan askerleriyle beraber bu fırsatı değerlendirerek harekete geçmesinin tam zamanı olduğunu, ülkesine durumu bildirmek için bununla ilgili Babıâli'nin katî cevap vermesini istemiştir.

sarayının elçisinden gelecek cevaba bağlı olduğunu vurgulamaktadır.¹²²³ Bu nüfuzu kırmak için Leh ve İsveç elçilerinin çabaları yeterli değildir.¹²²⁴

Bu esnada Avusturya, Osmanlı Devleti ile barış görüşmelerinde bulunuyor olsa da Prusya Kralı Rusya'ya savaş açarsa, Avusturya'nın Rusya'yı savunacağı gerçeği kulaktan kulağa yayılmaktadır.¹²²⁵ Dış gelişmeler bazı hallerde Osmanlı-Leh ittifakının aleyhine işlemektedir. Prusya'nın katı kararı, her şeyin kilit noktası durumundadır. Bu arada Prusya Kralı İstanbul'daki elçisine, savunma yardımının kabul edildiğini bildirmiş ve Osmanlıların bütün gücüyle savaş hazırlıklarına başlamasını istemiştir.¹²²⁶ Fakat artık Varşova'da Prusya-Rusya savaşının olmayacağı idrak edilmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı savaşmak fikri, ittifakı destekleyenler arasında bile zayıflamıştır.¹²²⁷ Potocki, yeni gelişmelerle ilgili olarak antlaşma maddelerini müzakere için 13 Ekim'de görüşme talebinde bulunur.¹²²⁸ Durumun Sultan Selim'e arzıyla, Leh elçisinin Karadeniz'de seyr-i sefer maddesinden vazgeçmeye razı olmadığı, nasıl cevap verileceği sorulur.¹²²⁹ Selim, bunun ancak Osmanlı bandıralı gemilerle olabileceğini, bu hakkın şimdiye kadar üç devlete verilmesi de başka devletlere sirayet etmemesini ve cumartesi bu meselenin görüşülmesini irade buyururken, "Leh ittifakına nizâm viresiz" diye de emr-i hümayunda bulunur. Osmanlı Sultanı, Leh ittifakına taraftardır. Bunun üzerine 16 Ekim'de Osmanlı tarafı adına Sadr-ı Rum (Rumeli Kazaskeri) Abdullah Molla, Reisülküttab ve İsmet Bey'in, Lehistan tarafı adına da Potocki ile Chrzanowski'nin de katılımıyla¹²³⁰ yapılan bir diğer mükâlemede iki tarafın öncelikleri dile getirilse de bir sonuç alınamaz.¹²³¹ Osmanlı tarafı Lehistan'la bir ittifakı gözetirken, Lehistan ticaret antlaşmasının maddelerine yoğunlaşır. Bu arada Potocki'nin bildirdiği üzere kralı, Rusya üzerine muharebe olacağını Prusya Kralı'na yazmış, Prusya Kralı buna memnun olmuştur. Nitekim 18 Ekim'de Prusya elçisi Knobelsdorf'un "Osmanlı Devleti, Lehistan ile ittifak edip Rusya'ya savaş açarsa, Avusturya bunu bahane bilip

¹²²³ NA, FO: 78/11: 239.

¹²²⁴ NA, FO: 78/12A: 39.

¹²²⁵ AGAD, AR, AORMP: 17: CXXXV 1/10-24. Waliszewski (1894/I: 281-282)

¹²²⁶ Bkz. B. Czart., rkps., 846: 593-594, AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-359-360.

¹²²⁷ Dutkiewicz (1934: 59-60)

¹²²⁸ Bkz. BOA, HAT: 260/14974; AE, III. Selim: 24557.

¹²²⁹ BOA, HAT: 255/14506.

¹²³⁰ NA, FO: 78/11: 273.

¹²³¹ BOA, HAT: 254/14430; 259/14955. AGAD, AR, AORMP: 177: 1/17-8, CXXXIV/91-8. Waliszewski (1894/I: 283-289)

savaş açar mı?” sorusuna karşılık verdiği takririnde Potocki, Avusturya’nın Reichenbach’da barışa razı olmuşken tekrardan Rusya için savaş ilân edip düşman sayısını artırmak istemeyeceği ve kralının Osmanlı-Leh ittifakından pek memnun olduğu beyan eder.¹²³² Ancak gelen haberler, Prusya Kralı’nın Rusya ve Avusturya’yı sulha davet için haber gönderdiği yönündedir. Bunun üzerine 21 Ekim’de Osmanlı Devleti Prusya Kralı Friedrich’e Mehmed Necati adlı nâmeresi göndererek Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki antlaşma uyarınca Prusya Kralı’nın savaş ilânı konusunda hassasiyetleri aktarılır.¹²³³ Ne olacağına dair bir belirsizlik hâkimdir. Leh elçisi, “ittifak-ı aşikâr ve tecavüzî” olarak ayrı kağıtlara yazılı halde sunar. Buna göre her iki tarafın öngördüğü şekliyle antlaşmanın kabataslak hali şu şekilde olmalıdır.¹²³⁴ Yapılacak ittifak ve Rusya ve Avusturya’ya karşı yardım neticesinde, Lehistan’ın hürriyeti ve bağımsızlığı, aynı zamanda ticaret konusu teminat altına alınmaktadır. Müttefiklerden her birine Rusya ya da Avusturya, ya da bunlardan birisi saldırırsa, en geç 3 ay içinde askerî, malî yardım yapılacaktır. Her iki devlet de tıpkı 1768 savaşında olduğu gibi kendi toprağını kendisi savunacak, ama bu sefer Prusya Kralı ile ittifaka bağlı olacaktır. Rusya ve Avusturya 1767-1768’de ve 1777’de Boscamp’ta olduğu gibi Lehistan’ın meselelerine karışmayacaktır. Müttefikler her türlü ihtimale karşı eğer topraklarına Rusya ve Avusturya tarafından saldırı gelirse, beraber hareket edecektir. Lehistan’ın Dinyester (Turla) ve Karadeniz ve Akdeniz sularında seyr-ü sefer hakkı ve ticaret hakkı “ziyade müsa’ade ettiği devletlere kıyasen” en yüksek derecede olacak şekilde, ticaret antlaşması çerçevesinde yenilenecektir. Lehistan, İstanbul’daki eski elçisini diğer İngiltere ve Fransa’nın elçileri gibi aynı haklar dahilinde bulunduracaktır. Oluşacak problemler Lehistan Başvekili (Kançıları) tarafından çözülecek ve gümrük tarife defteri hazırlanacaktır. Mevzu bahis antlaşmanın içeriği bu yılki Prusya-Osmanlı antlaşmasıyla kesinleştirilecek, her iki taraf başka barış antlaşmalarına girmeyecektir.¹²³⁵

¹²³² Mustafa Kesbî (2002: 417-419)

¹²³³ Mustafa Kesbî (2002: 143-146)

¹²³⁴ AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-8.

¹²³⁵ Hal böyle iken 18 Ekim tarihinde Prusya elçisi Knobelsdorf’un verdiği takrirde hâlâ kralının Osmanlı-Leh ittifakına olumlu baktığını, bunu Leh Kralı’nın Prusya Kralı’na bildirdiğini belirtmektedir. BOA, A.DVN.DVE (9): 175/55. Ayrıca bkz. Ahmed Câvid (1998: 134-135)

Yüksek Heyet görüşmelerle ilgili elçisinden uzun zamandır bilgilendirme istemektedir.¹²³⁶ Anlaşılan o ki Potocki, görüşmeleriyle ilgili somut verilere ulaşmadan Varşova'ya bilgi vermeyi yeğlemez. Poniatowski, Potocki'nin İstanbul faaliyetleriyle ilgili *Potocki bizi savaşa mı çekmek istiyor?... ben Szczerzec Starostası'nın bizi Rusya'ya karşı Türklerle beraber bir saldırı içine çekmek isteyen çabalarına her iki gözümle bakamıyorum*, diyerek durumdan ne derece endişelendiğini ifade eder.¹²³⁷ Bu arada Varşova'ya Prusya Kralı'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyeceği bilgisi ulaşmıştır. Potocki, 10 Kasım tarihli mektubunda Yüksek Heyet'e yeni gelişmeleri ve antlaşmaya hemen nihayet verilememesinin nedenlerini açıklar. Her kelimenin tartılıp düşünülmesi gerektiğini, diğer taraftan kuryelerin geciktiğini belirtir.¹²³⁸ Votka ile ilgili talebe Kazasker karşı çıkmıştır. Osmanlı tarafı Karadeniz'de seyr-ü sefer hakkının barış sonrasına kalmasını istemektedir. Prusya elçisi de bu işe karşı çıkmıştır. Osmanlı tarafı Prusya Kralı'nın savaş ilân etmeme ihtimaline karşı Lehistan'ın Prusya olmaksızın Osmanlı Devleti ile savaşıp savaşmayacağını sorar. Lehistan savaşa girerse Karadeniz'de gemi bulundurma izni verilecektir. Ancak Potocki, böyle bir şeyin hem Osmanlı Devleti'ni hem de Lehistan'ı tehlikeye atacağını belirtir.¹²³⁹ 30 Ekim tarihindeki mükâlemenin tutanağıyla beraber nihayet Potocki, 16 Ekim'deki mükâlemede hazırlanan ittifak metninin ilk taslağını Varşova'ya gönderir.¹²⁴⁰

İstanbul'da ittifak için hazırlıklar sürerken Varşova'ya gelen haberler, Rusya ile Prusya arasında savaşın olmayacağına yöneliktir.¹²⁴¹ Potocki'nin gönderdiği rapordaki bütün mevzular Varşova'da görüşülür.¹²⁴² Bu doğrultuda İstanbul elçisine yeni talimatlar gönderilir. Poniatowski, Potocki'nin çok acele ettiği görüşündedir.¹²⁴³ İstanbul'da olup bitenleri diğer başkentlerdeki elçileri vasıtasıyla takip ediyordur. Viyana'daki elçisi

¹²³⁶ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-25. Waliszewski (1894/I: 289-291)

¹²³⁷ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1044-1045.

¹²³⁸ Mesela bkz. AGAD, ZP, 413: 75.

¹²³⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 595-610. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-30, 176: CXXXIV/116-30, 178: CXXXV 1/18-360-374. Waliszewski (1894/I: 291-300)

¹²⁴⁰ 8 Eylül tarihinde yapılan mükâlemenin ardından Piotr Potocki, kuzeni Ignacy Potocki'ye ittifak antlaşmasının muhtemel maddelerini 10 Eylül'de yazdığı mektupta gönderdiğini belirtir. Bu ise Dışişleri Heyeti'nden çok daha erken bir tarihte kuzeniyle ittifak maddelerini paylaştığını göstermektedir. Bkz. AGAD, APP: 280-cz.II: 708-711. Gönderilen metin, antlaşmanın Sejm'in onayına sunulduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bkz. NA, FO: 78/11: 317-318.

¹²⁴¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-26. Waliszewski (1894/I: 307-309)

¹²⁴² Bkz. B. Czart., rkps. 859: 301-303.

¹²⁴³ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1072-1073.

Franciszek Ksawery Woyna, Türklerin Dinyester (Turla) kendilerine geçene dek Lehistan ile ticaret antlaşmasını imzalamayacağını konuşulduğunu yazar.¹²⁴⁴ Poniatowski, muhtemel Osmanlı-Leh ittifakının aleyhinde olduğunu, kesinlikle Rusya ile savaşa girilmeyeceğini belirtmektedir.¹²⁴⁵

Potocki Babıâli kadar, Lehistan'a da fayda sağlayacağına inandığından ittifaka taraftardır.¹²⁴⁶ Bunu 30 Ekim tarihinde yapılan mükâlemeden açıkça anlamak mümkündür.¹²⁴⁷ Sultan ve erkân Lehistan'ın kararsız tavrına anlam verememektedirler. Osmanlı tarafı seyr-ü sefer maddesini, tecavüzî ittifakın kabulü şartına bağlamıştır. Potocki'nin görüşü bunun kabulü yönündedir; ancak kararı Yüksek Heyet'e bırakır. Savunma antlaşmasının yapıp Avrupa'da oluşmakta olan lige katılmak Potocki'nin nazarında en hayırlısıdır. Bu kabul edilirse, Lehistan kongreye temsilci gönderebilecektir. Potocki'ye göre Osmanlı tarafı Lehistan'a güvenmekte ve dürüst davranmaktadır. Ancak kendisinin cömertçe verdiği hediyelerle Osmanlı bürokratları üzerinde büyük etkisi olan Prusya elçisi kadar nüfuzu yoktur.¹²⁴⁸ Prusya elçisinin ittifak görüşmelerinde birinci derecede rol oynadığı aşîkârdır. Zira Prusya elçisi, ittifak müzakerelerini takip edebildiği gibi ticaret antlaşmasının diğerlerinden ayrılmasını istemektedir.¹²⁴⁹ Potocki, Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası sözünden cayından endişe etmiş olmalıdır. Bu mükâlemede antlaşmanın bitirilmesi umulurken, Ainslie'nin yeni gelişmeler karşısında antlaşmanın ancak aylar sonra sonuçlandırılacağına dair öngörüsü isabetli olacaktır.¹²⁵⁰ Zira birçok pürüz yeni mükâlemeleri beklemektedir.

Muhtemel ittifak antlaşmasının maddelerinden anlaşıldığı üzere¹²⁵¹, antlaşma her iki devletin ortak çıkarlarına hizmet edecek, o an için Rusya ve Avusturya'ya, ilerde ise

¹²⁴⁴ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1062-1063.

¹²⁴⁵ Kalinka (1991/II: 159)

¹²⁴⁶ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 619-625, 641-656. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-31, 176: CXXXIV/116-31, 178: CXXXV 1/18-383-398. Waliszewski (1894/I: 310-320)

¹²⁴⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 659-673. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV1/17-9, CXXXIV/96-9, 178: CXXXV 1/18-407-411. Waliszewski (1894/I: 320-324)

¹²⁴⁸ Nitekim Diez ittifakın akdinden sonra 150.000 akçe civarında bir hediye dağıtmıştı. Reisülküttab'a 50.000, Beylikçi'ye 20.000 ve diğerlerine de daha küçük olmak üzere. Bkz. Zinkeisen (2011/VI: 518)

¹²⁴⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 676.

¹²⁵⁰ NA, FO: 78/11: 281-282. Diğer taraftan İngiliz elçisi, Babıâli'nin Potocki'yi Lehistan'ın daha fazla sebat göstermesi konusunda zorladığını belirtmekte ve Lehistan'a verilecek ticarî imtiyazları "Rusların hırslarına bomba atmak" olarak yorumlamaktadır. NA, FO: 78/11: 287-288.

¹²⁵¹ Savunma ittifakı metni için bkz. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 707. Aynı antlaşmanın Osmanlı Arşivi'ndeki müsvette suretleri için bkz. BOA, HAT: 260/14968-A; CH: 21/1023. Antlaşma metninin

farklı güçlere karşı olabilecektir.¹²⁵² İttifak, Sultan Selim ve Kral Poniatowski dönemlerinden itibaren geçerli olacaktır. Her iki devletin çıkarlarını, Lehistan'ın bağımsızlığını ve bütünlüğünü güvence altına alacak ve eğer Rusya ve Avusturya ya da biri Osmanlı Devleti ya da Lehistan'a saldırırsa, diğer devlet onu savunacaktır. Halihazırdaki savaşta Rusya ya da Avusturya'ya karşı barış görüşmeleri sonlandırılacak olursa veya saldırı tehdidi belirirse Rusya ya da Avusturya iki devletin birine saldırırsa ya da asker toplamaya başlarsa, her iki taraf üzerine düşeni yapacaktır. Eğer saldırı olur da ülkelerin diğeri savaş açamayacak olursa, para yardımı yapacak ve ordusunu sınıra yığacak ve düşman devletlerini sabotaj yoluna gidecektir. Yardım üç ay içinde hazır edilecektir. Gerekli durumda Osmanlı Devleti 30.000 süvari, Lehistan ise yarısı süvari yarısı yaya asker olmak üzere 20.000 asker verecektir. Her iki taraf da kendi cephanelerini karşılayacak, daha fazla asker vermek gerekirse, bu durumda Osmanlı Devleti 45.000; Lehistan 30.000 asker verecektir. Eğer daha fazla destek gerekirse, her iki taraf da diğerine bütün gücüyle yardım edecektir. Bir tehlike durumunda para yardımı yapmak gerekirse, her 1000 yaya asker için 100.000 gurus -ki bu 20.000 Macar altınıdır- her 1000 süvari asker için ise 133.330 gurus -ki 5 gurus 1 Macar altını değerindedir- yani 26.666 Macar altını ödenecektir. Her iki taraf da savaş sonrasında kendi topraklarının korunmasına ve devletlerinin hukukuna garanti verecekler ve ticarî çıkarları korumak ve yerine getirmek amacıyla ve dostluk bağlarını karşılıklı olarak sürdürmek için bir Leh elçisi ortaelçilik unvanıyla daimî olarak Osmanlı başkentinde

benzer ifadelerle başka bir nüshası için bkz. Ahmed Atıf, İbrahim İsmet (1798: 315-317) Antlaşmanın Lehçesi için bkz. B. Czart., rkps. 846: 611-617, 859: 331-341. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/108, CXXXIV/105, CXXXV/26. Fransızca çeşitli müsvette kopyalar için bkz. B. Czart., rkps. 846: 674-708, 709-713; BO, 551-I: 98-100. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125. (Söz konusu ittifak ve ticaret antlaşmasının çeşitli müsvette kopyaları AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/97, 26, 103, 105, 106, 107, 108 içerisinde ve aynı dosya içerisindeki çeşitli gömleklere, kenarlarında Potocki'nin aldığı notlarla beraber bulunmaktadır. Yine benzer kopyalar için bkz. AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-8, 178: CXXXV 1/18-374-380; ZP: 209: 153-155, 104: 77; BJ, 6753-III: 161-164) Basılmış nüshaları için bkz. Waliszewski (1894/I: 301-307, 324-327); Kołodziejczyk (2001: 644-653) Saldırı ittifakı metni için bkz. B. Czart., rkps. 846: 719-734. Aynı antlaşmanın Osmanlı Arşivi'ndeki müsvette suretleri için bkz. BOA, HAT: 260/14968; CH: 47/2323. 1 Kasım 1790 tarihli ayrı bir müsvettesi de mevcuttur. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (8): 171/31. Fransızcası için bkz. B. Czart., rkps. 846: 715-718, 729-732. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125, 178: CXXXV 1/18-416-419; BJ, 6753-III: 165-166; BO, 551-I: 99. Basılmış nüshaları için bkz. Waliszewski (1894/I: 328-329); Kołodziejczyk (2001: 654-659)

¹²⁵² Kołodziejczyk, (2001:167); (2002b: 684) Osmanlı-Leh ittifak metninin taslağına bakarak antlaşmanın dilinin batı formüllerinden oldukça etkilenecek geleneksel Osmanlı belgelerindeki dilden büyük ölçüde farklılık gösterdiğini, padişahın dinî görevleri ve İslam monarşisinin evrensel yayılmasına atıfta bulunmak yerine değişik modern bir terim "Avrupa dengesi" deyiminin kullanıldığını belirtmektedir. Ancak antlaşma metninin bu şekilde yeni bir üslupta olmasında, metnin Osmanlı delegeleri tarafından değil, Potocki tarafından hazırlanmasının etkisi de olmalıdır.

bulunacak ve Fransız, İngiliz ve diğer devletlerin elçileri gibi her türlü hakka ve kolaylığa sahip olacaktır. Ticarî koşulların iyi işlemesi ve her iki ülke tarafından doğru dürüst yürütülmesi için Lehistan konsolosları, yardımcıları ve Osmanlı tarafından verilecek tercümanlarıyla Osmanlı topraklarında tehlike arz etmeyen şehir, liman, iskele gibi yerlerde Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına zıt düşmeyecek şekilde, İngiliz ve Fransızların sahip olduğu hak ve kolaylıklara sahip olacaktır.¹²⁵³ Karlofça Antlaşması'nın maddeleri kelimesi kelimesine uygulanmaya devam edecektir. Sonuç olarak ittifak evrakları en geç üç ay içinde tasdik olunacaktır.

Ayrıca üç bab üzere düzenlenen gizli tecavüzî ittifak maddelerine göre, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki antlaşma, dostluk ve muhabbeti pekiştirmek için genel anlamda güvenlik ve koruma hususlarını içerecektir. Bu bağlamda bu ittifak müttefikleri şu şekilde bağlayacaktır: Osmanlı Devleti, Rusya ile bütün gücüyle savaşmaktadır ve Prusya da bu savaşa dahil olacak, Lehistan da güçlerini Prusya ve Osmanlı Devleti ile birleştirerek Rusya'ya karşı bütün gücüyle savaşacaktır. Her iki taraf askerî güçlerinden, operasyon hazırlıklarından ve askerî hareketliliklerden birbirlerini haberdar edecektir. Osmanlı Devleti ile Prusya'nın antlaşması uyarınca Osmanlı Devleti ve Lehistan birbirlerine haber vermeksizin ve Prusya devleti dahil olmadığı sürece savaşı terk etmeyecek, ateşkes veya barışla ilgili hiçbir teklifi ayrı ayrı kabul etmeyecektir. Lehistan ve Osmanlı Devleti, şimdiki savaşın bitimini müteakip oluşacak barış görüşmelerinde kendi temsilcileriyle mümkün olan en iyi barış şartları için çabalayacak, Prusya barış görüşmelerinde aracı devlet sıfatıyla Lehistan'ın da barış görüşmelerine katılmasını sağlayacaktır. Osmanlı Devleti ve Lehistan'ın dostu ve müttefiki olan Prusya, akdolan maddelerin antlaşmaya dahil edilmesi hususunda, tecavüzî şartları haiz senedin akdinden sonra elçisi vasıtasıyla haberdar edilecektir.

Bunlara ek olarak düşünülen ticaret antlaşmasının maddeleri şu hususları içermektedir:¹²⁵⁴ Ticaret antlaşması, eski antlaşmaların iki milletin lehine yenilenmesi, 1489'dan 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar yapılan antlaşmaların tasdiki, Leh

¹²⁵³ Leh elçisi, görüşmelerde elini güçlendirmek için 1740 yılında Fransa ile yapılan antlaşmanın maddelerini de gözden geçirir. Böylece Fransız tüccarlara tanınan haklar ve gümrük tarifesiyle ilgili ayısının Leh tüccarlara da tanınması yönünde ısrar edecektir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 523-554.

¹²⁵⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 735-754; AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125, CXXXIV/107; BJ, 6753-III: 167-168; BO, 551-I: 101. Waliszewski (1894/I: 330-365)

tüccarlarının Osmanlı deniz ve nehirlerinde serbest ticareti, Akdeniz ve Karadeniz’de seyr-ü sefer izni, Dinyester ve Akkerman limanlarında serbest seyr-ü sefer izni, Osmanlı sınırlarında ve İstanbul’da ticaretin güvenliği, Özi, Hocabey, Akkerman limanlarında transfer geçiş serbestiyeti, gümrük vergisinin % 3 oluşu ve bunun dışında başka bir verginin alınmayışı, bunun hukuksal olarak teminat altına alınışı, Hotin ile Bender arasındaki yerlerde ithalat haklarının korunması, Osmanlı Devleti’nin Lehistan’a ihracatının güvenceye alınması, transit geçiş vergisinin sadece % 1 oluşu, Lehistan’ın transit geçiş ve diğer ticarî işlerini Osmanlı Devleti’nin gözetmesi, Leh tüccarların depo ve transport işlerinde Akdeniz’in mekan oluşu, Leh gemileri için Karadeniz’de transit geçiş izninin olacağı, bütün Osmanlı topraklarındaki diğer vergilerden Leh tüccarının muafiyeti, hem Osmanlı hem Leh ticareti için vergilerin tekleştirilmesinin yönergeye bağlanması, Eflâk ve Boğdan’da Lehistan tahıl ticaretinin yapılabilmesi, Leh kumandan ve yetkililere bir defalığına pasaport düzenlenmesi, Leh konsolosunun yardımıyla tüccarların yargılanması, Leh gemilerinin fermanla izinli oluşu, Katolik Lehlerin dinî serbestiyetlerinin olacağı, İstanbul’da daimî Leh elçiliği olacağı, Osmanlı Devleti’nde konsolosluk, yardımcı konsolosluk, acenta ve tercümanlık kurma hakkı, İstanbul, Akkerman, Özi ve Lehistan sınırındaki yerlerde posta sisteminin kurulması.¹²⁵⁵

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Prusya Kralı’nın asıl niyetini anlamak, ittifakın zorunluluklarını yerine getirmesi için zorlamak üzere, 9 Kasım’da Ahmed Azmi Efendi’yi Berlin’e gönderir. Bu sırada Osmanlı Devleti’nin de haberdar olduğu¹²⁵⁶ İsveç ile Lehistan’ın bir ittifak için yaptığı, Rusya ile İsveç Kralı’nın antlaşmaya varmasıyla kesilen görüşmeler tekrar başlar.¹²⁵⁷ Varşova’da da İsveç elçisiyle görüşmeler sürdürülürken Stokholm’deki Leh elçisi Jerzy Potocki bu konuda temaslarda bulunmaktadır. 27 Kasım’da toplanan mükâlemenin ana konusu, Prusya’nın savaş ilân etmemesi durumunda ne olacağı ve ticaret antlaşmasının ittifak antlaşmasından ayrılmaması meselesidir.¹²⁵⁸ Hâlâ netleşmeyen Lehistan’ın savaşa katılıp katılmayacağı

¹²⁵⁵ Potocki, Varşova’dan ayrılmadan önce Tadeusz Czacki’nin kaleme aldığı *Uwagi o handlu z Portą* (Babiâli ile Ticaret Üzerine Dikkat Edilecek Noktalar) adlı çalışmayı da yana alarak, düşünülen ticaret antlaşmasında bu rapordan faydalanmak istemiştir. Zira rapor, eski antlaşmalara dayalı olarak Lehistan’ın Dinyester (Turla) ve Karadeniz ticaretine hakkı olduğunu, gümrük tarifesindeki indirimi ortaya koymaktadır. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/70; Czacki (1845: 327-352)

¹²⁵⁶ BOA, HAT: 270/15757.

¹²⁵⁷ Bkz. AGAD, AR, AORMP:174: CXXXV 1/10-26; ZP, 209: 122-124. Waliszewski (1894/I: 307-309)

¹²⁵⁸ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-10. Waliszewski (1894/I: 369-375)

ile ilgili Kazasker “elçi hiç tereddüt etmesin, Lehistan kabul edecek”, diye buna olan inancını gösterir.¹²⁵⁹ Bu esnada Prusya Kralı’nın aracılık teklifini Çariçe’nin reddiyle İstanbul’da savaş hazırlıkları artar. Elçi, ticaret antlaşmasıyla ilgili Karlofça Antlaşması’nın 11. maddesinin yorumunda oluşan karmaşayı önlemek için - Reisülküttab’ın Osmanlı arşivlerinde antlaşma metnini bulmanın zor olduğunu söylemesi üzerine- Varşova’dan antlaşmanın Latince ve Türkçe kopyalarını ister.¹²⁶⁰ Öte yandan postaların gecikmesi dolayısıyla elçiden haber gelmemesinden yakınan Kañçılar Małachowski Potocki ile ticaret antlaşmasının ayrıntıları üzerine yazışır.¹²⁶¹ Varşova’ya gelen haberler, Prusya ile Rusya arasında savaş olmayacağı yönündedir. Fakat Osmanlı Devleti hâlâ aksinin olacağı inancını yitirmek istememektedir. Hatta Potocki’nin deyişiyile Osmanlılar, Prusya’nın savaşa gireceği ve bu işe Lehistan da dahil olacağı havasındadır.¹²⁶² Fakat 27 Kasım’daki mükâlemenin tutanaklarını III. Selim’e arz eden Kaymakam, Sultan’ın büyük bir serzeniş ve öfkesiyle karşılaşır.¹²⁶³ III. Selim artık Prusya Kralı’nın niyetini biraz olsun anlamış gözükmektedir.¹²⁶⁴

“Bu kâfirlerin cümlesi tezvîrâtdan gayrı bir işe yaramıyorlar. Moskov bizim memâlikimizi istîlâ etmede bunlar dahi söz ile vakit geçiriyorlar. Prusya bizim ile beraber cenk edecek idi. Niçin etmiyor? Cenk eylemedikten sonra hudûda asker göndermenin ne fâidesi olur. Moskovlu Prusya’nın cenk etmeyeceğini bilir. Cümle kuvvetini bizim üzerimize veriyor. Bu sûrette Prusya’nın bize ne fâidesi olacaktır ve bizim hâlimiz neye varacaktır bilemiyorum ve biriniz mülâhaza etmiyorsunuz. Orduya iki-üç aylık oldukca bir işe yarar kethüdâ lâzımdır dediniz ve birisini münâsib görün dedim o günden beri hâtırınıza bile gelmedi. Niçin böyle ihmâl ediyorsun. Allâh’dan korkup Peygamber’den hayâ etmiyor musunuz. İhmâl edecek vakit midir.”

27 Kasım’daki mükâlemedeki mevzulardan biri Osmanlı Devleti’nin barış yönünde rey kullanırsa, Leh Cumhuriyeti’nin aracılığını kabul edip etmeyeceğidir.¹²⁶⁵ Daha sonraki günlerde Potocki bu soruyu defaatla “tercümanını gönderüb hergün sualden hali olmaz”, idiyse de Şeyhülislam’ın görüşü ve III. Selim’in iradesi şimdiki halde Osmanlı sarayının

¹²⁵⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 769-776. AGAD, AR, AORMP: 175:CXXXIV/115-32, 176: CXXXIV/116-32, 178: CXXXV 1/18-430-437. Waliszewski (1894/I: 375-379)

¹²⁶⁰ Potocki’nin isteği üzerine hazırlanan Karlofça Antlaşması’nın kopyası için bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CLXX/36, CLXX/17.

¹²⁶¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-28. Waliszewski (1894/I: 379-380)

¹²⁶² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 781-787. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-33, 176: CXXXIV/116-33, 178: CXXXV 1/18-440-444. Waliszewski (1894/I: 380-383)

¹²⁶³ Genel itibariyle bütün yapılacak mükâlemeler Sultan’ın iradesiyle mümkün olmuş, Sultan Selim’e sunulmuş, onun ve yer yer Şeyhülislam’ın da yapılan istişarelerle görüşleri alınmıştır. Mesela bkz. BOA, HAT: 228/12754, 1394/55753.

¹²⁶⁴ BOA, HAT: 268/15672.

¹²⁶⁵ Bkz. BOA, HAT: 267/15607.

barışı düşünmediği, düşündüğü vakit bunun da değerlendirileceği yönündedir. Diğer taraftan Prusya Kralı ile Hertzberg'in Osmanlı-Leh ittifakına dair görüş ayrılıkları oluşmuştur.¹²⁶⁶ Prusya Kralı ittifaka olumlu bakarken Hertzberg karşı çıkmaktadır. Hertzberg, Lehistan'ın tek amacının ticarî imtiyazlar elde etmek olduğuna dair bir rapor düzenlemesi için Diez'i ikna etmiştir. Knobelsdorf'a gelen talimatnamelerde de çelişkiler vardır. Osmanlı tarafının Potocki'ye cevabı geciktirmesi ittifakın aleyhine işlemektedir. Bu gelişmeler ise Lehistan'da Osmanlı tarafının caydığı şeklinde yorumlanır.¹²⁶⁷ II. Friedrich Wilhelm'in Lucchesini'nin yerine atanan Goltz'e yazdıkları da Prusya'nın Osmanlı-Leh ittifakını desteklemediğinin delilidir. Zira Prusya Kralı, daha 12 Ekim'de Varşova'daki elçisine Knobelsdorf'a antlaşmanın savaş sonlandırılmadan bitmemesi yönünde faaliyet göstermesini ya da ticaret antlaşması tamamen ortadan kalkana dek yeni bir emir vermeyeceğini bildirmektedir.¹²⁶⁸

1790 sonlarında Potocki'nin Varşova'ya gönderdiği bir rapor, bir İtalyan gazetesinde yayınlanır. Bu durum elçiyi çok telaşlandırır. Mektuplarının açılıp, şifrelerin satın alındığını düşünüp endişelenir. 10 Kasım'da muhtemel ittifak metniyle gönderilen rapor, ancak 10 Aralık'ta Varşova'ya ulaşır.¹²⁶⁹ Antlaşma maddeleri Leh hükümetini huzurunu kaçırsa da hemen yorumlanmaz.¹²⁷⁰ Zira Sejm'de görüşülecektir. Diğer taraftan Berlin'den haber beklenmektedir.¹²⁷¹ 9 Ocak'taki oturumda Sejm, ittifak antlaşması ile ticaret antlaşmasının ayrılmaması ve mevcut ticaret antlaşmasının kabul edilmemesi yönünde karar alır ve Potocki'nin Osmanlı tarafına ittifak görüşmelerinin Zıştovi'ye taşınması teklifini iletmesini ister. Lucchesini Osmanlı-Leh ittifakının aslını, mahiyetini ve İstanbul'daki Prusya elçisiyle ne görüşüldüğünü bilmek istemektedir.¹²⁷²

¹²⁶⁶ Dutkiewicz (1934: 63-64)

¹²⁶⁷ Kalinka (1991/II: 162)

¹²⁶⁸ Kalinka (1991/II: 162-163)

¹²⁶⁹ Bkz. AGAD, AR, AORMP:174: CXXXV 1/10-29; B. Czart., rkps. 887: 469. Waliszewski (1894/I: 384)

¹²⁷⁰ Nitekim Varşova'dan Aubert, Montmorin'e yazdığı 11 Aralık tarihli mektupta ittifakın olup olmayacağına dair henüz tahmin yapılamayacağını belirtir. Daha sonraki mektubunda ise böyle bir ittifakın Lehistan'ı tehlikeye sokacağını düşünür. Bkz. Dembiński (1902: 524-525)

¹²⁷¹ Bkz. AGAD, ZP, 420: 1132.

¹²⁷² Bkz. AGAD, ASECZ, T. XV: K. 8-8 od. T. XXI: K. 94-94 od; B. Czart., rkps. 887: 489-490. Ayrıca bkz. Dembiński (1902: 529); Dutkiewicz (1934: 67) Bkz. BOA, HAT: 30/1413. Lucchesini Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris elçiliği sırasında (1806-1811) Prusya'nın buradaki elçiliği görevini yürütecek ve Muhib Efendi'yle defalarca görüşmelerde bulunacaktır. Bkz. Günay (2009)

Lucchesini ittifak antlaşması ile ticaret antlaşmasının ayrı yürütülmesi taraftarıdır.¹²⁷³ Sejm'de Potocki'ye gönderilen emirle Rusya'ya savaş açılmayacağını, yani tecavüzî ittifakın reddi, Poniatowski'yi rahatlatmıştır.¹²⁷⁴ 15 Ocak 1791 tarihli Debolı'ye mektubunda Poniatowski, ittifaka dair şimdiye kadar meydana gelen gelişmeleri şu şekilde değerlendirir:¹²⁷⁵

“... Bulgakov'un bana yazdığına göre, son Sejm toplantısında ben şöyle demişim: Heyet'in Starosta Szczerzecki'ye [Piotr Potocki] hazırladığı cevap için acele ederken, tecavüzî ittifakın kabulü için izin vermişim. Ama ben tam olarak şunu söyledim: ben İstanbul'daki görüşmelerin saldırı savaşına gitmesini istemedim. Bunun yanında Türklerle dostluğumuzda saldırı savaşından sakınalım dedim. Ayrıca Türkler bütün görüşmelerin Zıştovi'ye taşınmasına izin vermiyor. Eğer Starosta oraya gitseydi her şey çok daha çabuk sonuçlanırdı. Eğer bunları düşünecek olursak, her şey hiçbir sonuç almadan kalacaktır. İstanbul'dan Starosta'dan gelen bu yazılar ve cevaplardan sonra diyeceğim odur ki o zaman görüşmelerden çekilmek mümkün değildi. Geçen sene verilen emirler benim suçum değil. Zira ben tek başıma neredeyse bunun olmaması için bütün Heyet'e karşı 3 saat boyunca savaştım, Reichenbach'ta bütün ümidini yitiren Türklerle tecavüzî ittifaka karşı bütün yönleriyle düşünceleri için onları teşvik ettim ama ... Bunun yanında Heyet şunu yapabildi o zaman: Starosta'ya görüşmeleri Prusya elçisiyle yürütmek, ona taşımak için emir verilebilirdi. Gerçi bu da bir zorluk doğurabilirdi ki o da tecavüzî ittifakın bazıları için gecikmesine, çekilmesine yol açabilirdi. Hatta şimdi bile bizim tarafımızdan bilinçli olarak çıkarılan zorluklarla Prusya Kralı aktif olarak Moskova ile savaşa girene kadar saldırı ittifakına girmeyeceğiz, ki bu her zamanki prensibimizdir. Gerçi bu daha uzak görünüyor, sadece Prusya ordusunun Lehistan topraklarından geçmesi dışında farklı yollara başvurulamazdı. Böyle bir geçiş de Moskoğunun bizim ülkemize girmesi demektir. Bu durumda da bize Prusya ordusuyla bizim orduyu birleştirmekten başka bir seçenek kalmazdı. O vakit siz Petersburg'dan giderdiniz. Bu şartlarda ne diyeceğinizi bilmelisiniz ki o zaman her bakımdan benim kişiliğimde bu ihtiyacı bulabilirsiniz. Bu durumda siz bana bu tartışmayı niçin bozmadığımı,, engellemediğimi sorabilirsiniz. Eğer bu şekilde konuşmalar ve tartışmalar bitirilmeseydi, ben şu ana kadar sürebileceğini biliyordum. Bu da bizim vatanımıza en büyük zararı verirdi ki siz de kendiniz gibi beni bilirsiniz, ben bu konumumdan ayrılamayacağım. Şimdi ise dürüstçe Mareşal Małachowski, Reichenbach'ta Galiçya'nın tekrar kazanımına dair ümitlerin düşmesinden sonra -ki kendisi eski toprakların kazanılması düşüncesiyle Starosta'ya bu tehlikeli emrin verilmesindeki en önemli otoritelerdendir- şimdi bana muhalefet etmeme gösterisi yapıyor ve Ağustos ayında tecavüzî ittifak hususuna bu niyetle ülkenin güvenliği açısından karşı çıkmamdaki haklılığı kendisi de kabul ediyor...”

Poniatowski'nin bu düşüncelerinden anlaşıldığı üzere kendisi baştan beri bu ittifaka öne sürdüğü gerekçeleri dolayısıyla karşıdır.¹²⁷⁶ Ayrıca Osmanlı Devleti ile ittifakın en ateşli taraftarlarından Mareşal Małachowski de 1791 başlarında ittifaktan desteğini çekmiştir.¹²⁷⁷ İlk başta Leh Kralı dışında Yüksek Heyet'in bir kısmı Prusya'nın da dahil olacağı ve Galiçya'nın tekrar kazanılacağı düşüncesiyle Potocki'den gelen tecavüzî ve

¹²⁷³ Bkz. AGAD, AR, AORMP:174: CXXXV 1/10-29. Waliszewski (1894/I: 384)

¹²⁷⁴ Bkz. AGAD, ZP, 413: 8.

¹²⁷⁵ Bkz. AGAD, ZP, 413: 9-11. Ayrıca bkz. Łojek (1964: 25-27)

¹²⁷⁶ Bu görüşünü Zabłocki ile de paylaşır. Bkz. AGAD, ZP, 372: 293-294.

¹²⁷⁷ B. Czart., rkps. 929/IV: 645-646; Kalinka (1991/II: 164)

tedafû ittifak teklifine olumlu bakıp ona yeni bir talimatname çıkarmıştırlar. Şimdi ise Reichenbach'taki görüşmeler Prusya'nın niyetini ortaya koyduğu için bu ümitleri kalmamıştır. Yine de Babiâli ile başlayan görüşmeleri sonlandıramayarak bazı şartları nazik bir şekilde öne süreceklerdir. Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile ittifak istemeyişinde savaş süresince Osmanlıların yenilgiler alması da etkili olmalıdır. Kral Poniatowski'nin bu muhalefetinden habersiz Ainslie ise, 1791 başlarında *eğer doğruysa ticaret antlaşmasıyla ilgili sadece Lehistan'ın Karadeniz'de sınırsız seyri ve Rusya ile yapılacak antlaşmaya bağlı olarak Leh gemilerinin Leh bayrağını taşıması hususunda ayarlamalar kaldı ve bu ayrıcalığı almaları için Knobelsdorf da uğraşıyor*, demektedir.¹²⁷⁸ Fakat sıkıntı yaratan ana mesele bu olsa da, gerçekte antlaşmanın nihayete erdirilememesinde başka sebepler ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde İsveç'in St. Petersburg elçisi Stedingk de “burada Osmanlı-Leh ticaret ittifakının Varşova'da onaylanacağı sanılıyor” derken Ainslie ile paralel ifadelerde bulunur.¹²⁷⁹ İstanbul'da gezinen havadisler ise sadece Lehistan'a değil, bütün Avrupalı devletlere Karadeniz'de seyr-ü sefer konusunda aynı haklar verileceğidir.¹²⁸⁰ Fakat Ainslie'nin belirttiği üzere Lehistan'ın bağımsızlığının devamı konusunda Babiâli'nin çok az beklentisi vardır¹²⁸¹ ve bu yüzden bu devletle bir ittifaka girmeye çekinmektedir.¹²⁸² Ayrıca artık Lehistan'la toprak sınırı daha azdır ve herhangi bir seyr-ü sefer izni durumunda Ainslie'ye bilgilendirilme sözü verilmiştir. Varşova'da ise Aubert'in belirttiğine göre, ittifak projesi hareketlilik uyandırmıştır ve Prusya temsilcisi Knobelsdorf'un Osmanlı-Leh ittifak görüşmelerini engellemeye çalıştığı bilgisi dolaşmaktadır.¹²⁸³

20 Aralık'ta Potocki'den gelen talep üzerine, 23 Aralık'ta tekrardan bir mükâleme düzenlenir.¹²⁸⁴ Mükâlemede Potocki, Lucchesini'nin de kongrede Leh temsilci bulundurma meselesine sıcak baktığını söyleyince, ne sıfatla katılacağı tartışılır.¹²⁸⁵

¹²⁷⁸ NA, FO: 78/12A: 5-6.

¹²⁷⁹ Stedingk (1919/I: 64)

¹²⁸⁰ NA, FO: 78/12A: 18.

¹²⁸¹ NA, FO: 78/12A: 18. Bağış (1984: 102)

¹²⁸² “... The Turks do not believe in the boasted Ressurrection of Poland, may they will continue to doubt of their permanent independance until the maritime powers join in the war, consequently they still fear a Revolution, will be shy of granting privileges of which (in that case) Russia or Austria might avoid themselves...” NA, FO: 78/12A: 18.

¹²⁸³ Dembiński (1902: 526-527)

¹²⁸⁴ Bkz. BOA, HAT: 35/1758.

¹²⁸⁵ AGAD, AR, AORMP: 177: CXV 1/17-11, CXXXIV/99-11. Waliszewski (1894/I: 386-392)

Durumun Sultan'a bildirilmesi kararıyla mükâlemeye son verilir. Nitekim 25 Aralık'ta III. Selim mükâleme mazbatasını görür ve bundan Prusya Kralı'nın savaş açacak gibi görünmediği sonucunu çıkarır.¹²⁸⁶ Potocki'ye göre, Lucchesini, ittifak meselesine ve Lehistan'a Knobelsdorf'tan daha olumlu yaklaşmaktadır.¹²⁸⁷ Nitekim Kral, Knobelsdorf'un özellikle Karadeniz'de Leh ticaretinin gerçekleşmesine olumsuz etkide bulunduğunu anlar.¹²⁸⁸ Divan, bir Leh temsilcinin Zıştovi'de bulunmasını istememiştir.¹²⁸⁹ Potocki, eğer Prusya Kralı isterse, bunun olabileceği fikrindedir. Fakat 1791 başlarında Lucchesini görüş değiştirmiştir. Zıştovi'de Leh temsilci bulunmasına karşıdır ve ticaret ve ittifak antlaşmalarının ayrılması taraftarıdır.¹²⁹⁰ İlginçtir ki Bischoffwerder, daha Aralık 1790'da Berlin'deki Rus temsilci Alopeus'a Varşova'da uyandırdığı etkiden sonra Osmanlı-Leh ittifakının olmayacağına dair güvence verir.¹²⁹¹ Potocki ise artık ittifak ve ticaret antlaşması için olumlu bir ortamın oluşmayacağı fikrini kuzeni Ignacy Potocki ile paylaşır.¹²⁹²

Varşova'nın bir türlü net bir cevap vermemesi de işin sürüncemede kalmasına neden olur. İki başkent arasındaki mesafe ve mevcut savaş, yazışmaların doğru dürüst işleyememesine sebep olduğu için büyük vakit kaybı yaşanmaktadır. Aynı zamanda Prusya Kralı'nın savaş ilân etmesi ile ilgili bitmek tükenmek bilmeyen bekleyiş ise beyhude bir bekleyişten başka bir şey olmayacaktır; ancak bunu o zaman Prusya elçisinin boş oyalamalarla Osmanlılara verdiği vaatlerden anlamak mümkün değildir. Prusya elçisi, Prusya Kralı savaşa gireceği için Osmanlı Devleti'nin de Lehistan'la

¹²⁸⁶ “Kaymakam Paşa, işbu mazbatada dikkat edecek kelâm pek çoktur. Prusya cenk edeceğe benzemiyor. Reis Efendi ne mülâhaza ve ne re'y eder. Zıştovi'ye gelen Prusya elçisinin dahi takriri pek gevşek görünüyor. Takririn ve bizim murahhaslarımız kâimesinin meâllerini hülâsa vechile Reis Efendi kaleme alsın. Bana gönderin bakalım ne demek ister. Leh elçisinin istidâlarına münasibi vechile tanzîm ve cevap verile. İsveç elçisi mükâleme isterdi ne yaptınız olacak mıdır.” Bkz. BOA, HAT: 32/1561.

¹²⁸⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 801-803. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-452-455.

¹²⁸⁸ Bkz. AGAD, ZP, 372: 295.

¹²⁸⁹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 789-799. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-34, 176: CXXXIV/116-34, 178: CXXXV 1/18-445-452. Waliszewski (1894/II: 1-6) Ainslie Londra'ya ittifak görüşmelerinin Zıştovi'ye taşınacağını bildirir de bu, gerçekleşmez. Bkz. NA, FO: 78/12A: 23.

¹²⁹⁰ Dembiński (1913: 401-402)

¹²⁹¹ Dembiński (1902: 107)

¹²⁹² Bkz. AGAD, APP, 280/cz-II: 720-723, 728-729. Bunun yanında Kral Poniatowski, 18 Aralık'ta Londra'daki Bukaty'ya artık Potocki'nin ittifak antlaşmasını imzaladığına neredeyse güvence verebileceği yazar; fakat bunun Sejm'de onaylanmasının kolay olmayacağı görüşünde olup Lehistan'ın savaşa girmemesini dilemektedir. Kalinka (1891/I-cz. 2: 173-175) Yine kral, sadık diplomat Zabłocki'ye, 10 Ocak 1791 itibarıyla Potocki'ye tedafû antlaşmanın yükümlülüklerine sahip olmanın gerekliliğini korumaya devam etme kararını bildirmeyi kararlaştırdıklarını yazar. Bkz. AGAD, ZP, 373: 5.

gönüllü ya da gönülsüz antlaşma yapacağını yayarak tarafları oyalıyordu.¹²⁹³ Benzer ifadeleri Hertzberg Berlin’de Zabłocki’ye de sarf eder.¹²⁹⁴ Babiâli ve Prusya ile antlaşmasının Lehistan’ın kârına olacağını, Lehistan Prusya Kralı ile antlaşmazsa Osmanlı Devleti ile de antlaşma yapamayacağını vurgular. Ayrıca Lehistan’ın ticaret antlaşmasında ayarlamalar yapamayacağını belirtir. Hertzberg’in amacı, bir taraftan Lehistan’ı iknaya çalışmak, diğer taraftan da gözdağı vermektir. Reisülküttab Potocki’ye tecavüzî ittifak karşılığında Karadeniz’de seyr-ü sefer ayrıcalığını sunsa da, aylardır Varşova’dan ses çıkmıyordur. Osmanlı Devleti Zıştovi Antlaşması imzalandığında Rusya’ya tüm gücüyle saldırdığında Lehistan’ı destekçi olarak görmek için elinden geleni yapmaktadır. Reisülküttab, Lehistan ittifakı ile Prusya Kralı’nın da savaşa katılmak zorunda bırakılacağı görüşündedir.¹²⁹⁵ Tarafsız kalarak Lehistan’ın bu savaştan kârlı çıkmasının imkânsız olduğunu, Osmanlı tarafı Leh elçisine göstermek niyetindedir.¹²⁹⁶

1790 yılının son mükâlemesinin ardından 1 Ocak 1791’de Potocki tekrar mükâleme talebinde bulunur. Fakat durum ordugâhtaki Sadrazam’a yazıldığı ve cevap beklendiği için elçinin oyalanmasına karar verilir.¹²⁹⁷ Zaten Prusya ittifakının tasdiki gerçekleşmeden Leh ittifakı için bir cevap vermek münasip gözükmemektedir. Osmanlı tarafındaki bu isteksizlik Paris’te, Sejm’in Potocki’ye antlaşma yapması için talimat verdiği bilirse de Leh elçisinin projesinin pek destek görmediği şeklinde yorumlanır.¹²⁹⁸ Ancak Versailles sarayı Lehistan’ın savaşa gireceğine pek ihtimal vermemektedir. Lehistan’la yapılacak ticaret antlaşması, Prusya Kralı’nın ve Babiâli’nin “evet” demesine kalmıştır.¹²⁹⁹ 19 Ocak’ta Potocki, hem mihamdârı Kâmilî Efendi ile ilgili tarziye, hem görüşmelerin hızlandırılması ve özellikle Ortodoks Lehistan tebası için Patrik Mektubu’nun verilmesi talebinde bulunur.¹³⁰⁰ Tekrardan 8 Şubat ve 25 Mart

¹²⁹³ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 849-859. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-39, 176: CXXXIV/116-39, 178: CXXXV 1/18-474-485. Waliszewski (1894/II: 19-26)

¹²⁹⁴ Bkz. AGAD, ZP, 373: 132.

¹²⁹⁵ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 849-859. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-39, 176: CXXXIV/116-39, 178: CXXXV 1/18-474-485. Waliszewski (1894/II: 19-26)

¹²⁹⁶ Bu arada Berlin’deki Azmi Efendi’nin buradan Varşova’ya geçeceği söylentileri çıkmıştır Bkz. B. Czart., rkps. 846: 849-859. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-39, 176: CXXXIV/116-39, 178: CXXXV 1/18-484-489. Waliszewski (1894/II: 19-26)

¹²⁹⁷ Bkz. BOA, HAT: 263/15240.

¹²⁹⁸ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie:182: 11-vd.

¹²⁹⁹ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 11-vd., 55-vd.

¹³⁰⁰ Bkz. BOA, CH: 187/9308-2.

tarikhlerinde de sunduğu takrirlerde, kralından gelen emre göre kendisinin talimatnamesi dışına çıkamadığını ve Lehistan'ın Avusturya ve Rusya değil, Osmanlı tarafında olmasına binaen Lehistan'a istenen ticarî hakların verilmesi gerektiğini beyan eder.¹³⁰¹ 21 Şubat'ta Şeyhülislam'ın konağında meşveret eden Kaymakam, Kapudan Paşa, ulema ve diğer mühim devlet erkânı, Lehistan'la ittifak meselesini de görüşür.¹³⁰² Meşverette, Karadeniz'de Leh ticarî gemileri meselesinin çözülmeyişi, bunun Rusya'ya savaş ilânı kaydıyla kabul edileceği, Leh Kralı'ndan gelen mektubun Sultan Selim'e sunulmasıyla bunun Prusya elçisine gösterilmesi konuları konuşulur. Eğer Lehistan her halükârda ittifak edecek ise Karadeniz ticareti şartıyla ittifak akdetmeye lüzum yok gibidir; ama şimdilik ısrar edilmesi kararlaştırılır. Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Prusya'ya çok güvenmekte ve Lehistan ile yapacağı ittifaka dair adımlarda onun görüşünü almaktadır. Sık sık Prusya elçisiyle yapılan mükâlemeler de buna işaret eder. Potocki ve Lehistan'ın niyeti ile ilgili olarak tereddütler yaşanmaktadır.

Uzun süredir mükâleme düzenlenmemesine rağmen Potocki, Osmanlı sarayını adeta takrir bombardımanına tutmaktadır. 1 Mart 1791 tarihli olan bir takirde, Prusya Kralı ile Leh Cumhuru'nun ittifakının sadece savunma ittifakı olduğuna binaen Leh Cumhuru'nun savaşmak zorunda olmadığı ve tarafsızlığı yeğlediği vurgulanmakta, aslında artık Lehistan'ın Osmanlı ile de tecavüzî ittifakı istemediği ortaya konmaktadır.¹³⁰³ Yine Potocki, 7 Mart tarihli takirinde yedi aydır kendisine bir cevap verilmeyip bekletildiğini, o zaman Lehistan'ın ittifakı imza edip savaşa katılma niyetinde olduğunu; ancak artık Leh Kralı'nın Rusya'ya karşı bîtarafılığı tercih ettiğini bildirir.¹³⁰⁴ 10 Mart 1791'de Prusya elçisi Knobelsdorf ile Bebek'te Reisülküttab'ın evinde gerçekleştirilen mükâlemelerde Lehistan ile olan ittifak mevzuu da görüşülür.¹³⁰⁵ Potocki'nin ittifak ile ticaret antlaşmasının ayrılmasını istememesi haklı

¹³⁰¹ Bkz. BOA, CH: 181/9039.

¹³⁰² BOA, AE, III. Selim: 20166-11. Kurulan meşverette Kaymakam Paşa ve Kapudan Paşa ve Reîsü'l-ulemâ Tevfik Efendi ve Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi ve sâbıkâ Sadr-ı Anadolu Veli Efendizâde Emin Efendi ve hâlâ Sadr-ı Anadolu Salihzâde Efendi ve sâbıkâ Sadr-ı Anadolu Fetvâ Emîni İbrahim Efendi hazerâtı ve Kethüdâ Bey ve Darbhâne-i Âmire Nâzırı Yusuf Ağa ve Defterdâr Efendi ve Reîs efendi ve Surre Emîni Sâbık İbrahim Efendi ve Lalelili Mustafa Efendi ve Kethüdâ-yı Sâbık Mâbeynî Mustafa Beyefendi ve Seyyid Numan Beyefendi ve Şeyhülislam Efendi hazır bulunur.

¹³⁰³ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/34, 171/36.

¹³⁰⁴ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/37, 171/38.

¹³⁰⁵ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/62.

görülmemektedir.¹³⁰⁶ Ayrıca Prusya elçisi Lehistan'ın Karadeniz'deki ticaretinden Prusya'nın zarara uğrasa da müsamaha gösterilebileceğini belirtir. Prusya'nın Lehistan'ın Karadeniz'deki ticaret hakkı almasına tamamen karşı olduğunu herkes bilmektedir.¹³⁰⁷ Nitekim Fransa elçisi Choiseul-Gouffier de “Knobelsdorf Leh elçisinin işini bozmakta ısrar ediyor, Leh elçisi Knobelsdorf'u müzakerelerini engellemekle suçluyor”, ifadelerini kullanır. Hatta Potocki bizzat Sultan Selim'le görüşmek istemiş; fakat mümkün olamamıştır.¹³⁰⁸ Zira elçilerin kabul ve veda törenleri gibi özel sebepler hariç, Sultan'la direkt görüşmeleri XVIII. yüzyılda henüz söz konusu değildir. Beyoğlu'ndaki diğer elçilerle Knobelsdorf arasında bir soğukluk olduğu hissedilmektedir. Prusya Kralı'nın savaş açmayacağı söylentileri Beyoğlu'nda dolaşınca Prusya elçisi “muharebe dediğimiz topu fitillemek ve tufengi ateş etmektir”, diyerek söylentilere itimat edilmemesini, savaşın en nihayetinde açılacağını ifade eder. Bu ise artık inanılmaması yönündeki ikazlara rağmen Osmanlı Devleti'nin hâlâ Prusya Kralı'na güvenerek savaş açacağı inancını sürdürmesine neden olacaktır. Önündeki engellere rağmen, Reisülküttab Ainslie'ye “antlaşmaya varılmış gibi bakılabilir” diyerek ketum durmaktadır.¹³⁰⁹ Daha sonra ise sebepsiz yere Lehistan Sejmi'nden kaynaklanan bazı iddialar nedeniyle gecikmenin olduğunu belirtir. Ainslie'ye göre Lehler politik önlemlere yönelik bahaneler altında, ayrıcalıklı imtiyazlardan başka bir şey amaçlamıyordu.¹³¹⁰ Ticarî talepleri ise çok fazladır.

1791 baharında Prusya Kralı Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektubunda Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile ittifaka talip oluşundan memnuniyet duyduğunu, zira İsveç'ten doğan boşluğun Lehistan'la doldurularak köşeye sıkıştırılacak olan Çariçe'nin barışa razı edileceği görüşünü ifade eder. Ancak Prusya'nın donanmasının olmaması, Kırım'ın alınmasına yardımı konusunda bir engeldir. Bu yüzden eğer Osmanlı Devleti Kırım'ı zapt ederse elinde kalması için Prusya üzerine düşeni yapacaktır. Kırım alınamamış olursa Karadeniz'in ve İstanbul'un güvenliği İngiltere ile beraber yapılacak bir ittifakla

¹³⁰⁶ 1787-1792 Savaşı esnasında Rus askeri gibi Osmanlı askerinin de savaş esnasında Leh arazisini kullanmasına razı olmasalar da, şuan Lehistan'ın müstakil halde hür olmamasına binaen kullanılabileceğine dair I. Abdulhamid hatt-ı hümayun yazar. Ayrıca Lehistan sınırında olup biten her şey günbegün takip edilir. Bkz. BOA, HAT: 21/1007, 24/1217, 30/1440, 32/1539, 1395/55857, 1395/56157.

¹³⁰⁷ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 63-vd.

¹³⁰⁸ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 87-vd.

¹³⁰⁹ NA, FO: 78/12A: 31.

¹³¹⁰ NA, FO: 78/12A: 34.

garanti altına alınacaktır.¹³¹¹ Fakat ilerleyen zamanlarda Prusya, Lehistan ile bir ittifakı da nafilere görecektir.¹³¹² Zira Lehistan'ın çok az sayıdaki askerini dahi bir araya getiremeyeceğini, ne parasının ne maharetli subaylarının ne de silahının olduğunu düşünmektedir. Aksi takdirde savaşın Lehistan'a düşen yükü de kralın omuzlarına binecektir. Fakat kralın asıl gayesi, Lehistan'ın bir müttefike sahip olarak güçlenmesinin önüne geçmektir. Nitekim Osmanlı-Leh ittifak projesini desteklememekle beraber bunu İstanbul'a ve Varşova'ya hissettirmemektedir.

Potocki 6 Nisan'da sunduğu bir diğer taktirinde ise, Lehistan olmaksızın Osmanlı-Prusya ittifakı gereği Lehistan topraklarından geçilmesi gerekeceği için, bu ittifakın hiçbir işe yaramayacağını, Osmanlıların savaşta Rusya'ya karşı yalnız kalabilme ihtimalini ve bu yüzden Leh ittifakının faydalarını anlatmak ister.¹³¹³ Fakat, III. Selim durumla ilgili Prusya elçisinin görüşünün alınmasını, durumun orduya yazılmasını ve cevabın tehir edilmesini emrini buyurur. Neticede Prusya ve onun elçisi Osmanlı-Leh ittifakı görüşmelerinde birinci derecede rol oynamakla birlikte pozitif bir etkilerinin olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Potocki 21 Nisan'da ayrı bir taktirle ittifak için boş yere zaman kaybedildiğini, Osmanlı Devleti'nin cülus haberi için bir elçisini Varşova'ya göndermesini, Ortodoks tebaa için istenen Patrik mektubunun verilmesini, iki ülke arasında güven sorunu bulunmadığını belirtir.¹³¹⁴ 23 Nisan'da Potocki'nin talebi üzerine¹³¹⁵ dört aylık bir aranın ardından mevcut durumu değerlendirmek üzere 1791 yılının iki taraf arasındaki ilk mükâlemesi 27 Nisan'da Kâğıthane'deki bir konakta toplanır.¹³¹⁶ Hâlâ Prusya Kralı'nın savaş açıp açmayacağı meselesi üzerine odaklanılmaktadır. Leh elçisi Lehistan'ın savaşmayı istemediğini bildirir. Knobelsdorf ise mükâlemeye belirtildiğine göre, kralının savaşacağını söylemeye devam etmektedir. İttifakın geleceği Lehistan'ın katî cevabı ve Prusya Kralı'nın ittifaka uygun olarak onu icra etmesi yani ahde vefa göstermesi ve

¹³¹¹ Beydilli (1984a: 112-113)

¹³¹² Zinkeisen Kasım 1790'da Babiâli'nin Lehistan'la bir ittifak akdettiğini belirtse de, bu tarihte söz konusu ittifakın ilk metni ortaya çıkmış ve ittifak imzalanmamıştı. Bkz. Zinkeisen (2011/VI: 557)

¹³¹³ BOA, AE, III. Selim: 24558; A.DVN.DVE (8): 171/39.

¹³¹⁴ BOA, A.DVN.DVE (8) 171/65.

¹³¹⁵ Bkz. BOA, CH: 124/6190.

¹³¹⁶ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-12, CXXXIV/114-12. Waliszewski (1894/II: 28-31). Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 199)

savaş açmasına kilitlenmiştir. Ainslie'ye göre, bu aşamada Babiâli antlaşmayı imzalamayı hazırır, pürüzlü noktalarda Leh elçisini haksız bulmaktadır.¹³¹⁷

Lehistan'daki hummalı çalışmalar nihayetinde ilân edilen 3 Mayıs Anayasası'nın hazırlıkları yüzünden Varşova'dan uzun süredir haber gelmemektedir. Yeni Dışişleri Bakanı Chreptowicz, 21 Mayıs'da yazdığı mektubunda Osmanlı-Leh ittifak projesi ile ilgili yorumlara girmezken, sadece İngiltere'nin de Rusya'ya karşı diğer devletlerle birleştiğini belirtir.¹³¹⁸ 31 Mayıs 1791'de gönderdiği diğer mektubunda ise Chreptowicz, *eğer Prusya Kralı savaşa girme isteği gösterirse, sen de bizim ittifakın sonuçlandırılmasıyla ilgili isteği ve hazır olduğunu göster ama çok aniden değil, çünkü Osmanlı Devleti ile antlaşmayı Prusya Kralı'nınkiyle ortak savaş hali olduğu takdirde kabul edebiliriz*, diyerek ittifakın kaderinin Prusya Kralı'nın savaş ilânına bağlı olduğunu gösterir.¹³¹⁹ Hatta III. Selim birkaç ay önce, 8 Şubat'ta Potocki'nin verdiği karar üzerine *Leh elçisinin takrirlerini okudum, söyleşüb iktizâsıyla cevap virile, Prusya elçisi ifadesi lâzım ise idesiz ve bakalım Prusya'dan bu Leh için ne haber gelür* diyerek Osmanlı-Leh ittifakı üzerindeki Prusya etkisinin farkında olduğunu göstermektedir.¹³²⁰ Diğer taraftan İstanbul'daki Lehistan elçilik tercümanı, Berlin'deki Leh elçisinin Prusya Kralı'nın Lehistan tarafına hareket etmek niyetinde olmadığını ve Lehistan'ın bîtaraf durmasının münasip olacağını ifade etmiştir.¹³²¹ Kral Poniatowski ise, elçisinin ani hareket ederek yanlış bir karar almamasını istemektedir. Debolü, Potocki'nin böyle bir şey yapamayacağını belirterek kralının endişelerini azaltmak ister.¹³²² Fakat hepsinin tesellisi antlaşma imzalanırsa bile Sejm'in onayı şartı dolayısıyla geçersiz olacaktır. Chreptowicz ise, "siz olsaydınız savaşırdınız ama Lehistan'ın tarafsız kalmasını sağlayın", diyerek kesinlikle tecavüzî ittifaka yanaşmadıklarını Potocki'ye anlatır.¹³²³ Zira Dışişleri Bakanı'na göre Lehistan, 3 Mayıs Anayasası ile yeni bir döneme girmiştir ve tarafsız kalması hayrınadır. Buradan Potocki'ye güven duyulmadığı ve biraz da beceriksiz görüldüğü çıkarılabilir. Diğer taraftan İngiltere elçisi Ainslie de, Potocki'nin

¹³¹⁷ NA, FO: 78/12A: 50.

¹³¹⁸ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-1. Waliszewski (1894/II: 35-37)

¹³¹⁹ Bkz. AGAD, ZP, 104: 99-104. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-2. Waliszewski (1894/II: 38-41); Konopczyński (1936a: 294)

¹³²⁰ BOA, CH: 181/9039.

¹³²¹ Bkz. BOA, CH: 122/6096.

¹³²² Bkz. AGAD, ZP, 420: 578-579, 613.

¹³²³ AGAD, AORMP: nr. 174, CXXXV 1/10, nr. 1791/2. ZP, nr. 104: 99-104.

Karadeniz ticareti ve seyr-ü seferle ilgili ısrarını vurgulamakta; fakat kişisel kredisinin tükenmiş olduğunu iddia ettiği Potocki'yi Venedik elçisinin uyardığını belirtmektedir.¹³²⁴ Kral Poniatowski de elçinin tehlikeli bir adım atmasına kesinlikle karşıdır. Nitekim Deboli'ye 1 Haziran tarihli mektubunda;

“... Eğer dün Starosta Szczerzecki'ye yazdıklarımızı okusaydın -ki herkes şahittir- Moskof'a karşı saldırıya nasıl dürüstçe ve nazikçe karşı çıktığını görürdün. Eğer geçen sene Sejm beni dinleseydi ve Starosta Szczerzecki'ye bu emirleri vermeseydi, biz bir yıl boyunca bu tehlikeli adımları atmazdık. Şimdi Sejm Starosta Szczerzecki'ye öyle emirler verdi ki ittifaka başlayalım ama öyle şartlar altında ki Osmanlı buna izin vermek istemesin. Ticaret antlaşması bizim için çok kârlı ama bizim silahları elimize almanızı gerektirmeyecek şartlarda olabilir, tâ ki Prusya Kralı Moskof'a karşı savaşa başlayana dek. Ki Prusya ve İngiltere, Danimarka vasıtasıyla Rusya ile barış yolunu arıyorlar ve Türklere barışı tavsiye ediyorlar, Dinyester ve Akkerman'ın her iki yakasını alarak barışa şekil vermek istiyorlar ”

sözlerinden aslında Lehistan'ın artık ne tecavüzî ne tedafüî ittifakı istediği, sadece ticaret antlaşmasından Osmanlı tarafının vazgeçmemesi yönünde hamleler geliştirdiği anlaşılmaktadır.¹³²⁵ Kralın öne çıkan tek kaygısının barış durumunda oluşacak Osmanlı-Rus sınırının Leh ticaretine zarar verip vermeyeceği meselesidir.¹³²⁶ Zaten kralın kendisi Potocki'nin İstanbul'a gönderilmesinden bu yana sadece ticaret antlaşmasının Lehistan'a yarar getirmesi üzerinde durmaktadır.¹³²⁷ İstanbul'daki Fransa elçisi Choiseul-Gouffier ise Osmanlı sarayına, Prusya Kralı'nın cevabını erteleyeceğini, Çariçe'nin Gdańsk'ın Prusya'ya verilmesine sıcak baktığını bildirir.¹³²⁸ İttifak için can atan Piotr Potocki ve onu destekleyen Ignacy Potocki'ye kararlı bir şekilde direnen Kral Poniatowski'ye karşı Osmanlı-Leh ittifakının akıbeti, Prusya'nın ittifak gereği Rusya'ya savaş açmasına bağlanmıştır.¹³²⁹

Rumeli Kazaskeri Abdullah Molla Efendi, 8 Haziran'da Sultan'a takririnde Lehistan ile ittifakın Osmanlı Devleti için iyi olacağına, en azından Rusya'yla beraber Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile savaşılamayacağına ve Avrupa'daki gelişmelerle ilgili Fransa elçisinden bilgi alınmasına dair görüş bildirir.¹³³⁰ Ayrıca Prusya'nın Gdańsk'ı istediğini ve Lehistan'ın Rusya ve Avusturya'ya güvenmediğini, İsveç elçisinin de bu işe olumlu

¹³²⁴ NA; FO: 78/12A: 59.

¹³²⁵ AGAD, ZP, 413: 110-111.

¹³²⁶ Viyana'daki diplomatları Ksawery Woyna ve Józef Ankiewicz'e 8 Haziran'da yazdığı mektuplarından bkz. AGAD, ZP, 375: 94; 90: 515.

¹³²⁷ Bkz. AGAD, ZP, 423: 679.

¹³²⁸ BOA, A.DVN. DVE (4): 128/74.

¹³²⁹ Michalski (2005: 299)

¹³³⁰ BOA, HAT: 32/1565; A.DVN.DVE (3): 84/36.

baktığını belirtmiş, bu tahrir üzerine Selim, Karadeniz'deki seyr-ü sefer maddesini "adem-i kabullerinden" vazgeçerse Leh ittifakının olabileceğini irade buyurmuştur.¹³³¹ Rumeli Kazaskeri Abdullah Molla, Leh ittifakı ve Fransa elçisinden gelen havadislerde bir zarar gözükmeyeceği görüşündedir.¹³³² Aynı gün Prusya'dan gelen ve komşu ülkelerle ilgili bazı havadisler üzerine Potocki bir mükâleme talep eder.¹³³³ 9 Haziran'da Bebek'te toplanan bu mükâlemeye, yine ittifak meselesi de müzakere edilir. Reisülküttab, Leh elçisini ittifakı hemen imzalamak için iknaya çalışır.¹³³⁴ Potocki ise bir Türk elçisinin Varşova'ya gönderilmesi ve Patrik mektubu üzerinde durur.¹³³⁵ Ayrıca Potocki, büyükelçiliğe çıkarıldığı için "îfâ-yı resm" için bir gün belirlenmesini talep eder. Reisülküttab ise Lehistan'ın tecavüzî ittifaka yanaşmayıp savaş ilân etmemesine sözü getirir.¹³³⁶ Buna mukabil Leh elçisi Prusya Kralı'nın ittifaka rağmen sözünde durmamasına ve Rusya'ya karşı savaş açmayacağına vurgu yapar.

Aslında Potocki gelen talimatlar doğrultusunda hareket etmek durumundaydı. Zira Poniatowski tecavüzî ittifak istemediği gibi ticaret antlaşmasının Lehistan çıkarlarına

¹³³¹ "Abdullah Efendi'nin tahriri pek güzel. França elçisine mektûb veresiz Leh seyr-i sefâyinden geçse ittifâkınız güzel olmak anlaşılır dikkat oluna." BOA, HAT: 32/1565; A.DVN.DVE (3): 84/36.

¹³³² BOA, A.DVN.DVE (3): 84/36.

¹³³³ Bkz. BOA, HAT: 35/1758-A.

¹³³⁴ Bkz. BOA, HAT: 33/1570. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-13. Waliszewski (1894/II: 43-46) Kaymakam'ın kaleme aldığı mükâleme ile ilgili tahriratta, Leh elçisi ile Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi ve Reisülküttab rikâb-ı hümayun Mehmed Raşid Efendi'nin görüştüğü yazılıdır. Bkz. BOA, CH: 182/9093. Mükâleme mazbatalarının diğer nüshalarında ise Reis Efendi diye yazılıdır ve isminden bahsetmez. Ancak Haziran 1791'de Abdullah Berrî Efendi Reisülküttabdır.

¹³³⁵ Kasım 1790'da Potocki ittifak projesinin ilk metniyle beraber Patrik mektubunun bir örneğini de Varşova'ya gönderir ve Aralık ayında Varşova'ya ulaşır. Bkz. B. Czart. rkps. 846: 755-767; Paździor (2000: 343-346); Butterwick (2012: 414) Ancak Patrik mektubunun geçerlilik kazanması ittifakın imzalanmasına bağlıdır. Vasıf Efendi'nin Varşova'ya elçi olarak gönderilmesi de Pera'da dolaşan söylentilerdendir. NA, FO: 78/12A: 33.

¹³³⁶ "...**elçi**, Prusya Lehlü'yü fedâ ederse Devlet-i Aliyye dahi fedâ etmek iktizâ ediyor. Devlet-i Aliyye'nin her husûsda kendi murâdı icrâ olunmayıp Prusya'nın murâdı oluyor. Şimdi bu ifâdelerinize nazaran Devlet-i Aliyye musâlaha mükâlemesinde bir devletin elçisi bulundurmasını murâd eyledikten sonra Prusya bu olmaz dediği gibi onun sözü olup Devlet-i Aliyye'nin sözü olmamış olacak... **reis efendi**, mukâbele birle bu şartın icrâsını yani musâlaha meclisinde Leh murahhası bulunmasını Devlet-i Aliyye kendi maslahatı muhtel olmayacak derecelere dek irâd edebilir. Kendi maslahatı muhtel olacağı tahakkuk ettiği hâlde iltizâm edemez. Beher hâl iltizâm olunsun demek teklîf-i hâmdır. Çünkü öyledir şart-ı mezkûrun kabûliyle ittifâka karâr verseniz olmaz mı o şartın ne zararı vardır murâdınız muhârebeye olmuş olsa şart-ı mezkûru kabûl eder idiniz bundan anlaşılıyor ki merâmınız cenk değildir deyip, **elçi-i mersûm** dahi Prusya Kralı Devlet-i Aliyye ile akd eylediği şerâ'iti icrâ etmemeye çalışmakta iken onun ile olan ittifâk senedindeki şarta bu derecede niçin ri'âyet olunuyor. Bizim bunu Devlet-i Aliyye'den iddiâmız Prusya senedinde münderic olduğu için değildir. Devlet-i Aliyye'ye arz-ı hidmete ve muhârebeye müheyyâ olduğumuz içindir. Kaldı ki Prusya'nın zâhir olan mu'âmelesine ve Leh'den asker imrârına liyâkati olmadığına nazaran beher hâl Moskovlu ile muhârebeye etmek ihtimâli yokdur. Bu sûretde karîben musâlaha teklîfi kendi tarafından zuhûr eder..." BOA, HAT: 33/1570.

uygun olmasını istiyordu. Potocki'ye göre Prusya'ya güvenilmemelidir.¹³³⁷ Osmanlı Devleti hâlâ bir Prusya-Osmanlı-Leh ittifakına sıcak bakmaktadır. Fakat elçi, gelen haberlere göre Prusya Kralı'nın Rusya'ya karşı savaşmak gibi bir niyeti yoktu. Prusya Kralı, Çariçe'yi istediği kerteğe getirmek için Lehistan'ı ve Babiâli'yi kullanmaktaydı.¹³³⁸ Zira Prusya Kralı, Rusya ile sulhün sağlanması yönünde haberleşmişti. Eğer Prusya bunu Osmanlı sarayına haber vermediyse, bu olayları da tıpkı Reichenbach görüşmeleri gibi yavaş yavaş ortamı hazırlayarak bildirecekti. Ayrıca Prusya elçilerinin Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne verilmesi yönünde siyaset izlediğini, zaten Prusya'nın ittifakına sadık kalıp savaş ilân etmediğini vurgular. Artık Osmanlı Devleti de gözünü açarak bu yılı da boş yere Prusya Kralı'na ümit bağlayarak zayi etmemelidir.¹³³⁹ Yine Potocki, Varşova'daki Prusya elçisinin Leh Kralı'na "Osmanlı Devleti ile ittifak etmeniz gerekmez, henüz hudutları belli değil", diyerek Osmanlı-Leh ittifakının aleyhine çalışmaktadır. Potocki her iki devletin bekâsı için Rusya'ya karşı beraber olmak gerektiği fikrindedir.¹³⁴⁰ Murahhas Efendiler tarafından Kaymakam'a ulaştırılan mazbatayı¹³⁴¹ inceleyen Sultan Selim, buradan Prusya'nın tavır değiştirdiğini, Leh ittifakının sonuçlandırılmasını, Rusya ile musalaha olursa Lehistan'ın da buna dahil

¹³³⁷ "Eğer Prusyalı ittifâk mâddelerine hulûs üzere yapışmış olsa bu def'a Moskovlu ile muhâbere ve müzâkere zâid kalmak iktizâ eder idi. Ve kendüye bundan ziyâde fırsat olamaz idi. Devlet-i Aliyye dahi bu fırsatı fevt etmeyip eğer Nemçe musâlahası hitâm-ı mütârekeye dek karârgir olmaz ise imrâr-ı vakt etmeyerek hemen şecî'âne hücum etmelidir. Bu def'a Devlet-i Aliyye hareket edip Prusya ve İngiltere ve Flemenk dahi hâzır iken ve Devlet-i Aliyye'nin muhârebeye kıyâmını ve Lehlü'nün dahi hâhişlerini bilirler iken muhârebeye yine kıyâm etmedikleri sûrette ol vakit Devlet-i Aliyye dahi Prusya'nın bir akçelik işe yaramadığını bilmiş olur. Eğer muhârebe ederler ise merâm hâsıl olmuş olup ve çok iş görüldü kaldı ki mâzâllâhu te'âlâ bu vakt-i fırsat eğer fevt olunmak lâzım gelir ise sonra kazâ-i mâ-fât mümkün değildir. İşte Cumhûr tarafından kemâl-i hulûs üzere Devlet-i Aliyye'ye ifâdesine me'mûr olduğum şeyler bunlardır." BOA, HAT: 33/1570; AE, III. Selim: 11347. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 174-175)

¹³³⁸ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 117)

¹³³⁹ "...El-hâletü hâzihî asâkir-i Devlet-i Aliyye'nin kesret üzere amâde olduklarını müşâhede ediyorum. Mâzâllâhu te'âlâ yine sene-i sâbık gibi vakit geçirilip Devlet-i Aliyye işfâline firifte olarak bir iş görülememek ve bu kadar asâkir bilâ-muhârebe avdet etmek lâzım gelir ise işin neticesi neye varacağı mülâhaza buyurulmalıdır. Böyle vakt-i fırsatı fevt etmek olmaz geçen sene vâki' olan hatâ meydanda olmağla bari bu sene aldanılmamak husûsuna dikkat olunmalıdır. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ böyle vakit fevt olup Prusya dahi ittifâkı muktezâsını icrâ etmeyip musâlahaya dek müzâkerât ve beyhûde imrâr-ı evkât olunduğu hâlde yani bu hâl ile vakt-i şitâ geldiği sûrette ol zaman düşmanlar Devlet-i Aliyye asâkirinin mizâclarını bilmeleri hasebiyle Devlet-i Aliyye'ye türlü türlü tekâlif-i bâride îrâdına başlarlar. Kabûl olursa mazarratı derkâr olundığı sûrette dahi memâlik-i mahrûseyi mevsim-i şitâda boş bulup külli rahne edeceklerinden başka belki Âsitâne-i sa'âdet'e dahi halecân verecek harekâta ibtidâr ederler. Bu ifâdelerimden burûdet ve galtat anlaşılmasın bunu ricâ ederim zirâ bunları hulûs üzere ifâde eylemem mücerred Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru'nun maslahatı bir gibi olduğundandır..." BOA, HAT: 33/1570.

¹³⁴⁰ Potocki, benzer bir taktirinde aynı noktalara nazar-ı dikkat çekmek ister ve Rusya ile barış görüşmelerinde Lehistan'ın da bulunması talebini yineler. Bkz. BOA, HAT: 171/7359.

¹³⁴¹ BOA, CH: 123/6106.

edilmesini neticesini çıkararak mazbatanın Sadrazam’a acilen gönderilmesini ister.¹³⁴² Mükâleme sonrası durumu müzakere eden Osmanlı murahhasları, elçinin sonradan sonraya “seyr-ü sefer” maddesini ortaya attığını ve sadece ticaret antlaşması istediği görüşünü Sultan Selim’e bildirince bunu okuyan Selim:¹³⁴³

“Bu elçi mecnun mu olmuş? Bedele razı değil, ittifaka razı değil. Heman kendi menfaatleriçün Karadeniz ticaretini kapacak, sonra İsveç gibi bu da Moskovlu ile ittifak edecek. Bunun altında devleti aldatma çıkacak, hiç böylesi olur mu? Bunca defa ruhsat ancak devlete bir bedel vermek ve ittifakı şart kılmak ile olabilir ise böyle olur; bu suretde bunların muradı bizim ile ittifak olmadığı anlaşıldı. İşte sadrazamın cevapları gözlerdir, birun de cevabı olmayarak münasibi üzre cevap virile”

diyerek Potocki’nin boş ısrarını yadırgadığı gibi, Lehistan’ın o an itibariyle tek isteğinin ve çıkarının ticaret antlaşması olduğunu düşünür. Her türlü ihtimali ve fırsatı göz önünde bulunduran III. Selim bir an evvel Osmanlı-Leh ittifakının sonuçlandırılmasını istemektedir.¹³⁴⁴ Potocki Lehistan’ın zamanında Rusya’ya savaş açmaya hazır olmakla beraber Prusya Kralı’nın savaş ilân etmediğini öne sürer.¹³⁴⁵ Ancak hizmetlerinden ötürü Lehistan’ın barış görüşmelerinde yer almayı hak ettiği görüşündedir. 10 Haziran’da sunduğu takririnde ise artık Leh Kralı’nın savaşmayacağını, zamanında Prusya Kralı vaatlerini yerine getirseydi, Leh Kralı’nın da bîtarafliğa bu kadar meyletmiş olmayacağını, bundan sonra Osmanlı Devleti’nin Lehistan’ı istemediği bir ittifakı imzalamaya mecbur edemeyeceğini belirtir.¹³⁴⁶ Prusya elçisi 21 Haziran’da yapılan mükâlemede kralının hâlâ Osmanlı Devleti’nin düşman elindeki arazisini alması için uğraştığını belirtmektedir.¹³⁴⁷ Gazetelerden elde edilen haberler ise Varşova’daki Rus elçisi Bulgakov’un Dinyester (Turla) Nehri vasıtasıyla Lehistan’ın geçişine izin verilebileceği, Avusturya Kayzeri’nin Prusya, Lehistan ve Osmanlı Devleti birlik olur diye Osmanlı Devleti’ni oyalamaya çalıştığı şeklindedir.¹³⁴⁸ Lehistan basınında ise Potocki’nin kişisel olarak ve Lehistan çıkarları konusunda birçok sorunla karşılaştığı

¹³⁴² Bkz. BOA, HAT: 35/1772.

¹³⁴³ BOA, CH: 13/623.

¹³⁴⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 887-890. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-43, 176: CXXXIV/116-43, 178: CXXXV 1/18-503-508. Waliszewski (1894/II: 46-48)

¹³⁴⁵ A.DVNS.NMH-d, 4: 31-32. Fakat buna rağmen Rus askerinin yer yer sınır ihlalleri yaparak Lehistan topraklarına girdiği vakidir. Bkz. Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 211b-212a, 224a-225a)

¹³⁴⁶ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/41.

¹³⁴⁷ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/76.

¹³⁴⁸ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/43.

yazılır.¹³⁴⁹ Ayrıca Varşova'ya gelen haberler Berlin sarayının Rusya'nın güvenini sarsacak her şeyden çekindiği yönündedir.¹³⁵⁰ Yine St. Petersburg'ta bulunan İngiltere, Prusya ve Hollanda elçileri, Çariçe Katerina ile barışın şartları üzerine görüşüyordur. Chreptowicz, "bu durumda Prusya ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti için savaşacağına dair oluşan inanç hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır", demektedir. Bu yüzden de Chreptowicz'ten, Potocki'ye Ağustos 1791'de "tecavüzî ittifakı imzalamakta ani davranmayın, barışa dair St. Petersburg'dan gelecek haberler için oyalanın" emri gelir.¹³⁵¹ Lehistan Kralı da Potocki'den Osmanlı Devleti bu durumu kabullenene kadar beklemesini, ancak bu kararı gizli tutmasını ister. İlk ve en önemli vazifesi, Karadeniz ticareti meselesini ve daimî Lehistan elçiliği mevzusunu halletmesidir. Nitekim 26 Temmuz'daki Sultan Selim huzurundaki kabulünde Potocki, ittifaka dair isteksizliğini gösterir.¹³⁵² Özellikle Prusya Kralı'nın asıl niyetinin ortaya çıkışı da bu kararda etkili olmuştur. Avusturya ile Zıştovi'de bulan sulh, artık Rus Çariçesi'nin barışa dair şartlar öne sürmesi savaşın çok uzamayacağını belirtileridir. Bu durumda Lehistan açısından Rusya'ya karşı şiddet göstermek de doğru değildir. Diğer yandan Karadeniz'e Ruslar hükmederse Leh ticaretinin tehlikeye girmesi söz konusu olacaktır.¹³⁵³ Debolü, Rusların her gün bir başka laf sokuşturmalarıyla zor duruma düşmektedir. 17 Haziran 1791'de Kralı'na diğer ülke elçilerinin de hazır bulunduğu halde Potyomkin ile arasında geçen bir konuşmayı şöyle aktarır:¹³⁵⁴

"... Potyomkin, ben Sardunya elçisi ile konuşurken yaklaştı ve ne konuşuyorsunuz diye sordu? Ben de "Türkler hakkında" deyince, o yakınlıkla "Türkler hakkında konuşmak için

¹³⁴⁹ Korespondent Warszawski, 21. VI. 1792, nr. 22. Diğer taraftan Çariçe Katerina muhtemelen Lehistan'ı Osmanlı tarafından uzak tutmak için Lehistan'ın Dinyester (Turla) Nehri'nde ticaret yapmasına karşı olmadığını belirtir. Hatta, savaş başlarında kendisiyle beraber savaşması şartıyla Çariçe, Eflâk ve Boğdan'ı Lehistan'a vermeyi vaat eder. Fakat bu, iki ülke arasında ittifak olmayınca gerçekleşemez. Potocki bu durumu 8 Eylül 1790'daki mükâleme esnasında Osmanlı Devleti yanında olduğuna işaret olarak gösterince Reisülkütab "...elçi bey demin Eflâk ve Boğdan'ı Moskovlu Lehlü'ye va'ad etmişti. Kabûl olunmadı demişti. Onun cevâbında verelim diyerek Moskovlu'nun Cumhûr'a Eflâk ve Boğdan'ı size vereyim benim re'yimin hilâfında olmayın demekden maksûdu acabâ Leh Cumhûru'nun fâide-mend olması mıdır yohsa Moskovlu'nun mecbûl olduğu hiyel ve desâyis muktezâsı ve şimdiye dek Lehlü'ye etdiği hakâret iktizâsı üzere Lehlü'yü Eflâk ve Boğdan misillü ra'yyet suretine komak mıdır..." diyerek Çariçe'nin asıl maksadının farklı olduğunu belirtir. Bkz. TSMA, E. 1843.

¹³⁵⁰ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-4. Waliszewski (1894/II: 56-59)

¹³⁵¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-5; ZP, 90: 536, 540-541. Waliszewski (1894/II: 59-63)

¹³⁵² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 927-934. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-3, 176: CXXXV 1/14-3, 178: CXXXV 1/18-526-535. Waliszewski (1894/II: 63-68); Michalski (1982: 664) Ancak Varşova'da bir sır olmaktan öte, bu basında bile yer alır. Bkz. Gazeta Narodowa i Obca, 23. VII. 1792, nr. LIX: 236.

¹³⁵³ Bkz. AGAD, ZP, 421: 304.

¹³⁵⁴ Bkz. AGAD, ZP, 421: 86-87.

Türkçe konuşmak gerek,” dedi. Ben de “bizden kimse bilmiyor bu dili” dedim. Sonra Potyomkin Türklerin son savaşta Lehistan’da kutsadığı yerler görüşünden bahsetti, Akkerman’da bizim armalı bir havan topumuzu buluşuna lafı getirdi. İlk başta bir şey demeyi reddettim ama sonra teşekkür ettim bulduğu için havan topunu. Sonra bir zamanlar Türklerin bizim elçiyi nasıl kabul ettiğinden başladı konuşmaya. Kollarından tutup kımıldamasına izin vermemelerinden. Bana dönerek sonra: “her şeye rağmen Türkleri seviyorsunuz,” dedi. Sataşmaktan kaçınarak, “bu denenmemiş bir şey değil” dedim. Tekrardan, “seviyorsunuz onları, hatta pantolonlarını” dedi. Ben de “başkalarının pantolonlarına ihtiyacımız yok ki kendimizininki var,” dedim. Her şey bir şaka gibi geçti. Bunu Prens Nassau’ya deyince, “bundan hiç yakınma ve şaşırma, bilakis onu tanıman gerek,” dedi...”

İstanbul cephesinde durum böyle iken Lehistan içerisinde Osmanlı Devleti ile ittifakın zararlarına dair yayınlar yapılır. Başta eski İstanbul elçisi Karol Boscamp Lasopolski *La turco-federomanie* başlığıyla zehir zemberek ifadelerle ittifakın aleyhine yayınladığı bildirisinde, uzun uzadıya Osmanlı ile söz konusu ittifakın zararlarını sıralamış, Osmanlı Devleti’nin hazinesinin ve ordusunun eskisi gibi olmadığına dem vurarak, aleyhte propagandada bulunmuştur.¹³⁵⁵ Ayrıca ona göre Lehistan’ın siyaseti Rusya’nın korumacılığında olmalıdır. Bu ittifak Lehistan’ı Rusya’nın gazabına uğratabilir.¹³⁵⁶ 1791 ortalarında görünen manzara, ittifak fikrinin başlangıçta her iki devlet açısından da uygun olduğu, ama artık geç kalındığı şeklindedir. Bundan sonraki dönemde de iki taraf arasındaki görüşmelerde temel mesele ticaret antlaşması üzerinden Karadeniz’de seyr-ü sefer ve savaşa katılıp katılmama hususları çevresinde döner.¹³⁵⁷ Debolı’nın ifadesiyle Poniatowski “Ruslara saldırıdan ve Türklerle zıtlıktan kaçınarak idareyi çok akıllıca yürütmüştür”.¹³⁵⁸ Uzun süredir oyalanan ve Karadeniz’de seyr-ü sefer serbestiyeti konusunda net cevap alamayan Potocki, sert bir dille bir nota gönderir.¹³⁵⁹ Leh elçisi,

¹³⁵⁵ Boscamp-Lasopolski (1791)

¹³⁵⁶ Benzer ifadeler aynı yıl yayınlanan Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny’de de yer alır.bkz. *Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny* (1791: 517-531) Osmanlı ile Savunma ve Ticarî İttifaklar Lehistan’a Faydalı Olacak mıdır? başlıklı yazı *La turco-federomanie* adlı bildirinin yayınlanmasından sonra ki bu, Osmanlı ile ittifakın zararları üzerine yazılmıştır, gerçekten Osmanlı ile ittifakın zararlı olup olmadığını tartışır. *La turco-federomanie*’de Boscamp, küçük devletlerin büyük devletlere karşı birleşmesinin iyi olmadığını savunur. İttifakın Lehistan’a yarar getirdiği kadar güvenliğini de tehlike altına sokabileceğini düşünür. Boscamp kısaca, “Tarihte bu devletle sorunlar yaşandı, ama yakın zamanda kayıpları oldu, 1774 gibi. Halkı farklı, dini farklıdır. Şimdiki Sultan Avusturya ve Rusya’dan öç almak ister. Osmanlı Devleti eski gücünde değildir, her şeyde bozulma vardır, asker isteksiz savaşıyordu. Bu savaşta çok kaybı olduğu halde hâlâ savaşı sürdürüyordu. Gerçi özellikle askerî ve iktisadî reform hareketlerine girişmiştir. Rusların Piyotru olduğu gibi Türklerin de tahtta böyle bir dahisi var ve Türkleri değiştiriyor. Ama şimdiki reformlar geleneksel yöntemlere hükmediyor. Askerî reformlar için Bonneval, Tott gibileri uğraştı başaramadı, şimdi de Prusyalılar uğraşıyor ama baş edemiyorlar”, demektedir.

¹³⁵⁷ 11 Eylül 1791 tarihli mükâleme için bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-14. Waliszewski (1894/II: 75-82)

¹³⁵⁸ Bkz. AGAD, ZP, 421: 325.

¹³⁵⁹ Bkz. BOA, HAT: 211/11387.

ülkesine eli boş dönmek için ticarî haklar konusunda direktmektedir. Ama savunma ve saldırı ittifakı konusu artık pek konuşulmuyordur. Savaşın sona eriyor olması, ittifakı ihtiyaç olmaktan çıkardığı için her iki taraf da olayı beklemeye almıştır. Fakat Potocki, artık eve dönüşten bahsetmektedir. Potocki son mükâlemeden çok endişeli, düşünceli ve üzgün ayrılır.¹³⁶⁰ Hatta yakında kendisinden İstanbul'dan ayrılmasının isteneceği düşüncesindedir. Bu yüzden de heyetin bir kısmı Lehistan'a dönecektir. Chreptowicz de artık "Osmanlı tarafından sert bir tonda sonucu isteyebilir ve antlaşmayı imzalar imzalamaz eve dönebilirsiniz", demektedir. Eğer imzalanamazsa yerine Chrzanowski devam edebilecektir.¹³⁶¹ 1791 yılı sonundan Potocki'nin İstanbul'dan ayrılacağı 1792 yılı sonuna kadar yürütülen görüşmeler hep bu tonda kalacak ve bir sonuç elde edilemeyecektir. Zira artık Lehistan tecavüzî ittifakı istememekte, Osmanlı Devleti ise Prusya Kralı'nın savaş ilânından ümidini kesmiş bir halde Rusya ile savaşı sonlandırmayı düşünecektir.¹³⁶² Nitekim Potocki 22 Ekim'de oldukça keskin ifadelerle sunduğu nota ile hiç değilse ticarî antlaşmanın sonuçlandırılmasını istemektedir. Savaş boyunca Osmanlı Devleti, 1788'de Leh Kralı'nın Rusya'ya beraber savaşmayı teklif ettiğini bilmiyormuş gibi "Leh Kralı'nın Rusya ile olup Osmanlılara karşı savaşmadığına" dem vurarak, karşılığında bu antlaşmanın imzalanması gerektiğini, uzun süredir bekletildiğini ifade eder.¹³⁶³ Sultan Selim ise Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın "musalaha tamamlanıncaya değin bu Leh maddesi tehir olunsun" görüşüne binaen Leh elçisinin "nazikçe oyalanması"; ama istiyorsa mükâleme yapılabileceğini irade buyurur. Yani bu sefer, oyalama sırası Osmanlı tarafındır. Ainslie'nin, Potocki'nin ve Leh heyetinin Babiâli'deki kredisinin tükendiğini belirtmesi bu oyalamaları doğrulamaktadır.¹³⁶⁴ Zira artık Yaş'ta barış görüşmeleri başlamış ve büyük ihtimalle bu yüzden görüşmeler sonlandırılıncaya dek Lehistan ile antlaşma askıya

¹³⁶⁰ Heyetten Małachowski bu görüşmeden sonra Knobelsdorf'un Babiâli ile tecavüzî ve tedafûl ittifak ettiğini ve elçinin tayinatının diğerlerinin kesilmese de onun kesildiğini belirtirken yanılmaktadır. Bkz. Małachowski (1853: 43) Tayinatının kesildiğini Reychnan da belirtse de Osmanlı kaynakları Potocki ayrılıncaya dek verildiğini göstermektedir. Bkz. Reychnan (1959: 54)

¹³⁶¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-7. AGAD, ZP, 104: 115-119. Waliszewski (1894/II: 9-98)

¹³⁶² Viyana'daki elçi Woyna da Potocki'ye bu tarz görüşler belirtmiştir. Woyna, kimsenin Osmanlılar için silahı eline almayacağına inanmaktadır. Zira Rusya ile savaş bitmek üzeredir. Bu yüzden de Lehistan'ın kendisini boş yere ittifakla bağlaması gerekmemektedir. Bkz. AGAD, ZP, 90: 155-156.

¹³⁶³ Bkz. BOA, HAT: 271/15832.

¹³⁶⁴ NA, FO: 78/12A: 128-129.

alınmış olup Potocki'nin ısrarları işe yaramamaktadır.¹³⁶⁵ Kısacası Yaş Antlaşması, Osmanlı-Leh ittifakı ihtimalini bitirmiştir.¹³⁶⁶

3.4. İTTİFAKIN SONUÇLANDIRILIP HAYATA GEÇİRİLEMEYİŞİ VEYA EVE ELİ BOŞ DÖNMEK

1791 yılı sonlarından itibaren artık Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaşı sonlandıracağının sinyalleri gelmektedir. Varşova da bunun farkındadır. 23 Ekim 1791'de gönderilen emirname ile Potocki'ye antlaşmayı sonlandırması emri verilir.¹³⁶⁷ Potocki'nin ticarî ittifakın sonuçlandırılmasına yönelik baskıları artmıştır. Kendisi, antlaşmanın tamamlanması konusunda işini savsaklamadığı görüşündedir.¹³⁶⁸ Reisülküttab ordugâhta bulunan sadrazamdan haber geleceğini belirterek, Leh elçisinden beklemesini ister.¹³⁶⁹ Mükâlemelerde Reisülküttab, elçiye “siz geldiğinizde savaş vardı, şimdi sona erdi ve durum değişti, ama yine de siz, iki milletin bağlarını, ilişkilerini sağlamlaştırmak ve yakınlaştırmak görevinizi bırakamazsınız,” diyerek açıkça Rus tehlikesinin geçmesiyle beraber söz konusu edilen ittifaka duyulan ihtiyacın da ortadan kalktığını belirtir. Elçi ise kendisi geldiğinde Osmanlı savaşta olduğu için Osmanlı Devleti'nin Lehistan'ın acil yardımına ihtiyacı olduğunu hatırlatır. Reisülküttab, görüşmelerin uzamasından şikâyet etmemesini, zira İsveç'le yapılan antlaşma için görüşmelerin iki yıldan fazla sürdüğünü belirtir. Potocki ile görüşmeler ise 20 aydır sürmektedir. Potocki tekrar Karadeniz'de serbest ticaret meselesini açsa da Reisülküttab “bu Karlofça'da yazmıyor”, diyerek reddeder. Anlaşılan o ki iki taraf da yan çizmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Rusya ile barış müzakerelerine oturunca, bu ittifakı artık gereksiz görmekte ve boş yere ticarî imtiyazlar vermek istememektedir. Elçi ise en azından ticaret antlaşmasıyla bazı avantajları elde edip gitmeyi istemektedir.

Bu şekilde oyalamalarla geçen süreye rağmen Potocki, 1792 yılı boyunca yapacağı görüşmelerden de bir şey elde edemeyecektir. 1791 sonunda Yaş'ta Rusya ile barış görüşmeleri başlamıştır. Hatta Potocki kendisine kesin bir cevap vermeyen

¹³⁶⁵ NA, FO: 78/12A: 142, 188.

¹³⁶⁶ Black de bu görüşe katılır. Bkz. Black (1990a: 301)

¹³⁶⁷ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-7. AGAD, ZP, 104: 115-119. Waliszewski (1894/I: 95-98)

¹³⁶⁸ AGAD, APP, 280/cz.II: 746-749.

¹³⁶⁹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: 1/17-15, CXXXIV/119-15. Waliszewski (1894/II: 100-106). NA, FO: 78/12A: 192.

Reisülküttab’a karşı ekibinden Chabert’i Kasım 1791’de Yaş’a Sadrazam’la görüşmeye gönderir.¹³⁷⁰ Bu duruma ilişkin Reisülküttab, 23 Eylül ile 7 Aralık tarihleri arasında beş kez Sultan’a açıklama yazıları yazarak, elçinin kendilerini dinlemediğini, antlaşma maddelerine ısrarlı olduğunu, uyarılara rağmen ordugâha adamını gönderdiğini beyan ederken, Reisülküttab Raşid Efendi, elçiyi oyalamak için ne gibi yolların izlenmesi gerektiği Sultan’a arz eder.¹³⁷¹ Osmanlı Devleti bu tarihlerde Lehistan’ın ittifak ve ticaret antlaşmasını istemediğinin, ama elçisi Potocki’nin yeğlediğinin farkındadır. Chabert, mevcut görüşmelerdeki çıkarılan zorluklara ve bunların halledilmesine dair bir mektubu Sadrazam’a ulaştırır.¹³⁷² Bu arada Osmanlı tarafının “Rusya ile barış olmazsa Lehistan Osmanlı lehine hareket eder mi” sorusuna Potocki, sert bir şekilde “bunu merkeze sormaya dahi kalkmam” derken, ticaret antlaşmasını yokuşa süren Osmanlı Devleti için böyle bir isteğin çok geç olduğunu belirtir. Öte yandan Potocki dahi, artık bu uzayan görüşmelerden usanmış ve içindeki istek sönmüştür. 19 Aralık’ta bir an evvel kendisine kesin cevap verilmezse evine döneceğine dair restinin ardından, birkaç gün içinde cevap geleceği yönündeki açıklama üzerine dönüşünü erteler.¹³⁷³ Varşova’dan bir an evvel ticaret antlaşmasını imzalaması defaatla yazılmaktadır.¹³⁷⁴ 22 Aralık 1791’de yapılacak mükâlemde ittifakı sonuçlandırmayı uman Potocki, dönüşü için yapılacakları Chreptowicz’e bildirir.¹³⁷⁵ Diğer taraftan Varşova’da da antlaşmanın bir an evvel sonuçlandırılacağı ümidi beslenmektedir.¹³⁷⁶ Görüşmelerin netice bulması için Osmanlı sarayına verdiği sert notalar, Sultan’a aynı gün ulaştırılır. Ancak Osmanlı Devleti tedbiren Lehistan ile görüşmeleri kesmeyecek devam ettirecektir. Bundaki maksat Rusya’ya gözdağı vermek olmalıdır. Potocki’nin mektupları Varşova’ya çok geç ulaşmakta, oradan da çok geç gelmektedir. Yine Chreptowicz’in bildirdiğine göre 1791

¹³⁷⁰ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1005-1008; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-8, 176: CXXXV 1/14-8, 178: CXXXV 1/18-580-582. Waliszewski (1894/II: 106-107)

¹³⁷¹ BOA, CH: 96/4787; BOA, AE, III. Selim: 24542.

¹³⁷² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1075-1076. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125.

¹³⁷³ Bkz. BOA, CH: 41/2043.

¹³⁷⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1000-1001; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-9, 176: CXXXV 1/14-9, 178: CXXXV 1/18-579. Waliszewski (1894/II: 109) Sejm’deki vekillerden Mierziewski ve Skorkowski “Potocki niçin bir an evvel ticaret antlaşmasını bitirmeyip, hâlâ görüşmeleri Karadeniz üzerinde sürdürmekte ısrar ediyor?” diye tepkilerini dile getirir. Bkz. AGAD, ASECZ, T. IX: K. 804 od.

¹³⁷⁵ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1009-1014; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-10, 176: CXXXV 1/14-10, 178: CXXXV 1/18-583-588. Waliszewski (1894/II: 109-113)

¹³⁷⁶ Bkz. AGAD, ZP, 413: 298.

yılı sonunda Rus-İsveç Antlaşması da meydana gelmiştir.¹³⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin İsveç'ten de umudu kesilmiştir.

22 Aralık 1791'de Reisülkütab'ın konağında yapılan mükâlemede Leh elçisi katî cevap verilmesi dileğinde bulur.¹³⁷⁸ Karadeniz'deki seyr-ü sefer serbestiyeti konusunda Osmanlı tarafı, bunun diğer güçler tarafından eşitliğe aykırı görülerek problem yapılabileceğini ileri sürer ve ayrıca Lehistan'ın İstanbul'daki fiyatlara göre 600.000 kile tahılı Osmanlı Devleti'ne temin etmesi gerektiğini gündeme getirir.¹³⁷⁹ Potocki ise Osmanlı tarafının ağız değiştirdiğini ve çelişkili davrandığını belirtir. Esasen burada haklıdır. Zira Osmanlı heyeti, Rusya ile musalaha netleşmeden elçinin oyalanması yönünde direktif almıştır. Reisülkütab, "Rusya ile savaş devam eder ve Lehistan ile tecavüzî ve tedafû ittifakımız olursa ne olur", diyerek nabız yoklar. Elçi ise kendisinin temsilci olduğunu vurgulayarak Osmanlı Devleti ile tedafû ittifaktan başka bir şey olmadığını belirterek bu saatten sonra tecavüzî ittifakın olamayacağını ima eder. Hatta Leh elçisi, Osmanlı tarafında gerginlik oluşturmak için ticaret antlaşması olmazsa Lehistan'ın bundan sonra başka taraflara kayma ihtimalinden bahseder.¹³⁸⁰ Ayrıca Reisülkütab'ın görüşmeleri sonlandırma yetkisi yoktur. Potocki ise daha kaç cumartesi görüşeceklerini sorar. Artık elçi, bıkmıştır ve kralı kendisine devamlı olarak bu meseleyi sormaktadır. Ticaret antlaşmasının maddeleri tekrar gözden geçirildikten sonra, bir sonraki mükâlemede nihaî karara varılması konusunda mutabık kalınır. Potocki'nin cumartesi işi sonlandırma ısrarlarına rağmen Divan'ın kararı beklenecektir. Hatta Reisülkütab "elçi, bütün eseri bozmak mı istiyor, biz burada yapıştırmak isterken," diyerek tepki verir. Durum Sultan Selim'e bildirilir, o da Sadrazam'a yazılıp görüş alınmasını emreder.¹³⁸¹ Nitekim birkaç gün içinde Divan'dan karar çıkar ve Potocki'ye tahıl meselesini kabulü şartıyla antlaşmanın imzalanabileceği bilgisi ulaştırılır.¹³⁸² Bu arada Chabert, Sadrazam'ın genel olarak olumlu görüşler içeren

¹³⁷⁷ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-8. Waliszewski (1894/II: 113-115)

¹³⁷⁸ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-16, CXXXIV/122-16. Waliszewski (1894/II: 115-126) Chabert'in kamptaki günlüğü için bkz. AGAD, AR, AORMP: 178: CXXXV 1/18-606-610.

¹³⁷⁹ "Mîri fiâtı üzere tersâne anbarlarına senevî altı yük zahire verilsin."

¹³⁸⁰ Bu ifadeyi Choiseul-Gouffier de doğrular. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 299-vd.

¹³⁸¹ BOA, HAT: 264/15269; A.DVN.DVE (8): 171/48.

¹³⁸² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1015-1030; AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-10, 175: CXXXV 1/13-11, 176: CXXXV 1/14-11, 178: CXXXV 1/18-588-602. Waliszewski (1894/II: 126-136)

mektubuyla kamptan döner.¹³⁸³ Fakat Sadrazam da Potocki'nin tahıl maddesini kabul etmesi gerektiği görüşündedir.¹³⁸⁴ Potocki antlaşmanın Türkçe ve Fransızca tercümesinin mükâlemeye hazır edilmesini istese de mükâlemeye iki mevzunun daha görüşüleceği belirtilir. Bunun biri, Lehistan tahılının Osmanlı Devleti'ndeki fiyatlarının sabit hale getirilmesi ve diğeri Karadeniz'de seyr-ü sefer hakkıyla ilgilidir. Birincisine dair Leh elçisi "teminat veremem ama antlaşma sonrası uğraşırım", derken, ikincisine dair net bir şey ortaya konamaz. Divan, savunma ittifakı ile ticaret antlaşmasının birbirinden ayrılmasını istemektedir. Ayrıca görüşmelerde etkili olduğu görülen Kazasker, antlaşmada karışıklık çıkması ihtimaliyle barış sonrası uygulanmaya başlanması gerektiğini öne sürer. Ancak Potocki, her iki devlete zararı olacağı gerekçesiyle bunu kabul etmez. Mükâleme esnasında Potocki, tek tek maddeleri karşılaştırır: İlk madde uluslararası antlaşmalara dayanarak ve özellikle bu son savaşta Lehistan tarafından gösterilen dostluğa binaen Leh tüccarlar için özel bir hak olarak serbest seyr-ü sefer hakkı, Viyana ve St. Petersburg saraylarının sağladığı olanaklar çerçevesinde Karadeniz ve Akdeniz'de sağlanacaktır. 2. ve 3. maddeler Potocki'nin elçiliğinin olağanüstü/fevkalade elçilik olduğu ve daimî elçilik olarak kabulü onaylanmıştır. 4. madde Lehistan depoları, konsoloslukları ve gemileri talimatnameleriyle ilgili olarak değişiklik öngörmektedir. Gümrük tarifesi çözülmüştür. Diğer milletler gibi % 3 olarak ayarlanacak ve eksik kalan hususlarla ilgili her şey ertesi gün Potocki'ye haber verilecektir. 6. madde Dinyester (Turla) ve Karadeniz ticaretinin yürütülmesiyle ilgili en çok zorluk çıkan maddedir ve Karlofça Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle tamamen reddedilmiştir. 7. madde karşılıklı dostluğun devamına ve çıkarların gözetilmesine ilişkindir. Mükâleme sonrasında iki madde sorunlu kalır; ama çözümü mümkün gözükmemektedir. İki gün sonra elçiye maddelerin düzeltilmesiyle ilgili şu not gönderilir: Karadeniz ve Akdeniz'de serbest dolaşıma Türk bayrağı şartı getirilir ve gemi sayısına sınırlama koyulmamasına izin verilmez ve bu haliyle kabul edilir. Potocki, konsolos sayısının altını çizmek ister. Gemi inşası için tersane işi zora girer, depo işinde ise sadece kiralanması söz konusudur. İstanbul Boğazı'ndan geçiş konusu

¹³⁸³ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 173: CXXXIV/126-10. Chabert Şumnu'da ordugâhtaki faaliyetleri ile ilgili bir günlük tutar. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1035-1046. Chabert'in bu gidişiyle ilgili Ainslie Sadrazam'a harika hediyelerle antlaşmanın imzalanması umularak gönderildiğini, isabetli olarak Potocki için zengin hediyelerle ve Leh meselesinin halledilmesine yönelik mektubuyla döndüğünü belirtir. Bkz. NA, FO: 7812A: 204.

¹³⁸⁴ Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/30.

yeniden gözden geçirilecektir. Sultan bir an evvel bu işin bitirilmesini ve bir daha Divan'a getirilmesini emretmiştir. Bu gelişmeler karşısında Potocki, Lehistan'ın dostluğunu, Moskof'a karşı duruşunu örnek göstererek bu avantajları aldıklarını Varşova'ya rapor eder. Bu aşamadan sonra Lehistan'ın tek çıkarı ticarî haklar kazanmak, Osmanlı'nın ise artık barış kavuşacağı için boş yere imtiyaz vermemektir. Fakat ilerleyen zamanlarda Lehistan'ın karşısına savaşı güç olarak çıkması ihtimalinin önüne geçmek için bir tedbir olarak bu antlaşmayı gündemde tutmaktadır. Artık iki taraf da tecavüzî ittifaktan hiç bahsetmemektedir.

İşlemlerin hızlandığı bir ortamda Potocki, 3 Ocak 1792'de Osmanlı yönetimine verdiği ultimatom ile geciktirilen ve kolaylık sağlanmayan bazı konuların çabucak hallini ister.¹³⁸⁵ 7 Ocak 1792 tarihli Chreptowicz'e mektubunda Potocki, en son karar alındığı haliyle antlaşmayı Varşova'ya gönderir.¹³⁸⁶ Bu noktada devreye giren Prusya elçisi, hali hazırda gündemde olan "Federatif Birlik" çalışmaları veya diğer adıyla "Büyük İttifak Projesi" tamamlanmadan Lehistan ticarî antlaşmasının zora gireceğini, Potocki'nin antlaşmayı bitirip dönemeyeceğini söyler. Potocki bu aşamadan sonra kendi kararıyla İstanbul'dan ayrılamayacaktır, kendi tabiriyle "İstanbul'da esir gibi tutuluyordur". Bir an evvel antlaşmayla ilgili pürüzlerin giderilip tamamlanması için Sadrazam'a bir ultimatom verir.¹³⁸⁷ Mareşal Małachowski'ye 8 ve 27 Ocak tarihli yazdığı ve bir şekilde Bulgakov'un dahi eline geçen mektuplarından ikisinde Potocki, görüşmelerinde bazı aksamalar olduğunu, değişen durumlar dolayısıyla antlaşmanın imzalanmasının hemen mümkün olamayacağını belirtir ve tavsiyelerini ister.¹³⁸⁸ Nisan ayında yazdığı ve Bulgakov'un aktardığı mektubunda ise Prusya elçisi Knobelsdorf'un görüşmelerine zarar verdiğini belirtir.¹³⁸⁹

İmzalanması muhtemel Osmanlı-Leh dostluk ve ticaret antlaşması 1792 yılı başında son haline erişir. 1790'da öngörülen tecavüzî ve tedafûî ittifak antlaşması ve ticaret antlaşmasından yukarıda değinilen birtakım değişikliklere gidilmiştir. Zaten artık iki taraf da antlaşma için "tecavüzî ve tedafûî ittifak ve ticaret antlaşması" yerine "dostluk

¹³⁸⁵ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1071-1073. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125.

¹³⁸⁶ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1047-1054. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-12, 176: CXXXV 1/14-12, 17: CXXXV 1/18-611-618. Waliszewski (1894/II: 145-150)

¹³⁸⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1077-1078. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/125.

¹³⁸⁸ Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 308-311)

¹³⁸⁹ Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 342-344)

ve ticaret antlaşması” demektedir.¹³⁹⁰ Bu aşamada Potocki de ittifak antlaşması olmaksızın ticaret antlaşmasının da gerçekleşmeyeceğinin farkındadır.¹³⁹¹

¹³⁹⁰ Antlaşma metninin 1792 başındaki en son şekli Fransızca olarak Polonya arşivlerinde bulunmaktadır. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1055-1068. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/106, CXXXIV/125; Waliszewski (1894/II: 155-158).

“Babiâli ile Lehistan Kralı ve Cumhuriyeti Arasındaki Dostluk ve Ticaret Antlaşması
Sefirin ultiimatoma uygun olarak Reis Efendi’nin düzeltmeleriyle mutabakat halinde
Her şeyin muktediri Allah’ın adıyla

Osmanlı Babiâlisi ve Lehistan Cumhuriyeti’nin birbirlerine peyderpey vermiş oldukları dostluk ve muhabbetinin ispatı olarak ki bu dostluk ve muhabbet ispatlarının ışığında dostluk bağlarını daha sıkılaştırmak için mukavele yapan yüce taraf istek ve eğilim göstermiş olarak, iki ulus arasında ticaret bağlarını kurma hususunda anlaşıldı ki bunlar daimî bir barışın ve muhabbetin meyveleridir ve ne mutlu ki devam eden Karlofça Antlaşması’na göre ve özellikle 8. ve 11. maddelere göre antlaşmaların içerdiği her türlü kararları onaylamak ve bunların uygulanmasını teminat altına almak tek kelimesiyle Babiâli’nin Lehistan tabilerine ve tüccarlarına Babiâli tarafından verilmiş olan hakları Karadeniz ve Dinyester ve başka nehirlerde ticaret haklarına varmak için mukavele yapan her iki taraf karşılıklı tam yetkili temsilcilerle Babiâli için... Leh Kralı haşmetmeabı ve Cumhuriyeti için... şu maddeler üzerine anlaşıldı:

Madde I

Bu konu edilen imtiyazlar ve bütün bir yüzyıl boyunca muhafaza edilmiş sabit dostluk uğruna Babiâli, Lehistan Cumhuriyeti’ne şunları taahhüt eder: Leh tüccarların gemilerinin ticaret için Karadeniz ve Akdeniz’de kendi ulusal bandıralarıyla seyr-ü sefer etmelerini ve onlar için geçiş veya transit ticaret hususunda gidiş-geliş hakları diğer ulusların bandıralarına, tüccarlarına seyr-ü sefer hakları göz önünde tutulacak biçimde uygulamaların aynısı taahhüt eder. Bunun karşılığında Cumhuriyet’in haşmetmeab yüce Kralı Babiâli’ye şunu taahhüt eder: Yıllık antlaşmalarda sınır bölgelerinde ve başkentte buğdayın fiyatı sınır valileri ve paşaların Lehistan toprak sahipleri arasında kararlaştırılan fiyat üzerinden belirlenmesini tercih eder.

Madde II

İki güç arasında rahat bir irtibat kurmak ve en mükemmel uyumu oluşturmak için olduğu kadar, iki ulusu doğrudan bağlayan ticaret çıkarlarını gözetmek için de Leh Kralı ve Cumhuriyeti, Babiâli nezdinde ikinci dereceden bir daimî elçi bulunduracaktır. Bu orta elçi diğer güçlerin elçilerinin aynı haklarından istifade edecek ve elçinin gidiş-dönüş güvenliği ve rahatı dikkate alınacaktır.

Madde III

Elçilerin kamu girişi Lehistan eskortu ve onların masrafları her derecenin icabına göre dikkate alınacak. Aynı şekilde bütün onurlar ve taltifler mutad olduğu üzere fevkalâde elçiler tarafından tahta geçişi resmen bildirme geleneğine karşılıklı olarak riayet edilecektir.

Madde IV

Karşılıklı ticaretin işleyişini kolaylaştırmak için Leh Kralı ve Cumhuriyeti ticaret ihtiyacının gerekli görüldüğü yerlerde konsolos, konsolos yardımcısı ve diğer güçlerin tercümanları ile aynı hak ve dokunulmazlıklara sahip olacak olan dragomanlar bulundurabilecektir. Leh tabileri ve tüccarları, Akkerman’da ve Osmanlı hâkimiyetindeki diğer yerlerde ürün ve ticaret malları depoları tutma hakkına sahip olabilecekler ve bu yerlerde nakil gemilerini ve ticaret gemilerini inşa etme hakkını elinde tutacaklar ki bu haklar Osmanlı tabileri ve tüccarlarına da tanınacaktır.

Madde V

Leh tüccarlar için bir tarife hazırlanacak, buna göre onlara da diğer güçlerin ticaret hakları uygulanacak ve ayrıca ilgili devletlerin işlenmemiş ürünlerine dair maddeler ayrıca eklenecek: Her iki devletin sınır eyaletlerinde ticaretin muntazam ve rahatlığı için Leh tüccarlara gümrük değerinin %3’ünün üzerinde olmayacak ve her ne isim ya da gerekçe altında olursa olsun bunun dışında mastarya bedeli veya benzer adda bir kuruş gümrük alınmayacaktır.

Madde VI

Kutsal kapitülasyonlara karşı suistimaller cezalandırılacak, hem kara yoluyla hem Dinyester Nehri üzerinde yürütülecek ticaret için sınırlarda suistimallere karşı gelinecek ve benzer suistimaller bir daha olmayacaksa bir bedel ile uzaklaştırılacaktır. Ülkelerin ve iktidar alanlarının verilecek bedeller ve imtiyazları, karşılıklı tabi ve tüccarlar hususunda Karlofça Antlaşması ile uyum halinde ve her iki devlet

Bu aşamadan sonra Rusya ile durum netleşmeden ve kurulacak Birlik ile ilgili gelişmeler tamamlanmadan Reisülküttab, Potocki'nin İstanbul'dan ayrılmasını istemez.¹³⁹² Bu arada Kasım 1791'den beri Yaş'ta Sadrazam Koca Yusuf Paşa ve Prens Bezborodko'nun müzakerelerinin sonucunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması imzalanır.¹³⁹³ Potocki, Ocak ayı içerisinde tekrardan mükâleme talebinde bulunur, aksi takdirde ülkesine döneceğini belirtir.¹³⁹⁴ Bundan sonra iki taraf arasındaki görüşmeler ticaret antlaşmasının maddelerine odaklanır. 4 Şubat'ta düzenlenen mükâlemeye görüşen Potocki ile Reisülküttab, hâlâ çözülemeyen noktaları tekrar tartışır.¹³⁹⁵ Ainslie'nin güvenilir bir kaynaktan öğrendiğine göre Potocki'nin önerileri oylamaya sunulmuştur.¹³⁹⁶ Potocki, düşman olan Rusya ve Avusturya'ya bu hakkın verilmesine binaen dost olan Lehistan'a da Karadeniz'de ticaret hakkının tanınmasını talebinde ısrarlıdır. Lehistan'ın bağımsızlığı ve yeni anayasa için

için de diğer güçler tarafından uygulanan usullere göre dikkate alınacaktır. Her iki ulusun iyiliği için bir yeni antlaşmayla herhangi bir değişikliğe izin verilmeyecek ve ne Karlofça Antlaşması ve ne de bu antlaşmanın maddelerine değişikliğe gidilecek. Ancak her iki ülkenin karşılıklı ticaretinin güçlenmesi ve yeşermesi için gereken ne varsa peyderpey buna göre hareket etme hakkı da muhafaza edilecektir. İşlerin kolaylaşması ve muntazamlığı için ve karşılıklı tabi ve tüccarların haklarını korumak için, iki taraf dostane bir biçimde bu hususta anlaşacaktır. Karşılıklı elçileri göndermek sözlü olarak da tabilere ve tüccarlara özgürlüklerinin dokunulmazlıklarını taahhüt etmek için her iki ülke de en gözde olanların faydalandığı hakları taahhüt eder.

Madde VII

Her iki yüce taraf güçlerinin ve halkının çıkar bağlarını sıkılaştırmak için karşılıklı menfiliği uzaklaştırmak hakkına sahip olacaklar ve karşılıklı çıkarları daha da güçlendirmek ve dostlukları daha da pekiştirmek için yapılacak ne varsa yaparak destekleyeceklerdir.

Madde VIII

Bu antlaşma onaylanmak için İstanbul'da karşılıklı alınıp verilecek ve üç ay sonrasına kadar mümkünse daha evvel tasdik edilecektir.”

Benzer metinler için bkz. AGAD, APP, 280/cz. II: 785-789, 790-798. Osmanlı-Leh dostluk ve ticaret antlaşması adı altında 1791 tarihli Osmanlı arşivinde de bir vesika vardır. Bu belgede Osmanlı-Leh dostluk ve ticaret mukavelenamesinin tasdiki ve Prusya, İngiltere ve Hollanda'yla beraber bir ittifaka çalışılacağı ve Lehistan hükümetinin hudut ve İstanbul için gerekli tahılı karşılamayı taahhüt ettiği yazılıdır. Kimin tam olarak ne zaman yazdığı belli olmayan bu belgede ittifakın tasdiki sözü edilmektedir. Belge, ittifak akt olunduğunda hemen tasdiknamesini de hazır bekletmek amacıyla kaleme alınmış bir evrak olabilir. Bkz. BOA, CH: 41/2046.

¹³⁹¹ Bkz. AGAD, APP, 280/cz.II: 799-800.

¹³⁹² Bkz B. Czart., rkps. 846: 1081-1087. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-14, 176: CXXXV 1/14-14, 178: CXXXV 1/18-624-629. Waliszewski (1894/II: 165-168)

¹³⁹³ Zinkeisen Yaş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Lehistan'a akınları hiçbir şekilde göz yummayacağı gerekçesiyle iki devlet arasında barıştan hemen sonra yeniden savaşın başlayacağına dair söylentiler yayıldığını belirtir. Buna göre Lehler Divan'ı Rusya ile savaşa katılmak için ikna çabaları sarf etmektedir. Ancak belki de Rusların parasıyla kazanılan barış yanlılarının üstün gelmesiyle Babiâli, Lehistan ile ilgili hiçbir şeye karışmak istememiştir. Zinkeisen'in bu görüşleri doğrulanmayı beklemektedir. Görüş için bkz. Zinkeisen (2011/VI: 578)

¹³⁹⁴ Bkz. BOA, HAT: 269/15696; 269/15696-A.

¹³⁹⁵ Bkz. BOA, HAT: 240/13469. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-17, CXXXIV/134-17. Waliszewski (1894/II: 168-178)

¹³⁹⁶ NA, FO: 78/13: 15-17.

önemli olduğunu vurgulayarak Boğdan'dan Leh tüccarının serbest geçiş hakkının verilmesini istese de bu, hukuka aykırı görülerek kabul edilmez. Elçi, Karlofça Antlaşması'nda direkt geçmese de seyr-ü sefer hakkının varlığının anlaşıldığını söyleyince, Kazasker, “bu izni istiyorsa, öyleyse Lehistan da kendi ülkesinde bizim tahıl satmamıza izin vermeli” diyerek karşı çıkar. Bunun üzerine elçi sorunların giderilemeyeceğini öne sürerek ülkesine dönmek istediğini söyleyince, Reisülküttab görüşmeler tamamlanmadan gidemeyeceğini belirtir. Reisülküttab “elçi boş yere suizanlara giriyor, eğer elçi şartları kabul ederse hemen antlaşma bitirilebilir” diye cevap verir. Ancak Potocki, devleti tarafından bu hususta yetkilendirilmemiştir. Zaten böyle bir şeye kralının ve Sejm'in onay vermeyeceğini bilmektedir. Ayrıca elçi, ticaret antlaşması olmazsa Birlik'e katılmayacaklarını ve Karlofça'da yer almayan bir şeyin eklenmesinde bir beisin olmadığını söyleyince Reisülküttab, Karlofça'dan bu yana her şeyin bu antlaşmaya göre işlediğini belirtir. Tahıl maddesinin kabulü ve ticaret antlaşmasının ittifak antlaşmasından sonraya kalması şartıyla beş on gün içinde antlaşmanın imza edilebileceği belirtir. Fakat elçi bu şartlarda, Lehistan'ın ittifaka dahil olmayacağını beyan eder.¹³⁹⁷ Artık çözülemeyen konular iki taraf için de kemikleşmiş

¹³⁹⁷ “...Elçi-i mersûm dahi cevâba âğâz ile kadîmî muâhedeye müsâ'ade yok denildi çünkü öyledir mukaddemâ mecâlis-i mükâlemâtta niçin muâhede-i kadîmeden bahs olunup sûret-i senede derc olundu dedikde mukâbele olunup elçi bey güzêrân eden ebhâsı unutmuş ol vakit muâhede-i kadîmeyi elçi bey îrâd etdi. Muâhede-i kadîmeye binâ olunamaz olsa olsa dostâne olabilir dedik pek güzel dostâne olsun lâkin benim me'mûriyetim muâhede-i kadîmeye mebnî olarakdır. İş bitdikde ben Cumhûr'a muâhedeye binâ'en oldu derim onlar öyle bilsinler biz işi dostâne sûretiyle bitirmiş olalım bu takdîrce senede muâhede-i kadîme ve dostluğa binâ'en lafızları derc olunsun dedi biz dahi mümâşât etdik muâhede lafzı ona binâ'en sûret-i senede derc olundu yohsa zât-ı mâdde dostluk üzere deverân ediyor cevâbı verilmekle elçi-i mersûm i'tirâf edip vâkı'a böyle oldu ve bunlar heb söylendi. Hemen cüz'i bir ilişik kaldı bu su'ûbetler dahi eshil olursa iş biter idi. Kaldı ki muhârebe vaktinde lâ ve ne'am cevâb almağa pek ısrâr etmedim ma'a hâzâ mu'ahharan cumhûrumdan zuhûr eden me'mûriyetime nazaran şimdiye dek maslahat bitdi ise ne a'la ve eğer bitmeyeceği müteyakkin olmuş ise benim ol tarafda lüzumuma binâ'en avdetim tenbîh olunmuşdu. Devlet-i Alyiye ile Cumhûr beyninde tezâyüd-i dostî ve safveti mûcib olacak bir hizmetde bulunmak arzusıyla ne yaptım ise yapıp şimdiye dek Cumhûr'u oyaladım ve şöyle oldu böyle olacak diyerek özürler yazdım işte şimdi gâile-i muhârebe mündefi olmağla çünkü Cumhûr dahi akdi musammem ittifâka dâhil olacak bu def'a lâ ve ne'am cevâb almağa mecbûrum mâdde-i matlûbe bitecek ise bitsin bitmeyecek ise benim avdetim iktizâ eder kat'î cevâbı verilsin deyip yine ta'kiben mâni' değil eğer bitecek ise beş on gün dahi sabr ederim hemen bugün vaz'-ı imzâ olunsun diyemem lâkin eğer bitmeyecek ise bugün cevâb-ı kat'î verilmesini ricâ ederim dedikde

Beri tarafdan mukâbele olunup işte Devlet-i Aliyye tarafından olarak defa'âtla îrâd olunduğu vechile senevî altı yük zahîreyi fiât-ı mîriyye üzere tersâne anbârlarına teslim etmeğe ve ticâret-i mezkûrenin icrâsı akd-i ittifâkdan sonraya kalmağa elçi bey rızâ-dâde olsun beş on gün zarfında karârı verilip senedi kaleme alınır bu tarafda ba'de'l-imzâ devletlü sadr-ı a'zam efendimiz hazretleri tarafına dahi irsâl ve ol tarafda dahi imzâ ve bu cânibe tisyâr olunur. Elçi bey ile ol vakit senedleri mübâdele ederiz. İşte işin bitmesi bu vechile olur denildiği esnâda elçi-i mersûm hinta mâddesini kabûl edemem lâkin icrâ-yı ticâret akd-i ittifâkdan sonraya kalmak şart kılınmasına rızâ göstermişdim yine rızâ-dâde olurum diyerek musammem olan ittifâk akdi derdest midir ve vakti mu'ayyen midir suâlini îrâd etmekle beriden dahi

hale gelir. Bu mükâlemeden de sonuç alınamaz. Bunu müteakıp 9 Şubat'ta sunduğu bir takrirden Potocki tüccar haklarıyla ilgili taleplerini yinelerken, Lehistan elçiliğinin kurulmasına dair kesin kararın verilmesi, elçiliğinin neticesinin Lehistan'a bizzat ifadesini ve seyr-ü seferle ilgili talebini tekrardan bildirir.¹³⁹⁸ Fakat verdiği bütün bu takrirler Osmanlı Devleti nezdinde pek de etkili olmamaktadır.

10 Şubat 1792 tarihiyle Varşova'dan gelen mektupta, Kral Poniatowski'nin Potocki'nin 7 Ocak'ta gönderdiği ticaret antlaşmasını bu haliyle imzalamasını istediği yazılır.¹³⁹⁹ Görüşmelere devam etmesi, ancak sonuç alamazsa da görevini sonlandırması ve yerine Chrzanowski'yi bırakması istenir. Lucchesini kralına "Sultan Selim ticaret antlaşmasını kâr şartıyla imzaya razı" demektedir.¹⁴⁰⁰ Ayrıca Lehistan'ın teklif edilen büyük ittifaka katılması da gereklidir. Yine Potocki'nin Knobelsdorf'tan şikâyet ettiği ve Babiâli'nin antlaşmanın imzalanmasını geciktireceği de Lucchesini'nin Varşova'dan Berlin'e aktardığı bilgiler arasındadır.¹⁴⁰¹ Aynı mektupla Kral ve Chreptowicz adına Sultan ve Sadrazam'a Chrzanowski'nin büyükelçi olarak görevlendirildiğini gösteren güven mektupları da gönderilir. Zıştovi sonrası eski görev yeri Varşova'ya dönen Lucchesini ile görüşen Poniatowski, İstanbul'daki Prusya elçisi Knobelsdorf'un Lehistan'ın Karadeniz'deki ticaretine karşı olduğunu ve ona yazarak bu tutumundan vazgeçmesinin

muhaberesi derdestdir bakalım ne sûret kesb eder cevâbı verildikten sonra sâ'at dokuza gelip vakt-i asr takarrub etmeğin taşra çıkılıp salât-ı zuhr ba'de'l-edâ yine elçinin olduğu odaya duhûl ve mükâlemeye şûrû' olunmağa elçi-i mersûm kelâmâ ibtidâ edip bu ticâret mâddesinin bitmeyeceğine hinta husûsunda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ısrâr olunmak delîl-i kâfîdir adem-i müsâ'ade tabî'atıyla meydâna çıktı. Sâir düvelin iddiâ edecekleri dermiyân olunuyor. Düvel-i sâire Lehlü gibi Devlet-i Aliyye'ye hizmet edemediler ve edemezler onlara bu cevâb verilemez mi ammâ maksûd bu mâddeyi bitirmek değil hatta deminden beri bu mâddeye ve muâhede-i kadîmeye müsâ'ade olunmayacağını telmîh ve belki tasrîh etdiniz kaldı ki benim yedimde teshîlden gayrı bir şey yok bu vechile bitirmesi elimden gelmez deyicek Reîs efendi mukâbele birle bu mâddede mübâhase edelim der isek bunun bahsi pek uzar. Sana biz derece-i me'mûriyetimizi ifâde etdik. Kaldı ki îrâd olunan sohbetleri değışdirmek iktizâ etmez. Kelâmın altını üstüne getirmeli değiliz sana ticâret muâhedesine müsâ'ade olunmaz demedik muâhede-i kadîme mülgâdır dedik. Îrâd ettiğimiz sûrete rızâ-dâde olur isen iş biter ve bu maslahatı bu vechile bitirmeğe hâzır ve me'mûruz demekle elçi-i mersûm dahi çünkü böyledir biraz te'hîr mi iktizâ eder izâh olunsun deyip yine reîs efendi mukâbele edip avk u te'hîr lâzım değil bu vechile kabul eder isek demin dediğimiz vechile beş on gün zarfında mâdde kat' ve tekmiî olunur kelâmını îrâd etmekle Elçi-i mersûm dahi çünkü böyledir Devlet-i Aliyye'nin ma'lûmu olsun ki mâdem ki derdest olan işbu ticâret mâddesi akd ve imzâ olunmaya Cumhûr dahi bundan sonra akdi musammem ittifâka dâhil olmaz. Bilâ-akd muâhede-i ticâret ittifâka duhûl edemeyeceği mehzûmumdur... " BOA, HAT: 240/13469.

¹³⁹⁸ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/49.

¹³⁹⁹ B. Czart., rkps. 846: 1095-1097. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-1. Waliszewski (1894/II: 179-184)

¹⁴⁰⁰ Lucchesini (1988: 82-83)

¹⁴⁰¹ Lucchesini (1988: 85-86)

tembihlemesini ister.¹⁴⁰² Aynı şekilde Berlin’de Jabłonowski de Knobelsdorf’un Osmanlı-Leh antlaşmasına engel olma gibi bir emir alıp almadığını sorar.¹⁴⁰³ Prusya Kralı bunu şiddetle yalanlar. Nitekim bu uyarılar işe yarayacak ve Knobelsdorf olumsuz tutumunu “sözde de olsa” bırakacaktır.¹⁴⁰⁴ Diğer yandan Potocki’nin bir ittifak imzalayacağı korkusu gerek Leh Kralı’nda gerek elçisi Deboli’de sürmekte ve Rusların bu ittifak antlaşması yüzünden ülkelerine zarar vereceği endişesini yaşamaktadırlar.¹⁴⁰⁵ Aynı zamanda Rus başkentindeki Deboli artık açıkça aşağılanmaya uğramaktadır.¹⁴⁰⁶ Bu aşamadan sonra antlaşmanın tamamlanması için Sadrazam’dan gelecek haber beklenecektir.¹⁴⁰⁷ Artık İstanbul’dan ayrılıp ülkesine dönmek isteyen Potocki’ye müsaade verilmemiştir. İstanbul’dan ayrılış tarihi Nisan ayı olarak ilân edilmiş ise de bu tehir edilmiş olmalıdır.¹⁴⁰⁸ Reisülkütab Ainslie’ye “Osmanlı-Leh antlaşması için gelişmeler olumlu bir yöne doğru gidiyor ve son ayarlamalar için Sadrazam’ın İstanbul’a gelişi bekleniyor” demiştir.¹⁴⁰⁹ Sadrazam’ın İstanbul’a gelişi ancak 2 Nisan’da mümkün olur. Gelir gelmez de savaş sonrası devlet işlerinin düzeltilmesi meselelerine eğilir.¹⁴¹⁰ Potocki’nin belirttiği üzere Sadrazam, İstanbul’a gelişinin ikinci günü hemen Potocki’nin sorunlarıyla da ilgilenir ve en yakın zamanda mükâleme talebinin değerlendirileceği bildirilir. Fakat Nisan ayının 25’inde Varşova’ya yazdığı diğer mektubunda artık Sadrazam’dan da ümidi kestiğini ve buradaki görevinin sona

¹⁴⁰² AGAD, ZP, 413: 300. Knobelsdorf baştan beri Lehistan ile oluşturulacak ittifaklara karşı gibi gözükmektedir. Nitekim Temmuz 1790’da tercüman Alexander’e Prusya Kralı’nın Lehistan’la bir savunma antlaşmasına istekli olmadığını belirtir. Bkz. AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 1. Ayrıca Potocki de Prusya elçisinin Lehistan’la ilgili olumlu tavır ve düşünceleri olmadığını farkındadır. Birçok konuda Prusya elçisinin görüşlerini alan Osmanlı tarafının Osmanlı-Leh ittifakı konusunda Knobelsdorf’tan olumlu ifadeler duymadığı çıkarılabilir. Zaten Cevdet Paşa da her şeyin danışıldığı Prusya elçisinin Osmanlı-Leh ittifakı ile ilgili bu gibi durumlara sebep olduğunu doğrular.

¹⁴⁰³ Konopczyński (1936a: 292)

¹⁴⁰⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1105-1114. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-18, 176: CXXXV 1/14-18, 178: CXXXV 1/18-641-649. Waliszewski (1894/II: 190-195)

¹⁴⁰⁵ Deboli, Poniatowski’ye 17 Şubat tarihli mektubunda şöyle yazar“... *Starosta’nın Türklerle ticaret antlaşması konusunda gerçekten bizi haberdar etmesini diliyorum, ama bunu başaracağından şüpheliyim. Birkaç 10 gün önce Rus bürokratlarından birkaçı buradaydı ve bilmiyorum nerden öğrendiler, Starosta’nın hâlâ Lehistan’ın savunma ittifakı için görüşmeler yapmaya uğraştığını söylediler. Eğer bu inkar edilmezse, geçen senenin emirleri iptal olacak...*”. AGAD, ZP, 415: 88.

¹⁴⁰⁶ Deboli Kralı Poniatowski’ye 27 Mart’ta “...buradaki bakanlardan birisi şöyle dedi: “Lehler ve Türkler”. Bizim İmparatoriçe’mizin gözünde hepsi aynı ve ilkinde de diğerinde de hiçbir sistem yok...” diye yazacaktır. Bkz. AGAD, ZP, 415: 233.

¹⁴⁰⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1099-1100. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-16, 176: CXXXV 1/14-16, 178: CXXXV 1/18-635-636. Waliszewski (1894/II: 184-185)

¹⁴⁰⁸ NA, FO: 78/13: 30, 41.

¹⁴⁰⁹ NA, FO: 78/13: 47.

¹⁴¹⁰ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1127-1130. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-20, 176: CXXXV 1/14-20, 178: CXXXV 1/18-660-662. Waliszewski (1894/II: 201-203)

erdiğini bildirir.¹⁴¹¹ Ona göre Sadrazam da diğerlerinden farksızdır ve pürüzlü maddelerle ilgili düzeltmeye gitmemiştir. Zaten 4 Mayıs 1792’de Sadrazam Koca Yusuf Paşa’nın ardından Melek Mehmed Paşa sadarete getirilir.¹⁴¹² Potocki yeni bir mükâleme talep eder,¹⁴¹³ ancak talebin gerçekleşmesi Ramazan Bayramı sonrası mümkün olur. Bu mükâlemenin ardından yola koyulmayı hesap etmektedir.¹⁴¹⁴ Mareşal Małachowski’ye mektubunda yeni sadrazamı överken, görüşmelerinin bu vezirle daha iyiye gideceğini umduğunu belirtir.¹⁴¹⁵ Sejm’de ise Sadrazam’ın olmayışının Potocki’nin görüşmelerini geciktirdiği beyan edilir.¹⁴¹⁶

Osmanlı Devleti’nin başına gelenlerin çok kısa zamanda Lehistan’ı da bulacağını başta Leh kralı olmak üzere birçok Leh öngörememiştir; ama Osmanlı ile barışın akdinden hemen sonra Rus Çariçesi Lehistan üzerindeki niyetini açığa vuracaktır. Şimdi Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’nden destek talep etme sırası Lehistan’a gelmiştir. Nitekim Dışişleri Bakanı Chreptowicz, 19 Mayıs 1792’de yazdığı mektupla Potocki’ye Rus elçisi Bulgakov’un Rus sarayının deklarasyonunu yayınladığını ve bunun savaş ilânı anlamına geldiğini duyurur.¹⁴¹⁷ Poniatowski’nin Debolı’ye belirttiği üzere, Lehistan’ın savaş esnasında Osmanlı Devleti ile olan bağı, İstanbul’a elçi göndermesi ve Lehistan topraklarındaki Rus depolarının boşaltılması talebi, bu deklarasyon ve akabindeki Rus saldırısının sebepleri olarak öne sürülecektir,¹⁴¹⁸ daha doğrusu görünür bahanesi olacaktır. Bu dönemde Lehistan’ın yapabileceği şey, sadece aradaki ittifaka binaen Prusya Kralı’ndan yardım istemektir. Potocki 27 Mayıs’ta yazdığı bir nota ile tekrardan Osmanlı tarafından mükâleme talep eder ve uzun uzun antlaşmanın neden önemli olduğunu açıklar ve bu kadar uğraşmışken katî bir cevapla dönmek istediğini

¹⁴¹¹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1131-1134. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-21, 176: CXXXV 1/14-21, 178: CXXXV 1/18-663-665. Waliszewski (1894/II: 205-206)

¹⁴¹² Uzunçarşılı (1973: 637)

¹⁴¹³ Uzunçarşılı (1973: 640)

¹⁴¹⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1135-1138. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-22, 176: CXXXV 1/14-22, 178: CXXXV 1/18-666-668. Waliszewski (1894/II: 207-208)

¹⁴¹⁵ Kalinka (1891/I-cz. 2: 388)

¹⁴¹⁶ Lucchesini (1988: 139) Varşova’daki Rus elçisi Bulgakov günlüğünde Mayıs 1792 başlarında Chreptowicz’in İstanbul’da olup bitenlerden haberi olmadığını; ancak Potocki’ye Babıâli’yi Lehistan’ın Rusya ile savaşmaya hazır olduğunu bildirmesini istediklerini belirtir. Bkz. Kalinka (1891/-cz. 2: 374)

¹⁴¹⁷ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-4. AGAD, ZP: 104: 124-127. Waliszewski (1894/II: 209-210) Bu deklarasyon için bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXV 1/7.

¹⁴¹⁸ AGAD, ZP, 413: 381.

bildirir¹⁴¹⁹ ve ertesi gün kralının isteği üzere Lehistan’da olup bitenlerle ilgili bilgi verir.¹⁴²⁰ Zira, Yaş Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Rusya yönünü Lehistan’a çevirmiştir. 21 Nisan’da Lehistan’da Targowica Konfederasyonu oluşturulmuş ve ülke karışmıştır. Leh Kralı, Avrupa’da olup bitenlere karşı ihtiyatlı davranmak istemektedir. Osmanlı Devleti de Lehistan’daki karışık vaziyet dolayısıyla Leh elçisiyle görüşmeleri askıya almış gözükmektedir.¹⁴²¹

30 Mayıs 1792’de Potocki ile eski Kazasker Abdullah Molla Efendi ve Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi bir mükâleme için son defa Bebek’te toplanır.¹⁴²² Elçi, Varşova’nın 16 Nisan’da Sejm görüşmelerini durdurduğunu belirtir. Reisülküttab, Rusya’nın Avrupa’nın Fransa ile meşgul oluşundan faydalanarak Lehistan’a saldırmak istediği görüşündedir. Fakat Prusya Kralı Lehistan ile olan ittifakının altıncı maddesi uyarınca Lehistan’ı korumak zorundadır. Henüz Potocki’ye resmî haber ulaşmasa da, İstanbul’a diğer elçiler vasıtasıyla gelen haberler Rusların Lehistan’a saldırdığı yönündedir. Mükâleme esnasında tekrardan halledilemeyen meseleler görüşülür; ancak sonuç alınamaz. Osmanlı-Leh antlaşması belirtilen tahıl maddesi ve Karadeniz’de seyr-ü sefer üzerinde kilitlenir. Elçiye Sultan’ın görüşmelerin bu haliyle nihayete erdirilmesini istediği açıklanır. Kazasker ise “biz bu meseleyi istişare ettik, Sadrazam’ın görüşünü aldık ve karar verdik ve yüce Sultanımızın da emri budur ki bu şartlarla görüşmeleri bitirmeliyiz” diyerek antlaşmanın ancak ve ancak elçinin şartları kabulüyle olabileceğini ifade eder. Elçi ise kralından aldığı emre göre kesin çözüm istediğini ve bir antlaşmaya varılmasını istediğini belirtir. Elçi, “Osmanlı’dan daha iyi bir cevap bekliyordum, diliyordum ama bu durumda dönüş yolculuğuna hazırlanıyorum”, demiştir. Reis ise kendisinin ayrılması ile ilgili konuşmadığını, bunu önce Divan’a ve Sultan’a rapor edip sunacağını belirtir. Bu durumda Potocki, Poniatowski’ye elçiliğinin düşünülen sonuçları alması için umut kalmadığını yazmıştır.¹⁴²³ Diğer taraftan Sejm Mareşali/Başkanı Małachowski Osmanlı-Rus sınırının tayininden sonra Leh tüccarlarına

¹⁴¹⁹ Bkz. BOA, HAT: 260/1978-B; 239/13365. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/8.

¹⁴²⁰ Bkz. BOA, HAT: 249/14074.

¹⁴²¹ NA, FO: 78/13: 111.

¹⁴²² Bkz. BOA, HAT: 260/14978. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-18. Waliszewski (1894/II: 213-220)

¹⁴²³ Bkz. AGAD, ZP, 413: 392.

verilecek izinle ilgili talebi, eski antlaşmalara aykırı olduğu ve Osmanlı ticaretine zarar vereceği gerekçesiyle reddedilmiştir.¹⁴²⁴

İki yıldır süren görüşmeler neticesinde antlaşma, imzalanmadan taslak olarak kalacaktır. Ainslie'nin deyimiyle Babiâli'yi bir ayarlama yapmaya yönelik tekliflerle etkilemek için artık çok geçtir.¹⁴²⁵ İki tarafın belli maddelerde ayak diremesi işi çıkmaza götürür. Gerçi 1791 ortalarından itibaren Lehistan ittifakı reddedip sadece ticaret antlaşması üzerinde durmaktaydı.¹⁴²⁶ Artık barışa kavuşan Osmanlı için 1792 itibariyle Lehistan ile antlaşma ve ittifak da Potocki'ye göre, Rusların Lehistan'a saldırması Osmanlı-Leh görüşmelerinin kasten ve hızlı bir şekilde sonlandırılmasına neden olmuştu.¹⁴²⁷ Potocki, Chreptowicz'e sorun çıkaran tek maddenin tahıl çeşitleri ve fiyatlarının sabitleştirilmesi olduğunu belirtir.¹⁴²⁸ Rusya'nın Lehistan'a eski sistemi getirmek istediğini saray tercümanından öğrenen Potocki, bir elçi olarak zor duruma düşer. Lehistan iki sene boyunca bu müzakereleri sürüncemede bırakmasaydı, muhtemelen Rusya'nın bu tutumuna maruz kalmayacak, kalsa bile müttefiki olacaktı. Artık Osmanlı Devleti yeni bir savaştan çıkmışken Rusya ile tekrar savaşa girmek istemeyeceğinden ittifak görüşmeleri sonuçsuz kalır. Mükâlemenin ertesi günü III. Selim'e durum arz edilmiş, Sultan ise "ısrar ettikten sonra gitsin" ifadesiyle ne ittifak ne ticaret antlaşmasının artık mümkün olacağını göstermiştir.¹⁴²⁹ Chreptowicz ise Haziran ayında yazdığı mektupla "artık orada beklemeyin, Chrzanowski'ye yerinizi bırakın", emrini verir.¹⁴³⁰ Fakat hâlâ Osmanlı ülkesinden ayrılma izni verilmemiştir. Potocki, eğer tahıl şartı kabul edilirse Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imzalayacağını düşünmektedir.¹⁴³¹ Bu kadar gayretin boşa gitmesini istemeyen Potocki, antlaşmanın tahıl maddesi yüzünden ertelenmemesi için Temmuz 1792'de bir nota verir.¹⁴³² Ayrıca Leh tüccarların sıkıntılarıyla ilgili

¹⁴²⁴ Bkz. BOA, HAT: 171/7360.

¹⁴²⁵ NA, FO: 78/13: 123.

¹⁴²⁶ Bkz. AGAD, ZP, 413: 110-111.

¹⁴²⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1147-1149; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-24, 176: CXXXV 1/14-24, 178: CXXXV 1/18-673-676. Waliszewski (1894/II: 220-222)

¹⁴²⁸ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1150-1153; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-25, 176: CXXXV 1/14-25, 178: CXXXV 1/18-677-680. Waliszewski (1894/II: 224-226)

¹⁴²⁹ Bkz. BOA, HAT: 254/14453.

¹⁴³⁰ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-6. Waliszewski (1894/II: 226-229)

¹⁴³¹ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1155-1158; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-26, 176: CXXXV 1/14-26, 178: CXXXV 1/18-680-684. Waliszewski (1894/II: 229-231)

¹⁴³² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1169-1176; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-27, 176: CXXXV 1/14-27, 178: CXXXV 1/18-695-700. Waliszewski (1894/II: 231-235)

pürüzlerin giderilmesi ve gümrük tarifesinin % 3 olarak uygulanması için de bir takrir sunar.¹⁴³³ Potocki, hiç olmazsa tüccar meselesini halledip dönmeyi istemiş olmalıdır. Osmanlı tercümanı “sadece kendi çıkarlarını ve niyetlerini görerek Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren konularda yardımı düşünmedi” diye Potocki’yi itham etmektedir.¹⁴³⁴

Diğer taraftan Osmanlı Devleti Lehistan’daki gelişmeleri büyük bir ilgiyle takip etmektedir. Yeni oluşacak durumlar için hazırlıklarını sürdürmektedir.¹⁴³⁵ III. Selim *Nizam-ı Cedid* reformları için düğmeye basmıştır.¹⁴³⁶ Osmanlı tarafı esasen antlaşmanın sonuçsuz kalmasını istemez ve Potocki’ye tahıl fiyatları hemen bugün sabitlenirse yarın antlaşmanın imzalanabileceğini bildirir.¹⁴³⁷ Fakat, Leh elçisi “hür bir ülkede tebaâ böyle bir şartı kabule zorlanamayacaktır” diyerek kabul etmez. 28 Temmuz’da Chreptowicz, Rusya’nın Lehistan’a saldıracağını açıkladığını ve kralın Targowica Konfederasyonu’na katıldığını bildirir.¹⁴³⁸ Zaten Haziran ayından bu yana Leh sınırına asker yığmaya başlamıştır.¹⁴³⁹ Artık Lehistan için ülkenin içerisine düşen ateş önemlidir, Osmanlı ile ittifak değil.¹⁴⁴⁰ Chreptowicz 17 Ağustos ve 6 Ekim 1792 tarihli mektuplarında Targowica Konfederasyonu’na dahil olan Kral Poniatowski yerine Varşova’da karar verme mekanizması olarak Potocki’ye hemen Lehistan’a dönmesi emrini verir.¹⁴⁴¹ Fakat yolculuk hazırlıklarının yapılması ve veda törenlerinin icrası gerekmektedir. Potocki

¹⁴³³ TSMA, TKSREÜ: 98.

¹⁴³⁴ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1177-1179; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-28, 176: CXXXV 1/14-28, 178: CXXXV 1/18-701-703. Waliszewski (1894/II: 235-236)

¹⁴³⁵ Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin bazı projeleri olduğunu Potocki’nin Varşova’ya mektubundan öğreniyoruz: “Benimle Lehistan’a gelmek isteyen İngiliz Keller bu günlerde Lehistan yoluyla İngiltere’ye dönecek. Bu kişinin Osmanlı tarafından kullanıldığı söyleniyor. İngiliz elçisi bana bunun bir sır olduğunu söyledi. Öğrendim ki Osmanlı sarayına 3 proje verildi. Birincisi bu İngiliz Keller ki kendisi iyi bir asker ve mühendis. Ona yolluk tayinatı olarak 12.000 piaster verildi. İkincisi Baron Brentano, özel kanallarla Osmanlı’ya kendisini adadı. Kendisi siyasî ve askerî projeler vermek zorunda. Kendisine iki Türk komiser istedi. Günlük 100 piaster tayinatı var ve hizmetine birkaç yeniçeri verildi. Üçüncüsü Prusya elçisi vasıtasıyla Albay Götz. Kendisinin birkaç gün içinde burada olması bekleniyor. Prusya elçisinin bu ilk iki projeye pek gönlü yok, burada kendisi Rus elçisiyle yakınlaşmak istese de Prens adına verilen davete sadece o çağrılmadı.” B. Czart., rkps. 846: 1181-1196; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-29, 176: CXXXV 1/14-29, 178: CXXXV 1/18-704-716. Waliszewski (1894/II: 237-243)

¹⁴³⁶ *Nizam-ı Cedid*’den yeniçeriliğin kaldırılışına kadar Osmanlı kara ordusu üzerine yapılan bir çalışma olarak bkz. Yeşil (2009)

¹⁴³⁷ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1181-1196; AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-29, 176: CXXXV 1/14-29, 178: CXXXV 1/18-704-716. Waliszewski (1894/II: 237-243)

¹⁴³⁸ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-7; ZP, 209: 292-293. Chreptowicz’in Potocki’ye mektuplarının birer kopyası yine bu dosya içerisindedir. Bkz. AGAD, ZP, 209: 244-294.

¹⁴³⁹ Uzunçarşılı (1973: 643)

¹⁴⁴⁰ Bkz. AGAD, ZP, 209: 294.

¹⁴⁴¹ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-8, CXXXV 1/10:1792-10; ZP: 209: 294. Waliszewski (1894/II: 250-251)

Eylül 1792 başlarında sadece salı günleri yapılan bu gibi törenler için talepte bulunur.¹⁴⁴² Leh elçisi Chrzanowski'yi ancak eski vazifesi unvanıyla yerine bırakabilecek ve veda kabulleri için bir süre bekleyecektir.¹⁴⁴³ 18 kere mükâleme edilen ittifak görüşmelerinin ardından, Dersaadet'teki son Leh elçisi Ekim 1792'de İstanbul'dan eli boş olarak ayrılacaktır. Bu ise o kadar çaba ve masrafa rağmen bütün görüşmelerin boşa gitmesi manasına gelmektedir.¹⁴⁴⁴ Barışın söz konusu edilmesi, zaten sürüncemede kalan Osmanlı-Leh ittifakının ticarî antlaşmayı içeren kısmının da hayat bulamadan rafa kaldırılması neden olur. Yalnız Prusya Kralı'nın savaş ilân edeceğini ve Osmanlı-Leh ittifakına olumlu baktığını sanan Babiâli, uzun süre Prusya elçilerinin kandırmalarına, asıl niyeti saklamalarına maruz kalmıştır.¹⁴⁴⁵

Genel olarak bakıldığında Potocki'ye gönderilen talimatlar daha baştan projenin başarıya ulaşmasında engelleyici bir işlev görmektedir. Yani ittifak fikrinin ortaya çıkışından itibaren proje sağlam bir omurgaya oturtulamamıştır. Bu yüzdendir ki ilerleyen zamanlarda felçli olarak kalmış ve yürütülememiştir. Uzun süren ittifak görüşmelerinin sonuçsuz kalmasının bir sonucu olarak da daimî Lehistan elçiliği açılamamıştır. Chrzanowski'nin bu görevi tamamlayarak daimî Leh elçiliğini açma meselesini halledebileceğine dair Poniatowski'nin umutlarına rağmen¹⁴⁴⁶ Chrzanowski'nin birkaç ay sonra ölüşü, yerine geçici olarak Chabert'in atanması da daimî statülü bir elçilik değildir. Lehistan'ın ikinci ve üçüncü paylaşımlarının gelişi ise Lehistan'ın Türkiye'de ilk daimî elçiliğinin açılışını 1924'e kadar erteletecektir. Taahhütlerin yerine getirilmemesi ittifakların bozulmasında en önde gelen sebeplerden olmuştur. 1790 Prusya-Osmanlı ittifakı, II. Friedrich Wilhelm'in vaatlerini yerine getirmemesi ve ittifakı gerektirecek zorunlulukların, dinamiklerin ortadan kalkmasıyla geçersiz hale gelmiştir. Yine söz konusu Osmanlı-Leh ittifak projesinin nihayete

¹⁴⁴² Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1215-1216. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXV 1/13-33, 176: CXXXV 1/14-33, 178: CXXXV 1/18-726-727. Waliszewski (1894/II: 253-254)

¹⁴⁴³ Bkz. B. Czart., rkps. 846: 1217. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXV 1/13-34, 176: CXXXV 1/14-34, 178: CXXXV 1/18-727-728. Waliszewski (1894/II: 254)

¹⁴⁴⁴ 18 kere görüşülen ittifakla ilgili tutulan mükâleme mazbatalarının hepsi Türkiye arşivlerinde mevcut değildir. Bununla beraber görüşmeler esnasında Fransızca tutulan mazbataların hepsine Polonya arşivlerinde ulaşmak mümkündür. Osmanlıca ve Fransızca olan her iki tarafın tuttuğu mazbatalardan Osmanlıca olanların Fransızcalara nazaran daha ayrıntılı ve uzun tutulduğunu görmek mümkündür.

¹⁴⁴⁵ Prusya elçileri mükâlemelerinde ve tahrirlerinde Reichenbach sonrası dahi krallarının savaş ilân edeceğini, Lehistan ile mevzubahis ittifakı desteklediğini sanıyorlardı, ya da öyle yansıtıyorlardı. Meselâ bkz. BOA, A.DVN.DVE (2): 64/6; (9): 175/55. Ayrıca bkz. Ahmed Câvid (1998: 134-135)

¹⁴⁴⁶ AGAD, ZP: 413: 392.

endirilememesinde 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın sonlarına denk gelmesi ve artık böyle bir ittifaka ihtiyaç duyulmaması da etkilidir. Anlaşılan 1791 yılı itibariyle Lehistan, Prusya'nın ilân-ı harp etmeyeceğini anlayınca bîtarafılığı yeğlemiştir. Zaten Potocki'ye gelen talimatlar Prusya Kralı savaşa girene dek ittifakı imzalamaması yönündedir.¹⁴⁴⁷ Ticaret antlaşması da Prusya'nın muhalefetine uğradığı için ittifaka paralel olarak gerçekleşemez. Osmanlı Devleti de Lehistan ittifakıyla ticarî zararlara girmek istemediğinden uzunca bir süre Potocki'yi oyalar. II. Friedrich Wilhelm, ittifakın gereklerini yerine getirmek yerine çeşitli manevra ve oyunlarla Osmanlı Devleti'ni oyalayarak sadece 1791 Ağustosunda Zıştovi'deki Osmanlı-Avusturya barış görüşmelerinde aracılık etmiştir. Yine Ocak 1792'de de Yaş'ta Osmanlı-Rusya barış görüşmelerine de aracılık etmiş, Osmanlıların ısrarlarına rağmen onlara taahhüt ettiği halde Ruslarla savaşa girerek zamanında gereken yardımı yapmamıştır.¹⁴⁴⁸ Ayrıca Prusya elçileri ilk başta Osmanlı Devleti'ne ve Lehistan'a Prusya Kralı'nın Rusya'ya savaşaacağı konusunda ümitler dağıtırken Reichenbach gerçeğini ört bas etmek istemektedirler.¹⁴⁴⁹ Potocki'nin ısrarlarına rağmen Osmanlı Devleti Karadeniz ticaretindeki tekelleşimi mümkün mertebe korumak istemiştir.¹⁴⁵⁰

Neticede Osmanlı-Leh ittifak projesi ham bir proje olarak kalacaktır. Değişen uluslararası dengeler, Osmanlı-Leh ittifakının kaderini tayinde söz sahibi en büyük etkenlerdir. Prusya ortaya attığı üçlü ittifak projesiyle, Osmanlılarla Lehleri birbirine yakınlaştırarak Avusturya ve Rusya'ya karşı bir cephe kurmak istemiş, Lehistan içerisinde artırdığı nüfuzu ile ikinci taksimin zeminini hazırlamıştır. Leh elçisiyle yapılan bütün mükâlemeler Prusya elçisi vasıtasıyla Berlin'e bildirilmiştir. Potocki, sefil bir sefir olmadığını sert tonlarda yazdığı takrirlerle gösterse de Babıâli bürokratlarının meşhur ısrar ve oyalama taktiklerine boyun eğmek zorunda kalır. Potocki özellikle

¹⁴⁴⁷ Michalski (1982: 642-643)

¹⁴⁴⁸ XVIII. yüzyılda kapitülasyon verilen devletlerin sayısında artış olduğu gibi, Babıâli'ye en yakın devlet de bütün antlaşmalarda en avantajlı hale gelmişti. Bkz. Naff (1977: 100)

¹⁴⁴⁹ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve 1783'te Kırım'ın ilhakı ile Rusya, Karadeniz'de ticaret hakkını elde etmekle birlikte, Osmanlı Devleti aynı hakkı almak isteyen İngiltere ve Fransa'ya bunu hemen vermemiştir. İngiltere 1799'da ittifak antlaşması ile, Mısır'ın işgalinden suçlu Fransa ise ancak 1802'de Paris Antlaşması ile bu ayrıcalığı yakalayabilecektir. Bkz. Naff (1977: 102)

¹⁴⁵⁰ Osmanlı Devleti bu savaş esnasında planladığı ittifakları hayata geçiremedi. Bundan sonraki dönemde ilk hayata geçirilebilecek ittifak, 1798'de Rusya ve 1799'da İngiltere ile Mısır'ın Fransızlarca işgali üzerine olacaktır. Osmanlı-Rus ittifakı hem ezeli ve ebedî bir düşmanla statükonun gereği ittifak etmesi bakımından ilklere aittir. Bkz. İnalcık (1946: 195-203)

Karadeniz maddesi konusunda ayak diremiştir. Esasen Potocki'nin elçiliği daha baştan çok gecikmiştir.¹⁴⁵¹ Babıâli, Lehistan içerisindeki muhalefetten, bilhassa kralın karşı çıkışından habersizdir. Poniatowski, Osmanlı ile ittifakı “zararlı ve aptal bir düşünce” olarak nitelemiştir.¹⁴⁵² Fakat Potocki'nin istekli oluşunu Osmanlı tarafı Lehistan'ın ittifaka talip olduğu şeklinde yorumlamış, Varşova'da oluşan muhalefeti, bilhassa Poniatowski'nin sert itirazlarını görmemiştir. Geciken elçi ve kuryeler, uzayan görüşmeler, değişen şartlar Osmanlı-Leh ittifak projesinin imzasını ve tatbikini imkânsız kılar. Potocki'nin elçiliği ve ittifak projesi, Kalinka tarafından Lehistan'a zararlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu bakımdan Kral Poniatowski'nin fikrini haklı görmekte ve Prusya ile ittifakı nispeten yerinde bulmaktadır.¹⁴⁵³ Fakat elçiliğin verimli geçmeyişi tamamen Potocki'ye yüklemek pek doğru olmaz. 1790 sonrası değişen dengeler ve durumlar ittifakın imzasının önüne geçmiştir. Elçilikle ilgili Dutkiewicz'in görüşleri de bu çalışmanın analizinde elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir.¹⁴⁵⁴ Diğer yandan mevcut savaş esnasında müttefik arayışındaki Babıâli'nin birkaç koldan bunu gerçekleştirmek için yürüttüğü adımlardan birisi olan Osmanlı-Leh ittifak projesi, Dutkiewicz'in belirttiğinin aksine baştan itibaren ciddî bir atılımdır. Dutkiewicz, Babıâli'nin Prusya'ya candan yaklaşmadığı gibi, Lehistan'a da güvenmediğini belirtse de bu savaşta Prusya ve onun İstanbul'daki elçileri Osmanlı siyasî ve diplomatik manevralarında kapsamlı bir şekilde yer alır.¹⁴⁵⁵ Bu ise Osmanlı-Leh ittifak projesine faydadan ziyade zarar getirmiştir.

¹⁴⁵¹ Aynı zamanda Berlin'e atanan Józef Czartoryski 1789 Şubat ortalarında görev mahallinde olurken ve hatta Kasım 1789'da görevini tamamlayıp dönerken, Potocki ancak atandıktan bir sene sonra İstanbul'a ulaşmıştır. Michalski (2005: 307-308)

¹⁴⁵² Michalski (1982: 642)

¹⁴⁵³ Bkz. Kalinka (1991/II: 165)

¹⁴⁵⁴ Bkz. Dutkiewicz (1934: 85-86)

¹⁴⁵⁵ Bkz. Dutkiewicz (1934: 86-87)

4. BÖLÜM: AVRUPA’NIN SİYASÎ VE DİPLOMASİ ARENASINDA OSMANLI-LEH İLİŞKİLERİNE TESİR EDEN AKTÖRLER, FAKTÖRLER

4.1. 1787-1792 OSMANLI-RUS VE AVUSTURYA SAVAŞI VE RUSYA- AVUSTURYA İKİLİSİ ALEYHİNE İTTİFAK GİRİŞİMLERİ

Güç dengesi anlayışına göre hiç kimse sonsuza dek dost değildir. Bir devlet diğerlerini rakibi olarak her an bir düşmana dönüşecek potansiyel olarak görür,¹⁴⁵⁶ görmelidir. Doğal olarak Osmanlı Devleti’nin ittifak etmek üzere irtibata geçtiği devletlerden bazıları için de bu söz konusudur. İttifaklar tedafûi (savunmacı/défensif/defansif) veya tecavüzî (saldırgan/offensif/ofansif) olabilmektedir. 1756’da Prusya ve İngiltere arasında imzalanan Westminster Antlaşması, 1764’te Rusya-Prusya antlaşması savunma antlaşmalarındandır. 1736-1739 ve 1787-1791 yıllarında Osmanlı Devleti’ne karşı oluşturulan Rusya-Avusturya antlaşmaları da saldırı antlaşmalarına örnek gösterilebilir. “Müşterek çıkarlar paydasında buluşmanın adı” olan ittifak, eğer güçlü ile zayıf olan arasında yapılırsa genelde maddî destek karşılığında asker temini şeklindedir. Eşit güçler arasında yapılırsa güçlerin birliği manasına gelir. 1789 İsveç-Osmanlı ittifakı ilkinde, 1790 Osmanlı-Prusya ittifakı da ikinciye örnek teşkil eder. İttifaklar birçok noktada güç dengesinin devamına ilişkinse olsa da sistemi mevcut haliyle tutmaya yetmez.¹⁴⁵⁷ Ortak çıkarları kesişen güçler, çıkarları devam ettiği sürece müttefik kalırlar.

1774’te Kırım’ı kaybeden Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren Kırım’ın Osmanlı Devleti’ne iadesini dış politikasının merkezine oturtmuştur. Ancak bu yüzden yaşanacak savaş, uluslararası gelişmelerin akışı itibarıyla 1787’de gerçekleşecektir. Osmanlı Devleti I. Abdulhamid’le başladığı savaşa, III. Selim ile devam ederken, yeni padişahla savaşın yazgısının değişeceği ümidi yeşerir. Fakat 1792’de ancak sonlandırılacak olan savaşın akıbeti, Sultan Selim’in çabalarını boşa çıkaracaktır. Osmanlı Devleti bu savaşta daha evvelki dönemlere nazaran harbin diplomatik kanallarını daha fazla kullanma yoluna gider. 1787-1792 Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin girişinde Prusya’nın ve İngiltere’nin teşvikî rolleri vardır. Elçileri vasıtasıyla Prusya ve

¹⁴⁵⁶ Luard (1992: 256)

¹⁴⁵⁷ Luard (1992: 280)

İngiltere, Babîâli'ye Rusya'ya karşı sertlik politikası gütmesini tavsiye etmiş, kendilerinin de Osmanlı Devleti'ni destekleyeceğini söyler. Diğer taraftan Rusya ile uzun süredir yıldızı barışmayan İsveç'in de bu dönemde Rusya'ya karşı savaşa meyilli oluşu ve üstelik St. Petersburg'u tehdit altına sokacak kadar ilerlemeleri de kurulacak olan İsveç-Osmanlı ittifakının önünü açmış ve savaşa kararında etkili olmuştur.¹⁴⁵⁸

Savaşın başlarında Osmanlı Devleti'nin aldığı bazı galibiyetlere rağmen¹⁴⁵⁹, daha sonra yapılan mücadelelerde Osmanlı tarafının genel başarısızlığı ve Özi'nin düşüşü Osmanlı ricalinde büyük üzüntüye sebep olurken¹⁴⁶⁰ Rus askeri marşlarına dahi yansıtılan azmin zaferini görmenin mutluluğunu yaşar.¹⁴⁶¹ I. Abdulhamid'in bu yüzden vefatının akabinde genç, dinamik bir profil çizen III. Selim'in cülusu savaşta başarılar geleceğine dair ümitleri arttırır. III. Selim Kırım alınana kadar savaşı bitirmek istememektedir. Ancak Rus ve Avusturya ordularının ilerleyişine güçlü bir direnç gösterilemiyordu.¹⁴⁶² Malî sıkıntılar ise gerçeğin öteki yüzüdür. Bu sıkıntıları bertaraf için Hollanda, İspanya ve Fas Sultanı'ndan borç alınması girişimleri olduysa da bir sonuç alınamaz.¹⁴⁶³ Diğer bir seçenek ise ittifaklara girişilmesidir. Mevcut vaziyeti korumak, denge siyaseti sahnesinde oynamak için Sultan Selim ittifak arayışına girer. Temelleri I. Abdulhamid döneminde atılan ittifak projelerinin aslında Osmanlı devlet adamları arasında 1787 yılı itibariyle düşünüldüğü ve Avrupa'daki denge siyasetleri göz önüne alınarak hesaplar kurulduğu görülmektedir. Nitekim daha 1788 yılı sonunda Prusya elçisi yapılacak barışta Prusya ve İngiltere aracılığının benimsenmesini ve buna dair bir senet verilmesini istemiş, bu durum ordugâhtaki Yusuf Paşa'ya yazılarak görüşü

¹⁴⁵⁸ Anderson (2001: 33); Kethüda Said Efendi (1999: 30-32)

¹⁴⁵⁹ Bunlardan birisi olan Sivastopol donanmasının Türkler tarafından mağlup edilmesinde, Potyomkin'in şevki ve ümidi kırılarak Çariçe'ye "Türkler değil, Tanrı vuruyor!" diyerek talihsizliğe işaret etmiş, ancak Çariçe sabık aşkı ve komutanını metin olmaya ve azimle savaşa davet etmiştir. Bkz. Şirokorad (2009: 215-217)

¹⁴⁶⁰ Hatta St. Petersburg'da yeni gelişmelerle ilgili söylentileri Debolî şöyle aktarmaktadır: "... burada denilenlere göre Türkler Özi'nin alınmasından sonra kör gibi davranıyor ve bu konuda Prusya'ya izin vermiyor. Eğer Karadeniz'de Rus gücü yayılırsa birkaç yıl içinde Rusya'nın İstanbul'a denizden saldırmak için de girişmesi mümkün olacak deniyor. Diğer bir söylenti ise Ruslar Türklerle öyle bir barış yapacak ki Prusya Kralı'ndan özünü böylece alsın. Bunları kombine etmek ve hangisine inanacağını bilmek zor..." bkz. AGAD, ZP: 417: 297-298.

¹⁴⁶¹ Bkz. Montefiore (2006: 473-487)

¹⁴⁶² Savaş boyunca ortaya çıkan bütün gelişmeleri, Chrzanowski Varşova'ya ayrıntılı bir şekilde raporlar. Diğer devletlerin faaliyetleri, Osmanlı-Prusya, Osmanlı-İsveç ittifaklarını anında Lehistan'a ulaştırır. Bkz. AGAD, AKW, Dz. Turecki: K. 80: t. 758: 1437-1455. B. Czart., rkps. 859. PAU, rkps. nr. 1651.

¹⁴⁶³ Uzunçarşılı (1995: IV/2, 600-602)

sorulmuştur.¹⁴⁶⁴ Buna göre Prusya'ya Babiâli ile ittifak yaparak Rusya'ya savaş açması şartı koşulur.¹⁴⁶⁵ Bu yüzden en akılcı çözüm, Prusya ve İngiltere'ye ittifak teklif etmek ve hatta İsveç'i de buna dahil etmek olarak görülür. Böylece Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne menfaatlerini düşündüğü için tepki duyması önlenecektir. Fransa elçisi Choiseul-Gouffier ise Prusya'nın aldaticılığından dem vurarak uyarılarda bulunur. Fakat 1789 başlarında durumu görüşen erkân, Fransa'ya güven duymamak gereğine işaret ederek niyetlerinden şüphe duyulsa da Prusya'nın tavassutunun kabulüne daha yakın bir duruş sergiler. Bu nedenle de Prusya elçisi Diez ile görüşmeler başlatılır.¹⁴⁶⁶ Öyle görünüyor ki bu planlar İstanbul'da da taraftar bulmuş ve ittifak teklifleri silsilesine Babiâli, Prusya ve İsveç üzerinden başlamıştır. Mevcut gelişmeler dahilinde daha sonra da Lehistan'la da ittifak gündeme taşınacaktır. Ayrıca Buhara Hanlığı ve diğer Türkistan Hanlıkları ile ittifak da Rusya'yı her cepheden bölme emeliyle gündeme gelir. Artık Osmanlı Devleti III. Selim ile birlikte dış politikasının odağına denge siyaseti ve ittifakları oturtur. Sultan Selim, bu ittifakları geliştirmek gayretindedir. Fakat hükümdarlığının ilk zamanlarında Prusya ve İngiltere'ye iletilen ittifak teklifine müspet bir cevap alamaz.¹⁴⁶⁷ Ancak uluslararası platformlarda şartlar pek yakında değişecektir.

1787'de savaşın başlamasıyla İsveç ile bir ittifak gündeme gelir. Bu ittifak, İsveç ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ittifak değildir. 1737 ticaret antlaşmasının ardından, 1740 senesinde ortak düşman Rusya'ya karşı bir tedafüî ittifak yapılmıştır.¹⁴⁶⁸ İsveç, eskiden beri Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler içerisinde en güvendiği devletlerdendir ve İsveç elçilerine büyük itimat edilmektedir.¹⁴⁶⁹ Fakat 1787'de savaş başlarında İsveç'i ittifaka hemen razı etmek ve savaş açtırmak kolay olmayacaktır. Zira İsveç elçisi önce savaşın gidişatını görmek istediğini belirtir. Stockholm'de ise Kral III.

¹⁴⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 165-185)

¹⁴⁶⁵ Kutsal Roma İmparatoru'nun Fransa Kralı'nın kayınbiraderi olması dolayısıyla mevcut savaşta Rusya ve Avusturya'yla beraber Osmanlı Devleti'ne cephe alma olasılığı mümkün gözükmemektedir. Prusya elçisinin talebine olumsuz cevap verilmesi halinde Prusya'nın tarafsız kalmasının, hatta Osmanlı Devleti'nden uzaklaşarak düşmanlarına meyketmesinin söz konusu olabileceği düşünülür. Ordugâha Prusya elçisinin gelmesi talebi ise barış havasını oluşturarak ve askerin şevkini kıracağı düşüncesiyle uygun görülmez.

¹⁴⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 185-201); Karamuk (1975: 155-175); Soysal (1999b: 66-74)

¹⁴⁶⁷ Shaw (2008: 51)

¹⁴⁶⁸ 1737 İsveç ticaret antlaşması ve 1740 İsveç ittifakı için bkz. Mustafa Kesbî (2002: 308-312; 423-429)

¹⁴⁶⁹ Aynı zamanda diğer devletlerle ilgili bilgi edinme hususunda da İsveç iyi bir kaynaktır. Nitekim 1787 Savaşı esnasında İsveç elçisinin devamlı olarak Babiâli'ye takrirlerle gelişmeleri aktardığı ve görüş beyan ettiği görülür. Birkaç örnek için bkz. BOA, A.DVN.DVE (12): 187/12, 17, 24, 25; 188/33.

Gustav savaşın bir fırsat olduğunu ve değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁴⁷⁰ Ancak maddî olarak savaşın yükünü kaldıracak vaziyeti yoktur.¹⁴⁷¹ Rusya'nın politikalarından rahatsız olan Prusya ve İngiltere de İsveç ittifakını desteklemektedir. İsveç'te kendi idaresindeki Finlandiya halkını ayaklanmaya teşvik ettiği için Rusya'ya karşı bir rahatsızlık vardır.¹⁴⁷² İsveç Kralı III. Gustav, ortak hareket etmeye dayalı teklifini Mart 1789'da elçisi kanalıyla İstanbul'a bildirir.¹⁴⁷³ İsveç elçisine ittifak karşılığı vaat edilen para taksitlere bölünerek verilecektir.¹⁴⁷⁴ İsveç elçisi 25.000 kese akçenin tamamının sefer esnasında ödenmesinde ısrar eder.¹⁴⁷⁵ Ancak Osmanlı Devleti, savaş masrafları dolayısıyla bundan uzak durmaktadır. Diğer taraftan askerî teknik yardım için gönderilmekle beraber İsveç'in temsilcisi sıfatıyla temaslarda bulunan Brentano, bir an evvel ittifakın sonuçlandırılmasını istemektedir.¹⁴⁷⁶ Devam ettirilen müzakereler sonunda 11 Temmuz 1789'da İsveç-Osmanlı ittifakı imzalanır.¹⁴⁷⁷ Buna göre Osmanlı Devleti, İsveç'e toplamda 20.000 kese akçe malî destek verecektir. Her iki taraf da tek başına Rusya ile sulh yapmayacaktır. Halihazırda Çeşme vak'asından dili yanmış olan Osmanlı Devleti, donanmasının Karadeniz'de oluşundan faydalanarak Rusların Akdeniz'e girişini, Baltık Denizi'nde İsveç'in Rusya'yı oyalaması taktiğiyle bertaraf etmek ister. Diğer taraftan daha savaşın ilk yılında Vasıf Efendi İspanya'ya gönderilerek İspanya'nın bu konuda uyarılması ve Cebelitarık Boğazı'nın Rusya'ya kapatılması konusunda teminat istenir.¹⁴⁷⁸ Zaten Fransa elçilik tercümanı Fonton da Osmanlı Devleti'ni Akdeniz'deki sahil ve adalar hususunda tedarikli olmaları için uyarır. Ancak harbin ilk zamanlarındaki başarısını sürdüremeyen İsveç, Danimarka'nın da Rusya ile anlaşarak kendisine savaş ilân etmesiyle zor duruma düşer.¹⁴⁷⁹ Poniatowski'nin İsveç'in Osmanlı Devleti'nin parası olmadan ve ordusunun zayıflığı

¹⁴⁷⁰ III. Gustav Osmanlı Devleti'ne işbirliği teminatı veriyordu. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (12): 187/21.

¹⁴⁷¹ Zinkeisen (2011/VI: 444-445)

¹⁴⁷² Kalinka (1991/II: 132-133)

¹⁴⁷³ BOA, A.DVN.DVE (12): 187/28.

¹⁴⁷⁴ A. { AMD 29/43.

¹⁴⁷⁵ BOA, A.DVN.DVE (12): 187/27; A. { AMD 29/45.

¹⁴⁷⁶ BOA, A.DVN.DVE (12): 187/32.

¹⁴⁷⁷ Ahmed Atıf, İbrahim İsmet (1798: 306-310); Muâhedât Mecmûası (2008/I: 160-180); Uzunçarşılı (1995/IV-1: 543-546); Afyoncu (2010: 73); Kuzucu (2012: 107-108) İttifakın maddeleri için bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CLXX/17. Aynı zamanda Ainslie de İsveç ittifakının bütün gelişmelerini Londra'ya aktarmıştır. Bkz. NA, FO: 78/10: 181-182, 187-188, 198-199. İttifak müzakerelerinin anlatımı için ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 201-225)

¹⁴⁷⁸ Beydilli (2001b: 168); Öksüz (1998: 40-43); Tabakoğlu (2011: 79)

¹⁴⁷⁹ Uzunçarşılı (1995: IV/2, 543-546)

dolayısıyla artık savaşmayacağı yönündeki öngörüsü gerçekleşecektir.¹⁴⁸⁰ Zira İspanya, aracı devlet olarak İsveç'i savaşı sonlandırmaya razı etmiştir.¹⁴⁸¹ 14 Ağustos 1790'da İsveç, Värälä Antlaşması'yla Rusya ile barış imzalamış ve Osmanlı Devleti'ni sükût-ı hayale uğratmıştır.¹⁴⁸² Brentano'nun "Kralım barış yaptı ama Kırım'ın serbestiyeti için antlaşmaya madde koydurdu", demesi St. Petersburg tarafından yalanlanınca, bir süre sonra İsveç elçisi görevinden olacaktır.¹⁴⁸³ Brentano, 26 Eylül'de verdiği takririnde ise müttefikleri dinlemeyip, Kral III. Gustav'a güvenilmesini istemekteydi. Bu durumu Ainslie rakip elçilerin entrikaları olarak yorumlamıştı.¹⁴⁸⁴ Potocki'nin de belirttiği üzere İsveç'in Rusya ile antlaşması İstanbul'da çok ciddî bir etki oluşturmamıştı. Sadece İsveç elçisinin mükâleme talebi bir süre reddedildi ve muhafız sayısı azaltıldı.¹⁴⁸⁵ Daha sonra Prusya ve İngiltere, İsveç'e yapacakları maddî destekle İsveç'in Osmanlı Devleti ile ittifakını yenilemesini ister. III. Selim hâlâ harbi sürdürmeyi ve Prusya'nın da katılmasıyla Rusya'yı mağlup etmeyi tasavvur ettiği için buna sıcak bakar. Bu amaçla İstanbul'daki İsveç elçisi ile Osmanlı murahhasları tekrardan *tecdid-i ittifak* için görüşmelere başlanır. Lehistan ile söz konusu ittifak projesi görüşmelerine de mevzu olan bu yeni ittifakın Prusya'nın önderliğindeki *Büyük İttifak Projesi*'ne dahil edilmesi düşünülmekteydi. İttifak, 6 Nisan 1791'de yapılan mükâlemeyle uygun görülür. Buna

¹⁴⁸⁰ AGAD, ZP: 414: 336-337, 552; 372: 33-35. Bazı arşiv kayıtları İsveç'e vaat edilen paranın bir kısmının ödendiğini göstermektedir. Bkz. BOA, HAT: 179/8100, 186/8763, 205/10708, 267/15539, 273/16039.

¹⁴⁸¹ Enverî Sadullah (MK, AE: 17/1: 371a-371b)

¹⁴⁸² Zinkeisen (2011/VI: 547); Kalinka (1991/II: 143); Anderson (1965: 276); Scott (2006: 194) Bu antlaşmayla İsveç'i yola getirme Rusya'da çok ihtişamlı bir şekilde kutlanır. Bkz. Dixon (2010: 294) Oysa elçisi Brentano, Babiâli'ye İsveç'in Osmanlı Devleti'nden ayrı barış yapmaya teşebbüs etmeyeceği teminatını vermişti. Bkz. BOA, HAT: 177/7772. Çok güvendiği İsveç'in Ağustos 1790'da Osmanlı ile ittifakı bırakıp Rusya ile savaştan vazgeçerek antlaşma yapması ise Selim'in "Kâfirler hiç güvenilmeyecek insanlar" sözüyle karşılık bulacaktır. Bkz. Naff (1961: 230); (1977: 105). BOA, HAT: 42739. Savaşa devam isteğine dair benzer bir hatt-ı hümayun için bkz. Karal (1988: 23-24) İstanbul diplomasisinde İsveç'in ve elçisinin yeri büyüktür. Kendisine duyulan güven sonsuzdur. İsveç elçileri, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da olup bitenlerden haberdar olması bakımından ve doğal bir müttefik olarak XVIII. yüzyıl boyunca önemini korumuştur. İsveç elçilerinin raporları da bu görüşü doğrular. Örnek olarak bkz. BOA, AE: III. Selim: 23958, 24566. İsveç elçisi diğer taraftan Babiâli'nin ödemediği taksitleri hatırlatmak istemiş, fakat Prusya elçisinin Prusya'nın da İsveç'e para yardımı yaptığı ve İngiltere'nin de yapacağını açıklaması üzerine, İsveç'e kalan paranın ödenmesinden vazgeçilmiştir. Bkz. BOA, HAT: 185/8640; Öner (1999: 3)

¹⁴⁸³ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 78)

¹⁴⁸⁴ Bkz. Bağış (1984: 113)

¹⁴⁸⁵ B. Czart., rkps. 846: 595-610. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXIV/115-30. Waliszewski (1894/I: 291-300) Bundan sonra İsveç elçisinin ilk görüşmesi 6 Ocak 1791'de olacaktır. B. Czart., rkps. 846: 809-815. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-35. Waliszewski (1894/II: 8-10) Potocki bu görüşmeden sonra, Babiâli'nin barışın gerekli olduğunu gördüğünü yazsa da Osmanlı Devleti ittifak faaliyetlerini ve savaş hazırlıklarını sürdürecektir. Bkz. B. Czart., rkps. 846: 816-825. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-36. Waliszewski (1894/II: 12-14)

göre Prusya ve İngiltere İsveç'e 4.000 kese akçe verecek, kalan para ise Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktır.¹⁴⁸⁶ İlerde tekrar değinileceği üzere ittifakın yenilenmesi ciddî manada gündeme gelse de mümkün olmayaktır.

İttifak projelerinin bir diğer ayağı ve en önemlisi Prusya ile olanıdır. Prusya'nın III. Mustafa döneminden beri Osmanlı siyasetinde artan etkisi yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür. Ancak Ahmed Resmî Efendi'nin 1763'te Berlin elçiliğine sebep olacak bu ittifak girişimi, Prusya'nın yan çizmesi yüzünden gerçekleşmemiştir.¹⁴⁸⁷ 1780 başlarında Maria Theresia ölünce Osmanlı Devleti, Prusya ile ilişkileri geliştirmek ister. Avusturya'nın II. Joseph devrinde Rusya'ya yaklaştığını gören Osmanlı sarayı, Prusya'yla işbirliğini düşünse de Prusya Kralı, o an Osmanlı ile ittifak edecek gücü olmadığını; ancak daha sonra düşünülebileceğini söylemişti. 1784'te İstanbul'da Prusya elçisi olarak göreve gelen Friedrich von Diez'e merkezden Osmanlı ile bir ittifaktan kaçınması emri verilir. 1786'da ise II. Friedrich Wilhelm'in kral oluşu ile Bâbü'lî, Prusya ile yeni bir ittifakı tekrar gündeme taşır. Prusya Kralı da, İstanbul'daki politikalarını daha da genişletmek için Osmanlı başkentindeki Prusya temsilciliğini maslahatgüzarlıktan orta elçiliğe çıkarmıştır.¹⁴⁸⁸ Büyük Friedrich'in son zamanlarında başbakanı Kont Hertzberg Osmanlı ile ittifak konusunu ele almaya başlamıştır. 1787'de yeni Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi, Diez'e bir ittifak teklifinde bulunur. Elçi düşünülebileceğini söylese de o sıralar Hollanda meselesiyle uğraşan Prusya Bâbü'lî'ye ne ümit vermek ne de onu küstürmek istiyordu.¹⁴⁸⁹ 1787'de savaş başlarında Diez'e gelen direktifler salt gözlemci olarak kalması yönündedir.¹⁴⁹⁰ Ancak Osmanlı ile ittifaka sıcak bakan Başbakan Hertzberg, henüz kralının dahi haberinin olmadığı ve mantıklı olduğundan son derece emin olduğu adıyla matuf planına göre Diez'e şu teklif için Bâbü'lî'nin nabzını yoklamasını istemiştir: Eflâk ve Boğdan'ı Avusturya'ya, Kırım, Özi ve Besarabya'yı Ruslara bırakılması, buna mukabil Osmanlı Devleti'nin ebedî sınır olarak tasavvur edilen Tuna Nehri'nden itibaren kalan topraklarının ve Akdeniz'deki denizcilik faaliyetlerinin ve gemilerinin korsanlığa karşı Fransa ve Prusya tarafından garanti altına alınması. Ayrıca Rusya, Gürcistan ve Kuban'ın diğer yanında kalan

¹⁴⁸⁶ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 225-229)

¹⁴⁸⁷ Bkz. Karamuk (1975:72-101); Aksan (1997: 72-101); Topaktaş (2011c:187, 192)

¹⁴⁸⁸ Beydilli (1984a: 34); (1985: 150-151)

¹⁴⁸⁹ Beydilli (1984a: 34-35), (1985: 152)

¹⁴⁹⁰ Zinkeisen (2011/VI: 461); Kalinka (1991/I: 49)

topraklardaki hak iddialarından vazgeçecek ve Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmayacaktır. Karşılığında da Prusya'ya Akdeniz'de ticaret ve seyr-ü sefer hakkı tanınacaktır. Ayrıca planın bir diğer ayağında Hertzberg, Osmanlı Devleti'nin planı kabulüyle beraber, Avusturya'nın Lehistan'ın birinci taksiminde aldığı Galiçya'yı Lehistan'a iadesi karşılığında, Prusya'ya Gdańsk ve Toruń'un verilmesini öngörüyordu.¹⁴⁹¹ Hertzberg akliselim sahibi hiç kimsenin bu plana karşı çıkmayacağı görüşündedir.¹⁴⁹²

İstanbul'daki Prusya elçisi Diez, böyle bir teklifi hemen Babiâli'ye götüremeyeceği düşüncesindedir. Uygun zaman, yani yenilgilerin artacağı zaman beklenecektir. Hertzberg, planını birkaç ay sonra II. Friedrich Wilhelm'e açmış ve kendisinden destek almıştır. Ayrıca özel olarak bu iş için görevlendirilen Götze de İstanbul yollarına düşmüştür. Götze'ye Babiâli'nin erkenden barış imzalamaması için acele etmemesi, Prusya'nın Osmanlı Devleti'yle ittifaka hazır olduğu ve Prusya'nın arabuluculuk yapmak istediği ve Hertzberg Planı'nı kabule teşvik yönünde hareket etmesi talimatı verilmiştir.¹⁴⁹³ Plan, çok gizli tutulmaktadır. Başlangıçta bu plana İsveç ve İspanya'nın dahil edilmesi düşünülür. Gerçi İspanya'nın meyli Rusya tarafındadır;¹⁴⁹⁴ aynı zamanda Fransa'yla araları sıcaktır.¹⁴⁹⁵ Diez ise Prusya'nın suya sabuna dokunmadan bu savaşı seyretmesi yerine Prusya, Osmanlı Devleti, İsveç, Lehistan ve İngiltere arasındaki bir ittifakla uzun zamandır istenen birçok kazancın sağlanabileceği fikrindedir.¹⁴⁹⁶ Fakat Diez'in bu görüşleri, Hertzberg tarafından şiddetle muhalefet görmüştür. Zira Başbakan'a göre Prusya Kralı'nın Osmanlılar için savaşa girmesi, Avrupa'da okları üzerine çekmek ve kısa süre sonra Türkler tarafından terk edilmek demektir.¹⁴⁹⁷ Diğer Prusya elçisi Götze'nin İstanbul'a varışı Ağustos 1788'i bulur. Kendisi daha gelmeden herkesten sır diye saklanan plandan çoktan haberdar olunmuş, plan "kamu sırrı" haline

¹⁴⁹¹ Kalinka (1991/I: 477-478); Kraszewski (1902/II: 277-280); Lord (1915: 70, 75-78); Karamuk (1975: 171-175); Łojek (1975: 12-16); Roider (1982: 179); Bağış (1984: 53-54); Gierowski (1996: 246); Kołodziejczyk (2000: 166); Scott (2006: 202)

¹⁴⁹² Kalinka (1991/I: 50)

¹⁴⁹³ Bkz. Dutkiewicz (1935: 60-61); Karamuk (1975: 175)

¹⁴⁹⁴ İspanya elçisi, tercümanıyları 1 Şubat 1789'da sunduğu takririnde, İspanya'nın bitarafılığına vurgu yaparken Lehistan'daki gelişmelere İspanya'nın bakış açısıyla yer verir. Bkz. BOA, A. { AMD 29/38.

¹⁴⁹⁵ Bu sıcaklık İstanbul'daki İspanya ve Fransa elçileri arasındaki ilişkiye de yansır. Nitekim İspanya elçisi Reisülküttab ile olan mükâlemesini Fransa elçisiyle dahi paylaşır. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 180: 338-vd.

¹⁴⁹⁶ Shaw (200: 56)

¹⁴⁹⁷ Zinkeisen (2011/VI: 462-463, 469-472)

gelmiştir. Diğer taraftan Lehistan'la Rusya'nın bir ittifaka girişmesi, Prusya'yı ve özellikle Hertzberg'i ve II. Joseph'i rahatsız etmektedir.¹⁴⁹⁸

1789 yılı başında Fransız İhtilâli'nin tesirleri hissedilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Rusya ve Avusturya barışa sıcak bakmaya başlamışlardır. Sadrazam Gazi Hasan Paşa, Sultan'ın reyini alarak Bender'de bulunan büyük Rus Generali Potyomkin ile görüşmek üzere Kapıcıbaşı Hacı Bekir Ağa'yı memur etmiş; fakat Potyomkin Hacı Bekir Ağa'yı geri göndermiştir.¹⁴⁹⁹ Söz konusu Prusya ittifakı ile ilgili olarak İstanbul'daki devlet ricalinin başlangıçta olumlu bir düşüncesi yoktu. Zira herkes barış yapılmasından yanaydı. Ancak Sultan Selim, mağlup bir sultan olarak barış yapmak istemiyordu. Tartışmaların ardından Prusya ile ittifaka girişilmesi uygun görülür.¹⁵⁰⁰ Diez, aldığı emirler uyarınca Prusya'nın tek aracı devlet ve kıtaya nizam verecek ülke olduğu konusunda Babıâli'yi ikna çalışmalarında bulunacaktı. Çariçe'nin ve Kutsal Roma İmparatoru'nun İstanbul'a barış müzakeresi teklifleri söylentileri gezinirken Prusya'nın Lehistan'la ilgili tutumu karşısında, Çariçe'nin Kırım'dan dahi vazgeçmesi pahasına II. Friedrich Wilhelm'e savaş açma ihtimali doğar. Buna karşın Diez'e Babıâli ile bir savunma ittifakı için hazırlanması talimatı gönderilir. 1788 yılı sonlarında Fransa ve İspanya, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk teklif etmişti.¹⁵⁰¹ Bu durumda İstanbul üzerindeki Prusya siyasetinin ve etkinliğinin azalacağını düşünen Diez, Reisülküttab ile görüşme talep etmişti. Osmanlı Devleti, Kırım'ın geri alınması, Avusturya'nın mevcut savaşta aldığı yerleri geri vermesi ve bu konuda Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin de Rusya'nın savaş gemilerine karşı Cebelitarık Boğazı'na yakın yerlere konuşlanması hususlarında garanti istemiştir. Görüşmede Diez, Prusya'nın Avusturya sınırına asker yığdığını, Prusya-İngiltere-Hollanda ittifakı dolayısıyla Rusların Akdeniz'e inemediğini söyleyerek Prusya ile ortaklığın Osmanlı için ne denli büyük önem taşıdığını göstermeyi arzu etmişti.¹⁵⁰² Bu nedenlerle Osmanlı Devleti,

¹⁴⁹⁸ Kalinka (1991/I: 54); Roider (1976: 546)

¹⁴⁹⁹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 82, 176)

¹⁵⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 13-14); Beydilli (2009: 421) Prusya ile ittifak görüşmeleri süresince II. Friedrich Wilhelm, Hertzberg ve Diez arasındaki irtibat, uluslararası ilişkilerin seyri ve ittifakın imzalanmasının yine uluslararası tabloda yarattığı etkiler hakkında bkz. Karamuk (1975: 176-205)

¹⁵⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 160-201); Çerkasov (2001: 340-343)

¹⁵⁰² Leh tarihçi Dembiński, aslında mevcut savaşın Osmanlı Devleti'nin sıkı dinî bağlarla giriştiği bir mücadele olduğunu, Rusya'dan yana olmasa da Prusya Kralı'nın Babıâli yanında savaşa girme sebebinin olmadığını ve girmeyeceğinin bariz olduğunu belirtirken, İstanbul'daki diplomatik atılımları atlamaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kendi oyunu için, Prusya Kralı'nı savaşa çekmek istediği görüşündedir. Bu

Prusya ve İngiltere'den habersiz barış yapmayacağına dair bir senet vermelidir.¹⁵⁰³ Babîâli, bu öneriye pek sıcak bakmamıştır. Reisülküttab her iki devletin ileride İngiltere, Hollanda ve İsveç'in de dahiliyle genişletilecek bir tedafûi ve tecavüzî ittifak içerisine girmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Ancak Diez, böyle bir ittifak akdi için yetkilendirilmediğini beyan eder. Osmanlı tarafı ayrıca İngiltere ve Hollanda'nın bu konudaki görüşlerini bilmek istemektedir.¹⁵⁰⁴ Prusya'nın savaş sonundaki kurulacak barış görüşmeleri için aracılık talebine karşın, Diez'e bir ittifak çerçevesinde böyle bir senedin verilebileceği bildirilir.¹⁵⁰⁵ 9 Şubat 1789'da Osmanlılar ile Diez arasında bir mükâleme düzenlenir. Prusya Kralı'nın bir an evvel yapılacak ittifakla beraber, Rusya ve Avusturya'ya savaş ilân etmesi istenmektedir.¹⁵⁰⁶ Elçinin kralının savaş açmak gibi bir niyeti olmadığına dair beyanları işe yaramamaktaydı. Reisülküttab Prusya aracılığıyla barışın yapılacağını taahhüdüyle beraber, Prusya'nın da ittifaka razı olmasını ister.¹⁵⁰⁷ Hazırlanan mutabakat belgesinde Sadrazam, Diez'in hoşuna gitmeyecek birtakım değişikliklere gitmiştir.¹⁵⁰⁸ Diez, Prusya savaşa katılmadığı sürece barış kararının da ona bırakılmayacağını Berlin'e bildirir. Diez'den iki şarttan vazgeçmemesi istenmiştir: Prusya'nın barışa dahil edilmesi ve Galiçya'nın Lehistan'a terkî.¹⁵⁰⁹ Bu haberler bütün Avrupa'ya "Prusya Kralı Türkleri barıştan uzaklaştırmak istiyor" şeklinde yayılmıştır.¹⁵¹⁰ Fakat öngörülemeyen yenilgiler tek tek gelince, 1789 yazının sonunda bu sefer Prusya tarafı daha evvel belirtilen yardım meselesinden kaçmayı deneyecektir. Fakat Osmanlı tarafı, Prusya Kralı'nın savaşa devamla yönelik teklifinden memnundu.¹⁵¹¹ Diez'in hakkında dedikodu yaydığını öğrenen Reisülküttab,

bağlamda Prusya için Avusturya faktörünü atlayarak Prusya'nın bu ilişkiden çıkarını görmemektedir. Bkz. Dembiński (1913: 50-52, 73-74, 321)

¹⁵⁰³ Beydilli (1985: 171-173); Uzunçarşılı (1995/IV-1: 559-560); Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 165-185)

¹⁵⁰⁴ Zinkeisen (2011/VI: 488-489) Mükâleme sonrasında Babîâli, İsveç ve Fransa elçilerinin görüşlerini de almıştır. Zaten Choiseul-Gouffier "İngiltere, Hollanda ve Prusya elçileri Osmanlı sarayını etkilemeye çalışıyor" diye Paris'e rapor edince, Dışişleri Bakanı Montmorin kendisine, Diez ve Ainslie'nin entrikalarına karşı Osmanlı sarayının güvenini kazanmasını tembih etmiştir. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 6-7, 13, 31b, 126. Prusya elçisinin faaliyetlerinden Fransa da Avusturya da haberdardı. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 181.

¹⁵⁰⁵ Beydilli (1984a: 38-40); (1985: 174-178); Kalinka (1991/II: 11)

¹⁵⁰⁶ Ainslie, Diez'le Osmanlı yetkilileri arasındaki görüşmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır ki, muhtemel ittifaka İsveç ve Lehistan'ın da dahil edilebileceğini rapor etmiştir. Bkz. NA, FO: 78/10: 37-38.

¹⁵⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa (1309/IV: 203-204)

¹⁵⁰⁸ Beydilli (1984a: 42-43)

¹⁵⁰⁹ Zinkeisen (2011/VI: 496-498)

¹⁵¹⁰ Poniatowski bu haberleri 6 Mayıs 1789'da Deboli'ye bildirir. Bkz. AGAD, ZP: 414: 226.

¹⁵¹¹ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 274-vd., 323-vd. Diez arasının iyi olmadığı Reisülküttab Raşid Efendi ile ilgili dedikodu yaymış, fakat durum anlaşılmış ve cezası kesilmiştir.

Prusya elçisiyle görüşmelerde acele etmeme kararı alır. İstanbul'da İngiliz ve Prusya elçilerinin işbirliği planları başarı sağlamamaktadır.¹⁵¹² Nihayetinde 18 Eylül tarihli talimatnameyle Diez'e Osmanlı ile tecavüzî ve tedafûî bir ittifak için yetki verilir.¹⁵¹³

Bu gelişme karşısında Babıâli, Prusya'ya güvenerek savaşı uzatmayı düşünmüştür. Görüşmeler sonunda Prusya Kralı'nın Kırım alınana, Avusturya aldığı toprakları verene kadar Rusya ve Avusturya'ya en geç 1790 baharında savaş ilân etmesini öngören bir anlaşma önerilmiştir. Ancak Diez'in icraatları Berlin'de tepki görmüş ve azledilmesi yönünde bir eğilim doğmuştur. Fakat bu, elçiye hissettirilmemiş ve Götze vasıtasıyla Reisülküttab'a vaziyet bildirilmiştir. Yerine bulunan kişi ise Knobelsdorf'dur. Daha sonra müzakerelerinin başarılı olacağına dair gelen raporlar sonucunda Diez'in azli, antlaşmanın imzası sonrasına ertelenir.¹⁵¹⁴ İttifak için yapılan mükâlemeler, 1790 başına kadar sürer.¹⁵¹⁵ Savaş'ın uzamasını pek istemeyen Londra, Ainslie'yi bu görüşmelerle ilgili detaylı olarak bilgilendirmemişti. Fakat İngiltere elçisi Ainslie, İstanbul'daki gelişmeleri takip edip merkeze raporlamaktaydı.¹⁵¹⁶ Ayrıca Ainslie, Prusya elçisinin hareketlerini "sinsi" olarak nitelerken İsveç elçisinin Babıâli'nin siyasetini etkileme çabalarının varlığına işaret etmekteydi.¹⁵¹⁷ Zira elçiye göre, Babıâli Avrupa'da olanlardan haberdardı ve Avusturya'nın durumunu iyi bilmekteydi. Antlaşmanın müsvette hali Berlin'e varınca Diez, şiddetli bir azara maruz kalır. Bu şartlarda bir antlaşmayı imzalarsa cezalandırılacaktır. Ancak Osmanlı tarafının sıkıştırmaları

Yapılan görüşmeler ve Diez'e gelen talimatlardan birinin gizliden Babıâli'ye ve Choiseul-Gouffier'nin eline geçmesi ise diplomasi dünyasında hiçbir şeyin gizli kalmadığının göstergelerindendir. Bkz. Pingaud (1887: 230); Zinkeisen (2011/VI: 503); Kalinka (1991/II: 13) Zira Fransa elçisi, edindiği gizli ajanı sayesinde Prusya elçisiyle yapılan görüşmeleri takip etmekteydi. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 91-95.

¹⁵¹² Bağış (1984: 71)

¹⁵¹³ Zinkeisen (2011/VI: 505-507); Kalinka (1991/I: 478)

¹⁵¹⁴ Zinkeisen (2011/VI: 509-510); Beydilli (1984a: 49-52)

¹⁵¹⁵ Her ne kadar gizli tutulsa da Diez'in Osmanlı murahhaslarıyla yaptığı 8 Ekim tarihli mükâleme ve teklif ettiği ittifak maddelerinin bir kopyası bir şekilde Varşova'ya gönderilmiş gözükmektedir. Bkz. B. Czart., rkps. 859: 285-290. Ayrıca Osmanlı-Prusya ittifakına dair gelişmeler de Varşova'ya ulaşıyordu. Mesela bkz. B. Czart., rkps. 859: 251-260.

¹⁵¹⁶ Mesela 8 Aralık 1789 tarihli raporunda Osmanlı-Prusya ittifakına İsveç ve Lehistan'ın da dahil edildiğini, bu durumda gelecek baharda savaş alanının genişleyeceğini bildirmişti. Bkz. NA, FO: 78/10: 282-283. Yine İngiltere Arşivleri'ne de giren 24 Şubat 1791 tarihli Prusya elçisiyle yapılmış bir mükâleme mazbatasının Osmanlıca versiyonunun büyük ihtimalle Ainslie vasıtasıyla Londra'ya gönderilmesi, aslında el altından yürütülen diplomasinin mahiyetini gözler önüne seriyordu. Bkz. NA, FO: 198/75. Bu mükâlemede III. Selim Leh ittifakı konusundaki görüşlerinin sorulmasını istemiş, Lucchesini de Lehistan'la yapılacak ittifakı destekler sözler sarf etmişti. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 194)

¹⁵¹⁷ NA, FO: 78/11: 11.

neticesinde, 31 Ocak 1790'da ittifak imzalanmıştır.¹⁵¹⁸ Bu antlaşmanın üçüncü maddesi özellikle Osmanlı-Prusya-Lehistan bağlamında önem taşımaktadır:¹⁵¹⁹

“Devlet-i Aliyye inşâ’Allâhü te’âlâ muzaffer olub düşmenleri yedlerine geçen kal’a ve memleketleri ve ale’l-husûs Kırım Ceziresi’ni zabt etmedikçe düşmenler ile musâlahayı tecvîz etmemek niyyetinde olmağla Devlet-i Aliyye zikr olunan düşmenler ile musâlahâ olmadıkça Prusya Devleti muhârebeyi terk eylemeye. Bu mukâbeledede Nemçe ve Moskovlu ile ya birden veyahûd münferiden Prusya ve İsveç ve Leh musâlahaya dâhil olmadıkça Devlet-i Aliyye musâlahayı tecvîz eylemeye. Eğer Prusya Devleti ve Devlet-i Aliyye ve Nemçe ve Moskovlu Devletleriyle musâlahâ olunduktan sonra işbu zikr olunan Prusya ve İsveç devletleri ve Leh Cumhûrû’ndan birisi üzerine veyâhûd üçü üzerine mürûr-ı vaktle ya Moskov veyâhûd Nemçelü sefer eder ise Devlet-i Aliyye ol seferi kendi üzerine vâkı’ olmuş ad eyleye. Ve derhâl Devlet-i Aliyye ol üç devlete müttetikleri gibi var kuvvetiyle i’ânet eyleye. Ve kezâlik Devlet-i Aliyye Devlet-i Aliyye ve İsveç Devleti ve Leh Cumhûru’ndan birisi üzerine veyâhûd üçü üzerine mürûr-ı vakt ile ya Moskovlu ya Nemçelü sefer eder ise Prusya Devleti ol seferi kendü üzerine vâkı’ olmuş ad eyleye. Ve derhâl Prusya Devleti ol üç devlete müttetikleri gibi var kuvvetiyle i’ânet eyleye. Ve mâdâm ki Nemçe ve Moskov devletleri Leh Cumhûrû’yla olan nizâ’larını Prusya Devleti Devlet-i aliyye inzimâm-ı himmetleriyle kat’ u tanzîm eyleye. Ve Moskov Devleti Prusya Devleti’yle Leh Cumhûru’nun umûruna dâ’ir nizâ’larına nizâm vermeye. Ve Devlet-i Aliyye ve Prusya Devleti Moskov ve Nemçe ile musâlahâ olmaya. Ve düşmenlerinden aldıkları memâlik red etmeyeler. Prusya Devleti ve Devlet-i Aliyye merâmlarına nâ’il olmak için Moskovlu ve Nemçelü ile akd edecekleri musâlahanın İngiltere ve Netherlande tavassutları ve inzimâm-ı himmetleriyle olmasını va’d ederler. Ve zikr olunan devletler dahi sulhu te’hîr etmeyeler. Her ne vakt Devlet-i Aliyye ve Prusya Devleti devleteyn-i mezkûreteyn tavassutlarıyla akd-sulh ederler ise zikr olunan devletlerin ya’nî İsveç Devleti ve Leh Cumhûru’nu sulha idhâl eyleyeler. Ale’l-husûs Prusya Devleti muhârib olan devletlerin hem-civârı olmak hasebiyle taraf-ı Devlet-i Aliyye’den va’d olunur ki Lehlülerin ve Prusyalunun emniyyetlerine ve zarûret-i mülkiyyelerine dâ’ir olan husûsda nizâm verile. Ve Prusya Devleti tarafından dahi va’d olunur ki Devlet-i Aliyye’nin emniyyetine ve zarûret-i mülkiyyesine dâ’ir olan husûsda nizâm verile.”

¹⁵¹⁸ Babîâli maddeleri detaylıca inceler. Nitekim 21 Ocak 1790'da Sultan'a Sadrazam tarafından sunulan arzda “Prusyalı ittifakı nasıl olar, Devlet-i Aliyye’ye fa’ideli bir maslahat görünür. Lâkin benim şevketli keremetli veliyyü’n-nî’metim Padişahım Hakk te’âlâ vücûd-ı hümayûn ki hatasız olsun ma’lûm-ı şâhâneleri evvelâ bu nesârâ krallarının ipiyle kuyuya inilmez. Bunların hepsi hilekâr ve dekkâk kavmdırlar. Bunlar kendü kârlarına revâc virmek için çalışırlar. sözlerine i’timâd câ’iz değildir. Moskov ve Nemçe sulhe meyl etmişken ve şân-ı Devlet-i Aliyye’ye lâıyk vechile sulh ma’mûl iken bunu redd etmesek güzel olur zan iderim...”, denilmesi aslında Babîâli’nin Avrupalı devletlere güvenmemekle beraber telkinli iş görmek gayretinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca devamında hemen karar verilmeyip dikkatli olunması ve Osmanlı Devleti’nin sulh istendiğinde kendi başına bu kararı almasına engel teşkil edecek bir maddenin olmaması fikrindedirler. III. Selim’in “Prusya maddesinin münâsib olduğunu şâmil kâğıdınız geldi. İttifak senedi nizâm oldu. Allâh çok hayırlı eyleye, amin”derkenarı kendisinin ittifakın imzasına karar verdiğini gösterir. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (9): 175/34.

¹⁵¹⁹ Antlaşmanın tam metni için bkz. BOA, HAT: 30/1417. Muâhedât Mecmûası (2008/I: 90-94), *Treaties between Turkey and Foreign Powers 1535-1855* (1855: 418-421); Ahmed Atif, İbrahim İsmet (1798: 301-305); Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 294-296); Erim (1953/I: 163-166); Beydilli (1984a: 144-148); Antlaşmanın maddeleriyle beraber ittifakın Prusya Kralı ve Sultan tarafından 20 Haziran’da yapılan tasdikine dair metin için bkz. Ahmed Atif, İbrahim İsmet (1798: 309-315); Ahmed Câvid (1998: 75-78); (2004: 646-653); Mustafa Kesbî (2002: 138-143); Kuzucu (2012: 108-112). Polonya arşivlerindeki kopyası için bkz. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/76; ZP: 209: 538-541, 546-549. İngiliz elçisi de Londra’ya ittifakın kopyasını göndermiştir. Bkz. NA, FO: 78/11: 29, 39-40, 84-86. Ayrıca bkz. Gazeta Warszawska, 19. V. 1790, nr. 40.

İttifakın akdi, Rusya ile gündemde olan barış görüşmelerinin de sonunu hazırlamıştır.¹⁵²⁰ Zira bu ittifakla beraber Babıâli savaşı uzatacaktır. Gerçi ordugâhtan gelen görüş savaşın uzamasının devlete zarar vereceği şeklindedir; ancak başkentteki savaş yanlıları ağır basar. Avusturya ise Fransız İhtilâli ve Prusya faktörünün devreye girmesinden ötürü Osmanlı Devleti ile barışı düşünmeye başlamıştır.¹⁵²¹ Kısacası bu ittifak uzun süredir devam eden barışa razı edilme çabalarını sona erdirmektedir. Diez, yaptığı antlaşmayla gurur duyarak kralına bu ittifakın faydasını ve İstanbul’da nüfuzunu arttıracaklarını yazmıştır.¹⁵²² Fakat ittifak Berlin’de böyle karşılanmaz. İmzanın ardından Diez, merkeze geri çağırılır. Diez’le görüşmede Nisan ayında Prusya Kralı’nın Avusturya ve Rusya’ya savaş açması, Avusturya’nın Galiçya dışına atılması ve Babıâli’nin Prusya’ya bu konuda destek vermesi “gizlice” kararlaştırılır.¹⁵²³ Fakat ittifakın faturası Diez’e kesilmiş ve Eylül ayında Berlin’e geldikten sonra başka diplomatik görev verilmemiştir. Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph’in bu arada ölmesi ve yeni imparator II. Leopold’un savaştan yana olmaması Prusya’nın lehine işlemektedir.¹⁵²⁴ Gerek Macaristan içerisinde gerek Hollanda’da yaşanan karmaşadan ötürü Avusturya’nın belini doğrultacak hali yoktur. Prusya ile yapılan ittifak, Avusturya’nın yanında Rusya ile de savaşmayı öngörmektedir. Bu ise daha baştan Berlin’de hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu yüzdendir ki Diez’in yetkilerini aştığı ileri sürülerek ittifakın tatbiki imkânsız addedilmiş ve Prusya için Avusturya’nın barışa yönlendirilmesinde işe yaramıştır.¹⁵²⁵ Diez’in talimatlarda olmamasına rağmen Kırım alınana dek savaşma maddesini kabulünden çok rahatsız olan Berlin sarayı, en azından beş aylık tasdik süresini sonuna kadar kullanma kararı alır. Böylece yeni gelişmelere göre hareket etme imkânı doğacaktır.¹⁵²⁶

¹⁵²⁰ 1790 kışında barışın şartları ve ne şekilde sınırların çizileceği konusunda Berlin’deki Rus elçisinin Berlin sarayına verdiği bir yazıda Yaş Antlaşması’nda olmayacak bazı şartlar öne sürüldüğü görülür. Bkz. AGAD, APP: 280: cz. 2: 801-803.

¹⁵²¹ Roider (1976: 553-554)

¹⁵²² Kalinka (1991/II: 14)

¹⁵²³ Fakat Ainslie bu gizliliği Londra’ya rapor eder. Bkz. NA, FO: 78/11: 15.

¹⁵²⁴ Leopold de 1 Mart 1792’de ölecektir. bkz. Uzunçarşılı (1973: 63)

¹⁵²⁵ Afyoncu (2010: 77)

¹⁵²⁶ Hertzberg Diez’e 13 Mart 190 tarihli mektubunda şöyle der: “... Kralın hem Rusya’ya hem Avusturya’ya savaş ilân edeceğini ve ancak Kırım geri alındıktan sonra silahları bırakacağını vaat etmeye nasıl cüret edebildiniz? ... Talimatlarınızdan hiçbirinde böyle bir şey yoktur ve beni hem tasdik hem de antlaşmanın yerine getirilmesi hususunda büyük bir sıkıntıya maruz bırakmıştır. Avusturya’ya karşı savaşmak istediğimiz doğrudur, fakat Rusya’ya karşı savaşmak istemiyoruz ve Kırım’ın geri alınacağını

Osmanlı-Prusya ittifakı Lehistan’da büyük yankı toplamış, Sejm’de Lehçe çevirisi okunan ittifak, uzun uzun tartışılmıştır. Kendileri adına Diez’in karar vererek antlaşmaya madde koydurmasına kızan Varşova ve Yüksek Dışişleri Heyeti, bu maddenin tam olarak ne manaya geldiğini Chrzanowski’ye sorma kararı alır.¹⁵²⁷ Bu ittifakın Lehistan açısından önemi, Lehistan’ın da bu ittifaka dahil edildiği görünümü vermesindendir. Üçüncü maddeye göre Osmanlı Devleti, Prusya, İsveç ve Lehistan barış yapmadıkça, Avusturya ve Rusya ile sulh yapmamayı taahhüt etmektedir. Dördüncü maddeye göre Prusya, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında imzalanacak olan barış antlaşmasında, Osmanlı topraklarının korunacağına dair garanti vermektedir. Bu garantiye İngiltere, İsveç, Hollanda ve Lehistan’ın da katılmalarının sağlayacağını vaat edilmektedir. Yani Prusya’nın planında ileride değinilecek olan “Büyük İttifak Projesi” yatmaktadır.¹⁵²⁸

Prusya’nın Lehistan nezdindeki elçisi ise diğer taraftan Varşova’da bir Prusya-Lehistan ittifakını ayarlama yönünde faaliyetlerde bulunmaktadır.¹⁵²⁹ 1788 başlarında bir kısım Leh zadegan tarafından ortaya atılan bu fikre, Prusya Kralı sıcak bakmış, Kaniów görüşmesinden ortaya çıkan ittifakı bertaraf için kendisi de bir teklif götürmüştür.¹⁵³⁰ Tabîî II. Katerina bu hamlelere çok rahatsız olur.¹⁵³¹ Ekim 1788’de teklif, Lehistan’da taraftar toplamış gibidir. Yani Rusya’dan ziyade Prusya Kralı’na daha çok güven oluşmuştur.¹⁵³² 13 Ekim 1788’de Prusya elçisi Ludwig Buchholtz yaptığı deklarasyonla Lehistan’a Rusya ile ittifak etmenin yersizliğini ve boş yere Osmanlı Devleti’yle savaşmanın gereksiz ve zararlı olacağını ifade etmiştir. Prusya’nın amacı, Lehistan’ı Rusya’ya yaklaştırmaktan alıkoymaktır.¹⁵³³ Hertzberg Planı da Lehistan’da ses

vaat etmek imkânsızdır. Ayrıca Türk nazırların şiddetli baskıları ile sizi aldatmış olmakla övündüklerini de biliyorum. Zira onlar bize hiçbir vaatte bulunmuyorlar, ancak siz onlara her şeyi vaat etmişsiniz. Şimdi ne yapmam gerektiğini bilemiyorum; lâkin onay için beş ay vaktimiz olduğuna göre, hadiselerin nasıl gelişeceğine bakmak için onayı mümkün olduğunca geciktireceğim...” bkz. Zinkeisen (2011/VI: 517); Kalinka (1991/II: 15-16)

¹⁵²⁷ AGAD, ZP: 420: 871; Dutkiewicz (1934: 32-33)

¹⁵²⁸ Ainslie’nin bildirdiğine göre Potocki, bu maddeye devletin bağımsızlığıyla uyuşmadığı gerekçesiyle karşıtlık sergilemiştir. NA, FO: 78/11: 92. Lehistan basını da ittifakın imzalanmasından sonra savaş hazırlıklarının arttığını bildirmektedir. Bkz. Gazeta Warszawska, 14. IV. 1790, nr. 32-suplement.

¹⁵²⁹ Paris de bunun farkındadır. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 70b.

¹⁵³⁰ Lord (1915: 115-116); Konopczński (2003: 661-662); Zielińska (1997: 106)

¹⁵³¹ Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 67-69)

¹⁵³² Ahmed Cevdet Paşa (1309/V:15); Zaleski (1872: 284-286); Lord (1915: 1123-114)

¹⁵³³ Kalinka (1991/I: 143); Rostworowski (1966: 148); Lefebvre (2002: 195)

getirmiştir.¹⁵³⁴ Eylül 1789'da Varşova'daki Prusya elçisi, Sejm Mareşali Małachowski'ye çok yakında Türklerle tecavüzî ve tedafûî ittifak yapacaklarını ve bu ittifaka Lehistan'ın da davet edileceğini bildirir.¹⁵³⁵ Gerçi Varşova'daki İngiliz elçisi Daniel Hailes, Poniatowski ile görüşmesinde bu ittifaka girmelerini pek tavsiye etmemiştir.¹⁵³⁶ Bu durumdan rahatsız olan St. Petersburg ise, Leh elçisi Augustyn Deboli'ye Lehistan'ın ittifak girişimleriyle ilgili sorular sorarak elçiyi zor duruma sokar.¹⁵³⁷ Kendi ülkesini güvence altına almak isteyen Lehistan'daki Prusya yanlısı grup, bu ittifaka Osmanlı Devleti ile olandan daha sıcak bakıyordu.¹⁵³⁸ Gerçi Kral Poniatowski, Prusyalılara ve elçisi Lucchesini'ye güvenmiyordu; fakat Prusya'nın destekçilerini ve nüfuzunu kıracak gücü yoktu.¹⁵³⁹ Lehistan'dan gelen böyle bir istek üzerine Prusya Kralı Lehistan işlerine beklediğinden daha fazla müdahil oldu.¹⁵⁴⁰ 10 Aralık 1789'da Sejm, Yüksek Dışişleri Heyeti'ni Prusya ile bir ittifak için yetkilendirdi ve Londra'daki elçisine bir ittifak teklifinde bulunması talimatını verdi.¹⁵⁴¹ Varşova'daki Prusya elçisi, Lehistan'ın Galiçya'yı geri kazanması konusunda görüşmelerde bulunurken, Piotr Potocki'nin İstanbul'da Babiâli'yi baharda başlayacak seferi normalinden daha evvel başlayacakmış gibi göstermeye ikna etmesi talimatı verilir.¹⁵⁴² Bu durumda gerekirse Prusya ve onunla anlaşılan Lehistan tarafından Türkler için faaliyet gösterilecektir. Mareşal Małachowski, Ignacy Potocki, Kazimierz N. Sapieha gibi isimler Prusya'nın projesine hevesliyken Poniatowski soğuk bakmakta, hatta bunun zararlı olacağına inanmaktadır.¹⁵⁴³ Gerçi ülkenin tarafsız kalmasının daha iyi olacağı görüşünde olanlar da mevcuttur. Fakat proje genelde, Galiçya'yı tekrar elde etmek ve ticarî çıkar sağlamak için desteklenmektedir. Poniatowski'nin kamuoyunu ikna ve Türk ve İsveç yanlılarına muhalefet için yürüttüğü propaganda faaliyetleri pek işe yaramıyordu.¹⁵⁴⁴ Poniatowski'yi sıkı markaja alan Prusya'nın Varşova elçisi

¹⁵³⁴ Dutkiewicz (1934: 22-23)

¹⁵³⁵ AGAD, ZP: 414: 483.

¹⁵³⁶ Bkz. AGAD, ZP: 414: 230-231.

¹⁵³⁷ AGAD, ZP: 419: 354.

¹⁵³⁸ AGAD, ZP: 414: 603.

¹⁵³⁹ Kalinka (1991/I: 454); Lord (1915: 121); Michalski (2009: 55)

¹⁵⁴⁰ Butterwick (2012: 411)

¹⁵⁴¹ Michalski (1982: 640); (2005: 298)

¹⁵⁴² Kalinka (1991/I: 479-480)

¹⁵⁴³ Kalinka (1991/II: 47-55)

¹⁵⁴⁴ Meşhur III. Jan Sobieski heykelinin inşası ve Stanisław Tręmbeski'nin Türk aleyhtarı şiiri bu propagandaların parçalarındandı. Bkz. Michalski (2009: 50-51)

Lucchesini, Osmanlı Devleti, İsveç, İngiltere ve Hollanda'nın da katılımıyla kurulacak "büyük birliğe" dahil olmanın Lehistan'ın kârına olacağına inandırmayı ve hatta buna zorlama yollarını denemektedir.¹⁵⁴⁵ 1790 başından itibaren görüşmeleri ve hazırlıkları süren¹⁵⁴⁶ ve 1790 29 Mart'ında imzalanan Prusya-Lehistan savunma ittifakı, 23 Nisan'da onaylanacaktır.¹⁵⁴⁷ Görüşmelerde Osmanlı Devleti ile ittifak için anlaşmak ne kadar uzun sürerse, Prusya-Lehistan ittifakının da o kadar beyhude olacağı telaffuz edilmiştir.¹⁵⁴⁸ İttifakın imzalanmasının hemen ardından, Hertzberg'in Gdańsk konusundaki teklifi Lehistan'da duyulmuş ve büyük şaşkınlık yaratmıştır. Prusya ittifakına Lehistan'da Osmanlı-Leh ittifakından daha fazla sıcak bakılmaktadır. Prusya ile ittifak şimdilik Lehistan'ı Rusya'ya karşı yalnız bırakmadığı gibi, federatif sisteme de dahil ederek Avrupa'da güvenliğini ve bağımsız bir devlet olarak onurlu bir yer edinmesini sağlamaktaydı.¹⁵⁴⁹

1790 Prusya ittifakı, Osmanlı Devleti'nin Prusya'ya güvenerek barış görüşmelerini kesmesi ve savaşı uzatmasına neden oldu. Zira III. Selim, ittifakın onaylanmasını beklemeksizin yeni bir saldırı için hazırlıklara girişti. Ancak savaş manzarası Osmanlı Devleti için pek iç açıcı gözükmemekteydi. Hatta 1790 Şubat'ında St. Petersburg'daki İngiliz elçisi Charles Whitworth, İspanya elçisi önünde "eğer Türkler coğrafya biliyorlarsa, hiçbir savaş olmadan ya da güç kullanmadan birkaç sene sonra Rusların İstanbul'u alacağını anlarlar", diyerek tablonun vahametini dile getirmişti.¹⁵⁵⁰ Osmanlı-Prusya ittifakı, bu gibi yargıları değiştirememiş gibi gözükmektedir. Berlin politikalarının değişmesi riski, İstanbul'da uzun zamandır ihtimal dahilindedir.¹⁵⁵¹ Nitekim 1790 Ağustos'unda Prusya Kralı ile Kutsal Roma İmparatoru II. Leopold Reichenbach'ta bir mutabakata varacaklardı. Bir türlü ittifakın gereğini yerine getirmeyen Prusya'ya karşı, 1763'te Ahmed Resmî Efendi ile Berlin'e gittiği için

¹⁵⁴⁵ AGAD, ZP, 420: 776-777; Kalinka (1991/II: 50-55)

¹⁵⁴⁶ NA, FO: 78/11: 22; Kraszewski (1902/II: 285-289).

¹⁵⁴⁷ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-11; B. Czart., rkps. 887: 274-282. Waliszewski (1894/: 141-143); Kalinka (1991/II: 59-60); Bain (1891: 335-336); Lord (1915: 125); Askenazy (1901: 3-5); Michalski (1982: 616, 641); Gierowski (1996: 246-253); Ledonne (1997: 49); Ahmed Câvid (1998: XXIX, 22-25); Konopczyński (2003: 665); Anusik (2009: 159) Haziran ayında da Potocki resmen Babali'ye bu ittifakı bildirmiştir. Bkz. NA, FO: 78/11: 99.

¹⁵⁴⁸ Kalinka (1991/I: 484)

¹⁵⁴⁹ Dembiński (1902/I: 426 vd.); Lord (1915: 126)

¹⁵⁵⁰ AGAD, ZP: 420: 24-25.

¹⁵⁵¹ NA, FO: 78/11: 92.

tecrübeleri olan Ahmed Azmi Efendi'ye Berlin yolu göründü.¹⁵⁵² Yeni Kutsal Roma İmparatoru II. Leopold'un ülkenin içinde bulunduğu durumu, Fransız İhtilâli'nin kendisi için etkilerini göz önüne alarak savaştan değil uzlaşmadan yana tavır koyması, Belçika ve Macaristan'daki olaylara odaklanması dengeleri değiştirecekti.¹⁵⁵³ Leopold'un Prusya'ya barışçı bir şekilde yaklaşması, Prusya'nın Reichenbach'taki görüşmeleriyle bir taraftan kendini sağlama almasına, diğer taraftan Babiâli'ye karşı oyalama taktiklerine başvurmasına yol açtı. İstanbul'da zor günler geçiren Prusya elçisi, sık sık II. Friedrich Wilhelm'in niçin ittifakı onaylamadığı ve gereğini yapıp ilân-ı harp etmediği sorusuna muhatap oldu.¹⁵⁵⁴ Karşılığında süslü sözler ve türlü bahanelerle Osmanlı tarafı atlatılmaktaydı.¹⁵⁵⁵ Knobelsdorf'un bu hareketleri herkesçe malumdu.¹⁵⁵⁶ Ahmed Azmi Efendi, Berlin'den kralın savaş hazırlıklarını sürdürdüğü yolunda takrirler göndermekle beraber, II. Friedrich Wilhelm'in savaşa kıyam verme gibi bir tavrı yoktu. 3 Temmuz 1791'de tercümanı vasıtasıyla gönderdiği gizli mektubunda kralın savaşmayacağını yazmaktaydı.¹⁵⁵⁷ Fakat Azmi Efendi'nin dönüşünde, Prusya Kralı'nın gönderdiği nâmede hâlâ II. Friedrich Wilhelm, Osmanlı Devleti'ne mavi boncuk dağıtmaya devam etmekte, yaptığı savaş hazırlıklarından ve İngiltere'nin Baltık'a savaş gemisi göndereceğinden dem vurmaktaydı.¹⁵⁵⁸ Artık ilân-ı harpten ümit kesmiş olan Sultan Selim, "Eğer aslı varsa güzel şey, ancak hiç aklım kesmez, zira İngilterelü ile bizim ittifakımız yoktur, bunu niçin tecviz etsin?" diyerek inanmadığını belirtmişti.¹⁵⁵⁹ Artık Avrupa'daki yeni haller, Rusya'ya karşı değil ama Fransa'ya karşı bir bloklaşmayı ve savaş ihtimalini doğurmuştu. Nitekim Prusya Kralı, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmak isteyerek savaş arenasını, Avrupa'nın doğusundan batısına taşımak isteyecekti. Yani ittifakı gereği Rusya'ya savaş ilân etmemiş, müttefikini sükut-ı hayale uğratmıştır. Bu ittifakın pratikte uygulanmaması,

¹⁵⁵² Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 370b); Ahmed Vasıf Efendi (MK, AE, 608, II: 47-48); TTK, Y/223: 101-110; Ahmed Cevdet Paşa (1309/II:73-74, 79-80, 116); Karamuk (1975: 202-207). Azmi Efendi, elçiliğine dair geniş bir sefaretnâme de yazmıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 346-370); Karamuk (1975: 221-vd.); Çınar (1999: 292-321)

¹⁵⁵³ Roider (1976: 554); Anderson (2001: 35)

¹⁵⁵⁴ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/52, 56, 57, 58, 62, 63, 76; AE, III. Selim: 5432, 11335. Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 60)

¹⁵⁵⁵ BOA, AE, III. Selim: 11394; HAT: 253/14405.

¹⁵⁵⁶ Gazeta Warszawska, 14. VIII. 1790, nr. 65.

¹⁵⁵⁷ Uzunçarşılı (1995 IV/1: 589)

¹⁵⁵⁸ Uzunçarşılı (1975: 243-244)

¹⁵⁵⁹ Uzunçarşılı (1995/IV-2: 237)

Osmanlı-Leh ittifak görüşmelerini de olumsuz etkiledi. Zira Lehistan, Prusya olmaksızın ittifaka ve Rusya'ya savaş ilânına ihtimal vermemekteydi.

Halihazırda resmî Lehistan elçisiyle ittifak görüşmeleri yapan Osmanlı Devleti'ne karşı, diğer taraftan bir kısım Leh asilzadesi Rusya ile birlikte hareket etmeyi yeğlemişti. Bunlardan bir kısmı 1790 itibarıyla Yaş'a gelerek burada iş çevirmeye çalışmış ve Rusya adına askerî görevler almıştı. Saf değiştiren eski Bar Konfederatları'ndan Szymon Kossakowski dışında, yine Seweryn Rzewuski ve Stanisław Szczesny Potocki de Potyomkin'in daveti üzerine 1791'de Yaş'a gelerek entrikalara girişmişti.¹⁵⁶⁰ Ancak Dışişleri Bakanı Chreptowicz, 17 Aralık 1791'de Potocki'ye bu kişilerin Yaş'a gelişinin verilen karar üzerine olduğunu yazar.¹⁵⁶¹ Sultan Selim, 22 Aralık 1791'de Potocki ile yapılan mükâleme esnasında “maksadı niye sorulmadı” diye kızmıştır.¹⁵⁶² Durumun araştırılması sonucunda Piotr Potocki, gelen kişilerden olan Prot Potocki'nin Potyomkin'le görüştüğünü ve Lehistan'da ticaretten sorumlu kişi olarak Rusların Herson'daki ticaretiyle ilgili olarak temaslarda bulunduğunu bildirir. Gerçekten de Prot Potocki, Herson'da Karadeniz Ticaret Şirketi'nin kurucusu olarak 1780'lerden beri faaliyet göstermektedir.¹⁵⁶³ Fakat Osmanlı tarafı Yaş'a gelen diğer kişilerle ilgili Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın ittifak ve ticaret antlaşması yapmaması halinde Ruslardan Lehlere iltimas yapması için bu kişilerin gönderildiğini düşünür.¹⁵⁶⁴ III. Selim “hem bizle hem Moskovluyla ittifaka çalışmak olur mu?” diyerek bu hale kızmıştır. Ancak Prot Potocki haricinde bu kişiler alelen Rusya ile irtibat kurmak için yollar aramaktaydı.¹⁵⁶⁵

¹⁵⁶⁰ Bkz. AGAD, ZP: 413: 122. Fakat 3 Mayıs Anayasası'na muhalefet eden Szczesny Potocki ve Seweryn Rzewuski'nin yardım ve işbirliği çağrılarına ne Rusya ne de Avusturya, Lehistan'ın bu dönemde Prusya ile olan bağı dolayısıyla ciddiye almayı yeğliyordu. Bkz. Zaleski (1872: 360-368) Bu “malkontentlerden” Rzewuski daha 1788 Kasım'ında, Potocki ise 1789 Kasım'ında ülkeden göç etmişlerdi. Bkz. Anusik (2009: 173)

¹⁵⁶¹ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-8; Waliszewski: (1894/II: 113-115)

¹⁵⁶² BOA, HAT: 264/15269. Bu kişiler Varşova'ya savaş vaziyetiyle ilgili bilgi aktarmaktaydılar. Mesela bkz. AGAD, ZP: 413: 274. İstanbul'dan Varşova'ya erken dönen grupta bulunan Małachowski, bu kişileri Yaş'ta görür. Małachowski'ye iki kere konfedere olduklarını söyler. Bkz. AGAD, ZP: 413: 259; AR, Korespondencje: XL/79: 34-37. Ayrıca Branicki ile yediği öğle yemeğinde Branickiler ona, 3 Mayıs Anayasası'nın Lehistan'a büyük zarar verdiğini ve yakında savaşın başlayacağını belirtirler. Dönüşünde kendisini çağırın krala burada gördüklerini anlatır. Bkz. Małachowski (1853: 45-46)

¹⁵⁶³ Lewitter (1965: 349); Ayrıca bkz. RGADA, f. 5, nr. 165: 50.

¹⁵⁶⁴ BOA, HAT: 1412/57481.

¹⁵⁶⁵ Bkz. Smoleński (1897: 187-231) Ayrıca Potocki'nin heyetinden Małachowski, Aralık 1791'de Varşova'ya döndüğünde Yaş'ta gördüklerini krala aktarırken Seweryn Rzewuski ve Szczesny Potocki,

Prusya ittifakının fiilen hayata geçirilmesi, Osmanlı-Leh ittifakının da istikbalini tayin edecektir. Osmanlı Devleti ve Lehistan, meydana gelen uluslararası gelişmeler doğrultusunda ittifak görüşmelerini şekillendirdikleri için müzakereler uzadıkça uzamaktadır. Ayrıca 1790 ittifakıyla Babıâli’de güven tesis eden Prusya elçileri, Osmanlı-Leh ittifakıyla ilgili gelişmeleri rahatlıkla takip edip haberdar olmaktadır.¹⁵⁶⁶ Oysa Prusya elçisi, Ainslie’ye bu konuda bir şey bilmediğine dair defalarca teminat vermiştir.¹⁵⁶⁷ Prusya savaş ilân etmediği gibi Lehistan’ın tek başına Osmanlı Devleti ile ticarî olarak büyük avantajlar sağlayacağı bir antlaşmaya girişmesini kendi çıkarlarına aykırı gördüğü için Osmanlı-Leh görüşmelerinin aleyhinde çalışmaktaydı. Potocki, görüşmelerin Prusya elçilerine bildirilmesinden, hatta bazen görüş alınmasından rahatsızdı. Potocki, Prusya’nın niyetini Osmanlılar’dan daha evvel anlamıştı. Lehistan üzerindeki emelleri yüzünden Prusya’nın Osmanlı-Leh ittifakını istememesi doğaldı.¹⁵⁶⁸

Osmanlı Devleti’nin bu dönemde bir yandan Fas Hâkimi ile Akdeniz’de istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına yönelik bir ittifak ararken¹⁵⁶⁹ öte yandan Rusya’yı güneyden kuşatacak şekilde Buhara, Kuban ve Dağıstan’daki liderlerle ittifak kurmayı planlıyordu.¹⁵⁷⁰ Savaş öncesinde ve esnasında Fas’a ve İspanya’ya gidip-gelen elçiler,

Aleksander Bezborodko ile üç kez görüşmek istediğini; lâkin Bezborodko’nun bunun için uygun ortam olmadığını söyleyerek reddettiğini belirtmektedir. Bu esnada Hatman Banicki de kendilerine katılmış ve Bezborodko ile görüşmenin yollarını aramışlardır. 1792 başlarında ise Rus yetkili Bezborodko, Szczesny Potocki’nin Yaş’ta Reisülküttab ile görüştüğünü duyunca, kibarca ona yol vermiştir. Zaten bu iki Leh muarızı, Potyomkin’le görüşmek üzere gelseler de tam o sırada Potyomkin öldüğü için mümkün olmaz. Fakat Çariçe’ye ulaştırılmak üzere mektup vererek onun emirlerini bekledikleri bildirmişlerdir. AGAD, ZP: 373: 99-100; 90: 607; Zaleski (1872: 375-376); AGAD, ZP: 415: 116; Kalinka (1891/I-cz. 2: 135-136, 203-211); Konopczyński (2003: 674). Targowica Konfederasyonu’nun kurucusu olacak olan bu kişilerin amacı, 3 Mayıs Anayasası’nı bertaraf edip, eski düzeni getirmek için Rusya’dan destek istemektir. Şubat ayına kadar Yaş’ta süren görüşmeleri Çariçe’ye ileten Bezborodko, bu Lehlerin planlarının tek sakıncasını Prusya Kralı’nın tepkisi olarak göstermiştir. Böyle bir paylaşım Prusya ile savaşa neden olabilir. Avusturya’nın ise pek de ses çıkaracağı beklenmemektedir. Bu yüzden eğer paylaşım olacaksa diğer komşuların da memnuniyeti sağlanmalıdır. Lord (1915: 249-252)

¹⁵⁶⁶ Mesela bkz. BOA, A.DVN. DVE (9): 175/62.

¹⁵⁶⁷ NA, FO: 78/12A: 142, 211.

¹⁵⁶⁸ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 41-42)

¹⁵⁶⁹ Bkz. Ahmed Câvid Bey (1998: 183, 227)

¹⁵⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 45); Ahmed Câvid (2004: 93-94, 655-656) Dağıstan Hanları’nın Rusya’ya karşı Osmanlı tarafına çekme çalışmaları daha III. Ahmed ve I. Mahmud’dan beri gündemdedir. Bu sebeple yüklü hediyelerle devamlı iletişimin sağlanması yönünde yürütülen siyasete rağmen, mezkur hanların Babıâli tarafına çekilmesi pek mümkün olamamıştır. Ahmed Vâsıf Efendi (1978: 187-188)

bu yönde yürütülen siyaset örgüsü içerisindeydi.¹⁵⁷¹ Ayrıca bu amaçla III. Selim, sâbık Kırım Hanı'nın oğlu Kalgay Mehmed Geray Sultan'ı Kuban'a komutan olarak atamıştı. Mehmed Kalgay, Kırım'ın geri alınmasına çalışacağı gibi, bu bölgedeki Tatar Hanları'nı da Rusya aleyhine Osmanlı tarafına celp etmeye çalışacaktı.¹⁵⁷² 1790 Martı'nda Battal Hüseyin Paşa Anapa'ya gönderilse de Battal Paşa görevini sadıkane yürütmeyip Kabartay ve Kafkas kabilelerinin liderleriyle Kuban'da görüşmüştü.¹⁵⁷³ Diğer taraftan Rus komutanlarla da görüşen ve rüşvete tamah eden Paşa, Kabartayların işbirliği önerisini reddetmişti. Sonunda da ordusunu ortada bırakıp Ruslara teslim oldu. Yerine gönderilen Sarı Abdullah Paşa'nın vazifeye gönülsüzlüğü ve gidişi geciktirmesi, buradaki hanların desteksiz kalıp dağılmasına neden oldu. Bu yüzden 1791'de Ruslar, Anapa'ya girebildi.¹⁵⁷⁴ En nihayetinde Karadeniz'in bu cephesinden Rusları bastırma planı çöktü. Buhara'ya gidip gelen elçiler vasıtasıyla da ciddi girişimlerde bulunulmuştu. Daha 1787 senesinde Buhara Emiri Seyyid Gazi Mehmed Han'a Sadrazam'ın mektubu yazılıp, İran üzerinden Buhara'ya gitmek üzere Alemdar Seyyid Mehmed Ağa adlı Tatar *nâmeres* olarak gönderildi.¹⁵⁷⁵ Yanına bir başka Tatar ve kılavuzluk için bir Özbek de atanmıştı. Lâkin yanına verilen kişiler Buhara'ya gitmeye cesaret edememiş ve Mehmed Ağa İran üzerinden kendisi gitmişti. Mehmed Ağa'nın dönüşü ancak 1791 yılında Kabil ve Keşmir üzerinden mümkün olmuştu.¹⁵⁷⁶ Buna mukabil 1788'de Buhara Emiri tarafından Mehmed Bedî' Bey elçi olarak İstanbul'a gönderilir.¹⁵⁷⁷ Elçinin getirdiği nâmeye göre Emir, Rusya'ya hücum için Kırgız ve Kazak Hanları'na *evamir* göndermiş; fakat buna uyulmamıştır. Aslında Buhara Emiri'nin bahane ürettiği ve Rusya'ya karşı pek de savaşmak niyetinde olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Silahşorî-yi Hazreti Şehriyârî" Numan Bey'in sadrazamın Arapça, Farsça ve Türkçe nâmeleriyle ve hediyelerle bölgeye yaptığı ziyaret de boşa

¹⁵⁷¹ Vasıf (1786), Azmi (1788) ve Seyyid İsmail (1785) Efendilerin İspanya ve Fas elçiliklerinin yanı sıra Fas Hâkimi'nden gelen elçiler de iki taraf arasındaki yoğun diplomatik trafiğe işaret etmektedir. Bkz. Öksüz (1998); Karaçay-Türkal (2004); Tabakoğlu (2011)

¹⁵⁷² Shaw (2008: 47)

¹⁵⁷³ Uzunçarşılı (1995/IV-I: 582-584); Shaw (2008: 78-80)

¹⁵⁷⁴ Anapa Kalesi'nin XVIII. yüzyıl son çeyreğindeki durumu ile ilgili olarak bkz. Fedakar (2010)

¹⁵⁷⁵ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 250-251); Unat (1992: 141-143)

¹⁵⁷⁶ Çınar (1999: 196-202) Poniatowski de bundan haberdar olarak, Buhara Emiri'nin soydaşları Cengiz Han veya Timur kadar güçlü olmadığını; ama diğer Tatarları da birleştirebileceği görüşündedir. Bkz. AGAD, ZP: 414: 454-459

¹⁵⁷⁷ Çınar (1999: 146); Saray (1994: 23-28, 152-158); *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri* (2004: 66-69)

çıkıştır.¹⁵⁷⁸ Destek amaçlı Dağıstan Hanı'na gönderilen nâmeyle cevap olarak gelen mektupta Han, ittifaka hazır ve Sultan'ın emirlerine âmade olduğunu yazsa da fiiliyatta nâmesinin gereğini yerine getirmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı güneyden vurma planları, en nihayetinde bir ittifakın hayata geçirilmesine yetmeyecektir. Zira uzun süredir ihmal ettiği bu bölgedeki dengelerden çok fazla haberdar olmayan Babîâlî, hanlar arası ilişkileri ve bölgedeki siyasî hiyerarşik yapıyı gözetmeksizin davranmıştır. Hanlar ise İran'la olan husumetlerinde ve maddî olarak Babîâlî'den yardım talep etmekteydiler.¹⁵⁷⁹ Ayrıca Rusya'ya meyilli olan Kartli-Kaheti Kralı'na (Tiflis'e) gönderilen nâmelerle kral ikaz edilmekte ve Osmanlı tarafına çekilmek istenmekteydi. Han ise Rusya ile olan ilişkisinin Osmanlı Devleti'ne zararı olmadığı görüşündeydi.¹⁵⁸⁰ Velhasıl Osmanlı siyasî kadrosunun bu dönemde yoğunlukla üzerinde durduğu Rusya'yı Türkistan Hanlıkları, İran ve Hindistan vesatetiyle sıkıştırma girişimleri bir sonuç elde edemeyecektir.

1790 sonlarında artık Avusturya ile barış havası hâkimdir. Aslında 1790 baharından beri uluslararası camiada barış lafzı edilmektedir.¹⁵⁸¹ Aralık 1790'da başlayıp bir ara kesilen müzakerelerin¹⁵⁸² ardından Avusturya'nın işgal ettiği Osmanlı topraklarını iadesi ve ufak tefek sınır düzenlemeleri şartıyla 4 Ağustos 1791'de Zıştovi antlaşması

¹⁵⁷⁸ Yeşil (2012: 129)

¹⁵⁷⁹ Çınar (1999: 196-202); Ahmed Câvid Bey (2004: 697-vd)

¹⁵⁸⁰ Çınar (1999: 259-260) Rusya'nın Kırım'ın ilhakından bu yana Rusya ile Kartli-Kaheti Kralı Heraklius'un (II. Erekle) ilişkileri çok iyi durumdaydı. Hatta bu dönemde imzalanan antlaşma da ilişkilerini iyice kuvvetlendirmişti. Antlaşma metninin kopyası Eflâk Voyvodası Mihail tarafından İstanbul'a gönderilmişti. Bkz. Ahmed Vâsîf Efendi (1978: 76-77)

¹⁵⁸¹ Małachowski Potocki'ye, Ignacy Potocki de Eliosz Aloy'a bu doğrultuda haberler iletmişti. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174; CXXXV 1/10-12; CXXXV 1/10-13. Waliszewski (1894/I: 156-157). AGAD, APP: 277: 333. Ayrıca Leh Kralı Poniatowski de baştan beri bu savaşın bir an evvel bitmesi taraftarıydı. Kendisi dahil bütün Avrupa'nın barış istediğini elçisi Debolî ile yazışmalarında sık sık dile getiriyordu. Bkz. AGAD, ZP: 413: 18.

¹⁵⁸² Zıştovi'de başlayan barış görüşmelerine Prusya, İngiltere ve Hollanda murahhasları hazır bulunduğu halde, Osmanlı tarafını Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi, ikinci murahhas İsmet Bey, üçüncü murahhas Dürri Efendi ve Boğdan Voyvodası'nın oğlu Alexander tercüman olarak, Avusturya tarafını ise Baron Peter Philipp von Herbert Rathkeal, Macaristan'ı Kont Ferenc Eszterházy temsil etmiştir. Bkz. Király (1967: 10) Ayrıca Prusya adına Marquis de Lucchesini, İngiltere adına Sir Murray Keith ve Hollanda adına Baron Häften hazır bulunmuştur. Bkz. Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 396b); Çınar (1999: 208-212) Babîâlî'nin İngiltere, Prusya ve Hollanda'yı mutavassıt devletlerden ve Keith'i Zıştovi'de temsilci olarak kabulü ile ilgili bkz. BOA, A.DVN.DVE (3): 84/25, 28; 175/64. Lehistan, İsveç ve Macarlar da Zıştovi'de temsilci bulundurmamak konusunda ısrarlıdır. Bkz. NA, FO: 78/11: 212. Zinkeisen (2011/VI: 554). AGAD, AR, AORMP: 174. CXXXV 1/10-23. Waliszewski (1894/I: 267-170). Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 68, 17-177, 224); Keith (1849/II: 298); Mayer (2004b: 502)

imzalanır.¹⁵⁸³ Zaman zaman Avusturya'nın işi yokuşa süren tavırları karşısında terleyen Prusya, Fransa'da olup bitenler dolayısıyla bir an evvel Osmanlı Devleti ile barışın tesisiyle Avusturya karşısında rahatlayabildi. Aynı zamanda Kutsal Roma İmparatoru II. Leopold de Fransa'da yaşananlar karşısında ihtilâlin kendi ülkesine vereceği zararları hesaba katarak Zıştovi'de barışa razı oldu. Müzakerelerde Osmanlı tarafının *status quo ante bellum* (savaş öncesi sınırlara dönülmesi) konusundaki ısrarları itiazlara neden olsa da ihtilâlin Avrupalı devletler için öncelliği Babiâli'nin işine yaramıştı.¹⁵⁸⁴

Osmanlı Devleti bundan sonra savaşı, Rusya ile sınırlandırmıştı. Böylece Prusya güçleriyle beraber topyekûn Rusya'ya saldırmayı planlamaktaydı. Fakat Ağustos ayında İsveç'in Rusya ile antlaştığı haberi gelir.¹⁵⁸⁵ Bu ise Rusya'nın da artık tek bir devletle savaşması manasına gelmektedir. Fransa'da cereyan eden hadiseler, bütün Avrupa'da telaş ve endişeye sebep olduğundan, bundan böyle bütün güçlerin odak noktası Fransa olmuştur. Prusya Kralı'nın beklenen savaş ilânı da gerçekleşmemektedir. Oysa Sultan Selim serdar-ı ekremi bütün gücüyle savaşa teşvik için Prusya'ya verilen sözü hatırlatıp, “Osmanlı sözünde durmadı dedirtmeyelim” demektedir.¹⁵⁸⁶ Diğer taraftan II. Katerina, Babiâli ile savaşı bir an evvel bitirip Fransa'da olanlara karşı cephe almayı ve Lehistan'a haddini bildirmeyi istemekteydi. Osmanlı Devleti'ne karşı gösterilen barışa çağrı söylemleri, III. Selim'in Kırım'ı alma, sonra da hiç olmazsa tek bir muzafferiyet

¹⁵⁸³ Mütareke ve antlaşma maddeleri için bkz. BOA, A.DVN.DVE (12): 188/11; Hurmuzaki (1897/IX-I: 260-265); Uzunçarşılı (1995: IV/2, 570-572); Ahmed Vasıf Efendi (MK, AE, 608, II: 83-84); Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 315-327); Mükâleme Mazbatası (1270-1273/III: 180-194); Testa (1898/IX: 156-169); Erim (1953: 169-179); Çınar (1999: 212-225); Kurtaran (2009: 264-284) Zıştovi ve Yaş Antlaşmaları için yürütülen mükâlemelerin basılmış nüshaları için bkz. Mükâleme Mazbatası (1270-1273) Yine Zıştovi'de yürütülen müzakerelerin mazbatalarının bir kısmı için bkz. BOA, A.DVN.DVE (2): 64/12, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 37, 40, 52; 65/91; 66/2. (8): 171/40; AE, III. Selim: 11376, 24427, 24630, 24636, 24637, 24638, 24640, 24645, 24646; TTK, Y/530; TTK, Y/223: 54-63, 86-94; Ahmed Cevdet Paşa (1309/V:208-223); Câbî Ömer Efendi (2003/I: 28-31); Kuzucu (2012: 198-203) Zıştovi'de yürütülen müzakerelerde aracı devletlerden İngiltere'nin bu dönemki bir kısım yazışmaları ve kayıtları için bkz. NA, FO: 78/12-B; 78/12-C; 78/12-D. Zıştovi görüşmelerini değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Burenstam (1898: 225-256); Zıştovi ve Yaş görüşmeleri Lehistan'da da yakın takipteydi ve yayınlandı. Bkz. *Pamiętnik Historyczno-polityczny*, 1791: 91-196, 473-472, 553-561; 1792: 450-463.

¹⁵⁸⁴ İngiltere'yi temsilen bulunan elçisi Keith, bunu mektuplarında oldukça canlı bir şekilde aktarır. Bkz. Keith (1849/II: 318-vd.) Ayrıca Osmanlı heyetindeki Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi, İsmet Bey ve Dürri Efendi için dili kullanmadaki yeteneklerinden dolayı övgüyle bahseder. Bkz. Keith (1849/II: 341-342) Ayrıca birçokları Türkleri oyalama, ağırdan alma sanatının ustaları olarak niteler. Mesela bkz. Lodge (1923: 200)

¹⁵⁸⁵ Bu barışla ilgili olarak İsveç elçisi Babiâli'ye durumu izah için çok uzun bir takrir sunmuştu ve antlaşmanın maddelerini de bildirmişti. Bkz. Ahmed Câvid (1998: 160-170); (2004: 686-696)

¹⁵⁸⁶ Ahmed Câvid (1998: 18)

kazanma ideali dolayısıyla ertelenmektedir.¹⁵⁸⁷ Fakat Sultan sonunda devlet ricalinin barış eğilimini ve savaşın gerekçelerini dikkate alarak barış görüşmelerinin başlamasına razı olur.¹⁵⁸⁸ 10 Ocak 1792’de Yaş Antlaşması imzalanır.¹⁵⁸⁹ Serdar-ı Ekrem, müzakerelere rağmen orduyu teyakkuz halinde tutmaya devam eder.¹⁵⁹⁰ Antlaşmayla Dinyester (Turla) Nehri iki ülke arasında sınır olur. Özi Kalesi Rusya’ya geçerken, Boğdan Voyvodalığı’nın serbestiyeti söz konusu edilir. Özi’nin Rusya’ya geçmesi, ilerleyen zamanlarda Avrupalı devletler arasında özellikle İngiltere bağlamında bir Özi (Oçakov) sorununa neden olacaktır. Yaş Antlaşması, Potyomkin’in 1774’ten beri sürdürdüğü planlarının kendisi göremese de büyük çapta gerçekleştiğinin göstergesi olmuştur.¹⁵⁹¹ Savaş sonrasında ise elçi değişimi gereği Rasih Efendi St. Petersburg’a, General Kutuzov ise İstanbul’a elçi atanacaktır.¹⁵⁹² Yaş Antlaşması’yla Babîâli ile barışı tesis eden Rusya, buradaki askerini Lehistan’a yönlendirecektir. St. Petersburg’da ise Rus yetkililer “bizim Türklerle savaşımız asla bitmez, bu yüzden oralarından eşyalarımızı toplamıyoruz”, diyerek Rusya’nın uzun vadeli emellerini ifşa edecektir.¹⁵⁹³

4.2. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE AVRUPA’NIN YENİ HALLERİ

Fransa’da mevcut düzenden rahatsız olan halk ve özellikle burjuva/bourgeois kesimi, toprak sahibi ve soylular gibi haklara sahip olmadıkları için rahatsızdı. Toplum arasında giderek yaygınlaşan eşitlik, hürriyet fikirleri Fransa’da toplumsal bir başkaldırıyı hazırlamaktaydı. Aynı zamanda aydınlanmacı düşünürlerin fikirleri gitgide halk

¹⁵⁸⁷ Selim’in kişiliğinin reformlarına ve yürüttüğü politikalara etkisi üzerine bir analiz olarak bkz. Beydilli (2010: 27-57)

¹⁵⁸⁸ Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 410a-411b) Mütareke görüşmelerinde Osmanlı tarafını, Reisülküttab Abdullah Berî Efendi, birinci murahhas Mehmed Hakkı Bey, ikinci murahhas Ordu Kadısı İbrahim İsmet Bey, üçüncü murahhas yeniçeri kâtibi Râtib Efendi ve Ruznamçe-i evvel Mehmed Dürrî Efendi temsil etmiştir. Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 400b); Muâhedât Mecmûası (2008/V: 4) Yaş’ta antlaşma sağlamak için toplanan İngiltere, Prusya ve Hollanda’nın murahhasları, Zıstovi’de de bulunan temsilcilerdir. Rusya adına General Aleksander Samoilov, Yosef Ribas ve Sergey Laskarov bulunmuştur. 1791 güzünde başlayan görüşmelere hasta olan Potyomkin de Yaş’a gelerek katılmak istemişse de hastalığı dolayısıyla buradan ayrılmak zorunda kalacaktı.

¹⁵⁸⁹ Uzunçarşılı (1995: IV/2, 591-594) Yaş Antlaşması’nın maddeleri için bkz. NA, FO: 881/280. AMAEF, Paris, Mémoires et Documents, Turquie, vol. 113, 134. AGAD, AR, AORMP: 180: CXXXIV/131. Muâhedât Mecmûası (2008/V: 4-13); Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 330-339); Erim (1953: 181-194); Ahmed Câvid (2004: 704-705); Kuzucu (2012: 204-210)

¹⁵⁹⁰ Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 402b-403a)

¹⁵⁹¹ Potyomkin’in bu planlarına dair bkz. Yeliseyeva (2000)

¹⁵⁹² Bu elçilikler için bkz. Reimers (1803); İnalçık (1946: 95-203); Bilim (1996: 15-36); İyigünler (1998); Morkva (2010: 33-83)

¹⁵⁹³ AGAD, ZP: 415: 63.

tarafından benimsenirken bu tepki, yönetim biçimi tartışmalarını da doğurmuştu.¹⁵⁹⁴ Yediyıl Savaşları'yla Kuzey Amerika'daki kolonilerini kaybeden Fransa, akabinde meydana gelen Amerikan Bağımsızlık Savaşları'yla yaşadığı ekonomik sıkıntıları halka vergi olarak ödetmek isteyince, bu toplumsal bir tepkiyle karşılaşır.¹⁵⁹⁵ 1789'da XVI. Louis, soylulardan toprak vergisi almak isteyince, 1614'ten beri toplanmayan Feodal Meclis (Etats Généraux) toplanır; lâkin bu durum maddî olarak güçlenen burjuvazinin bazı vergi indirimi ve siyasî haklara sahip olma talebini getirir. Bunu kabul etmeyen kral karşısında orta sınıftan da beslenen burjuvazi, Temmuz 1789'da Bastille hapishanesine baskın yaparak mahkumları serbest bırakır.¹⁵⁹⁶ Bu andan itibaren ihtilâl kıvılcımı parlamış, Fransa kaynayan kazana dönmüştür. Halk arasındaki hizipleşme içerisinde, yoksullar bir tarafa, radikal terakkiperver *Jakobenler* (Jacobin)¹⁵⁹⁷ ve ılımlı ve liberal *Jerondenler* (Girondin) ses getirmektedir. II. Joseph'in "Fransa düştü, tekrar kalkacağından şüpheliyim" sözleri ihtilâlin şiddetini anlatmaya yetmektedir.¹⁵⁹⁸ Bu bakımdan Fransız İhtilâli, kitlesel nitelikteki tek toplumsal ve benzerlerine göre çok daha radikal bir devrimdir.¹⁵⁹⁹ Karmaşanın kesilmemesi nihayetine 1791'de kurucu bir meclis toplanmış ve İnsan Hakları Beyannamesi'ni ilân etmiştir. Ardından ulusal egemenliğe dayalı ve kralın yetkilerinin paylaşımını öngören bir anayasa hazırlanır. Fakat Kral XVI. Louis'nin bunu kabul etmeye niyeti yoktur. Buna mukabil Rusya, İngiltere, Prusya, İspanya, Napoli ve Sardunya'ya gönderilen *Padova* sirküleri ile Avrupa'dan destek beklenecektir. Temmuz 1791'de meseleye en fazla ilgi gösteren Prusya ve Avusturya, bir ön savunma antlaşması imzalayarak Fransa'daki gelişmelere tedbir almak isteyecek ve 1792'de Fransa'ya savaş ilân edecektir. XVI. Louis'nin mutlak krallık idaresini getirmek istemesi, *ancien régime*'i restore etmeye çalışması ve halkın gözünde dışardan bir zamanlar Fransa'nın düşmanı olan devletlerden destek bulmak istemesi sonunda 1792'de birinci cumhuriyet kurulur. Fakat durulmayan

¹⁵⁹⁴ Voltaire İngiltere'deki gibi bir parlamenter bir sistemi savunurken, Rousseau bütün insanların eşit olduğu ilkesiyle siyasal rejimde halk iradesinin hâkimiyetini savunmakta, Montesquieu yönetimde güçler ayrımının garantiye alınmasını öngörmektedir. Bkz. Forrest (1995: 41); Soysal (1999b: 81-82)

¹⁵⁹⁵ Lefebvre (2002: 93-95, 99-101); Forrest (1995: 13-19); Rudé (1965: 653-667); Roberts (2010: 420-421)

¹⁵⁹⁶ Rudé (1965: 673-676); Goodwin (1965: 680-681); Hobsbawm (2005: 68-72)

¹⁵⁹⁷ Jacobinlerle ilgi olarak bkz. Maintenant (2005)

¹⁵⁹⁸ Sorel (1949/I-2: 381)

¹⁵⁹⁹ Hobsbawm (2005: 64)

hadiseler sonunda XVI. Louis 1793 Ocak'ında idam edilir.¹⁶⁰⁰ 1793'te ise İngiltere savaflara dahil olmuştur. Fransa'nın içerisindeki olaylar daha sonra da devam etmiş ve gittikçe gücünü artıran halk temsilcileri, parlamentoda çoğunluk sağlayarak ağır ekonomik tedbirlerin kaldırılmasını talep etmişlerdir. 1793 ortalarında ise Jakobenler, Jerondenleri alt edip gücü ele geçirmişlerdir. 1792 itibariyle dış politikada da söz sahibi olan ihtilâlcilerin eylemleri genişlemiş ve 1795'te, 1799'a kadar sürecek olan *Directoire* idaresi kurumudur. Fransız İhtilâli'nin cereyan ettiği aynı yıllarda Lehistan'da ciddi reform kararlarına girişen Dört yıllık Sejm ve Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı da Avrupa'nın gündemindeki en mühim olaylar arasındaydı. İhtilâlin patlak vermesinden çok kısa bir süre sonra, bunun küçük bir halk ayaklanması olmadığı anlaşılmış ve diğer Avrupa güçleri dikkatini Fransa'ya çevirmişti. İhtilâlin savunduğu kavram ve söylemler, bütün Avrupa'yı etkiler mahiyetteydi. Bu haliyle ihtilâl evrensel bir boyut taşımaktadır. Mevcut savaşın varlığı ise dikkatlerin tam olarak Fransa'ya yönelmesinde negatif etkide bulunduğu için Avrupalı devletler harbin bir an evvel bitirilmesi yönünde tavır sergiliyordu.¹⁶⁰¹ Bu bağlamda ihtilâl, kayıpların çok daha ağır olmaması noktasında Osmanlı Devleti'nin işine yaradı. Fakat Lehistan'da olup bitenlerin perdelenmesine ve diğer devletlerin yaşananları ciddiye almadan savuşturmasına ve böylece II. Katerina'nın işinin kolaylaştırılmasına neden oldu. 1793 başında İngiltere'ye savaş ilân eden İhtilâl Hükümeti'ne karşı, ortak tehlike paydasında buluşan İspanya, Napoli, Sardunya, Venedik, Toskana, Papalık, Avusturya, Rusya ve Portekiz yaptıkları ittifakla İngiltere'nin savaşına müdahil oldular. Birinci koalisyon savaşları 1795'te sonlandı.

Fransız İhtilâli'nin ilk travmalarının ardından cumhuriyetçi kesim, İstanbul ile ilişkilerini artırmak istiyordu. Ancak ilk etapta Babiâli'nin ihtilâlin boyutlarını idrak edemediği görülmektedir.¹⁶⁰² Jakobenler, II. Leopold'un Babiâli ile barış yapmasını istemiştir. Böylece Osmanlı birliklerine karşı kullanılan Avusturya askerleri, Alzas'a hareket ederek kraliçe yanlılarına destek verebilecektir. İhtilâlin başladığı bu zamanda, İstanbul'daki Fransız elçisi Choiseul-Gouffier en çok da Levant bölgesindeki Fransız ticaretinin Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı'nın mümkün sonuçlarına göre ne şekilde

¹⁶⁰⁰ Lefebvre (2002: 262-265); Goodwin (1965: 708); Forrest (1995: 43, 50); Soysal (1999b: 91-92)

¹⁶⁰¹ Sorel (1949/I-2: 351-352)

¹⁶⁰² "Russo ve Volter misüllü zındukların eserleriyle husule gelmiş bir fisk u fücür cümbüş" ifadesiyle Fransız İhtilâli değerlendirilmişti. Korkmaz (2005: 17)

olabileceğine dair hesaplar kurmaktadır.¹⁶⁰³ Ancak yeni hükümet, bu elçiyi azledip yerine kendi adamını atamak niyetindedir. 12 Aralık 1792’de yeni Fransa Cumhuriyeti iki kalyon ile yeni bir elçiyi ve Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde mukim olacak 28 konsolosunu gönderdiğini yazmıştır. Osmanlı Devleti ilk başta bunları kabulde tereddüt etse de sonunda razı edilir.¹⁶⁰⁴ O zamanlar Babiâli, ihtilâlin kendi devleti için de yakın gelecekte büyük bir fikrî tehlike yayacağına farkında değildi.¹⁶⁰⁵ Zira Fransa, Kırım’ın ve Özi’nin yeniden kazanılmasını vaat etmişti.¹⁶⁰⁶ Fakat ihtilâle muhalif devlet elçileri Fransız elçisinin aleyhinde söylemlerle Osmanlı Devleti’ni uyarmaktaydı. Fransa elçisi Choiseul-Gouffier, 27 Aralık 1792’de İstanbul’da hayatının tehlikede olduğu düşüncesiyle Lehistan’da ikamet izni alarak Osmanlı Devleti’nden ayrılmıştı.¹⁶⁰⁷ Bu durum, Jakobenlere İstanbul’da daha rahat bir ortam sağladı. Fakat XVI. Louis’nin idam haberinin Osmanlı başkentine ulaşması derin bir etki yaratsa da cumhuriyetçi Fransızların sevinç gösterilerine de engel olunmadı. Bîtaraflığını ilân eden Babiâli’nin İstanbul’daki cumhuriyetçilerin taraf olduklarını göstermek için taktıkları rozetlere izin vermesi, diğer devlet elçilerince tarafsızlığa uymadığı gerekçesiyle büyük tepki almıştı.

Fransız İhtilâli’nin fikirlerinin Lehistan’daki köylüler arasında bile etki uyandırdığı düşünülürse ihtilâlin boyutu daha iyi anlaşılabilir. Köylülerde Jakobenlere karşı bir sempati ve siyasal duyarlılık doğurmuştu.¹⁶⁰⁸ Eski zamanlardaki haklarını talep etmek amacıyla köylüler 1789’da toplanırken Sejm’e katılım, yargılanmadan hapse atılmama, resmî dairelere girebilme, toprak edinme hakları gibi isteklerde bulunurlar. Bu istekler, senatörler ve üyeler arasında paniğe neden olsa da köylülerin bu taleplerinin yerine getirilmesi için idareyi zorlayacak güç ve işbirliği bulunmamaktadır. Bu istekler, en başta soyluların muhalefetine yol açmıştır.

¹⁶⁰³ Testa, Gautier (2003: 275-284)

¹⁶⁰⁴ Uzunçarşılı (1973: 659)

¹⁶⁰⁵ Fransız İhtilâli, Osmanlı Devleti’ni ve İslam dünyasını Batı’dan etkileyen ilk büyük fikrî devrimdi. Bkz. Lewis (1953: 105-107)

¹⁶⁰⁶ Zinkeisen (2011/VI: 583)

¹⁶⁰⁷ Uzunçarşılı (1973: 662) Fransız elçisi buradan Rusya’ya geçmiş olmalıdır. Bkz. Zinkeisen (2011/VI: 589) Choiseul-Gouffier’in İstanbul’da cumhuriyetçiler tarafından sıkı markaja alındığı, kendisinin ise yeni hükümetin tanınmaması ve elçisinin kabul edilmemesi yönünde faaliyet gösterdiği görülür. Bkz. Soysal (1999b: 109-114)

¹⁶⁰⁸ Hobsbawm (2005: 91-93)

4.3. OSMANLI-LEH İTTİFAKININ DÖNÜM NOKTASI: REICHENBACH MUTABAKATI

1790 Osmanlı-Prusya ittifakı Avrupa’da büyük ses getirmişti. Özellikle Viyana sarayı, sürtüşmekte olduğu Prusya’nın böyle bir ittifaka girmesinden çok rahatsızdı. Hertzberg bu ittifakın tedafüî bir ittifak olduğunu göstermeye çalışsa da bu konuda başarısız görünmektedir. Buckingham sarayı Prusya’nın antlaşmayı onayını istemiyordu.¹⁶⁰⁹ Fakat Prusya açısından bir noktada bu ittifak işe yarayacaktı. Zira II. Joseph’in halefi II. Leopold Kutsal Roma İmparatorluk tahtına çıkınca, Sardunya ile olan problemlerinden ötürü Prusya ile bozuşmak istememekte ve Osmanlı Devleti ile savaşı sürdürmeye de Fransız İhtilâli ve Macaristan meseleleri gibi makul sebeplerle pek taraftar gözükmemektedir.¹⁶¹⁰ Fakat Prusya’nın antlaşmayı onaylamaması İstanbul’da diplomatik çevrelerde dedikodular doğurmakta, Fransa elçisi bu antlaşmanın Babîâli’ye hiç bir avantaj sağlamayacağını iddia etmektedir. Prusya ise Osmanlı Devleti’ni savaş hazırlıklarına teşviki sürdürmektedir. Prusya Kralı’nın Osmanlı Devleti ile ittifakı ve Lehistan’ı ittifaka ikna çabalarının Avrupa diplomatik ve siyasî kulislerinde dolaştığı bir dönemde, Kutsal Roma İmparatoru’nun Bohemya, Moravya ve Galiçya’da asker bulundurması kendisinin barışçı yollar aramasında etkilidir. Prusya Kralı’na gönderdiği mektubunda Osmanlı Devleti ile barış istediğini bildirmektedir. Cevabında Prusya Kralı, “Babîâli lehine silahlara sarılacağı söylentilerinin yalnızca şartların gerektirdiği bir şey” olduğunu yazması, II. Friedrich Wilhelm’in niyetini tüm çıplaklığı ile sergilemektedir.¹⁶¹¹ İngiliz kabinesi de Osmanlı-Prusya ittifakını haber aldığından beri statüko esaslı üzerine bir barış için ateşkes teklif etmiştir. Avusturya ve Prusya’dan Varşova’ya ulaşan haberler, savaştan ziyade barış görüşmelerinin gündeme geldiği şeklindedir.¹⁶¹² II. Leopold’ün II. Friedrich Wilhelm’e uzlaşmayı öngören mektubu akabinde Prusya, Avusturya ile Reichenbach’da bir mükâleme düzenler. Görüşmelere başlanmadan hemen önce, 20 Haziran’da Prusya, Osmanlı ile ittifakını onaylamıştır. Bu onay, Avusturya’yı yola getirmek için alınmış bir tedbir olmalıdır. Reichenbach’taki mükâlemede İngiltere ve Hollanda temsilcileri de vardır. Ancak ana mevzu Osmanlı

¹⁶⁰⁹ Zinkeisen (2011/VI: 524-525)

¹⁶¹⁰ Kalinka (1991/II: 66-70)

¹⁶¹¹ Zinkeisen (2011/VI: 529); Karamuk (1975: 190-198)

¹⁶¹² AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-14; CXXXV 1/10-25. Waliszewski (1894/I: 289-291)

Devleti üzerinde yoğunlaşmasına rağmen, Osmanlı Devleti çağrılmamış ve bilgilendirilmemiştir. Bu durum doğal olarak, İstanbul'da hoşnutsuzluk yaratmıştır.¹⁶¹³ Diğer taraftan Galiçya'nın Lehistan'a iadesi, Avusturya tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir.¹⁶¹⁴ Bu, sadece Prusya'nın büyüme planları olarak görülmektedir.¹⁶¹⁵ Fakat Lehistan, bunun için birçok kanaldan faaliyet göstermektedir. Potocki de İstanbul'da bu konuda Babiâli'den güvence almaya çalışmaktadır.¹⁶¹⁶ Haziran 1790 sonlarında Reichenbach'ta başlayan görüşmeler nihayetinde, 27 Temmuz'da mutabakat imzalanır. Buna göre statükoya uygun olarak, Avusturya-Osmanlı barışının temel ilkeleri adapte edilmiştir.¹⁶¹⁷ II. Leopold İngiltere, Prusya ve Hollanda'nın aracılığı ile Osmanlı ile barış yapmayı kabul eder.¹⁶¹⁸ Reichenbach, Zıştovi'deki Osmanlı-Avusturya görüşmelerine temel oluşturmuş,¹⁶¹⁹ en başta Prusya'nın Avusturya'ya karşı kullandığı bir koz olarak işlev görmüştür. Bunun dışında uygulanabilirliği hiç olmamıştır. Galiçya'nın Lehistan'a iadesi meselesi ise gerçekleşmemiştir. Prusya Kralı, İngiliz gemileri olmaksızın Rusya'ya saldıramayacağını, İngiliz kamuoyunun Rusya, Prusya ve Osmanlı yararına bir savaşa karşı olduğunu bahane edecektir.¹⁶²⁰

Nihayetinde Prusya savaşa girmek için bahaneler üreterek Osmanlı Devleti'ni uzun bir süre oyalayacaktır. Prusya elçisine 18 Eylül 1790'da kralının Osmanlı-Leh ittifakına bakışı sorulduğunda, olumlu yönde görüş bildirdiğini, kralının “niyet ve maksadına mutabık olduğunu” beyan eder.¹⁶²¹ Ancak neticede olan, herkese mavi boncuk dağıtan

¹⁶¹³ Afyoncu (2010: 77)

¹⁶¹⁴ Prusya Kralı, Knobelsdorf'a antlaşmanın imzalanmasından sonra şöyle yazmıştı: “Viyana sarayı Galiçya'nın büyük bir bölümünü Polonya'ya devretmeyi ve bana Danzig ve Thorn'u temin etmeyi teklif etti. Karşılığında ben, Babiâli nezdinde Belgrad, Orşova, Pasarofça Antlaşması'nın sınırları ve Unna Nehri'ne kadar Hırvatistan konusunda ısrar edecektim. Ama ben bu göz kamaştırıcı teklifleri geri çevirdim. Aksine hiç yılmadan fethettiği yerleri hiç eksiksiz Babiâli'ye vermesi için baskı yaptım. Böylece en değerli menfaatlerimi, tarihte eşi bulunmayan bir fedakârlık ve yüce gönüllülükle feda etmiş oldum.” Alıntı için bkz. Jorga (2005/V: 92)

¹⁶¹⁵ Beydilli (1984a: 76)

¹⁶¹⁶ B. Czart., rkps. 846: 393-397; 431-434. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-17; CXXXIV/115-19. Waliszewski (1894/I: 157-159, 167-174)

¹⁶¹⁷ Lord (1915: 133-136); Dembiński (1913: 333-370); Lodge (1923: 191-196); Karamuk (1975: 198-200); Bağış (1984: 88)

¹⁶¹⁸ Testa (1898/IX: 177-180); Anderson (2001: 36); Kalinka (1991/II: 117-125) Mutabakatın maddeleri için bkz. Zinkeisen (2011/VI: 543) Vaziyet anında Varşova'da duyulmuştu. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV/10-20. Waliszewski (1894/I: 228-230)

¹⁶¹⁹ Tuncer, Reichenbach Mutabakatı'nın 1 Eylül 1790'da Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında olduğunu ve İsveç'in Şubat 1790'da Rusya ile antlaşma imzaladığını belirtirken hataya düşer. Bkz. Tuncer (2008: 19)

¹⁶²⁰ Maroliouth (1917: 50-53)

¹⁶²¹ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/55. Ayrıca bkz. Ahmed Câvid (1998: 134-135)

Prusya'ya güvenen Osmanlı'ya ve Lehistan'a olmuştur.¹⁶²² Fakat Lehistan'ı da aldatan Prusya, bu gibi ittifakları görüşürken ansızın II. Katerina ile bir olup 1793'te Lehistan pastasından ikinci bir dilimi nasiplenecekti. Bu sebeplerle Reichenbach Mutabakatı, Osmanlı-Leh ittifak projesi için bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra alelen görülme de Avusturya cephesinde kendisini sağlama alan Prusya Kralı, savaşı tercih etmeyecekti. Her şeyin kilidi konumundaki Prusya'nın savaş ilânı gerçekleşmediği için, Osmanlı-Leh ittifakı da bundan doğrudan etkilenecektir. XVIII. yüzyıl sonunda Prusya diplomasisi Osmanlı üzerinde çok beceriklidir. Ancak Osmanlı Devleti, 1790 Prusya ittifakından hiçbir şey kazanmamıştır.¹⁶²³ Aksine, eski zamanlarda olduğu gibi devletlerarası ilişkilerde “ahde vefa”nın öldüğünü, diplomasideki günlük değişken yapıları bütün gerçekliğiyle görmüş bulunmaktadır.¹⁶²⁴ Yaptığı etki büyük hayal kırıklığı ve Prusya'ya kızgınlıktır. Sultan Selim'in mutabakata ve ardından İsveç'in Rusya ile antlaşmasına çok kızarak barıştan söz etmeyi yasakladığı haberi İstanbul'da duyulduğu kadar Varşova ve St. Petersburg'da da yankılanmıştı.¹⁶²⁵ Reichenbach Mutabakatı Avrupa perspektifinde Prusya'nın Avrupa'da daha da önemli bir güç haline gelişini ve Fransa'nın uluslararası camiada yalnızlaştırılmasını getirmişti.¹⁶²⁶

Avusturya ile yapılan mütarekenin ardından, barış görüşmelerine başlanacaktır; fakat Sultan Selim Kırım alınana dek barış lafı duymak istememektedir.¹⁶²⁷ 22 Ağustos'taki mükâlemelerde Potocki'nin edindiği izlenim, Prusya'nın savaş açmaması durumunda Babiâli'nin tek başına erkekçe her iki devletle birden savaşmak niyetinde olduğu ve bu konuda eski dostu İsveç'ten yardım umduğu şeklindedir.¹⁶²⁸ Berlin'e gönderilen Azmi Efendi'nin gidişi vesilesiyle Sultan Selim, ordugâhtaki Sadrazam'dan Prusya Kralı'na bir mektup yazmasını istemiştir. Buna göre Sadrazam, mektubunda ilân-ı harbin gecikme sebeplerini sorarken kralın savaş açmayı geciktirmesi yüzünden Lehistan'ın da

¹⁶²² Gerçi Debolî'nin Reichenbach'a dair yorumu ilginçtir: “Muhammed'in kendisi Türkler için Prusya Kralı'nın Reichenbach'da yaptığından daha fazlasını yapmazdı.” Bkz. AGAD, ZP: 420: 467.

¹⁶²³ Margoliouth (1917: 37)

¹⁶²⁴ Beydilli (1999a: 35-37); Shaw (2008: 72-75)

¹⁶²⁵ B. Czart., rkps. 846: 561-567. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-26. Waliszewski (1894/I: 242-246); Stedingk (1919/I: 31); B. Czart., rkps. 846: 1205-1209; AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-22. Waliszewski (1894/I: 248-250)

¹⁶²⁶ Anderson (1965: 278)

¹⁶²⁷ Karal (1988: 43); AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 263-vd.

¹⁶²⁸ AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-4, CXXXIV/91-4. B. Czart., rkps. 846: 500-514. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-25. Waliszewski (1894/I: 223-228, 230-234)

ittifakı ve dolayısıyla savaş ilânını geciktirdiğini belirtir.¹⁶²⁹ II. Friedrich Wilhelm'in 5 Nisan 1791 tarihli nâmesinde, Reichenbach Mutabakatı'nı Osmanlı Devleti için yapmış olduğu büyük bir hizmet ve kendisini Avusturya'nın işgal ettiği yerleri geri vermesi yönünde ikna ettiği için Osmanlı Devleti'ne büyük bir iyilik yapmış gibi göstermektedir.¹⁶³⁰ Reichenbach'tan sonra Hertzberg planı da akamete uğramıştır.

1791 yılında Osmanlı Devleti için her cephede başarısızlıklar devam etmektedir. Bilhassa İsmail Kalesi'nin düşüşü, Osmanlı için ağır bir kayıptır.¹⁶³¹ Diğer yandan, 1790 Aralık ayında Zıştovi'de Avusturya ile barış müzakereleri başlar. Osmanlı tarafını Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi'nin başkanlığındaki heyet temsil eder. İstanbul'daki Lehistan elçisi Piotr Potocki, merkezden aldığı talimatlara binaen, Lehistan adına da bir temsilcinin Zıştovi'de bulunması talebini defaatla Osmanlı sarayına bildirirse de muvaffak olamamıştır. Ancak daha 1789 güzünde Chrzanowski'yle görüşen Choiseul-Gouffier'ye, Lehistan'ın Babiâli'nin barış görüşmelerine katılması konusunda çizgi çekmediğini söylemiş, hatta Reisülküttab dost ve komşu ülke olarak çıkarlarının gözetileceğini belirtmişti.¹⁶³² Fakat Osmanlı düşüncesinde bu savaşta resmen veya fiilen yer almayan Lehistan'ın barış görüşmelerinde yeri olmamalıydı. Barışın tesisiyle iki ülke arasında elçi değişimi yapılmış, Ebubekir Râtib Efendi Viyana'ya yolculanırken Herbert İstanbul'a gelmiştir.¹⁶³³

Fransız İhtilâli dolayısıyla Babiâli ile savaşı sonlandırmayı yeğleyen Avusturya ile barışın ardından Osmanlı ordusu ve devlet ricali içerisinde Rusya ile barış için de bir görüş oluşmuştu. Zira Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı bir türlü başarı elde edememekteydi. III. Selim ise Kırım alınmadan savaşa son vermemeyi hedef edinen politikasının gerçekleştiremeyeceğini görmeye başladı. Aynı zamanda Berlin'den uzun süredir ittifakın icrası yolunda beklenen haber gelmeyince, Sadrazam'a Rusya ile mütareke yapılması için izin verildi.¹⁶³⁴ Zira 4 Temmuz 1791'de Azmi Efendi şifreli

¹⁶²⁹ Ahmed Câvid (1998: 195-198); (2004: 674-676)

¹⁶³⁰ Mektup için bkz. Uzunçarşılı (1975: 243-244)

¹⁶³¹ Uzunçarşılı (1995: IV/2, 574-584); Montefiore (2006: 526-532)

¹⁶³² AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 180: 197-vd.

¹⁶³³ Ahmed Câvid (2004: 702); Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 403b, 407a-407b)

¹⁶³⁴ Karal (1988: 45)

mektubunda Prusya Kralı'nın savaş ilân etmeyeceğini bildirmişti.¹⁶³⁵ Yaş Antlaşması mütarekedeki şartlar dahilinde 10 Ocak 1792'de imzalandı. Rusya'nın bu kadar çabuk barışa razı oluşunda ve Osmanlı tarafını zorlamamasında Fransız İhtilâli ve Lehistan'ın 3 Mayıs Anayasası'nın ve Rus hegemonyasına başkaldırının şüphesiz etkisi vardır. Avusturya ve Rusya ile yapılacak barış görüşmelerinde Lehistan'ın durumunun göz önüne alınmasını Leh yöneticiler çoktandır talep etseler de bu, mümkün olmamıştır.¹⁶³⁶

Prusya-Osmanlı ittifakının hayata geçirilememesi, Avusturya ile Prusya ve Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında barış rüzgârları esmesi, Prusya'nın Galiciya'daki topraklarının geri verileceğini vaat ettiği Lehistan ile ilgili planlarının rafa kaldırılması, direkt olarak Osmanlı-Leh ittifak projesini menfi etkilemişti. Zira Prusya olmadan bu ittifak yaşayamaz, gerekli etkiyi de sağlayamazdı. Prusya, Reichenbach Mutabakatı ve Zıştovi'de antlaşmaya varılacağının sezilmesiyle birlikte, hem İstanbul'a hem Varşova'ya olan desteğini kesecektir. Bu yüzdendir ki Reichenbach görüşmeleri Osmanlı-Leh ittifak projesi için bir dönüm noktasıdır ve sonuçlandırılmamasında en büyük etkenlerdendir.¹⁶³⁷

4.4. LEHİSTAN'IN DÖRTYILLIK SEJMI VE 3 MAYIS ANAYASASI İLE UMULAN DEĞİŞİMLER

1788 yılında Varşova'da toplanan Sejm, tarihe geçtiği adıyla *Büyük Sejm* ya da *Dört yıllık Sejm* (Sejm Czteroletni) her zamanki uygulamalardan farklı olarak toplanıp aynı yıl içerisinde bitmemiş ve dört yıl sürmüştür. Lehistan'ın yapısında değiştirilmesi

¹⁶³⁵ Uzunçarşılı (1995: IV/2, 589) Mütareke istemi ve barış görüşmelerini yapmak üzere seçilen Vasıf Efendi, Rus karargâhında ordu komutanı Repnin ile görüşür. Repnin'in öne sürdüğü bazı koşullar vardır: Küçük Kaynarca Antlaşması ve sonrasında Rusya ile yapılan antlaşmaların geçerli sayılması, Dinyester (Turla) Nehri'nin iki ülke arasındaki sınırı belirlemesi. Buna mukabil Rusya da işgal ettiği Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne geri verecektir. Yapılan teklif Meşveret Meclisi'nde görüşülüp tartışılmış ve Ağustos 1791'de Osmanlı-Rus mütarekesi imzalanmıştır. Ardından da Kasım 1791'de Yaş'ta barış antlaşması için müzakereler başlar. Rus tarafının tazminat isteği problem oluştursa da bundan vazgeçilir. (Osmanlı Devleti'nin batıdaki gözü kulağı konumundaki Eflâk ve Boğdan Voyvodalıkları'nı kesinlikle bırakma niyeti yoktu. Özellikle Avrupa'daki havadislerle ilgili gönderdikleri raporlarla başkenti bilgilendirmeleri, önemlerini artırıyor. 1787-1792 Savaşı esnasında da keza iyi birer bilgi edinme kaynağıydılar. Bu gibi raporların bazıları için bkz. TSMA, E. 4723, E. 2845/9; BOA, A.DVN.DVE (9): 174/28)

¹⁶³⁶ TSMA, E. 2931.

¹⁶³⁷ Potocki'nin teyzesi Katarzyna, Prusya Kralı'nın niyetini erkenden görmüştür. Ignacy Potocki'nin sekreteri Milewski'ye yazdığı mektupta şunları belirtir: "24 Temmuz'da Piotr Potocki'den mektup aldım. Piotr, Türkler Prusya Kralı'nın Avusturya ile ne derecede savaşmak istediğini merak ediyormuş. Ben ise buna güldüm. Zira Prusya Kralı savaş için değil, anlaşmak için birçok kurye göndermiştir." Bkz. *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej* (1883: 231 vd.)

öngörülen ciddi reformların tartışılıp anayasaya dönüştürüldüğü bir zemini hazırlamıştır. Sejm'de ilk etapta konfederasyonlaşma olmuş ve Stanisław Małachowski'nin önderliğinde *Kraliyet Konfederasyonu* ve Kazimierz Nestor Sapieha'nın önderliğinde *Litvanya Konfederasyonu* kurulmuştu. *Saray Grubu* denen Kral Poniatowski taraftarları ile *Vatanperverler Grubu* da denen Adam Kazimierz Czartoryski, Stanisław Potocki, Ignacy Potocki gibi kişiler reform taraftarı kesimi oluşturmaktadır. 1767 Radom Konfederasyonu'ndan ders çıkaramayan Seweryn Rzewuski, Franciszek Ksawery Branicki ve Szcześny Potocki gibi simalar ise Hatman taraftarları olarak çoğunluğu Leh kodaman ve kısmen kiliselilerinden oluşan ve Rusya'nın yardımını savunan bir diğer hizip olarak *Rusya Grubu* adıyla ortaya çıkmıştı.¹⁶³⁸ Ayrıca Branicki ve Szcześny Potocki yerel meclisler olan Sejmikler'i protesto ederek, katılmayacakları dahi ifade etmişlerdi.¹⁶³⁹ Fakat Czartoryski, Potocki ve Hatman Branicki arasında politik bir anlaşma ve dostluk bağı vardı.¹⁶⁴⁰ Ayrıca Sejm Mareşali (Marszałek Sejmu) Stanisław Małachowski de Rusya'ya karşı sempatiyle yaklaşmamaktaydı. Aynı zamanda Sejm'de tarafsız kalıp bazen bir tarafa bazen de diğer tarafa meyledenler de mevcuttu. Poniatowski'ye muhalif zadegan grubun amaçlarından biri kral ile Rus elçisi Stackelberg arasındaki anlaşmayı ortadan kaldırmaktı.¹⁶⁴¹ Ayrıca Sejm'in başından itibaren Kaniów'daki soğuk buluşmayı hatırlatarak, Ignacy Potocki başta olmak üzere bu grup, Berlin sarayına meylin yollarını arıyordu. Muhalif magnatlar yine Sejm'in başlarında kralın ve Rada Nieustajęca'nın elinden ordu üzerindeki nüfuzu almaya odaklanmışlardı.¹⁶⁴² Rusya'nın Lehistan üzerindeki politikaları, asillerin Prusya ve Avusturya ile olan bağları ve hürriyetlerini koruma gelenekleri bir russofobya oluşturmuştu.¹⁶⁴³ Ülkeyi Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile beraber olmaya çeken kralın ve Rada Nieustajęca'nın çabalarını bertaraf etmek muhalif grubun amaçlardan biridir. Sejm'in ilk zamanlarında gündemde olan Rus-Leh ittifak projesi Sejm onayı engeline takılır. Poniatowski'nin buna dair korkusu daha teklifi götürdüğü zamanlarda

¹⁶³⁸ Bu grupları Prusya elçisi Buchholtz'un anlatımıyla bkz. Kocój (1998: 163-171) Hatta bu gruptan başı çekenler, savaş başında söz konusu edilen ittifakı beklemeden, Rusya ile ittifakın sakıncalarını da bilerek Ukrayna'da Türklere karşı harekete girişmek istemişlerdi. Kalinka (1991/I: 98-106)

¹⁶³⁹ Zaleski (1872: 291-292)

¹⁶⁴⁰ Michalski (1982: 630)

¹⁶⁴¹ Michalski (2007a: 287-291)

¹⁶⁴² Michalski (2007a: 295, 300)

¹⁶⁴³ Butterwick (2005: 708-710)

vardır.¹⁶⁴⁴ Nitekim muhalif grup ittifak kararına “evet” demez. Savunma antlaşması Varşova’daki Lehistan’ı Rusya tarafında tutma görevi verilen Rus elçisi Otto Magnus von Stackelberg’le Poniatowski arasında hazırlanırken¹⁶⁴⁵ Prusya yanlısı grup kesinlikle böyle bir antlaşmayı kabul etmez.¹⁶⁴⁶ Ayrıca Prusya Kralı’nın buna duyduğu tepki de, Çariçe’nin geri adım atmasına neden olan etkenlerdendi. II. Katerina halihazırda İsveç ve Osmanlı Devleti ile savaştayken, yeni bir cephe açmak riskine girmekten kaçınmıştı.¹⁶⁴⁷ Dört yıllık Sejm arifesinde St. Petersburg ve onun Varşova’daki elçisi Stackelberg’in nüfuzu o kadar yüksekti ki kendilerini Lehistan’la ilgili nerdeyse her şey üzerinde karar verici hakka sahip görmekteydiler.¹⁶⁴⁸ Fakat artık Prusya’nın ve Varşova’daki elçilerinin etkin faaliyetleriyle Rusya’ya karşı muhalefeti artırmış, Sejm, Rusya’dan Lehistan topraklarından askerini çekmesini istemiştir.¹⁶⁴⁹ Daha sonra da II. Friedrich Wilhelm, Lehistan’ı savunacağına dair bir deklarasyon yayınlamıştı.¹⁶⁵⁰ Bütün bunlar Prusya’nın Lehistan’da güçlenmesinin yolunu açmaktaydı. Poniatowski’nin direktmesine rağmen Sejm, Lehistan’ın birinci paylaşımından sonra kurulan, Rada Nieustajęca (Daimî Konsül)’yı gerçekleştirilmek istenen reformlara engel teşkil ettiği gerekçesiyle lağvetmişti.¹⁶⁵¹ Sejm, bu arada Leh ordusunun mevcudunu arttırmak, 100.000’e çıkartmak için faaliyetlere başladı. Ardından da Osmanlı-Rus Savaşı’nda Lehistan’ın tarafsızlığını göstermek için daha evvel verilen izni kaldırarak¹⁶⁵² Lehistan topraklarındaki Rus depolarından erzak dağıtımını yasaklamış ve Lehistan topraklarından yabancı askerlerin çekilmesini istemiştir.¹⁶⁵³ Yapılan baskılar neticesinde Rus askerleri 1789 baharında Leh topraklarından çekildi ve depoları boşalttı.¹⁶⁵⁴ Aynı zamanda Prusya’nın Lehistan içerisindeki nüfuzu ve alakası da iyice arttı. Fakat Prusya’nın Lehistan’daki reformları kalben desteklemediğinin farkında değildi.¹⁶⁵⁵ Lehler II. Katerina, daha Sejm’in ilk zamanlarında Prusya’nın Varşova üzerindeki

¹⁶⁴⁴ Bkz. RGADA, f. 5, r. 165: 43-44.

¹⁶⁴⁵ Bkz. Zielińska (2000: 9-20)

¹⁶⁴⁶ Kalinka (1991/I: 85-90); Reddaway (1941b: 141)

¹⁶⁴⁷ Lord (1915: 90-91); Zielińska (2001b: 160)

¹⁶⁴⁸ Michalski (2007c: 449)

¹⁶⁴⁹ Kalinka (1991/I: 182-191)

¹⁶⁵⁰ Kalinka (1991/I: 210-214)

¹⁶⁵¹ Kalinka (1991/I: 281-290); Michalski (2005: 296); Reddaway (1941b: 143)

¹⁶⁵² Varşova’daki Rus elçisi Stackelberg 1788’de bu izni koparmıştı. Bkz. Dutkiewicz (1934: 18)

¹⁶⁵³ Buna dair karar Chrzanowski’ye de gönderilmiştir. Bkz. B. Czart. rkps. 887: 120.

¹⁶⁵⁴ Kalinka (1991/I: 343-348); Michalski (1982: 638-639); (2005: 297)

¹⁶⁵⁵ Bkz. Dutkiewicz (1935: 70-79)

etkisini ve Rada Nieustajaca'nın kaldırılmasını, elçisi Stackelberg ve vekili Ivan Andriyevich Ostermann vasıtasıyla engellemeye çalışsa da¹⁶⁵⁶ coşkulu Prusya taraftarlarını engellemeye gücü yetmeyecekti.

Sejm'de mevcut vekillerin çoğu ülke için yapılacak reformlara taraftardı. Kasabalıların haklarının genişletilmesi ve Sejm'de temsil hakkı verilmesi bunlardandı.¹⁶⁵⁷ Ancak soylu kesimin muhalefeti de söz konusudur. 1791 başında gizli görüşmelerle şekillendirilen anayasa sistemine göre Poniatowski, İngiliz modelini almayı düşünmekteydi.¹⁶⁵⁸ Kral Poniatowski ve vatanperverler grubunun gizlilik içerisinde birlikte hazırladığı temel anayasal reformlar, 3 Mayıs 1791'de kalabalık bir insan güruhunun katılımıyla, "Kral halkıyla, halk Kralı'yla" sloganıyla büyük bir törenle ilân edilmişti.¹⁶⁵⁹ Anayasa'yla beraber Poniatowski, "vatanın babası" sıfatıyla popülaritesini arttırmıştı.¹⁶⁶⁰ Bu anayasanın hazırlanışında Poniatowski'nin nüfuzunun yanında, Hugo Kołłątaj¹⁶⁶¹, Ignacy Potocki, Kazimierz Nestor Sapieha ve kralın sekreteri Scipione Piattoli'nin etkisi vardı.¹⁶⁶² Anayasa, Lehistan'da büyük umutlar doğurmuş ve bundan sonra her şeyin daha iyiye gideceği inancı oluşmuştu.¹⁶⁶³ 3 Mayıs Anayasası, devlet otoritesini ve vatandaşların hak ve görevlerini düzenleyen Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra dünyanın ikinci basılı anayasasıdır. Fransa'daki benzerinden dört ay önce şekillendirilen, çıkartılan ve yayınlanan, Avrupa'da kendi türündeki ilk anayasadır.¹⁶⁶⁴ Asillerin oldukça güçlü olduğu bir ülkede, bütün vatandaşların haklarına yönelik böylesi bir pozitif hadise, Lehistan için radikal bir gelişme, çağdaşı Fransız devrimine nazaran kansız bir devrimdir. Anayasa muhalif vekillere rağmen ilân edilebilmişti. Ancak hâlâ birçok açıdan eşit hakları olduğu vurgulanan asillerin

¹⁶⁵⁶ Bu dönemde Varşova'da yaşanan Rusya-Prusya rekabeti ve politik manevraları için bkz. Zielińska (2001b: 163-169); (2001c: 170-247); Lord (1915: 95-105)

¹⁶⁵⁷ Gierowski (1996: 253-254)

¹⁶⁵⁸ Lord (1915: 196); Rostorowski (1966: 217-218) Poniatowski'nin İngiliz idarî sistemi ve kültürüne dair ilgisi için bkz. Butterwick (1998)

¹⁶⁵⁹ Kalinka (1991/II: 507-514) *Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, Correspondance Relative aux Partages de la Pologne* (1897: 248-250) Varşova'daki İngiliz ve Fransız elçileri Hailes ve Descorches, anayasanın çıkarılmasıyla ilgili bütün gelişmeleri başkentlerine rapor etmiştir. Bkz. NA, FO: 62/4: 117-127. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Pologne: vol. 319.

¹⁶⁶⁰ Michalski (2009: 62)

¹⁶⁶¹ Kendisi Prusya yanlısı olan Kołłątaj'ın bu dönemdeki faaliyetleri için bkz. Zielińska (1991b)

¹⁶⁶² Rostworowski (1963: 407 vd.); Michalski (1984: 402-403); Konopczyński (2003: 669-671) 3 Mayıs Anayasası'nı farklı açılardan değerlendiren bir çalışma olarak bakınız. Fiszman (1997)

¹⁶⁶³ Bkz. Michalski (2007b: 323-334); Lord (1915: 198-201)

¹⁶⁶⁴ Davies (2006: 747)

ayrıcalıklarını korunmaktadır. Anayasayı hazırlayanlar, Montesquieu'nün güçler ayrımı prensibini benimsese de bu, anayasa için bütün düzenin tamamen revizyonu değildi.¹⁶⁶⁵ Sejm, ülke yönetiminde önemli bir enstrüman olma özelliğini korumuş; ancak her iki yılda bir değil, kral ya da Sejm Mareşali'nin gerekli durumlarda çağrısı söz konusu olduğunda toplanacaktır. Liberum veto ve konfederasyon uygulamaları kaldırılır. Mebuslara ve köylülere verilen haklar yeniden düzenlenir, kralın hakları tanımlanır.¹⁶⁶⁶ Ordu, hazine ve mahkemelere dair yeni uygulamalar düşünülürken, Roma Katolik Kilisesi'nin baskın kalışının haricinde diğer dinlere de tolerans tanınması öngörülür.¹⁶⁶⁷ Anayasada değişikliğe gidecek Sejm, her 25 yılda bir toplanacak ve gerekli düzenlemeleri yapacaktır. Ayrıca Anayasa, Lehistan için bundan sonra ırsî monarşiyi öngörmektedir.¹⁶⁶⁸ Bunda amaç, her kral seçiminde olduğu gibi diğer devletlerin seçime müdahalesini önlemektir. Ayrıca Saksonya Elektörü Friedrich August Poniatowski'nin halefi olarak ilân edilir.¹⁶⁶⁹ Lehistan'daki coşkulu reform hazırlıklarına ve Rusya oryantasyonlu bir politikayı henüz Dötyıllık Sejm'in başında ve iki ülke arasındaki ittifakla ilgili olarak dahi sürdüremeyen Varşova'daki Rus elçisi Stackelberg'e¹⁶⁷⁰ daha 1790 ortalarında yol verilmişti.¹⁶⁷¹ Yerine ise Yedikule Zindanları'ndan çıkışının ardından, Rusya'nın eski İstanbul elçisi Yakov Ivanoviç Bulgakov Prusya-Lehistan ittifakını bölmek üzere Varşova'ya gelmişti.¹⁶⁷² 3 Mayıs Anayasası ile Lehistan, liberum veto hakkını kaldırarak merkezî otoriteyi güçlendirmişti. 3 Mayıs Anayasası, gevşek ağlarla örülü Lehistan'ı, merkezî bir devlet haline dönüştürmüştü. Litvanya Büyük Dukalığı ordu ve hazine anlamında Lehistan'a bağlanmıştı.¹⁶⁷³ Anayasa, Lehistan'ın gelişiminde büyük bir atlama taşı niteliğindeydi.¹⁶⁷⁴ Anayasal reformlarla askerî, siyasî, sosyal, iktisadî ve eğitim alanındaki iyileştirmeler anlamında, eski

¹⁶⁶⁵ Anayasa'nın oluşumunda Montesquieu ve Rousseau'nun fikirlerinden esinlenilmişti. Bkz. Łukowski (1994:65-87)

¹⁶⁶⁶ Bkz. Michalski (1985: 5-63); Bardach (2001: 10-79); (2005: 304-319); Szafranski (2007: 42-314)

¹⁶⁶⁷ Bu alanda öngörülen değişiklikler için bkz. Butterwick (2012: 695-727)

¹⁶⁶⁸ Kalinka (1991/II: 520-523)

¹⁶⁶⁹ Kalinka (1991/II: 384-397)

¹⁶⁷⁰ Ayrıntı için bkz. Zielińska (1999b: 57-93)

¹⁶⁷¹ Stackelberg'e Nisan 1790'da Lehistan'ı terk etmesi söylenmişti ve Haziran 1790'da ülkeden ayrıldı. Bkz. Zielińska (2001c: 170)

¹⁶⁷² Kalinka (1991/II: 464-466); Rostworowski (1966: 258) Aynı Bulgakov, Varşova'daki Rus elçisi Replin ile beraber daha evvel de burada görev almıştı. Bkz. Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, *Correspondance Relative aux Partages de la Pologne* (1897: 241)

¹⁶⁷³ Gierowski (1996: 254-257), Markiewicz (2006: 694-67)

¹⁶⁷⁴ Vernadsky (2009: 210)

dönemlere nazaran ciddî manada gelişmeler sağlanması hedefleniyordu. Ordunun mevcudunun 100.000'e çıkartılması bunlardandı. Liberal reformcuların çok daha fazla kapsamlısını umdukları 3 Mayıs Anayasası'nı Edmund Burke, "muhtemelen insanlığa şimdiye kadar bağışlanan en saf kazançtır" diye yorumlamıştı.¹⁶⁷⁵ Fakat anayasadan beklentiler bazıları için çok fazladır.¹⁶⁷⁶ Kazanç olarak görünen bu anayasanın ömrü ancak bir yıl sürecek ve devrim çağında, Lehistan devrimci reformu, Rusya'nın müdahalesine karşı devrimci savaşın da müsebbibi olacaktır. Zira Kral Poniatowski 3 Mayıs 1791'de ilân edilen anayasayı, ertesi yıl Rus çariçesi Katerina'nın baskıları neticesinde iptal edecektir. Bütün bu olanlar Prusya'nın da işine geliyordu.¹⁶⁷⁷ Zira artık Prusya ne Lehistan reformlarını, ne de daha iki yıl önce vardığı ittifakı umursayarak Lehleri düşünmekteydi.

3 Mayıs Anayasası için Osmanlılar ve Sultan III. Selim, "nizam-ı cedit" tabirini kullanmışlardı. Yine 1789 Fransız İhtilâli sonrası oluşan yeni düzenden de "nizam-ı cedit" olarak bahsedilmektedir.¹⁶⁷⁸ Gerçekten de 3 Mayıs Anayasası, Lehistan için yeni bir düzen, bir *nizam-ı cedid*dir. Ancak Lehistan'ın paylaşımı, Leh nizam-ı ceditinin ömrünün pek kısa olmasına sebep oldu. Ekilen reform tohumları olgunlaşmadan biçilecekti. Anayasa'nın ilânı Babiâli'ye de resmen bildirilir.¹⁶⁷⁹ Babiâli, Anayasa'nın aslını astarını soruşturmak için İsveç elçisiyle görüşür.¹⁶⁸⁰ Aynı zamanda Lehistan Kralı Poniatowski, bundan böyle Osmanlı Devleti ile ilişkilerin ve dostluğun devamının sağlanacağını elçisi vasıtasıyla bildirir.¹⁶⁸¹ Osmanlı Devleti, 3 Mayıs Anayasası'nı olumlu bir gelişme olarak karşılamış, devlet erkânı Lehistan'ı tebrik etmişti.¹⁶⁸² Anayasa, Prusya'nın Rusya ve Avusturya üzerindeki ağırlığının göstergelerinden birisi

¹⁶⁷⁵ Davies (2006: 747)

¹⁶⁷⁶ Michalski (2007b: 325-327)

¹⁶⁷⁷ Bkz. Dutkiewicz (1935: 82-85)

¹⁶⁷⁸ Bkz. BOA, HAT: 171/7359, 224/12481-B; CH: 86/4264, 122/6096. Mesela Lehistan tercümanı tarafından 31 Mayıs 1791'de yazılan bu tahrirde "...Lehistan'ın nizam-ı cedide nazaran kimseye istinada ihtiyacı olmayıp ancak Devlet-i 'Aliyye'ye itimadı bulunduğu..." belirtilmektedir. Bkz. CH: 122/6096. Akyılmaz, "nizam-ı cedit" kavramının ilk olarak Râtib Efendi'nin sefaretnamesinde rastlanıldığını belirtse de yukarıdaki örnekler bunu daha erkene götürmektedir. Bkz. Akyılmaz (2002: 661)

¹⁶⁷⁹ BOA, HAT: 260/14978-C.

¹⁶⁸⁰ NA, FO: 78/12A: 53.

¹⁶⁸¹ BOA, HAT: 260/14978-A. NA, FO: 78/12A: 62.

¹⁶⁸² AGAD, ZP: 392: 51-62.

olarak hoş karşılanmıştı.¹⁶⁸³ Lehistan büyük heveslerle ilân ettiği anayasasının, aslında Lehistan'ı tarihî yok oluşuna gebe bırakacağını kestirememişti.¹⁶⁸⁴

4.5. “BÜYÜK İTTİFAK PROJESİ” VE ETRAFINDAKİ AVRUPA

Nisan 1788'deki Prusya-Felemenk ve Anglo-Felemenk antlaşmalarının ardından İngiltere'nin iyiliği için bir savunma ittifakının gerekliliği inancındaki İngiltere ve II. Katerina'dan aracılık teklifine ret alan II. Friedrich Wilhelm birbirine yaklaştırdı.¹⁶⁸⁵ II. Friedrich'in 1786'da ölümü ise İngiltere-Prusya ittifakının yolunu açtı.¹⁶⁸⁶ Prusya Kralı'nın Fransa'ya dönmesi endişesi de İngiltere'yi Prusya'ya yaklaşmaya ve ittifaka yöneltti.¹⁶⁸⁷ 13 Ağustos 1788'de Prusya ve İngiltere arasında yapılan savuma ittifakı, Avrupa'daki yeni hallere ve tehditlere karşı bir tedbirdi.¹⁶⁸⁸ Hollanda'nın da dahil olmasıyla üçlü ittifak oluşturuldu. Fakat daha 1787'de İngiltere'nin hamlelerini, III. George'nin Türkleri gizlice desteklediği şeklinde yorumlayan Çariçe Katerina İngiltere'ye alınır. Üstelik İngiltere, gemilerinin Rus birliklerinin Akdeniz'e taşınması için kiralanmasını yasaklamıştır.¹⁶⁸⁹ Aslında Prusya'nın bu ittifaktan amacı uluslararası gelişmeler karşısında kendisini güçlendirmektir; fakat politikasında gelgitler yaşamaktadır.¹⁶⁹⁰ Eflâk Voyvodası'nın bildirdiği üzere bir İngiliz-Fransız savaşının çıkma ihtimali yüksektir.¹⁶⁹¹ Prusya ve İngiltere baskıları, Rusya'nın müttefiki Danimarka'yu İsveç'le harbi sonlandırmasında etkili olmuştur.¹⁶⁹² İngiltere Levant ticaretindeki, Baltık'taki çıkarları ve Avrupa'daki dengelerin korunması amacıyla

¹⁶⁸³ Konopczyński (1936a: 294); Lord (1915: 203-208)

¹⁶⁸⁴ Ayrıca Potocki'nin 3 Mayıs Anayasası'na bakışıyla ilgili karşı olduğuna dair Leiden Gazetesi'nde yanlış haberler yayınlanmış; fakat bunun doğru olmadığı ortaya çıkarılmıştı. AGAD, ZP: 90: 300, 632. Zaten Potocki, 3 Mayıs 1792'de anayasanın yıldönümü dolayısıyla elçilik heyetiyle ve çoğu tüccarlarından oluşan Leh vatandaşlarla beraber Azize Maria Kilisesi'ne gitmişti. Korespondent Warszawski, 12. VI. 1792, nr. 18. Gazeta Narodowa i Obca, 13. VI. 1792, nr. XLVII: 279. Ardından öğle yemeği yenmiş ve 3 Mayıs Anayasası ve emeği geçenler şerefine kadeh kaldırılmış, aynı günün akşamına ise Potocki, İstanbul'daki büyük elçilere büyük bir davet vermişti. Davete Fransa, İsveç ve Rusya elçileri çeşitli bahanelerle katılmazken, diğerleri hazır bulunmuştur. NA, FO: 78/13: 73.

¹⁶⁸⁵ Black (1994: 176-177)

¹⁶⁸⁶ Black (1988: 580)

¹⁶⁸⁷ Black (1991: 243-244)

¹⁶⁸⁸ Lodge (1923: 177-178); Anderson (1965: 275); Black (1990a: 301); (1990b: 133-134); (1994: 181-182); Michalski (1982: 612). Anusik (2009: 147) İttifakı Prusya elçisi resmen Babiâli'ye bildirmiştir. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (9): 174/27. İttifakın Osmanlı Arşivi'ndeki tercüme nüshası için bkz. BOA, A.DVN.DVE (9): 174/24.

¹⁶⁸⁹ Black (1994: 168)

¹⁶⁹⁰ Black (1994: 169); Lefebvre (2002: 196)

¹⁶⁹¹ BOA, A.DVN.DVE (9): 174/28.

¹⁶⁹² Michalski (2005: 294)

Osmanlı Devleti lehine hareket eden bir politikayı seçmiştir.¹⁶⁹³ Pitt'in bu politikaları, İngiltere için yeni ama gittikçe büyüyen bir hamledir.¹⁶⁹⁴ Üçlü ittifakın genişletilmesiyle Avrupa'da statükonun garantiye alınması, aynı zamanda Doğu'daki çıkarların korunması hedeflenir. İngiltere hem Osmanlı toprakları hem Leh topraklarında ticareti genişletmek niyetindedir. Ezeli rakip Fransa da İngiltere'nin bu emellerinin farkındadır.¹⁶⁹⁵ Prusya ise mevcut durumdan kendisine kâr sağlayacak pozisyonları elde etmek amacıyla, şimdilik Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmayı arzulamaktadır. 1788 yılında Hertzberg, Berlin'deki İngiliz elçisi Ewart'a İstanbul'daki İngiliz ve Prusya elçilerinin, yakın işbirliği kurmasını dilediklerini bildirmiştir.¹⁶⁹⁶ 1788'de mevcut savaş dahilinde aracılık teklifi kabul edilirse İngiltere, Kuzey ve Doğu Avrupa'da aracı devletler düzenin sağlanmasında rehber görevi üstlenmeliydi. Yoksa da müttefiklerin iyiliği açısından kurulacak "bir sistem" içerisine yapılacak antlaşmayla İsveç, Osmanlı Devleti ve Lehistan da alınmalıydı.¹⁶⁹⁷ *Federatif sistem* de denen ve ilk etapta Rusya ve Avusturya'ya karşı kurgulanan bu "savunma ligue" İsveç, Osmanlı Devleti, Lehistan ve uygun şartlar oluşursa Danimarka'nın da dahil edilmesi düşünüldü.¹⁶⁹⁸ 1790 yılı başında Pitt'in Dışişleri Sekreteri Leeds Dükü Carmarthen Üçlü İttifak'a Lehistan ve İsveç'in de katılmasına yeşil ışık yakmaktaydı.¹⁶⁹⁹ Prusya'nın önceliği Galiçya'nın durumu ve Gdańsk ile Toruń'un Prusya'ya kazandırılmasıdır.¹⁷⁰⁰ Fakat Prusya bu yüzünü, saldırı tehdidiyle korkuttuğu Avusturya'ya pek göstermemektedir. Ayrıca Prusya Kralı Macaristan'daki feodal ayaklanmaları destekleyerek Avusturya'yı bir de bu cepheden sıkıştırma yoluna gitmektedir.¹⁷⁰¹

Prusya 1788'de Çariçe'ye yaptığı aracılık teklifinin reddinden sonra, Avrupa'daki tehditlere karşı ittifak arayışlarına girer. Bu yüzden Fransa'ya karşı tedbir amaçlı olarak bir ittifak yapmıştır.¹⁷⁰² İlerleyen zamanlarda ittifaklar İsveç ve Osmanlı Devleti'yle

¹⁶⁹³ 8 Haziran 1790'da Whitehall, Ainslie'ye kralına yazdığı mektubu gönderir. Avrupa'da statükonun korunması adına Babilî'ye destek olunması ve barışı savunmaktadır. NA, FO: 78/11: 118-120.

¹⁶⁹⁴ Lord (1915: 162-163)

¹⁶⁹⁵ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 179: 84-vd.

¹⁶⁹⁶ Bağış (1984: 56-65)

¹⁶⁹⁷ Lodge (1923: 185)

¹⁶⁹⁸ Lord (1915: 94); Montefiore (2006: 489) Lojek Danimarka'yı saymaz ve altı devletten müteşekkil bir federatif birlikten söz eder. Bkz. Lojek (1975: 24)

¹⁶⁹⁹ Bağış (1984: 83)

¹⁷⁰⁰ Lodge (1923: 189-190)

¹⁷⁰¹ Bkz. Király (1967: 3-11)

¹⁷⁰² Ford (1989: 69), Konopczyński (1924: 229-230); (2003: 660)

birleştirilecekti. Tabî Lehistan'ın dahil edilmesi de fena bir düşünce değildir.¹⁷⁰³ Bu bakımdan Prusya'ya düşen Varşova'daki Rus nüfuzunu yıkıp Lehleri kendi yanına çekmekti. Lehistan'da ise asillerin büyük bir kısmında Prusya ile ittifak fikri sempati görmekteydi. 1789 yazında Sejm'in önde gelenleri Prusya, İngiltere ve Hollanda'yla ittifak etme isteğini yenilemişlerdi.¹⁷⁰⁴ Bu esnalarda Prusya yanlısı grup Lehistan'da giderek güç kazanmaktaydı. 10 Aralık 1789'da Sejm, Berlin'deki ve Londra'daki elçilerine ittifaka girişmesi için yetki verir. 1788 sonları ve 1789 başlarında Prusya-İngiltere ittifakına ve Babiâli'ye yaklaşma politikalarına kontra atak olarak Fransız elçisi Kont Ségur St. Petersburg'da Bakan Montmorin ile ihtiyatlı bir talimatnameye binaen Fransa, Rusya, Avusturya ve İspanya arasında bir ittifak için yoğun faaliyetler içinde bulunmaktadır.¹⁷⁰⁵ Bu amaçla Madrid'e gönderilen Prens Nassau, İspanya Kralı IV. Carlos'un ve sarayının isteksizliği nedeniyle ret cevabıyla geri dönmüş ve dörtlülük ittifak çabaları sönmüştü.¹⁷⁰⁶ Diğer taraftan Avrupa'daki cepheleşmeye karşı Rusya ile işbirliğinin gerekliliğini bilse de Fransa, yavaş yavaş yalnızlaştırılmaktaydı.¹⁷⁰⁷ Ayrıca Fransa ve İspanya'nın savaşın yaklaştığı yıllarda doğrudan Osmanlı Devleti'ne zarara uğratmak gibi bir niyeti yoktu. Marie Antoinette dahi kocası XVI. Louis gibi Osmanlı Devleti'nin zarara uğramasını pek tercih etmemektedir.¹⁷⁰⁸ Akıllısı imparator bu bağlamda ikilem içinde olsa da Rusya ile olan antlaşmaları gereği savaşa dahil olmuştu. Savaş başında Rusya dahi, artık Fransa ile ilişkilerini soğutma yoluna gitmekteydi. Karadeniz'deki Rus limanlarına Fransız ticaret gemilerinin alınmaması bu yöndeki adımlardan biridir. İhtilâlin etkisi, Fransa'nın dış ilişkilerine de yansımaktadır. Ayrıca 1789'dan itibaren ticaretini Lehistan'da geliştirmek isteyen İngiltere, yeni bir antlaşma için girişimlerde bulunmakta ve bunun için bir liman inşası da düşünmekteydi. Yine bir Prusya-Lehistan-İngiltere ittifakıyla da Sejm, siyasî olarak İngiltere'den Lehistan'a destek garantisi almak istemektedir.¹⁷⁰⁹ Hailes'in Poniatowski'ye dediği üzere, İsveç ve Osmanlı Devleti'nin de katılımıyla bu ittifak genişletilecekti.¹⁷¹⁰ Londra'da Pitt'le

¹⁷⁰³ Black (1994: 178-189)

¹⁷⁰⁴ Michalski (1982: 638-640)

¹⁷⁰⁵ Zinkeisen (2011/VI: 483-484); Anderson (1965: 275); Łojek (1975: 24); Çerkasov (2001: 410-423)

¹⁷⁰⁶ Çerkasov (2001: 423-438)

¹⁷⁰⁷ AMAEF, Paris, Mémoires et Documents, Russie: vol. 31: 274-vd.

¹⁷⁰⁸ Padover (1967: 250-251)

¹⁷⁰⁹ Michalski (1982: 643-645)

¹⁷¹⁰ Kalinka (1891/I-cz. 2: 150-151)

görüşen Leh elçisi Ogiński'ye Pitt, Lehistan ticarî meselelerine olan ilgisini gösterir.¹⁷¹¹ Poniatowski de İngiltere ile bir antlaşma yapmaya isteklidir.¹⁷¹² Görüşmelerin sürdürülmesi kararı, Sejm'de onaylansa da¹⁷¹³ Pitt'in kararsız politikaları ve İngiltere içerisindeki dengeler artık Rusya karşıtı politikalar güdülmemesini gerektirmekteydi. Bu arada 3 Mayıs Anayasası'nı ilân eden Lehistan kendisini daha güçlü hissediyordu. Anayasanın ilânında sonra Prusya'nın Lehistan'a olumsuz yaklaşımı daha da belirginleşmişti.¹⁷¹⁴

1787'de Varşova'ya gönderilen İsveç elçisi Lars von Engeström, 1790 yılına kadar savaştıkları Rusya'ya karşı Lehistan'ı savaşa çekme emeline nail olamadı.¹⁷¹⁵ Rusya'yla savaşında zor durumda olan III. Gustav, Lehistan'ın desteğini kazanmak istemekteydi.¹⁷¹⁶ 1789'da ise Sejm, hem elçi gönderme kararı dolayısıyla ve hem de Kral Poniatowski'nin mevcut savaş sonrası barış görüşmelerinde Lehistan'ın da bulunması yönünde İsveç'in desteğini kazanmak için Jerzy Michał Potocki Stockholm'e gönderilir.¹⁷¹⁷ 1790 başlarında Stockholm'deki elçi Potocki, bir İsveç-Leh ittifakını gerçekleştirmek için girişimde bulunur.¹⁷¹⁸ III. Gustav bu teklifi çok iyi karşılar ve Varşova'daki elçisi Engeström'i Rusya'ya karşı ortak savaş teklifi için görevlendirir. III. Gustav, Lehistan'dan acilen Rusya'ya karşı savaşında askerî yardım beklemektedir.¹⁷¹⁹ Leh tarafı, iki ülkenin birlikte hareket etmesine yönelik bir ittifakı öngörmektedir. İsveç elçisi Lehistan'ı "federatif sisteme" çekmek için de emir almıştır. Prusya-Osmanlı ittifakı İsveç-Leh ittifak görüşmelerinin de hararetini artırır. Fakat yürütülen görüşmelere rağmen, Mayıs ayı başında İsveç elçisi Engeström'in kralının Rusya ile barışı düşündüğü yönündeki notuyla beraber ittifak engellenir. Stockholm'deki Jerzy Potocki ise net bir teklifte bulunmadığı için istenen ittifak antlaşmasını imzaya taşıyamaz. Lucchesini ise savaş halindeki bir devletle ittifak etmenin onunla birlikte

¹⁷¹¹ Bu dönemde Ogiński'nin Hollanda faaliyetleri ve Lehistan-Hollanda ilişkileri için bkz. Meller (1984) Kalinka (1891/I-cz. 2: 166-171, 177-179); (1991/II: 195-197); Łojek (1975: 30-36)

¹⁷¹² Kalinka (1991/II: 200)

¹⁷¹³ Kalinka (1991/II: 206-210)

¹⁷¹⁴ Zielińska (1997: 107)

¹⁷¹⁵ Konopczyński (1935: 33)

¹⁷¹⁶ Konopczyński (1924: 232); Anusik (1993: 91)

¹⁷¹⁷ Anusik (2009: 156-157, 163)

¹⁷¹⁸ Michalski (1982: 643); Kalinka (1991/II: 168-170) Bu girişim St. Petersburg'da anında duyulmuştu. Bkz. Stedingk (1919/I: 47-48)

¹⁷¹⁹ Anusik (1993: 91-95)

savaşmayı gerektireceğini söyleyerek İsveç, Rusya ile barış yapana kadar görüşmeleri sürdürmelerini önerir.¹⁷²⁰ Yani tıpkı Osmanlı-Leh ittifakının aleyhinde çalışan İstanbul'daki Prusya elçisi gibi, Varşova'daki Prusya elçisi de pişmiş aşı su katmıştır. Bundan sonraki aşamada Sejm'in dikkati Reichenbach'ta başlayan görüşmelere ve Prusya Kralı'nın Śląsk'a (Silezya) asker yığmasına yoğunlaşır. Mutabakat haberi görüşmelerin hızını ve ittifak ihtimalini iyice düşürmüştür. Görüşmelerde İsveç elçisi, bu ittifakın daha da genişleyerek Rusya karşıtı bir ittifak sistemine dönüşeceğini vurgular. Ancak 14 Ağustos'ta İsveç'in Rusya ile barışması Lehistan'la ittifakın yolunu kapatır.¹⁷²¹ Prusya'nın ilerleyen zamanlarda devam eden bu tutarsız tavırları, Rusya'ya karşı savaş ilân etmeyişi ve III. Gustav'ın ikircikli politikaları da bunda etkilidir.

“Büyük ittifak” veya “büyük birlik” diye adlandırılan *büyük savunma ligi*, Lucchesini'nin “la grande fédération” dediği¹⁷²² bu proje, daha çok Prusya ve İngiltere tarafından yönlendirilmekteydi. Bu devletler büyük ittifakın sacayaklarının kurulması için çaba sarf ediyordu. 1788'de Prusya Avusturya ve Rusya'nın kendine yakın bölgelerde genişlemesinden rahatsızdı. Bu sebeple Prusya Dışişleri Bakanı Ewald von Hertzberg, meşhur “Hertzberg Planı'nı” ortaya attı. Osmanlı-Prusya ittifakının akdinden sonra, Nisan 1790'da Kraliyet Kançıları Małachowski, Piotr Potocki'ye Prusya Kralı'nın hem Osmanlı Devleti'yle hem de Lehistan'la ittifaka girmek niyetinde olduğu yazarak, bu konuda devletinden gelecek emirlere ve onun görüşüne göre hareket etmesini istemiş ve Potocki ve diğer başkentlerdeki elçilerin Prusya Kralı ile ittifak için belirli dereceye kadar görüşme hakkı olduğunu belirtmişti.¹⁷²³ Knobelsdorf, 29 Mart'ta Potocki'yi ziyaretinde Prusya Kralı'nın savaş açacağını, Lehistan ve İsveç elçileri olmadan barış görüşmelerinin yapılmayacağını ifade etti.¹⁷²⁴ Bu ise hem Babıâli'yi hem Leh elçisini oyalayan bir Prusya elçisi profili ortaya çıkarıyordu. Ancak Potocki de

¹⁷²⁰ Anusik (1993: 97)

¹⁷²¹ Konopczyński (1924: 235); Anusik (1993: 99-102); (2009: 163-164) 31 Temmuz'da İngiltere ve Prusya İsveç'e Rusya ile savaşında yardım edeceklerine dair söz vermişlerdi. İngiltere elçisi Robert Liston ve Prusya elçisi Adrian Heinrich von Borcke'nin ittifak ve yardım çağrısı notu, çoktan savaş bitirme karar almış olan III. Gustav'ın karar değiştirmesine yaramamıştır.

¹⁷²² AGAD, ZP: 90: 645; Michalski (1982: 664)

¹⁷²³ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-10. Waliszewski (1894/I: 123-132)

¹⁷²⁴ B. Czart., rkps. 846: 359-374. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXIV/115-14. Waliszewski (1894/I: 132-138)

Prusya Kralı'nın asıl niyetini elçisi Knobelsdorf'a sormuştu.¹⁷²⁵ Bu esnada Potocki'ye Hollanda elçisi Dedem de Gelder, İngiltere'nin Lehistan'ı ittifaka davet ettiği, Lehistan'ın Hollanda ve Prusya ile birlikte olacağına dair Hollanda gazetelerinde haberler çıktığını belirterek bu haberlerin doğru olup olmadığını sorar.¹⁷²⁶ 1790 ortalarında ise artık Avusturya'nın Galiçya'yı Lehistan'a geri vermeyi reddettiği, Prusya Kralı'nın ise Lehistan'ın kendisiyle savaşmasından ziyade, Galiçya sınırında kendisini güvence altına alarak Lehistan'ın tarafsız kalmasını yeğlediği anlaşılabaktı.¹⁷²⁷ Kral Poniatowski'nin "eğer Babıâli Reichenbach'ın ön görüşmelerinde Avusturya'dan savaş esnasında kaybettiği yerleri geri alma teminatı aldıysa, Lehistan'ın Galiçya'yı alması için yeni bir savaş olmayacaktır" sözleri, Leh Kralı'nın Reichenbach'ın Lehistan için Galiçya hayallerini söndüreceğini anladığını ortaya koymaktadır.¹⁷²⁸ Kral, Büyük Lig'e dahil olmayı sadece Osmanlı Devleti ile değil, Prusya, İngiltere, Hollanda ve İsveç'le birlikte olunması gerektiği görüşüyle Lehistan'ın çekincelerini gözler önüne sermekteydi. İngiltere perspektifinden bakıldığında ise ittifaklar, Avrupa'da barışın bozulmaması ve gerektiğinde birlikte hareket etmek ve dengeleri sağlamak açısından iyi bir fikir olarak görülmekteydi.¹⁷²⁹ Bu yeni projeyle 1788'de oluşturulan üçlü ittifak (Triple Alliance) arasındaki bağlantı pek açık değildir. Aslında Prusya'nın emelleri uğruna İngiltere'yi de oyuna getirmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷³⁰ İngiltere ise başlangıçta hedeflerine uygun gelen bu projeyi desteklemişti. Öte yandan Reichenbach Mutabakatı Galiçya'nın Lehistan'a teslimi hususunu ortadan kaldırırsa da Prusya yanlısı grup Lehistan tahtını Prusya Kralı'nın oğluna teklif etmeyi dahi denemişti.¹⁷³¹ Savaş sonrası geçerli olmak üzere bir Lehistan-İsveç-Osmanlı savunma antlaşması da gündeme taşınmış;¹⁷³² fakat çok çabuk değişen Avrupa dengeleri, ittifak ligi projelerinde şekil ve oyuncu değişikliklerine sebep olmuştu.

¹⁷²⁵ B. Czart., rkps. 846: 381-388. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV/115-16. Waliszewski (1894/I: 148-156)

¹⁷²⁶ B. Czart., rkps. 846: 375-379. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV/115-15. Waliszewski (1894/I: 138-141)

¹⁷²⁷ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-16. Waliszewski (1894/I: 180-182)

¹⁷²⁸ Bkz. B. Czart., rkps. 859: 297-298.

¹⁷²⁹ Black (1991: 245)

¹⁷³⁰ Black (1994: 216)

¹⁷³¹ Zielińska (1991a: 122-136); Michalski (1982: 642); Anusik (2009: 162) Ayrıca İsveç Kralı'nın da Lehistan tahtına adaylığı ve müdahil olması söz konusu olmuştur. Bkz. Konopczyński (1924: 239-249); Anusik (2009: 164-166). Bu dönemde Lehistan taht meselesi ilgili geniş bilgi için bkz. Zielińska (1991a)

¹⁷³² Konopczyński (1936a: 294)

Daha evvel de belirtildiği üzere 1789'da artık Prusya çıkarlarına uygun gördüğü için Babiâli ile ittifakı düşünmeye başlamıştır. Zira Osmanlı Devleti, Prusya'ya gereken güvenceyi sağlarken, Prusya Kralı buna uygun bir karşılıkta bulunmaktadır. İsveç elçisi Brentano, Prusya Kralı'ndan işgillenmekle birlikte Osmanlı Devleti ile İsveç ve Lehistan arasında olacak bir ittifak için İsveç'in her şeyi yapmaya hazır olduğunu beyan eder.¹⁷³³ Fakat kendisinin 2 Aralık 1789'da sunduğu tavrı ise Prusya ile ittifaka sıcak baktığını gösterir.¹⁷³⁴ 1790 başlarında Prusya Kralı savaşıyor gibi görünmekteydi; fakat Knobelsdorf ittifaktan pek memnun gözükmemekteydi.¹⁷³⁵ Nisan 1790 itibarıyla ise çelişkili davranmakta, ne yapacağı tahmin edilememektedir.¹⁷³⁶ Prusya'nın bu çelişkili tavırları ve ikircikli politikaları ve ittifakı bir türlü onaylayıp gereğini yerine getirmemesi, Babiâli'yi İngiltere kanalıyla Prusya'yı zorlama fikrine itmişti.¹⁷³⁷ Ainslie ile konuşan Reisülküttab, Knobelsdorf'u bu yönde teşvik etmesini istese de, Prusya ve elçisi Knobelsdorf bu işe ne İngiltere'yi ne Hollanda'yı karıştırmak istiyordu.¹⁷³⁸ Sultan Selim Osmanlı Devleti'nin ancak Karadeniz'i savunabilecek donanması olması dolayısıyla Akdeniz'i savunmak için İngiltere'den destek alınmasına vurgu yapmaktaydı. Bu konuda yürütülen görüşmelerde, İngiliz elçisi daha Prusya ittifakının imzalandığı zamanlarda İngiltere'nin tarafsız olsa da deniz gücü konusunda Babiâli'ye destek sağlayabileceğini belirtmişti.¹⁷³⁹ Fransa, İspanya ve Venedik'in tarafgir olması dolayısıyla Osmanlı Devleti de Prusya haricinde, İsveç, Lehistan, İngiltere ve Hollanda ile büyük bir ittifakın faydasının farkındadır. Aynı zamanda düşman sayısının artmaması için bu planlar bir tedbir olarak görülmektedir.¹⁷⁴⁰ Prusya Kralı hâlâ savaşıyor gibi dursa da İngiltere ateşkes ve barış görüşmelerinden yana olduğunu göstermeye başlamıştır.¹⁷⁴¹ Bundan direkt olarak haberi olmayan Babiâli, Prusya'nın sözüne Reichenbach sonrası da itimat etmeye devam etmiştir. İsveç'in Rusya ile barışı ise büyük ittifak projesini baltalayan bir diğer faktördür.¹⁷⁴² Bundan sonraki aşamada

¹⁷³³ BOA, A.DVN.DVE. (9): 175/14.

¹⁷³⁴ BOA, A.DVN. DVE. (12): 188/3.

¹⁷³⁵ Mesela bkz. BOA CH: 16/788. AGAD, ZP: 372: 349-350, 369, 435-436, 511.

¹⁷³⁶ AGAD, ZP, 372: 643.

¹⁷³⁷ NA, FO: 78/11: 133.

¹⁷³⁸ NA, FO: 78/11: 133, 149-150.

¹⁷³⁹ BOA, A. { AMD: 29/80.

¹⁷⁴⁰ BOA, A. { AMD: 29/75.

¹⁷⁴¹ Black (1994: 258-260) Black, 1790'da Prusya Kralı'nın gerçekten savaş hazırlığı yaptığını belirtse de bunun diğer devletlere karşı göstermelik ve göz dağı vermek iç olduğu açıktır.

¹⁷⁴² Anusik (2009: 164)

III. Gustav, hem müttefik devletlerle hem de Rusya ile görüşmelerini sürdürürken hangi koşullar kendisi ve ülkesi için daha iyiye ona göre politika geliştirmek yoluna gidecektir. Zira Rus Çariçesi, İsveç Kralı'nı bir ittifakla yanına çekmeyi daima istemekte ve elçisi Stedingk ile bu yönde temaslarda bulunmaktaydı.¹⁷⁴³

Potocki ile Reisülküttab'ın mükalemelerinden Potocki'nin Prusya'nın niyetlerini çok daha evvel idrak ettiğini ortaya koyar. Büyük ittifak projesinin bir kolunu oluşturan Osmanlı-Leh ittifak projesi biraz da Prusya Kralı'nın kararına bağlı durumdadır. Nitekim Ainslie de Prusya'ya karşı duyulan güvensizliği belirtmekte ve Lehistan'la ittifakın gecikmesinden savaş ilânından kaçınan Prusya'nın sorumlu tutulduğunu ve kamuoyunda Prusya'ya duyulan şüpheleri artırdığını düşünmektedir.¹⁷⁴⁴

Lehistan, normal şartlarda kadim hasmı İsveç ile beraber bir ittifaka pek sıcak bakmamaktadır.¹⁷⁴⁵ Oysa Potocki'ye göre, Osmanlı ile ittifak, Lehistan'ın iki düşmanına karşı fayda sağlayabilir ve İsveç ve Prusya ittifaklarıyla birleştirilirse daha da anlamlı olabilirdi.¹⁷⁴⁶ Bu esnada Osmanlı Devleti yeni bir Osmanlı-İsveç, Lehistan-Prusya ittifakını gündeme taşımıştır.¹⁷⁴⁷ İsveç'in Rusya ile barış yapmasının tesirleri çabuk unutulmuş ve tekrar yeni bir ittifak için görüşmeler başlamıştır. Fakat Ainslie'nin bildirdiğine göre İsveç Lehistan'la ittifaka karşıdır ve Divan, İsveç ve Lehistan'la yapılacak antlaşmalarda geniş imtiyazlarla müttefiklerine karşı zorunlulukları konusundaki hassasiyetlerini göstermektedir.¹⁷⁴⁸ Ayrıca Fransız İhtilâli'nin giderek büyümesi Çariçe'yi ve diğer taraftan III. Selim'i barışa razı etme uğraşlarını artırmaktadır. Fakat Potocki'nin belirttiği üzere Babiâli hâlâ savaş hazırlıklarını sürdürmekte ve Prusya ve Lehistan da bu işe dahil olmuş gibi davranmaktadır.¹⁷⁴⁹

Bütün kış belirsizliklerle geçerken, Prusya Başbakanı 1 Ocak 1791'de Rusya'ya statüko esası üzerine antlaşma yapmasını teklif eder. Buna mukabil Prusya destekli İngiliz filoları Baltık'a çıkarak Katerina'ya gözdağı verirler. Ayrıca Prusya Kralı da 88.000

¹⁷⁴³ Stedingk (1919/I: 63, 102-103, 118-119) Elçi Stedingk'in raporlarından ve özellikle Potyomkin'e mektubundan Türklerden pek hoşlanmadığı ve Rusya ile ittifaka hevesli olduğu görülür.

¹⁷⁴⁴ NA, FO: 78/11: 202, 297.

¹⁷⁴⁵ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10-10. Waliszewski (1894/I: 123-132)

¹⁷⁴⁶ B. Czart., rkps. 846: 413-434.

¹⁷⁴⁷ Bkz. AGAD, AR, AORMP: 177: CXXX 1/17-7, CXXXIV/91-7. Waliszewski (1894/I: 270-278)

¹⁷⁴⁸ NA, FO: 78/11: 207-208.

¹⁷⁴⁹ B. Czart., rkps. 846: 781-787. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-33. Waliszewski (1894/I: 380-383); AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-29.

kişilik ordusunu harekete geçirerek muhtemel savaşın tamamlarını çalıp Rusya'yı korkutmayı denemiş ve bunda kısmen de başarılı olur.¹⁷⁵⁰ 1791 başlarında Prusya'dan İstanbul'a gelen kurye, yukarıda bahsi geçen hazırlıkları, kralın sefere dair planlarını getirir¹⁷⁵¹ ve kralın İsveç'le ittifakı desteklediğini bildirir.¹⁷⁵² İsveç elçileri de bu konuda olumlu tavır sergilemektedir. Lehistan ile söz konusu ittifak projesi görüşmelerine de mevzu olan yeni ittifakın, Prusya'nın önderliğindeki *Büyük İttifak Projesi*'ne dahil edilmesi düşünülmektedir. Ancak İsveç'in tekrardan ittifaka *rızadâde* olması kolay gerçekleşmeyecektir. Zira 1 Şubat 1791'de İsveç elçisinin verdiği takrirde, Rusya ile sulh yapıldığını ve buna Osmanlı Devleti'nin rıza göstermesini istemiştir.¹⁷⁵³ Aralık 1790'da Prusya Kralı'nı savaş açmaya zorlamak için Berlin'e gönderilen Azmi Efendi'den 19 Şubat'ta gelen takrirde, Prusya Kralı'nın Rusya'ya hücum edeceği, İngiltere'nin donanmasıyla bunu destekleyeceğini bildirmektedir.¹⁷⁵⁴ Daha önce yapılan ve yarım kalan ittifak senedinin devamı şeklinde hazırlanan İsveç ittifak metni,¹⁷⁵⁵ Prusya elçisine de verilir.¹⁷⁵⁶ Buna göre İsveç, 1791 yılı içerisinde tekrar Rusya'ya savaş açacaktır. Prusya elçisi 23 Nisan 1791'de İngiltere'nin Baltık'a 35-40 ve Karadeniz'e 12 harp gemisi gönderme kararı aldığını ve Hollanda hükümetinin de Karadeniz'e gemi göndermeyi düşündüğünü¹⁷⁵⁷ takrir eder.¹⁷⁵⁸ Gerçekten müttelikler, 27 Mart'ta böyle bir ultimatomu St. Petersburg'a göndermişti.¹⁷⁵⁹ Bir ay sonra Prusya elçisi, kralının Mayıs ayı sonunda hücum edeceğini, iki koldan saldıracağını belirtmiştir.¹⁷⁶⁰ Sultan Selim, eğer statüko üzerine barış yapılacaksa İsveç'le ittifakın ne

¹⁷⁵⁰ Dixon (2010: 298)

¹⁷⁵¹ B. Czart., rkps. 846: 827-829. AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXIV/115-37. Waliszewski (1894/II: 14-16)

¹⁷⁵² Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 371b-372a); Beydilli (1984a: 119, 170-177); BOA, AE, III. Selim: 11391.

¹⁷⁵³ BOA, A.DVN.DVE (12): 188/32.

¹⁷⁵⁴ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/60. İlginçtir ki Prusya Kralı'nın Viyana'ya gönderdiği temsilcisi Kolonel Johann Rudolf von Bischoffwerder, İngiltere ve Hollanda'nın davet edileceği ve belki Osmanlı Devleti'nin de yer alacağı bir Avusturya-Prusya ittifakı teklif eder. Bkz. Lord (1915: 173-177) Fakat Rusya, bu ittifakta hariç tutulur. Yani Kutsal Roma İmparatoru, Prusya-İngiliz liline ve böylece Çariçe'yi pasifize etmeye davet edilir. Fakat Avusturya tarafı bu konuda isteklisizdir ve bir sonuç alınamamıştır.

¹⁷⁵⁵ BOA, CH: 157/7845.

¹⁷⁵⁶ BOA, HAT: 274/15972. Beydilli (1984a: 121). Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 117)

¹⁷⁵⁷ Osmanlı Devleti 1790 sonlarında Prusya elçisinin Hollanda'yla ilgili sözlerini Hollanda elçisiyle görüşerek bizzat soruşturdu. Bkz. BOA, AE, III. Selim: 24648.

¹⁷⁵⁸ BOA, CH: 46/2285.

¹⁷⁵⁹ Lord (1915: 178)

¹⁷⁶⁰ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/69. Elçinin söyledikleri doğrudur. Bkz. Lord (1915: 178-183)

işe yarayacağını sorgulamaktaydı.¹⁷⁶¹ Azmi Efendi de Berlin'den İsveç ittifakının desteklendiği haberlerini göndermişti.¹⁷⁶² Fakat Osmanlı maliyesinin sıkıntıları, İsveç'e vaat edilen meblağın nasıl ödeneceğini düşündürüyordu. 27 Nisan'da Zıştovi'deki ikinci murahhas İsmet Bey'in konağında Prusya elçisi Lucchesini'yle yapılan görüşmede elçi, İngiltere'nin Rusya'ya savaş açma kararının ulaştığını beyan etmişti.¹⁷⁶³ Ayrıca büyük ittifaka Felemenkler (Hollandalılar) dahil olacaklar, bil-ittifak hücum edilecek, demişti. 30 Nisan'da mevcut durum ordugâhta görüşüldü.¹⁷⁶⁴ İsveç'le ittifakın tecdidi için hazırlanan senet, Zıştovi'deki Lucchesini'ye gösterildiğinde, Prusya elçisi İsveç Kralı'nın iki şartla Rusya'ya harp ilân edeceğini beyanla tekrardan bu ifadenin İstanbul'a bildirilmesini tavsiye ederek pişmiş aşı su katmıştır. Bundan sonra artık İsveç'le ittifakın yenilenmesi meselesi gündemdeki yerini yitirir.¹⁷⁶⁵ Zaten III. Gustav, 1790-1791 kışını Rus Çariçesi ve Danimarka ile müzakerelerle geçirerek aslında politik reyini Osmanlı Devleti, Prusya ve İngiltere yönünde kullanmak yerine, hangi tarafın teklifi daha cazipse ona göre hareket etmeyi yeğleyen bir siyasetten yana kullanmıştır.¹⁷⁶⁶ İlginçtir ki Prusya diğer taraftan da Rusya'ya işgal ettiği Osmanlı topraklarını geri vermesi kaydıyla barışa razı olmasını, aksi takdirde ilân-ı harp etmek üzere oldukları beyan eder.¹⁷⁶⁷ Bütün bu olanlardan rahatsız olan Fransa'nın İstanbul elçisi ise 3 Mayıs tarihiyle St. Petersburg'dan gelen haberleri bildirerek Prusya konusunda Babiâli'nin gözünü açmak istemiştir.¹⁷⁶⁸ Keza Viyana'dan gelen bir takirde de benzer ifadeler yer almaktadır.¹⁷⁶⁹ İngiltere elçisi Ainslie'nin sunduğu takirdeki bilgiler ise Prusya elçisinininkine benzerdir.¹⁷⁷⁰ Fakat Sultan Selim, Fransa ve İngiltere

¹⁷⁶¹ BOA, HAT: 254/14449.

¹⁷⁶² BOA, AE, III. Selim: 24421.

¹⁷⁶³ BOA, A.DVN.DVE (8): 171/40-11.

¹⁷⁶⁴ Enverî Sadullah (MK, AE, 67/1: 379a-379b)

¹⁷⁶⁵ İsveç'le yapılan 1789 ittifakı ödenecek paranın tahsili için savaş sonrası dönemde D'ohsson özellikle gayret eder. Bunu başarabilirse paradan bir pay verilerek ödüllendirilecektir. İsveç elçileri de söz konusu paranın kalan taksitlerinin ödenmesi için uğraşmışlar, ama Babiâli buna yanaşmamıştır. Zira savaş esnasında İsveç, Osmanlı Devleti'nden habersiz Rusya ile barış yapmıştır ve antlaşma fesh olunmuştur. Bkz. Beydilli (1984a: 120-121); Findley (1998: 27); Öner (1999: 155-190); Yeşil (2011: 385-387)

¹⁷⁶⁶ Lord (1915: 167) İstanbul'a dönen Mouradgea D'ohsson, İsveç Kralı tarafından 1789 ittifakı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ödemediği kalan taksitleri talep etmek üzere hassaten memur edilecektir. Fakat Osmanlı Devleti'ne haber vermeksizin Rusya ile anlaşılan İsveç'e antlaşmaya riayet etmediği gerekçesiyle önceden ödediği 2000 kese haricinde Babiâli kalan meblağı ödemek istememiştir. Mevzu 1798'de İsveç'in ısrarlı talepleriyle karşılaşsa da ödeme yapılmamıştır. Bkz. Beydilli (1984b: 272-283)

¹⁷⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 198)

¹⁷⁶⁸ BOA, A.DVN.DVE (4): 128/74.

¹⁷⁶⁹ BOA, A.DVN.DVE (4): 128/77.

¹⁷⁷⁰ BOA, A.DVN.DVE (3): 84/34, 35.

elçilerinin takrirlerinin birbirine muhalif olması dolayısıyla durumun tahkikini ister. Prusya elçileri oyunu iyi oynamaktaydı. Ama asıl amaç, Fransa’da cereyan eden hadiseler karşısında Türk Savaşı’nın biran evvel bitirilmesine yönelikti. Bütün bunlardan haberdar olmayan III. Selim ise yapılan hazırlıkların Rusya’ya yapılacak savaş için olduğunu sanmaktaydı.¹⁷⁷¹ Diğer yandan Rusya’nın kazandığı başarılar büyük ligin inşasında menfi etki uyandırıyordu.¹⁷⁷² Ayrıca Babiâli, Prusya’nın XVIII. yüzyılda ön plana çıkması ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri gözden geçirmek için hazırlattığı risalede Prusya Kralı’nın niyetini daha iyi anlamak istemişti. Risale yazarı, Avusturya ile barışın sağlanmasında Berlin sarayının katkısını belirtmekle beraber, Rusya’ya savaş ilân edip etmeme noktasında “düvel-i nasarânın tabî’at-ı madde bunu iktizâ eyledi”, diyerek sözünden cayabileceğini vurgulamaktaydı.¹⁷⁷³ Prusya Kralı’nın ne yapacağını kestirilememesi sonuna dek savaş ümitlerini canlı tutmuş olmalıdır.

Diğer yandan Reisülküttab Potocki’ye bir an evvel ittifakın imzalanması için ısrar etmekteydi.¹⁷⁷⁴ Poniatowski ise 28 Mayıs tarihli mektubunda Debolı’ye Prusya Kralı’nın artık Gdańsk’ı istemediğini, Prusya ve İngiltere’nin Kopenhag’daki görüşmelerde Moskof’a Özi’yi bırakmak istediklerini, Varşova’daki İngiltere elçisi Hailes’in İngiltere’nin Bug ile Dinyester Nehirleri arasındaki bölgenin Rusya’ya verilmesini yeğlediklerini aktarırken uluslararası camianın gerçeklerini İstanbul’dan daha evvel yakalamış göstermektedir.¹⁷⁷⁵ Kısa süre sonra İngiltere içerisinde aslında Prusya-İngiltere ittifakının başından beri var olan muhalefetin giderek ağırlığını artırması, Babiâli’nin ümitlerini kırar.¹⁷⁷⁶ Zira İngiliz kabinesi ve Pitt, yoğun muhalefet sonucunda, Prusya’yı ve Osmanlı Devleti’ni desteklemekten vazgeçmiştir.¹⁷⁷⁷ Artık Pitt ve dönemin önce içişleri sonra dışişleri sekreterliğini yürüten Lord Grenville, Osmanlı

¹⁷⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 199-200)

¹⁷⁷² Kalinka (1991/II: 476-480)

¹⁷⁷³ Bkz. Ahmed Câvid (2004: 677-684)

¹⁷⁷⁴ AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV /17-13; 175: CXXXIV/115-43. Waliszewski (1894/II: 43-48)

¹⁷⁷⁵ Bkz. AGAD, ZP: 413: 100. Fakat Leh Kralı, Lehistan ticaretiyle ilgili kaygılarından ötürü Rusya’nın Dinyester (Turla) ve Akkerman’a yaklaşmasını istememektedir. AGAD, ZP: 413: 120.

¹⁷⁷⁶ Bu muhalefetin ayrıntıları için bkz. Black (1994: 156-189)

¹⁷⁷⁷ Bağış (1984: 118); Łojek (1975: 36-40, 48-52); Cunningham (1993: 21-28); Black (1994: 158, 300-328); Michalski (1982: 617-618) Bu haber Haziran 1791’de Varşova’ya ulaşmıştı. Bkz. AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-3. Waliszewski (1894/II: 49-51)

Devleti için savaşmama fikrini taşımaktadır.¹⁷⁷⁸ Ne Karadeniz'e ne Baltık Denizi'ne filo göndermeyi kabul etmektedirler.¹⁷⁷⁹ Bundan sonra Prusya'nın Babiâli'yi uysallıkla barışa razı etmesi politikası sürdürülecektir. Yani Özi krizinden sonra büyük ittifak sistemi düşüncesi de çökmektedir.¹⁷⁸⁰ Özi'de Rusya'nın varlığı, mevcut dengelere zarar vereceği düşüncesiyle İngiltere'nin siyasetinde ön plandadır.¹⁷⁸¹ Zira İngiltere'nin Doğu Avrupa ticaretini Lehistan üzerinden Özi vasıtasıyla Karadeniz ve Osmanlı coğrafyasında daha ucuza yapabilme olanağı Rusya tarafından baltalanacaktır.¹⁷⁸² Özi krizi İngiltere'nin bir müttefik olarak fazla güvenilir olmadığını ortaya koymuştur.¹⁷⁸³ Bu durumda Berlin sarayının, Prusya Başvekili'yle görüşen Azmi Efendi'ye verilecek cevap için bahaneleri vardır. Zira Prusya'nın donanması yoktur ve İngiltere desteği olmadan kendileri de hiçbir şey yapamayacaktır.¹⁷⁸⁴ En iyisi Dinyester (Turla) Nehri'nin sınır kabul edilerek statüko esasına üzere sulha gitmektir.¹⁷⁸⁵ Fakat Azmi Efendi Berlin'de iken gönderilen 5 Nisan 1791 tarihli nâmesinde hâlâ kral, büyük ittifaka dair planlarını aktarmaktadır.¹⁷⁸⁶ Ayrıca İngiltere'deki İspanya ve Danimarka elçilerinin savaşı, kimsenin kanı dökülmeden ve ticaretleri zarara uğramadan bu işi tatlıya bağlamayı teklif ettiklerini ve hatta Rusya ile Osmanlı arasında aracı olabilecekleri bildirmiştir.¹⁷⁸⁷ İstanbul'daki Prusya elçisi Knobelsdorf'la sık sık yapılan mükâlemelerde mevzu bahis meseleler görüşülmektedir.¹⁷⁸⁸ Fakat Prusya elçilerinin Lehistan'ın da ittifaka dahil edilmesini pek ön plana çıkarmamaları ilginçtir. Yine Azmi Efendi'nin 12 Mayıs ve 17 Haziran'da yazılmış tahririnde Osmanlı-Leh ittifakına dair gelişmelerin özetinin Berlin'e geldiğini, kendisinin kralı harbe teşvik için uğraştığını; fakat asıl niyetinin henüz belli olmadığını, Danimarka ve İspanya'nın teklifinin İngiltere'de değerlendirildiği için haber beklendiğini ve harp ilânının tehir edildiğini

¹⁷⁷⁸ Lord Grenville bu dönem İngiltere siyasetinde önemli bir yere sahipti. Başlangıçta Fransız İhtilâli'ne karşı tarafsızlığı savunsa da daha sonraki Koalisyon Savaşları'na destek verdi. 1806-1807'de başbakanlık görevi de yürütecekti. Bkz. Jupp (1985: 88-100, 119-185, 345-412)

¹⁷⁷⁹ Lodge (1923: 203)

¹⁷⁸⁰ Scott (2006: 203); Black (1991: 246)

¹⁷⁸¹ Cunningham (1993: 18-19), Black (1991: 245-246); (1994: 285-300)

¹⁷⁸² Cunningham (1993: 16-27); Scott (2006: 198)

¹⁷⁸³ Black (1991: 246)

¹⁷⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 237)

¹⁷⁸⁵ BOA, HAT: 263/15179; 148/6220.

¹⁷⁸⁶ Uzunçarşılı (1975: 244); BOA, AE, III. Selim: 24428.

¹⁷⁸⁷ İspanya'nın da aracılık işine soyunduğu, 1791 başlarında St. Petersburg'daki İngiltere elçisi tarafından İstanbul'a bildirilmişti. Bkz. BOA, HAT: 166/6957.

¹⁷⁸⁸ Bunun için 8 Mart, 19 ve 24 Mayıs tarihlerinde Prusya elçileri ile yapılan mükâleme kayıtları için bkz. BOA, AE, III. Selim: 11135.

rapor etmiştir.¹⁷⁸⁹ Abdullah Molla Efendi, Kaymakam Paşa'ya gelip, Babadağı'nın dahi düşmesine mukabil Azmi Efendi'ye yazılarak kralı savaşa teşvik için daha fazla uğraşmasını ve diğer taraftan da İstanbul'daki Prusya elçisinin sıkıştırılmasını tavsiye etmiştir.¹⁷⁹⁰ 5 Mayıs ve 6 Haziran'da Fransa elçisi Choiseul-Gouffier'in sunduğu takrirlerde ise Prusya elçisinin demeçlerinin aksine bilgiler yer almıyordu.¹⁷⁹¹ Ama hâlâ Prusya'ya güvenen Sultan Selim, 6 Haziran'daki yazılanları okuduğunda “bu ne acayip takrirdir” diye şaşkınlığını ifade ederken, bu bilgilerin aslının Prusya elçisine sorulmasını ister. Nitekim iki gün sonra durum elçiye sual edildiğinde, hepsine açıklama getirip iddiaları inkâr etmiştir.¹⁷⁹² Fakat 11 Haziran'da İngiltere ve Prusya elçileriyle yapılan mükâlemede iki elçi artık gerçeği ortaya dökmeye, bunun geçerli sebeplerini sunmaya ve iki devlet arasında aracılığa çalışmıştır.¹⁷⁹³ Berlin'de ise Azmi Efendi'ye benzer bahaneler sıralanmakta ve kral hâlâ savaşı ilân edip etmeyeceği konusunda müphem ifadelerde bulunmaktaydı.¹⁷⁹⁴ Söz konusu mükâlemede elçiler bunun için hazırlanmış bir metin dahi sunmuşlardı. Rusya, Dinyester (Turla) ile Bug (Aksu) Nehirleri arasındaki toprağın kendisine verilmesini istemekteydi. Elçilere göre Osmanlı Devleti bunu kabul etmeliydi. Fakat Osmanlı Devleti, Prusya'nın savaşa girmesi yönündeki ısrarlarını mükâleme boyunca sürdürmüştü. Prusya elçisi,

“Kralın murâdı Devlet-i Aliyye'yi dilhâhı üzere musâlaha etdirmekdir. Bu merâm silmen mi olur yohsa harben mi olur ne vechile olabilir ise ikisi dâhi birdir kaldı ki Prusya Kralı İngiltere ile ittifâken Moskovlu'ya zikr olunan îrâdâtı takdîm etmiş olmalarıyla onun cevâbına muntazır olduğundan şimdiye dek muhârebeye şürû' etmedi”,

derken daha sonra da “Prusya Kralı muhârebeye hâzırdır” diyerek aynı görüşmede kendisiyle çelişmiştir. Özi'nin kaybının söz konusu edildiği bu mükâleme mazbatasını gören Sultan Selim şaşkınlığını ve harple ilgili görüşlerini şu sözlerle yazıya dökmüştür:

“Prusya ve İngiltere mazbatasını gördüm. Bunların teklîf etdikleri musâlaha bizim işimize yarar mı, biz Kırım'ı ister iken bunlar bizden Özi Kal'ası'nı istiyor bu sûretde devletlerin kefâleti emniyet olur diyorlar ise Nemçe mâddesinde ne işe yaradıysa böyle musâlahayı benim zihnim alamıyor, şu aralıkda Moskov'a hücum olsa inâyet-i Hak'la nusret zuhûr eylese güzel olur idi. Münâsib vech üzeri bunlara cevâb verile.”

¹⁷⁸⁹ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/74; AE, III. Selim: 24433.

¹⁷⁹⁰ Ahmed Efendi (1993: 2)

¹⁷⁹¹ BOA, CH: 35/1724; AE, III. Selim: 11378.

¹⁷⁹² BOA, AE, III. Selim: 11377.

¹⁷⁹³ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/71. Benzer ifadeler için bkz. BOA, AE, III. Selim: 24543.

¹⁷⁹⁴ BOA, AE, III. Selim: 24433, 24544, 24546.

Ertesi gün Zıştovi’de Prusya elçisiyle yapılan mükâlemede elçi Lucchesini, kralının Avusturya’ya karşı Osmanlı Devleti ile savaşma sözünde durduğunu belirtirken, olayı Rusya değil Avusturya boyutuna çekmek ister.¹⁷⁹⁵ Ayrıca ittifaktan bu yana Prusya Kralı’nın Osmanlı’nın umurunu düşünüp, kendi umuru gibi mütalaa etdiğini, Reichenbach ve Leh ittifakının buna delil olduğunu öne sürmüştür.¹⁷⁹⁶ Fakat Osmanlı murahhasları tam olarak kralın ne zaman savaş açacağını bilmek istemekteydi. Teyakkuz halindeki Babıâli, gelişmeleri mükâlemeler yoluyla İstanbul’daki elçilerden soruşturmaktaydı. Raşid Efendi Prusya, İngiltere, Hollanda ve Lehistan elçileriyle yaptığı mükâlemelerle olayları yakından takip eden Sultan’a arz etmekteydi.¹⁷⁹⁷ Elçilerin verdiği bilgiler, artık Rusya ile Osmanlı Devleti’nin barışı yönündeydi.¹⁷⁹⁸ Berlin’deki Zabłocki de Azmi Efendi’nin Prusyalılarla büyük bir tartışmaya girecek birisi olmadığını, sadece hükümetinin emri gereği antlaşmanın uygulanması için zorlayacağını belirtmektedir.¹⁷⁹⁹ Neticede Prusya’nın savaşa girmeyeceği gerçeğiyle Osmanlı Devleti barış yollarına müracaata icbar edilmişti. İngiltere de başlangıçta harbe iştirak edecek gibi görünse de içteki dinamikler ve Fransız İhtilâli dolayısıyla politika değiştirmişti. Prusya; İngiltere, Hollanda ve İsveç’in de dahil olduğu büyük bir ittifak kurmayı istediğini etrafa yayarken, diğer taraftan asıl emeli olan Avusturya’yı ve Rusya’yı istediği kıvama getirmeye uğraşmaktaydı.¹⁸⁰⁰ Bu hedeflerinde Lehistan tam manasıyla bir yem olarak değerlendiriliyordu. İngiltere de artık Avrupa’nın doğusunda olup bitenler karşısında tarafsızlık şikkını yeğlemekteydi.¹⁸⁰¹ Aslında İngiltere 1791 baharında, her an harekete hazır 30 kalyon, 75 firkateynle küçük gemilerden oluşan 12 Hollanda kalyonunun da katılacağı bir filo hazırlamıştır.¹⁸⁰² Fakat daha sonradan İngiliz kabinesi farklı adımlar atacaktır. İngiltere’de Pitt, Avam Kamarası’nın muhalefeti sebebiyle 1791 yılı ortalarında Rusya’ya karşı savaş hazırlıklarını bırakır.¹⁸⁰³ Pitt bir kısım mebusla beraber, Çariçe’nin daha fazla ilerlemesini durdurmak, Osmanlı Devleti’nin bekası ve Lehistan’ın ve İsveç’in bağımsızlığı için ve ayrıca İngiltere ve

¹⁷⁹⁵ BOA, A.DVN.DVE (9): 175/73.

¹⁷⁹⁶ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 208)

¹⁷⁹⁷ BOA, AE, III. Selim: 20166.

¹⁷⁹⁸ BOA, AE, III. Selim: 24433, 24545.

¹⁷⁹⁹ AGAD, ZP: 373: 169.

¹⁸⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 174-176)

¹⁸⁰¹ Black (1994: 377-405)

¹⁸⁰² BOA, A.DVN.DVE. (9): 175/65, 67; AE, III. Selim: 24426.

¹⁸⁰³ Kalinka (1991/II: 480-481, 484)

Prusya'nın çıkarlarını korumak amacıyla bu ittifakı ve birliği desteklemek gerektiğini savunur.¹⁸⁰⁴ Çariçe'nin Londra'daki temsilcisi Semyon Vorontsov, İngiltere'nin Rusya'ya cephe almakla, Osmanlı tarafını tuttuğundan daha fazla zarara uğrayacağı propagandasını yapmıştır.¹⁸⁰⁵ Muhalif liderler Charles James Fox ve Edmund Burke böyle bir savaşın anlamsızlığını ve haksızlığını ortaya koymak için olanca gücünü kullanmıştır. Fox'a göre Çariçe'den savaşta elde ettiği yerleri geri vermesini istemek mümkün değildir. Burke ise "yalnızca veba, ölüm ve talan getirdikleri Avrupa halkları arasında hiçbir yeri olmayan Barbarların korunacağı bir savaşın saçmalığına dikkat çekiyordu." İngiltere'nin nazarında sırf II. Katerina'yı Özi'yi geri vermeye zorlamak için ve Osmanlı Devleti'nin güvenliği için savaşmaya hacet yoktur, bunu gerektiren etkenler ortadan kalkmıştır. Kamuoyu da İngiltere'nin Baltık'taki ticarî çıkarları için savaşa girmemesi görüşündedir.¹⁸⁰⁶ Bu durumda İngiltere'nin Baltık Denizi'ne 40 gemilik bir filo göndermeye ve savaş ilânına hazır olduğunu Sadrazam'a bildiren Prusya zor duruma düşmüştür.¹⁸⁰⁷ Aslında bu söylenti de, planlanan büyük ittifak da Avusturya ve Rusya'yı barışa zorlamak için atılmış birer adımdır.¹⁸⁰⁸ Ordugâhta Prusya'ya karşı ciddî manada güven kaybı söz konusudur. Prusya bu noktadan sonra İngiltere adım atmadan kendisinin de adım atmayacağını açıklamıştır.¹⁸⁰⁹ Prusya Kralı nâmesinde Lehistan'ın Osmanlı Devleti ile ittifaka talip oluşundan memnuniyet duyduğunu bildirmiştir.¹⁸¹⁰ Ancak Prusya'nın donanmasının olmaması Kırım'ın alınması konusunda bir engeldir. Bu yüzden eğer Osmanlı Devleti Kırım'ı zapt ederse elinde kalması için üzerine düşeni yapacak; alamazsa da Karadeniz'in ve İstanbul'un güvenliği, İngiltere ile beraber yapılacak bir ittifakla garanti altına alınacaktır.¹⁸¹¹ Fakat ilerleyen zamanlarda Prusya, Lehistan ile bir ittifakı da nafile görmüştür. Varşova'dan gelen haberler, Prusya Kralı'nın Rusya'nın güvenini sarsacak her şeyden çekindiği ve St. Petersburg'daki müttefik ülke elçilerinin Çariçe ile barışın şartlarına dair

¹⁸⁰⁴ Lord (1915: 186); Bağış (1984: 99-101)

¹⁸⁰⁵ Miller (1901: 462); Reddaway (1941b: 146); Łojek (1975: 25-30); Cunningham (1993: 20-25); Lefebvre (2002: 198); Mayer (2004b: 503)

¹⁸⁰⁶ Karamuk (1975: 203-204)

¹⁸⁰⁷ Beydilli (1984a: 112-113). Nitekim İngiliz elçisi Ainslie bunu 1791 Mart'ında ifade etmişti. Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 74-vd.

¹⁸⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa (1309/V: 182-183)

¹⁸⁰⁹ AGAD, ZP: 373: 240.

¹⁸¹⁰ Mektup için bkz. Beydilli (1984a: 170-177)

¹⁸¹¹ Beydilli (1984a: 112-113)

görüşükleri yönündedir.¹⁸¹² Nitekim İngiliz özel elçisi Fawkener, St. Petersburg'a barışın şartlarını konuşmak üzere, Joseph Ewart ve Lord Elgin ise Berlin ve Viyana saraylarına gönderilmiştir. II. Friedrich Wilhelm, St. Petersburg'a götürülecek teklifi desteklediğini bildirmiştir.¹⁸¹³ Aynı zamanda Hollanda da birlikten desteğini çekmiş, Danimarka'nın tarafsızlığı da sağlanmıştır.¹⁸¹⁴ Rusya ile de barışın gündeme gelmesi, Osmanlı-Leh tecavüzî ittifak projesinden hem Leh tarafının hem Osmanlı tarafının uzaklaşmasını, ancak yine de tedbiren dikkatli bir müzakere silsilesinin tedafû ittifak için sürdürölmesini getirir. Ayrıca Çariçe maddî yollarla III. Gustav'ı da birlikten uzaklaştırmayı başarır.¹⁸¹⁵ İsveç Ekim 1791'de Rusya ile yaptığı savunma antlaşmasıyla artık savaşmayacağını göstermiştir.¹⁸¹⁶ Aynı zamanda İsveç içerisindeki iktidar mücadeleleri de III. Gustav'ı zor duruma soktuğu gibi, Rusya karşısında gücünü zayıflatmaktadır.¹⁸¹⁷ Prusya, artık Lehistan'la ittifakı bırakır ve Rusya'ya meyletmeye başlar. Lehistan'daki vatanperverlerin öngöröleri gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Lehistan'ın ikinci taksimine götürecek yolun daha rahat çizilmesinde sebep teşkil edecektir. Prusya Kralı artık, Osmanlı Devleti'nin Leh elçisi Potocki ile bir ittifak için yaptığı görüşmeleri desteklememektedir. Zira Prusya Kralı, Lehistan'ın çok az sayıdaki askerini dahi bir araya getiremeyeceğini, ne parasının ne maharetli subaylarının ne de silahının olduğunu düşünmektedir. Fakat asıl gayesi, Lehistan'ın bir müttefike sahip olarak güçlenmesinin önüne geçmektir. Nitekim Osmanlı-Leh ittifak projesini de bu yüzden desteklememiştir. Potocki'nin ardı arkası kesilmeyen takrirleri işe yaramamakta, Leh elçisi oyalanmaktadır.¹⁸¹⁸ Potocki önceki sene buna razı olan kralının artık bîtaraflığını beyan etmişti.¹⁸¹⁹ Aynı zamanda kral, 1790 yılında dahi büyük ittifak projesinin uygulanabilirliğinin düşük olduğunu düşünmekteydi.¹⁸²⁰

¹⁸¹² AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1791-4, 1791-5. Waliszewski (1894/II: 56-63) Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Prusya Kralı'ndan savaş dolayısıyla borç istemesi karşısında kral, Osmanlı Devleti'nin kaynaklarını iyi kullanmadığı yorumunu yaptı. Bkz. Beydilli (1999b: 27)

¹⁸¹³ Lord (1915: 188-189)

¹⁸¹⁴ Kalinka (1991/II: 481-482)

¹⁸¹⁵ Kalinka (1991/II: 483)

¹⁸¹⁶ Ledonne (1997: 57)

¹⁸¹⁷ Bkz. Ledonne (1997: 56-57)

¹⁸¹⁸ Bkz. BOA, HAT: 171/7347; 271/15832. B. Czart., rkps. 846: 441-446. AGAD, AR, AORMP: 175 CXXXIV/115-21. Waliszewski (1894/I: 183-184) AGAD, AR, Korespondencje: XL/5: 6. Beydilli (1984a: 134)

¹⁸¹⁹ BOA, A.DVN.DVE. (8): 171/39; AE, III. Selim: 24558.

¹⁸²⁰ AGAD, ZP, 372: 202.

Her ne kadar Ainslie ve Choiseul-Gouffier, Knobelsdorf'un Osmanlı-Leh-Prusya arasında bir antlaşmanın yürütülmesi için ciddî biçimde uğraştığını belirtse de, bunu samimi bir çaba olarak görmek zordur.¹⁸²¹ Bu aşamadan sonra İngiltere ve Prusya Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arabuluculuğunu üstlenip, III. Selim'i barışa razı etmek istemekteydi. Bunu duyum alan Osmanlı tarafı, barışa meyilli davansa da III. Selim hâlâ askeri savaşa teşvike uğraşmakta ve henüz Çariçe'den bir cevap gelmeden Osmanlı tarafının da sulh razı olacağının kesinlikle elçilerden bile saklanmasını buyurmaktaydı.¹⁸²² Diğer taraftan aracı devletlerin Rusya'yı kendi şartları altında barışa zorlamaları, Çariçe'yi de kızdırmaktadır.¹⁸²³ Avrupa'daki belirsiz vaziyetten ötürüdür ki, elçisi Bulgakov 1791 sonunda dahi tasarlanan büyük ittifak projesinin akıbetini kestirememektedir.¹⁸²⁴ En nihayetinde gerçekleşen Osmanlı-Rus barışından sonra, Avrupa'daki denge unsurlarının yeni durumlara göre evrilmesi durumu ortaya çıkar.

Bu yüzden Prusya'nın ve İngiltere'nin etrafında dönen ilk "Büyük İttifak Projesi", İngiltere'nin ardından Prusya'nın da sahneden ayrılmasıyla hayal olur.¹⁸²⁵ Geride yarım bırakılmış, yerine getirilmemiş sözler, ortada kalmış Osmanlı Devleti ve Lehistan vardır. Osmanlı yönetim kadrosu bu dönemde henüz *kuşkuculuğa varan bir temkinliliği*¹⁸²⁶ benimsememiştir. Osmanlı Devleti, bu aşamadan sonra barışa, Lehistan savaşa yaklaşmaktadır. Lord, birliğin başarısızlığını Pitt'in federatif sisteminin çöküşüne ve Prusya'nın kararsız, yalanlı politikalarına bağlamaktadır.¹⁸²⁷ Osmanlı-Rus barışının ardından, Avrupa bu sefer de Fransa'ya karşı, adına "Federatif Birlik" denen yeni bir birliği kurmak için çaba sarf edecek, hatta Osmanlı Devleti de bu lige dahil edilmek istenecektir. Prusya yakın zamanda Fransa'ya karşı Avusturya ile bile antlaşma

¹⁸²¹ NA, FO: 78/13: 15-17. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 290-vd.

¹⁸²² BOA, HAT: 1007/42320.

¹⁸²³ Bu konuda Potyomkin'e mektubu için bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 116-124)

¹⁸²⁴ Kalinka (1891/I-cz. 2: 285)

¹⁸²⁵ Łojek (1975: 52-56), 1791 yazına kadar Prusya'nın savaş hazırlıklarına işaret ederek gerçekten Rusya'ya karşı savaşa hazır olduğunu savunsa da, yaptığı savaş hazırlıklarının uzunluğu düşünüldüğünde, bunun bir oyalama taktiği olduğu anlaşılır. Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasına kadar Avusturya cephesinde kendisini sağlama alma çabaları olarak görülebilecek bu hazırlıklar, İngiltere'nin 1791 baharında ligden çekilmesiyle beraber nereye varacağı tartışmalı hale gelmiştir. Fakat değişen uluslararası dengeler, Prusya'nın artık ne Avusturya'ya ne de Rusya'ya savaş ilânını gerektirdiği gibi, 1790 yılı başından beri oyaladığı Babiâli'ye ne diyeceğini pek umursamamış gözükmektedir.

¹⁸²⁶ Deringil (2007: 4)

¹⁸²⁷ Lord (1915: 115)

yapacaktır.¹⁸²⁸ Fransa, içerisine düşen ateş dolayısıyla bütün ilgisini ihtilâle ve uzun süredir göz kestirdiği Ortadoğu coğrafyasına çevirecektir.¹⁸²⁹ Lehistan'ın kararsızlığı belki de aynı yıl, kılıçların kendi üzerine doğrultulmasına, bîtaraflığın altında ezilmesine neden olacaktır. Nitekim Mayıs 1792'de Rus elçisi Bulgakov Varşova'da yayınladığı deklarasyonla Lehistan'ın ikinci taksimine giden yolu aralar.¹⁸³⁰ Buna göre Bulgakov, Rusya'nın savaş halinde bulunduğu Osmanlı Devleti'ne Lehistan'ın elçi göndererek bağ kurması ve Rus depolarının Lehistan'dan çıkarılmasını istemesi, Rusların Lehistan'a saldırı sebepleri arasında gösterilmişti.¹⁸³¹ Bu durumda Lehistan savaş hazırlıklarına başlayıp Prusya Kralı'ndan aralarındaki ittifak antlaşmasına binaen yardım istemeyi düşünse de, Prusya Kralı'nın niyetinin bambaşka olduğu çok geçmeden anlaşılacaktı.¹⁸³² Ancak Potocki'nin Osmanlı murahhaslarıyla son görüşmesi olan 30 Mayıs'taki mükâlemesinde, Varşova'daki Lucchesini'nin, Poniatowski'ye Babiâli isterse ve ısrar ederse Prusya Kralı'nın Federatif Birlik'i reddetmeyeceğini söylediğini aktarmıştı.¹⁸³³ Daha Yaş görüşmelerinde Lucchesini bundan bahsetmişti. Ancak Varşova'ya bu plan henüz duyulmuştu. Reisülküttab'a göre, Rusya'nın Lehistan'ı vurmak için hazırlanması Avrupa'nın Fransa ile meşguliyetinden faydalanmak isteyişindendi. Fakat Prusya Kralı'nın Lehistan'la ittifakının altıncı maddesi gereği Lehistan'ı koruması gerekse de II. Friedrich Wilhelm tıpkı Osmanlı Devleti ile olan ittifakına göstermediği gibi ahde vefa göstermeyecekti.¹⁸³⁴ Prusya Kralı'nın savaş ilân etmeyeceğini anlayan Ahmed Azmi Efendi 31 Mart'ta İstanbul'a döndü.¹⁸³⁵ Bütün bu ittifak girişimlerinden kârlı çıkan Prusya idi.¹⁸³⁶ Üçlü ittifak, Osmanlı-Prusya ittifakı, Prusya-Lehistan ittifakı ve Reichenbach Mutabakatı her anlamda en fazla Prusya'ya hizmet etmişti. Özellikle Viyana ve St. Petersburg'da ağırlığını hissettirmesi hususunda

¹⁸²⁸ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-2. Waliszewski (1894/II: 189-190)

¹⁸²⁹ Bkz. AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 183, 184.

¹⁸³⁰ Michalski (1982: 647)

¹⁸³¹ AGAD, ZP: 413: 381. NA, FO: 78/13: 82; AGAD, ZP: 90: 397.

¹⁸³² AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-3, 1792-4. Waliszewski (1894/II: 201-203, 209-210)

¹⁸³³ AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-18; CXXXIV/91-18. Waliszewski (1894/II: 213-220)

¹⁸³⁴ Potocki başından beri bütün olayları kısa bir özetle kendi el yazısıyla anlattığı notunda yukarıda bahsedilenleri doğrular ifadeler kullanmaktadır. Bkz. Waliszewski (1894/II: 259-261) Ayrıca Biblioteka Czartoryskich'in 847 nolu klasöründe Potocki'nin atanmasından elçiliğinin sonuna kadar cereyan eden Potocki ile Yüksek Dışişleri Heyeti arasındaki yazışmalarla ve harcamalarla ilgili özet bilgiler bulunmaktadır. Bkz. B. Czart., rkps. 847: 235-247. AGAD, Zbiór Popielów içerisindeki 406 nolu klasörde de Potocki ve Chrzanowski'nin Yüksek Dışişleri Heyeti ile yazışmaları ve meydana gelen gelişmelerin özetleri yer almaktadır. Bkz. AGAD, ZP: 406.

¹⁸³⁵ Karamuk (1975: 205); Unat (1992: 152); Ahmed Câvid (2004: 701); Çınar (1999: 292- 321)

¹⁸³⁶ Ford (1989: 76)

fayda getirmişti. İngiltere için sadece kıta Avrupası'ndan izole edilmeme gibi bir fayda sağlamıştı. Zaten öncelikli Levant ticareti ve Baltık'taki çıkarlarıydı. Bu ise İngiltere-Fransa arasında özellikle İstanbul'da etkin olma ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika bağlamında rekabeti artırmaktaydı.¹⁸³⁷ 1792 güzünde, İngiltere ve Hollanda Fransa'ya karşı savaş açtı.¹⁸³⁸ Bu durumda savaş alanı Avrupa'nın doğusundan batısına kaydı. Ne İsveç'le ittifak, ne Lehistan'la ne de Prusya ile, hiçbiri Osmanlı Devleti'nin işine yaradı. Çünkü şartlar değişmiş ve geç kalınmıştı. İsveç'in maddî sebeplerle savaşı yürütmemesi ve Prusya'nın Rusya'ya savaş ilân etmeyişi yorumlayan bir Osmanlı devlet adamına göre “donuz donuzu çalmaz meselesi mefhûmı âşikâr eylemişti.”¹⁸³⁹

4.6. LEHİSTAN'IN İKİNCİ TAKSİMİ

Lehistan'da 3 Mayıs Anayasası'na muhalif grup, anayasanın ilânının ardından bu reformlara karşı çıkmak için dış dünyadan yardım arayışına girmişti. Szczesny Potocki, Sewryn Rzewuski ve Franciszek Ksawery Branicki'nin başı çektiği grup, Rusya'nın yardımından medet umuyordu.¹⁸⁴⁰ II. Katerina Lehistan'da olanlar için, “Lehler Paris Millî Meclisi'nin bütün çılgınlıklarını bile geçti”¹⁸⁴¹ derken, durumu Fransız İhtilâli'nin etkilerinin orta ve doğu Avrupa'da yayılması olarak görüyordu. Poniatowski'den sonra yeni anayasaya göre Lehistan tahtına geçmesi öngörülen Saksonya Elektörü Friedrich August, Rus diplomasisinin baskısı altında Lehistan tahtına çıkmayı kabul etmedi. Bu arada Branicki, Potocki ve Rzewuski Nisan 1792'de St. Petersburg'da Rus sarayı ile 3 Mayıs Anayasası'nı iptale ve 1768'deki kardinal kanunlarının baz alınarak eski düzenin restore edilmesine yönelik bir akit konfederasyonunun kurulmasını sağlayacak bir anlaşma hazırlamıştı. Bu ise Rusya sınırına yakın bir yer olan Targowica'da Targowica Konfederasyonu'nun inşasını beraberinde getirmişti.¹⁸⁴² Kısa süre sonra istediği fırsatı bulan Rusya, Targowica Konfederasyonu'nu bahane ederek Lehistan topraklarını işgale

¹⁸³⁷ AMAEF, Paris, Correspondance Politique, Turquie: 182: 119-134, 149-vd., 221-vd.; Supplement: vol. 22: 110-135.

¹⁸³⁸ Ainslie 22 Eylül tarihli takrirıyla bu durumu Babiâli'ye bildirdi. Bkz. BOA, A.DVN.DVE (3): 390/1.

¹⁸³⁹ Ahmed Câvid (2004: 614)

¹⁸⁴⁰ Markiewicz (2006: 700-701), Vernadsky (1936: 275-276)

¹⁸⁴¹ Łojek (1976: 72)

¹⁸⁴² Smoleński (1903: 32-59); Rostworowski (1966: 274-280); Gierowski (1996: 259-260); Michalski (2005: 301); Stiles (1991: 95-97)

başlar.¹⁸⁴³ Zaten topladığı Sejm’le reformlara girişmesi, Lehistan topraklarının Rus askerlerine kapatılması ve Türklerle ittifak düşünmesi de II. Katerina’nın Lehistan’a dış bilemesine sebebiyet vermiştir.¹⁸⁴⁴ Ancak Osmanlı Devleti ve İsveç’le olan savaşın bitirilmesini beklemek uygun görülmüştü.¹⁸⁴⁵ Diğer taraftan Prusya Kralı, Osmanlı Devleti’nin barış imzalamasının ve II. Joseph’in ölümünden sonra Lehistan’la ilgili fikirlerini değiştirerek Fransa’ya karşı yakınlaştığı Avusturya ile beraber politika üretmeye başlamıştı. Potocki dahil Lehistanın bütün önde gelenleri 29 Mart 1790 antlaşmasına binaen Prusya’nın Lehistan’ı savunacağını zannediyordu.¹⁸⁴⁶ Ayrıca II. Leopold ve II. Friedrich Wilhelm, Pillnitz’de buluşmuş ve Kutsal Roma İmparatoru, Prusya Kralı’na 3 Mayıs Anayasası’nı onaylamasını teklif etmişti.¹⁸⁴⁷ İki Alman lider Rusya’ya karşı antlaşmış gibiydi. Fakat II. Friedrich Wilhelm, Lehistan’ı paylaşma daha olumlu bakmaktaydı. Yalnız başına Lehistan’dan nasiplenmesine izin verilmeyeceğini bilen Çariçe, Friedrich Wilhelm’i de bu işe dahil ederek itirazları önleme yoluna gitmişti. Keza II. Katerina St. Petersburg’daki Avusturya elçisi Cobenzl’e uzunca bir süre bu niyetlerini açıklamazken, Avusturya’yı bu ikinci paylaşım ziyafetine davet etmeyecekti.¹⁸⁴⁸

Osmanlı sınırından çektiği askerleri Lehistan’a yönlendiren II. Katerina’nın saldırı niyetlerine Lehler ilk başta inanmamış; ancak Prusya Kralı ile olan antlaşmalarına güvenmişlerdi. Bu karışık zamanda 1792 yılı Rus-Leh Savaşı’nda Lehistan ordusu dirense de başarılı olamadı.¹⁸⁴⁹ II. Katerina’ya ateşkes ve torunu Konstantin’e tahtı önermek iç yazılan mektup işe yaramıştı.¹⁸⁵⁰ Çariçe, Avusturya ile olan ittifakını genişletmiş ve 7 Ağustos’ta Prusya ile ittifak etmişti. Bu sancılı dönemde Kral Poniatowski, 3 Mayıs Anayasası’nın iptal edildiğini ilân etti.¹⁸⁵¹ 24 Temmuz 1792’de

¹⁸⁴³ NA, FO: 78/13: 79-81. Raddaway (1941b: 150); Scott (2006: 205); Bazylow, Wieczorkiewicz (2005: 180)

¹⁸⁴⁴ Michalski (1982: 621)

¹⁸⁴⁵ Lord (1915: 139)

¹⁸⁴⁶ Dutkiewicz (1934: 80)

¹⁸⁴⁷ Lefebvre (2002: 199); Scott (2006: 206)

¹⁸⁴⁸ Lord (1915: 253) Çariçe’nin Avusturya’yı ikinci paylaşma dahil etmeme niyetlerini devlet adamlarına yazdığı mektuplardan görmek mümkündür. bkz. Liske (1873: 282-296)

¹⁸⁴⁹ Bu savaş için bkz. Wolański (1920)

¹⁸⁵⁰ Kalinka (1891/I-cz. 2: 74-77); Michalski (2005: 302) II. Katerina’nın “Grek Projesi” ve bu proje bağlamındaki uluslararası ilişkiler hakkında bkz. Karamuk (1975: 154-167)

¹⁸⁵¹ AGAD, ZP: 413: 421.

Targowica Konfederasyonu'na katılmış ve askerî operasyonları durdurmuştu.¹⁸⁵² Rus işgaline direnen grupların liderleri olan Prens Józef Poniatowski (kralın yeğeni), Tadeusz Kościuszko ve birçok subay aynı zamanda istifalarını sundular. Küçük bir kısım vatanperver yurt dışına kaçmış, bir kısmı reformları savunmayı üstlenmiş; fakat büyük bir çoğunluk kralının yolundan yürümüşü. Lehistan'ın "yumuşak devrim"i (gentle revolution) başarısızlıkla sonuçlandı. Targowica Konfederasyonu'na katılan Kral Poniatowski ve yakın adamlarının ülkeyle ilgili reform hayalleri suya düşmüştü.¹⁸⁵³ Zira konfederatların liderleri kesinlikle kralı ve yandaşlarını reddetmiş ve onları diktatörî güçler olarak saymışlardı. Bu gelişmeler Potocki'ye göre Babiâli'nin kasten ve hızlı bir şekilde kendisiyle olan görüşmelerini sonlandırılmasına neden oldu.¹⁸⁵⁴ Osmanlı saray tercümanı, Potocki'ye Moskof'un Lehistan'a girip eski düzeni getireceğini söylemişti. Bu gelişmeler Babiâli'ye, yapılacak antlaşma ile durduk yere yükümlülöklere girilmesi sonucunu doğuracağı ve Rusya ile soluklanmadan ve boş yere tekrar karşı karşıya gelmeyi getireceğini düşündürmüş olmalıdır. Zamanında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak için kapılarını sonuna kadar açmayan Lehistan için, şimdi benzer bir durum tezahür etmişti.¹⁸⁵⁵

Prusya'dan medet uman Lehistan'da, Prusya Kralı'nın 3 Mayıs Anayasası'nı desteklemediği duyulunca, olayın iç yüzünü anlamak için Ignacy Potocki Berlin'e gitse de hoş karşılanmamıştı.¹⁸⁵⁶ İstanbul'daki yabancı elçiler ise Lehistan'da oluşturulan konfederasyonlara istihza ile bakmaktaydı.¹⁸⁵⁷ Babiâli ise Lehistan'ı desteklediğini ifade ediyordu.¹⁸⁵⁸ Haziran ayındaki ateşkes teklifinin ardından¹⁸⁵⁹ 26 Temmuz 1792'de İstanbul'daki Rus maslahatgüzarı, Rus ordusunun Varşova'ya ulaştığı, Leh Sejmi'nin ve

¹⁸⁵² Lord (1915: 294-298); Lefebvre (2002: 243-244)

¹⁸⁵³ Targowica Konfederasyonu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Smoleński (1903)

¹⁸⁵⁴ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-24. Waliszewski (1894/II: 220-222)

¹⁸⁵⁵ Rusya ile Lehistan arasındaki sorunlar İstanbul diplomasi camiasına da yansımıştı. 10 Temmuz 1792'de Rusya Maslahatgüzarı'nın Rusya büyük dükünün doğum günü şerefine Büyükdere'deki rezidansta verdiği havai fişeklerle şenlendirilen akşam yemeğine, Leh elçisinin daveti söz konusu bile edilmemişti. Avusturya, İsveç, İspanya, Sicilyateyn ve Venedik elçileri yemeğe katılırken, Prusya, Fransa, İngiltere ve Hollanda elçileri de davet alamamıştı. Bu ise uluslararası camiada yürüyen ilişkilerin elçiler arası ilişkilere de otomatik olarak yansdığını göstermektedir. NA, FO: 78/13: 134.

¹⁸⁵⁶ AGAD, AR, AORMP: 174: CXXXV 1/10: 1792-5; ZP: 104: 128-129. Waliszewski (1894/II: 222-223); Lord (1915: 287); Dutkiewicz (1935: 88-87)

¹⁸⁵⁷ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-28; 178: CXXXV 1/18-701-703. Waliszewski (1894/II: 235-236)

¹⁸⁵⁸ AGAD, AR, AORMP: 175: CXXXV 1/13-29; 178: CXXXV 1/18-704-716. Waliszewski (1894/II: 237-243)

¹⁸⁵⁹ Kalinka (1891/I-cz. 2: 222-223)

Kralı'nın tahliye edildiğini bir jurnalle bildirdi.¹⁸⁶⁰ Bu arada Lehistan konusunda Prusya ve Avusturya anlaşmazlığa düşmüştü.¹⁸⁶¹ Avusturya, Çariçe'nin niyetlerini anlamak üzere uzun süre beklediği gibi paylaşımdan vazgeçmesi ve Prusya'ya verilecek toprakların azaltılması yönünde Rusya'ya telkinde bulunmuştu. Kral'ın Targowica Konfederasyonu'na katılmasının ardından, Debolı'ye St. Petersburg'dan gitmesi için yol verilmişti.¹⁸⁶² Rusya ve Prusya tarafından 23 Ocak 1793'te resmî paylaşım antlaşması imzalandı.¹⁸⁶³ Avusturya birçok müzakereye rağmen ikinci paylaşımda yer almadı.¹⁸⁶⁴ Prusya Gdańsk, Toruń ve Büyük Polonya (Wielkopolska)'yı alırken, Rusya Lehistan'ın doğu kısmında Batı Ukrayna, Podolya, Beyaz Rusya'nın kalan kısmını elde ederek fiilen Varşova dahil bütün Lehistan'a hükmedecekti. Haziran 1793'te Grodno şehrinde toplanan Sejm ise, beklenmedik bir şekilde Rusya'nın toprak taleplerine razı oldu.¹⁸⁶⁵ Avrupa'da Fransa'ya karşı yürütülen planlar dahilinde Prusya ve Rusya'nın 23 Aralık 1793'te St. Petersburg'da yaptığı mutabakat uyarınca, Lehistan'ın ikinci taksimi gerçekleşti. Targowica konfederatları buna çok şaşırılmışlardı, ama artık ellerinden bir şey gelmeyecekti. Lehistan neredeyse toprağının yarısını kaybetmişti. Poniatowski krallığını korusa da tacı, Rus nüfuzu ve baskısı altında başında tutulmaktaydı. İngiltere ve Pitt paylaşımına şiddetle karşı çıkmaktadır. Ancak bu ortamda Avrupa'nın öncelikli meselesi, Fransız İhtilâli'dir. Bilhassa Fransa ile meşgul olan Prusya Kralı, 1792 sonlarında Paris'ten Berlin'e hareket etmiş ve II. Katerina ile anlaşp¹⁸⁶⁶ kendisinden beklenenin aksine Rusya ile bir olarak Lehistan'dan kolayca pay alma yoluna gitmişti. Fransa ile olan durumundan ötürü taksimden hariç tutulan Avusturya buna alınmışsa da o da bir sonrakinden nasiplenmek niyetindeydi. 24 Mart 1794'te yükselen ve bütün ülkeye yayılan Kościuszko Ayaklanması ise ülkeyi parçalanmadan kurtarmaya

¹⁸⁶⁰ NA, FO: 78/13: 146. Yapılan Rusya-Prusya Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Ahmed Atıf, İbrahim İsmet (1798: 146-151)

¹⁸⁶¹ Bkz. Lord (1915: 326-376)

¹⁸⁶² Kalinka (1891/I-cz. 2: 235-236)

¹⁸⁶³ AGAD, AKW, Dz. Rosyjski: 13-23/8, 9. Lord (1915: 389-392); Michalski (1982: 648-650); (2005: 303); Black (1990b: 134); Stiles (1991: 99); Riasanovsky (1993: 270); Zielińska (1999a: 217); Lefebvre (2002: 255-256); Scott (2006: 207); Kądziała (2011: 167)

¹⁸⁶⁴ Avusturya'nın paylaşımına karşı tutumu ve bu dönemde yürütülen görüşmeler için bkz. Lord (1915: 398-439)

¹⁸⁶⁵ Kalinka (1891/I-cz. 2: 88-89); Lord (1915: 480-483); Lewitter (1965: 353-354); Michalski (1984: 416-417); Konopczyński (2003: 679-680); Kądziała (2011: 170-180); BOA, HAT: 258/14877.

¹⁸⁶⁶ Uzunçarşılı (1973: 659)

yetmedi.¹⁸⁶⁷ Köylüsü kentlisi, askeri sivil bir çok Leh, ülkesi için mücadele etse de başarılı olamadı. Olayların Fransa'daki ihtilâlin en ateşli zamanlarına denk gelmesi, Lehistan için Fransız desteğinden mahrum kalmak demekti. Leh mültecilerin temsilcisi Franciszek Barss Osmanlı Devleti'ni yeni bir savaşa girmesi yönünde teşvik etmek için harcadığı bütün çabalara rağmen bu emeline nail olamadı.¹⁸⁶⁸ Kościuszko İstanbul'a gönderdiği temsilcisi Sułkowski¹⁸⁶⁹ ve Piotr Crutta¹⁸⁷⁰ vasıtasıyla destek arayışına girdi. Bu elçiler Lehistan'ın bölünen güneybatı eyaletlerinde Eflâk ve Boğdan gibi Türk hâkimiyetinde birer vasal prenslik kurulmasını teklif ettiler.¹⁸⁷¹ Osmanlılardan destek bulamayan Lehistan, Avrupa arenasında yapayalnız kalmıştı. Varşova'daki Rus elçisi Otton Henry Igelström, son darbeyi vurmak için oluşturulacak bahaneyi aramaktaydı. 22 Temmuz 1794'te II. Katerina, Prusya ve Avusturya elçilerine Lehistan'ı son bir kez daha paylaşıp ortadan kaldırma planını açıkladı.¹⁸⁷² Elinden pek bir şey gelmeyen Poniatowski, her şeye rağmen Katerina ile uzlaşmanın yollarını aradı. 21 Kasım 1794 tarihli mektubunda adeta yalvarır gibi sözlerle, tükenmiş durumda olan Lehistan'a daha fazlasının yapılamayacağını, bu yüzden Çariçe'nin insafa gelmesini ister gibiydi.¹⁸⁷³ Avrupa'nın büyük güçlerinin ilgisizliği, Lehistan için kaçınılmaz sonu getirmiş, 24

¹⁸⁶⁷ Kościuszko ile ilgili bkz. Korzon (1906); Kukiel (1941: 154-176); Lord (1925: 481-498)

¹⁸⁶⁸ Michalski (1982: 653)

¹⁸⁶⁹ Zinkeisen (2011/VI: 604-605); Reychman (1959: 222-227)

¹⁸⁷⁰ Reychman (1938: 3-12); (1959: 61-64, 228-232); (1961: 83-99); (1967: 90-91)

¹⁸⁷¹ Jorga (2005/V: 105-106)

¹⁸⁷² Michalski (1982: 625); Zielińska (1997: 108)

¹⁸⁷³ "Madame ma Soeur

Le sort de la Pologne est entre vos mains; votre puissance et votre sagesse en décideront. Quel que soit celui que vous destinez à me remplacer, il ne m'est pas permis, tant que je puis parler, de négliger mes devoirs envers ma nation, en invocant pour elle la générosité de Votre Majesté Impériale.

Le militaire polonais est détroit. Cependant la nation existe encore; mais elle cessera bientôt d'exister aussi, si vos ordres et votre grandeur d'âme ne viennent à son secours. Le tumulte des armes a empêché les semailles dans une grande partie du pays. Le labourage est devenu impossible partout où le bétail a été enlevé. Les paysans, dont les granges sont vides, dont les cabanes sont brûlées ou rendues inhabitables, ont fui par milliers en terre étrangère. Beaucoup de seigneurs terriens en ont fait de même pour les mêmes raisons. La Pologne commence déjà à ressembler à un désert. La famine est presque inévitable pour l'année prochaine, surtout si d'autres voisins continuent d'enlever nos habitants, notre bétail et d'occuper notre territoire.

Il paraît réservé à celle dont les armes seules ont tout soumis, de prescrire des bornes à tout autre lorsqu'elle aura prononcé l'usage qu'elle-même voudra faire de ses victoires. Je ne présume pas de le prévoir; mais je crois certain que ce qui vous sera véritablement glorieux, ce qui rendra trois millions d'hommes le moins malheureux, aura toujours le plus de droit à vos déterminations.

Puissiez-vous, Madame, agréer ce que votre grand caractère me donne la confiance de vous représenter. Puissiez-vous agréer, en même temps, l'expression des sentiments dans lesquels je suis, etc." Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 90-91)

Ekim 1795'te Prusya, Avusturya ve Rusya Lehistan'ı üçüncü kez paylaşarak Lehistan'ın varlığına son verilmiştir.¹⁸⁷⁴

Lehistan'ın ikinci taksimının örgüsünü oluşturan olaylar bağının bir ucu II. Katerina da, diğeri de II. Friedrich Wilhelm'dedir. Onların uygun vakit geldiğinde bağları koparışı, Lehistan'ın dünya siyaset sahnesinden de koparılışı demektir. Osmanlı camiasının da o zamanlar idrak ettiği üzere, Rusya bir yandan Prusya ve Avusturya'ya da pay vererek ses çıkarmalarını önlerken, öte yandan İngiltere'nin Fransa ile savaşta olması, Fransa'nın Lehistan'ı görececek vaziyetinin bulunmaması, Osmanlı Devleti'nin ise savaştan yeni çıkmış bir devlet olarak Lehistan'a destek verecek mecalinin olmayışından faydalanmış, yani uygun zamanı bulmuştu.¹⁸⁷⁵ Yüzyıl başlarında yaşanan Büyük Kuzey Savaşları sırasında Lehistan, adı dışında her açıdan bir Rus mandasının kurulabileceği bir aşamaya ulaşmıştı. Daha sonra sözde Leh reformcular ve statükonun destekleyicisi Rus temsilciler arasındaki karışık yılların ardından, paylaşımların mantıklı sonucuna doğru ilerlemişti. Rusya 1772 ve 1795 yılları arasında büyük bir iştahla Lehistan Cumhuriyeti'nin tam olarak tüketildiği bir ziyafete başkanlık etti.¹⁸⁷⁶ Prusya ise kendi dış politika emellerinin sadece Lehistan taksimi noktasında Rusya ile ortak planlar kurmaktaydı. Bunun dışında ortak bir paydaları olmayacaktı zaten.¹⁸⁷⁷ II. Friedrich Wilhelm “utanmazca müttefikî Lehistan'ı Rusya ile anlaşarak harcamıştı.”¹⁸⁷⁸

Bununla beraber Rusya'nın Lehistan'a saldırısı, Osmanlı başkentinde birtakım tepkilere yol açtı.¹⁸⁷⁹ Babiâli Lehistan'ın paylaşımını uluslararası bir mesele olarak görmüş ve yakından ilgilenmişti. Fransız İhtilâli'nin ve Lehistan taksimının etkilediği Avrupa'da esen yeni rüzgârlar karşısında alınacak tedbirler ve oluşturulacak politikaları üzerinde duruldu. Prusya Kralı'nın çıkarları doğrultusunda istikrarsız bir politika seyrettiği, Lehistan taksimının bozulması ve tekrar bağımsızlığını kazanmasına çalışılması

¹⁸⁷⁴ Michalski (2009: 75-80) Rus tarihçi Vernadskiy Lehistan'da 3 Mayıs Anayasası'na karşı muhalif grubun ülkeyi iç isyana sürüklediğini ve muhafazakâr kesimin II. Katerina'dan duruma müdahil olmasını istediğini ve böylece ikinci taksimin gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu durumla ilgili, ancak ironik bir ifadeyle II. Katerina'nın Lehistan'ı “paylaşarak yardımda bulunduğunu” söylemek yerinde olacaktır. Vernadsky (2009: 210), (1936: 275)

¹⁸⁷⁵ Ahmed Efendi (1993: 59-60)

¹⁸⁷⁶ Davies (2006: 704)

¹⁸⁷⁷ Eton (1799: 412)

¹⁸⁷⁸ Ragsdale (2006: 514)

¹⁸⁷⁹ NA, FO: 78/13: 104.

gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu konuda hazırlatılan takrirlerden Babiâli'nin bu politikasını takip etmek mümkündür.¹⁸⁸⁰ Sultan Selim'e ulaşan sayısız takrir, Lehistan'ın taksimine olan ilgisini göstermeye yetmektedir. Daha 1792 Ağustos'unda Lehistan'ın melankolik hali karşısında alarma geçerek Knobelsdorf'a İstanbul'daki antlaşmaya bağlı olarak kendi hükümetini bir çözüm bulması yönünde çağrıda bulunmasını istedi. Prusya elçisi ise, Reisülküttab'a adaletin ve vaatlerin yerini bulacağı sözleriyle kaçamak cevap veriyordu.¹⁸⁸¹ Ainslie'nin bildirdiği üzere, Varşova'dan gelen Poniatowski'nin konfederasyona katıldığı haberleri üzerine Babiâli, Rusya'nın Lehistan üzerindeki nüfuzu konusunda endişelenmiş ve artık Berlin ve Viyana saraylarına olan güvencini bırakmıştı.¹⁸⁸² 1794'de Sultan, “benim vezirim, Lehistan işi tamam olmuş, Avrupa işi acâyip sûretler kesbediyor, yarınki Pazar günü inşâallah Kethüda ve Reisi alıp Topkapı'ya bade'z-zuhur gelesin, söyleşelim” diyerek yeni durumla alâkalı Osmanlı sarayının alacağı tavrı belirlemek istemişti.¹⁸⁸³ Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Lehistan'da kralların millet meclisi tarafından seçilmesi dolayısıyla, her bir meclis azası krallığa talip olabildiğinden ve destek almak için dış devletlere başvurmaları dolayısıyla “düvel-i saire ve alehusus Rusya” müdahalede bulunmuş ve nihayetinde bu Lehistan'ın paylaşılmasına sebep olmuştu.¹⁸⁸⁴ Bu dönemde Viyana'da bulunan elçi Râtib Efendi Lehistan'ın paylaşımına uğramasını asilzadelerin devlet yönetimi üzerindeki nüfuzuna ve kralın tek başına karar verici merci olmayışına bağlamıştı.¹⁸⁸⁵ Zira asilzadelerin her biri bir tarafa meydedip birlik beraberliği bozmakta ve başka devletlerin müdahalesine meydan vermekteydi. 1787-1792 Savaşı'ndan Lehistan'ın faydalanamaması ise bir talihsizlikti, büyük bir fırsat kaçırılmıştı. Ortaya konan “nizam-ı cedid” için ise zamanlama yanlıştı. Zira savaşın bitimiyle Rusya ve Avusturya, daha ziyade Fransız İhtilâli meselesine yoğunlaşmıştı.

Ayrıca Lehistan'daki muarızlar (dissident/Katolik olmayanlar) sorunu, yapılmak istenen reform çalışmaları ve ordunun 100.000'e çıkarılmak istenmesi mevzuları parçalanmaya etki etmişti. Özellikle Prusya ve Rusya'nın reformları engellemek için Lehistan

¹⁸⁸⁰ Mesela bkz. TSMA, E. 3326; BOA, CH: 128/6368; 26/1283; HAT: 170/7239; 225/253; 225/12543; 252/14346; 258/14897; 259/14943; 259/14948; 259/14950; 259/14951; 263/15185; A. { AMD: 31/32.

¹⁸⁸¹ NA, FO: 78/13: 153.

¹⁸⁸² NA, FO: 78/13: 153.

¹⁸⁸³ TSMA, E. 2845/9.

¹⁸⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 80) Cevdet Paşa sehven Potocki için “Poniatowski” der.

¹⁸⁸⁵ Yeşil (2011: 165-166)

içerisindeki taraftarlarını kullandıkları bilinmektedir. Fakat bu gelişmelerden hem Prusya hem Rusya rahatsız olmuştu. İstanbul'daki Prusya elçisi, Osmanlı Devleti ile muahedeyi tehire ve Osmanlı-Leh muahedesi çalışmalarına engel olmaya çalışmıştı. Rusya'nın dışında Prusya'nın da paylaşımında yer alması kamuoyunu oldukça şaşırttı. Ancak Cevdet Paşa'ya göre Lehistan'ın taksiminde Poniatowski'nin zayıf kişiliğinin de etkisi vardı. 1787-1792 Savaşı'nda ülkesini güçlendirmesi gerekmekteydi. Asker sayısı çok az olduğu gibi, hak etmediği yerde bazı Rus yanlısı vekilleri iş başına getirmiş, gerekli hazırlığı yapmamış ve Rusya'nın niyetlerini anlamamıştı.¹⁸⁸⁶ Nitekim daha 1791 ortalarında II. Katerina, Potyomkin'e bir an evvel Türklerle savaşı sonlandırıp Lehlere gününü göstermekten bahsetmişti.¹⁸⁸⁷

Babîâli, Rusya'nın tepkisini çekmemek için 1794 isyanına resmen destek veremedi. Ancak Osmanlı yönetimi, Prusya elçisinden alınan duyumları soruşturmaktaydı.¹⁸⁸⁸ 30 Aralık 1792'de Prusya elçisi, Rusya ile Prusya'nın ittifak ettiğini; fakat bunun Osmanlı Devleti ile olan ilişkisini etkilemeyeceğini bildirir.¹⁸⁸⁹ Bununla beraber elçi, sene 1793 olduğunda kendisinin buna yetkisi olmadığı gerekçesiyle ilk başta olan biteni Babîâli'ye aktarmaz. 10 Şubat'ta Prusya elçisiyle yapılan mükâlemede 3 Mayıs Anayasası'na müteakip Lehistan içerisinden bir kısım zevatın Çariçe'den yardım istemesine üzerine Prusya ve Rus askerinin Leh topraklarına girdiğini belirtir. Ancak elçi, daha fazlasına adem-i memuriyeti sebebiyle cevap vermek istememiştir.

İhtilâlcî cumhuriyet taraftarı olan ve İstanbul'da İsveç elçiliği tercümanlığı yapan Mouradgea d'Ohsson, Reisülküttâb'ın izniyle göç eden Lehler lehine Varşova'da yapılacak karşı bir devrim için faaliyet göstermekteydi.¹⁸⁹⁰ Diğer yandan İhtilâlcî cumhuriyetin temsilcisi sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesi planlanan Sémonville, Avrupa'da meydana gelen yeni gelişmeler doğrultusunda Lehistan'da cereyan eden hadiselerle karşı, Osmanlı Devleti'ni ilgi duyması için teşvik etmekle görevlendirilmişti; görevi gereği bir Fransız-Osmanlı ittifakına çalışacak, ittifaka Lehistan ve İsveç de dahil

¹⁸⁸⁶ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 83-85)

¹⁸⁸⁷ Bkz. Kalinka (1891/I-cz. 2: 127-132)

¹⁸⁸⁸ BOA, HAT: 226/12591; 226/12591-A, 226/12591-B.

¹⁸⁸⁹ BOA, HAT: 261/15088; 261/15088-A; 261/15088-B.

¹⁸⁹⁰ Zinkeisen (2011/VI: 591)

edilebilecekti.¹⁸⁹¹ Burada Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden tek isteği Rusya'ya savaş açarak kaybettiği toprakları geri elde edebilme şansı yakalamak ve böylece Fransa'yı çevreleyen koalisyonu bölmektir.¹⁸⁹² Fakat Babıâli'nin Sémonville'i kabul etmeye niyeti yoktur.¹⁸⁹³ Diğer taraftan Varşova'daki ihtilâlcı grubun temsilcisi olan Descorches'un, Sémonville yerine İstanbul'a gönderilmesi fikri gündeme geldi. Marie Louis Descorches, Lehistan'ı despotik monarklarca tehdit edilen iki hür devlet olarak Fransa ile birlik olmaya çağırmıştı; fakat Targowica yetkililerince Lehistan'dan sürüldü.¹⁸⁹⁴ Kendisi bu sefer Leh göçmenlerle ilişki kurma görevini üstlendi. Bu görev, Osmanlı Devleti'ni Lehistan'da bir karşı devrim için kazanmaktı.¹⁸⁹⁵ İstanbul'a vardığında Jakobenlerin Türkiye'den sorumlu ajanı tüccar Florenville ile temas kurarak kendisinin Babıâli tarafından Fransa Cumhuriyeti'nin fevkalâde elçisi olarak tanınması için çaba harcayacaktı. Fakat Osmanlı Devleti'nin kendisini Fransa'nın elçisi sıfatıyla tanımaya pek niyeti yoktu.¹⁸⁹⁶ Tanınmazsa da karışıklık çıkarılması ve bundan istifadeyle Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak için harekete geçilmesi planlamaktaydı. İttifak gerçekleştiği takdirde Fransa, Babıâli'ye Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kaybedilen yerleri geri alma garantisi vermektedir.¹⁸⁹⁷ Descorches, özellikle Mouradgea d'Ohsson'un da yardımlarıyla faaliyetlerini genişletti.¹⁸⁹⁸ Lehistan'ın bağımsızlık mücadelesi için İstanbul'da harcanan çabalar Sultan Selim'in iltifatına nail olmuştu.¹⁸⁹⁹ Yani III. Selim Lehistan'ın bağımsızlık mücadelesinin fiilî destekçisiydi. Diğer yandan İstanbul'da ve özellikle Boğdan'da Leh mültecilerin sayıları artmaktaydı. Lakin ilerleyen zamanlarda görüleceği üzere çok etkin bir politika izlenemedi. Descorches, yaptığı görüşmelerde Reisülküttâb'ın Lehistan'a müdahalesi yönünde çok ciddi bir ilgi oluşturmamıştı.¹⁹⁰⁰ Descorches'in İstanbul'daki yıldızı bir süre sonra sönmüş ve yerine de

¹⁸⁹¹ Testa (1865/II:202-203)

¹⁸⁹² Soysal (1999b: 97-99)

¹⁸⁹³ Lord (1915: 447)

¹⁸⁹⁴ Michalski (1982: 651-653); (2005: 304, 317); Kalinka (1891/I-cz. 2: 359, 377)

¹⁸⁹⁵ Osmanlı Devleti'ni Lehistan meselesine teşvik için ciddi bir kamuoyu oluşturma girişimleri olmuştu. Hatta 1794'te Kościuszko Ayaklanması'nın sürdüğü bir dönemde yayınlanan *Le Moniteur Universel*'de Türkler için *Avrupa'nın en dürüst halkı* diye bahsedilmekteydi. Marcère (1927/II: 66-68, 94)

¹⁸⁹⁶ BOA, HAT: 264/15265.

¹⁸⁹⁷ Jorga (2005/V: 105)

¹⁸⁹⁸ Lewis (1953: 114-116); Beydilli (1984b: 284-287)

¹⁸⁹⁹ BOA, HAT: 34/1678. Ayrıca bkz. Morkva (2010: 74-75)

¹⁹⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa (1309/VI: 190-192); Marcère (1927/I: 380-389, /II: 97-102); Reyhman (1967: 86-90); Soysal (1999b: 125-130); Öner (1999:11); Morkva (2010: 93-96)

1795'te Verninac atanmıştı.¹⁹⁰¹ İstanbul'a geliş yolunda karşılaştığı Leh temsilcilerden Michał Ogiński'nin de İstanbul'a gelmesini istemişti. Ogiński 1795 yılı sonunda İstanbul'a ulaştı.¹⁹⁰² Ogiński'nin temsilinde Lehler ve Verninac, Babiâli'nin maddî destek vereceği ve Fransız subayların destekleyeceği yeni bir Leh ordusu inşa ederek, Lehistan işgaline başkaldırmayı hedeflemekteydi. Avrupa'da vaziyetin Fransa lehine iyileşmesi üzerine Verninac, Lehistan'ın yeniden tesisi için Fransa, İsveç, Danimarka ve Osmanlı Devleti arasında bir ittifak kurulması siyasetini yavaşlatmıştı. Râtib Efendi de bu ittifaka yeşil ışık yaksa da, artık Fransa'nın nazarında Osmanlı Devletini ittifaka ve harbe teşvik edecek unsurlar ortadan kalkmıştı.¹⁹⁰³ D'ohsson da Verninac'ı yakından takip etmekte ve yer yer onunla ortak hareket etmekteydi.¹⁹⁰⁴ Diğer taraftan Fransa, Prusya ile 1795 Nisan'ında imzaladığı Basel Antlaşması'yla Lehleri desteklemekten vazgeçer.¹⁹⁰⁵ Ayrıca İhtilâl hükümeti Avrupalı devletlerce bir bir tanınmaktadır. Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın Verninac'ı 1 Haziran 1795'te kabulüyle, yeni Fransa Cumhuriyeti Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır.¹⁹⁰⁶ Ogiński ile görüşen Baş tercüman Moruzi, Babiâli'nin yeni bir savaşa girmek için pek niyeti olmadığını gösterdiği gibi, daha 2-3 sene önce İstanbul'a gelen Leh elçisi Potocki'nin girişimlerinin boşa gitmişliğini hatırlatarak bunun faturasını Potocki'ye çıkartır.¹⁹⁰⁷ Eflâk Voyvodası Moruzi'nin desteklediği Yaş ve Bükreş'te organize olmaya çalışan bir kısım Leh milliyetçilerine rağmen, Babiâli buna temkinli davranıp yeni bir savaş riskine girmez.¹⁹⁰⁸ Hatta 1795 yılı ortalarında Viyana'dan yazan Piotr Potocki dahi, Kaptan Paşa'ya gönderdiği mektupla Babiâli'nin Lehistan'ın taksimi konusunda duyarlılığını artırmak istemiştir.¹⁹⁰⁹ Rus diplomat Kutuzov ve 1794'te İstanbul'a gelen halefi Koçubey de, aynı şekilde muhtemel bir Osmanlı-Leh ve Osmanlı-Fransız ittifakını

¹⁹⁰¹ Marcère (1927/I: 281-289)

¹⁹⁰² Ogiński (1826/II: 121-125)

¹⁹⁰³ Soysal (1999b: 138)

¹⁹⁰⁴ Öner (1999: 111, 127-128, 134-135, 150, 162-167)

¹⁹⁰⁵ Öner (1999: 12); Soysal (1999b: 136-137)

¹⁹⁰⁶ Bkz. Testa'nın notu, Testa (1865: 208); Öner (1999: 140-150) 1796 yılı ve sonrasında bir kısım Leh milliyetçi Yaş ve Bükreş'te Lehistan'ın bağımsızlığını kazanması için konfederasyonlar oluştursa da bu, Rusları yenmeye yetmeyecekti. Verninac'ın yerine atanan Aubert Dubayet, Lehlerin Eflâk ve Boğdan'da gösterdiği bu çabalarına daha çok inanıyordu. Leh birliklerinin başında Dombrowski bulunuyordu. Ogiński ise İstanbul'da çaba harcıyordu. Fakat istenen planlar gerçekleştirilemedi. Ayrıntı için bkz. Ogiński (1826/II: 125-297); Jorga (2005/V: 109-116)

¹⁹⁰⁷ Bkz. Ogiński (1826/II: 166-167)

¹⁹⁰⁸ Jorga (2005: 109-111)

¹⁹⁰⁹ Öner (1999: 134-135)

engellemekle vazifelendirilmişti.¹⁹¹⁰ Bu nedenle Rus elçisi Babiâli ile görüşmelerinde barışçıl ve dostça bir ton kullanmaktaydı.

Diğer taraftan Eflâk ve Boğdan Voyvodaları'nın gönderdiği raporlar, Lehistan'ın içerisinde bulunduğu vaziyetin ehemmiyetini gösteriyordu.¹⁹¹¹ Bir kısım Leh vatandaşı Osmanlı topraklarına sığınmıştı. Gelen göçmenlere nasıl muamele edileceği, kabul edilip edilmeyeceği meselesi Boğdan Voyvodası tarafından İstanbul'a soruldu.¹⁹¹² Rusya, bu göçmenlerin kendisinin tebası olduğu ve geri teslimini talep derken, Babiâli bunun yerine bu mültecilerin bir kısmının Fransa'ya gönderilmesini tercih edecekti. Boğdan Voyvodası Mihail Sutzo bu kişileri Boğdan'a kabul etme izni almıştı.¹⁹¹³ Daha 1794'te Çariçe'nin kendisinden Varşova'dan ayrılmasını istemesine rağmen direnen Poniatowski,¹⁹¹⁴ bu karışık vaziyette 1795 yılının Nisan ayında Varşova'yı terk etti. II. Katerina, Leh Kralı'na kendisinin istikbali konusunda teminat verdi.¹⁹¹⁵ 24 Ekim 1795'te Lehistan'a üçüncü ve son can alıcı darbe tekrardan Prusya, Rusya ve Avusturya tarafından vurulurken Lehistan'ın bağımsız bir devlet olma hakkı, bu üçüncü taksimle 1918'e kadar elinden alınacaktı. XVIII. yüzyıl ortalarından beri birçok plan ve niyetlerle paylaşım senaryolarına maruz kalan Lehistan¹⁹¹⁶ komşuları tarafından tarihe gömülmüştü. Birinci paylaşım sonrası 1779'dan beri yeni bir paylaşımı dillendiren Grigoriy A. Potyomkin ikinci ve üçüncü paylaşımları görememişti.¹⁹¹⁷ Devleti ellerinden kayan Poniatowski 1798'de St. Petersburg'da öldü. Boğdan Voyvodası 28 Şubat 1797 tarihinde gönderdiği tahririnde artık Lehistan'ın Rusya'nın yed-i tasarrufuna geçmiş sayılması gerektiği yazıyordu.¹⁹¹⁸ Bundan sonra tüm XIX. yüzyıl Lehistan'ın yeniden bağımsızlık kazanma teşebbüslerine sahne olacaktı.¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁰ Morkva (2010: 74-92)

¹⁹¹¹ Birkaçı için bkz. BOA, HAT: 231/12886; 235/13078; 258/14909.

¹⁹¹² BOA, HAT: 225/12537-E.

¹⁹¹³ Hurmuzaki (1886/supplement-I: 104); Jorga (2005/V: 107) Hatta İstanbul'da Sutzo vasıtasıyla Leh vatanseverlere 20.000 Felemenk dukası gönderildiği haberleri yayılmıştı. Bkz. Reyhman (1967: 89)

¹⁹¹⁴ Kalinka (1891/I-cz. 2: 91-92)

¹⁹¹⁵ Kalinka (1891/-cz. 2: 93-94)

¹⁹¹⁶ Bkz. Zielińska (2005: 544-550)

¹⁹¹⁷ Bkz. Zielińska (1999a: 215)

¹⁹¹⁸ BOA, HAT: 230/12837. Ayrıca Rusya Boğdan ahalisini kendi yanına celp ederek Ukrayna'da arazi verme politikası izlediği de vaki idi. Bkz. BOA, HAT: 232/12932. *Relatiile Româno-Ottomane (1711-1821): Documente Tureşti* (1984: 638)

¹⁹¹⁹ XIX. yy.da Lehistan başkaldırı hareketlerinin Babiâli ile bağlantısı hakkında bkz. Kieniewicz (1983)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde elçilik –özellikle modernleşme öncesinde- bazen hakarete maruz kalmak, bazen parasız kalmak, bazen de Yedikule zindanlarında kendini bulmaktır. Bu musibetlerden bazısı Potocki'nin elçiliği için de geçerlidir. Zira Potocki, yerince maddî sıkıntılar, yerince Osmanlı bürokratlarıyla gergin anlar yaşamıştır. Piotr Potocki'nin çok büyük emeklerle ve masraflarla kurulan elçiliği Lehistan'ın İstanbul'daki son elçiliğidir. Ancak Potocki, bunu Varşova'dan yola çıkarken ve hatta dönüş yolunda dahi bilmemekteydi. Potocki'nin İstanbul elçiliği gerçekten de hem Babiâli hem Lehistan için büyük masraflara neden oldu. Osmanlı tarafı kaide dışı olarak 30 ay boyunca tayinat öderken Lehistan hazinesi de yüklü bir para akışını sağlamış, hatta elçi Potocki, kendi cebinden de elçiliği için bağışta bulunmuştu. Ayrıca hediye ve yol harcamaları diğer ülke elçiliklerine nazaran daha fazlaydı. Heyetin kalabalık oluşu ve İstanbul'a törenle girişinin gösterişi her yerde kulaktan kulağa dolaşsa da aynı kalabalık heyetin sorumluluğunu taşımak ve masraflarını kaldırmak çok zor olacaktı. Bu yüzden ki heyetin bir kısmı 1791 güzünde elçiden daha erken Lehistan'a döndü.

Elçiliğinin son yılında Lehistan'a Karadeniz'de seyr ü sefer hakkı verilmesiyle ilgili maddeye dair Potocki'nin diline pelesenk ettiği ısrarlı sözler neticeye erişemez. Potocki'nin elçiliği esasen geç kalınmış bir elçiliktir. Zira Aralık 1788'de atanmasına rağmen, Leh elçisi ancak 4 Ağustos 1789'da yola çıkabilmiş ve dolambaçlı bir güzergahı takiple 10 Mart 1790'da Osmanlı başkentine ulaşabilmiştir. Fakat 1787'de başlayan savaş için en kritik zamanlar 1788-1790 yıllarıdır. Babiâli'nin ve Berlin sarayının düşündüğü planların icrası için zaman, Potocki'nin misyonunun aleyhine işler. Potocki, İstanbul'a geldikten sonra ittifak için yürütülen girişimler, Potocki'ye verilmeyen yetkiler ve uzun süre kuryelerin beklenmesi yüzünden sonuçsuz kalır. Ayrıca Lehistan'ın topyekun Babiâli ile ittifaka yanaşmaması, elçi Potocki'nin ve Osmanlı heyetinin çabalarını boşa çıkarır. Sonuçta Kral Poniatowski'nin istediği olur ve ittifak imzalanamaz. İstanbul'da Kral Poniatowski'nin söz konusu ittifakla ilgili düşünceleri bilinmeksizin Potocki'nin gayretlerinden ötürü Lehistan'ın “ittifaka talip” olduğu sanılıyordu. Potocki ise ittifakın imzasına dair gayretleri dışında talimatnamelerin dışına çıkamadı ve taslağı hazırlanan ittifakı imzalayamadı. Özellikle Reichenbach Mutabakatı sonrası Avrupa'da muvazenenin ve niyetlerin değişmesi,

Osmanlı-Leh ittifak görüşmelerini beyhude hale getirdi. 1791 yılı ise Babiâli için Rusya'ya karşı tedbirî olarak bu müzakereleri sürdürme gayretiyle geçti. Doğal olarak Zıştovi ve Yaş Antlaşmaları'nın imzasından sonra Osmanlı tarafı, hiçbir kâr elde etmeksizin Lehistan'a ticarî imtiyazlar vermeyi istemeyecekti. Ülkesine eli boş dönmeyi tercih etmediği için ticaret antlaşmanın imzası konusunda Potocki'nin sonuna kadar ısrarcı davranması, Babiâli gözünde pek bir anlam ifade etmiyordu. Kralının daha baştan Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile ittifaka yeltendiğini ve Türklere sıcak bakmadığını bilmesine rağmen Potocki, bu ittifakı ülkesinin bekâsı için elzem görüyordu. Nitekim 1787-1792 Savaşı'nın hemen akabinde Lehistan için çetin günler başladı ve bu savaş Lehistan'ın paylaşımında etkisi olan faktörlerden birisi olarak ortaya çıktı. Zira Orta ve Doğu Avrupa'da Çariçe'nin hareket serbestiyeti arttığı gibi gücü de pekişmişti. Dört yıllık Sejm'in reform projeleri ve 3 Mayıs Anayasası II. Katerina için sadece bahaneden ibaretti. Diğer taraftan Fransız İhtilâli bütün Avrupa'nın güncesinde yeterinde meşguliyet yaratıyordu. Avrupa'nın önde gelen siyasî aktörleri sadece ihtilâle odaklanmakta, Fransa'daki durumun kendi ülkesi için yaratacağı tehlikeleri hesap etmekteydi.

Kalinka, Potocki'nin elçiliği ve Osmanlı-Leh ilişkileri tarihindeki en ciddî ittifak girişimi olan bu projenin Lehistan'a zararlı olduğunu öne sürer. Bu konuda Polonya'da yazılan birçok eser de Potocki'yi misyonunun hakkını veremediği gerekçesiyle eleştirmektedir. Potocki'nin elçiliğinin maliyeye daha fazla yük getireceği baştan bilinmekteydi ve kendisi, bu göze alınarak gönderilmişti. Yalnızca elçiliğin bu kadar uzayacağı öngörülmemişti. Ayrıca İstanbul'a gönderilme sebebi ilk başta bir ittifak antlaşmasının imzalanması olmadığı için talimatnâmelerin de bu yönde verilmemesi, daha en başından Potocki'ye zorluk çıkarmıştı. Kendisinden Babiâli ile iyi bir ticaret antlaşması imzalaması istendiğinden o da bütün gayretini bu yönde sergiledi. Bununla birlikte Potocki İstanbul'a geldiğinde şartlar değişmiş ve Osmanlı tarafında bir ittifak isteği çoktan oluşmuştu. 1790 yılı içerisinde bu ittifakın imzalanma ihtimali yüksekti. Fakat daha sonra değişen dengeler ve yeni durum ittifakın imzasının önüne geçer. Bu şartlar karşısında Potocki'nin yapabileceği bir şey yoktur. Ayrıca İstanbul ve Varşova'daki Prusya elçilerinin faaliyetlerinin Osmanlı-Leh ittifak projesini menfî yönde etkilediği aşikardır. Giriştiği savaş esnasında kendisine müttefik arayan Babiâli'nin birkaç koldan bunu gerçekleştirmek için yürüttüğü adımlardan birisi olan

Osmanlı-Leh ittifak projesi, başlı başına ciddî bir atılımdır. Bu savaşta Prusya ve onun İstanbul'daki elçileri Osmanlı siyasî ve diplomatik manevralarında kapsamlı bir şekilde yer alır. Osmanlı Devleti, o an ihtiyaç duyduğu için kurabileceği bütün ittifak ihtimallerini değerlendirme yoluna gider. Hatta Prusya bağlamında, Berlin sarayına ve elçileri Diez, Knobelsdorf ve Lucchesini'ye ziyadesiyle itimat eder. Ancak 1791-1792 yıllarında değişen dünya konjonktürü dolayısıyla ittifakın lüzumu yavaş yavaş ortadan kalktığı için, Babıâli Lehistan ile ticaret antlaşması imzalamayı da gerekli görmez. Bu hususta Prusya elçilerinin muhalefeti de bir diğer gerçektir. Keza Karadeniz'de seyr ü sefer hakkı maddesi konusunda anlaşmazlık çıktığı için bu ittifak imza masasına taşınamamıştır. Eğer Potocki talimatnâmelerin dışına çıkıp bu maddeden feragat etseydi, muhtemelen ticaret antlaşması imzalanabilirdi. İttifakın zamanında imzası her iki taraf için savaşın kaderini etkileyebilir, Lehistan'ın ikinci ve üçüncü taksimlerinin engellenmesini de sağlayabilir, neticede XIX. yüzyıl Lehistan tarihini tamamen değiştirebilir miydi? Sadece spekülatif bir yaklaşım olan bu sorulara karşı Lehistan'ın XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki askerî ve siyasî kudretinin zafiyetler geçirdiğini göz önünde bulundurursak Osmanlı-Leh ittifakıyla savaşın akıbetinin gerçekten mezkûr devletler lehine değişip değişmeyeceğini kestirmek zordur. Ayrıca Prusya'nın Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında yürüttüğü stratejileri bakımından kilit devlet olduğunun bilinciyle, II. Friedrich Wilhelm'in Rusya'ya savaş ilanında 1787-1792 Savaşı'nın sonuçları üzerinde birinci derecede etkili faktör olduğu görülecektir. Bu ise hem Prusya hem Lehistan'ın ve hatta İsveç'in Babıâli lehine topyekun savaşa katılmasıyla mezkûr savaşın yazgısının belki de değişebileceğini düşündürmektedir. Ancak belirtildiği üzere bu yorumlar spekülatif yaklaşımlar olmaktan öteye gitmez.

Burada göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus da Osmanlı-Leh ilişkilerinin sadece iki devletin iradesiyle şekillenmediğidir. Avrupa'nın önde gelen diğer güçlerinin ilişkilerin şekillenmesinde ve yönünü tayinde doğrudan etkisi olduğunu görmek mümkündür. Bu çalışma kapsamındaki dönemde de neredeyse bütün Avrupa devletlerinin tesiri olmuştur. Bu tesirler genel manada olumsuz yöndedir. Özellikle Prusya ve Rusya'nın ilişkilere etkisi yüksektir. Bu nedenle de 1787-1792 Savaşı ya da *Dörtüylük Sejm* boyunca siyasî ve diplomatik münasebetler çok çabuk değişime uğrar ve boyut değiştirir.

Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı devleti için surdaki büyük bir gedikti. Yayıdığı şok dalgaları ise Osmanlıları pek ziyade etkiledi. Artık değişen Avrupa dengeleri Osmanlı coğrafyasına daha şiddetle çarpmaktaydı, en fazla da Rusya cephesinden hissedilen tesirleri oldu. Bu bakımdan bu tarihten itibaren Babıâli, politikalarını Rusya odaklı inşa etti. I. Abdulhamid ve III. Selim dönemlerinde bu yönde yürütülen siyasetin izlerini her cepheden sürmek mümkündür. Morgenthau, “diplomatik beceriyi bir devletin gücünü oluşturan etmenler içerisinde en önemli olanı” olarak görür. Osmanlı yöneticileri de genel itibariyle bu beceriyi savaşları sonlandıran mütareke ve antlaşma masalarında çok iyi sergilerken, barış durumlarında ve yer yer savaşlar esnasında yeterince ortaya koyamazlar. III. Selim’in ısrarla Prusya’dan ahde vefayı beklemesi, realpolitik gerçeklerine uymamaktadır.

Fransız İhtilâli’nin Avrupa’ya düşen gölgesi ilk etapta Osmanlı coğrafyasına tesir etmese de ihtilâlin büyüklüğü daha sonra anlaşılacaktır. İhtilâlin ulusçuluk ve çoğulculuk söylemleri Avrupa’nın mutlakiyetçi idarelerini ürkütürken 1787-1792 Savaşı’nın çabucak bitirilmesinde en büyük etkidir. Diğer yandan Sultan Selim, Fransız İhtilâli’nin etkilerini ve Avrupa devletlerini tedirgin edişinin nedenlerini hemen anlayamamış gözükmemektedir. Zira savaş halinde olması dolayısıyla sadece kendi önünü görebilecek haldedir. İhtilâlcilerin İstanbul’daki faaliyetleri Lehistan’ın taksimine karşı yürütülen faaliyetlerle paralellik gösterir. Varşova’da da seslerini duyuran Jakobenler, aynı şekilde paylaşım karşı Babıâli’yi teşvik yönünde siyaset izlemişlerdi. Fakat daha yeni savaştan çıkan ve büyük reform atılımlarına yelken açan Osmanlı yönetim kadrosunun bu teşviklere ciddi bir karşılık vermesi “lazıme-i âlâdan” addedilmez. Aynı zamanda ihtilâl, bu dönemde küresel anlamda olmasa da Avrupa siyasetinde diğer meselelerin önüne geçtiğinden Osmanlı-Leh ilişkileri ve Lehistan’ın taksimi periferik sayılabilecek bir konuma düşecektir. Avrupa siyasetinin kalıcı gündemi Potocki’nin elçiliğine tesadüf eden yıllardan itibaren sadece Fransız İhtilâli’dir. Öyle ki etkileri itibariyle gelecek yüzyılda dahi Avrupa’nın güncesinde birinci sıradaki yerini korur.

XVIII. yüzyıl filozofları için XVIII. yüzyılın en manidar diplomatik faaliyetleri olan antlaşmalar ve ittifaklar, devletlerarası dostane ilişkilerin kurulmasına hizmet etmez. Antlaşmalar “geçici ateşkesten” başka bir şey değildir ve ittifaklar “ihanet için yapılan hazırlıklardır”. Bu yüzden diplomatik faaliyetler çeşitli amaçlar için yürütülen gizli

niyetlerden ibarettir ve yalnızca gizemin karanlığında var olabilir. Diderot'nun dediği üzere “ittifak etmek sadece düşmanlık göstermek içindir. Komşular arasında savaş kışkırtıcılığı ve bunun böyle devamı”dır. Diplomasinin özü olan bu temelleri henüz benimsememiş olan Babiâli, Avrupa güç oyunlarının yenik ferdi olarak bu dönemi kapatacaktır. Osmanlı, ittifakları devlet için bir kür olarak görse de tedavi için çok etkili olamamış ya da vaktinde müdahale için gereken zaman kaybedilmiştir. Ancak bu ittifaklar Osmanlı Devleti'nin kökleri I. Abdulhamid dönemine dayanan III. Selim devrinin rasyonalist ve revizyonist politikalarının somut örnekleridir. Daha evvelinde de fiilen ittifaklara dahil olan, Avrupa devletleri arasındaki çekişmelerden faydalanan Babiâli, bu savaş esnasında bunu, çok yönlü bir yapıyla resmeder; *muvazene-i politika* (siyasal denge) oyununu iyi bir şekilde oynamak gerektiğinin idrakiyle birkaç koldan müttefik arayışına girer. Modern diplomaside antlaşmalar devlet adamlarının işlerine gelince bir kâğıt parçasıdır, hükmü yoktur; yerine göre de skolastik düşüncenin bir doğması kadar kutsaldır, sıkı sıkıya bağlı kalınmaktadır. Osmanlı tahayyülünde ise ittifak, hâlâ “ahde vefa” demektir. 1789 İsveç, 1790 Prusya ve 1790-1792 Lehistan ittifak projeleri Osmanlı siyasetindeki değişimlerin Avrupa ekseninde göstergeleridir. Artık Osmanlılar mevcut vaziyetini ittifaklar ve denge oyunları ile yürütebileceğini görmektedir. Ancak bu oyunun zaman zaman doğaçlamalarla ne kadar farklı haller aldığını, rollerin ve tarafların değişip aktörlerin kaypaklaşabileceğini çok kısa bir süre sonra taraf değiştiren Prusya ve İsveç örneğinde görecektir. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri Kırım'ı geri almayı hedefleyen bir siyaset güden Osmanlı sarayı, 1787-1792 Savaşı sonrasında da kaybedilen yerleri geri alma politikasını devam ettirse de var olan toprakları korumak da siyaset içerisine yerleştirilecektir. Osmanlı Devleti aslında bütün dinî, kültürel ve geçmişten kaynaklanan husumetleri göz önüne almaksızın müttefik devletler için de zararlı addettiği Rusya'ya karşı ortak hareketi teklif ederek realpolitike uygun davranırken aynı bakışı Lehistan'dan göremez. Osmanlı Devleti, İsveç ve Prusya ittifaklarının boşa çıktığını görmesiyle, diplomasiyi daha kapsamlı olarak kullanmanın gereğini tekrardan müşahade ederek daha evvelden sergilediği daimî elçilikler açma teşebbüslerini savaştan hemen sonra kuvveden fiile geçirecektir. İstanbul'daki elçilerle her işini yürütemeyeceğini, savaş döneminde yaşanan yoğun ve çok yönlü diplomasinin Osmanlı Devleti tarafından belirli yabancı başkentlerde de yürütülmesinin devletin bekâsı için elzem olacağı görüşü daimî

elçiliklerin yolunun açılmasında fikrî zemini hazırlamış gözükmetedir. Diğer taraftan bu savaş esnasında yürütülen yoğun diplomatik temaslar, görüşmeler savaş sonrası Nizâm-ı Cedîd reformlarının diplomasi ayağındaki köklü değişikliklerin de önünü açacaktır. Zira III. Selim savaş esnasında yürütülen diplomatik ilişkilerin ve İstanbul'daki yabancı elçilerle olan *irtibat ağının* ehemmiyetini, Osmanlı Devleti'nin de diğer başkentlerde elçiliğinin bulunmasının işleri daha da kolaylaştırıp hızlandıracağını gösterdiği için yeğlemiş olmalıdır. Bu ise Osmanlı diplomasisine yeni bir üslup kazandırır. Tahtını harbin ordugâhına konulmuş olarak bulan Selim'in bu savaşın sona ermesiyle gördükleri, devletin bu şekilde yürümeyeceği ve reformlar yapılmasının zorunluluğuydu. II. Friedrich Wilhelm gibi Avrupa'daki çağdaşlarıyla bazı benzer kişilik ve yetiştirme yapıları görülen Nizâm-ı Cedîd'in mucidi, Avrupa'da işlerin nasıl işlediğini de idrak etmiş biri olarak çevresindekilerle azimle çalışmak isteyen bir ekip kurmak istedi. Kişiliğindeki yumuşak huyluluk belki de kendisinin katlinde en büyük sebeplerdendi. Sultan Selim, *adem-i nizama* karşı *nizam-ı cedit* reformlarını çare görüyordu. Ancak istediği rapor ve lâyhaların büyük kısmından umduğunu bulamadı.

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafya ve ilişki kurduğu devletler bakımından metaforik bir benzetmeyle “ahtapot diplomasisi” yürütmek zorundaydı. Zira *bezm-i âleme* konuşlanmış bir yapı olarak ona, iki kol yetmemekteydi. Sekiz koluyla birlikte dünya deryasında her an her yönden haberdar, her türlü mücadeleyle baş edebilecek ve her şeye hükmedebilecek bir dış politika örgüsü ve diplomatik uygulamaları olmalıydı. İşte bu gibi bir gereklilik 1787-1792 savaşında örneklenmişti. Bununla birlikte bütün kollarının bu süreçte eşit şekilde işlev görmediği açıktı.

Osmanlı Devleti aktif olarak Prusya ile XVIII. yüzyıl ortalarından beri tanışıyordu. Buna rağmen Prusya'nın çıkarıcı ve zamana göre yön değiştiren politikalarını idrak edip ihtiyatlı davranmadı. Öyle ki *Frederisyan Prusya*, XVIII. yüzyıl sonuna dek defalarca Osmanlı Devleti'ni aynı taktiklerle, ama farklı zaman ve amaçlarla oyalamış veya tam tabiriyle “kullanmış”, kendi devlet çıkarları uğruna diplomatik aldatmacalara girmiştir. Ahmed Resmî Efendi'nin ve Azmî Efendi'nin Berlin elçiliğine sebep olan gelişmeler buna örnektir. Söz konusu Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı esnasında Prusya'nın Osmanlı siyasetindeki bariz etkisini görmek mümkündür. Babiâli yapılan ittifaka güvenmiş, savaş bu yüzden uzatmış ve Osmanlı-Leh ittifakının gidişatı biraz da Prusya

elçilerinin ellerine bırakılmıştır. Görüşmelerin sürüncemede kalmasının bir sebebi de budur. Osmanlı Devleti uğruna giriştiği bu savaşta Kırım'ın yazgısını değiştiremez. Prusya, 1787-1792 Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Avusturya'yı meşgul etmesi bakımından faydalı görür. Osmanlılar, Prusya Kralı'nın gerçek yüzünü ittifaktan bir iki sene sonra görebilse de, Avrupa camiasında olaylar o kadar çabuk ve keskin değişir ki, artık 1790 ittifakının gereksizliği ya da ittifakın yalnızca Prusya Kralı'nın dağıttığı mavi boncuklardan biri olduğu çok çabuk ortaya çıkacaktır. İttifakı imzaladığı için elçi Diez günah keçisi ilân edilse de daha sonraki süreçte Prusya'nın ittifakı onaylanacağı ve ilan-ı harp için gereğini yapacağı konusunda uzun süre Babıâli'yi oyalaması, Prusya Kralı'nın bu ittifaktan Avusturya ve Rusya'yı dize getirmek konusunda istifade ettiğini alenen ortaya çıkarır. Prusya'nın anlaşılmaz politikaları Babıâli nezdinde itibar erozyonuna neden olur. Hertzberg'in "Prusya kabinesinin sistemi hiçbir sisteme malik olmamak ve ancak vaziyetlere göre hareket etmektir", sözleri bunu icrada muvaffak olduklarını gösterir. Zaten kaypak siyasetiyle Lehistan'ı da oyalayan II. Friedrich Wilhelm, bundan sadece bir iki sene sonra Lehistan'ın kaderini kökten değiştirecek olan Rusya ittifakıyla gerçek çehresini gösterecektir. Bu durumda tarumar olan Lehistan, ilerleyen zamanlarda Napoléon'un siyasetinden ümitvar olmak istese de Napoléon'un niyetleri de Lehistan'ın istikbâli için hiçbir sonuç getirmeyecektir. Paylaşım yıllarında Lehistan'ın çağrısı, Avrupa'da adeta yankısı olmayan bir sestir. Kimsenin Lehistan'dan gelen seslere dönüp bakacak vaziyeti yoktur, ya da gereksiz addedilir. İstanbul, XIX. yüzyıl boyunca Lehistan'ın tekrar bağımsızlığı kazanması faaliyetlerine ev sahipliği yapan başkentlerden birisi olacaktır. Zira Babıâli'nin politikası gereği Lehistan'ın varlığı, Orta ve Doğu Avrupa'nın bekâsı ve dengesi için şarttır.

1787-1792 Savaşı'nı ülkesine sunulan bir fırsat bilip siyasî hüviyetini tekrardan kazanmak adına çabalamayan ya da yanlış tarafa oynayan Lehistan ve kralı, tarihî zafiyetinin kurbanı olmuştur; ki bu zafiyet merkezî otoritenin yaptırım gücünün bütün devlet sistemini kuşatmayışı ve bir kısım asilzadenin uluslararası camiada farklı arayışlar içerisine girişinden ötürü oluşan birlik-beraberlik noksanlığının bir sonucu olarak kendisini gösterecektir. Cevdet Paşa'nın deyimiyle "İngiltere ve Prusya lafta bol bol atıp gerçekte hiçbir şey yapmadıkları için" Osmanlı Devleti bu savaşta ittifaklarından verim alamaz. Prusya, elçileri vasıtasıyla Osmanlı ve Lehistan başkentlerinde çift kollu bir diplomasi tatbik etmiş ve birçok açıdan İstanbul ve Varşova

politikalarını paralel yürütmüştür. Fakat bu politikalar iki ülke açısından farklı sonuçlar getirir.

II. Katerina bir zamanlar “ya mahvolacağım ya da hüküm süreceğim” demişti. Kendisi mahvolmadı, ancak Lehistan’ın ümitlerini ve geleceğini kararttı. Diğer taraftan da Osmanlı aleyhine büyük savaşlardan galip çıkarken devletin güneye inme politikalarının önemli atlama taşlarını Rusya’nın yollarına dizdi. Lehistan yeşil çuka kaplı bir masada değil; ama kudreti malum üç komşu devletin vicdanında parçalandı. 3 Mayıs Anayasası Lehistan’ın *nizam-ı cedidi* idi. Ancak Lehistan’ın paylaşılarak haritadan silinişi, *Lehistan nizam-ı ceditinin* ömrünü çok kısa tuttu. Dış etkenler sebebiyle reformlar olgunlaşmaya fırsat bulamadan koparıldı. Osmanlı nizam-ı cedidi ise daha uzun sürecekti; fakat bu sefer içten kaynaklanan sebeplerle nizam-ı ceditin mucidinin katliyle sonuçlanacaktı.

Lech Wałęsa’nın 1980 başlarında “solidarność” sloganıyla başlattığı birlik-beraberlik söylemleri, Lehistan tarihinde görülen “solidarność noksanlığı”, yani “adem-i birlik”ten kaynaklanan ve ağır bedellerini uzun süre yaşamış bir milletin evlâtları olarak bunun idrakiyle hareket etmeye dair bir çağrıydı. Bunun en can alıcı örneklerini ise Lehistan daha XVIII. yüzyılda yaşamıştı. Daha doğrusu bütün Doğu Avrupa’da iki yüzyıl sürecek olan Rus hegemonyasının kökleri bu tez dahilinde sunulan olayların içinde gizlenmiştir. Bütün XIX. yüzyıl 1830, 1848 ve 1863 başkaldırılarıyla bu hegemonyaya mukavemete şahitlik etse de Rus gücünü kırmak ne Çarlık Rusyası döneminde ne de Sovyetler döneminde mümkün olacaktı. İki Dünya Savaşı’nın ardından 1968 Prag Baharı’nda olacağı gibi 1794 Varşova baharı da yine aynı güç tarafından kışa çevrilecekti. Her ne kadar 1968 Çekoslovakya hareketi esnasında Alexander Dubček, “çiçekler ezilse de bahara engel olunamaz” demişse de, “tek çiçekle bahar gelmiyordu.” Nitekim 1794 Kościuszko hareketi de Rusya ve paylaşımına karşı direnen tek bir çiçeğe tekabül ediyor; yalnızca hayal-i muhâl olarak kalıyordu. Avrupa, cebren ve kahren gerçekleşen üçüncü paylaşımında Lehistan gerçeğini görmezken, gerçek, Lehistan’la baş başa bırakılmış ve artık bağımsızlık senedi Rusya’nın eline geçmiştir. 1787-1792 Savaşı’nda bîtaraf olmak ile bertaraf olmak arasındaki hassas seçiminde bîtaraflık, Lehistan’a bertaraf olmayı getirir. Aslında tam anlamıyla bîtaraf da olamıyordur. Kralının sözünü tutmayan birlik olamayan bir kısım zadedgânıyla taraf olamayıp bertaraf

olur. Aydınlanma çağının aydınlanmacı kralı Poniatowski, bu fikrî ilericiliği kendi politik kudretiyle taçlandıramadı. Öbür taraftan büyüyen Rusya tehlikesini Lehistan'dan daha evvel idrak etmiş görünen Babiâli, bu tehdide karşı Lehistan'a ortak hareket etme çağrısında bulunsa da karşılık bulamayacaktı. Lehistan'ın bağımsızlığını yitirdiği 1795 yılından tekrar kazandığı 1918'e kadar Osmanlı yönetimi, Lehistan bağımsızlık hareketlerine maddî manevî desteğini sürdürerek Doğu Avrupa'daki muvazenenin kendi lehine de tekrar kurulması yönünde politikalar seyredecekti. Fakat bu, Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığı tarihte bile nihaî bir çözüm getirmedi. Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya temkinli davranıp "soğuk" ilişkiler yürütmesinde rejim farklılığının dışında, öteden beri devam eden bölgesel güç paylaşım kavgalarının da etkisi büyüktür.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER VE ESKİ YAYIN KAYNAKLAR:

TÜRKİYE:

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Hatt-ı Hümayun (HAT)

1/7, 9/326, 10/327-D, 10/327-E, 11/436-G, 15/631, 15/636, 17/749, 17/764, 21/1007, 24/1217, 26/1264, 30/1413, 30/1417, 30/1440, 32/1539, 32/1561, 32/1565, 33/1570, 33/1602, 34/1678, 35/1758, 35/1758-A, 35/1772, 139/56035, 145/7211, 146/6188, 148/6220, 152/6402-B, 166/6957, 170/7239, 171/7347, 171/7359, 171/7360, 171/7373, 177/7767, 177/7772, 179/8100, 181/8289, 185/8640, 186/8746, 186/8763, 187/8852, 188/8924, 190/9111, 190/9187, 193/9548, 193/9549, 194/9640, 195/9692, 195/9698, 195/9699, 195/9703, 197/9831, 202/10382, 204/10592, 205/10708, 206/10789, 208/10981, 208/10987, 209/11102, 211/11387, 212/11537, 214/11722, 221/12322, 224/12481-B, 225/12537, 225/12537-E, 225/12543, 226/12564, 226/12591, 226/12591-A, 226/12591-B, 227/12623-A, 227/12624/A, 228/12754, 228/12688, 230/12837, 231/12886, 232/12932, 235/13078, 239/13365, 240/13469, 245/13823, 246/13901, 249/14074, 252/14346, 253/14405, 254/14430, 254/14449, 254/14453, 255/14506, 255/14526, 257/14814-C, 258/14877, 258/14897, 258/14909, 258/14910, 259/14943, 259/14948, 259/14950, 259/14951, 259/14955, 258/14897, 260/14968, 260/14968-A, 260/14974, 260/14978, 260/14978-A, 260/14978-C, 261/15088, 261/15088-A, 261/15088-B, 263/15179, 263/15185, 263/15240, 264/15254, 264/15265, 264/15269, 267/15539, 267/15607, 268/15629, 268/15672, 269/15696, 269/15696-A, 269/15707, 270/15757, 270/15757-B, 270/15757-C, 270/15757-D, 271/15832, 272/15964, 272/15972, 273/16093, 274/16144, 1007/42320, 1025/42739, 1038/43004, 1384/54853, 1385/54934, 1390/55356, 1390/55392, 1394/55753, 1395/55854, 1395/55857, 1397/56142, 1398/56157, 1402/56575, 1408/57118, 1411/57428, 1412/57481, 1414/57722.

Cevdet

Hariciye (CH)

3/109, 5/218, 7/350, 13/617, 13/623, 15/712, 16/788, 21/1023, 22/1080, 25/1229, 26/1283, 28/1358, 28/1386, 30/1476, 30/1477, 30/1487, 31/1515, 32/1559, 33/1609, 34/1660, 35/1724, 35/1736, 36/1763, 37/1816, 38/1854, 40/1978, 40/1981, 41/2042,

41/2043, 41/2046, 41/2048, 43/2108, 43/2129, 43/2134, 46/2285, 47/2323, 48/2351, 50/2461, 53/2617, 63/3104, 63/3137, 64/3173, 65/3240, 81/4001, 85/4230, 86/4264, 88/4382, 91/4539, 95/4736, 96/4787, 97/4804, 97/4820, 101/5022, 101/5042, 104/5185, 104/5192, 105/5243, 105/5245, 106/5252, 106/5290, 108/5366, 112/5573, 112/5599, 114/5660, 118/5866, 122/6096, 123/6106, 124/6190, 127/6324, 128/6368, 131/6515, 139/6917, 139/6946, 141/7046, 144/7167, 145/7211, 148/7388, 149/7448, 151/7535, 154/7687, 155/7737, 157/7845, 158/7890-1-1/1, 1-1/2, 1/2, 1/3, 164/8191, 170/8493, 173/8647, 174/8652, 179/8938, 181/9039, 182/9081, 182/9093, 183/9106, 184/9152, 187/9308-1, 2, 3.

Saray (CS)

32/1606.

Eyâlet-i Mümtâze (CEM)

1/16.

Askeriye (CA)

772/32640.

Bâb-ı Âsafi Düvel-i Ecnebiye Belgeleri (A.DVN.DVE)

Lehistan (8)

168/15, 17, 20, 50, 53.

170/33, 67.

171/25, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79.

Prusya (9)

174/24, 27, 28, 44.

175/ 14, 34, 35, 36, 52, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 71, 73, 74, 76.

Avusturya (2)

64/6, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 37, 40, 52.

65/91.

66/2.

Rusya (1)

32/23.

İngiltere (3)

84/25, 28, 34, 35, 36.

390/1.

Fransa (4)

128/ 74, 77.

İsveç (12)

187/12, 17, 21, 24, 25, 27, 28, 32.

188/3, 11, 12, 13, 32.

Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.DNVS.NMH-d)

No-4: 19, 20, 31, 32.

No-8: 499, 520, 521.

No-9: 120, 121, 122, 134, 144-145, 148.

No-17: 57, 67-68, 74.

Nâme-i Hümayûn Belgeleri (A.DVN.NMH)

2/40, 43.

Ali Emirî (AE)

III. Selim

5432, 11347, 11376, 11377, 11378, 11391, 11394, 20166, 21286, 22767, 23958, 24421, 24426, 24427, 24428, 24630, 24235, 24636, 24637, 24638, 24645, 24646, 24433, 24542, 24543, 24544, 24546, 24557, 24558, 24559, 24566, 24648

İbnü'l-Emin (İE)

Hariciye: 1444, 2001

Sadaret Teşrifat Kalemi Defterleri

350, 352, 353, 359, 362, 367

Bab-ı Asafî Amedi Kalemi (A. { AMD)

29/38, 43, 45, 46, 75, 80, 83, 87

31/32

Başmuhasebe Defterleri (D.BŞM-d.)

4072

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

4101: 137, 138, 139, 145

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

TKSREÜ: 98, 100, 101, 102,

D. 2436/11-1b,

E. 1843, E. 2845/9, E. 2380/158, E. 2931, E. 3326, E. 4066, E. 4723, E. 6509, E. 8210

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ (TSMK)

MEHMED EFENDİ, *Lehistan Sefâretnâmesi*, TSMK, Bağdat No: 1641, V: 1-3.

MEHMED SAİD EFENDİ, *İsveç Sefâretnâmesi*, TSMK, Bağdat No: 1641, V: 3-12.

İSTANBUL MİLLET KÜTÜPHANESİ

AHMED VASİF EFENDİ, *Vasıf Tarihi*, C. II, (1203-1208 yılları kısmı), Ali Emirî, Tarih: 608

ENVERÎ SADULLAH, *Enverî Tarihi*, C. III, Ali Emirî, Tarih: 67/1, kronik 5-6-7

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ

REİSÜ'L-KÜTTÂB AHMED ATIF, İBRAHİM İSMET, *Hulasât'ü-l Makalât fi Mecâlis'ü-l Mekâlemât*, 1798, Yazma No: 5832

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ (TTK)

Y/223: Tarih: III. Selim cülusundan 1207 senesi vekaiyini muhtevidir.

Y/530: 1180-1205 yılları Rusya ve Nemçe ile yapılan kongre zabıtları, yine bu senelere ait fermanlar, tezkereler, kanunlar ve 6 rebiülevvel 1205'de Prusya elçisi ile vaki olan müzakerelerin zabıtları.

POLONYA:**ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH (AGAD) VARŞOVA****ARCHIWUM KORONNE WARSZAWSKIE (AKW)****Dział Turecki:**

K. 80, t. 684-726, t. 758: 1437-1455, t. 759: 1456, t. 760: 1457, t. 761: 1459, t. 762: 1462

Dział Rosyjski:

Nr. 13-23/8, 9.

ARCHIWUM SEJMU CZTEROLETNIEGO (ASECZ)

T. I: K. 426-441, 563-567, 642

T. II: K. , 533-536, 559

T. III: K. 273-285, 301-304

T. IV: K. 471-479, 482-483, 685-693.

T. VII: K. 852-856.

T. VIII: K. 65, 68 od, 151-152, 152-153, 162-163, 338-338 od

T. IX: K. 084 od

T. XV: K. 8-8 od

T. XVIII: K. 154-155, 156-157

T. XXI: K. 94-94 od

METRYKA KORONNA (MK)

KSIEGI KANCLERSKIE

84: 12-13, 3-14, 14-15, 42-44, 47-49, 49-50, 50-51, 52-53, 54-55, 74-76, 76-78, 122-123

ZBIÓR POPIELÓW (ZP)

90: 129, 155-156, 296, 300, 397, 515, 536, 540-541, 607, 630, 632, 645

104: 77, 80, 84, 99-104, 105-109, 115-119, 124-127, 141, 143, 154-156.

209: 71-72, 76-77, 80, 82, 105-107, 147, 153-155, 160, 190-206, 292-293, 244-294, 256-270, 295, 298-314, 315, 316-317, 400-405, 406-407, 408-409, 409-419, 425-426, 427-428, 428-429, 429-430, 431-432, 445-448, 449-450, 538-541, 546-549, 556-557, 558-559, 559, 560-561

372: 33-35, 51-52, 105, 133, 138, 147, 179, 202, 242, 244, 270, 283-284, 287, 293-294, 295, 349-350, 369, 392, 408, 435-436, 511, 866

373: 5, 15, 18, 44, 99-100, 132, 160-166, 169, 240

375: 94.

392: 51-62.

393: 49, 57-58, 60-64,

406: 2-23 vd.

413: 2, 8, 9-11, 17, 18, 24, 28, 32, 46, 57, 65, 79, 88, 100, 110-111, 119, 120, 122, 130, 131, 155, 158, 167, 183, 199, 209, 229, 264, 265, 274, 279, 286, 289, 298, 300, 318, 375, 392, 421, 446.

414: 9, 45, 49, 52, 84, 85, 94, 124, 179-180, 201, 208, 215, 226, 230-231, 244, 247, 254, 267-268, 277, 282, 319-324, 325, 336-337, 361, 379, 404-405, 427, 449, 454-459, 466-467, 483, 488, 495, 532-535, 540, 543, 552, 566, 579, 589, 598-599, 599-600, 603, 612

415: 46, 63, 84, 88, 116, 233

417: 1, 19, 52-53, 65-66, 70, 99, 107, 111, 219-220, 297-298, 376, 402, 421, 433, 463, 469, 502, 508-509, 521, 550, 555

419: 35, 64, 123, 156, 159, 165, 196, 212, 215, 335, 354, 377

420: 24-25, 178, 322, 392, 424-425, 446, 455, 460, 467, 578-579, 597-598, 607, 613, 617, 691, 702-703, 740-743, 776-777, 808, 871, 895, 913, 984-985, 1014, 1029, 1044-1045, 1062-1063, 1069-1070, 1072-1073, 1083, 1091, 1120, 1132

421: 86-87, 176, 304, 325

422: 26

423: 52, 218, 669, 679, 699, 701-702, 732

ARCHIWUM PUBLICZNE POTOCKICH (APP)

277: 333

280: cz.II: 668-675, 694-695, 708-711, 720-723, 728-729, 738-739, 753-754, 763-766, 769-776, 785-789, 790-798, 799-800, 801-803, 811, 812

796: T. V: 585-588

ARCHIWUM GHIGIOTTEGO

101: K. 5-10, 16

ARCHIWUM ROSKIE (AR)

Korespondencje:

XXXIV/224: 2, 4, 5, 7, 16. mektuplar

XL/3: 1-3, 4-6, 9-10

XL/4: 1, 2-3

XL/5: 1, 2, 3-5, 5, 6, 9-10

XL/9

XL/26

XL/28: 1-9

XL/30

XL/32: 1

XL/33: 1-2

XL/36: 1-4, 7-10, 15-17

XL/37: 1-2, 3-5

XL/49: 1-2, 3, 4

XL/50: 1

XL/55: 1-12

XL/64: 4-7, 8-11, 12-19, 22-25, 28-30, 33-35, 36-43, 44

XL/69: 43-46

XL/70: 9-10

XL/76: 20-21

XL/79: 1-4, 11, 14-17, 20-22, 24-25, 30-32, 34-37, 38-41

XL/82: 15

XL/87: 1-4, 7-10, 11-13

XL/88: 1-2, 5-7

XL/108: 154-157, 166, 197-199

XLI/2

XLI/19: 8-10

XLI/27

XLI/29: 1, 2-3

XLI/33

XL/38: 9-10

XLI/43: 5-6

XLI/46

XLI/55

XLI/54

XLI/62

XLI/68: 182-184

XLII/1: 693-822

XLII/10

XLII/12: 26, 27-28, 44-47, 48-51, 54-55, 70-72, 76-79, 80-83

XLIII/3

XLIII/13: 1-12

XLIII/35

XLIII/42: 7-9

XLIII/48

L/1: cz. IV, 817-818, 819-821, 822-823, 831-832, 833

Akta Osobisto-Rodzinne i Majątkowo-Prawne (AORMP):

164: CXXXIV/8, 9, CXXXIV/78/2-4, 78/4, 78/4-5, 78/5-6, 78/6-7, 78/7-8, 78/8-9, 78/9-13, 78/13-15, 78/15, 78/15-16, 78/16-17, 78/17-19, 78/19-21, 78/21-22, 78/22-23, 78/23-25, 78/25-26, 78/26-27, 78/27-28, 78/28, 78/28-30, 78/30-34, 78/34-35, 78/35-37, 78/38-1, 78/38-2

165: CXXXIV/3, 6, 12, 41, 46, 47, 58, 61, 62, 65, 69

166: CXXXIV/13, 15, 17, 18, 19, 22, 24, 48, 49, 52, 54, 55, 60

167: CXXXIV/10, 11, 42, 102

168: CXXXIV/14, 21, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 36, 37

169: CXXXIV/31, 57, 85, 111

170: CXXXIV/34, 35, 36, 38, 39, 40, 74, 80, 84, 92

171: XCVIII 1/62, CXXXIV/44-1, CXXXIV/73, 79, 86, 110, 124, 125, 127

172: CXXXIV/28, 29, 43, 82, 87, 88, 90, 109, 118, 121, 123, CXXXV 1/1, 1/3

173: CXXXIV/126-1, 126-2, 126-3, 126-4, 126-5, 126-6, 126-8, 126-10, 126-12

174: CXXXV 1/10-1, 1/10-3, 1/10-4, 1/10-5, 1/10-6, 1/10-7, 1/10-8, 1/10-10, 1/10-12, 1/10-13, 1/10-14, 1/10-15, 1/10-16, 1/10-17, 1/10-18, 1/10-19, 1/10-20, 1/10-21, 1/10-22, 1/10-23, 1/1-24, 1/10-25, 1/10-26, 1/10-27, 1/10-28, 1/10-29

CXXXV 1/10: 1791-1, 2, 3, 4, 5, 7, 8

CXXXV 1/10: 1792-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

175: CXXXV 1/10-6, 8

CXXXIV/115-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43

CXXXV 1/13-1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36

176: CXXXIV/116-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35

CXXXIV/116-36-178:460-465, 37-178: 465-467, 38, 178:468-474, CXXXIV/116-39, CXXXIV/116-40, 41, 42, 43

CXXXV 1/14-2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29 31, 32, 33, 34, 35

177: CXXXV 1/8, CXXXIV/8-52

CXXXV 1/17-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18

CXXXIV/91-1, 2 3, 4, 5, 7,8, 9, 11

CXXXIV/114-12, CXXXIV/119-15, CXXXIV/122-16, CXXXIV/134-17

178: 1. dosya: 6-7, 7-8, 9-10, 10-11

CXXXIV/75, CXXXV 1/13-4

2. dosya: 3, 4, 5-6, 7-8, 9 -10, 10-12, 13-14, 15-16

3. dosya: CXXXV/1/18: 1-5, 47, 48, 73, 90-91, 133-135, 135-136, 139-140, 140-142, 143-145, 148, 148-150, 152, 153-154, 156-165, 165-168, 168-170, 171-172, 172-177, 180-200, 200-205(175nr15), 205-217, 217-221, 221-227, 28-231, 232-252, 252-257, 257-260, 60-275, 276-288, 288- 299, 299-302, 302-314, 315-323, 335-338, 338-344, 345-347, 347-354, 357-358, 359-360, 360-374, 374-380, 383-398, 399-403, 407-411, 416-419, 420-424, 424-428, 430-437, 437-439, 440-444, 445-452, 452-455, 456-460, 460-465, (175nr. 36) 465-467-nr 37, 468-474 nr 38, 474-485, 485-489, 492-499, 501-503,503-508, 508, 509, 510, 52-535, 536-547, 579, 580-582, 583-588, 588-602, 604-605, 606-610, 611-618, 623, 624-629, 635-636, 636-637, 638-640, 641-649, 650-654, 659-660, 660-662, 663-665, 666-668, 670-673, 673-676, 677-680, 680-684, 695-700, 701-703, 704-716, 719-721, 721-724, 724-726, 726-727, 728-729, 729-730.

179: CXXXIV/112, CXXXV/1-28.

180: CXXXIV/26, 70, 103, 105, 106, 107, 108, 76, 81, 97, 105, 106, 107, 108, 125, 131, CXXXV 1/7, CXXXV/26, CLXX/17, CLXX/36.

181: CXXXIV/23, 117, 128, CXXXIV/129 1-13, CXXXIV/130, CXXXIV/131, CXXXV 1/11: 2-14, CXXXV 1/16, CXXV 1/20, CXXXV 1/21

BIBLIOTEKA CZARTORYSKICH (B. CZART.) KRAKOV

Rękopis (rkps)

606: 230-231, 233-234.

617: 419.

632

633

846: 12, 23-28, 31-33, 33-35, 35-36, 36-38, 43, 45, 47-52, 53-65, 66-67, 69, 71, 73, 75-76, 77, 79-81, 93-96, 97-100, 101, 103, 105, 109, 115-116, 117-118, 119-120, 121-122, 123-124, 125-127, 129-133, 135-136, 137-140, 141-142, 145-146, 147-148, 151, 153-154, 161, 163-164, 165-166, 167-168, 177, 189-190, 209, 211, 229, 235-263, 265-268,

269, 271-273, 273-274, 275-277, 279-282, 283-285, 293-294, 295-298, 299-302, 307, 309-312, 317, 319-321, 323, 325-332, 333-336, 338-340, 341-343, 345-346, 347-348, 349-352, 355-374, 375-379, 381-388, 391-393*, 393-397, 399-405, 407-408, 409-410, 413-434, 435-440, 441-446, 447-451, 453-473, 473-485, 487-498, 500-514, 515-522, 523-554, 555-559, 561-567, 569-571, 575-585, 589-591, 593-594, 595-610, 611-617, 619-625, 641-656, 659-673, 674-706, 707, 708, 709-713, 715-718, 719-734, 735-754, 755-767, 769-776, 777-780, 781-787, 789-799, 801-803, 805-807, 809-815, 816-825, 827-829, 845, 847, 849-859, 861-866, 869-880, 883-886, 887-890, 891-904, 913-926, 927-934, 935-940, 941-944, 999-1000, 1000-1001, 1005-1008, 1009-1014, 1015-1030, 1035-1046, 1047-1054, 1055-1068, 1075-1076, 1077-1078, 1079-1080, 1081-1087, 1089, 1095-1097, 1099-1100, 1101-1104, 1105-1114, 1115-1123, 1125-1126, 1127-1130, 1131-1134, 1135-1138, 1139, 1141-1145, 1147-1149, 1150-1153, 1155-1158, 1169-1176, 1177-1179, 1181-1196, 1205-1209, 1211-1213, 1215-1216, 1217, 1219.

847: 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 267-271.

859: 177, 209, 251-260, 265, 297-298, 299-301, 301-303, 309, 315-320, 323-327, 331-341, 349.

887: 120, 274-282, 370-371, 469, 489-490.

914

915

929/IV: 645-646.

BIBLIOTEKA NARODOWA (BN) VARŠOVA

BN W. 4. 1497 - POTOCKI, Franciszek Piotr, *Głos jasnie wielmożnego jmi Pana Franciszka Piotra z złotego Potoka Potockiego Starosty Szczerzeckiego Posła Wojwództwa Podlaskiego ziemi Bielskiej na Sejmie Ordynaryjnym Warszawskim Dnia 17 Października Roku 1788 w Izbie Senatorskiej Miany*, Warszawa: Drukarnia i Przywilewianey Michała Grölla, 1788.

BN, NTPL: XVIII, 1835 adl - *Opisanie uroczystego wjazdu do Pery JW Jmci Pana Potockiego starosty szczerzeckiego, posła ekstraordynaryjnego JKM i Rz[eczy]p[ospoli]ltej Polskiej u Porty Otomańskiej r. 1790 od Deputacyi Interesów Zagranicznych podane*

BN, TNPł, XVIII, 1836 adl – *Opisanie audyencji JW. Potockiego, Starosty Szczerzeckiego, Posła extraordynaryjnego i Ministra pełnomocnego JK. Mości i Rzeczypospolitej, u Sultana Wielkiego. Dnia 10 Augusta 1790 r.*

BN, BOZ, rkps. 886

Gazeta Warszawska:

26. IX. 1787, nr. 77-suplement

8. VIII. 1789, nr. 63

12. VIII. 1789, nr. 64-suplement

23. IX. 1789, nr. 76

9. VI. 1790, nr. 46

9. VI. 1790, nr. 46-suplement

16. X. 1790, suplement

14. IV. 1790, nr. 32-suplement

19. V. 1790, nr. 40

22.V.1790-suplement

14. VIII. 1790, nr. 65

28. XI. 1792, nr. 95-suplement

Gazeta Polska:

12. V. 1789

Pamiętnik Historyczno-polityczne:

1791: 91-196, 473-472, 553-561; 1792: 450-463

Korespondent Warszawski:

12. VI. 1792, nr. 18

21. VI. 1792, nr. 22

8. VIII. 1792, nr. 82

Korespondent Narodowy i Zagraniczny:

2. VIII. 1794, nr. 61

Gazeta Narodowa i Obca:

10.III. 1792, nr. XX: 117

13. VI. 1792, nr. XLVII: 279

23. VII. 1792, nr. LIX: 236

Pamiętnik Historyczno-Polityczno-Ekonomiczny:

1791: 517-531

BIBLIOTEKA KÓRNICKA PAN (BKR) KÓRNIK

Rkps: 1182.

Diariusz Sejmu Czteroletniego, sesja 134, 1789.4.VIII, ss. 533-537

POLSKA AKAEMIA UMIEJĘTNOŚCI (PAU) KRAKÓW

Rkps, nr. 1651

BIBLIOTEKA OSSOLIŃSKICH (BO) POZNAŃ

Rkps, nr. 551-I: 98-101.

BO, Dział Starodruków, XVIII-11238-III - *Opisanie uroczystego wjazdu do Pery JW Jmci Pana Potockiego starosty szczyrzeckiego, posła ekstraordynaryjnego JKM i Rz[eczy]p[ospoli]ltej Polskiej u Porty Otomańskiej r. 1790 od Deputacyi Interesów Zagranicznych podane*

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W WARSZAWIE (BUW) VARŠOVA

Gabinet Starych Druków:

CHYZANOWSKI, Kajetan. *Wiadomości o państwie tureckim*, Warszawa: Drukarna Nadworna, 1786.

MIKOSZA, Jósef. *Obserwacye polityczne państwa tureckiego*, cz. I-II, Warszawa: Michał Gröll, 1787.

BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA W KRAKOWIE (BJ) KRAKÓW

Rkps, nr. 6753-III: 161-168.

Boscamp Lasopolski, Karol. *La turco-federomanie avec son specifiqu a cote gratis par Apatomachos Wyjaśnicki, operateur patriote ou bien considerations raisonnees sur les inconvennies (et) les dangers d'une alliance etroite de la Pologne avec la Porte, y joint un appendice (et) des notes instructives (et) anecdotiques ... suivies de la minute du traite d'alliance ... entre la Polongne (et) la Turque ...*, Apatomachos Wyjaśnicki (yay.), 1791.

CRUTTA, Antoni Łukasz. *Dziennik przyjęcia i pobytu nadzwyczajnego posła Porty Ottomańskiej do Stanisława Augusta, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego, i do Rzeczypospolitej Polskiej: 1777 r. przedm. Eustachy Marylski*, Warszawa: S. Orgelbrand, 1860.

WALISZEWSKI, Kazimierz, *Ostatni poseł polski do Porty Ottomańskiej, akta legacji Stambulskiej Franciszka Piotra Potockiego*, T. I-II, Paris: Impremiere Veune Victor Goupy, 1894.

İNGİLTERE:

THE NATIONAL ARCHIVES (NA) LONDRA

Foreign Office (FO)

62/4: 117-127

78/10: 37-38, 99-100, 181-182, 187-188, 198-199, 282-283, 288

78/11: 5, 11, 12, 15, 17, 22, 28, 29, 31-38, 39-40, 54, 63, 70-77, 80, 83, 92, 99, 100, 101, 118-120, 123, 133, 143-144, 149-150, 161, 162, 183, 195-196, 202, 207-208, 211, 212, 214, 217, 239, 273, 281, 282, 283, 287-288, 317-318

78/12A: 5-6, 18, 31, 33, 39, 47-49, 50, 53, 59, 62, 69, 110, 128-129, 142, 176, 188, 192, 204, 211

78/12-B, 78/12-C, 78/12-D

78/13: 15-17, 30, 41, 47, 73, 79-81, 82, 104, 110, 111, 123, 130, 134, 146, 153, 162, 169, 174, 183

95/496

198/75

881/280, 280A

State Papers (SP)

88/96-110

FRANSA:

ARCHIVES DU MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES FRANÇAIS (AMAEF) PARİS

Correspondance Politique

Turquie: vol. 179: 6-7, 13, 31b, 35b, 70b, 84-vd, 91-95, 126, 181, 210-vd, 263-vd, 274-vd, 323-vd. 396-vd

180: 113, 122, 197-vd., 231-vd., 338-vd.

181: 87-vd, 112-vd.

182: 11-vd., 55-vd., 63-vd., 74-vd., 87-vd., 114-131, 149-vd., 221-vd., 290-vd., 182-vd.

183, 184

Suplement: vol. 22: 110-135, 183

vol. 30: 1

Pologne: vol. 319

Mémoires et Documents:

Turquie: vol. 45, 113, 134

Russie: vol. 31: 274-vd.

Pologne: vol. 28: 73-vd.

RUSYA

ROSSIYSKIY GOSUDARSTVIENNIY ARHIV DRIEVNIH AKTOV (RGADA) MOSKOVA

f. 5, nr. 165: 39-40, 43-44, 47-48, 49-51, 56-60

ARAŞTIRMALARVE YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

ABDURRAHMAN ŞEREF. “Manzum Bir Sefâretnâme”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, C. III, sy. 13, 1328/1912, ss. 777-795.

ABOU EL-HAJ, Rifaat Ali. “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of American Oriental Studies*, nr. 87, 1967, pp. 498-512.

ABOU EL-HAJ, Rifaat Ali. “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstone: Palgrave, 2004, pp. 89-113.

ABRAHAMOWICZ, Zygmunt. “Dokumenty tatarskie i tureckie w zbiorach polskich”, *Przegląd Orientalistyczny*, 1954, T. II nr. 10, ss. 142-148.

ABRAHAMOWICZ, Zygmunt. *Katalog dokumentów tureckich: dokumenty do dziejów polski i krajów osmańskich*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959.

ABRAHAMOWICZ, Zygmunt. “Leh”, *EF*², 1978, vol. V, ss. 720-723.

ABRAHAMOWICZ, Zygmunt. “Polonya’da Türkoloji: Başarıları ve Gelecekteki Gelişimi ile İlgili Bazı Sorunlar”, çev. Tüten Özkaya, *Belleten*, 1988, C. LI, sy. 199, ss. 1003-1026.

ACAR, Mustafa, DEMİR, Ömer. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yay., 2005.

- ÁDAHL, Karin. "Cale Brorson Rålamb'ın Bâbiâli'deki Elçiliği (1657-1658)", *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658* içinde, ed. Karin Ádahl, çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, ss. 9-25.
- ADANIR, Fikret. "Turkey's entry into the Concert of Europe", *European Review*, vol. 13, nr. 3, 2005, pp. 395-417.
- AFYONCU, Erhan. "III. Selim Dönemi İç ve Dış Olayları", *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul* içinde, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yay., 2010, ss. 73-101.
- ÁGOSTON, Gábor. "Ottoman Warfare 1453-1826", *European Warfare 1453-1815* içinde, ed. Jeremy Black, London: Macmillan, 1999, pp. 118-144.
- ÁGOSTON, Gábor. "Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi", *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, içinde ed. Virginia H. Aksan vd., İstanbul: Timaş, 2011, ss. 105-142.
- AHISKALI, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. yüzyıl)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- AHISKALI, Recep. "Reisülküttâb", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, DİA*, C. 34, 2007, ss. 546-549.
- AHMED CÂVID BEY. *Hadika-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara: TTK Yay., 1998.
- AHMED CÂVID BEY. *Müntehabât-ı Ahmed Câvid Bey, Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi, Ahmet Cavid Bey'in Müntehabâtı*, haz. Adnan Baycar, İstanbul: Yeditepe Yay., 2004.
- AHMED CEVDET PAŞA. *Tarih-i Cevdet*, C. IV-V-VI, İstanbul: Matba'a-i Osmaniye, 1309.
- AHMED EFENDİ. *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, yay. haz. Sema Arıkan, Ankara: TTK Yay., 1993.
- AHMED MİDHAT. "Lehistan ve Avusturya", *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, C. V, sy. 92, 1337/1918, ss. 1107-1109.
- AHMED REFİK (ALTINAY). "Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihâbâtı", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C. VI, sy. 35, 1331/1915-1916, ss. 663-687.
- AHMED REFİK (ALTINAY). *Osmanlılar ve Büyük Fredrik 1133-1179*, İstanbul: Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyâtı, 1333.

- AHMED REFİK (ALTINAY). "Lehistan Kralı Stanislas", *Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. III, sy. 4-5, 1340/1924a, ss. 200-213.
- AHMED REFİK (ALTINAY). "Lehistan'da Türk Hakimiyeti", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C. XVI, sy. 81, 1340/1924b, ss. 227-243.
- AHMED RESMÎ EFENDÎ. *Hulâsatü'l-İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, haz. Osman Köksal, Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- AHMED VÂSİF EFENDÎ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- AKAY, Özlem. *Madame Geoffrin ile Yazışmaları Işığında Stanisław August Poniatowski'nin 1764-768 Yılları Arasındaki Politik Portresi*, HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- AKSAN, Virginia. "Ottoman Source of Information on Europe in the Eighteenth Century", *Archiwum Ottomanicum*, vol. XI, 1988, pp. 5-16.
- AKSAN, Virginia H. "Choiseul-Gouffier at the Sublime Port 1784-1792", *Studies on Ottoman Diplomatic History* içinde, ed. Sinan Kuneralp, vol. IV, İstanbul: ISIS Press, 1990, pp. 27-34.
- AKSAN, Virginia H. *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783*, çev. Özden Akan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1997.
- AKSAN, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İş Bankası Yay., 2011a. 2. bs.
- AKSAN, Virginia. "Savaş ve Barış", *Türkiye Tarihi 1603-1839* içinde, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011b, ss. 109-152.
- AKYILMAZ, Gül. "Osmanlı Diplomasisinin Geçirdiği Aşamalar ve Özel Bir Örnek Olarak III. Selim Dönemi", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, Bildiriler* içinde, 7-9 Nisan 1999, Konya, 2000, ss. 777-795.
- AKYILMAZ, Gül. "III: Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, ed. Kemal Çiçek, H. C. Güzel, S. Koca, C. XII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 660-669.
- ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, İstanbul: Tercüman 1001 Eser, t.y.
- ANAFARTA, Nigar. *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler*, İstanbul: y.y, 1979.
- ANDERSON, Matthew S. "Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768-1774", *The English Historical Review*, vol. 69, nr. 270, 1954, pp. 39-58.

- ANDERSON, Matthew S. "The Great Powers and the Russian Annexation of Crimea 1783-1784", *Slavonic and East European Review*, vol. 37, 1958, pp. 17-41.
- ANDERSON, Matthew S. "European Diplomatic Relations 1763-1790", *The New Modern Cambridge History*, vol. 8, ed. A. Goodwin, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, pp. 252-278.
- ANDERSON, Matthew S. *The Great Powers and the Middle East 1774-1923*, London: Edward Arnold, 1970a.
- ANDERSON, Matthew S. "Eighteenth-Century Theories of the Balance of Power", *Studies in Diplomatic History, Essays in memory of David Bayne Horn* içinde, ed. R. Hatton, M. S. Anderson, , Great Britain: Archon Books, 1970b, pp. 183-198.
- ANDERSON, Matthew S. *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*, London: Longman, 1993.
- ANDERSON, Matthew S. *Doğu Sorunu 1774-1923: Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Eser, İstanbul Yapı Kredi Yay., 2001.
- ANUSIK, Zbigniew. *Misja Polska w Sztokholmie w latach 1789-1795*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993.
- ANUSIK, Zbigniew. "Rzeczpospolita wobec wojny wschodniej (1787-1792) i wojny szwedzko-rosyjskiej (1788-1790)", *Polska wobec wielkich konfliktów w Europie nowożytnej, z dziejów dyplomacji i stosunków międzynarodowych w XV-XVIII wieku* içinde, red. Ryszard Skowron, Kraków: Societas, 2009, ss. 145-186.
- ARI, Bülent. "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstone: Palgrave, 2004, pp. 36-65.
- ARI, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa, 2001.
- ARIK, Sabire. *Polonya Kralı Jan III. Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı-Lehistan İlişkileri (1674-1696)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- ARIKAN, Sema. *Nizâm-ı Cedîd'in Kaynaklarından Ebubekir Ratıb Efendi'nin Büyük Lâyihası*, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- ASKENAZY, Szymon. *Przymierze polsko-pruskie*, Warszawa: Nakładem Gebethnera I Wolffa, 1901.
- ATAÇ, C. Akça. "Elçilerin Altın Çağları, Nerede O Eski Monşerler?", *NTV Tarih*, sy. 23, Aralık 2010, ss. 48-53.

- ATASOY, Nurhan. "Osmanlı İstanbul'unda Alaylar ve Teşrifat", *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Râlamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658 içinde*, ed. Karin Ådahl, çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, ss. 169-195.
- Avrupa'ya Mensûb Olan Mîzân-ı Umûr-ı Hâriciyye Beyânındadır*, Bir Osmanlı Gözüyle Avrupa Siyaseti Güç Oyunu, Haz. Fatih Yeşil, İstanbul: Kitabevi, 2012.
- AYVERDİ, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- BAĞIŞ, Ali İhsan. *Britain and The Struggle for The Integrity of The Ottoman Empire, Sir Rober Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, İstanbul: ISIS Press, 1984.
- BAIN, Nisbet. "The Second Partition of Polan (1793)", *The English Historical Review*, vol. 6, nr. 22, 1891, pp. 331-340.
- Balcanica Posnaniensia*. red. I. Czamańska, W. Szulc, T. VIII, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997.
- Balcanica Posnaniensia*. red. I. Czamańska, W. Szulc, T. XIII, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003.
- BAŁCZEWSKI, Marian. *Znajomość edukacji Turków osmańskich w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG, 2001.
- BARDACH, Juliusz. *Konstytucja 3 Maja 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- BARDACH, Juliusz. LEŚNIODORSKI, Bogusław. PIETRZAK, Michał. *Historia ustroju i prawa polskiego*, 5. bs. Warszawa: LexisNexis, 2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi. "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defteri", *TTK Belgeler*, C. IX, nr. 13, 1979, ss. 1-380.
- BARTL, Peter. "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", *İlmi Araştırmalar*, C. VI, 1998, ss. 301-329.
- BARTOSZEWICZ, Julian. *Pogląd na stosunki Polski z Turcyq i Tatarami, na dzieje Tatarów w Polsce osiadłych, na przywileje tu im nadane, jako też wspomnienia o znakomitych Tatarach polskich*, Warszawa: A. Nowolecki, 1860.
- BAŞ, İbrahim. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-İsveç İlişkileri ve Mehmed Said Efendi'nin İsveç Elçiliği (132-1733)*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2004.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı. "Lehistan'ın İlk Taksimi ve Osmanlı Devleti'nin Bu İşle Alakası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV, 1941, ss. 145-156.

- BAYRAM, Fatih. *Ebûbekir Râtib Efendi as an Ottoman Envoy of Knowledge between the East and the West*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- BAZYLOW, Ludwik, WIECZORKIEWICZ, Paweł. *Historia Rosji*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2005.
- BEALES, Derek. *Joseph II, in the shadow of Maria Theresa 1741-1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*, kolektif, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 2004.
- BERRIDGE, G. R. "Diplomatic Integration with Europe before Selim III", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstone: Palgrave, 2004, pp. 114-130.
- BERRIDGE, G. R. *British Diplomacy in Turkey 1583 to the present*, Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- BEYDİLLİ, Kemal. *Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien*, München: y.y. 1976.
- BEYDİLLİ, Kemal. *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1984a.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Ignatius Mouradgea D'ohsson (Muradcan Tosunyan)", *İÜ Tarih Dergisi*, sy. 34, 1984b, ss. 247-314.
- BEYDİLLİ, Kemal. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar –XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul: İstanbul Ünivertesi Yay., 1985.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasındaki İttifâklar ve Siyâsî Ahlâk (1790-1856)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay., 1999a, ss. 35-43.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Küçük Kanarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, C. VIII, 1999b, ss. 25-64.
- BEYDİLLİ, Kemal. "İsveç", *DİA*, C. XXIII, 2001a, ss. 407-414.
- BEYDİLLİ, Kemal. "İspanya", *DİA*, C. XXIII, 2001b, ss. 162-170.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Küçük Kaynarca", *DİA*, C. XXVI, 2002, ss. 524-527.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Sefaret ve Sefaretnâme Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX, 2007a, ss. 9-30.

BEYDİLLİ, Kemal. "Polonya", *DİA*, C. XXXIV, 2007b, ss. 309-320.

BEYDİLLİ, Kemal. "Selim III", *DİA*, C. XXXVI, 2009, ss. 420-425.

BEYDİLLİ, Kemal. "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* içinde, ed. Seyfî Kenan, İstanbul: İSAM Yay., 2010, ss. 27-57.

BİLİM, Cahit. "Tercüme Odası", *OTAM*, sy. 1, 1990, ss. 29-43.

BİLİM, Cahit. "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi", *OTAM*, sy. 7, 1996, ss. 15-36.

BLACK, Jeremy. "Sir Robert Ainslie: His Majesty's Agent-provocateur? British Foreign Policy and the International Crisis of 1787", *European History Quarterly*, vol. XIV, nr. 3, 1984, pp. 253-283.

BLACK, Jeremy. "Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century", *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, vol. 20, nr. 4, 1988, pp. 573-602.

BLACK, Jeremy. *Eighteenth Century Europe 1700-1789*, London: Macmillan Press, 1990a.

BLACK, Jeremy. *The Rise of the European Powers 1679-1793*, London: Edward Arnold, 1990b.

BLACK, Jeremy. *A System of Ambition? British Foreign Policy 1660-1793*, Longman, London, New York, 1991.

BLACK, Jeremy. *British Foreign Policy in an Age of Revolutions 1783-1793*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

BONNEVILLE DE MARSANGY, Louis. *Le Chevalier de Vergennes son Ambassade à Constantinople*, T. I-II, Paris: E. Plon, Nourrit, 1894.

BOSTAN, İdris. "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, C. LIV, sy. 225, 1995, ss. 353-394.

BOZKURT, Fatih, ARSLANTÜRK, H. Ahmet. "İlginç Bir Kadı Sicili: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne Dair Kayıtlar", *History Studies*, 2012, vol. 4/1, ss. 47-88.

BUES, Almut. "The Formation of the Polish-Lithuanian Monarchy in the Sixteenth Century", *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795* içinde, ed. Richard Butterwick, New York: Palgrave, 2001, pp. 58-81.

- BUES, Almut. "Kształtowanie się monarchii polsko-litewskiej w XVI wieku", *Rozkwit i Upadek i Rzeczypospolitej* içinde, red. Richard Butterwick, Warszawa: Bellona, 2010, ss. 85-111.
- BURÇAK, Berrak. "The Institution of the Ottoman Embassy and Eighteenth-Century Ottoman History: An Alternative to Gökçek", *Identity and Identity Formation in the Ottoman Empire, A Volume of Essays in Honour of Norman Itzkowitz* içinde, ed. Baki Tezcan, Karl K. Karbir, Madison, Winconsin: University Wisconsin Press, 2007, ss. 147-151.
- BURENSTAM, Karl Johan Reinhold. "Les négociations de paix entre l'Autriche et la Turquie à Schistova, décembre 1790-août 1791", *Revue d'Histoire Diplomatique*, 1898, pp. 225-256.
- BUTTERFIELD, Sir Herbert. "Diplomacy", *Studies in Diplomatic History, Essays in memory of David Bayne Horn* içinde, ed. R. Hatton, M. S. Anderson, , Great Britain: Archon Books, 1970b, pp. 357-372.
- BUTTERWICK, Richard. *Poland's Last King and English Culture: Stanisła August Poniatowski 1732-1798*, Oxford: Clarendon Press, 1998.
- BUTTERWICK, Richard. "The Enlightened Monarchy of Stanisław August Poniatowski (1764-1795)", *The Polish-Lithuanian Monarchy in European Context, c. 1500-1795* içinde, ed. Richard Butterwick, New York: Palgrave, 2001, pp. 193-218.
- BUTTERWICK, Richard. "Political Discourses of Polish Revolution 1788-1792", *English Historical Review*, vol. CXX, nr. 487, 2005, pp. 695-731.
- BUTTERWICK, Richard. "Oświecenia monarchia Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764-1795)", *Rozkwit i Upadek i Rzeczypospolitej* içinde, ed. Richard Butterwick, Warszawa: Bellona, 2010, ss. 233-262.
- BUTTERWICK, Richard. *Polska Rewolucja a Kościół Katolicki 1788-1792*, Kraków: ARCANA, 2012.
- CÂBÎ ÖMER EFENDÎ. *Câbî Tarihi*, haz. Mehmet Ali Beyhan, C. I-II, Ankara: TTK, 2003.
- CARTER, Charles. H. "The Ambassadors of Early Modern Europe: Patterns of Diplomatic Representations in the Early Seventeenth Century", *Diplomacy* içinde, ed. Christer Jönsson, Richard Langhorn, vol. I-III, London: SAGE Publications, 2004, pp. 232-250.
- CHMIEŁOWSKA, Danuta. *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie międzywojennym*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2006.

- CHMIELOWSKA, Danuta. "L'intérêt de Jean Sobieski pour la culture Ottomane", *Perspectives on Ottoman Studies, Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb* içinde, ed. E. Čaušević, N. Močanin, V. Kursar, Berlin: LIT VERLAG, 2010, ss. 923-930.
- Constitution and Reform in the Eighteenth Century Poland, The Constitution of 3 May 1791*, ed. Samuel Fiszman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1997.
- CIOBANU, Veniamin. "Projets d'intégration de l'Empire Ottoman dans le système européen d'alliances politiques et militaires (1792-1799)", *Pologne – Roumanie Intégration Européenne (XVIIIe-XXe siècles)* içinde, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2004, ss. 17-31.
- CUNNINGHAM, Allan. *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of the Revolution, collected essays*, vol. I, ed. Edward Ingram, London: Frank Cass, 1993.
- CZACKI, Tadeusz. "O handlu Polski z Portą Ottomańską", *Dzieła Tadeusza Czackiego* içinde, wyd. Edward Raczyński, T. III, Ponaż: Drukarnia J. Łukaszewicza, 1845, ss. 327-352.
- CZAPLIŃSKI, Władysław. "Diplomacja Polska w latach 1605-1648", *Polska Służba Dyplomatyczna XVI-XVIII wieku* içinde, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1966, ss. 146-202.
- CZAYKOWSKI, Michał. *Dziwne życie Polaków i Polek*, Lipsk, y.y., 1865.
- CZAYKOWSKI, Michał. *Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962.
- CZEPPE, Maria. "Potocki Franciszek Piotr", *Polski Słownik Biograficzny*, 1984-1985, T. XXVIII, ss. 127-132.
- CZEPPE, Maria. "Na Tropach "Błédnego Rycerza". Poselstwo Marcina Stankiewicza do Turcji w latach 1763-1765", *Kwartalnik Historyczny*, 2004, CXI, 3, ss. 89-101.
- ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet. (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188 / 1768-1774)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2000.
- ÇAPRAZ, Haydar. *1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997.
- ÇELİK, Nihat. "Muslim, Non-Muslims and Foreign Relations: Ottoman Diplomacy", *International Review of Turkish Studies*, vol. I, issue 3, 2011, pp. 8-30.

- ÇERKASOV, Piotr P. *Yekaterina II i Lüdivik XVI, Russko-Frantsuzskiye Otnoşeniya 1774-1792*, Moskva: Nauka, 2001.
- ÇINAR, Ali Osman. *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı ve Târîh'i*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- DANILCZYK, Adam. *W kręgu afery Dogrumowej, Sejm 1786 roku*, Warszawa: Wyd. Neriton, 2010.
- DANIŞMEND, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I-IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955.
- DAVIES, Norman. *God's Playground A History of Poland*, vol. I, Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- DAVIES, Norman. *Avrupa Tarihi*, çeviri ed. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınevi, 2006.
- DAVISON, Roderic H. "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Slavic Review*, vol. 35, nr. 3, 1976, pp. 463-483.
- DAVISON, Roderic H. "Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11, 1981, ss. 343-368.
- DAVISON, Roderic H. "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", *Essays in Ottoman and Turkish History 1774-1923* içinde, Austin: University of Texas Press, 1990, ss. 29-59.
- DAVISON, Roderic H. *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul: ISIS, 1999.
- DAVISON, Roderic H. "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras", *İmparatorluk Mirası Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İleşim, 2000, ss. 246-297.
- VON DEDEM, Anton Boudewin Gijsbert. *Mémoires du général baron de Dedem de Gelder*, publ. Elisabeth Lecky, Paris: Plon-Nourrit et Cie, 1900.
- DEMBIŃSKI, Bronisław (wyd). *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*, T. I, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1902.
- DEMBIŃSKI, Bronisław. *Polska na przełomie*, Warszawa, Lwów, Poznań: Drukarnia Ossolineum, 1913.
- DENY, J. "Re'is ül-küttâb", *The Encyclopedia of Islam, EI*, vol. VIII, new ed., Leiden, Brill, 1995, pp. 481-483.

- DERDEJ, Piotr. *Kamieniec Podolski 1672*, Warszawa: Bellona, 2009.
- DERİNGİL, Selim. *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007, 4.bs.
- D'OHSSON, Mouradgea. *Tableau Général de L'Empire Ottoman*, T. VI-VII, İstanbul: Les Éditions ISIS, 2001.
- DOPIERAŁA, Kazimierz. *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986.
- DÖNMEZ, Ahmet. *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006.
- DÖNMEZ, Ahmet. "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ankara: TTK Yay., 2008, ss.153-182.
- DRUJININA, Yelena I., *Küçük Kaynarciyskiy Mir 1774 Goda: yego podgotovka i zaklüçeniye*, Moskva: Akademii Nauk SSSR, 1955.
- DŁUGOSZ, Jan. *The Annals of Jan Długosz Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, an English Abridgement MauriceMichael, Chichester: IM Publications, 1997.
- DUKWICZ, Dorota. "Czy konfederacja barska była przyczyną pierwszego rozbioru Polski? (Rosja wobec Rzeczypospolitej w latach 1769-1771)", *Konfederacja Barska, jej konteksty i tradycje* içinde, red. Anna Buchmann, Adam Danilczyk, Warszawa: Wyd. DIG, 2010, ss. 103-116.
- DUNIN-KARWICKI, Józef. "Opisanie wjazdu do Stambułu Rafała Leszczyńskiego", *Biblioteka Warszawska*, 1889, T. 3.
- DUPARC, Pierre. *Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France depuis les traités de Westphalia jusqu' à la Révolution Française*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1969.
- DUTKIEWICZ, Józef. *Polska a Turcja w czasie Sejmu Czteroletniego 1787-1792*, Warszawa: nakł. Przeglądu Historycznego, 1934.
- DUTKIEWICZ, Józef. "Ambasada Potocki", *Przegląd Historyczny*, T. XXXII, 1934.
- DUTKIEWICZ, Józef. *Prusy a Polska w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa: y.y., 1935.

- DÜZBAKAR, Ömer. "XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İşlerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. II/6, 2009, ss. 182-194.
- DZIEBUŃSKI, Andrzej. *Na szlakach Orientu: handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI-XVIII wieku*, Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, 1998.
- DZIUBIŃSKI, Andrzej. "16-18 Yüzyıllarda Polonya-Osmanlı Ticareti", *Savaş ve Barış 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri* içinde yay. yön. Selmin Kangal, Ankara: MAS Matbaacılık AŞ, 1999, ss. 38-45.
- DZIEBUŃSKI, Andrzej. *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500-1572 w kontekście międzynarodowym*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- ENGİN, Vahdettin. "Mahmud Raif Efendi Tarafından Kalame Alınmış İngiltere Seyahati", *İsmail Aka Armağanı*, İzmir: Beta Basım Yayın, 1999.
- ERDBRINK, Bosscha. *At the Threshold of Felicity Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte, 1726-1744*, Ankara: TTK Basımevi, 1975.
- ERDEM, Gökhan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- ERİM, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara: TTK Yay., 1953.
- ESAD EFENDİ. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)*, sadeleştiren Yavuz Ercan, İstanbul: Tercüman Yay., 1979.
- ESTREICHER, Karol. "Potocki Piotr Franciszek", *Bibliografia Polska*, T. XXV, 1913, ss. 154-156.
- ETON, William. *A Survey of the Turkish Empire*, London: Printed for T. Cadell, jun. and W. Davies, 1799.
- EVANS, Graham, NEWNHAM, Jeffrey. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Gökkuşbu, 2007.
- EYİCE, Semavi. "Elçi Hanı", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 24, 1970, ss. 94-130.
- FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktaş, 2. bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

- FEDAKAR, Cengiz. *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son Osmanlı İstihkâmı (178-1801)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- FILIPCZAK, Witold. *Sejm 1778 roku*, Warszawa: Semper, 2000.
- FINDLEY, Carter V. "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry", *International Journal of Middle East Studies*, I, 1970, pp. 334-357.
- FINDLEY, Carter, V. *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform: Bâbîâli (1789-1922)*, çev. Lati Boyacı, İzzet Akyol, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- FINDLEY, Carter, V. "Mouradgea D'ohsson (1740-1807): Liminality and Cosmopolitanism in the Author of the Tableau Général de l'Empire Ottoman", *Turkish Studies Association Bulletin*, 1998, vol. XXII, pp. 21-35.
- FINLEY, David D. "The Dominant Powers and Their Strategies", *Dominant Powers and Subordinate States, The United States in Latin America and the Soviet Union in Eastern Power* içinde, ed. Jan F. Triska, Durham: Duke University Press, 1986, pp. 201-217.
- FISHER, Alan W. *The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- FORD, Franklin L. *Europe: 1780-1830*, London, New York: Longman, 1989.
- FORREST, Alan. *The French Revolution*, Oxford: Blackwell, 1995.
- GALTUNG, Johan, RUGE, Holmboe Mari. "Patterns of Diplomacy: A Study of Recruitment and Career Patterns in Norwegian Diplomacy", *Diplomacy* içinde, ed. Christer Jönsson, Richard Langhorn, vol. I-III, London: SAGE Publications, 2004, pp. 133-173.
- GEZER, Ömer. *Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829)*, Yüksek Lisans Tezi, HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- GIEROWSKI, Józef A., LESZCZYŃSKI, Józef. "Dyplomacja Polska w dobie unii personalnej polsko-saskiej", *Polska Służba Dyplomatyczna XVI-XVIII wieku* içinde, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1966, ss. 369-430.
- GIEROWSKI, Józef A. "The International Position of Poland in the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *A Republic of Nobles, Studies in Polish History to 1864* içinde, ed. J. K. Fedorowicz, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, pp. 218-238.

- GIEROWSKI, Józef A. *The Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVIIIth Century*, trn. Henry Leeming, Kraków: Polskiej Akademii Umiejętności, 1996.
- GILBERT, Felix. "The "New Diplomacy" of the Eighteenth Century", *Diplomacy* içinde, ed. Christer Jönsson, Richard Langhorn, vol. I-III, London: SAGE Publications, 2004, pp. 251-279.
- GOFFMAN, Daniel. "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı kenti Halep İzmir ve İstanbul* içinde, Ethem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000, ss. 88-151.
- GOFFMAN, Daniel. *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.
- GOFFMAN, Daniel. "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi", *Erken Modern Osmanlılar, İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, içinde ed. Virginia H. Aksan vd., İstanbul: Timaş, 2011, ss. 87-104.
- GOODWIN, A. "Reform and Revolution in France: October 1789-February 1793", *The New Modern Cambridge History*, vol. VIII, ed. A. Goodwin, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, pp. 680-713.
- GÓRSKI, Konstant., *Historia Piechoty Polskiej*, Kraków: Nakładem Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893.
- GÖÇEK, Fatma Müge. *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, New York: Oxford University Press, 1987.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. "Venedik Devlet Arşivi'ndeki Vesikalar Külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, C. I, sy. 2, 1964, ss. 127-129.
- GÖKBİLGİN, Tayyib. "Venedik Doğu ve Leh kralına verilen bir kısım ahidnâmelerin şekil ve muhteva bakımından taşıdıkları önem ve tarihi gerçekler", *VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Tebliğler* içinde, C. II, 1973, ss. 473-483.
- GRANT, Arthur, H. "Ainslie, Sir Robert, first baronet (1729/1730-1812)", *Oxford Dictionary of National Biography*, ed. H. C. G. Matthew, vol. I, Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 499-500.
- GRZYMAŁA, Franciszek. "Ostatni ambasador Polski w Stambule", *Wiadomości Polski*, 1856, nr. 29-31, ss. 15-47.
- GÜMÜŞ, Musa. *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri'nin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- GÜNAY, Bekir. *Paris'te Bir Osmanlı: Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefatnamesi*, İstanbul: Kitabevi, 2009.

- GÜNER, Selda. *Osmanlı Arap Dünyasında Din, Siyaset ve İdeoloji: Mesâlihi Hicaziyye ya da Suûdî Yükselişin Vehhâbî Kökenleri (1744-1819)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2012.
- HAAS, Ernest. "The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda", *Politics and the International System* içinde, ed. R. L. Pfaltzgraff, New York: B. Lippincott Company, 1972, pp. 452-479.
- HAGEN, William W. "The Partition of Poland and the Crisis of the Old Regime in Prussia 1772-1806", *Central European History*, vol. IX, nr. 2, 1976, pp. 115-128.
- HALİL EDHEM. "Sultan Osman Han-ı Sani'nin Leh Seferine Dair Türkçe Kitâbesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, C. I, sy. 4, 1326/1910, ss. 223-232.
- HAMMER, Joseph von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII-VIII, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- HEALY, Brian, STEIN, Arthur. "The Balance of Power in International History: Theory and Reality", *The Journal of Conflict Resolution*, vol. XVII, nr. 1, 1973, pp. 33-61.
- HERETTE, Maurice. *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997.
- HILL, David Jayne. *A History of Diplomacy in the International Development of Europe*, vol. III, New York: H. Fertig, 1967.
- Historia Dyplomacji Polskiej*. red. Zbigniew Wójcik, T. II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- The History of Polish Diplomacy X-XX c.* ed. G. Labuda, W. Michowicz, Warsaw: Sejm Publishing Office, 2005.
- HITZEL, Frédéric. "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş Tokuş", *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar* içinde, ed. Dejanirah Couto, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, ss. 243-257.
- HOBSBAWM, Eric. *Devrim Çağı 1789-1848*, 4. bs, Ankara: Dost Kitabevi Yay., 2005.
- HOLSTI, O. R. "Alliances: Political", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, vol. I, Amsterdam vs.: Elsevier, 2001, pp. 397-401.

- HORN, David B. "The Diplomatic Revolution", *The New Cambridge Modern History* içinde, ed. J. O. Lindsay, vol. VII, Cambridge: Cambridge University Press, 1966, pp. 440-464.
- HUREWITZ, J. C. "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", *Belleten*, C. XXV, sy. 99, 1961a, ss. 455-466.
- HUREWITZ, J. C. "Ottoman Diplomacy and the European State System", *The Middle East Journal*, vol. XV, 1961b, pp. 141-152.
- HURMUZAKI, Eudoxiu de. ed. *Documente Privitoare la Istoria Românilor*, 24 C., Bükreş: Publicate sub auspiciile Ministeriului Culterol şi Instrutiunii publice şi ale Academiei Române, 1876-1962.
- IŞIKSEL, Güneş. "II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* içinde, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM Yay., 2010, ss. 315-338.
- IMBER, Colin. *Varna Savaşı*, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- İNALCIK, Halil. "Yaş Muahedesinden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri", *AÜ DTCF Dergisi*, C. IV, 1946, ss. 195-203.
- İNALCIK, Halil. "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay. 1999, ss. XV-XVIII.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ed. Halil İncalcık, Donald Quatert, çev. Halil Berktaş, C. I, İstanbul: Eren Yay., 2000.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Yapıkredi Yay., 2003.
- İNALCIK, Halil, QUATAERT, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. II, İstanbul: Eren Yay., 2004.
- İNALCIK, Halil. "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı", *Doğu-Batı*, Halil İncalcık Makaleler I içinde, 2006, ss. 241-258.
- İNALCIK, Halil. "Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları", *Doğu-Batı*, Halil İncalcık Makaleler II içinde, 2009, ss. 210-213.
- İNALCIK, Halil. "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı", *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı, Devlet, Kanun, Diplomasi* içinde, İstanbul: Timaş Yay., 2011, ss. 169-188.

- İNALCIK, Halil. “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları”, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı, Devlet, Kanun, Diplomasi* içinde, İstanbul: Timaş Yay., 2011, ss. 189-192.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Elçi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. II, 1995, ss. 3-15.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde “Eman” Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay. 1999, ss. 3-11.
- İSKİT, Temel. *Diplomasi, Tarihi, Teoisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2011. 3. bs.
- İSMAİL HAMİ (DANIŞMEND). “Leh ve Lehistan Meselesi”, *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, C. I, sy. 3, 1335/1916, ss. 64-67.
- ITZKOWITZ, Norman, MOTE, Max. *Mubadele, An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago-London: Chicago University Press, 1970.
- İYİĞÜNLER, Uğur. *Mustafa Rasih Efendi’nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1998.
- JERVIS. R. “Balance of Power: Political”, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, vol. II, Amsterdam vs.: Elsevier, 2001, pp. 1039-1042.
- JORGA, Nikolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, C. IV-V, İstanbul: Yeditepe Yay., 2005.
- JUPP, Peter. *Lord Grenville 1759-1834*, Oxford: Clarendon Press, 1985.
- KALINKA, Walerian. *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta*, T. I, cz. I-II, Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1891.
- KALINKA, Walerian. *Sejm Czteroletni*, T. I-II, Kraków: Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej, 1895.
- KALINKA, Walerian. *Sejm Czteroletni*, T. I-II, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1991.
- KANAT, Vedat. *Lehistan’ın Parçalanma Sürecinde Osmanlı Devleti ile İlişkileri (1772-1795)*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2011.
- KAPLAN, Herbert, T., *The First Partition of Poland*, New York, London: Columbia University Press, 1962.

- KARAÇAY-TÜRKAL, Nazire. *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Fas İlişkileri Seyyid İsmail ve Ahmed Azmî Efendilerin Fas Elçilikleri (1785-1788)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2004.
- KARAL, Enver Ziya. *Halet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802-1806)*, Ankara: Kenan Basımevi, 1940.
- KARAL, Enver Ziya. *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Nizam-ı Cedid 1789-1807*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- KARAMUK, Gümeç. *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanische Machtverfalls und der beginnenden Reformkäre unter Selim III.*, Bern: Herbert Lang; Frankfurt/M.: Peter Lang, 1975.
- KARAMUK, Gümeç. "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, LVI/216, 1992, ss. 391-403.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup K. *Zoraki Diplomat*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967.
- KARASU, Cezmi. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *OTAM*, C. IV, 1993, ss. 205-221.
- KARATEKE, Hakan T. *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- KARATEKE, Hakan T. *An Ottoman Protocol Register: containing ceremonies from 1736 to 1808: BEO Sadaret Defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, İstanbul*, İstanbul: The OttomaBank Archive and Research Center; London: The Royal Asiatic Society, 2007.
- KARPAT, Kemal H. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- KAUFMAN, Stuart J., LITTLE, Richard, WOHLFORT, W. C. "Conclusion: Theoretical Insights from the Study of World History", *The Balance of Power in World History* içinde, ed. Kaufman, S. J., Little, R., Wohlfort, W. C., 2007, pp. 228-246, New York: Palgrave Macmillian.
- KAVANOZ, Zeki. "Türkiye Arşivlerinde Osmanlı-İsveç İlişkilerine Dair Belgeler", *Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Râlab'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658* içinde, ed. Karin Âdahl, çev. Ali Özdamar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, ss. 307-319.
- KĄDZIELA, Łukasz. *Od Konstytucji do Insurekcji, Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791-1794*, Warszawa: Wyd. Neriton, 2011.

- KEITH, Sir Robert Murray. *Memoirs and Correspondence*, ed. Gillespie Smyth, vol. I-II, London: Henry Colburn, 1849.
- KETHÜDA SAİD EFENDİ, *Kethüda Said Efendi Tarihçesi*, Ahmet Özcan, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1999. (Bu tezde Özcan'dan alınan nüshadan faydalanılmıştır.)
- KIENIEWICZ, Stefan. "La Turquie et l' Independance de la Pologne au XIXe Siècle", *Belleten*, C. XLVII, sy. 186, 1983, ss. 545-562.
- KINLI, Onur. *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- KIRÁLY, Béla, K. "Prussian Diplomatic Adventure with Poland and the Feudal Revolt in Hungary in 1790", *The Polish Review*, vol. XII, nr. I, 1967, pp. 3-11.
- KISSINGER, Henry. *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 10. bs, İstanbul: İş Bankası Yay. 2011.
- KOCÓJ, Henryk. *Dyplomacja Prus, Austrii i Rosji wobec Konstytucji 3 Maja 1791 roku*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1998.
- KOCÓJ, Henryk. *Francja wobec Sejmu Wielkiego, Zarys stosunków dyplomatycznych między Francją Polską latami 1788-1792*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.
- KOCÓJ, Henryk. *Relacje posła pruskiego Ludwiga Buchholtza o insurekcji kościuszkowskiej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
- KOCÓJ, Henryk. *Berlin wobec Konstytucji 3 Maja*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- KOCÓJ, Henryk. *Plany II rozbioru Polski w polityce Berlina w latach 1791-1792*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007.
- KOCÓJ, Henryk. *Dyplomaci sascy wobec Konstytucji 3 Maja*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- KOCÓJ, Henryk. *Dyplomaci pruscy o powstaniu kościuszkowskim*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.
- KOLOĞLU, Orhan. "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızca'nın Yaygınlaşması", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay. 1999, ss. 127-135.
- KOŁODZIEJ, Robert. "Obraz wroga z bliska. Turcy w oczach podróżników polskich w XVI i XVII wieku", *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr. 2966, 2006, ss. 173-179.

- KOŁODZIEJ, Robert. "Wokół Poselstwa Jerzego Kruszyńskiego do Turcji w 1636 r.", *Między Lwowem a Wrocławiem. Księgu jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Roka, J. Maronia, 2006b, ss. 493-502.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "Ottoman Diplomats on Eighteenth-Century Poland: Contempt or Discouragement" (Skilliter Library Colloquium Abstracts), *The Turkish Studies Association Bulletin*, 1992, vol. XVI/2, s. 202-203.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672-1699*, Warszawa: Polczek, 1994.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "The Export of Silver Coin Through the Polish-Ottoman Border and the Problem of the Balance of Trade", *Turcica*, T. 28, 1996, pp. 105-115.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Tarih Boyunca Siyasi ve Diplomatik İlişkiler", *Savaş ve Barış 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri* içinde, yay. yön. Selmin Kangal, İstanbul: MAS Matbaacılık AŞ, 1999, ss. 21-35.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century): An Annotated Edition of Ahdnâmes and other Documents*, Leiden: Brill, 2000.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "Some Remarks on the Nature of Ottoman-Polish Relations", *The Turks*, ed. Kemal Çiçek, C. III, 2002a, ss. 344-350.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "1795'e kadar Osmanlı-Leh ilişkilerinin karakteri üzerine bazı tespitler", *Türkler*, ed. Kemal Çiçek, C. III, 2002b, ss. 679-685.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "Między barkowym splendorem a politycznym pragmatyzmem – treść i forma dokumentów traktatu Karłowieckiego oraz przebieg jego ratyfikacji między Warszawą i Stambułem", *Balkanica Posnaniensia*, red. I. Czamańska, W. Szulc, T. XIII, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2003a, ss.25-33
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. "Semiotic of Behavior in Early Modern Diplomacy: Polish Embassies in Istanbul and Bahçesaray", *Journal of Early Modern History*, vol. VII, 2003b, pp. 245-256.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681): Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*, Cambridge, Mass. 2004.
- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. İstanbul'daki Leh Elçileri ya da Onurunuzu Kaybetmeden Ev Sahibinin Kesesinden Geçinme Yolları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur* içinde, ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, ss. 47-54.

- KOŁODZIEJCZYK, Dariusz. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century). A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, Leiden: Brill, 2011.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Polska a Szwecja, od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1795*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Popierania Polskiej Twórczości Naukowej p. n. Kasa Mianowskiego, 1924.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Kazimierz Puławski; życiorys*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1931.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Polska a Szwecja*, Toruń: Nakładem Instytutu Bałtyckiego, 1935.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Polska a Turcja: 1683-1792*, Warszawa: Nakładem Instytutu Wschodniego w Warszawie, 1936a.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. "Franciszek Ksawery Branicki", *Polski Słownik Biograficzny*, T. II, 1936b, ss. 398-399.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Konfederacja Barska*, T. I-II, Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 1991.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Liberum Veto*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2002.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Dzieje Polski Nowożytnej*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 2003.
- KONOPCZYŃSKI, Władysław. *Pierwszy Rozbiór Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Arcana, 2010.
- Korespondencja między Stanisławem Augustem a Ksawerym Branickim r. 1768.* wyd. Ludwig Gumplowicz, Kraków: Kraj, 1872.
- Korkmaz, Ramazan (ed). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*, Ankara: Grafiker Yay., 2005.
- KORZON, Tadeusz. *Kościuszko: biografia z dokumentów wysnuta*, Kraków: G. Gebethner i Spółka, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1906. 2. bs.
- KOŹMIAN, Kajetan. *Pamiętniki*, T. I, Poznań: Jan Konstanty Żupański, 1858.
- KÖSE, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara: TTK Yay., 2006.
- KRASZEWSKI, J. I. *Polska w czasie trzech rozbiorów*, T. I-III, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1885, 1902, 1903.

- KRÓL-MAZUR, Renata. *Miasto Trzech Nacji, Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*, Kraków: Avalon, 2008.
- KRÓLIKOWSKA, Natalia. *Law and Division of Power in the Crimean Khanate. A Study on the Reign of Murad Giray (1678-1683)*, Varşova Üniversitesi, Tarih Enstitüsü, Doktora Tezi, Varşova, 2010.
- Księga pamiętnicza majora A. Ptaszyńskiego 1769-1793*. przepisał Dr. Antoni J., Kraków: Drukarnia "Czas", 1881.
- KUKIEL, Marian. *Próby powstańcze po trzecim rozbiore 1795-1797*, wyd. Szymon Askenazy, Kraków, Warszawa: Druk W. L. Anczyca i spółki, 1912.
- KUKIEL, Marian. "Kościuszko and the Third Partition of Poland", *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Pilsudski (1697-1935)* içinde, ed. W. F. Redaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge: Cambridge University Press, 1941, pp. 154-176.
- Królowie elekcyjni*. red. Irena Kaniewska, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- KUNERALP, Sinan. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay. 1999, ss. 112-126.
- KURAN, Ercüment. *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 1988.
- KURAT, Akdes Nimet. "Türkiye-Lehistan Münasebetleri", *Ülkü*, C. VIII, sy. 46, 1936, ss. 308-313.
- KURAT, Akdes Nimet. *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1943.
- KURAT, Akdes Nimet. *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası, 1943.
- KURAT, Akdes Nimet. *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara: TTK Basımevi, 1951-1953.
- KURAT, Akdes Nimet. "Leh Fevkalâde Elçisi von Goltz'un Türkiye'deki Faaliyetine Ait Raporu (1712-1714)", *Tarih Vesikaları*, C. 2 (17), 1958, ss. 225-265.
- KURTARAN, Uğur. *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit-Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791*, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- KUZUCU, Serhat. *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, 2012.

- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy", *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* içinde, ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstone: Palgrave, 2004, pp. 131-150.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırılanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi – Ercüment Kuran'a Armağan*, C. XXVII/1-2, 1989, ss. 199-231.
- LAYARD, Henry A. *The Queen's Ambassador to the Sultan, Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880*, ed. Sinan Kuneralp, İstanbul: ISIS Press, 2009.
- LEDONNE, John P. *The Russian Empire and the World 1700-1917, The Geopolitics of Expansion and Containment*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- LEFEBVRE, Georges. *The French Revolution, from its origins to 1793*, trn. Elizabeth Moss Evanson, London, New York: Routledge, 2002.
- LESZCZYŃSKI, Rafał. *Wielkie poselstwo Rafała Leszczyńskiego, wojewody łęczyckiego do Porty Ottomańskiej*, 1700.
- LESZCZYŃSKI, Rafał. *Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku: diariusze i inne materiały*, przygot. Ilona Czamańska, Leszno: Urząd Miasta Leszno, 1998.
- LEWIS, Bernard. "The Impact of the French Revolution on Turkey", *Chahiers D'Histoire Mondiale*, T. I, 1953, pp. 105-125.
- LEWITTER, L. R. "The Partitions of Poland", *The New Modern Cambridge History* içinde, ed. A. Goodwin, vol. VIII, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, pp. 333-359.
- LEWITTER, L. R. "Poland under the Saxon Kings", *The New Modern Cambridge History* içinde, ed. J. O. Lindsay, vol. VII, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, pp. 365-390.
- LIBISZOWSKA, Zofia. *Misja Polska w Londynie w latach 1769-1795*, Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1966.
- LISKE, X. "Zur polnischen Politik Katharina II 1791", *Historische Zeitschrift*, Bd. 30, H. 2, 183, pp. 281-304.
- Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej*. wyd. Kazimierz Waliszewski, Ponżań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1883.
- LODGE, Richard. *Great Britain and Prussia in the Eighteenth Century*, Oxford: The Clarendon Press, 1923.

- LORD, Robert H. *The Second Partition of Poland*, London: Harvard University Press, 1915.
- LORD, Robert H. "The Third Partition of Poland", *The Slavonic Review*, vol. III, nr. 9, 1925, pp. 481-498.
- LUARD, Evan. *The Balance of Power, The System of International Relations 1648-1815*, London: Macmillan, 1992.
- LUBOMIRSKI, Stanisław. *Pod władzą księcia Repnina, ułamki pamiętników i dzienników historycznych (1764-1768)*, opr. Jerzy Łojek, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971.
- LUCCHESINI, Girolamo. *Listy do Fryderyka Wilhelma II, obraz Sejmu Wielkiego w raportach pruskiego dyplomaty*, opr. Henryk Kocój, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1988.
- ŁOJEK, Jerzy. "Materiały do historii polskiej służby zagranicznej w latach 1788-1795", *Przegląd Historyczny*, T. LIII; zeszyt 3, 1962, ss. 520-530.
- ŁOJEK, Jerzy (opr). *Rok nadziei i rok klęski 1791-1792, z Korespondencji Stanisława Augusta z posłem polskim w Petersburgu Augustynem Deboli*, Warszawa: Czytelnik, 1964.
- ŁOJEK, Jerzy. *Dzieje pięknej Bitynki Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej (1760-1822)*, Warszawa: Instytut Wydawniczy, 1972. 2.bs.
- ŁOJEK, Jerzy. "The International Crisis of 1791: Poland between the Triple Alliance and Russia", *East Central Europe*, vol. II, 1, 1975, pp. 1-63.
- ŁOJEK, Jerzy. *Upadek Konstytucji 3 Maja*, Wrocław: Ossolineum, 1976.
- ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Polityka Jagiellonów*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
- ŁOPACIŃSKI, Wincenty. "Stosunki polityczne Polski z Turcją w XVIII. i XIX. w.", *Przegląd Dyplomatyczny*, T. I, 1919, ss. 671-688.
- ŁOZA, Stanisław. *Order Orła Białego*, Warszawa: y.y., 1939.
- ŁUKOWSKI, Jerzy T. "Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland during the Early Reign of Stanisław August Poniatowski", *The Historical Journal*, vol. 28, nr. 3, 1985, pp. 557-574.
- ŁUKOWSKI, Jerzy. "Recasting Utopia: Montesquieu, Rousseau and the Polish Constitution of 3 May 1791", *The Historical Journal*, vol. 3, nr. 1, 1994, pp. 65-87.

- MADARIAGA, Isabel de. *Russia in the Age of the Catherine the Great*, London: Phoenix, 2003.
- MAINTENANT, Gérard. *Jakobenler*, İstanbul: İletişim Yay., 2005.
- MAJDA, Tadeusz. *Katalog rękopisów tureckich i perskich*, red. Ananiasz Zajączkowski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.
- MAJEWSKI, Ryszard. *Cecora- rok 1620*, Warszawa: Bellona, 1970.
- MAŁACHOWSKI, Stanisław. *Żywot i pamiątniki St. hr. Małachowskiego*, wyd. L.S., Kraków: Nakładem Juliusza Wildta księgarza, 1853.
- MANSELL, Philip. *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924*, London: John Murray, 1995.
- MANSUROĞLU, Mecdud. "Elçi", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, 1945, s. 231.
- MARCÈRE, E. de. *Une Ambassade à Constantinople, La politique orientale de la Revolution Française*, T. I-II, Paris: Libraire Félix Alcan, 1927.
- MARGOLIOUTH, D. S. "Turkish Diplomacy in the 18th Century", *The Moslem World*, vol. VII, 1917, pp. 36-54.
- MARKIEWICZ, Mariusz. *Historia Polski 1492-1795*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- MATTINGLY, Garrett. *Renaissance Diplomacy*, Boston: Beacon Press, 1955.
- MAYER, Matthew. "The Price for Austria's Security; Part I: Joseph II, the Russian Alliance and the Ottoman War 1787-1789", *The International History Review*, vol. XXVI, nr. 2, 2004a, pp. 257-299.
- MAYER, Matthew. "The Price for Austria's Security; Part II: Leopold II, the Prussian Threat, and the Peace of Sistova 1791-1792", *The International History Review*, vol. XXVI, nr. 3, 2004b, pp. 473-514.
- MEHMED SÜREYYA. *Sicill-i Osmanî*, C. I-VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.
- MELLER, Stefan. "Les relations politiques entre la Pologne et les Pays-Bas a l'époque de la Diète de Quatre Ans", *Fasciculi Historici*, 12, 1984, pp. 1-131.
- MICHALSKI, Jerzy. *Polska wobec wojny o sukcesję bawarską*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964.
- MICHALSKI, Jerzy. "Dyplomacja polska w latach 1764-1795", *Historia dyplomacji polskiej* içinde, T. II, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, ss. 483-697.

- MICHALSKI, Jerzy. "Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta", *Historia Sejmu Polskiego* ińinde, red. Jerzy Michalski, T. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, ss. 381-419.
- MICHALSKI, Jerzy. *Konstytucja 3 Maja*, Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1985.
- MICHALSKI, Jerzy. "Stanisław August Poniatowski", *Polski Słownik Biograficzny*, T. 41, 2002, ss. 612-664.
- MICHALSKI, Jerzy. "Polish Diplomatic Service in 1763-1794", *The History of Polish Diplomacy X-XX c.* ińinde, ed. Gerald Labuda, Waldemar Michowicz, Warsaw: Sejm Publishing Office, 2005, pp. 268-319.
- MICHALSKI, Jerzy. "Opozycja magnacka i jej cele w początkach Sejmu Czteroletniego", *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku* ińinde, T. I, Warszawa: Stentor, 2007a, ss. 285-304.
- MICHALSKI, Jerzy. "Wszystko pójdzie wyśmienicie (o politycznym optymizmie po 3 Maja)", *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku* ińinde, T. I, Warszawa: Stentor, 2007b, ss. 323-334.
- MICHALSKI, Jerzy. "Zmierzch prokonsulatu Stackelberga", *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku* ińinde, T. I, Warszawa: Stentor, 2007c, ss. 449-499.
- MICHALSKI, Jerzy. "Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie aneksji Krymu", *Studia Historyczne z XVIII i XIX wieku* ińinde, T. I, Warszawa: Stentor, 2007d, ss. 420-448.
- MICHALSKI, Jerzy. *Stanisław August Poniatowski*, Warszawa: PAN, 2009.
- MILLER, William. "Europe and the Ottoman Power Before the Nineteenth Century", *The English Historical Review*, vol. 16, nr. 63, 1901, pp. 452-471.
- MITROVIC, Vratislav Václav z, pán. *Baron W. Wratislaw'ın Anıları: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler*, İstanbul: AD Yay., 1996.
- MODELSKI, George. *Long Cycles in World Politics*, Seattle, London: University of Washington Press, 1987.
- MODELSKI, George, Thompson, William R. *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, London: Macmillan Press, 1988.
- MONKO, Michał. "Prześwietne legacje do Turek", *Mówią Wieki*, 1971, nr. 12, ss. 25-27.

- MONTAGU, Lady Mary Wortley. *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, ed. Lord Wharncliff, William Moy Thomas, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- MONTEFIORE, Simon Sebag. *Potiomkin Księżę Księżąt*, Warszawa: Wydawnictwo Magnum, 2006.
- MORAWSKI, Wojciech. SZAWŁOWSKA, Sylwia. *Wojny rosyjsko-tureckie od XVII do XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 2006.
- MORGENTHAU, Hans. *Politics Among Nations*, New York: Knopf, 1985.
- MORKVA, Valeriy. *Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in the Era of the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806*, Bilkent University, Department of International Relations, PhD Thesis, Ankara, 2010.
- MOSZCZYŃSKI, Adam. *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III I pierwszych Stanisława Poniatowskiego*, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1858.
- Muâhedât Mecmûası*, C. I-V, Ankara: TTK Yay., 2008.
- MOUY, Charles de. *Correspondance Inédite du Roi Stanislas-Auguste Poniatowski et de Madame Geoffrin (1764-1777)*, Paris: Plon, 1875.
- MUCHLIŃSKI, Antoni. *Źródło słownik wyrazów, które przeszły do naszej mowy z języków wschodnich*, Petersburg: y.y., 1858.
- MUSTAFA KESBÎ. *İbretnü mâ-yı Devlet*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara: TTK Yay., 2002.
- Mükâleme Mazbatası*, C. I-IV, Dersaadet: Takvimhane-i Amire, 1270-1273.
- MÜLLER, Michael G. *Rozbiory Polski, Historia Polski i Europy XVIII wieku*, tłm. Monika Wrzosek-Müller, Poznań: PTPN, 2005.
- NAFF, Thomas. *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers 1789-1802*, California Üniversitesi, Doktora Tezi, California, 1961.
- NAFF, Thomas. "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, vol. 83, nr. 3, 1963, pp. 295-315.
- NAFF, Thomas. "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Paterns and Trends", *Studies in the Eighteenth Century Islamic History* içinde, ed. Thomas Naff, Roger Owen, London: Southern Illinois University Press, 1977, ss. 88-110.

- NAWROT, Dariusz. *Działania dyplomacji polskiej w Wiedniu w latach 1788-1792*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999.
- NAZIR, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, 2.bs., İstanbul: Yeditepe Yay., 2007.
- NEUMANN, Christoph K. "Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler", *Türkiye Tarihi 1603-1839 içinde*, ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: itap Yayınevi, 2011, ss. 65-85.
- NOWAK, Zenon, Hubert. "Dyplomacja polska w czasach Jadwigi i Władysława Jagiełły (1382-1434)", *Historia dyplomacji polskiej içinde*, T. I, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982, ss. 299-393.
- NYKIEL, Piotr. *Wyprawa do Złotego Rogu*, Kraków: Arkadiusz Wingert, 2009.
- OGIŃSKI, Michel. *Mémoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu' a la fin de 1815*, T. II, Paris: Barbezat et Delarue Libraires, 1826.
- ORGUN, Zarf. Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim", *Tarih Vesikaları*, C. I, sy. 6, 1942, ss. 407-413.
- ORTAYLI, İlber. "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: İletişim Yay., 1985, ss. 278-281.
- ORTAYLI, İlber. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonya'lı Mülteci Subaylar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I içinde*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004, 2. bs., ss. 185-191.
- ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2010, 3. bs.
- ORVILLE, T. Murphy. *The Diplomatic Retreat of France and Public Opinion on the Eve of the French Revolution 1783-1789*, Washington, D.C.: Th Catholic University of American Press, 1998.
- OSTAPCHUK, Victor. *The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622-1628*, PhD Thesis, Harvard University, 1989.
- ÖKSÜZ, Melek. *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788)*, Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1998.
- ÖNER, Saadet. *İsveç Devlet Arşivi'nde Mahfûz I. M. D'Ohsson Evrakı, Tasnif ve Tahlili*, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

- ÖZER, Abdurrahim. *The Ottoman-Russian Relations Between The Years 1774-1787*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- ÖZTUNA, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*, C. I-V, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1996.
- ÖZTÜRK, Yücel. *Özü'den Tuna'ya Kazaklar I*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2004.
- PADOVER, Saul K. "Prince Kaunitz and the First Partition of Poland", *The Slavonic and East European Review*, vol. 13. nr. 38, 1935, pp. 384-398.
- PADOVER, Saul K. *The Revolutionary Emperor: Joseph II of Austria*, 2. bs. London: Eyre and Spottiswoode, 1967.
- PAJEWSKI, Janusz. *Buńczuk i koncerz: z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 2006.
- PAMUK, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1999.
- PAŹDZIOR, Kamil. *Polityka Sejmu Czteroletniego wobec kościołów wschodnich*, Prac Doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice, 2000.
- PIETRASZEWSKI, Ignacy *Uroki Orientu: wspomnienia z wojaży (1832-1840 - 1860-1862)*, występ i oprac. Zygmunt Abrahamowicz, Olsztyn: Pojezierze, 1989.
- PINGAUD, Léonce. *Choiseul-Gouffier La France en Orient sous Louis XVI*, ed. Alphonse Picard, Paris: Librairie des Archives Nationales et de la Société de l'École des Chartes, 1887.
- Poczta Polska w Stambule 1766-1922*. opr. Dyr. Muzeum Poczty i Telekomunikacji Aleksander Śnieżko, Warszawa: Wydawnictwa Komunikacyjne, 1960.
- PODHORODECKI, Leszek. *Chanat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1987.
- PONIATOWSKI, Stanisław August. *Mémoires du Roi Stanislas-Auguste Poniatowski*, T. I-II, Leningrad: Impr. de l'Académie impériale des sciences (Akademia Nauk SSCB), 1914-1924.
- "Poselstwo Krzysztofa Xsięcia Zbaraskiego do Turcji w r. 1622". *Dziennik Wileński*, T. III, 1827, ss. 3-27, 101-125, 237-273, 339-371.
- POTOCKI, Jan. *Jana hr. Potockiego Podróż do Turcyi i Egiptu: z wiadomością o życiu i pismach tego autora*, Kraków: Drukarnia D. E. Friedleina, 1849.

- POTYEMKIN, Vladimir (ed). *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C.I-IV, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2009.
- PRZYBOŚ Adam, ŻELEWSKI, Roman (opr.). *Dyplomaci w dawnych czasach, Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1959.
- RADO, Şevket (haz). *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2006.
- RAGSDALE, Hugh. "Russian Foreign Policy 1725-1815", *The Cambridge History of Russia* içinde, ed. Dminic Lieven, vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, pp. 504-529.
- REDDAWAY, W. F. "The First Partition", *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Pilsudski (1697-1935)* içinde, ed. W. F. Redaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge: Cambridge University Press, 1941a, pp. 88-111.
- REDDAWAY, W. F. "The Second Partition (1793)", *The Cambridge History of Poland from Augustus II to Pilsudski (1697-1935)* içinde, ed. W. F. Reddaway, J. H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, Cambridge: Cambridge University Press, 1941b, pp. 137-153.
- REIMERS, Heinrich Christoph von. *Reise der russisch-kaiserlichen ausserordentlichen Gesandtschaft an die Othomanische Pforte im Jahr 1793*, vol. I-IV, St. Petersburg: Gedruckt in der Schnoorschen Buchdruckerei, 1803.
- Relatiile Româno-Ottomane (1711-1821): Documente Turceşti*, Bucureşti: Directia Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România, 1984.
- RENDÄ, Günsel. "Osmanlı Sarayında Görkemli Bir Protokol: Elçi Kabul Törenleri", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Etkinlikler-Voyvoda Caddesi Toplantıları*, 2005-2006, (www.obarsiv.com/vct_0506_gunselrenda.html)
- REYCHMAN, Jan. "Piotr Crutta, emisariusz Kościuszki do Stambułu", *Wschód-Orient*, 1938, R. IX, nr.2, s. 3-12.
- REYCHMAN, Jan. "Pobył Mickiewicza w Stambule w 1853 r.", *Przegląd Orientalistyczny*, nr. 3 (15), 1955, ss. 269-282
- REYCHMAN, Jan. *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1959.
- REYCHMAN, Jan. "Une famille de drogman orientaux en Pologne au XVIIIe siècle", *Rocznik Orientalistyczny*, 1961, T. XXV, 1961, s. 83-99.
- REYCHMAN, Jan. *Polonya ile Türkiye Arasında Diplomatik Münasebetlerin 550. Yıldönümü*, Ankara: yy, 1964a.

- REYCHMAN, Jan. "1945'ten Beri Polonya'da Türkiye tarihi ile ilgili çalışmalar", *Belleten*, 1964b, sy. 28, ss. 153-159.
- REYCHMAN, Jan. *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964c.
- REYCHMAN, Jan. "1794 Polonya İsyanı ve Türkiye", *Belleten*, 1967, C. XXXI, sy. 121, ss. 85-91.
- REYCHMAN, J.- Zajaczkowski, A. *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*, ed. Tibor Halaski-kun, Hague, Paris: Mouton, 1968.
- REYCHMAN, Jan. *Historia Turcji*, Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1973.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciyye*, C. I, İstanbul: Matba'a-i Ebûzziyâ, 1302, C. II-III, İstanbul: Matba'a-i Osmâniyye, 1306, 1318, C. IV, İstanbul: Âlem Matba'ası, 1320.
- RIDVAN NAFİZ. "Tarihî Tedkikler: Viyana Mağlubiyetimizden Sonra Leh Ordusu", *Hayat Mecmuası*, C. I, sy. 22, 1927a, ss. 429-432.
- RIDVAN NAFİZ. "Tarih: Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Mağlubiyetinden Estergon'un Müttefikler Tarafından Zabtına Kadar Leh Ordusunun Vaziyeti Parkani (Ciğerdelen) Muharebesi", *Hayat Mecmuası*, C. I, sy. 23, 1927b, ss. 457.
- RIDVAN NAFİZ. "Tarih: Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Mağlubiyetinden Estergon'un Müttefikler Tarafından Zabtına Kadar Leh Ordusunun Vaziyeti Parkani (Ciğerdelen) Muharebesi", *Hayat Mecmuası*, C. I, sy. 24, 1927c, ss. 476-477.
- RIASANOVSKY, Nicholas V. *A History of Russia*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1993.
- ROBERTS, Jason M. *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2010.
- ROIDER, Karl. A. "Kaunitz, Joseph II and the Turkish War", *Slavonic and East European Review*, vol. 54, nr. 4, 1976, pp. 538-556.
- ROIDER, Karl A. *Austria's Eastern Question 1700-1790*, Princeton: Princeton University Press, 1982.
- ROOSEN, William. "Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach", *The Journal of Modern History*, vol. 52, nr.3, 1980, pp. 452-476.
- ROSTWOROWSKI, Emanuel. *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

- ROSTWOROWSKI, Emanuel. *Legendy i fakty XVIII w.*, Warszawa: Państwowe Wydawniczy Naukowe, 1963.
- ROSTWOROWSKI, Emanuel. *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 Maja*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1966.
- ROSTWOROWSKI, Emanuel. *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
- RUDÉ, G. E. "The Outbreak of French Revolution", *The New Modern Cambridge History*, vol. 8, ed. A. Goodwin, Cambridge: Cambridge University Press, 1965, pp. 653-679.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Hariciyye, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı Yıllığı*. C. I-IV, İstanbul: İşaret Yay., 2003.
- SALİH MÜNİR PAŞA. *La Politique Orientale de la Russie*, İstanbul: Les Éditions Isis, 2000.
- SANDER, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 4. bs., Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- SARAY, Mehmet. *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: TTK Yay., 1994.
- SARICAOĞLU, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul: TATAV, 2001.
- SARICAOĞLU, Fikret. "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası", *Türkler*, ed. Kemal Çiçek, H. C. Güzel, S. Koca, C. XII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002, ss. 545-553.
- SAVAGE, Gary. "Favier's Heirs: The French Revolution and the Secret du Roi", *The Historical Journal*, vol. 41, nr. 1, 1998, pp. 225-258.
- SAVAŞ, Ali İbrahim. "Osmanlı Elçilerinin Resm-i Kabul Protokolleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XI, 1996, ss. 111-124.
- SAVAŞ, Ali İbrahim. *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul: 3F Yay. 2007.
- Sbornik Imperatorskogo Russkogo İstoričeskogo Obşçestva (SİRİO)*, T. XIII, XXVI, XXIX, (148 t., 1867-1916), St. Petersburg, 1874.
- SCHMITT, Henryk. *Dzieje panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, T. I-IV, Lwów: Drukarnia Narodowa W. Manieckiego, 1868, 1869, 1880, 1884.
- SCHWEIGGER, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

- SCOTT, Hamish. M. "France and the Polish Throne 1763-1764", *The Slavonic and East European Review (SEER)*, vol. LIII, 132, 1975, pp. 370-388.
- SCOTT, Hamish. M. *The Birth of a Great Power System 1740-1815*, London, New York etc.: Pearson Longman, 2006.
- SERTOĞLU, Mithat. *Tarihten Sohbetler*, Ankara: TTK Yay., 1994.
- SEVİNÇ, Tahir. "İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)", *Belleten*, C. LXXV, sy. 273, 2011, ss. 407-446.
- SEKOWSKI, Józef Julian. *Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historyi polskiej służących: z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag*, T. I-II, Warszawa: nakładem Zawadzkiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824-1825.
- SHAW, Stanford J. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, İstanbul: Kapı Yay., 2008.
- SHEEHAN, Michael. *The Balance of Power, History and Theory*, London, New York: Routledge, 1996.
- SIKORSKI, Michał. *Wyprawa Sobieskiego na czambuły tatarskie 1672*, Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2007.
- SMITT, Fedor. *Frederic II, Catherine et la Partage de la Pologne d'apres des documents authentiques*, Paris: Librairie A. Frank, 1861.
- SMOLEŃSKI, Władysław. *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków: Nakład Księgarni Gebethnera i Spółki, 1897.
- SMOLEŃSKI, Władysław. *Konfederacja Targowicka*, Kraków: Księgarnia G. Gebethnera, 1903.
- SMOLEŃSKI, Władysław. *Emigracja polska w latach 1795-1797*, Warszawa: Tłocznia WŁ Łazarskiego, 1911.
- SMOLEŃSKI, Władysław. *Konfederacja Targowicka*, Kraków: Nakładem Autora, 1903.
- SOLOVIEV, Sergei, M. *History of Russia*, ed., trn. Daniel L. Shlafly Jr., vol. 43, USA: Academic International Press, 1998.
- SOLOVIEV, Sergei, M. *History of Russia*, ed., trn. William Hill, vol. 45, USA: Academic International Press, 1986.

- SOREL, Albert. *The Eastern Question in the Eighteenth Century*, trn. F. C. Bramwell, London: Methuen & Co. 1898.
- SOREL, Albert. *Avrupa ve Fransız İhtilâli*, çev. Nahid Sırrı Örik, C. I/2, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1949.
- SOYKUT, Mustafa. "Decision Making without Decision Makers: Ottoman Foreign Policy circa 1780", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah, Kirksville, Missouri: The Thomas Jefferson University Press, 1993, ss. 29-38.
- SOYSAL, İsmail. "Umur-ı Hariciye Nezareti'nin Kurulması (1836), *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay., 1999a, ss. 71-78.
- SOYSAL, İsmail. *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasî Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara: TTK Yay., 1999b.
- STACHOWSKI, Stanisław. *Słownik historyczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007.
- Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, *Correspondance Relative aux Partages de la Pologne*. ed. Eugène Mottaz, Paris: Calmann Lévy, 1897.
- STEDINGK, Comte de. *Une Ambassadeur de Suède à la Cour de Catherine II. Feld-Maréchal Comte de Stedingk, choix de dépêches diplomatiques, rapports secrets et lettres particulières de 1790 à 1796*, par La Comtesse Brevern de la Gardie, T. I-II, Stockholm: P. A. Norstedt-Söners, 1919.
- STEGNIY, P. V., *Razdeli Polši i Diplomatija Yekaterini II 1772 1793 1795*, Moskva: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 2002.
- STILES, Andrina. *Russia, Poland and the Ottoman Empire*, London: Hotter and Stoughton, 1991.
- Stosunki dyplomatyczne Polski*, Informator, red. Krzysztof Szczepanik, Anna Herman-Łukasik, Barbara Janicka, T. I Europa 1918-2006, Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 2007.
- SUBHÎ MEHMED EFENDÎ. *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydinler, İstanbul: Kitabevi Yay., 2007.
- SUWARA, Franciszek. *Przyczyny i skutki klęski cecorskiej 1620 r.*, Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1930.
- SZAFRAŃSKI, Wojciech. *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2007.

- SZWAGRZYK, Józef Andrzej. *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław: Ossolineum, 1990.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut. “Balyos”, *DİA*, C. V, 1992, ss. 43-47.
- ŞEM’DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Mür’i’t-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, C. I, II-A, II-B, III, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., 1976-1981.
- ŞİRİN, İbrahim. *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus, 2006.
- ŞİROKORAD, A. B. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları, Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, İstanbul: Selenge Yay., 2009.
- TABAKOĞLU, H. Serdar. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- TABAKOĞLU, H. Serdar. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri*, İstanbul: Dergâh Yay., 2011.
- Tajna korespondencja z Warszawy 1792-1794 do Ignacego Potockiego.* opr. Maria Rymszyna, Andrzej Zahorski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
- TANSEL, Salahaddin. “Osmanlı-Leh Münasebetleri (1764-1768)”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. LV, 1945, ss. 69-84.
- TANSEL, Salahaddin. “Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, *Belleten*, C. X, sy. 37, 1946a, ss. 133-165.
- TANSEL, Salahaddin. “Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, *Belleten*, C. X, sy. 38, 1946b, ss. 271-292.
- TANSEL, Salahattin. “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. VIII, 1950, ss. 477-536.
- TARCZYŃSKI, M. ed. *Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575-1764*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1997.
- TAVERNIER, Jean-Baptiste. *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, ed. Necdet Sakaoğlu, çev. Teoman Tundoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- TAYDESANİZÂDE HÂFİZ ABDULLAH EFENDİ, *Taydesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul’un En Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, (Dizin ve Tıpkıbasım), Haz. Feridun Emecen, C.I-II, İstanbul: TATAV, 2003.
- TAZBIR, Janusz. *Z dziejów wojen polsko-tureckich* içinde önsöz, Warszawa: Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983, ss. 5-19.

- TEPLY, Karl, BAYKAL, Bekir Sıtkı. “Nemçe İmparatorlarının İstanbul’a Yolladığı Elçi Heyetleri ve Bunların Kültür Tarihi Bakımından Önemli Tarafları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. VII, 1969, sy. 12-13, ss.247-263.
- TESTA, Ignace de Baron. *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et Français I, jusqu’à nos jours (1864)*, T. I-X, Paris: Paris Amyot, 1865.
- TESTA, Marie de, GAUTIER, Antonie. *Dragomans et Diplomates Européens auprès de la Porte Ottomane*, İstanbul: Les Éditions ISIS, 2003.
- TEVKİ’Î ABDURRAHMAN PAŞA. *Osmanlı Devleti’nde Teşrifat ve Törenler Tevkî’î Abdurrahman Paşa Kânûn-Nâmesi*, haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul: Kitabevi Yay., 2011.
- TEZCAN, Baki. “Echo Bitwy Chocimskiej Jak Polacy i Kozacy zmienili historię Turcji osmańskiej”, *Mówią Wieki*, Nisan 2009, nr. 04/09 (591), ss. 38-43.
- TOPAKTAŞ, Hacer. *Osmanlı Sefaretnameleri Işığında 1730-1763 Yıllarında Osmanlı Devleti ile Lehistan/Polonya Arasında Diplomatik İlişkiler*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2005.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “Diplomasinin ve Bürokrasinin Ötesinde Bir Elçi Kâtibinin Yasak Aşkı”, *Toplumsal Tarih*, sy. 153, 2006, ss. 20-25.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türk-Leh İlişkilerinden Bir Kesit: Kapıcıbaşı Mehmed Ağa’nın Lehistan(Polonya) Elçiliği”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXIX, 2007, ss. 203-225.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “Bir Elçi Kâtibinin Tutkulu Aşkı”, *Psikeart*, 2009/1, ss.50-53.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “Osmanlı’nın Süferâsı”, *Mostar*, C. 72, 2011a, ss. 30-33.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “Lehistan’dan Polonya’ya: Polonya Tarih yazımında Türkler ve Türkiye”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. VIII sy. 15, 2010, basım yılı 2011b, ss. 537-590.
- TOPAKTAŞ, Hacer. “Avrupa’nın Ortak Derdi Polonya Tahtı: Stanisław August Poniatowski’nin Seçimi (1763-1764)”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 28, sy. 1, 2011c, ss. 183-196.
- TOURNEFORT, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, I. kitap çev. Ali Berktaş, II. kitap çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- TOYNBEE, Arnold J. *A Study of History*, vol. I ve III. Oxford: Oxford University Press, 1956.

- Treaties between Turkey and Foreign Powers 1535-1855*. London: Foreign Office, 1855.
- TREBICKI, Antoni. *Opisanie ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie, o rewolucji roku 1794*, opr. Jerzy Kowecki, Warszawa: Państwowe Instytut Wydawniczy, 1967.
- TREMBICKI, Stanisław. "Do Karola Xiążęcia de Nassau z powodu zwycięstwa na Limanie wiersz Stanisława Trembickiego", *Dziennik Wileński*, V, 1817, Vilno, s. 353-354.
- TRISKA, Jan F. (ed) *Dominant Powers and Subordinate States, The United States in Latin America and the Soviet Union in Eastern Power*, Durham: Duke University Press, 1986.
- Trzy Relacje z Polskich Podróży na Wschód Muzułmański w Pierwszej Połowie XVII wieku*, opr. Adam Walaszek, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1980.
- TUNCER, Hüner. *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*, İstanbul: Kaynak Yay., 2008.
- TURAN, Namık Sinan. "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, sy. 2, 2004, ss. 57-86.
- TURAN, Şerafettin. "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Hey'eti Masraf Defteri", *AÜ DTCF Dergisi*, C. XXII, sy. 3-4, 1964, ss. 273-294.
- TWARDOWSKI, Samuel. *Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do Soltana Mustafy*, wyd. Roman Krzywy, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN: Stowarzyszenie "Pro Cultura Litteraria", 2000.
- UÇMAN, Abdullah (haz). *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- UÇTUM, Nejat R. "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a Yazdıkları Mektuplar", *Belleten*, C. XLIV, sy. 176, 1980, ss. 697-715.
- ULUSKAN, Murat. "Bir Osmanlı Elçisinin Yolculuk Hazırlığı: İbrahim Paşa'nın 1699 Avusturya Elçiliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 20, 2008, ss. 251-275.
- UN ANCIEN DIPLOMATE EN ORIENT. *Le Dossier russe dans la question d'Orient: la politique de la Russie envers la Pologne et de la Turquie*, Paris: E.Dentu, 1869.
- UNAT, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: TTK yay. 1992. 3. bs.

- UZUNÇARŞILI, İsmail H. "Topkapı Sarayı Arşivi 4819, Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi", *Belleten*, C. XXXVII, sy. 145-148, 1973, ss. 607-662.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. "Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa", *Belleten*, C. XXXIX, sy. 153-156, 1975, ss. 233-256.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*, C. II, III/I, IV/I, IV/II, Ankara: TTK Basımevi, 1995, 5. bs.
- III. *Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*. yay. haz. Sema Arıkan, Ankara: TTK Yay., 1993.
- VEINSTEIN, Gilles. *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmed Çelebi'nin Fransa Anıları "Kafirlerin Cenneti"*, çev. Murat Aykaç Erginöz, İstanbul: Ark Kitapları, 2002.
- VERNADSKY, George. *Political and Diplomatic History of Russia*, Boston: Little, Brown and Company, 1936.
- VERNADSKY, George. *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, İstanbul: Selenge, 2009.
- WAGNER, Marek. *Wojna polsko-turecka w latach 1672-1676*, T. I-II, Zabrze: Inforteditions, 2009.
- WALTZ, Kenneth N. *Theory of International Politics*, New York: McGraw Hill, 1979.
- WAWRZYŃIAK, Krzysztof. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations in the 16th Century*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- WERNER, Adam Crailsheimli. *Padişahın Huzurunda, Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- WIESNER-HANKS, Merry E. *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: İş Bankası Yay., 2009.
- WISNER, Henryk. "Dyplomacja polska w latach 1572-1648", *Historia dyplomacji polskiej* içinde, T. II, 1982, ss. 5-161.
- WOJTASIK, Janusz. "Uwagi księcia Krzysztofa Zbaraskiego posła wielkiego do Turcji z 1622 r.- o państwie ottomańskim i jego siłach zbrojnych", *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, 1961, T. VII, cz. I, ss. 321-346.

- WOLAŃSKI, Adam. *Wojna polsko-rosyjska 1792 r. Kampania koronna*, Kraków: Nakładem Księgarni D. E. Freidleina, Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, 1920.
- WOLIŃSKI, Janusz. *Z dziejów wojen polsko-tureckich*, Warszawa: Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983.
- WÓJCIK, Zbigniew. "Z dziejów organizacji dyplomacji polskiej w drugiej połowie XVII wieku", *Polska służba dyplomatyczna XVI-XVIII wieku* içinde, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 1966, ss. 257-367.
- WÓJCIK, Zbigniew. "King John III of Poland and the Turkish Aspects of His Policy", *Belleten*, C. XLIV, sy. 176, 1980, ss. 659-673.
- WÓJCIK, Zbigniew. "Russian Endeavors for the Polish Crown in the Seventeenth Century", *Slavic Review*, vol. 41, nr. 1, 1982, p. 59-72.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, C. V, 1994, ss. 385-434.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, VII, 1997, ss. 319-338.
- YALÇINKAYA, M. Aladdin. "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXI, 2001, ss. 109-134.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, ed. Kemal Çiçek-H. C. Güzel-S. Koca, C. XII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002a, ss. 629-659.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, ed. Kemal Çiçek, H. C. Güzel, S. Koca, C. XII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002b, ss. 479-511.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "The Eighteenth Century: A Period of Reform, Change and Diplomacy (1703-1789)", *The Turks*, ed. C. Oğuz, H. C. Güzel, O. Karatay, vol. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002c, ss. 91-121.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "The Modernisation of the Otoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)", *A Bridge Between Cultures, Studies on Ottoman and Republican Turkey, Memory of Ali İhsan Bağış* içinde, ed. Sinan Kuneralp, İstanbul: ISIS Press, 2006, pp. 51-67.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XXXI, 2008, ss.127-159.

- YALÇINKAYA, M. Alaaddin. *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İstanbul: ISIS, 2010a.
- YALÇINKAYA M. Alaaddin. "III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* içinde, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM Yay., 2010b, ss. 593-623.
- YELİSEYEVA, O. I. *Geopolitiçeskiye Proyektı G. A. Potiyomkina*, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk, 2000.
- YEŞİL, Fatih. *Nizâm-ı Cedid'en Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
- YEŞİL, Fatih. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011.
- YEŞİL, Fatih. "III. Selim Dönemi Siyasî Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layihâ Üzerine Notlar", *Belleten*, C. LXXVI, sy. 6, 2012, ss. 76-146.
- YURDUSEV A. Nuri, YURDUSEV Esin. "Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yay. 1999, ss. 137-147.
- YURDUSEV, A. Nuri (ed). *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- YURDUSEV, A. Nuri. "The Ottoman Attitude toward Diplomacy", *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional* içinde, New York: Palgrave Macmillan, 2004, pp. 5-35.
- ZALESKI, Bronisław. "Stosunki Polski z Portą Ottomanską na początku panowania Stanisława Augusta", *Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu*, R. 1869, T. IV, 1870, ss. 104-165.
- ZALESKI, Bronisław. "Korespondencya krajowa Stanisława Augusta z lat 1784 do 1792", *Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu*, R. 1870-1872, T. V, 1872, ss. 147-402.
- ZALESKI, Józef. *Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego do czasu Sejmu Czteroletniego*, Poznań, Kraków: Księg J. K. Żupański, 1887.
- ZAMOYSKI, Adam. *The last king of Poland*. London: Weidenfeld & Nicolson History, 1992.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Stanisław August, Konstytucja i Targowica", *Przegląd Historyczny*, T. LXIX, zeszyt 2, 1978, s. 317-336.

- ZIELIŃSKA, Zofia. *"O sukcesyi tronu w Polsce" 1787-1790*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991a.
- ZIELIŃSKA, Zofia. *Kołataj i orientacja pruska u progu Sejmu Czteroletniego*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1991b.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Controversies in Polish Historiography over the Polish-Prussian Alliance of 1790," *Polish Westerns Affairs*, vol. XXXIII, nr. 2, 1992, pp. 87-112.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Poland between Prussia and Russia in the Eighteenth Century", *Constitution and Reform in the Eighteenth Century Poland, The Constitution of 3 May 1791* içinde, ed. Samuel Fiszman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1997, pp. 87-111.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Pryncypia rosyjskiej polityki zagranicznej w XVIII-wiecznej Europie (epoka popiotrowa)", *Rzeczpospolita – Europa XVI-XVIII wiek, próba konfrontacji* içinde, red. Michał Kopczyński, Wojciech Tygielski, Warszawa: Wydawnictwo Optima JG, 1999a, ss. 203-218.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Geneza upadku orientacji rosyjskiej u progu Sejmu Czteroletniego w opinii ambasadora Stackelberga", *Wiek Oświecenia*, T. XV, 1999b, ss. 57-93.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Stanisław August i Otto Stackelberg u progu wojny rosyjsko-tureckiej (marzec-październik 1787)", *Kwartalnik Historyczny*, T. CVII/4, 2000, ss. 3-20.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Ambasador Otto Stackelberg w dobie wojny o sukcesję bawarską", *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku* içinde, Warszawa: Semper, 2001a, ss. 136-159.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Dwa niezrealizowane projekty polityczne Katarzyny II z początku 1789 r.", *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku* içinde, Warszawa: Semper, 2001b, ss. 160-169.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Ostatnie miesiące ambasady Ottona Stackelberga w świetle jego raportów (styczeń 1789-czerwiec 1790)", *Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjskich w XVIII wieku* içinde, Warszawa: Semper, 2001c, ss. 170-247.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Listy Stanisława Augusta z podróży do Kaniowa (1787)", *Kwartalnik Historyczny*, R. CX, 2003, 4, ss. 71-124.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Zabiegi Rosji o zachowanie liberum veto i o gwarancję w okresie bezkrólewia 1763-1764 r.", *Kwartalnik Historyczny*, R. CXI, 2004, 3, ss. 63-88.

- ZIELIŃSKA, Zofia. "Pogłoski o rozbiórze Polski oraz ich reperkusje w Rzeczypospolitej okresie bezkrólewia 1763-1764 r.", *Przegląd Historyczny*, 2005, T. XLVIII, zeszyt 4, ss. 543-571.
- ZIELIŃSKA, Zofia. "Stanisław August wobec konfederacji i konfederatów barskich", *Konfederacja Barska, jej konteksty i tradycje içinde*, red. Anna Buchmann, Adam Danilczyk, Warszawa: Wyd. DIG, 2010, ss. 117-130.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V-VI, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yay., 2011.
- ZIROGEVIÇ, Olga. "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sy. 4, 1968, ss. 45-49.
- Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678.* wyd. Franciszek Pułaski, Warszawa: Muzeum Konstantego Świdzińskiego, 1907.

EK-I

KRAL HAŞMETMEABLARI VE LEHİSTAN CUMHURİYETİ'NİN BABİÂLİ'YE GÖNDERDİĞİ OLAĞANÜSTÜ ELÇİSİ VE TAM YETKİLİ VEKİLİ SZCZERZEC STAROSTASI SAYGIDEĞER FRANCISZEK PIOTR POTOCKI'NİN ELÇİLİK GÜNLÜĞÜ

AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/34: 1-14; Waliszewski (1894/I: 83-91)

1788 yılı Sejmi Varşova'da Konfederasyon bağlarıyla, çok saygıdeğer Stanisław Małachowski ki Krallık İdarecisi, Sejm'de Sandomierz Vekili ve Kraliyet Konfederasyonu'nun asası altında ve Prens J. O Kazimierz Sapieha ki Litvanya Topçular Komutanı, Litvanya Brześć Vekili, Litvanya Konfederasyon Mareşali mutlu bir başlangıçla, bir sonraki yılda yabancı devlet saraylarına elçi gönderme ihtiyacını tanıyarak, gönderilecek elçiler arasında aday gösterilen ve Osmanlı sarayına atanan saygıdeğer Szczerzec Starostası Podlasie Voyvodalığı Vekili Franciszek Piotr Potocki sonuç olarak yolculuk hazırlıklarına başladı.

YIL 1789

Gün 4 Ağustos- Elçilik bagajları ve oldukça büyük bir maiyetle birlikte yolculuk güzergâhını Krakov, Viyana ve oradan Venedik olarak belirlemiş, sayın elçi Sejm'deki bir oturumda Lehistan Cumhuriyeti saygıdeğer Kralı'na veda etmiştir.

Gün 7 Ağustos- Bay Borzęcki'den sonra ki başkent yakınlarındadır, onlarca kişiden oluşan heyetimiz atlarıyla hareket etti ve birkaç mil ilerledi, geceye kadar yol alınarak Błonie'ye varıldı.

Gün 8 Ağustos- Szymanów'da Büyük Litvanya Mareşali Sanguszko Düşesi'nde ki kendisi dul, öğlen yemeği yendikten sonra, akşama kadar Nieborów'a varmak mümkün oldu, ki burada Wilno Kaştelanı Radziwiłłların Prenslığı'nden hoş ve mükemmel bir karşılama ile bu Prenslarin aşırı ısrarlarıyla bir sonraki güne kadar onların evinde kalındı.

Gün 9 Ağustos- Nieborów'a yarım mil uzaklığında bulunan ve Arkadia denen yere uğrandı. Burası en güzel yerlerden birisi sadece bulunduğu yer itibarıyla değil, aynı zamanda dizaynı ve özellikleri itibarıyla de yapısı ve orijinallliğiyle günümüz zevkine uygun bir yerdir. Gerçi yağmur rahatsız etti ama, saygıdeğer Düşes bize yorgunluk göstermedi. Burayı ziyaretten sonra Elçi Bey ev sahipliği için teşekkür ederken, Kutno (?)'ya Łęczyca Voyvodası saygıdeğer Gądomski'ye doğru yola çıkıldı.

Gün 10 Ağustos- Voyvoda Bey'e öğle yemeğine davet edildik, hemen ardından oyalanmadan gece Sępólno'ya yola çıktık.

Gün 11-12 Ağustos- Sabah yola çıkıldıktan sonra akşama Kleczew'a vardık, buradan öğleden önce Poznań'da durulduğunda, [heyeti bekleyen] askerler tam yerinde bulunuyordu.

Gün 13 Ağustos- General Węgorzewski'yi ziyaretten sonra Elçi Bey Jeziory'a hareket etti: Burada Ponzań Voyvodalığı'nın birçok vatandaşı belirli bir kârın verilmesi için bir komisyonu toplamış bulunuyordu, Solec Starostası saygıdeğer Jaraczewski burada birkaç günden beri elçi için bekliyordu. Starosta Bey'i birçok hatırı sayılır vatandaşıyla karşılamak için büyük bir kalabalık toplanmıştı. Orada geç saatte olmamıza rağmen, müzik ve top atışlarıyla karışık orkestra eşliğinde ışıklarla aydınlatılmış bahçeye davet edildik, hazırlanan salonda akşam yemeğini yedik, sonrasında da dans edildi.

Gün 14 Ağustos- Saygıdeğer Solec Starostası'nın aşırı ısrarları ve ricası üzerine bütün heyet Winna [Góra]'ya gitti. Orada bahçede gösteri izledi, manzaralar harikaydı ve yemekten sonra edilen dansın ardından Jeziory'ya dönüldü.

Gün 15 Ağustos- Sabah ayininden ve kahvaltıdan sonra Elçi Bey ev sahiplerine çok nazik ve harikulade ev sahipliği için teşekkür etti, gece Sielce'ye saygıdeğer Milli Süvari Birlikleri Komutanı Bay Kuźmiński'ye hareket edildi. Gerçi rehberin yolu şaşırması sonucu oraya gece yarısından önce ulaşamadık, öyle geç bir vakitte Milli Süvariler Komutanı'nın vasıtasıyla meşalelerle vs. bu yere varıldı. Bay Solec Starostası Jaraczewski İstanbul seyahat ekibine katıldı.

Gün 16 Ağustos- Bay Kuźmiński'deki sabah kahvaltısından sonra heyet yolculuğa devam etti ve sınıra kadar Sancak Beyi ve Bay Kuźmiński'nin birkaç birliği ve 12 eri eşlik etti ve Trzebnica'ya varıldı.

Gün 17 Ağustos- Şahane Panien Benedyktynek'in Kilisesi ziyaret edildikten sonra, Wrocław'a varmak mümkün oldu. Burada büyük bir hayıflanma ve üzüntü hasıl oldu, zira Elçi Bey'in eşi kendisiyle boşandıktan sonra epeydir burada bulunuyordu. Kendisinin çok hasta, zayıf olduğu görüldü. Prusya'nın ilk sınır karakolunda Wrocław'da, gümrük muhafızları heyete büyük saygı gösterdi; sadece hızlıca Varşova'daki Prusya elçisi Luchesini'nin pasaportuna baktılar ve en ufak bir zorluk çıkartmadılar, elçilik heyetinin arabalarını aramadılar. O gün Prusya Kralı Wrocław'dan yaklaşık bir mil öteden geçti, Lissa ile Arnholz arasında 40 bin kişilik orduyla hareket ediyor ve Wrocław'dan 2 mil ötede bulunması gerekiyordu; bundan sonra ayın 24'ünde Wrocław'da bulunması bekleniyordu.

Gün 18 Ağustos- Bugün boyunca Elçi Bey Wrocław'da oyalandı.

Gün 19 Ağustos- Elçi Bey, çok zayıf ve halsiz olan eşiyle vedalaştıktan sonra sabah Wrocław'dan çıkıldı ve geceleme için Haynau'ya gidildi.

Gün 20 Ağustos- Güneş doğduktan sonra yola çıkıldı, tüm gün ve gece yolda geçti. Yol boyunca Gnadenberg'teki Enstitü ve Herbutów [Herbutowice] Meclisi izlendi.

Gün 21 Ağustos- Seyahat postası devam ederken, Görlitz [Zgorzelec] ve Bautzen boyunca öğleden önce Drezden'de duruldu.

Gün 22 Ağustos- Elçi çok farklı, ilginç ve zengin koleksiyonları seyretti, aynı zamanda çok değerli mücevherler ki, bunlara *Grüne Gewölbe* denir, çok nadir büyüklükte ve güzellikteydi. Aynı gün Elçi Bey ve elçilik Sekreteri Dışişleri Bakanı Graf Stuterheim ile görüştü ki kendisi saygıdeğer Elektör ve yanındaki süvarilerin takdim edilmesine olan isteğini gösterdi. Bakan bu anlamda sadece elçilik Sekreteri'nin ve süvarilerin isimlerinin gönderilmesi hususunda kolaylık yapılacağına dair söz verdi. Bunun yanında Leipzig gazetecisi gazetesinin eski bir sayısında İstanbul'a gönderilen Leh elçisinin talimatnamesi ile ilgili hatayla yazılan bir haberi geri çekti; iddiaların geri çekildiğine dair kanıtın Yüksek Heyet'e gönderilmesi için rica da bulundu. Elçi Bey yine Yabancılar Bakanı'nı ziyaret etti. Elçi'ye Graf Hartig hazretleri tarafından baloya gelmesi rica edildi ve kendisi orada bulundu.

Gün 23 Ağustos- Bakan'dan alınan ilânın ardından Elçi Bey saat birden evvel Birinci Komutan Graf Marcolini tarafından Elektör nezdinde gerçekleşecek kabul için ki, bunda Elektör Leh milleti için özel bir saygı ve iyi niyet göstermektedir, Elçi'nin gelişinin güvenilir olduğunu gösterdi. Elçi bu güvenle sakinleşti ve Wrocław'dan ayrıldı ve kısa süre sonra burada olacaktı ve Leipzig Gazetesi'nin haberi yalanlamasına dair emirle ilgili olarak teşekkür etti. Elçi kabulden sonra Elektör'ü eşi ve kardeşine kabule gitti, Grand Maître tarafından Elektör'e öğle yemeğine davet edildi. Elçilik Sekreteri ve süvariler, Teşrifatçı tarafından takdim edildi ve kendisi Sieradzki Voyvodası Małachowski Bey ile konuştu. Bütün yabancı elçilerin bulunduğu masada Elçi Bey de oturtuldu ve Leh Elçisi'nin yeri seyahat eden bir misafir olarak o kadar eşsiz ki Elektör'ün sağ tarafındaydı. Elektör'ün eşi öğle yemeğine giderken Elçilik Sekreteri ve süvariler ona takdim edildi. Öğle yemeğinden sonra Elçi önceden de bildiği birçok farklı özelliği olan ve porselenlerle dolu eski Japon Sarayı'nı ziyaret etti.

Gün 24 Ağustos- Elektör'ün kardeşleri Prens Antoni ve Prens Maximilian'ın saraylarını ve bahçelerini ziyaretten sonra, Elçi öğle yemeğinde İngiltere elçisi Milord Eden'deydi.

Gün 25 Ağustos- Elçi, Dresden'den birkaç mil ötedeki Estelwerde'ye (?), Elektör'ün amcası ve onun eşi Prenses Krasińska ve Kurland Prensi Karol'u iade-i ziyaret için gitti.

Gün 26 Ağustos- Elçilik Sekreteri ve süvariler öğle yemeğinde Grand Maître Prens Maximilian Bay Jurkowski'ye gitti. Aynı gün akşam Kabine Bakanı Graf Loss tarafından davet edildi ki orada toplantı vardı ve bu toplantıda daha yeni Dresden'e gelen Hollanda Stadhouderi [Vali] Prensi'nin oğlu ve genç Prens Brunszwicki bulundular.

Gün 27 Ağustos- Öğleden önce Dresden'den çıkıldı, Herzogswalde ve Freiberg istikametinde gidildi ve geceleme için Edoran [Oederan]'a varıldı.

Gün 28 Ağustos- Elçi her ne kadar çok yol almak istese de arabalardan biri bozuldu, geç vakitte o da gruba ulaştı ve dün gecelenen yerden 4 mil ötedeki Zwickau’da gecenlendi.

Gün 29 Ağustos- Gecikmenin verdiği rahatsızlıkla bütün gün ve gece yolculuğa devam edildi.

Gün 30 Ağustos- Çok dağlık ve taşlık bir geçişten kaçınmak için, düz olan Hoff şehrinde gidildi ama bu daha pahalıya mal oldu, (Elçi) arabaları tamire bıraktı ve kendisi orada olması beklenen Bayreuth’a gitti.

Gün 31 Ağustos- Tüm gece ve gündüz yolda geçti, gerçi posta atarabaları hazır değildi, ilk gün kurye tarafından ilan edildi ve çok az gidildi.

Gün 1 Eylül- Benzer şekilde gece gündüz yol alınarak Münich’den önceki son istasyona gelindi ve sabah Elçi Bey Münich’e vardı ki orada her şey şöyle oldu:

Gün 2 Eylül- Bugün dinlenmek ve arabaları tamir için oyalanıldı, burada Bavyera Elektörlüğü’nün başkenti görüldü.

Gün 3 Eylül- Buradan gece sınırda bulunan Tirol’daki Kufstein’a doğru yola çıkıldı. Geride kalan tamirciler atların eksikleri için heyete daha sonra katıldılar. Orada gümrükte pasaportların gösterilmesinin ardından hiçbir arama olmaksızın sınır geçildi.

Gün 4 Eylül- Kufstein’den hareket edildikten sonra akşamdan evvel Tirol’un başkenti Kral I. Franciszek’in ölümüyle meşhur Innsbruck’a varıldı.

Gün 5 Eylül- Gece ve gündüz yolda

Gün 6 Eylül- Elçi akşamdan önce Trentino’de durdu ve burada iki kiliseyi ziyaret etti ki buralarda Trentino Konsülü taraftar toplamaya çalışıyordu. Bu şehir çevresiyle birlikte Trentino Piskoposluğu’na bağlıdır ama Roma İmparatorları’nın koruması altındadır.

Gün 7 Eylül- Trentino’dan sonra gece gündüz yol alınarak Venedik Devleti’ne gelindi. Hükümdar’ın ve Venedik’in gümrük memurları arama yapmaksızın bizi geçirdiler.

Gün 8 Eylül- Gece Castel Franco’ya varıldı.

Gün 9 Eylül- Güzel şehir Treviso’dan geçerken, Elçi Bey öğleden önce şehirde durdu, Venedik’e doğru kanalın üzerinde giderken burada yükleri gemilere bıraktık ve birkaç gondolla Lehistan Ajanı Bay dal’ Oglio ile birlikte Venedik boyunca gidildi ve artık kiralanan eve yani ev sahibi Bay Pedrillo’ya varıldı. Aynı gün Elçi Varşova’ya posta gönderdi.

Gün 10 Eylül- Elçilik heyeti Trieste’ten Venedik’e gitti. Yalnız bir kısmı bagajları yavaş yavaş taşıyan hamalları beklemek için orada kaldı.

Gün11 Eylül- Elçi Bey yabancı elçilere ziyarette bulundu.

Gün 12 Eylül- Dışişleri Heyeti’ne posta yolladı. Aynı gün Trieste’ten Elçilik Heyeti Başkanı Bay Nayzer kalan bagajlarla ayrıldı.

Gün 13 Eylül- 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 Eylül’de Varşova’dan gelecek haberi bekleyerek ve İstanbul için gerekli kontroller yapılarak birçok farklı özelliği olan yerleri ziyaret etmek suretiyle Venedik’te oyalanıldı (Elçi). Ki bu yerler şöyledir: şehir kiliseleri, San Marco Meydanı ve onun yanında Venedik Doçu’nun Sarayı, Belediye Binası, cephanelikler, silah depoları, savaş gemileri depoları vs Senatör seçiminde özellikle bulundu (Elçi) ki bu seçim seçkin asiller topluluğunca Venedik Doçu’nun huzurunda yürütüldü.

Gün 22 Eylül- Elçi Bey elçilik heyeti Sekreteri ile birlikte Venedik Doçu Luigi Manini’yi ziyarete gitti ve kendisi tarafından oldukça iyi bir şekilde kabul edildi.

Gün 23 Eylül- Elçilik heyeti Sekreteri ile birlikte öğle yemeğinde süvari ve San Marco savcısı Florosini’ye gitti, burada bir adamla Venedik Doçu’nun kız kardeşi ve başka birkaç kişi daha vardı.

Gün 24 Eylül- Elçi Bey oğullarıyla İspanya elçisinde öğle yemeği yedi.

Gün 25 Eylül- Yabancı elçilerle ve Venedik Beyleriyle şahsen vedalaştı.

Gün 26 Eylül- Sabah 10'da Fusino'ya hareket edildi, oradan gece süvariler ve bütün maiyetiyle Padova'ya geçildi ki burada Aziz Antonius Padova [Basilica di San Antonio] ve Aziz Justinus Kiliseleri'nin ziyaretinden sonra ki buralar geniş, harika ve kendine has birçok özelliği olan yerler ve buradaki meydan birçok kişinin heykelleriyle süslüydü. Bunlar Padova Akademisi'ne gönderilmiş ve aralarında Leh Kralları Stefan Batory ve Jan Sobieski'nin heykellerinin de bulunduğu ve şimdiki hükümdar Stanisław August'un çabaları ve mali desteğiyle botanik bahçesiyle birlikte sergileniyor.

Gün 27 Eylül- (Elçi) iki oğluyla ve onların eğitmeni Poligni Bey, elçilik heyeti Sekreteri, Doktor Schwench Bey ile gece Ferrara'ya hareket etti. Oradan Kral'ın teşrifatçısı Bay Taszycki ve Smoleńsk Piskoposu Janowski istekle Elçi Bey ile seyahate devam ettiler, başka süvariler ise heyeti ve bagajları beklemek için birkaç gün için Venedik'e döndüler. Ferrara'ya giderken yol üstünde çok güzel Adigo ve Po adlı iki nehir ki bu nehirlerin arasından Venedik Devleti sona eriyor ve Papa Devleti başlıyor, bu iki nehir tarafından bölünen Rovigo şehrine denk gelindi. İlginç yerler ziyaret edildi: harika eski mimarisi olan ve içinde Papa'nın temsilcisinin yaşadığı kale yani şehir idarecisi, Başpiskopos Sarayı ve ünlü ressamların resimleriyle süslenmiş birkaç kilise.

Gün 28 Eylül- Elçi gece Bologna'da bulundu.

Gün 29 Eylül- Aynı şehirde oyalandı (elçi) Burada Papa'nın temsilcisi Kardinal Archetti'yi ziyaret etti ki, kendisi Lehistan'da Papalık'ın diplomatik temsilcisi olarak bulunmuştu ve sonra St. Petersburg'a gitmişti. Aynı zamanda aynı şekilde Kardinal tarafından da ziyaret edildi. Sonra Akademi'ye ziyarette bulundu, yani Enstitü ve oradaki herşeyi ki bunlar: Doğa Laboratuvarı, Anatomi Laboratuvarı, Fizik Laboratuvarı, Kimya, Matematik ve Antikalar Laboratuvarı, portreler, farklı resimler; yine burada Lauri Bassi'nin Bologna'nın simgesiyle mermer büstü ki kendisi halka felsefe dersi vermişti; Kutsal Petroni Kilisesi ki burada resimlerin yanında çok ilginç bir şekilde en meşhur ressam tarafından boyanmış Meridion ki yapan kişi tarafından güneşi alacak şekilde yapılmış ve güneyi gösteriyor; Kutsal Dominik'in bedeninin bulunduğu Dominikan Kilisesi ki 300 küsur adım uzunluktan daha az olmayan ve her yönden eğri ve düşüymüş görüntüsü veren; çok geniş ve yankılı Duvarlı Tiyatro.

Gün 30 Eylül- Elçi Bey öğleden sonra Bologna'dan çıktı, gece gündüz yol aldı Saviniano'da, yol boyunca Iulius Caesar tarafından yaptırılan ve antik mermer kolonlarla bu eskiliğini doğrulayan Rubicone'deki köprüye bakıldı. Rubicone gerçi nehir, aynı Hükümdar ordusuyla geçmeye tereddüt eder, aynı zamanda bu manada Roma Cumhuriyeti'nin yasağını deler. Burada bulunan Elçi şöyle dedi: "Transivi Rubiconem"; buradaki zafer anıtı Iulius Caesar tarafından konulmuş ve Rimini'ye gelmiştir. Burada biraz soluklanıldı ve gece Pesaro'ya doğru yola koyulundu.

Gün 1 Ekim- ...

EK II

PIOTR POTOCKI'NİN SULTAN HUZURUNDAKİ KABULÜ

B. Czart., rkps, 846: 515-522. AGAD, AR, AORMP: 170: CXXXIV/92, 178: CXXXV 1/18-315-323. BN, TNPI, XVIII, 1836 adl. Gazeta Warszawska, 16.X.1790, suplement

KRAL HAŞMETMEABLARI VE LEHİSTAN CUMHURİYETİ'NİN FEVKALÂDE ELÇİSİ VE TAM YETKİLİ VEKİLİ SZCZERZEC STAROSTASI SAYGIDEĞER FRANCISZEK PIOTR POTOCKI'NİN SULTAN'IN HUZURUNDA KABUL TÖRENİNİN TASVİRİ 10 AĞUSTOS 1790

Sabah saat 4'te elçi kendi konağından yaya halde, bütün maiyetiyle ve Tophane'de oluşturulmuş muhafızlardan kurulu yeniçerilerle birlikte hareket etti ki orada kendisi için hazırlanan kayıklar bekliyordu. Elçi orada Sekreter Bey ve elçilik heyeti konsolosu ile birlikte Çavuşbaşı Ağa'dan gönderilen yedi çift kürekli kayıklara oturdu. Bütün maiyet onlarca farklı kayıkla birlikte hareket etti. İmrahor kendi atlarıyla ve 49 atla ve hükümdar eyeriyle, 21 eskort eşliğinde Vezir İskeleyi'nde mihmandar ve iki çavuş tarafından karşılandı ve istirahat için Kirabi-Paşa'nın evine davet edildi. Burada kendi kabul günlerinde bulunmuş olan bütün Hristiyan devletlerin elçileri hazır bulunuyordu. Hemen girişte Çavuşbaşı Ağa geleneksel olarak kahve, şerbet, tütün ikram etti. Elçilik Heyeti'nin Başu Bay Nayzer tarafından hazır olduğuna dair verilen işaretle elçi, Sultan'ın eyerli atına oturdu ki çok güzel ve zengin bir şekilde altınlar ve mücevherle süslenmişti ve şu şekilde oluşturulan nizamla hareket etti: 1. Atlı kılavuz çavuş, yamaklarıyla, 2. Hasan Paşa'nın yeniçeri birlikleri, 3. Atlı subaşı, kendi yaya çuhadarlarıyla, 4. 200 yaya yeniçeri, elçinin muhafızı ve onun ardında tören şapkalarıyla atlı Orta Yassıgissi (Yasakçı?) ve çorbacı, 5. 40 atlı çavuş, 6. Elçilik imrahoru atıyla, 7. Kısmen Avrupaî zevkte, kısmen Türkî ve elçilik imrahoru tarafından çok güzel süslenmiş 7 elçilik atı, 8. Elçilik muhafızlarından atlı 2 çavuş, 9. Duacı ve haberci çavuş atlı ve yamaklarıyla beraber, 10. Elçilik üniformalarıyla yaya 202 çuhadar, onların ardında tören kıyafetiyle İsveç elçisi, 11. Aynı şekilde kıyafetleriyle altı yaya asker, onların ardında, 12. Tören kıyafetleriyle giyinmiş 12 yaya asker 13. Altın şeritli tören kıyafetleriyle altı yaya hizmetli, 14. Elçilik hizmetçileri, 15. 6 atlı Lehistan tüccarı, 16. Elçilik Heyet Başkanı Bay Nayzer, 17. Elçinin maiyet adamları, 18. Şarkiyat Okulu'nun Öğretmenleri Wilamowski, Maurice ve Koell Beyler, 19. Saygıdeğer Kanon Prensları, 20. Süvariler ve birkaç dostları, 21. Saygıdeğer elçilik konsolosu Chrzanowski ve onun yanında elçinin oğulları, 22. Osmanlı Sarayı'nın mihmandarı ve imrahor yani Sultan'ın atçısı atlı ve birinci yardımcısıyla beraber, 23. Çavuşlar Emini ve Çavuşlar Kâtibi atlı, 24. Mogielnic Starostası ve elçilik Sekreteri Bay Skrzetuski elinde Kral'dan Sultan'a gönderilen ipek kumaş üzerine altın simlerle süslenmiş ve at üstünde iki elçilik çuhadarı tarafından taşınan güven mektubu, 25. Altın bezeli özel elbisesi ve Çin motifleriyle süslenmiş kürküyle ve başında tüylü fôtr ve ortasında mücevher bulunan kalpağıyla elçi ve etrafında tören kıyafetleriyle altı asker, 26. Elçi'nin yanında sağ tarafta gümüş zillerle heban gazelleri asılı kendi çadırından çıkan Çavuşbaşı Ağa ve etrafında 12 yaya çuhadar, 27. Elçi'den daha aşağıda Lehistan tercümanları Alexander ve Chabert, 28. Milli Süvariler Sancak Beyi Walewski, 29. İki borazancı ve Milli Süvarilerden elçilik heyetinin 18 eskortu, kılıçlı ve atlı ama silahsız subayı.

Saraya yaklaşırken, Saray'a ve Divan'a giden iki caddenin kesiştiği yerde elçinin Kaymakam'dan önce gelmesi gerekiyordu. Kısa süre sonra yaklaşırken yeniçerilerin, sipahilerin ve önde gelen Türklerin yardımıyla ellerini göğüslerine koyarak onu karşıladılar ve aynı şekilde ondan da saygı gördüler. Onun ardında Kâhya Başu geldi, sonra ise Reisülküttab her ikisi de kendi yardımcılarıyla ve onların ardından Kaymakam'a ait altı at bulunuyordu. En sonda ise Osmanlı Sarayı'nın tercümanı bulunuyordu. Elçi Bey bundan sonra maiyetiyle Sultan'ın sarayına doğru hareket etti. Birinci kapının geçilmesinden sonra, geniş avlu yeniçeriler ve atlarıyla doluydu, Kapı Arası denen ikinci kapıya yaklaşırken Türkler ona attan ineceği yeri gösterdiler, gerçi elçi söz konusu kapıya hareket etti. Taşlı yerde daha yüksek sembolü olan ve elçilerin genelde attan indiği yerde o da indi. Kapıda kendisini bekleyen Saray Tercümanı'nın yanında durdu ve dinlenmesi için davet edildi. Kısa süre sonra Çavuşbaşı yaklaştı ve ona Divan'a gitmesi için işaret verdi. Maiyeti ve önünde Saray Tercümanı ile arkada Çavuşbaşı Ağa tören kıyafetlerini giymiş bir vaziyette elinde sık sık toprağa vurduğu gümüş bastonu ile elçinin kabulüne dair işaret verdi ve Divan'a davet edildi, (aynı zamanda daha düşük seviyedeki maiyet de davet edildi ve orada onlar için hazırlanmış yiyecekler vardı), [elçi] kendisi için sol tarafta hazırlanmış bir tabure buldu, Kaymakam oturmadı, elçi onun ardından gelmek için de kalkmadı. Kaymakam kısa süre sonra farklı bir kapıdan yaklaştı, Avrupaî tarzda bir sofaya oturdu, sol tarafında iki Kadıasker bulunduğu halde, az ötede Defterdar, elçiyi selamladılar ve ondan da aynı şekilde selam aldılar. Sultan'ın bulunduğu yerden davet çağrısı geldi. Hep

beraber ve elçi kendi yerine oturdu. Birkaç meselenin itirazından sonra ve yöneticilerin Divan'a gelişinin ardından, Reisülküttab ona Sultan'dan elçinin kabulünü rica eden mektubu yani telhisi imzalanması için verdi. Kapıcılar Kâhyası Sultan'a taşınması için geri verdi ve aynı Çavuşbaşı bastonunu vurarak geçti. Bütün bu olaylar esnasında Sultan kafesin (pencere) arkasında Kaymakam'ın bulunduğu yerin üzerinden görülen yerde duruyordu. 20-25 dakika içinde Kapıcılar Kâhyası Sultan'dan cevapla döndü. Herkes Elçi ve Kaymakam gibi durdu, gönderilen mektup yaklaşıyordu ve Kaymakam büyük adımlarla kapıya hareket etti, oradan onu büyük bir saygıyla öperek ve alnına koyarak aldı ve yerine geldi ve okunmasından sonra tekrarladı, katladı ve sakladı. Sonra yuvarlak masaya oturarak devam edildi ki bunlar dört tane idi ve beşinci salondaydı. Ellerini yıkadıktan sonra elçi, yanında kendi tercümanı olan Kaymakam'la birinciye oturdu. İkinciye Kadıaskerler oturdu. Üçüncüye elçilik heyetinin Sekreteri, elçilik Konsolosu, elçinin oğullarıyla Defterdar birlikte oturdu. Dördüncüye süvariler Nişancı ile oturdu, beşinciye ise elçilik heyetinden çeşitli subaylarla heyetin başkanı Çavuşbaşı Ağa ile oturdu. Bu arada Yeniçeriler öğle yemeğine gitti. Yarım saatten fazla sürmeyen kabulün sonlanmasının ardından, işaret verildikten sonra elçi Eski Divanhane denen yerde kaftanın koyulduğu yere gitti ve burada kendisine kaftan giydirildi ve kahve ikram edildi ve aynı zamanda beş kürk daha verildi ve bunlar Konsolos, Sekreter, elçinin iki oğlu ve elçiliğin birinci tercümanına giydirildi. 34 kaftan da maiyettekiler için verildi. Elçi Kaymakam'dan önce Sultan'a gitmesi gerektiği için kalkmadı ve salon boyunca adımladı, onun ardından onlarca kişi ile birlikte kabule gelmesi için haberdar edildi. Çavuşlar Emmini ve Çavuşlar Kâtibi tarafından eşlik edildi ve bahsi mevzu on kişiden iki teşrifatçı tarafından teşrif ettirildi. Salona gelindiğinde burası tören kıyafetlerini giymiş kapıcıbaşılarla doluydu ve burada elçiden Sultan'a hediyeler yerleştirilmişti. Orta avluda Sultan'ın Imoglanı (İçoğlanı?) oturuyordu, odanın önündeki halı siyah kadife ve altınla nakışlanarak gönderilmiş, Avrupa usulü oturuşuyla büyük yapraklarla bezenmiş, inci ve taşlar konulmuştu ve dört direği vardı. Elçi Sultan'ın durduğu kabul odasına girdi. Sağ taraftaki odaya büyük çoğunluk toplanmıştı, kadife, inci, taş ve ipekle süslenmiş yerde, aynı zamanda sol tarafta da Kaymakam oturuyordu, pırlanta denen şöminenin etrafında esasında taş ve incilerle nakışlanarak örtülmüş halı; sağda tahta daha yakın iki beyaz hadım ağası bulunuyordu. Pencerede iki sarık bulunuyordu, tahtta bir elinde taşlarla süslenmiş bir kılıç, diğer elinde aynı şekilde pahalı olduğu anlaşılan hokka vardı. Aynı şekilde Sultan'ın kıyafetleri de zengin mücevherlerle kaplanmıştı. Selamlamanın ardından oturmakta olan elçi, Sultan'a doğru konuşmaya başladı, güven mektubunun elçilik sekreterinden alınmasından sonra ona yaklaşan Mir-Alem'e verildi ve o da Kaymakam'a uzattı, ki kendisi tahtın ucunda Sultan'ın hemen yanı başında duruyordu. Tercüman Türkçe elçi adına konuşunca, Sultan memnuniyetini göstererek Kaymakam'a birkaç kelime söz söyledi; Kaymakam da Sultan'ın cevabını kağıttan okudu ve Osmanlı Sarayı'nın tercümanı da tercüme etti. Her zamanki sözler söylenirken, elçi odadan çıktı, kendisi Osmanlı Saray tercümanı ve teşrifatçısı tarafından kapıya kadar uğurlandı, atına bindi ve elçi oradan ayrılana kadar Kaymakam ve vezirler bekledi, bu kişilerden önce yeniçeriler süratle yol aldılar, ardılarından Çavuşbaşı gitti, sonra Kaymakam ve sonra Osmanlı Sarayı'nın önde gelen yöneticileri. Birçok kişi geçti. Elçi maiyetiyle hareket etti, aynı nizamla döndü. Kanaldan geçilirken denizde güçlü bir fırtına vardı. Maiyeti dururken elçi özel olarak atıyla kanalın etrafında gezdi. Elçilik heyeti zar zor ilerlerken karşısında dört Rum'u kayıklarıyla gördüler, dalgalardan dolayı kayıkları batmıştı, bunlardan sadece ikisi kurtarıldı.

EK-III

PIOTR POTOCKI'NİN BÜYÜKELÇİLİĞE ÇIKARILMASINA DAİR NAME

B. Czart. rkps. 846: 671

İftihârul-ümerâ'i'l-izâmi'l-İseviyye muhtârul-küberâ'i'l-fihâmi'l-Mesîhiyye muslihu mesâlihi cemâhîri't-tâifeti'n-nasrâniyye sâhibû ezyâli'l-haşmeti ve'l-vakâr sâhibu delâili'l-mecd ve'l-i'tibâr hâlâ Leh ve tevâbi'i kralı olan haşmetlü rütbetlü hürmetlü dostumuz İstanislaves Augustus ile kadîmî sadâkatkâr hem-civârımız Leh Cumhûru hutimet avâkıbuhum bi'l-hayr ve'r-reşâd ve ahsen ileyhim sebîlü's-savâb ve's-sedâd kibellerine

İftihârul-ümerâ'i'l-izâmi'l-İseviyye muhtârul-küberâ'i'l-fihâmi'l-Mesîhiyye muslihu mesâlihi cemâhîri't-tâifeti'n-nasrâniyye sâhibû ezyâli'l-haşmeti ve'l-vakâr sâhibu delâili'l-mecd ve'l-i'tibâr hâlâ Leh ve tevâbi'i kralı olan haşmetlü rütbetlü hürmetlü dostumuz İstanislavis Augustus ile kadîmî sadâkatkâr hem-civârımız Leh Cumhûru hutimet avâkıbuhum bi'l-hayr ve'r-reşâd ve ahsen ileyhim sebîlü's-savâb ve's-sedâd kibellerine hulâsa-i kelâm muhâlasat-ı nizâm iblâğıyla dostâne ve muhibbâne inhâ olunur ki işbu bin iki yüz üç senesi Receb-i şerîfinin on birinci günü Hudâvendigâr-ı sâbık Sultân Abdülhamîd Hân aleyhi şâbîbü'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretleri âzim-i gülşen-saray-ı cinân olduğuna binâ'en cenâb-ı mâlikü'l-mülk ve'l-melekût tekaddeset zâtuhû an-vasmeti'l-hudûs ve'n-nâsûtun mevâhib-i kâmile-i bî-gâyâtı ve iki cihân güneşi sultân-ı serîr-i risâlet ve pâdişâh-ı kişver-i nübüvvet mefharu'l-enbiyâ ve senedü'l-âsfiyâ habîb-i Hudâ şefî'-i yevm-i cezâ Muhammedü'l-Mustafa aleyhi ve alââlihî a'la't-tahiyyât hazretlerinin destyâr-i mu'cizât-ı şâmiletü'l-berekâtıyla câh-ı azamet-penâh-ı hilâfet ve cihân-bânî ve emr-i celâlet-destgâh-ı saltanat ve kîti-sitânî birâderzâde-i sa'd-ahterleri a'zam-ı selâtîn-i izâm efham-ı havâkîn-i kirâm şehsüvâr-ı meydân-ı ma'delet-güsterî Bekke-i tâz-mizmâr-ı şehâmet-perverî müşeyyid-i erkân-ı şerî'at-ı garrâ mümehhid-i bünyân-i millet-i beyzâ sultânü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn es-Sultân ibnû's-Sultân ve'l-Hakan ibnû'l-Hakan es-Sultân Selim Hân lâ-zâletriyâzu devlet-i mu'attara bi-revâyihi ezharî'l-ikbâl hazretlerinin bi'l-irs ve'l-istihkâk mübârek vücûd-ı behbûd-ı mülûkâne ve zât-ı sa'âdet-âyât-ı şehânelerinin cülûs-ı meyâmin-me'nûsları ile zînet-yâb-ı şeref ve i'tilâ olmağdana nâşî cümle memâlik-i mahrûse-i hüsrevânede mecma'-ı mü'minîn ve ma'bed-i müslimîn olan cevâmî'-i kudsi-l-evâmî'in menâbir-i şeref-me'serinde nâm-ı sâmi ve ism-i kirâmîlerine hutbeler okunup ve dârü'd-darb-ı nükûd-ı nâ-ma'dûd olan mahallerde vücûh-ı denânîr ve derâhîme ism-i sa'âdet-resm-i hümayûn ile sikkeler urulup ahkâm-ı münife-i ma'delet-iltizâm-ı şâhâne kâffe-i memâlik-i vesî'atü'l-mesâlikde cârî ve eşî'a-i hürşid-i adl ve dâd-ı mülûkâneleri lem'ânıyla zulumât-ı zulm ve sitem zâil ve mütevârî olduğuna binâ'en bi-avni rabbânî vukû' bulan işbu cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı pâdişâhânenin Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'd-devâm ile râbîta-i bend-i sulh ve musâfât ve mü'essis-i kavâ'id-i silm ve muvâlât olan mülûk-i sûtûde-sülûka i'lân ve iş'ârî dirîne-i kadîme-i Saltanat-ı Seniyye'den olmak mülâlebesesiyle bu âdet-i cemîleye mürâ'ât birle cülûs-ı behcet-me'nûs-ı hüsrevânenin peyâm-ı meserret-irtisâmını i'lân ve ihbâr zımnında bir kıt'a nâme-i hümayûn-ı şevket-makrûn şeref-bahş-ı sudûr olmağla mücebince cânib-i dostânemizden dahi işbu mektûb-ı vâlâ-uslûb tahrîr () ile irsâl olunmuşdur inşâu'l-mevlâ lede'l-vusûl nâme-i hümayûnda tasrîh ve beyân olduğu üzere hânedân-ı şâmihu'l-erkân-ı şâhâne ve düdmân-ı râsihu'l-bünyân-ı şehinşâhâne ile müstahkem ve pâydar ve müşeyyed ve üstuvâr olan uhûd-ı sâdika ve şurût-ı râika muktezâsınca vâki' olan cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûn-ı hüsrevâneden dostluğa lâyıf meserret-i bî-nihâye izhâr ve taht-ı hükûmetinizde olan hukâm-ı memleket ve a'yân-ı vilâyetinize bu keyfiyet-i mûrisü'l-meserreti i'lân ve iş'âr edip mâ-beynde mün'akid ve müstahkem olan ve tarafeynde mürtebit ve mürtesim olan şerâyit-i ahd ve peymân-ı vesâik [ve] zavâbıt-ı sevgend ve eymân-ı zamân-ı âdet-nişân-ı cihânbanîde dahi bir uslûb-ı sâbık mukarrer ve mu'teber tutulup mâ dâme ki tarafınızdan sulh ve salâh-ı müstelzimü'l-felâh ri'âyetinde kusûr eylemeye cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den dahi vechen mine'l-vücûh hilâfına cevâz gösterilmeyip mâ-beynde mevsûk ve müstahkem olan musâfât ve muvâlâtın merâsimine kemâ hiye hakkuhâ mürâ'ât olunması bâ'is-i âsâyiş-i re'âyâ-yı tarafeyn ve sebeb-i ârâmiş-i ahâlî-i cânibeyn idüğü bî-iştibâhdır ve's-selâmu alâ meni'ttebe'a'l-hüdâ. Be-yurd-ı sahrâ-yı Rusçuk

EK-IV

OSMANLI-LEH İTTİFAK PROJESİ METNİ

B. Czart., rkps. 846: 707, 719-734

**İnşâallâhu te‘âlâ Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru beyninde şürût-ı tedâfû‘î ve emr-i ticâreti hâvî
akd olunacak ittifâk senedi tercemesidir bi-tevfîki'llâhi'l-meliki'l-kadîr
Fî 25 M. sene [1]205.**

Devlet-i Aliyye ile haşmetlü Leh Cumhûru'nun maslahat-ı mülkiyeleri yek-diğere merbût derecelerde olduğu delâil-i adîde ile zâhir olduğundan başka Nemçelü ile Moskovlu beyninde akd-i ittifâk olduğu vakitten beri ehad-ı tarafeyne isâbet eden hâlet her ne gûne ise lâ-muhâle taraf-ı âhara dahi aks eder derecelerde birbirlerine merbût olduğu zuhûra gelen vekâyi‘den dahi bi't-tecrûbe ma‘lûm olduğuna binâ‘en şevketlü kudretlü pâdişâh-ı Âl-i Osman Sultân Selim-i Sâlis hazretleri ile haşmetlü Leh Kralı İstanisla Augustus ve Leh Cumhûru beyninde tarafeynin emniyet veistirâhati için tedâfû‘î ittifâkı muhtevî cedîd bir sened akdî ile hâlâ düstûru'l-amel olan Karlofça Muâhadesi muhtevî olduğu^a şerâyitin te‘kîdi karârgâr olmağla tarafeyn murahhasları ma‘rifetiyle zikri âtî şürût üzere iki devletin ittifâkı ve seyr-i^b sefâyin şerâyiti akd olunmuşdur.

Şart-ı evvel

Şevketlü kudretlü pâdişâh-ı Âl-i Osman Sultân Selim-i Sâlis hazretleri ve haşmetlü Leh Kralı ve Cumhûru beyninde mü‘ebbed bir dostluğun istihkâmı aksâ-yı me‘ârîb-i tarafeyn olduğuna binâ‘en işbu ittifâktan maksûd-ı aslî cânibeynin emniyet ve muhâfazası ile muktezâ-yı maslahatlarının hüsn-i hâlî ve Saltanat-ı Seniyye ile Leh Cumhûru'nun emniyeti ve kezâlik tarafeynin hakk-ı hükûmeti ve ecânibin her türlü ta‘arruz ve müdâhalesi teb‘îdi ve Leh Cumhûru'nun hakk-ı hükûmet ve serbestiyeti olup bu takdîrce Moskovlu ile Nemçelü müttehidten veyahud ikisinden biri münferiden müttefik olan Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru'ndan birisi üzerine i‘lân-ı harb veyahud gerek memleketlerinden birisine ve gerek kendi hükûk ve maslahat-ı mülkiyelerine ta‘arruz ve müdâhale eder ise ol hâlde Devlet-i Aliyye ve Cumhûr-ı mezkûr yek-diğere i‘ânet ve muhâfaza edeler.

Şart-ı sâni

Tarafeyninistirâhat ve muhâfazası gereği gibi istihsâl olunmak zımında rûsûma çendân i‘tibâr olunmayıp mâ-bihi'l-merâm olan esâs-ı mevâdda dâimâ^c ihtimâm ve dikkat oluna yani derkâr olan muhâbebe musâlahasından sonra ehad-ı tarafeyn üzerine Moskov veyahud Nemçelü taraflarından yalnız^d azm-i sefer olduğu hâlde değil belki işbu zikr olunan Nemçelü veya Moskovlu sefer tedârükâtın eder ise veyahud müceddeden asâkir ve levâzımât tertîbi ile sefer sûretlerin izhâr ederler ise ol hâlde dahi tarafeynden hüsn-i himmet sarf oluna kaldı ki o makûle hüsn-i himmet kârgar olmadığı sûrette ehaduhumâ âhara akçe ile veyahud düşmanı işgâl için hudûda irsâl-i asker ile imdâd ve i‘ânet eyleye ve zikr olunan imdâd askeri taleb olduğu günden ekall-i mertebe üç ay müddet zarfında tedârük olunup verile eğer ecnebî bir devlet tarafından Leh Cumhûru'nun umûr-ı dâhiliyesine veyahud hâlâ zîr-i hükûmetinde olan arâziye müdâhale olunur ise yine vech-i meşrûh üzere Leh Cumhûru'na i‘ânet oluna.

Şart-ı sâlis

Müttefik olan Devlet-i Aliyye ve Leh Cumhûru'nun hasbe'l-iktizâ yek-diğere lâzım gelecek i‘ânet-i askeriyesine dâir tarafeynden bu vechile ta‘ahhüd olunur ki Leh Cumhûru imdâd-ı mezkûru cânib-i Devlet-i Aliyye'den istid‘â eylediği gibi Devlet-i Aliyye Cumhûr-ı mezkûra otuz bin nefer süvari asker i‘tâ eyleye ve yine Devlet-i Aliyye zikr olunan imdâdı Leh Cumhûru tarafından taleb eylediği gibi Cumhûr-ı mezbûr Devlet-i Aliyye'ye nısfı piyade ve nısf-ı âharı süvari olmak üzere yirmi bin nefer asker ile hizmet eyleye ve tarafeynden birbirine kifâyet mikdârı cebehâne dahi verile kaldı ki ehad-ı tarafeyn sâlifü'l-mikdâr askerden ziyâde imdâda muhtâc olur ise ol hâlde Devlet-i Aliyye Leh Cumhûru'na kırk beş

^a Kołodziejczyk'ta “olduğu” eksik.

^b Kołodziejczyk'ta “siper-i sefayin”.

^c Kołodziejczyk'ta “dâimâ” eksik.

^d Kołodziejczyk'ta “bi'l-kez”.

bin nefer süvari asker i'tâ edib Leh Cumhûru dahi nısfı piyade ve nısf-ı diğeri süvari olmak üzere otuz bin nefer asker ile hizmet eyleye ve bu takdîrce cebehânenin mikdârı dahi tarafeynden teksîr oluna eğer sâlifü'l-mikdâr asker dahi kifâyet etmez ise ve ehad-ı^e tarafeyn müttfikinin mecmû'-ı kuvvetine muhtâc olur ise ol hâlde taleb olundukda birbirlerine mecmû'-ı kuvvetleriyle i'ânet eyleyeler. Kaldı ki düşman tarafından aleyhine sû-i kasd olunan müttfiklerden biri mâlen i'âneti asker ile imdâd olunmasına takdîm ve tercih eylediği hâlde bin nefer piyade askerin bir senelik ulûfe ve masârıfı yüz bin gurus ki yirmi bin Macar altını eder ve beher bin nefer süvari askerin bir senelik masârıfı yüz otuz üç bin üç yüz otuz gurus ki her biri beşer gurusdan yirmi altı bin altı yüz altmış altı Macar altını etmekle bu vechile akçe verile veyahud meblağ-ı mezkûr mâhiyye olmak üzere taksîm ve hesâb olunarak mâh be-mâh edâ ve teslim oluna.

Şart-ı râbî

Müttfik olan devletler gerek el-yevm mutasarrıf oldukları ve gerek işbu derkâr olan muhârebe musâlahasından sonra mutasarrıf olacakları memleketlerin muhâfazasına ve tarafeynin hükûmetleri hukûkuna mütekeffil olalar.

Şart-ı hâmis

Tarafeynin ittihâd-ı mü'ebbedine bâ'is olan emr-i ticâreti tervîc ve cânibeynin muhkem ittihâd ve musâfâtı ve muktezâ-yı maslahatına ihtimâm ve dikkat eylemek üzere Leh Cumhûru'nun ortaelçilik pâyesiyile Âsitâne-i sa'âdet'de bir nefer elçisi ale'd-devâm ikâmet eyleye ve França ve İngiltere ve sair dost-ı ehab olan devletlerin elçileri hakkına cârî olan imtiyâzât ve muâfiyât elçi-i mersûm hakkında dahi cârî ola ve emr-i ticâret hüsn-i hâli icâb eylediği ve tarafeynin münâsib gördüğü mahzûrdan sâlim ve Devlet-i Aliyye'nin maslahat-ı mülkiyesine mugâyir olmayan mahaller ve iskele ve liman ve şehirlerde Leh konsolosu ve konsolos vekîli ve ma'ıyyetlerine^f tercüman ta'yîn olunup França ve İngilterelüler hakkına cârî olan imtiyâzât ve muâfiyât mersûmün haklarında dahi cârî ola.

Şart-ı sâdis

Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru beyinde târih-i hicret-i Nebevî alâ sâhibihâ efdalût-tahiyyenin bin yüz on senesi ve târih-i İseviyye'nin altı yüz doksan dokuz senesinde mün'akid olan Karlofça Ahidnâmesi ve ticâret şerâyiti işbu muâhedede lafz be-lafz ilhâk olunmuş gibi ri'âyet oluna.

Şart-ı sâbi

Müttfik olan iki devletlerin beyinde râbita-pezîr olan ittifâk-ı tecâvüzî ve şerâyit-i seyr-i^g sefâyin işbu senede lafz be-lafz ilhâk olunmuş gibi mer'î ve mu'teber tutula.

Hâtime

İşbu ittifâk senedi üç ayda ve mümkün ise dahi evvelce Âsitâne-i sa'âdet'de mübâdele oluna tasdîkan li'l-makâl biz ki

^e Kołodziejczyk'ta "vahid".

^f Kołodziejczyk'ta "mu'inlerine".

^g Kołodziejczyk'ta "siper-i sefayin".

Şürût-ı tecâvüzîyi hâvî sened sûretidir.

Devlet-i Aliyye ile haşmetlü Leh Cumhûru miyânında bu def'a akd olunan ittifâk-ı mü'ebbed bi-tevfiki'llâhi te'âlâ tarafeynin emniyet ve vikâye-i tâmmesi için iktizâ eden esâs-ı mevâddı eğerçi şâmil olup ancak cânibeynin muhabbet ve musâfâtı istihkâm-pezîr olmak zımnında bu def'a Leh Cumhûru bî-tarafılık şıkkını ferâğat birle Moskovlu üzerine Devlet-i Aliyye ile müttetik Prusyalı ile bi'l-ma'yye cenk ve harbe kıyâm edeceğine Devlet-i Aliyye ile haşmetlü Prusya Kralı'na ifâde ve beyân etmekle ve bu vechile Moskovlu'nun makâsîd ve niyyât-ı fâsidesinden tarafeyne emniyet-i tâmmenin istihsâli zımnında Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru müttetikleri olan Prusya Devletiyle bi'l-ittifâk Moskovlu üzerine var kuvvetleri ile cenk ve harbe gayret ve ihtimâm etmek üzere müte'ahhid olmalarıyla zikri âtî mevâdd-ı münferideyi akd eylemiştir ki işbu mahfî sened-i münferide vaz'-ı imzâ olunduğu gibi bi'l-cümle müfâdı ittifâk muâhedesinde derc ve ilhâk olunmuş gibi tamâmen ve kâmilan mer'î ve mu'teber tutula.

Evvelki mâdde

Mürâ'âtı lâzım olan Avrupa muvâzenesine^a îrâs-ı hâlel ve hemen Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru'na îsâl-i zarar eder mertebe Moskovlu'nun hadd-i i'tidâlden hâric kesb-i kuvvet^b eylemesi mahzâ Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru arâzîsinden ba'zılarına pâ-nihâde ve destres olduğundan neş'et eylediği zuhûra gelen vekâyi'-i mütetâbi'adan bi't-tecrûbe ma'lûm ve Devlet-i Aliyye'nin Moskovlu üzerine mecmû'-ı kuvvetiyle müdâvemet etmek üzere olduğu işbu muhârebeye Prusya Kralı dahi Devlet-i Aliyye ile akd eylediği ittifâk lâzımesince cenk ile dâhil olacağı zâhir olmağla Leh Cumhûru dahi müşârun-ileyh Prusya Kralı ile bi'l-ma'yye mecmû'-ı kuvvetiyle Moskovlu üzerine muhârebeye mübâşeret eyleye ve muhârib olan Devlet-i Aliyye ve Leh Cumhûru beraberce hareket etmeleri zımnında harekât-ı askeriyenin tertîbini ve iktizâ eden mahallere askerlerinin sevk ve ta'yînini birbirleriyle muhâbere eyleyeler. Devlet-i Aliyye ile Prusya Kralı beyninde mukâvele olduğu üzere kezâlik müttetik olan Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru birbirlerine haber vermedikce ve beraber olmadıkca ve Prusya Devleti dahi dâhil olmadıkca muhârebeyi terk etmeyip mütâreke ve musâlahaya müte'allik bir türlü îrâdı münferiden kabûl ve imzâ etmeyeler ve Moskovlu'dan gereği gibi ahz-ı intikâm olunmadıkca ve Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru için muhkem ve fâidelü bir sulh husûle gelmedikce ve Prusyalı dâhil olmadıkca Moskovlu üzerine muhârebeden fâriğ olmayıp mecmû'-ı kuvvetleriyle muhârebeye müdâvemet eyleyeler.

İkinci mâdde

Müttetik olan Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru işbu derkâr olan muhârebe musâlahasında mahall-i mükâlemâtta mevcûd olmak üzere ta'yîn edecekleri murahhasları ma'rifetiyle tarafeynin mümkün olan menfa'at ve fâidesi istihsâline sa'y ve ihtimâm edeler ve Prusya Devleti ve mutavassıt olacak devletler ve Leh Cumhûru musâlahâ-i mezkûrede dâhil olmak Devlet-i Aliyye ile Prusya Devleti beyninde mu'ahharan mün'akid ittifâkda mestûr olmağla işbu ittifâknâme muktezâsı üzere dahi zikr olunan Prusya Devleti ve mutavassıt devletler dahi işbu muâhedeye kendi kefâletleriyle dâhil olmaları için işbu iki müttetiklerden kendilere haber verile.

Üçüncü mâdde

Devlet-i Aliyye ile Leh Cumhûru'nun dost ve müttetiki olan Prusya Kralı işbu akd olunan mevâddın muâhedesine dâhil olmak zımnında işbu sened akdinden sonra mukâvelesine vâkıf olan Prusya elçisine haber verile.

^a Kołodziejczyk'ta "mevazinesine".

^b Kołodziejczyk'ta "fevk".

EK-V

OSMANLI-LEH İTTİFAKI İÇİN YÜRÜTÜLEN MÜKÂLEMELERE DAİR BİLGİLER					
No		YER	OSMANLI TARAFI	LEH TARAFI	KAYNAK
1	5 Mayıs 1790 Çarşamba	Kâğıthane	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik Heyet Başkanı Jakob Nayzer Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander Stanisław Małachowski	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 17/-1 Małachowski (1853: 42-43)
2	6 Haziran 1790 Pazar	Kahya Bey Konağı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 17/-2
3	10 Temmuz 1790 Cumartesi	Bebek Kasrı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Kajetan Chrzanowski Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 17/-3 BOA, HAT: 270/15757
4	12 Ağustos 1790 Perşembe	Bebek Kasrı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 1/17-4
5	1 Eylül 1790 Çarşamba	Bebek Kasrı Sultan Köşkü	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 1/17-5
6	8 Eylül 1790 Çarşamba	Bebek Kasrı (Sultan Köşkü)	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik Heyet Başkanı Jakob Nayzer Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 1/17-6 TSMA E- 1843
7	26 Eylül 1790 Pazar	Bebek Kasrı (Sultan Köşkü)	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman + Prusya Elçisi Knobelsdorf	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 1/17-7
8	16 Ekim 1790 Cumartesi	Defterdar Konağı Eyvansaray'daki Sadiparyar Yalısı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi İsmet Bey Dragoman M. Moruzi	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander +K. Chrzanowski	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXXV 1/17-8 BOA, HAT: 254/14430, 259/14955 NA, FO: 78/1: 273

9	30 Ekim 1790 Cumartesi	Kâğıthane	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander + K.Chrzanowski	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-9 NA, FO: 78/11: 282
10	27 Kasım 1790 Cumartesi	Reis Efendi'nin Konağı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-10
11	23 Aralık 1790 Perşembe	Reis Efendi'nin Konağı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Dragoman	Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-11
12	27 Nisan 1791 Çarşamba	Kâğıthane	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Elçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-12
13	9 Haziran 1791 Perşembe	Bebek Kasrı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi, Beylikçi Efendi, Dragoman	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-13 BOA, HAT: 33/1570
14	11 Eylül 1791 Pazar	Bebek Kasrı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-14
15	27 Ekim 1791 Perşembe	Kâğıthane	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-15 BOA, HAT:264/152 69
16	22 Aralık 1791 Perşembe	Reis Efendi'nin Konağı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-16
17	4 Şubat 1792 Cumartesi	Reis Efendi'nin Konağı	Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab vekili Mehmed Râşid Efendi Beylikçi Efendi Dragoman	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-17 BOA, HAT: 240/13469
18	30 Mayıs 1792 Çarşamba	Bebek Kasrı	Eski Sadr-ı Rum Abdullah Molla Efendi Reisülküttab Abdullah Birri Efendi Dragoman Moruzi	Büyükelçi Piotr Potocki Elçilik 1. Sekreteri Michał Skrzetuski Elçilik 1. Tercümanı Yozef Alexander	AGAD, AR, AORMP: 177: CXXXV 1/17-18 BOA, HAT: 260/14978

EK- VI*

Fr. Piotr Potocki'nin Portresi – Muzeum Narodowe w Warszawie,
ressam Kazimierz Wojniakowski, 1801.

* Ekte verilen bütün görsel malzemeler telif hakkı satın alınmak suretiyle teze dahil edilmiştir.

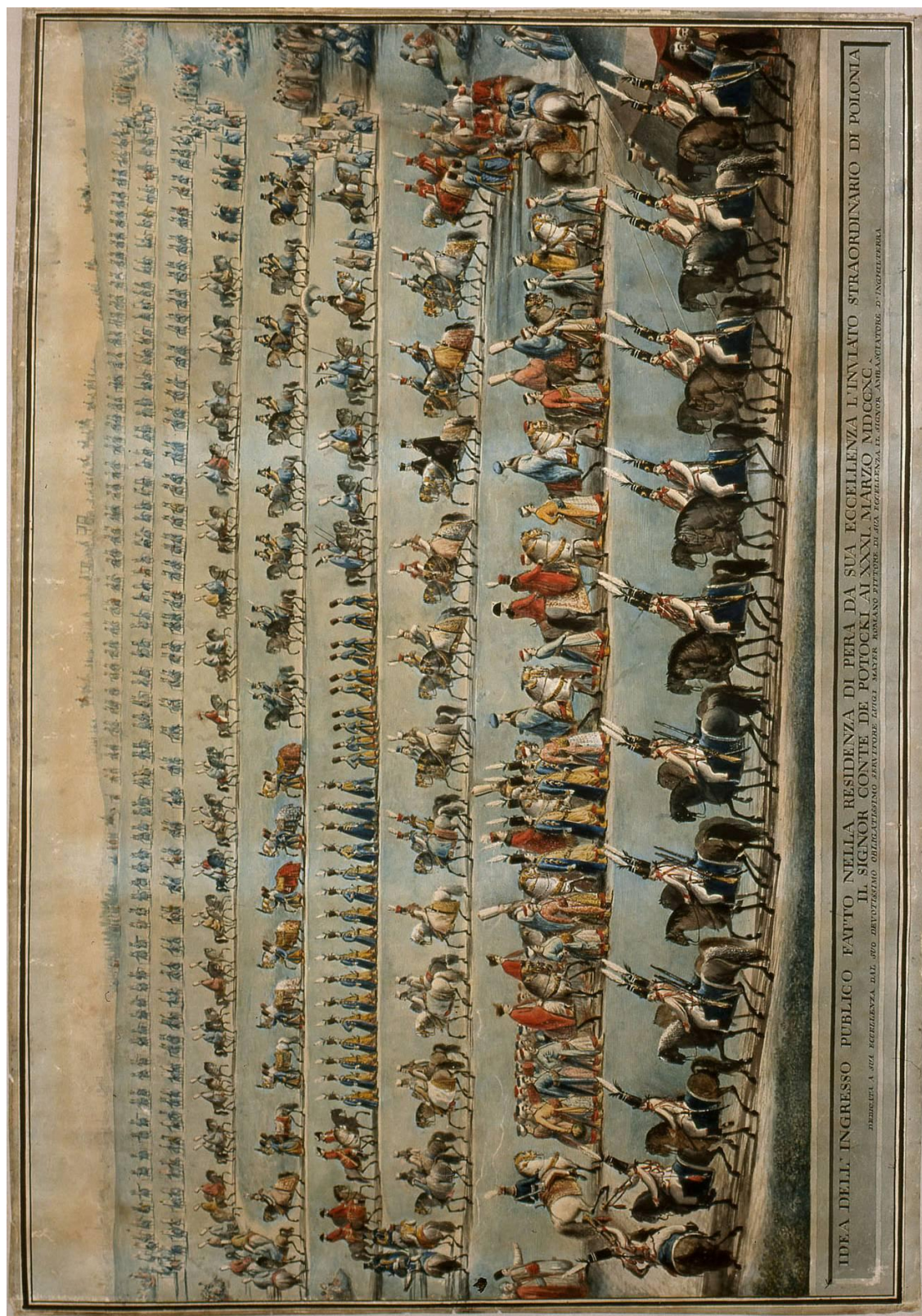
EK-VII

Fr. Piotr Potocki'nin Maiyeti - Muzeum Wilanów w Warszawie, ressam bilinmeyen, 1790

EK-VIII

Fr. Piotr Potocki'nin İstanbul'a Kamu Girişi - Muzeum Wilanów w Warszawie, ressam Luigi Mayeza, 1790

EK- IX

Fr. Piotr Potocki'nin Sultan III. Selim Huzurunda Kabulü - Muzeum Wilanów w Warszawie, ressam bilinmeyen, 1790

EK-X

Fr. Piotr Potocki'nin Elçiliği Hatırasına Yaptırılmış Gümüş Para (1789)
www.wcn.pl sayfasında açık artırmada satılmıştır.

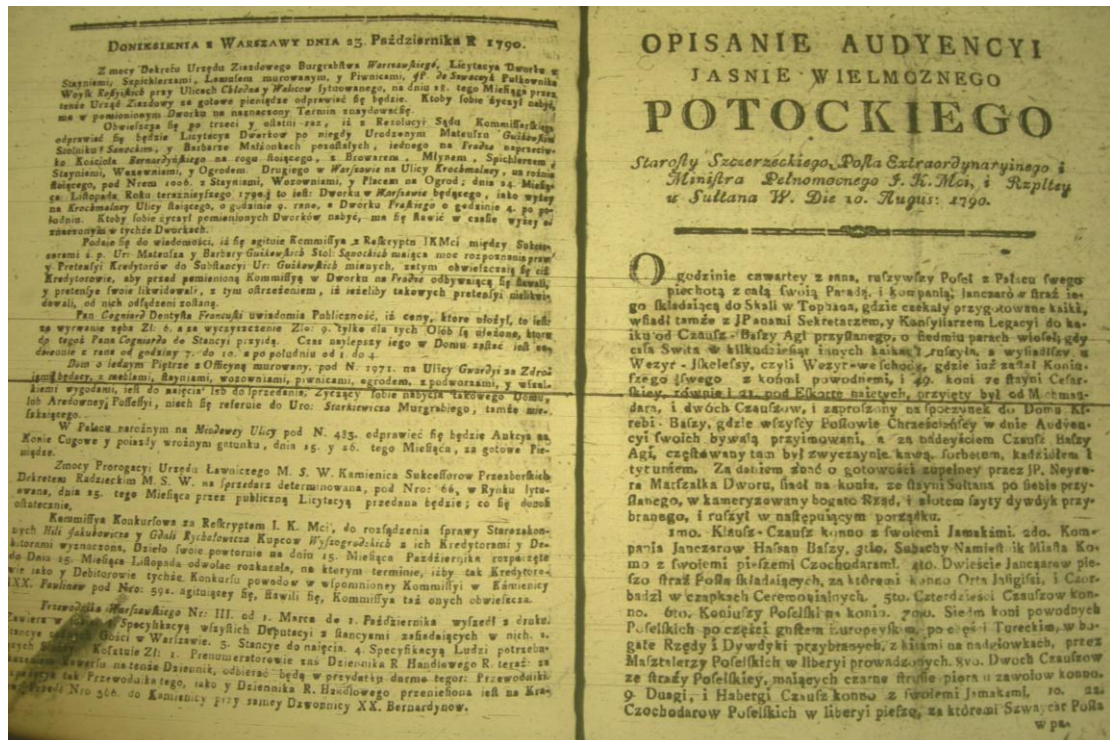
EK-XI

Lehistan'ın Birinci Taksimi ve Avrupa

EK-XII

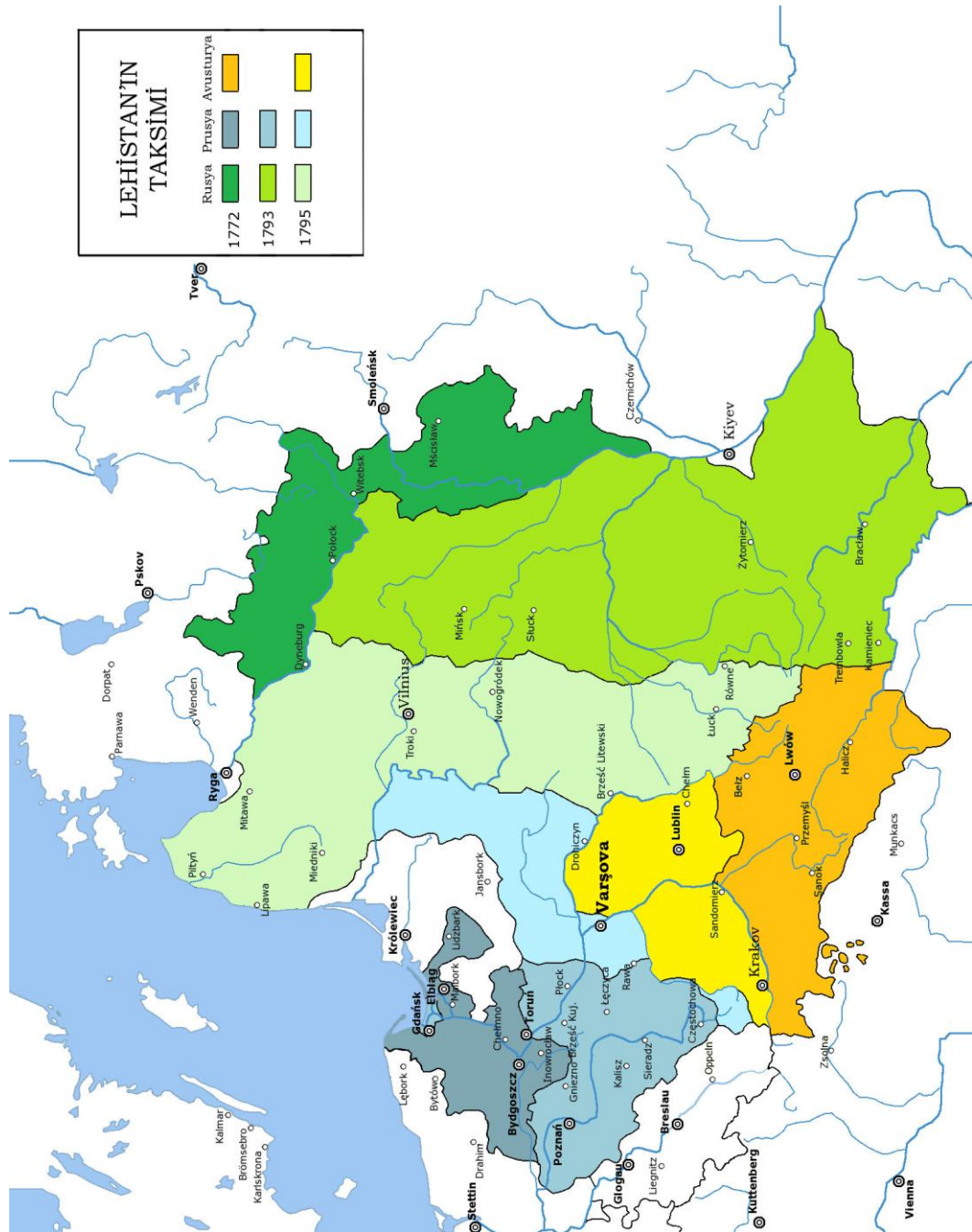
Fr. Piotr Potocki'nin Sultan Huzurundaki Kabulünün Tasviri -Biblioteka Narodowa, Gazeta Warszawska, 16.10.1790

EK-XIV

Lehistan'ın Taksimini Gösterir Harita

http://en.wikipedia.org/wiki/Third_Partition_of_Poland adresindeki haritadan uyarlanmıştır.

EK-XV

Fr. Piotr Potocki'nin Varşova'dan İstanbul'a Geliş Güzergâhı

